عیزەدین ئیبن ئەسیر

# تەواوی مێژوو

بەرگی پێنجەم

وەرگێڕانی
زاهیر محەمەد رەشید

پێداچونەوەی
پرۆفیسۆری یاریدەدەر د.یاسین سەردەشتی

تەواوی مێژوو

بڵاوکراوەی خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا
زنجیرەی ١٦٠
ناونیشان / سلێمانی -سەرەتای شەقامی مەولەوی- بەرامبەر پالاس
مۆبایل ئاسیا ٠٧٧٠١٥٧٥٠٦٧ - سانا ٠٧٥٠١١٢٨٣٨٨
Emil: chrachra٨٥@yahoo.com
Facebook: chapxanaichwarchra

نرخی ٧٥٠٠ دینارە

# تەواوی مێژوو

نوسینی: ئیبن ئەسیر

وەرگێڕانی: زامیر محەمەد رەشید

بەرگی پێنجەم

سلێمانی

٢٠١٢

بەناوی خوای جوانکاری بونەوەر


**پێناسی کتێب**

ناوی کتێب : تەواوی مێژوو

بابەت :مێژوویی

بەرگی: پێنجەم

**نوسینی: ئیبن ئەسیر**

**وەرگێڕانی: زاهیر محەممەد رەشید**

تایپ: نژۆ مستەفا

نەخشەسازی: چوارچرا

نۆبەتی چاپ :چاپی یەکەم سلێمانی ٢٠١٢

چاپخانە : چوارچرا

دیزاینی بەرگ: هەرێم عوسمان

تیراژ :١٠٠٠ دانە

ژمارەی سپاردن ( ١٢٥٢ ) ساڵی (٢٠٠٨) پێدراوە

# پێرست

## ڕوداوەکانی ساڵی سی و شەشی کۆچی ( ٦٥٦-٦٥٧ زایینی )

## ڕەوانە کردنی فەرمانداران لەلایەن عەلی ناسازگاری معاویە

لەم ساڵەدا عەلی فەرماندارەکانی خۆی بۆ شارەکان ڕەوانە کرد: عوسمان کوڕی حەنیف بۆ بەسرە، عومارە کوڕی شەهاب بۆ کوفە، عوبەیدالله کوڕی عەباس بۆ یەمەن، قەیس کوڕی سەعد بۆ میسر و سەهل کوڕی حەنیف بۆ شام.

بەڵام سەهل کوڕی حەنیف، ڕۆشت و کاتێك گەشتە تەبووك، ڕوبەڕوی چەندین سوار بویەوە و پرسیان: کێیت؟ وتی: فەرماندار. وتیان: لەکوێ؟ وتی: شام. وتیان: ئەگەر عوسمان تۆی ڕەوانە کردوە، بەخێربێیت و ئەگەر کەسێکی دیکە ڕەوانەی کردویت، بگەڕێرەوە. وتی: نەتانبیستوە چی ڕویداوە؟ وتیان: بیستومانە. سەهل گەڕایەوە بۆ لای عەلی. قەیس کوڕی سەعد، کاتێك گەیشتە ئەیلە، چەندین سوار ڕوبەڕوی بونەوە و پێیان وت: کێیت؟ وتی: لەهەلاتوانی عوسمان، بەدوای کەسێکدا دەگەڕێم تا پەنای بۆ ببەم و بەهاوکاری ئەو لەڕێگەی خوادا تێبکۆشم و سەرکەوم. وتیان: کێیت؟ وتی: سەعد کوڕی قەیس. وتیان: بەڕێکەوە. ئەو ڕۆشت و گەیشتە میسر و خەڵکەکەی بون بەچەندین دەستە: دەستەیەك هاوڕێیەتی هەموانیان کرد و لای ئەو کۆبونەوە، دەستەیەك لەخەرنەبا گۆشەگیر بون، دەستەیەك وتیان: ئەگەر بکوژەکانی عوسمان بکوژرێن، لەگەڵ ئێوە دەبین، دەستەیەك وتیان: تا ئەو کاتەی عەلی زیانی بەهاوەڵانی ئێمە (بکوژەکانی عوسمان) نەگەیاندوە، لەگەڵ ئەو دەبین. قەیس ئەم بارودۆخەی بۆ عەلی نوسی.

عوسمان کوڕی حەنیف بەڕێکەوت و کەس ڕێگەی چونە ناو بەسردی لێنەگرت و بینی کوڕی عامر لەوێ هیچ بوچون و دەنگێکیی لەکاروباری شەڕدانیە. خەڵکی ئەو شارەیش بون بەچەندین دەستە: چاوەڕوان دەبین تا خەڵکی مەدینە چی دەکەن و ئێمەیش ئەو کارە دەکەین. بەڵام عەمارە کوڕی شیهاب، کاتێك گەیشتە زوبالە، تەڵحە کوڕی خومیلد چاوی پێیکەوت. ئەو بۆ تۆڵە سەندنەوەی خوێنی عوسمان هاتبو و بەردەوام دەیوت: هاوار لەکارێك کەپێش من نەکەوت بەڵام من نەمدۆزیەوە! هاتنە

دەرموەی ئەو لەکاتی گەڕانەوەی قەعقاع کوڕی عەمرۆ لەهاوکاری کردنی عوسمان بو. کاتێك عومارە چاوی پێی کەوت، پێی وت: بگەڕێرەوە چونکە خەڵك جگە لەفەرماندارەکانی خۆیان کەسیان ناوێت. ئەگەر سەرپێچی بکەیت، دەتکوژم. عومارە گەڕایەوە و ئەم هەواڵەی بەعەلی گەیاند. عوبەیدالله کوڕی عەباس بەرەو یەمەن بەرێکەوت و لەوێ یەعلی کوڕی مونیە هەمو شتێکی لەباج وسەرانە... کۆکردەوە و لەگەڵ خۆی بۆ مەککەی برد و عوبەیدالله ڕۆشتە ناو یەمەن. کاتێك سوهەیل کوڕی حەنیف لەشام گەڕایەوە و هەواڵەکانی بەعەلی گەیشت، ئەو زوبەیر و تەڵحەی بانگ کرد و وتی: ئەوەی ئێوەم لێی ئاگادار کردوە، رویداوە. ئەوەی رویداوە، تەنیا بەلەناو بردنی دەستەمۆ دەکرێت. ئاژاوەیەکە هاوشێوەی ئاگر، کەهەرچەند زیاتر فووی لێبکەن، زیاتر بڵێسە دەسەنێت. ئەو دوانە پێیان وت: فەرمانێك بەئێمە بدە لەمەدینە بڕۆینەدەر یا زیاد دەبین و یا ئێمە ئازاد دەکەیت. عەلی وتی: سەرڕشتەی کاروبارەکان بەبەهێزی لەدەست دەگرم و تا ئەو شوێنەی پێویست بکات، خۆڕاگری دەکەم و ئەگەر ڕێگە چارەم نەما، دوایین دەرمان داغە.

نامەی بۆ ئەبوموسای ئەشعەری و معاویە نوسی. ئەبو موسا نامەی بۆ نوسی کەخەڵکی کوفە بەیعەتیان کردوە و فەرمانبەرەن. نامەی نوسی و نیشانیدا چ کەسانێك روداوەکانیان پێ خۆش نیە، چ کەسانێك رازین و چ کەسانێك نە، ئەوەندە بەرونی بۆی نوسی، وەك بڵێی عەلی خۆی لەو نزیکانە هەست پێدەکرد. نێردراوی عەلی بۆ لای ئەبوموسا لەکوفە، مەعبەدی ئەسلەمی بو و نێردراوەکەی بۆ لای معاویە لەشام، سەبرەی جۆهنی. ئەو ڕۆشتە لای معاویە بەڵام معاویە هیچ وەڵامێکی نەدایەوە. هەرجار کەداوای وەڵامێکی رون و ئاشکرای دەکرد، معاویە هیچی بەم هۆنراوەیە زیاد نەکرد:

| | |
|---|---|
| ادم ادامة حصن اوخذا بیدی | حر باضرو ساتشب الجزل و الضرما |
| فی جارکم و ابنکم اذ کان مقتله | شنعاء شیبت الاصداغ و اللمما |
| اعیا المسود بها و السیدون فلم | یوجد لنا غیرنا مولی و لا حکما |

یانی: وەك ئاسن لەسەر جێگەی خۆت بەهێزبە، بەدەستی من ئاگری شەڕێك

هەڵگیرسێنە کەوشك و تەڕ بسوتێنێت. ئەمە بۆ تۆڵەسەندنەوەی خوێنی دراوسێکەتان و کوڕەکەتانە چونکە کوژرانی ئەو ئازارێکی گیانبڕ بو کەپرچ و موی بن گوێی سپی کرد. فەرمانبەران و فەرمانبرداران لەم کارەدا بێزار بون و بۆ ئێمە جگە لەخۆمان سەروەر و داوەرێك نەمایەوە.

کاتێك سێیەم مانگ لەکوژرانی عوسمان تێپەڕی، معاویە لەمانگی صەفەر /ئوتی ٦٥٦ زایینی پیاوێك لەبەنی عەبس بەناوی قەبیصەی بانگ کرد و تۆمارێکی مۆرکراوی پێدا کەناونیشانەکەی بەمشێوە بو: لەمعاویە بۆ عەلی. پێی وت: کاتێك گەشتیتە مەدینە، خوارەوەی تۆمارەکە لەدەست بگرە. پێی سپارد چی بکات و چی بڵێت. نێردراوی عەلی لەگەڵ ئەودا گەڕاندەوە. هەردوك هاتنەدەر و لە مانگی رەبیع الاول/ سێپتامبەری ٦٥٦ زایینی گەیشتنە مەدینە. عەبەسی، بەهەمان شێوە کەپێی راسپێردرابو، هاتە مەدینە و تۆمارەکەی بەرز کردەوە. خەڵك بەدوایدا بەرێکەوتن و زانیان معاویە ئاژاوەی بەدواوەیە. نێردراو هات و تۆمارەکەی تەسلیمی عەلی کرد. عەلی مۆڕەکەی هەڵگرت بەڵام هیچ نامەیەکی تیا نەبینی. بەنێردراوی وت: چیت پێیە؟ نێردراو وتی: ئایا لەئەماندام؟ عەلی وتی: بەڵێ، نێردراو ناکوژن. نێردراو وتی: لەپشت سەری خۆم خەڵکانێکم بەجێهێشت تەنیا بەخوێن لەبەرابەری خوێن رازی دەبن! عەلی وتی: لەکێ؟ وتی: لەشادەماری گەردنی تۆ. من شەست هەزار پیاوی بەتەمەنم بەجێهێشت کە لەژێر کراسەکەی عوسمان بەردەوام دەگرین و ئەم کراسەیان لەبەرابەر ئەوان لەسەر تەختی وتاردانی مزگەوتی دەمەشق هەڵکردوە؟ عەلی وتی: ئایا خوێنی عوسمانیان لەمن دەوێت؟ ئایا من پرسەگێر نیم؟ مەگەر هاوشێوەی عوسمان خوێنم لەئەستۆی کەسانی دیکەدایە؟ ئەی خوایە! من بێ گوناحی خۆم لەخوێنی عوسمان بەتۆ دەسپێرم. سوێند بەخوا بکوژەکانی عوسمان هەڵاتن و دیار نەمان و جگە لەخواستی خوا کەس ناتوانێت کارێك بکات و خوا هەر کارێکی بوێت، ئەنجامی دەدات. لای من برۆ. نێردراو وتی: لەئەماندام؟ عەلی وتی: لەئەماندایت. عەبەسی رۆشتەدەر و سەبەئیەکان هاواریان کرد: ئەم سەگە نێردراوی سەگەکانە. بیکوژن! پیاو هاواری کرد: ئەی بنەماڵەی موزێر، ئەی بنەماڵەی قەیس، ئەسپ و رمەکانتان هەڵگرن. سوێند بەخوا ئەم بێ شەرمیەتان لەلایەن چوار هەزار پیاوی

خەساو وەلام دەدرێتەوە، بڕوانن نەخەساوەکان و سوارەکان چۆن بن! خەلك هێرشیان کردە سەر بەلام موزێریەکان پارێزگاریان لێکرد. پێیان دەوت: بێدەنگ بە. دەیوت: سوێند بەخوا ئەمانە هیچ کات رزگاریان نابێت. ئەو مەترسیەی لەسەر ئەوان بو، گەیشت. ئەوەی لێی دەترسان، گیرۆدەی بون. سوێند بەخوا کاروبارەکانیان بەفیڕۆچو و غروریان دامرکایەوە و سوێند بەخوا رۆژیان نەگەیاندە شەو تا ریسوایی لەروخساریان دەرکەوت.

خەلکانی مەدینە دەیانویست بۆچونی عەلی سەبارەت بەمعاویە بزانن و ئاگادار ببنەوە ئەو چۆن شەڕ کردن لەگەلّ خواوەندەکانی قیبلە( موسولمانان) بەرەوا دەزانێت. ئایا شەڕی لەگەلّ دەکات یا دەست لەکار دەکێشێتەوە؟ ئەوان هەوالّیان پێگەیشتبو کەکوڕەکەی حەسەن بۆ دەست کێشانەوە لەخەلافەت و دانیشتن لەمالّەوە هانی دەدات. زیاد کوڕی حەنزەلەیی تەمیمیان ناردە پێش چونکە ئەو بەردەوام لای عەلی ژیانی بەسەر دەبرد. ماوەیەك لای ئەو دانیشت، عەلی پێی فەرمو: زیاد ساز و بەرگ هەلّبگرە. پرسی: بۆ چ کارێك؟ فەرموی: بۆ شەڕ لەگەلّ خەلّکانی شام. زیاد وتی: چاوەڕوانی و درەنگ کردن شیاوترە. دواتر ئەم هۆنراوەی لەقەسیدەی زوهەیر کوڕی ئەبی سولەمی موزنی خوێندە.

و من لم یصانع فی امور کثیرة          یضرس بانیاب و یوطا بمنسم

یانی: هەر کەس لەزۆربەی کارەکانی ژیانی خۆی بەسازگاری و ئاسان گرتن خوازیار نابێت، ئەو بەددانەکان دەجون و بەسمەکان دەیکوتن.

عەلی ئەم وتەی هێنایە سەرزمان وەك بلّێی روی دەمی لەو نیە:

متی تجمع القلب الزکی و صارما          و انفا حمیا تجتنبك المظالم

یانی: هەر کاتێك دلّی پاك و شمشێری تیژ و سەرێکی سەرپێچیکەر لەبێداد کۆبکەیتەوە، رەنج و بێدادگەریەکان خۆیا لەتۆ بەدور دەگرن و دور دەکەونەوە.

زیاد هاتەدەر و بینی خەلك چاوەڕوانی هاتنەدەرەوەی ئەون. پێیان وت: چ هەوالّێکت پێیە؟ وتی: شمشێر ئەی خەلکینە! زانیان عەلی دەیەوێت چی بکات.

زوبەیر و تەلّحە داوای فەرمانیان لێکرد تا بڕۆنە مەککە و عەمرەبەجێ بێنن. عەلی فەرمانی بەواندا. ئەو دوانە کۆچیان کرد و پەیوەستی مەککە بون. عەلی

کوڕەکەی محەممەد کوڕی حەنیفەی بانگ کرد و ئاڵای سوپاکەی خۆی بەو سپارد، عەبدالله کوڕی عەباسی کردە فەرماندەی باڵی ڕاست وعومەر کوڕی ئەبی سەلمە یا عەمرۆ کوڕی سوفیان کوڕی عەبدوالاسوەدی کردە فەرماندەی باڵی چەپ، ئەبو لەیلی کوڕی عومەر کوڕی جەراح برازای ئەبو عوبەیدەی جەراحی کردە فەرماندەی پێشەنگەکان و قوسەم کوڕی عەباسی وەك جێگری خۆی لەمەدینە دەستنیشان کرد. ئەوانەی هاوکاری عوسمانیان کردبو، هیچ کارێکی پێ نەسپاردن. بۆ قەیس کوڕی سەعید و عوسمان کوڕی حەنیف و ئەبوموسای ئەشعەری نامەی نوسی تا خەڵك بۆ شەڕی شامیەکان هان بدەن. خەڵکانی مەدینەی بۆ شەڕ لەگەڵ ئەوان کۆکردەوە و فەرموی: فەرمانبردن لەخوا دەبێتە هۆی بەهێزی لەکاروبارەکانی ئێوە، لەو فەرمان ببەن و خۆتان بەدور مەگرن و بەناخۆشی مەزانن. سوێند بەخوا یا ئەم کارە دەکەن یا خوا سەروەری ئیسلام لەناو ئێوە دەباتەدەر و هەرگیز بۆ ئێوەی ناگەڕێنێتەوە و لەناو ئێوە هەڵیدەگرێت. بۆ شەڕی ئەم خەڵکە بڕۆنەدەر چونکە دەیانەوێت کاری ئێوە هەڵبوەشێننەوە، ئەگەری هەیە خوا بەهێزی ئێوە، ئەو خەڵکانەی لەهەر سوچ و قوژبنێکەوە گومڕابون، ڕێنوێنی بکات. ئێوەیش ئەوەی لەسەر شانی خۆتان بەپێویستی دەزانن، ئەنجامتان دابێت

## دەسپێکی شەڕی وشتر( جمل )

لەم کاتەدا کەئەوان سەرقاڵی خۆئامادە کردن بۆ شەڕی وشتر بون، هەواڵ هات کەزوبەیر، تەڵحە، عایشە، خەڵکانی مەککە و کەسانی هاوشێوەی ئەوان ڕێگەیان گۆڕیوە و بەرێگەی ناسازگاریدا دەڕۆن. عەلی خەڵکی لەم پێشهاتە ئاگادار کردەوە و وتی: زوبەیر و تەڵحە و عایشە لەفەرمانڕەوایی ئەو تورە بون و خەڵك بۆ چاکسازی هان دەدەن. بەوانی وت: تا ئەو کاتەی ترسی بڵاوە لێکردن و لەناوچونی یەکگرتویی ئێوە لەئارادا نەبێت، چاوەڕوان دەکەم و ئەگەر ئەوان هێرش نەکەنە سەرمان، هێرش ناکەینە سەریان وبەوەی بەمن دەگات، بەسەندە دەکەم.

دواتر هەواڵی پێگەیشت ئەوان ئاهەنگی بەسرەیان کردوە. لەم کارە شادمان بو و وتی: کوفە شوێنی مانەوەی پیاوانی عەرەب و بنەماڵە گەورەکانی ئەوانە. عەبدالله

کوڕی عەباس پێی وت: ئەوەی لەمبارەوە تۆ شادمان دەکات، من ناڕاحەت دەکات. کوفە سەراپەردەی گەورەکانی عەرەبە و بەهێزی خەڵکەکەی، پاشەکشێ بەم کەسانە دەکات، هێشتا کەسانێك لەم شارەدا هەن چاوی تەماحیان بڕیوەتە ئەم کارە و دەستیان پێی ناگات. کاتێك بەمشێوە بێت، ئەم جۆرەکەسانە دژی هەر کەسێك ناهەنگی مەبەستەکەی ئەوان بکات، شۆڕش دەکەن تا جموجۆڵەکەی دامرکێننەوە.

عەلی وتی: بارودۆخ هاوشێوەی ئەوەیە تۆ دەیڵێیت. بۆ ڕۆشتن بۆ شەڕی ئەوان ئامادە بو و خەڵکانی مەدینەی بۆ شەڕ هاندا بەڵام ئەوان دودڵیان لەخۆیان نیشاندا. کومەیلی نەخەعی بۆ لای عەبدالله کوڕی عومەر رەوانە کرد تا بیهێنێتە لای و عەلی داوای لێ کرد لەگەڵ ئەودا بۆ شەڕ کردن خۆی ئامادە بکات. عەبدالله وتی: من یەکێك لەخەڵکانی مەدینەم. ئەگەر ئەوان بەم کارە رازی بون، رازی دەبم و هەر کاتێك بۆ شەڕ بەرێکەوتن لەگەڵ ئەوان دەبم و ئەگەر خۆیان بەدور گرت، خۆم بەدور دەگرم. عەلی وتی: کەسێك وەك دەستەبەری خۆت بۆ هەڵس و کەوتت بناسێنە. عەبدالله وتی: نایکەم. عەلی وتی: ئەگەر بەو شێوە نەدەبو کەدەمزانی لەمناڵیەوە تا گەورەیی لار بویت، بەشێوەیەکی دیکە منت دەبینی. ئازادی بکەن و خۆم دەستەبەری ئەوم. کوڕی عومەر بۆ مەدینە گەڕایەوە و خەڵك بەردەوام دەیانوت: سوێند بەخوا نازانین چی بکەین. ئەم کارە بەبڕوای ئێمە پەرێشان بوە. چاوەڕوان دەکەین تا ڕۆشن ببێتەوە.

عەبدالله کوڕی عومەر هەمان شەو لەمەدینە ڕۆشتەدەر وپێش ڕۆشتن دایکی کولسوم کچی عەلی و هاوسەری عومەر کوڕی خەتابی لەمەبەستەکەی خۆی ئاگادار کردەوە و پێی وت چی لەخەڵك بیستوە و ئێستا بۆ عەمرە دەڕواتەدەر و فەرمانبردنی عەلی جگە لەشەڕ کردن دژی موسوڵمانان لەئەستۆیدایە. عەلی شەوی کردە بەیانی و پێی وترا: دوێ شەو کارێکی گەورەتر و ناخۆشتر لەنافەرمانی زوبەیر و تەڵحە و عایشە و معاویە رویداوە. وتی: چ کارێکە؟ وتیان: کوڕی عومەر بەرەو شام کەوتە رێ چونکە هاتە بازار و چوارپێ و پیاوە چالاکەکانی ئامادە دەکرد وبۆ هەر رێگەیەك بەدوای رێنیشاندەرێك دەگەڕا. خەڵکانی مەدینە بەتەواوی شڵەژان. دایکی کولسوم کچی عەلی ئەم هەواڵانەی بیست و ڕۆشتە لای باوکی و لەهەواڵە راستە ئاگاداری

کردەوە. عەلی ئارام بویەوە و بەخەڵکی وت: برۆنە ماڵەکانی خۆتان چونکە نە کچەکەم درۆ دەکات نەعەبدالله کوڕی عومەر درۆی لەگەڵ کردوە. سوێند بەخوا عەبدالله لەنزیك من و هاوڕێی منە. خەڵك گەڕانەوە.

هۆکاری کۆبونەوەی ئەوان لەمەککە ئەوە بو عایشە لەکاتی گەمارۆ خستنە سەر عوسمان، بەرەو مەککە ڕۆشتبو. دواتر لەمەککە هاتەدەر و ئاهەنگی مەدینەی کرد. کاتێك گەیشتە (سێرف) پیاوێك لەخاڵەکانی لەبەنی لەیس بەناوی عوبەید کوڕی ئەبی سەلە ( کوڕی دایکی کەلاب) چاوی پێی کەوت. عایشە پرسی: کار گەیشتە کوێ؟ پیاو وتی: عوسمان کوژرا و خەڵك هەشت ڕۆژ چاوەڕێیان کرد. عایشە پرسی: دوای ئەوە چیان کرد؟ وتی: خەڵك بۆ بەیعەت لەگەڵ عەلی کۆبونەوە. عایشە وتی: خۆزگە ئاسمان لەزەوی بدات ئەگەر کاروبارەکان بۆ ئەم پیاوە ئارام بگرێت! من بگەڕێننەوە، بمگەڕێننەوە! بۆ مەککە گەڕایەوە و بەردەوام دەیوت: سوێند بەخوا عوسمانیان بەستەم کاری کوشت. سوێند بەخوا داوای خوێنی ئەو دەکەم. پیاو بەعایشەی وت: بۆ ئەم قسە دەکەیت خۆت یەکەم کەس بویت هەڵس و کەوتی دژت لەگەڵ ئەو گرتەبەر، تۆ خۆت بویت بەردەوام دەتوت: ئەو پیرە خڵەفاوە کەمتیارە بکوژن چونکە لەئایینی ئیسلام هەڵگەڕاوەتەوە. عایشە وتی: سەرەتا داوایان لێکرد بۆ ڕێگەی خوا بگەڕێتەوە و دواتر خوێنیان ڕژاند. ئەم وتانەی ئێستا دەیهێنمە سەرزمان، لەوتەکانی یەکەمم باشترە. کوڕی دایکی کەلاب روی کردە عایشە و وتی:

| | |
|---|---|
| فمنك البداد و منك الغير | ومنك الرياح ومنك المطر |
| و انت امرت بقتل الامام | و قلت لنا انه قد كفر |
| فهبنا اطعانك فى قتله | و قاتله عندنا من امر |
| و لم يسقط السقف من فوقنا | و لم ينكس شمسنا و القمر |
| و قد بايع الناس ذاتدرا | يزيل الشبا و يقيم الصعر |
| و يلبس للحرب اثوابها | و ما من وفى مثل من قد غدر |

یانی: لەتۆ بو پەشیمانی دەستی پێکرد و لەتۆ بو ناسازگاری دروست بو. لەتۆوە بو با دەستی بەهەڵکردن کرد و باران دەستی بەبارین کرد. تۆ فەرمانت دا تا ڕێبەرەکەی ئێمە بکوژن و تۆ بویت وتت ((ئەو لەدین هەڵگەڕاوەتەوە)) ئێستا ئاگادار بە

لەکوشتنی ئەو، ئێمە فەرمانی تۆمان ئەنجامداوە. بکوژەکەی ئەو بەبڕوای ئێمە کەسێکە کەفەرمانی کوشتنی ئەوی دەرکردوە. نە ئاسمان لەسەرەوە کەوتە سەر زەوی و نە مانگ و خۆر گیران. خەڵك لەگەڵ پیاوێکی بەهێز و فرمزان پەیمانی فەرمانبرداریان بەست کەخراپیەکان دەسڕێتەوە و لاریەکان راست دەکاتەوە و بۆ شەڕ جل وبەرگی پێویست لەبەر دەکات. ئەوەی رێز لەپەیمانەکەی خۆی بگرێت، وەك ئەو کەسە نیە بیشکێنێت و پێشیلی بکات.

ئەو بۆ مەککە گەڕایەوە و ئاهەنگی حجری کرد و خۆی لەوێ شاردەوە. خەڵك دەوریان گرت و عایشە هاواری کرد و وتی: ئەی خەڵکینە، شۆڕشگێرانی شارە دورەکان و ئاودێرەکان و کۆیلەکانی مەدینە دوێنێ دەوری ئەم پیاوە بەستەم کوژراوەیان گرت و سەرکۆنەیان کرد کەگەنجە کەم تەمەنەکانی وەك فەرماندار دەست نیشان کردوە. پێش ئەویش ئەو کەسانە بەفەرمانداری گەشتبون. خوازیاری ئەو شوێنانە بون کەکردبویە پێگە و پاسگای خۆی. ئەو دەستی لێ هەڵگرت و بەوانی بەخشی. کاتێك دژی ئەو بەڵگە وبیانویان دەست نەکەوت، دەستیان بەشەڕ کردن لەگەڵ ئەو کرد و خوێنی پارێزراویان رژاند و شاری رێز لێگیراویان کردە شوێنی خراپەکاری خۆیان، مانگە رێز لێگیراوەکانیان خستە ژێرپێ و سامانەکانیان تالآن کرد. سوێند بەخوا پەنجەیەکی عوسمان لەهەموی ئەوان (بەشێوەیەك هەمو زەویان پڕ کردبێت) باشترە! سوێند بەخوا ئەگەر ئەوەی سەرکۆنەی عوسمانیان پێدەکرد، گوناح بو، ئەو لێی پاك بویەوە بەهەمان شێوە کەزێر لەخاك و جل و بەرگ لەچڵك پاك دەبێتەوە چونکە ئەویان لەخوێنە پاکەکەیدا سور کرد و جەستەیان بەخوێنەکەی شۆرد.

عەبداللە کوڕی عامر حەزرەمی فەرمانداری مەککە لەلایەن عوسمانەوە وتی: من یەکەم کەسم داوای خوێنی عوسمان دەکەم! ئەو یەکەم کەس بو وەڵامی بانگەوازەکەی عایشەی دایەوە. ئومەوییەکان کەدوای کوژرانی عوسمان بۆ مەککە هەڵاتبون شوێنی کەوتن وسەریان بەرز کردوە. یەکەم جار لەحجاز دەستیان بەقسە کرد و سەعید کوڕی عاص و وەلید کوڕی عەقەبە و کەسانیتر لەئومەوییەکان شوێنیان کەوتن. عەبداللە کوڕی عامر لەبەسرە بەسامانێکی زۆرەوە پەیوەستی ئەوان بو و یەعلی کوڕی مونیە لەیەمەنەوە هات و شەسەد هەزار درەمی بۆ هێنان. ئەو لە (ئەتەح) خێوەتی

هەڵدا. زوبەیر و تەڵحە لەمەدینەوە هاتن و چاویان بەعایشە کەوت. ژن پرسی: چی لەپشتی سەرتانە؟ وتیان: دەستەیەك ئاژاوەچی لەبیابان نشینەکان وشڵەژاوەکانی مەدینەمان بینی و چاومان بەخەڵکانێکی سەرگەردان کەوت کە نەراستی و دروستی دەناسن ونە سەرکۆنەی خراپە دەکەن و نە رێزیان لەخۆیان دەگرت. ژن وتی: بڕۆنە لای ئەم ئاژاوەچیانە. وتیان: دەڕۆینە شام. کوڕی عامر وتی: معاویە شام بۆ ئێوە دەپارێزێت، بەرەو بەسرە بەرێکەون چونکە دەست پەروەردەکانی من و سامانەکانی من لەوێیە و خەڵکەکەی خوازیاری تەڵحەن. وتیان: خوا تۆ ناشیرین بکات! تۆ نەئاشتی خوازیت نە شەڕکەر. بۆ نەمایتەوە تا ببیتە پشتیوانی ئێمە و دواتر بڕۆینە کوفە و ئاسایشی ئەم خەڵکە تێك بدەین؟ وەڵامێکی شیاوی نەبو بیداتەوە. لەبەر ئەمە لەسەر بەسرە رێککەوتن. بەعایشەیان وت: با واز لەمەدینە بێنین چونکە لەم شارەدا هاورێیانێکمان هەیە توانایی خۆڕاگری لەبەرابەر فەرمانڕەوایی ئاژاوەچیەکانیان نیە. دەڕۆینە شارێکی لەدەست چو کەخەڵکەکەی لەبەرابەر ئێمە لەپێبەند بون بەپەیمانەکەی عەلی قسە دەکەن و تۆ ئەوان وەك خەڵکانی مەککە هان دەدەیت. ئەگەر خوا کارەکانمان بۆ رێکبخات، ئەوە دەبێت کەدڵمان دەیخوازێت و گەرنە هەوڵی خۆمان داوە تا خوا ئەوەی مەبەستیەتی، بەکۆتایی دەگەیێنێت.

عایشە رازی بو. داوایان لەعەبدالله کوڕی عومەر کرد هاورێیەتیان بکات بەڵام رازی نەبو و وتی: من لەخەڵکانی مەدینەم. کارێك دەکەم ئەوان بیکەن. ئەویان بەجێهێشت.

ژنانی پێغەمبەر لەگەڵ ئەو ئاهەنگی مەدینەیان بو بەڵام کاتێك بۆچونی گۆڕا و روی لەبەسرە کرد، کشانەوە. حەفصە ویستی لەگەڵی بەرێکەوێت بەڵام براکەی عەبدالله کوڕی عومەر رێگەی ئەم کارەی لێگرت. یەعلی کوڕی ئومەییە شەشسەد وشتر و شەشسەد هەزار درەمی بەوان دا و عەبدالله کوڕی عامر سامانێکی فراوانی خستە بەردەستی ئەوان. جارچی عایشە جاریدا: دایکی باوەڕداران و زوبەیر و تەڵحە ئاهەنگی بەسرەیان هەیە، هەر کەس دەیەوێت هێز بەئیسلام ببەخشێت و لەگەڵ خوێنخۆرەکان شەڕ بکات وتۆڵەی عوسمان بکاتەوە و چوارپێ و ساز و بەرگی نیە، بابێت. شەشسەد کەسیان سوار شەشسەد وشترەکە کرد و بەسوپایەك لەگەڵ هەزار پیاوی شەڕکەر بەرێکەوتن. دەستەیەك دەڵێن: نۆسەد کەس بون. ئەوان لەخەڵکانی

مەدینە و مەککە بون. خەڵك پەیوەستیان بون و ژمارەیان گەشتە سێ هەزار پیاوی شەڕکەر. دایکی فەزڵ دایکی عەبدالله کوڕی عەباس کرێی بەپیاوێك لەجوهەینە بەناوی زەفەر بەخشی و فەرمانی پێدا بڕواتە لای عەلی و لەکارەکان ئاگاداری بکاتەوە. زەفەر هات و نامەکەی تەسلیمی عەلی کرد.

عایشە لەگەڵ هاوەڵانی خۆی لەمەککەوە بەرێکەوت. کاتێك لەشار ڕۆشتنەدەر، مەروان کوڕی حەکەم بانگی دا و دواتر هات و لەسەر سەری تەڵحە و زوبەیر وەستا و وتی: بەکام یەك لەئێوە وەك سەروەری باوەڕداران سڵاو بنێرم؟ کام یەك لەئێوە پێشنوێژی بۆ خەڵك دەکەن؟ عەبدالله کوڕی زوبەیر وتی: لەباوکی عەبدالله یانی زوبەیر، محەممەد کوڕی تەڵحە وتی: لەباوکی محەممەد یانی تەڵحە. عایشە کەسی بۆ لای مەروان نارد و وتی: ئایا دەتەوێت جیایی لەنێوان ئێمەدا دروست بکەیت؟ دەبێت خوشکەزاکەم عەبدالله کوڕی زوبەیر پێشنوێژی خەڵك بێت. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو بەڵکو عەتاب کوڕی ئەسید پێشنوێژی بۆ خەڵك کرد تاکوژرا. مەعاز کوڕی عوبەید بەردەوام دەیوت: سوێند بەخوا ئەگەر سەردەکەوتین دەستمان بەکوشتاری یەکتر دەکرد چونکە نەزوبەیر کاری فەرمانڕەوایی بەتەڵحە دەسپارد نە تەڵحە بەزوبەیر.

دایکانی باوەڕداران (هاوسەرانی پێغەمبەر) تا زات عەرەق عایشەیان ڕەوانە کرد و لەوێ دەستیان بەشین بۆ ئیسلام کرد. نەبینراوە پێش ئەو ڕۆژە پیاوان و ژنانی گریان لەیەك شوێن کۆببنەوە. لەبەر ئەمە ئەو ڕۆژەیان بەڕۆژی (شی) ناوبرد. کاتێك گەشتنە زات عەرەق، سەعید کوڕی عاص ڕوبەڕوی مەروان کوڕی حەکەم و هاوڕێکانی بویەوە. وتی: بۆ کوێ دەڕۆن. خوێنی خۆتان لەسەر پشتی وشترەکان بەدوای خۆتانا بۆ کوێ دەبەن؟ (عایشە و تەڵحە و زوبەیر خوێنی عوسمانن). ئەوان بکوژن و بۆماڵەکانی خۆتان بگەڕێنەوە. وتیان: دەڕۆین تا هەمو بکوژەکانی عوسمان بکوژین. سەعید لەگەڵ زوبەیر و تەڵحە بەتەنیا دانیشت و وتی: ڕاستی بەمن بڵێن ئەگەر سەرکەوتن فەرمانڕەوایی بەکێ دەسپێرن؟ وتیان: بەهەرکام لەئێمە دوانە کەخەڵك هەڵیبژێرن. وتی: دەبێت تەسلیمی کوڕەکانی عوسمانی بکەن چونکە ئێوە بۆ تۆڵەی خوێنی ئەو هاتونەتەدەر. وتیان: واز لەموهاجیرە پیرەکان بێنین وفەرمانڕەوایی تەسلیمی بێ

باوکان بکەین! سەعید وتی: من بکوژی ئەوکەسەم بیەوێت خەلافەت لەدەست منالەکانی عەبد مەناف دەربێنێت. ئەو گەڕایەوە و عەبدالله کوڕی خالد کوڕی ئەسید لەگەڵ ئەو گەڕایەوە. موغەیرە کوڕی شەعبە وتی: بۆچونی ڕاست ئەوەیە کەسەعید وتی، هەر کەس لەخەڵکی سەقیف لێرەیە دەبێت بگەڕێتەوە. ئەوان گەڕانەوە و لەگەڵ وەلید وئەبان کوڕەکانی عوسمان بەرێکەوتن.

یەعلی کوڕی ئومەییە وشترێکی بەعایشەدا کەبەهەشتا هەزار درەم کڕیبوی. عایشە سواری بو. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو بەڵکو پیاوێك لەعۆرەینە وشترەکەی بەو بەخشی.

پیاوی عۆرەنی دەڵێت: ڕۆژێك کەسوار لەسەر وشتر ڕێگەم دەبڕی، کاروانێك لەبەرابەر من دەرکەوت و سوارەیەك لەناو ئەواندا وتی: وشترەکەت دەفرۆشی؟ وتم: بەڵێ. وتی: بەچەند؟ وتم: بەهەزار درەم. وتی: ئایا شێتیت؟ وتم: بۆ شێت بم. وتی: ئەگەر بزانیت بۆ کێمان دەوێت! بۆ دایکی باوەڕداران عایشە! وتم: بەخۆڕایی وەریبگرە. وتی: بەمشێوەیە نا بەڵکو لەگەڵ ئێمە بۆلای کاروان وەرە تا وشتر و زێرت پێببەخشین. دەڵێت: ئەوان وشترێکی (مەهری) ( پەیوەست بەمەهرە کوڕی حەیدان ژنێك لەعەرەبەکان کەوشترەکانی بێ ئەندازە تیژپێ بون) لەگەڵ شەشسەد یا چوارسەد درەم بەمن بەخشی و وتیان: ئەی برای عۆرەینەیی، ئایا ڕێگا دەناسیت؟ وتی: شارەزاترینی خەڵکانم. وتیان: لەگەڵ ئێمەدا وەرە. من لەگەڵ ئەوان بەرێکەوتم و لەهیچ دۆڵ و شوێنێك تێنەپەڕیتم مەگەر ئەوەی ناوی ئەو شوێنەیان لێ پرسیم. سەرئەنجام گەیشتینە (حەواب) و سەگەکانی ئەو ناوچەیە لەبەرابەر ئێمە دەستیان بەوەڕین کرد. وتیان: ئەم ئاوە ناوی چیە؟ وتم: ناوی حەواب. عایشە بەبەرزترین دەنگی خۆی هاواری کرد: هەموان لەلایەن خواوە هاتوین وبۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/٢/١٥٦). من هەمان ژنم. ڕۆژێك کەهاوسەرانی پێغەمبەر لای ئەو بون، بیستم کەوتی: خۆزگە دەمزانی کامتان گیرۆدەی وەڕینی سەگەکانی حەواب دەبن. دواتر ملی وشترەکەی خۆی گرت و خەواندی و وتی: بمگەڕێننەوە. سوێند بەخوا من خواوەندی ئاوی حەوابم. عەبدالله کوڕی زوبەیر بەعایشەی وت: درۆ دەکات. ئەوان شەو ڕۆژێك لەسەر ئاوەکە مانەوە. کوڕی زوبەیر بەردەوام پێداگری دەکرد وئەو ژنە هەوڵی دەدا

بگەڕێتەوە. سەرئەنجام پێی وت: رابکەن، رابکەن کەعەلی کوڕی ئەبی تالب گەیشت! دواتر بەرەو بەسرە بەرێکەوتن. کاتێك گەشتنە دەوروبەری بەسرە، عومەیر کوڕی عەبداللە تەمیمی روبەرویان بویەوە و وتی: ئەی دایکی باوەڕداران، بەخوا سوێندت دەدەم ئەمڕۆ بڕۆیتە لای خەڵکانێك کەپەیك و پەیامت بۆ لای ئەوان نەناردوە. کوڕی عامر (عەبداللە) بەخێرایی رەوانە بکە چونکە ئەو لەبەسرە دەست پەروەردەی هەیە. دەبێت ئەو بڕواتە لای ئەوان وئەوان چاویان بەخەڵك بکەوێت تا تۆ بگەیت و بزانن بۆ چ کارێك هاتویت. عایشە ئەوی رەوانە کرد وئەو بەنهێنی ڕۆشتە ناو بەسرە و ڕۆشتە لای ئەو کەسانە. عایشە لەگەڵ پیاوانێك لەخەڵکانی بەسرە و لەگەڵ ئەحنەف کوڕی قەیس و سەبرە کوڕی شەیمان و هاوشێوەکانی ئەوان دەستی بەنامەنوسین کرد و لەحەفیر مایەوە وچاوەڕوانی وەڵامەکانی دەکرد.

کاتێك ئەم هەواڵە بەخەڵکی بەسرە گەیشت، عوسمان کوڕی حەنیف کەسێکی بەدوای عێمران کوڕی حوصەین رەوانە کرد کەباوەڕپێکراوی کۆمەڵانی خەڵك بو و ئەوی لەگەڵ ئەبو ئەلسوەدی دۆئەلی رەوانە کرد کەرێبەرایەتی فرمزانەکانی لەدەستا بو. بەم دوانەی وت: بڕۆنە لای ئەم ژنە و لەکاری ئەو و هاورێکانی ئاگادار ببنەوە. ئەم دوانە هاتنەدەر و لەحەفیر گەیشتنە لای عایشە. ژن فەرمانیدا و رۆشتنە لای. ئەم دوانە ڕۆشتنە ناو و سلاویان کرد و وتیان: فەرماندارەکەمان ئێمەی رەوانە کردوە تالەمەبەستەکەی تۆ ئاگادار ببینەوە، ئایا ئێمە ئاگادار دەکەیتەوە؟ عایشە وتی: وەك من کەسێك منالەکانی خۆی ئاگادار ناکاتەوە. بزانن ئاژاوەچیەکان ودورخراوەکانی هۆزەکان هێرشیان کردە سەر بارەگایی پێغەمبەر و کارە نەشیاوەکانیان لەوێ ئەنجامدا و تازە گەیشتوانیان لەوێ پەنادا و شیاوی نفرین خواوەند و پێغەمبەرەکەی ئەون و جیاواز لەوە، رێبەری موسوڵمانانیان کوشت بێ ئەوەی دەستی بەخوێنی کەسێك پیس بوبێت و بێ ئەوەی هۆکارێکیان هەبێت و سامان و شار و مانگە رێزلێگیراوەکانیان پێشێل کرد. من لەناو موسوڵمانان هاتمەدەر تا ئاگاداریان بکەمەوە ئەوان چیان کردوە و ئەو خەڵکەی لەپشت سەری ئێمەون چۆن رۆژگار بەسەر دەبەن و چیان دەوێت و چی بکەن تا ئەم کارە چاك بکەنەوە. ((زۆربەی وتارە چپەچپەکانی ئەوان سودێکی نیە جگە لەوەی فەرمان بەهەزینە کردنی سامانەکان لەرێگەی خوادا بدات یا داوای

چاکەکاری لەکەسانی دیکە بکات و خەڵکان بەچاکسازی ناچار بکات وهەرکەس ئەم کارانە بۆ رەزامەندی خوا بکات، پاداشێکی گەورەی پێ بدەین (نسا /١١٤/٤). ئەمەیە ئەو کارەچاکەی خەڵکی بۆ هان دەدەین وئەو کارە خراپەی خەڵکی لێ دور دەخەینەوە.

عیمران و ئەبونەلسوەد لای ئەو ڕۆشتنەدەر و ڕۆشتنە لای تەڵحە و پرسیان: چ هۆکارێك تۆی گەیاندۆتە ئێرە؟ وتی: تۆڵەسەندنەوەی خوێنی عوسمان. وتیان: مەگەر بەیعەتت لەگەڵ عەلی نەکرد؟ وتی: بەیعەتم کرد بەڵام شمشێر لەسەر ملم بو. ئەگەر عەلی بکوژەکانی عوسمانی بەئێمە سپارد، ئەو لەسەر کارەکەی لانابەین (ئەگەر بەئێمەی دەسپارد ئەومان لەسەر کار لانەدەبرد) دواتر ڕۆشتنە لای زوبەیر و هەمان قسەیان دوبارە کردەوە کە بەتەڵحەیان وت و ئەومیان بیست کەتەڵحە وتی. ئەو دوانە بۆ لای عوسمان کوڕی حەنیف گەڕانەوە. جارچی عایشە جاڕیدا تا خەڵك بەڕێکەون.

ئەو دوانە ڕۆشتنە لای عوسمان و ئەبو ئەئەلسوەد پێش عوسمان دەستی بەقسە کردن کرد و وتی:

یا ابن حنیف قد اتیت فانفر          و طاعن القوم و جالدو اصبر

و ابرز لهم مستلئما و شمر

یانی: ئەی کوڕی حەنیف، هێرشیان کردە سەرتۆ و ئاگادار بە. لەگەڵ ئەم خەڵکە بەرم و شمشێر هەڵس و کەوت بکە و چالاك بە و خۆڕاگری بکە. لەبەرابەر ئەوان زرێ بپۆشە و خودە لەسەر و داوێن لەکەمەر دەرکەوە.

عوسمان وتی: هەموان لەلاین خواوە هاتوین وبۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/١٥٦/٢) سوێند بەخواوەندی کەعبە ئاشی ئیسلام کەوتۆتە کار، بزانن لەسەر خوێنی چ کەسێك دەسوڕێت. عیمران وتی: بەڵێ بەخوا شەڕێکی درێژ یەخەی ئێوە دەگرێت. عوسمان وتی: ئەی عێمران، بۆچون و باوەڕی ڕاست بەمن بڵێ. عیمران وتی: خۆت بکێشەرەوە چونکە من دادەنیشم. عوسمان وتی: ئەوان ڕاودەنێم تا عەلی کوڕی ئەبی تالب بێت. عیمران بۆ ماڵ گەڕایەوە و عوسمان سەرقاڵی کارەکەی خۆی بو. هشام کوڕی عامر هاتە لای ئەو وتی: ئەم کارەی تۆ شوێنی کەوتویت، چارەنوسێکی خراپتر لەوەی گومان دەکەیت، بەدوای خۆیدا دێنێت. ئەمە کەلێنێکە یەك ناگرێتەوە و

شكاوێكە چاك نابێتەوە. لەگەڵ ئەوان میهرەبانی بكە تا فەرمانی عەلی بگات. عوسمان ڕازی نەبو و لەناو خەڵكەكەی خۆی جاریدا و فەرمانیدا جل و بەرگی شەڕ لەبەر بكەن. خەڵك لەمزگەوت كۆبونەوە. ئەو فەرمانیدا كەل وپەلی شەڕ هەڵبگرن و خۆیان بۆشەڕ ئامادە بكەن. پیاوێكی هەستاند تا بەفریو خۆی بەقەیسی و كوفی نیشان بدات. پیاو هەستا و وتی: ئەی خەڵكینە، من قەیس كوڕی عەقدیە حەمسیم. ئەگەر ئەم كەسانە لەترسا بۆ ئێرە هاتون، پشتیان كردۆتە شارێك كەمەل تیایدا ئارام و ئاسودەیە و ئەگەر بۆ سەندنەوەی تۆڵەی خوێنی عوسمان هاتون، ئێمە بكوژەكانی ئەو نین. فەرمان لەمن ببەن وئەوان بۆ ئەو شوێنەی هاتون بگەڕێننەوە. ئەسوەد كوڕی سەریعی سەعدی وتی: ئایا گومان دەكەن ئێمە بكوژەكانی عوسمانین؟ ئەوان هاتون تا لەئێمە بۆ تۆڵەسەندنەوەی خوێنی عوسمان هاوكاری وەربگرن و هەروەها لەكەسانی دیكەیش. خەڵك بەردبارانیان كرد و عوسمان زانی ئەوان لەبەسرە هاوەڵانیان هەیە. ئەو دڵشكاو بو.

عایشە لەگەڵ هاوەڵەكانی هات تا گەیشتە مەربەد. ئەوان لەسەرەوە هاتن و وەستان تا عوسمان و هاوەڵانیان گەیشتن. لەخەڵكی بەسرە ئەو كەسانەی دەیانویست هاورێیەتی ئەو ژنە بكەن، ڕۆشتنە لای ئەو. تەڵحە دەستی بەقسە كردن كرد. ئەو لای ڕاستی مەربەد بو و عوسمان لەلای چەپ. خەڵك بێدەنگ بون وگوێیان لەو ڕاگرت. تەڵحە سوپاسی خوای كرد و وەسفی كرد و ئاماژەی بەعوسماندا و لەپێشیەكانی ئەوی بیرخستەوە كەخوێنی ئەو بەناڕەوا ڕژاوە. زوبەیریش ئەم قسانەی كرد. ئەوانەی لای ڕاستی مەربەد بون، وتیان: ئەم دوانە درۆیان كرد و هەڵیت و پڵیتان وت و پەیمانیان شكاند و گوناحیان كرد چونكە لەگەڵ عەلی بەیعەتیان كرد و دواتر هاتن و دەستیان بەم قسە قۆڕانە كرد. خەڵك یەكتریان خۆڵباران و بەردباران كرد و یەكتریان ترساند. دواتر عایشە دەستی بەقسە كردن كرد. ئەو دەنگێكی بەرزی هەبو. سوپاسی خوای كرد و وتی: خەڵك ڕەخنەیان لەعوسمان دەگرت و درۆیان بۆ فەرماندارەكانی هەڵدەبەست. ئێمە سەیری ئەم كاروبارانەمان كرد و زانیمان عوسمان پاك و بێ گوناحە و ئەوانمان بەخراپەكاران و پەیمان شكێنەكان و درۆزنەكان بینی. ئەوان شتێكیان وت و سەرقاڵی كارێكی دیكە بون. كاتێك بەهێز بون زیاتر بێ شەرمیان بەرابەر بەو نواند و ڕژانە

ماڵەکەی و خوێن و مانگی حەرام و سامان و شاری ڕێزداریان بێ بەڵگە و بیانو تاڵان کرد. ئەو کارەی لەسەر ئێوە پێویستە، گرتنی بکوژەکانی عوسمان و سەقامگیر کردنی نوسراوی خواوەندە کەدەڵێت: نەتبینی دەستەیەك لەکەسەکان بەهرەیەکیان لەنوسراوی خوا پێبڕا و بۆ باوەڕ هێنان بەو نوسراوەیە بانگ کران تا لەناو ئەواندا داوەر بێت و دواتر دەستەیەك لەوان پشتی تێدەکەن و خۆیانی لێ دور دەخەنەوە (ال عمران/٣/٢٣)

هاوەڵانی عوسمان کوڕی حەنیف بون بەدودەستە: دەستەیەك وتیان: ژن ڕاستی کرد و قسەی جوانی کرد. دەستەیەکی دیکە وتیان: سوێند بەخوا درۆتان کرد و ئێمە نازانین بۆچ مەبەستێك هاتون! هەردولا بەردباران و خۆڵبارانی یەکیان کرد. کاتێك عایشە ئەمەی بینی، بۆ دواوە گەڕایەوە وئەوانەی لەلای ڕاست بون، بەرێکەوتن و لەعوسمان کوڕی حەنیف دورکەوتنەوە و لەمەربەد لەشوێنی پێستەخۆشکەرەکان وەستان. هاوەڵانی عوسمان لەشوێنەکانی خۆیان مانەوە. دەستەیەك پەیوەستی عایشەبون و دەستەیەك لای عوسمان مانەوە.

جاریە کوڕی قودامەی سەعدی هات و وتی: ئەی دایکی باوەڕداران، سوێند بەخوا کوژرانی عوسمان کارێکی ئاسانتر لەهاتنی تۆ لەسەر ئەم وشترە لەبەرابەر ئەم پیاوە ئاسن پۆشانەیە! تۆ لەلایەن خوا ڕێز و پەردەیەکت هەبو کەرێزی خۆتت شکاند وپەردەی خۆتت دڕاند! ئەو کەسەی شەڕ لەگەڵ تۆ بەڕەوا بزانێت، کوشتنی تۆ بەڕاست دەزانێت! ئەگەر بەدڵخواز بۆ ئێرە هاتویت، بۆ ماڵەکەت بگەڕێرەوە و ئەگەر تۆیان بەزۆر هێناوە، داوای هاوکاری لەخەڵکەکەت بکە تا تۆ بۆ ماڵ بگەڕێننەوە.

پیاوێك لەبەنی سەعد هاتە لای زوبەیر و تەڵحە و وتی: تۆ ئەی زوبەیر، هاوەڵێکی نزیکی پێغەمبەر بویت و تۆ تەڵحە خۆت کردە قەڵغانی پێغەمبەر. من دایکتان لەگەڵ ئێوە دەبینم. ئایا ژنەکانی خۆتان هێناوە؟ من کارم بەئێوە نیە.؟ لەوان دورکەوتەوە و وتی:

| | |
|---|---|
| صنتم حلائلكم و قدتم امكم | هذا لعمرك قلة الانصاف |
| امرت بجر ذيولها فى بيتها | فهوت تشق البيد بالايجاب |
| غرضا يقاتل دونها اناؤها | بالنبل و الخطى و الااف |

هتكت بطلحة و الزبير ستورها                هذا المخبر عنهم و الكافی

یانی: ژنانی خۆتان پاراست و دایكتان پێش خۆتاندا، سوێند بەخوا ئەمە لەدادپەروەرییەوە دورە. خوا فەرمانی بەو دا لەماڵەكەی بمێنێتەوە و داوێن لەزەوی بسوێت بەڵام ئەو بۆ هێرش كردن لەبیابان هاتەدەر. بوبەنیشانە و منداڵەكانی بەتیر و تیغی خەتی (دروستكراوی شاری خەت) و بەشمشێرەكان لەبەردەمی ئەو بۆ شەڕ راوەستان. زوبەیر و تەڵحە پەردەی ئەویان دڕاند. هەواڵی كارەكەی ئەوان ئەمەیە و بەس.

حوكەیم كوڕی جەبەلەی عەبدی فەرماندەی سوارەكان، بۆ پێشەوە غاریدا و شەڕی دەستپێكرد. هاوەڵانی عایشە ڕمەكانی خۆیان بڵند كرد بەڵام دەستیان لەشەڕ هەڵگرت تا حوكەیم و هاوەڵانی دەستیان لەشەڕ هەڵگرت. حوكەیم نەوەستا و درێژەی بەشەڕ لەگەڵ ئەواندا. هاوەڵانی عایشە بەهەمان شێوە وەستابون و زیانیان لەخۆیان دور دەخستەوە. حوكەیم بەسوارەكانی خۆی هێرشی دەكردە سەر ئەوان و بەردەوام دەیترساندن. لەدەروازەی دۆڵێكی بچوك شەڕی یەكتریان كرد و عایشە فەرمانی بەسوپاكەی خۆیدا و بەرەو لای راست ڕۆیشتن و ڕۆشتنە گۆڕستانی بەنی مازن و شەو دیوارێكی لەتاریكی لەنێوان دو سوپاكەدا دروست كرد. عوسمان بۆ كۆشكەكەی گەڕایەوە و هاوەڵانی عایشە رویان كردە پانتاییەكانی دارئەلرزق و خۆیان بۆ شەڕ ئامادە كرد و خەڵك بەردەوام پەیوەستیان دەبون وئەوان لەدارئەلرزق (ماڵی رۆژی) كۆبونەوە. حوكەیم كوڕی جەبەلە بەرەبەیانی زو هێرشی كردە سەر ئەوان و بەردەوام جوێنی دەدا و ڕمەكەی لەدەستی خۆیدا رادەوەشاند. پیاوێك لەبەنی عەبدقەیس پێی وت: كێیە ئەو كەسەی بەردەوام جوێنی پێدەدەیت؟ وتی: عایشە. وتی: ئەی حەرامزادە، ئایا ئەم جوێنانە بەدایكی باوەڕداران دەڵێیت؟ حوكەیم بەڕم ئەوی كوشت. دواتر لای ژنێكەوە تێپەڕی و بەهەمان شێوە جوێنی بەعایشە دەدا. ژن وتی: ئەی خراپەكار، ئایا جوێن بەدایكی باوەڕداران دەدەیت؟ حوكەیم ئەویشی بەڕم كوشت و دواتر بەرێكەوت. هەردولا لەدارئەلرزق بۆ شەڕێكی قورس ریزیان بەست تا رۆژ بویەوە و كوژراوەكان لەناو هاوەڵانی عوسمان كوڕی حەنیف روی لەزیاد بون كرد و بریندارەكان لەهەردو فراوان. كاتێك شەڕ هەردو لای شەڕكەری بێزار كرد، داوای

ئاشتیان کرد و خوازیاری سازان بون. لەناو خۆیاندا نامەیەکیان نوسی لەسەر ئەو بنەمایەی کەسێك بۆ مەدینە ڕەوانە بکەن تا بپرسێت ئایا زوبەیر و تەڵحە بەزۆر بەیعەتیان کردوە یا بەرەزامەندی. ئەگەر ئەم دوانە بەزۆر بەیعەتیان کردبێت، عوسمان کوڕی حنیف لەبەسرە بڕواتەدەر و شارەکە تەسلیم بەوان بکات و ئەگەر بەدڵخواز بەیعەتیان کردبێت زوبەیر و تەڵحە لەشارەکە بڕۆنەدەر. لەنێوان خۆیاندا لەمبارەوە پەیمانێکیان بەست. کەعب کوڕی سوار بەرەو خەڵکانی مەدینە بەرێکەوت و دەستی بەپرسیار کردن لەوان کرد. کاتێك ڕۆشتە ناو شارەکە، خەڵك دەوریان گرت. ڕۆژی هەینی بو. هەستا و وتی: ئەی خەڵکانی مەدینە، من نێردراوی خەڵکی بەسرەم، لەئێوە دەپرسم، ئایا زوبەیر و تەڵحە بەزۆر یا لەترسا بەیعەتیان لەگەڵ عەلی کردوە یا بەرەزامەندی ئەو کارەیان ئەنجام داوە؟ کەس وەڵامی نەدایەوە جگە لەئوسامە کوڕی زەید کەهەستا و وتی: ئەم دوانە بەزۆر و لەترسا بەیعەتیان کردوە. تەمام کوڕی عەباس فەرمانیدا کەسەهل کوڕی حەنیف و خەڵك لەگەڵ ئەو شەڕیان کرد و صۆهەیب وئەبو ئەیوبی ئەنساری و دەستەیەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر و لەناو ئەوان محەممەد کوڕی موسلیمە کەترسان ئوسامە بکوژرێت، هەستان و وتیان: ئەی خوایە، بەڵێ. خەڵك وازیان لێ هێنا. صۆهەیب دەستی ئوسامەی گرت و بردیەوە بۆ ماڵ و وتی: ئایا نەتتوانی وەك ئێمە بێدەنگ بیت؟ ئوسامە وتی: گومانم نەدەکرد ئەم ڕوداوەی لێبکەوێتەوە. کەعب کوڕی سوار گەڕایەوە و ئەم هەواڵە بەعەلی گەیشت. نامەیەکی بۆ عوسمان کوڕی حەنیف نوسی و ئەوی بەناتەوان لەقەڵەمدا و وتی: سوێند بەخوا ئەوانیان بەزۆر بۆ بەربڵاوی وپەرێشانی بانگ نەکرد بەڵکو بەکار و شەڕی بەکۆمەڵ و تێپەڕکردنی ڕێگەی ڕزگاری. ئەگەر دەیانەوێت پەیمانەکەی خۆیان بشکێنن بیانویان نیە و ئەگەر مەبەستەکەیان شتێکی دیکەیە، سەیریان دەکەین و دەستبەرداری ئەوان دەبین تا لەکارەکانی خۆیان ورد ببنەوە.

نامەی عەلی بەعوسمان گەیشت و کەعب کوڕی سوار لەمەدینە گەڕایەوە. هاوەڵانی عایشە کەسیان بۆ لای عوسمان نارد تا بڕواتەدەر و شارەکە تەسلیم بەوان بکات. عوسمان باسی نامەکەی عەلی کرد و وتی: ئەمە کارێکیترە کەئێمەی لەدەوری خۆی کۆکردۆتەوە. زوبەیر و تەڵحە پیاوەکانی خۆیان لەشەوێکی تاریك و باراناوی و

تۆقاناوی کۆکردەوە و ئاهەنگی مزگەوتیان کرد و لەکاتی نوێژی خەوتنان ڕۆشتنە ناو مزگەوت. لەو کاتەدا خەڵك نوێژی خەوتنانیان کەمێك دوا دەخست. عوسمان درەنگی کرد و هاتنەدەرەوە بۆ نوێژی خەوتنانی دواخست. لەم کاتەدا قەرەجەکان و دەستگێرە گەڕۆکەکان شمشێریان کێشا و دەستیان بەکوشتاری نوێژکەران کرد. ئەوان هێرشیان کردە سەریان و دەستیان بەشەڕ کردن کرد تا هەموویان کوژران و ژمارەیان چل کەس بو. چەندین کەسیان ڕەوانەی لای عوسمان کرد تا بیبەنە لای ئەو دوانە (زوبەیر و تەڵحە). بەشەق تێیان هەڵدا و ئەوەندەیان ئازاردا مو بەروخساریەوە نەما. ئەم کارەیان بەناخۆش زانی و ڕەوانەی لای عایشەیان کرد و ئاگاداریان کردەوە. ئەو کەسی بۆ لای ئەم دوانە نارد و فەرمانیدا تا ئازادی بکەن.

دەستەیەك دەڵێن: کاتێك عوسمان دەستگیر کرا، کەسێکیان بۆ لای عایشە ڕەوانە کرد تا بزانن دەبێت چی لەگەڵدا بکەن. عایشە وتی: بیکوژن. ژنێك هەستا و بەعایشەی وت: سوێندت دەدەم بەهاوکاری کردنی عوسمان بۆ پێغەمبەر! عایشە وتی: بیخەنە زیندان. موجاشیع کوڕی مەسعود بەوانی وت: ئەشکەنجەی بدەن موی سەر و روخسار و برۆ و مژۆڵەکانی هەڵکەنن. چل قامچیان لێدا و موی ریش و مژۆل و برژانەگانیان هەڵکەند و ئەویان خستە زیندانەوە و دواتر ئازادیان کرد و عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکریان وەك لێپرسراوی گەنجینە دەست نیشان کرد.

سەبارەت بەدەرکردنی عوسمان کوڕی حەنیف گێڕانەوەیەکی دیکەیش هەیە بەمشێوەیە: کاتێك عایشە و زوبەیر و تەڵحە ڕۆشتنە بەسرە، عایشە نامەیەکی بۆ زەید کوڕی صوحان نارد و نوسی: لەعایشە دایکی باوەڕداران و خۆشەویستی پێغەمبەر بۆ کوڕە تایبەتەکەی زەید کوڕی صوحان. دوای سلاو، کاتێك نامەکەی من بەدەستی تۆ بگات، پەیوەستی ئێمە ببە و هاوکاریمان بکە و خەڵك لەشوێنکەوتنی عەلی کوڕی ئەبی تالب دوربخەرەوە.

زەید نوسی: دوای سڵاو، من کوڕی تایبەتی تۆم. ئەگەر خۆت بەدور بگریت وبۆ ماڵەوە بگەڕێیتەوە چ باشتر و گەرنە یەکەم کەس دەبم شمشێر لەروی تۆدا بەرز دەکەمەوە.

دوبارە زەید وتی: خوا لەدایکی باوەڕداران خۆش بێت! خوا پێی فەرمو لەماڵەکەی

خۆیدا بمێنێتەوە و فەرمانی بەئێمەدا شەڕ بکەین. ئەو فەرمانەی بەویان دابو، پشت گوێی خستو فەرمانی بەئێمەدا لەماڵەکانی خۆمان بمێنینەوە. ئەو کاری کەسانی دیکەی گرتە ئەستۆ و ئێمەی لەئەنجامدانی کارەکانمان دورخستەوە.

کاتێك عایشە ڕۆشتە ناو بەسرە، عوسمان کوڕی حەنیف فەرمانڕەوایی ئەم شارەی دەکرد. بەوانی وت: ڕەخنەتان لەسەروەری خۆتان گرتوە؟ وتیان: ئەو لەخۆمان بەشیاوتر بۆ فەرمانڕەوایی نازانین و جیاواز لەوە هەندێ کاری کردوە لەکەس داپۆشراو نیە. عوسمان وتی: پیاو منی وەك فەرمانداری بەسرە دەست نیشان کردوە، نامەی بۆ دەنوسم و ئاگاداری دەکەمەوە تا بزانم ئێوە بۆ چ کارێك هاتون لەسەر ئەو بنەماییەی پێشنویژی خەڵك بم تا فەرمانی ئەو بگات.

ئەوان دەستیان لێهەڵگرت و عوسمان نامەی بۆ عەلی نوسی. دو یا سێ ڕۆژ زیاتر چاوەڕێیان نەکرد و لەشوێنێك بەناوی دارئەلرزق هێرشیان کردە سەری و بەسەریدا سەرکەوتن و ویستاین بیکوژن بەڵام لەتوڕەیی ئەنسار ترسان و موی سەر و ریش و برژانگیان هەڵکەند و خستیانە زیندانەوە. زوبەیر و تەڵحە قسەیان بۆ خەڵك کرد و وتیان: ئەی خەڵکانی بەسرە، گەڕانەوە بۆ لای خوا دوای گوناحکاری. ویستمان سەروەری باوەڕداران کەمێك سەرکۆنە بکەین بەڵام نەزانەکان بەسەر زاناکاندا زاڵبون و ئەویان کوشت! خەڵك بەتەڵحەیان وت: ئەی باوکی محەممەد، نامەکانی تۆ کەپێشتر بەدەستی ئێمەدەگەیشت، جیاواز لەم قسانە بو ئێستا باسیان دەکەیت. تەڵحە زمانی گیرا و زوبەیر هەستا و وتی: ئایا سەبارەت بەو نامەیەك لەمن بەئێوە گەیشتوە؟ ئەو باسی کوژرانی عوسمانی کرد و سەبارەت بەعەلی خراپەی وت. پیاوێك لەعەبدئەلقەیس هەستا و وتی: ئەی پیاو، بێدەنگ بە تا ئێمە قسە بکەین. زوبەیر بێدەنگ بو. پیاوی عەبدی وتی: ئەی خەڵکانی موهاجیر، ئێوە یەکەم کەسان بون بانگەوازەکەی پێغەمبەرتان وەڵام دایەوە. ئێوە لەم ڕێگاوە لەپێشتر بون. دواتر خەڵك هاوشێوەی ئێوە باوەڕیان بەئاینی ئیسلام هێنا. کاتێك پێغەمبەر مرد، لەگەڵ پیاوێك لەخۆتان پەیمانتان بەست و ئەوتان وەك فەرمانڕەوایی دەست نیشان کرد و ئێمە ڕازی بوین و فەرمانمان برد بەڵام ئێوە هیچ کارێکتان بەئێمە نەسپارد. خوا فەرمانڕەوایی ئەوی بەکۆتا گەیاند. ئەو مرد و کاتێك ویستی ماڵئاوایی لەجیهان بکات پیاوێکی دەست

نیشان کرد کەسەبارەت بەفەرمانڕەوایی ئەو لەگەڵ ئێمەدا راوێژتان نەکرد و ئێمە رازی بوین و فەرمانبرداریمان کرد. کاتێك ویستی بمرێت کاروباری ئێوەی بەشەش کەس سپارد و ئێوە لەناو ئەوان عوسمانتان هەڵبژارد و دواتر بێ راوێژ کردن بەئێمە لەگەڵ عەلی بەیعەتتان کرد. مەگەر چ کارێکی نارەوا لەعەلی بینراوە کەفەرمان بەشەڕ کردن لەگەڵ ئەو دەردەکەن؟ ئایا شتێکی لەگەنجینە هەڵگرتوە؟ کارێکی لەروی هەڵەوە ئەنجامداوە؟ ئایا کارێکی ئەنجامداوە کەپەسەندی ناکەن؟ لەسەر چ بنەمایەك لەگەڵ ئێوەدا بین؟ کەواتە ئەم هەمو هات و هاوارە بۆچیە؟ ویستیان ئەو پیاوە بکوژن بەلام کەسەکانی پارێزگاریان لێکرد. کاتێك بەیانی بویەوە، هێرشیان کردە سەر ئەو هاورێکانی و نزیکەی حەفتا کەس لەوانیان کوشت.

زوبەیر و تەڵحە دوای گرتنی عوسمان لەبەسرە مانەوە و دەستیان بەسەر گەنجینەکاندا گرت و خەڵك و پاسەوانەکانیان شوێن خۆیان خست و ئەوانەی لەگەڵ ئەمان یەکیان نەگرت، دورخرانەوە یا خرانە زیندانەوە.

ئەم هەواڵە بەحوکەیم کوڕی جەبەلە گەیشت کەتاوانباران لەگەڵ عوسمان کوڕی حەنیف چیان کردوە. وتی: ئەگەر هاوکاری نەکەم، لەخوا نەترسم! (ئەگەر هاوکاری ئەو نەکەم،خواپەرەست و لەخوا ترس نەبم) لەگەڵ دەستەیەك لەبەنی عەبدقەیس و هاورێکانی خۆی لەرەبیعە هات و بەرەو لای رۆژخانە غاریدا. لەوێ خواردنی زۆری لێبو کەعەبداللە کوڕی زوبەیر دەیویست دەرخواردی کەسەکانی خۆی بدات. عەبداللە پێی وت: ئەی حوکەیم تۆ چیت بەسەر دێت؟ حوکەیم وتی: دەمانەوێت لەم رۆژیە بخۆین و دەمانەوێت عوسمان کوڕی حەنیف ئازاد بکەن تا لەکۆشکی فەرمانداری نیشتەجێ ببێت و لەسەر بنەمای ئەوەی پەیمانتان لەسەر بەستوە، فەرمانڕەوایی بکات تا فەرمانی عەلی بگات. سوێند بەخواوەندی خوا ئەگەر هاوەڵانم لێرە دەبون، بەمە لەبەرابەر ئێوە رازی نەدەبوم تا هەموی ئێوە لەبەرابەر مرۆڤ کوژیەکانتان بکوژم. ئێستا کارتان گەشتۆتە شوێنێك کەڕشتنی خوێنتان لەبەرابەر ئەو کەسانەی کوشتوتانە، بۆ ئێمە ڕەوایە. لەخوا ناترسن؟ بۆ خوێنی بێ گوناحەکان دەڕێژن؟ عەبداللە وتی: لەبەرابەر خوێنی عوسمان. حوکەیم وتی: ئەو کەسانەی فەرمانی کوشتنی ئەم بێ گوناحانەیان داوە، خۆیان عوسمانیان کوشت. ئایا لەتوڕەیی خوا

ناترسن؟ عەبدالله وتی: نە لەم ڕۆژیانە بەشی ئێوە دەدەین و نە عوسمان تا لەسەکار لابردنی عەلی ئازاد دەکەین. حوکەیم وتی: ئەی خوایە تۆ داوەرێکی دادپەروەریت، شایەت بە. بەهاوەڵانی خۆی وت: من لەراستی شەڕکردن لەگەڵ ئەم خەڵکە گومانم نیە. هەر کەس گومانی هەیە بگەڕێتەوە. ئەو هەنگاوی بردە پێش و بۆ شەڕ ریزی بەست. زوبەیر و تەڵحە وتیان: سوپاس بۆ خوا کەخوێنی ئێمەی لەناو خەڵکانی بەسرە ئامادە کرد. خوایە یەك کەس لەوان بەزیندویی مەهێڵە. شەڕێکی قورسیان کرد. حوکەیم کوڕی جەبەلە چوار سوپاسالاری لەگەڵدا بو: حوکەیم لەبەرابەر تەڵحە، زەریح لەبەرابەر زوبەیر، کوڕی موحتەرەش لەبەرابەر عەبدولرەحمان کوڕی عەتاب و حەرقوص کوڕی زوهەیر لەبەرابەر عەبدولرەحمان کوڕی حەرەس کوڕی هشام. تەڵحە هێرشی کردە سەر حوکەیم و ئەو سێسەد پیاوی شەڕکەری لەگەڵدا بو. حوکەیم شمشێری دەوەشاند و دەیوت:

اضربهم با ليابس ضرب غلام عابس

من الحياة ايس فی الغرفات نافس

یانی: بەشمشێری وشك لەوان دەدەم، لێدانی جوامێرێکی بوێر، لەم ژیانە بێهیوایە، شەیدای ماڵە بەهەشتیەکان لەسەر بنەمایی بەڵێن و مژدە.

پیاوێك شمشێری لەقاچی ئەودا و قرتاندی. ئەو چەمایەوە و قاچی هەڵگرت و لەو پیاوەیدا و خستیە سەرزەوی و دواتر ڕۆشتە سەر سەری و کوشتی. وتی:

يا ساق لن تراعی ان معی ذراعی

احمی به كراعی

یانی: ئەی قاچی من مەترسە، من بازوم لەگەڵدایە، بەوە جەستەی خۆم دەپارێزم

هەروەها وتی:

ليس علی ان اموت عار و العار فی الناس هو الفرار

و المجد لا يفضحه الدمار

یانی: بۆ من شەرمێنەر نیە بمرم، شەرم ئەوەیە پیاو لەگۆڕەپان رابکات، گەورەیی لەناو نەبات و لەناوچون ریسوا نەکات.

پیاوێك لەدوایین ساتەكان هاتە سەر سەری و وتی: ئەی حوكەیم چیت بەسەر هاتوە؟ وتی: كوژرام.؟ پرسی: كێ تۆی كوشت؟ وتی: ئەو كەسەی پشتم پێ بەستبو. پیاو هەڵیگرت و لەگەڵ حەفتا لەپیاوەكانی بەرێی كرد. لەو رۆژەدا حوكەیم لەسەر یەك پێی خۆی وەستا و قسەی بۆ خەڵك كرد. شمشێرەكان هاورێكانی ئەویان گەمارۆدا و ئەو بێ هیچ هەڵەیەك لەزمان هاواری كرد و وتی: ئێمە ئاگادار بوین و ئەم دوانەمان (زوبەیر و تەڵحە) لەمەدینە بەجێهێشت و بەیعەتیان لەگەڵ عەلی كرد و دەستی فەرمانبەرداریان بۆ ئەو درێژ كرد و دواتر هاوشێوەی دو شەڕخواز و ناسازگار دەركەوتن و خوازیاری خوێنی عوسمان كوڕی عەففان بون. لەنێوان ئێمە جیاییان دروست كرد و ئێمە لەیەك ماڵ بوین و دراوسێ بوین. ئەی خوایە، ئەمانە خوازیاری خوێنی ئەو نین! جارچیەك جاری لەو دا: ئەی پیاوی ناپاك، چۆن تۆڵەی خوا تۆی گرتەوە، بێ ئۆقرەییت كرد و پشتت بەوتەی كەسێك بەست كەتۆ و هاورێكانت بۆ كاروبارەكان راسپێرێت وئەمە لەبەرابەر كارێكدا بو بەسەر ئەو رێبەرە ستەملێكراوەتان هێنا و دەستەی خەڵكانتان بلاوە پێكرد و خوێنەكانتان ڕشت. تورەیی و رقی خوا بچێژە. هاورێكانی ئەو كوژران وئەویش لەگەڵیان كوژرا. یەزید كوڕی ئەسحەمی حودانی ئەوی كوشت. حوكەیمیان لەنێوان یەزید و براكەی كەعب بەكوژراوی دۆزیەوە.

دەستەیەك دەڵێن: پیاوێك بەناوی زۆخەیم ئەوی كوشت. هاورێ لەگەڵ ئەو ئەشرەف كوڕی حوكەیم وبراكەی رێعل كوڕی جەبەلە كوژران. كاتێك حوكەیمیان كوشت، ویستیان عوسمان كوڕی حەنیف بكوژن. بەوانی وت: ئاگادار بن براكەم سەهل كوڕی حەنیف لەمەدینەیە، ئەگەر بمكوژن، تۆڵەی من دەستێنێتەوە. ئازادیان كرد و عوسمان ئاهەنگی بارەگایی عەلی كرد. زەریح و هاورێكانیشی كوژران و حەرقوص لەگەڵ چەند كەسێك لەهاوەڵانی رزگاریان بو و پەنایان بۆ خەڵكەكەی خۆیان برد. دواتر كەسێك لەلایەن زوبەیر و تەڵحەوە هاواری كرد: هەركەس یا كەسان، هەركەس لەهێرشبەرانی مەدینەتان لایە، بۆ لای ئێمەی بێنن. ئەوانیان هێنا و زوبەیر و تەڵحە ئەوانیان كوشتار كرد و جگە لەحەرقوص كوڕی زوهەیر كەس رزگاری نەبو چونكە خەڵكەكەی بەنی سەعد ئەویان پاراست. ئەولەوان بو. بەنی سەعد لەم رێگاوە گیرۆدەوی كارێكی دژوار بون. خراپەخوازان، پێشەكیەكیان دیاری كرد و دڵی بەنی

سەعدیان لەبەر ئەوەی لایەنگرانی عوسمان بون، ئازاردا و رەنجاند. ئەوان خۆیان کێشایەوە. کاتێك بەنی سەعد لەسەر کوژراوەکانی خۆیان تورە بون، خەڵکانی بەنی عەبدقەیسیش لەسەر ئەوانەی دوای شەڕ لەگەڵ ئەوان کوژرابون، خرۆشان وئەو کەسانەی بۆ لای ئەوان رایان کردبو شۆرشیان کرد و لەم لاوە خۆیان بەڵێندار بەلایەنگری کردن وفەرمان بردن لەعەلی دەزانی. زوبەیر و تەڵحە فەرمانیان دا تا بەخشش و رۆژیەکانی خەڵك لەنێوانیاندا دابەش بکەن و گوێرایەڵان و فەرمانبەران زیاتریان پێببەخشن. خەڵکانی عەبدقەیس و دەستەیەك لەخەڵکانی بەکر کوڕی وایل هاتنەدەر چونکە ئەوانیان لەسامانەکان بێ بەش کردبو. بەرەو گەنجینە رۆشتن و هێرشیان کردە سەر گەنجینە وئەوەی توانیان بردیان و تالآنیان کرد و بەرەو لای عەلی بەرێکەوتن. زوبەیر و تەڵحە مانەوە و بینیان تەنیا خوێنێکی ئەوان کەبەزیندویی ماوەتەوە، حەرقوص کوڕی زوهەیرە. ئەوان نامەیان بۆ خەڵکانی شام نوسی کەچیان کردوە و بارودۆخ گەیشتۆتە کوێ. عایشە نامەی بۆ خەڵکی کوفە نوسی و لەپێشهاتەکان ئاگاداری کردنەوە. فەرمانی بەواندا هاوکاری عەلی نەکەن. ئەوانی بۆتۆڵەسەندنەوەی خوێنی عوسمان هاندا. بۆ خەڵکانی مەدینە و یەمامیەکان نامەی نوسی و نامەکانی بەنێردراوەکانی خۆیدا رەوانە کرد.

ئەم روداوە، پێنج شەو بۆ کۆتایی رەبیع الثانی ساڵی ٣٦/ ٢٠ ئۆکتۆبەری ٦٥٦ زایینی رویدا.

خەڵکی بەسرە لەگەڵ تەڵحە و زوبەیر بەیعەتیان کرد. کاتێك بەیعەت کۆتایی پێهات، زوبەیر وتی: لەکوێن هەزار سوارەی شەڕکەر تا هێرش بکەمە سەر عەلی وپێش ئەوەی بەئێمە بگات، لەبەیانی یا ئێوارێدا لەناوی ببەم. کەس وەڵامی نەدایەوە. زوبەیر وتی: ئەمە ئەو ئاژاوەیە بەردەوام لێی دەترسام و بەردەوام لەوبارەوە قسەم دەبیست. کۆیلەکەی پرسی: گەورەم، ئەوە بەئاژاوە ناودەبەیت ولە سەر ئەوە شەڕ دەکەیت؟ زوبەیر وتی: هاوار لەتۆ! ئێمە خەڵك بینا دەکەین بەڵام خۆمان کوێرین. هیچ کارێك لەژیاندا بۆمن پێشنەهات مەگەر ئەوەی زانیم جێگە پێکانم لەکوێدایە، جگە لەم کارە کەنازانم هێرش بکەم یا پاشەکشێ بکەم. عەلقەمە کوڕی وەقاصی لەیسی دەڵێت: کاتێك زوبەیر و تەڵحە لەگەڵ عایشە هاتنەدەر، تەڵحەم بینی، چۆڵترین

و ئارامترین کوڕەکانی بو و بەردەوام ریشی خۆی لەسینەی دەکوتا( سەری دادەخست). پێم وت: ئەی باوکی محەممەد، دەبینم خۆشەویسترین کوڕەکان لای تۆ ئارامترینیانە. دەبینم بەردەوام سەردادەخەیت، ئەگەر کارێك پەسەند ناکەیت، خۆت بکێشەرەوە. دەڵێت: پێی وتم: ئەی عەلقەمە، رۆژگارێك بو یەك دەستمان بو و لەناکاو بوین بەدو کێوی ئاسن و دەستمان بەشوێنکەوتن و کوتانی یەکتر کرد. سەبارەت بەعوسمان گوناحێکم کرد کەلێخۆشبونی من تەنیا بەرژانی خوێنی من لەپاڵ خوێنەکەی ئەو ئەگەری دەبێت. وتم: کوڕەکەت محەممەد دور بخەرەوە چونکە تۆ سامان و زەوی وباخ و نانخۆری زۆرت هەیە. ئەگەر بەلایەك بەسەرتۆداهات، ئەو جێگری تۆ بێت. وتی: ئەو دورخەرەوە. دەڵێت: ڕۆشتمە لای کوڕەکەی محەممەد و پێم وت: باشترە تۆ بمێنیتەوە تا ئەگەر بەلایەك بەسەر باوکت هات جێگری ئەو لەسەر بنەماڵە و سامانەکەی ئەو بیت. محەممەد وتی: حەز ناکەم هەواڵی ئەو لەکاروانیان و رێبوارەکان بپرسم.

## ڕەوانە بونی عەلی بەرەو بەسرە

## شەڕی وشتر ( جمل )

پێشتر ئاماژەمان پێدا عەلی بەئامادە کردنی سوپای شەڕکەر بۆ شەڕی شامیەکان سەرقاڵ بو. لەوکاتەی بەم کارەوە سەرقاڵ بو، لەناکاو هەواڵ گەیشت زوبەیر و تەڵحە لەمەککە لەگەڵ عایشە سەرقاڵن. کاتێك ئەم هەواڵەی بیست، گەورەکانی مەدینەی کۆکردەوە و قسەی بۆ کردن. سوپاس و ستایشی خوای کرد و دواتر وتی: کۆتایی ئەم کارە سامان نادرێت مەگەر بەوەی سەرەتاکەی سامان درا. هاریکاری خوا بکەن تا هاریکاریتان بکات وچاکسازی لەبارودۆختان بکات. خەڵك دودڵیان نیشاندا. کاتێك زیاد کوڕی حەنزەلە دودڵی خەڵکی بینی، بەرەو لای عەلی ڕۆشت و پێی وت: هەرکەس دودڵی نیشان بدات ئێمە دڵنیایی نیشان دەدەین و شان بەشانی تۆ شەڕ دەکەین. دوپیاوی چاکەکار لەگەورەکانی ئەنسار هەستان. یەکیان ئەبولهەیسەم کوڕی تەیەهان لەشەڕکەرانی بەدر و ئەویتریان خوزەیمە کوڕی سابت. دەستەیەك دەڵێن. ئەو هەمان زو ئەلشەهادەتەین بو. حەکەم دەڵێت: ئەو بەزوئەلشەهادەتەین ناو نەدەبرا بەڵکو زو ئەلشەهادەتەین لەرۆژگاری عوسماندا مرد. ئەو هاوکاری عەلی کرد.

شەعبی دەڵێت: لەو ئاژاوەدا جگە لەشەش کەس لەشەڕکەرانی بەدر کەس لەشوێنەکەی خۆی نەجولا. سەعید کوڕی زەید دەڵێت: هیچ کات روی نەدا چوار لەهاوەڵانی پێغەمبەر بۆ یەك کار کۆببنەوە مەگەر ئەوەی عەلی کوڕی ئەبی تالب یەکێك بو لەوان. ئەبو قەتادەی ئەنساری بەعەلی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەم تیغە تیژە پێغەمبەر لەکەمەری منی بەست. رۆژگارێکە لەناو کالآندایە بەڵام ئێستا کاتی دەرهێنانیەتی لەبەرابەر بێدادگەران کەجگە لەزیان هیچ سودێکیان بۆ خەڵکان نیە. حەزم دەکرد من پێش بخەیت. من پێش کەسانیتر بۆ شەڕ ڕەوانە بکە. دایکی سەلەمە پێی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەگەر هاتنەدەرەوە بۆ شەڕ بۆ ژنان ناڕەوا نەدەبو و تۆ ئەم گوناحە نابەخشیت و لێم خۆش نابیت، شان بەشانی تۆ شەڕم دەکرد. ئێستا ئەمە کوڕە مامی منە. سوێند بەخوا لەگیانم ئازیزترە. ئەو لەگەڵ تۆدا دێت و

لەهەمو شەڕەکان شان بەشانی تۆ شەڕ دەکات. کوڕە مامەکەی هاتەدەر و بەردەوام لەگەڵ عەلیدا بو. عەلی ئەوی وەك فەرمانداری بەحرەین دەست نیشان کرد بەڵام دواتر لایبرد و نەعمان کوڕی عێجلانی زورەقی لەجێگەکەی دانا. کاتێك عەلی ویستی بەرەو بەسرە بڕوات (و هیوادار بو زوبەیر و تەڵحە پێش گەیشتن بەبەسرە بگرێت و بیانگەڕێنێتەوە یا بیانکوژێت) لەکاتی ڕەوانە بون، تەمام کوڕی عەباسی لەمەدینە دانا و قەسەم کوڕی عەباسی لەمەککە. دەستەیەك دەڵێن: عەلی سەهل کوڕی حەنیفی لەمەدینە دانا و بەو ئامادەیی بۆ شەڕ کردن لەگەڵ شامیەکان سامانیدابو، لەکۆتایی ڕەبیع الثانی ساڵی ٣٦/٢٥ ئۆکتۆبەری ٦٥٦ زایینی بەرەو بەسرە بەڕێکەوت. خوشکی عەلی کوڕی عودەی لەبەنی عەبد شەمس ئەم شێعرەی وت:

لاهم فاعقر بعلی جمله ... و لا تبارك فی بعیر حمله

الا علی بن عدی لیس له

یانی: ئەی خوایە، لەسەر دەستی عەلی لەرەگی وشترەکەی بدە و وشترێك کەئەو ریسوا دەکات، پیرۆزی پێ مەبەخشە، چونکە عەلی کوڕی عودەی لەگەڵ ئەودا نیە.

خەڵکانێکی چالاك لەکوفیەکان و خەڵکانی بەسرە بەشێوەیەکی بارسوك، نۆسەد کەس لەگەڵ ئەو هاتنەدەر. هیوای دەبرد ئەوان بگرێت وگەمارۆیان بدات و لەدەست درێژی کردنی ئەوان بۆ سەر خۆی ڕێگری بکات و ئەسیریان بکات. لەم کاتەدا عەبدالله کوڕی سەلام ئەوی بینی، جڵەوی ئەسپەکەی گرت و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، لەمەدینە مەڕۆ دەر چونکە ئەگەر بڕۆیت سوێند بەخوا هەرگیز فەرمانڕەوایی موسوڵمانان بۆ ئەم شارە ناگەڕێتەوە! خەڵك جوێنیان پێدا. عەلی فەرموی: وازی لێبێنن، ئەو لەهاوەڵانی محەممەدە.

بەڕێکەوت تا گەشتە ڕەبزە. کاتێك گەیشت، هەواڵی پێگەیشت کەئەوان پێش ئەو دەستیان بەسەر بەسرەدا گرتوە. لەوێ مایەوە و ڕاوێژی کرد تا چ کارێك ئەنجام بدات. کوڕەکەی حەسەن لەسەر ڕێگا هاتە لای و وتی: بەتۆم وت و فەرمانت لەمن نەبرد. بەیانی دەکوژرێیت و خوێنت بەفیڕۆ دەروات و هیچ هاوەڵێکت بۆ نامێنێتەوە. عەلی پێی وت: تۆ بەردەوام وەك کچەکان دەست بەگریان دەکەیت. چیت وت کەنافەرمانی تۆم کرد؟ حەسەن وتی: ئەو ڕۆژەی گەمارۆیان خستە سەر عوسمان، پێم وتی لەشار

بڕۆرەدەر تا لەکاتی کوژرانی ئەو لەشاردا نەبیت. دواتر کاتێك کوژرا، پێم وتی لەگەڵ خەڵك بەیعەت مەکە تا دەستەی نوێنەرایەتی عەرەبەکان بێنە لای تۆ و هەواڵی بەیعەت کردنی هەمو شارەکان بەتۆ بگات چونکە خەڵك هیچ کات تۆ پشت گوێ ناخەن و کارەکان بێ تۆ بەئەنجام ناگەیێنن بەڵام تۆ گوێت لەقسەکانی من نەگرت. کاتێك عایشە و ئەو دوپیاوە ڕۆشتنەدەر، پێم وتی لەماڵەوە دانیشیت تا ئەوان بەئاشتی بگەن وئەگەر خراپەکاری و گومڕایی دروست ببێت لەسەر دەستی تۆ نەبێت. لەهەمو ئەم کارانەدا قسەکانی منت لەبیر کرد.

عەلی وتی: کوڕەم! ئەوەی وتت: دەبوا لەکاتی گەمارۆ درانی عوسمان لەمەدینە دەرۆشتیتەدەر، بزانە ئێمەیشیان وەك ئەو گەمارۆدا. بەڵام ئەوەی کەوتت: دەبوا پێش گەیشتنی هەواڵی بەیعەتی شارەکانی دیکە بەیعەتم نەدەکرد، بزانە فەرمان فەرمانی خەڵکانی مەدینەیە و ئێمە ترساین ئەم کارە بەرەو لەناوچون بڕوات. پێغەمبەری خوا مرد و بڕوام وابو کەس لەمن بۆ خەلافەتی موسوڵمانان شیاوتر نیە بەڵام خەڵك لەگەڵ ئەبوبەکر بەیعەتیان کرد و منیش بەیعەتم لەگەڵ کرد. دواتر کاتێك ئەبوبەکر مرد کەسم لەخۆم بۆ ئەم کارە بەشیاوتر نەدەبینی بەڵام کاتێك خەڵك لەگەڵ عومەر بەیعەتیان کرد، بەیعەتم کرد. عومەر ماڵئاوایی لەجیهان کرد و گومانم نەبو لەهەموان بۆ ڕێبەرایەتی شیاوترم. بەڵام ئەو یەك بەش لەسەر شەش بەشی بەمن بەخشی. خەڵك لەگەڵ عوسمان بەیعەتیان کرد و منیش شوێن ئەوان کەوتم. دواتر خەڵك هێرشیان کردە سەر عوسمان وئەویان کوشت وبە ڕەزامەندی وبێ زۆر و فشار لەگەڵ من بەیعەتیان کرد. ئێستا من لەگەڵ فەرمانبەرەکانم بۆ شەڕی ئەو کەسانە دەرۆم ڕێگەی ناسازگاریان لەگەڵ من گرتۆتەبەر تا خوا داوەری بکات چونکە باشترینی داوەرەکانە. بەڵام ئەوەی وتت لەکاتی ڕۆشتنەدەری تەڵحە و زوبەیر دەبوا لەماڵەوە دابنیشم، چۆن دەکرێت ئەوەی خوا لەئەستۆی منی داناوە، لەگەڵ مەبەستەکەی تۆدا کۆبکەمەوە. ئایا دەتەوێت وەك کەمتیار لەکونەکەی خۆمدا دانیشم تا گەمارۆی بدەن و بەردەوام بڵێن لەماڵەکەیدا نیە و کاتێك بگەنە بەر دەرگای کونەکەی، لەهەمان کات بێتەدەر و دەوری بگرن. ئەگەر لەم کارە ورد نەبمەوە کەچی لەسەر من پێویستە وخوا چ ئەرکێکی خستۆتە ئەستۆی من دەبێت چی بکەم و چی نەکەم، کێ ئەم کارە

دژوارانە بەڕێوەدەبات؟ واز لەمن بێنە کوڕم.

کاتێك عەلی گەیشتە ڕەبزە و هەواڵی کاری ئەو کەسانەی بیست، لەوێوە محەممەد کوڕی ئەبی بەکری صدیق و محەممەد کوڕی جەعفەری بۆ لای خەڵکانی کوفە ڕەوانە کرد و بەمشێوەیە بۆی نوسین: من لەپێشیم بەئێوە بەخشی لەبەرابەر خەڵکی شارەکانیتر و لەزیانی ئەوەی پێشهاتوە، پەنام بۆ ئێوە هێناوە. هاوەڵان و پەیماندارانی دینی خواوەند بن و بەرەو لای ئێمە بەڕێکەون چونکە ئێمە بەدوای چاکسازیدا دەگەڕێین و دەمانەوێت خەڵکان هەموی برای یەکتر بن. چەند کەسێکی بۆ مەدینە ڕەوانە کرد، چوارپێ و کەل وپەلی شەڕ بەهەمو شێوەکانیەوە گەیشتن و فەرمانەکانی جێبەجێ دەکران. عەلی لەناو خەڵك وتارێکدا و وتی: خوای گەورە و ڕێزدار بەئیسلام ئێمەی بەرێز کردوە، ئاڵای ئێمەی بەئیسلام هەڵکردوە و دوای ڕیسوایی و کەمتەرخەمی و ڕق هەڵگرتن و دوری لەیەکتر، ئێمەی لەسێبەری پیرۆزی ئیسلام کردوّتە برای یەك. خەڵك، تا ئەو کاتەی خوا ویستی، لەسەر ئەم ئایینە مانەوە: ئیسلام ئایینیان بو، ڕاستی و دروستی لەنێوانیان و نوسراوی خوایی ڕێبەری ئەوان تا ئەوەی ئەم پیاوە لەسەر دەستی ئەو کەسانە کوژرا کەدێو کاریگەری لەسەر دانان تا ئەم نومەتە لەیەك هەڵبوەشێننەوە و جیایی لەنێوان ئەوان دروست بکەن.

ئاگادار بن ئەم ئۆمەتەیش بەناچاری بڵاوەی لێدەکات و هەڵدەوەشێتەوە بەهەمان شێوە کەئۆمەتەکانی دیکە ئەو بەڵایان بەسەردا هاتوە. پەنا بۆ خوا دەبەین لەخراپی ڕوداوەکان. دواتر دوبارە وتارەکەی هێنایە سەرزمان و وتی: ئەوەی دەبێت ببێت، بەناچاری و بێ چەند و چون دەبێت ببێت. ئاگاداربن ئەم ئۆمەتە بۆ حەفتا و سێ بەش دابەش دەبێت و خراپترینیان ئەو دەستەیە من بکاتە ئایینی خۆی و بەشێوەی من کردار و هەڵس و کەوت نەکات. ئێوە بینیتان و هەستتان پێکرد. لەسەر دینەکەتان بەهێزبن و لەڕوناکی من ڕێنوێنی وەربگرن چونکە ڕوناکی پێغەمبەری ئێوەیە. لایەنگری لەشێوازی ئەو بکەن و لەوەی لەسەر ئێوە دژوار یا ئاڵۆز دەبێت خۆتان بەدور بگرن تا لەگەڵ قورئان بەرابەری بکەن. ئەوەی قورئان بیناسێت، پێی ڕازی ببن وئەوەی پەسەندی نەکات، مەیناسن و پاشەکشێ بکەن. خواوەندی جیهانیان بەخوایی، ئیسلام وەك دینی ڕاستی و دروستی، محەممەد وەك پێغەمبەر و قورئان وەك داوەر و

ڕێبەر قبوڵ بکەن.

کاتێك ویستی لەرەبزە بەرەو بەسرە بڕوات، یەکێك لەکوڕەکانی رەفاعە کوڕی رافع هەستا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران دەتەوێت چی بکەیت وئێمە بۆ کوێ دەبەیت؟ فەرموی: ئەوەی مەبەستمانە و شوێنی دەکەوین چاکسازیە ئەگەر رازی بن و بانگەوازەکەی ئێمە وەڵام بدەنەوە. وتی: ئەگەر رازی نەبن؟ فەرموی: بەڵگەی تەواویان نیشان دەدەین وئەوان بۆ ڕێگەی راست و دروست ڕێنوێنی دەکەین و خۆڕاگر دەمێنینەوە؟ وتی: ئەگەر پەسەندیان نەکرد؟ وتی: تا ئەو کاتەی دەستدرێژی نەکەنە سەرمان دەست درێژی ناکەینە سەریان. وتی: ئەگەر دەستدرێژی بکەنە سەرمان؟ وتی: خۆمان دەپارێزین. وتی: ئەمە بەتەواوی راست و دروستە، ئێستا بەڵێ. حەجاج کوڕی غەزیەی ئەنساری هەستا و وتی: بێ گومان بەکردەوە تۆ رازی دەکەم بەهەمان شێوە کە بەوتار منت رازی کرد. دوبارە وتی:

دراکها دراکها قبل الفوت                    فانفر بنا و اسم بنا نحو الصوت

لا و الت نفسی ان کرهت الموت

یانی: تێگەیشتن، تێگەیشتن، پێش ئەوەی لەدەست بڕوات، ڕێبەریمان بکە و بەرەو بانگ وئاوازمان بەرە، گیانی من بەفیڕۆ بڕوات ئەگەر لەمردن ترسم هەبێت.

سوێند بەخوا هاوکاری خوا دەکەین، بەهەمان شێوە کەئێمەی بەئەنسار (هاوڕێیانی خوا) ناوبرد. لەو کاتەی عەلی هێشتا لەرەبزە بو، دەستەیەك لەهۆزی تەی هاتنە لای. بەعەلیان وت: ئەم خەڵکە دێنە لای تۆ، دەستەیەکیان دەیانەوێت لەگەڵ تۆدا شەڕ بکەن و دەستەیەکیان دەیانەوێت سڵاوت بۆ بنێرن و ڕێگەی خۆیان بگرنە بەر. عەلی فەرموی: خوا پاداشتی هەر دودەستەکە بداتەوە. خوا بەشەڕکەرانی لەبەرابەر دانیشتوان بەهرەیەکی لەپێشتری بەخشیوە. کاتێك هاتنە لای ئەو، بەوانی وت: بۆچ کارێك هاتونەتە سەردانی ئێمە؟ وتیان: بۆ هەر کارێك تۆ بتەوێت. عەلی وتی: خوا پاداشتی چاکەتان بداتەوە چونکە بەرەزامەندی باوەڕتان بەئیسلام هێنا و بەگیان ودڵ شەڕی هەڵگەڕاوەکانتان کرد وبەدانی زەکات لەکاتی خۆیدا هاوکاری موسوڵمانانتان کرد. لەم کاتەدا سەعید کوڕی عوبەیدی تایی هەستا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، لەناو خەڵکان کەسانێك هەن بتوانن ئەوەی لەدڵیاندایە بهێنە سەرزمان، سوێند بەخوا

من زمانی ئەوەم نیە نهێنیەکانی دڵم نیشان بدەم بەڵام بەتەواوی تێدەکۆشم و لەرێگەی خوادا هەوڵ دەدەم. من بەئاشکرا و نهێنی چاکەخوازی تۆ دەبم و لەهەمو شوێنێك لەگەڵ دوژمنانی تۆ شەڕ دەکەم و ئەوەندە راستی و دروستی لەتۆدا دەبینم، لەهیچ کەسێکی دیکەدا نایبینم و ئەمە بەهۆی رێزداری تۆ و خزمایەتی و نزیکی تۆ لەگەڵ پێغەمبەرە. عەلی فەرموی: خوا لێت خۆش بێت چونکە زمانت ئەوەی لەدڵتا بو ئاشکرای کرد. ئەو لەگەڵ عەلی لەشەڕی صەفین کوژرا.

عەلی لەرەبزەوە بەرێکەوت. فەرماندەی پێشەنگەکانی ئەبو لەیلی کوڕی عەمرۆ کوڕی جەراح بو و ئاڵاکەی لەدەست محەممەد کوڕی حەنیفە. عەلی سوار وشترێکی سور بو و ئەسپێکی بەدوای خۆیدا رادەکێشا.

کاتێك لەفەید دابەزی، خەڵکانی هۆزی تەی و ئەسەد رۆشتنە لای و ئامادەییان نیشاندا تا پەیوەستی شەڕکەران ببن. عەلی وتی: لەشوێنەکانی خۆتان ئارام بگرن چونکە تەنیا موهاجیرەکان بۆ ئەم کارە بەسن. لەفەید پیاوێك لەکوفە هاتە لای. عەلی پرسی: کێ بیت؟ وتی: عامر کوڕی مەتەری شەیبانی. فەرموی: من لەروداوەکانی پشت سەری خۆت ئاگادار بکەرەوە. هەواڵەکانی پێ وت. عەلی سەبارەت بەئەبوموسا ئەشعەری پرسیاری لێکرد. پیاو وتی: ئەگەر خوازیاری ئاشتیت، ئەبوموسا ئەشعەری پیاوی ئاشتیە و ئەگەر شەڕ هەڵدەبژێریت ئەو پیاوی ئەم کارە نیە. عەلی وتی: سوێند بەخوا خوازیاری ئاشتیم جگە لەوەم ناوێت مەگەر من ناچار بکەن.

کاتێك عەلی لەسەعلەبیە دابەزی، لەو پێشهاتانەی بەسەر عوسمان کوڕی حەنیف و هاوەڵانی هاتبو، ئاگاداریان کردەوە. ئەو هەواڵی ئەم پێشهاتانەی بەهاورێکانی خۆیدا و وتی: ئەی خوایە، من لەوەی تەڵحە و زوبەیرت پێ گرفتار کرد، دور بخەرەوە. کاتێك گەشتە ئێساد، هەواڵیان پێدا کەحوکەیم کوڕی جەبەلە کوژراوە و بکوژەکانی عوسمان کوڕی عەففان هەمویان کوژراون. فەرموی: خوا گەورەیە بەڵام ئەگەر زوبەیر و تەڵحە بەخوێنی خۆیان بگەن، چی من لەوان دەپارێزێت! دواتر وتی:

دعا حكيم دعوة الزماع — حل بها منزلة النزاع

یانی: حوکەیم هاوشێوەی پیاوە بەهێزەکان بانگەوازی کرد و لەجێگەی پیاوە شەڕکەرەکان شەڕی کرد.

کاتێك گەیشتە زیقار، عوسمان کوڕی حەنیف ڕۆشتە لای و عەلی بینی هیچ مویەك بەروخساریەوە نیە. پێشتر ئاماژەمان پێدا. وتی: وەك کوڕێکی مو لێنەهاتو هاتمە لای تۆ! عەلی وتی: پاداشتی خوایی زۆرت پێبڕا. لەسەر ئەم خەڵکە پێش من دو کەس فەرمانڕەواییان کرد کەبەپێی نوسراوی خواوەند و شێوەی پێغەمبەر هەڵس و کەوتیان کرد و دواتر سێیەمین پیاو گەیشت و سەبارەت بەو قسەیان کرد وئەنجامدانی چەندین کاریان بۆ ئەو گەڕاندەوە. دواتر خەڵك لەگەڵ من بەیعەیتان کرد و زوبەیر و تەڵحە لەناو ئەواندا بون. ئەم دوانە پەیمانی منیان شکاند و خەڵکیان دژی من هاندا. سەیرە فەرمانبرداری ئەبوبەکر و عومەر و عوسمانیان کرد بەڵام نافەرمانی من دەکەن لەگەڵ ئەوەی دەزانن من لەو کەسانە پێگەیەکی کەمترم نیە. ئەی خوایە، ئەوەی رستویانە بیکەرەوە بەخوری و ئەوەی بەهێزیان کردوە، لاوازی بکە و ئەنجامی کارە خراپەکانیان بەوان نیشان بدە. ئەو لەزی قار مایەوە و چاوەڕوانی محەممەد و محەممەدی دەکرد. هەواڵی پێگەیشت چ بەڵایەك بەسەر خەڵکانی عەبدقەیس و ئەسەد هاتوە. فەرموی: عەبدقەیس باشترین خەڵکانی رەبیعەن و خەڵکی رەبیعە سەرچاوەی هەمو چاکیەکان. دوبارە وتی:

| | |
|---|---|
| یا لهف نفسی علی ربیعه | ربیعة السانعة المطیعه |
| قد سبقتنی فیهم الوقیعه | دعا علی دعوة سمیعه |

حلوا بها المنزلة الرفیعه

یانی: دریغ لەگیانی من بۆ خەڵکی رەبیعە، رەبیعەی گوێرایەڵی فەرمانبردار، پێش ئەوەی من بگەم، پەیکی مەرگ ئەوانی گرتەوە. ئێستا عەلی بەشێوەیەك لەخوا دەپاڕێتەوە کەوەڵامی دەست کەوێت. وابێت لەبەرابەر ئەم کردارە رێزدارانە، بۆ پێگەیەکی بەرز، بەرز بکرێتەوە.

خەڵکانی بەکر کوڕی وایل ڕۆشتنە لای ئەو و ئامادەییان نیشاندا لەگەڵ ئەو شەڕ بکەن. هەمان قسەی بەوان وت کە بەخەڵکانی هۆزی تەی و ئەسەدی وت. محەممەد کوڕی ئەبی بەکر و محەممەد کوڕی جەعفەر نامەی عەلیان بۆ ئەبوموسا برد و لەناو خەڵك دەستیان بەسامانداني کارەکانی ئەو کرد بەڵام کەس وەڵامی داواکاری ئەم دوانەی نەدایەوە. کاتێك شەو داهات، کەسانی بیرمەند، ڕۆشتنە لای ئەبوموسا

ئەشعەری وپێیان وت: سەبارەت بەڕۆشتنەدەر و شەڕ کردن شان بەشانی عەلی چی دەڵێیت؟ ئەبوموسا وتی: ئەوەی دوێنێ بۆچونێکی راست بو، ئەمڕۆ راست نیە. سستی و لاوازی ئێوە لەکارە پێویستەکانی رابردوی خۆتان، ئەو بەڵایەی بەسەردا هێناون کەئەمڕۆ تاڵاوەکەی دەچێژن. ئەم کارە لەدوحاڵەت بەدەر نیە: دانیشتن یەکسانە لەگەڵ تێپەڕاندنی رێگەی ئەو دونیا و ڕۆشتنەدەر رێگەیەکە بۆ گەشتن بەمەبەستەکانی ئەم دنیا، مەبەستی خۆتان دیاری بکەن. کەس لەبەرژەوەندی ئەو هەڵنەستا. هەردو محەممەد تورە بون و بەتوندی قسەیان لەگەڵ ئەبوموسا کرد. ئەبو موسا وتی: سوێند بەخوا بەیعەتی عوسمان هێشتا لەئەستۆی من و لەئەستۆی فەرمانڕەواکەی ئێوەدایە. ئەگەر بەناچاری دەبێت شەڕ بکرێت، لەگەڵ کەس شەڕمان نەدەکرد تا لەکاری بکوژەکانی عوسمان لەهەر شوێنێك بێت، تەواو دەبوین.

ئەم دوانە گەڕانەوە بۆ لای عەلی لەزی قار و ئاگاداریان کردەوە. بەمالکی ئەشتەری وت: تۆ خاوەن و کارگوزاری ئێمە سەبارەت بەئەبوموسای ئەشعەریت و ناچاریت بەسامانداني بەهەر کارێك. لەگەڵ کوڕی عەباس بەرێکەوە و ئەوەی بەفیڕۆت داوە، چاك بکەرەوە. ئەم دوانە هاتنەدەر و ڕۆشتنە کوفە بۆ لای ئەبو موسا و قسەیان لەگەڵ کرد و لەم کارەدا هاوکاریان لەچەند کەسێکی خەڵکی کوفە وەرگرت. ئەبوموسا لەبەرابەر ئەوان دەستی بەقسە کردن کرد و وتی: ئەی خەڵکینە، هاوەڵانی پێغەمبەر، ئەوانەی وەك من لەگەڵ ئەو رۆژگاریان بەسەربردوە، لەفەرمانی خوا وپێغەمبەرەکەی ئاگادارتر لەو کەسانەن کەهاوڕێیەتی ئەویان نەکردوە. ئێوە لەگەردنی ئێمەدا مافێکتان هەیە و من ئامۆژگاریەکی ئێوە دەکەم. بۆچون راست ئەوەبو شەڕ لەگەڵ فەرمانڕەوایی خوا نەکەن و ئەو کەسانەی لەمەدینەوە دێنە لاتان بیانگرن و بۆ ئەو شارەی بگەڕێننەوە تا هەمویان بۆ ئەو شارە بگەڕێنەوە چونکە ئەوان باشتر لەکەسانی دیکە دەزانن دەبێت رێبەرایەتی بەکێ بسپێردرێت. ئەمە ئاژاوەیەکەی کەڕ و کوێرە و دانیشتو باشترە لەوەستاو و وەستاو باشترە لەسوارە و سوارە باشترە لەتێکۆشەر. ئێو کۆڵەکەی بنچینەیی کاروباری عەرەبەکان بن و شمشێرەکانتان بکەنە کاڵان و ڕمەکان بێننە خوار و زێی کەوانەکان ببڕن و ستەملێکراوەکان پەنا بدەن تا ئەم کارە سامان بگرێت و ئەم ئاژاوەیە دامرکێتەوە.

کوڕی عەباس و مالکی ئەشتەر گەڕانەوە بۆ لای عەلی و لەچۆنیەتی کاروبارەکان ئاگاداریان کردەوە. ئەو حەسەنی کوڕی و عەمار کوڕی یاسری رەوانە کرد و بەعەماری وت: بڕۆ و ئەوەی بەفیڕۆت داوە، چاك بکەرەوە. ئەوان بەڕێکەوتن تا ڕۆشتنە ناو مزگەوت. یەکەم کەس ڕۆشتە لای ئەوان مەسروق کوڕی ئەجدەع بو و سڵاوی لەوان کرد. روی کردە عەمار و وتی: ئەی باوکی یەقزان، بە چ گوناحێك عوسمانتان کوشت؟ وتی: بەو گوناحەی جوێنی بەژن و منداڵەکانی ئێمە دەدا و روخسارمانی بەشەقەزللە سوردەکردەوە. باوکی ئەجدەع وتی: سوێند بەخوا زیاتر لەو ستەمەی لێتان کرا، سزاتان دا و ئەگەر خۆڕاگریتان دەکرد ئەم کارە بۆ خۆڕاگران باشتر دەبو. ئەبو موسا هاتەدەر و چاوی بەحەسەن کەوت و ئەوی لەئامێز گرت و روی کردە عەمار و وتی: ئەی باوکی یەقزان، ئایا تۆ هێرشت کردە سەر سەروەری باوەڕداران و خۆت خستە ریزی خراپەکاران؟ حەسەن قسەکەی پچڕاند و روی کردە ئەبوموسا و پێی وت: بۆ خەڵك لەهاوکاری کردنی ئێمە دور دەخەیتەوە؟ سوێند بەخوا ئێمە جگە لەچاکسازی هیچی دیکەمان ناوێت و کەسێکی وەك عەلی کوڕی ئەبی تالب ترسی ئەوەی لێ ناکرێت کارێکی هەڵنەسەنگێنراو ئەنجام بدات. ئەبو موسا وتی: باوك و دایکم قوربانی تۆبن، راستت کرد بەڵام ئەو کەسەی راوێژی پێبکەن دەبێت وەك ئەمیرێك قسە بکات. من لەپێغەمبەری خوام بیست دەیوت: بەزویی ئاژاوەیەك دروست دەبێت و تیایدا دانیشتو باشترە لەوەستاو، وەستاو باشترە لەو کەسەی دەڕوات وئەو کەسەی دەڕوات باشترە لەسوارە. خواوەند ئێمەی کردوتە برای یەك و خوێن و سامانی ئێمەی بۆ یەك نارەوا کردوە. عەمار توڕە بو هەستا و وتی: ئەی خەڵکینە، پێغەمبەر ئەم پێشنیارەی تەنیا بەم پیاوە داوە. تۆ ئەگەر دانیشتو بیت باشترە لەوەی وەستاو بیت. پیاوێك لەبەنی تەمیم هەستا، جوێنی بەعەماردا و وتی: تۆ دوێنێ لەگەڵ ئاژاوەچیەکان بویت و ئەمڕۆ فەرماندارەکەی ئێمە بەنەزان لەقەڵەم دەدەیت! زەید کوڕی صوحان و کەسەکانی توڕە بون و خەڵك خرۆشان و ئەبو موسا خەڵکی ئارام دەکردەوە. زەید کوڕی صوحان لەبەردەگای مزگەوت وەستا و دونامەی لەعایشە دەرهێنا: یەکیان بۆ خۆی کەداوای لێدەکرد یاهاوکاری زوبەیر و تەڵحە بکات یا لەماڵەوە دانیشێت ویەکیان بۆ خەڵکی کوفە بەهەمان فەرمان. دو نامەکەی دەرهێنا وبۆ خەڵکی خوێندەوە و

دواتر وتی: خوا فەرمانی بەم ژنەداوە لەماڵەکەی ئارام بگرێت (احزاب/٣٣/٣٣) و فەرمانی بەئێمەدا شەڕ بکەین تا ئاژاوەیەك لەئارادا نەبێت (بقرە/٢/١٩٣). ئێستا ئەمە ژنە فەرمانی کارێك بەئێمەدەکات کەدەبێت خۆی بیکات و خۆی کارێك ئەنجام دەدات کەدەبێت ئێمە ئەنجامی بدەین. شەبس کوڕی رەبعی وتی: ئەی پیاوی عەمانی، لەجەلەولا دزیت کرد و دەستی تۆیان بڕی و ئێستا نافەرمانی دایکی باوەڕداران دەکەیت و خەڵك فریو دەدەیت و بەرەو لەناوچونیان دەبەیت!

دوبارە ئەبوموسا هەستا و وتی: ئەی خەڵکینە، فەرمانی من بەکار بەرن کۆڵەکەیەکی بنچینەیی لەکۆڵەکەی عەرەبەکان بن تا ستەملێکراو پەنا بۆ ئێوە بێنێت و ترساو لەشارەکانی ئێوەدا ئارام بگرێت.

ئاژاوە روبکاتە هەر شوێنێك نەناسراوە و کاتێك بەسەر دەچێت، ئاشکرا دەبێت. ئەم ئاژاوە، زیانێك هاوشێوەی ژانە سکە. لەبەر ئەم ئاژاوەیە باکانی باکور و باشور و رۆژهەلات و رۆژئاوا هەڵدەکەن و فرمزان هاوشێوەی پیاوێکی پیر وبەتەمەن سەرگەردان دەکەن. شمشێرەکانتان بکەنە کاڵان، رمەکانتان بشکێنن، زێی کەوانەکانتان ببڕن و لەماڵە مەڕۆنەدەر. ئەگەر قورەیشیەکان پێداگری بکەن کە لەشوێنی کۆچ کردن (دارالهجر) خۆیان بەدور بگرن و ئاگاکان لەکاری فەرمانڕەواکان لەبەرچاو نەگرن، وازیان لێ بێنن. من بەچاکەخوازی خۆتان بزانن وبە خراپە خوازم مەزانن. فەرمانبرداری من بکەن تا ئەم دنیا وئەو دنیاتان ئاوەدان بێت و کەسێك لەناو ئاگری ئەم ئاژاوەدا بسوێتێت کەهەڵیکردوە.

زەید کوڕی صوحان هەستا و دەستە بڕاوەکەی خۆی نیشاندا و وتی: ئەی عەبداللە کوڕی قەیس (ئەبوموسا ئەشعەری) فورات لەناو روبارەکە بۆ سەرەوە بگەڕێنەوە، بۆ سەرچاوەکەی بگەڕێنەوە تا بەهەمان شێوە کەدێت، بۆ دواوە بڕوات. ئەگەر بتوانی ئەم کارە بکەیت، بۆ ئەنجامدانی مەبەستەکەیشت بەتوانا دەبیت. ئەوەی توانایی ئەنجامدانیت نیە، لەخۆت دوری بخەرەوە! پەلە بکەن ئەی خەڵکینە بۆ لای سەروەری باوەڕداران، بۆ لای رێبەری موسوڵمانان، هەموان پەلە بکەن تا هەتاوی راستی و دروستی تیشکی بەسەر هەمواندا بڵاو بکاتەوە لەهەر کەنارێکەوە.

قەعقاع کوڕی عەمرۆ هەستا و وتی: من چاکەخوازی ئێوەم و بەمیهرەبانی

ئامۆژگاریتان دەکەم. دەمەوێت بەرێگەی راستدا برۆن، قسەیەك لەگەڵ ئێوە دەکەم هەموی راستی و دروستی بێت. ئەوەی فەرماندار وتی: راست و دروستە. بەڵام ئەوەی زەید وتی: لەبەر ئەوەیە چونکە دوژمنی چارەنوسی خەڵکە. داوای ئامۆژگاری و چاکەخوازی لەو مەکەن. وتارێك کەراست و دروست بێت ئەوەیە دەبێت لەهەر سەرزەمینێك شێوازێك لەفەرمانڕەوایی دروست ببێت تا کاری خەڵك سەروسامان بدات و ستەمکارەکان دامرکێنێتەوە و رێزداری بەستەملێکراوەکان ببەخشێت. ئەو کەسە سەروەری باوەڕدارانە کە لەسەر بنەمایی ئەو فەرمانە خوایی و خەڵکەیەی لەئەستۆیدایە، بەکارەکانی هەڵدەستێت. ئەو دادپەروەرانە داوای هاوکاری لەئێوە کردوە چونکە داوای چاکسازی دەکات. رەوانە ببن وبۆ شوێنێك برۆن تا ئەم کارە لەنزیکەوە ببینن و ببیستن.

عەبدئەلخەیری خەیرانی وتی: ئەی ئەبوموسا، ئایا زوبەیر و تەڵحە بەیعەتیان کردوە؟ وتی: بەڵێ. پرسی: ئایا عەلی کارێکی کردوە شکاندنی پەیمانەکەیان رەوا بێت؟ وتی: نازانم. وتی: هیوادرام نەزان بمێنیتەوە. ئێمە دەستبەردارت دەبین تا زانایی بەدەست بێنیت.؟ ئایا کەسێك لەدەرەوەی ئەم ئاژاوە دەناسیت؟ خەڵك لەم کارەدا چوار دەستەن: عەلی لەدەرەوەی کوفەیە، زوبەیر و تەڵحە لەبەسرەن، معاویە لەشامە و کەسانێك لەحیجازن کەهیچ نیازێك ناهێننەدی و کەس لەشەردا هاوکاری ئەوان ناکات. ئەبوموسا وتی: ئەوانە باشترینی خەڵکانن. ئەمە ئاژاوەیە. عەبدئەلخەیر وتی: ئەی ئەبوموسا، خراپی و خراپەخوازی بەسەر تۆدا زاڵبوە! سیحان کوڕی صوحان وتی: ئەی خەڵکینە، ئەم کارە و کۆمەڵە سەرگەردانەکانی خەڵك پێویستیان بەفەرمانڕەواییەکە تا ستەمکار لەناو ببات و ستەملێکراو رزگاری ببەخشێت. ئێستا فەرمانڕەواکەتان داواتان لێدەکات برۆنە لای ئەو و لەکاری دو دژومنەکەی ورد ببنەوە. ئەو ئەمینی ئەم ئۆمەتە و شارەزای شەرع و پرسیارە دینیەکانە. هەرکەس دەیەوێت هەستێت چونکە ئێمە بەرەو لای ئەو بەرێدەکەوین. کاتێك سیحان لەوتارەکەی تەواو بو، عەممار کوڕی یاسر هەستا و وتی: ئێستا ئەوە کوڕە مامی پێغەمبەری خوایە ئێوە بۆ روبەروبونەوەی هاوسەری پێغەمبەر بانگ دەکات و بۆ شەڕ لەگەڵ تەڵحە و زوبەیر رێنوێیتان دەکات. من شایەتی دەدەم ئەم ژنە لەم دنیا و لەو دنیا هاوسەری ئەوە. بەراستی و دروستی

بڕوانن و دوبارە ورد ببنەوە و بۆ شەڕکردن شان بەشانی ئەو پەلە بکەن. پیاوێك وتی: ئێمە لەگەڵ ئەو کەسەین مژدەی بەهەشتیان پێداوە و دژی ئەو کەسەیان مژدەیان پێ نەبەخشیوە. حەسەن وتی: دەست لەئێمە هەڵبگرە چونکە چاکسازی کەسانی شیاوی دەوێت. دوبارە حەسەن کوڕی عەلی هەستا و وتی: ئەی خەڵکینە وەڵامی داواکاری فەرمانڕەواکەتان بدەنەوە و بڕۆنە لای براکانتان چونکە بۆ ئەم کارە خوازراو یا نەخوازراو کەسانێك دەست دەکەون هاوکاری بکەن (کەواتە باشترە ئێوە ئەو کەسانە بن) سوێند بەخوا ئەگەر بیرمەندەکان جڵەوی کاروبارەکان بگرنە دەست هەم بۆ ئەم دنیا باشترە هەم بۆ ئەو دنیا و هەم بۆ ئەنجامی کارەکانی خۆتان. داواکاریەکەی ئێمە وەڵام بدەنەوە و بۆچارەسەرکردنی ئەوەی ئێمە و ئێوە پێی گرفتارین، هاوکاریمان بکەن. عەلی کوڕی ئەبی تالب دەڵێت: من بۆ ئەم کارە یا وەك ستەمکار هاتوم یا ستەملێکراو. من بۆ هەر کەسێك بیەوێت رێز لەمافی خوا بگرێت، خوای بیردەخەمەوە تا هەستێت و هاوکاریمان بکات. ئەگەر من ستەملێکراوبم هاوکاریم بکات و ئەگەر ستەمکار بم دادی خۆی لەمن وەربگرێت. سوێند بەخوا زوبەیر و تەڵحە یەکەم کەسان بون بەیعەتیان لەگەڵ من کرد و یەکەم کەسان بون پەیمانەکەی خۆیان شکاند. ئایا سامانەکانم تایبەت کردوە بەخۆم یا نافەرمانی خوام کردوە؟ هەستن وبەرێکەون و بۆ کارەچاکەکان خەڵك ناچار بکەن و لەخراپەکان دوریان بخەنەوە. خەڵك ئارامیان گرت و وەڵامیان دایەوە و رەزامەندیان نیشاندا. کەسانێك لەخەڵکی تەی رۆشتنە لای عودەی کوڕی حاتەم و وتیان: چی دەبینیت و فەرمانی چی دەدەیت؟ وتی: ئێمە لەگەڵ ئەم پیاوە بەیعەتمان کردوە و ئەویش داوای چاکەمان لێدەکات و لەئێمەی دەوێت بڕۆین ولەنزیکەوە لەم روداوە قووڵە ورد ببینەوە. ئێستا ئێمە بەرێدەکەوین و لەم کارە ورددەبینەوە. هند کوڕی عەمرۆ هەستا و وتی: سەروەری باوەڕداران داوای هاوکاری لەئێمە کردوە و نێردراوەکانی خۆی رەوانە کردوە و دوای هەمویان کوڕەکەی خۆی ناردوە. گوێ لەوتارەکانی بگرن و فەرمانەکانی ئەنجام بدەن و بڕۆنە لای ئەو و لەگەڵ ئەو لەم کارە ورد ببنەوە و بەبۆچونەکانی خۆتان هاوکاری بکەن.

حیجر کوڕی عودەی هەستا و وتی: ئەی خەڵکینە، وەڵامی داواکاری سەروەری باوەڕداران بدەنەوەو بارسوك یا بارقورس بەرەو لای ئەو بەرێکەون. بەرێکەون و من

یەکەم کەسم بۆ لای ئەو دەفرم. حەسەن وتی: ئەی خەڵکینە من بەیانی بەرێدەکەوم، هەرکەس دەیەوێت لەرێگەی وشکانیەوە بێت و هەر کەس دەیەوێت لەرێگەی روبارەوە بێت. لەگەڵ ئەو نزیکەی نۆهەزار کەس هاتنەدەر، شەش هەزار و دوسەد کەس لەرێگەی وشکانی و دوهەزار و چوار سەد کەس لەرێگەی روبار.

دەستەیەك دەڵێن: عەلی دوای کوڕەکەی حەسەن و عەماری یاسر، مالکی رەوانەی کوفە کرد. ئەو ڕۆشتە ئەم شارە و خەڵك لەمزگەوتا بون وئەبو موسا قسەی بۆ ئەوان دەکرد و داوای لێدەکردن هاوکاری عەلی نەکەن و حەسەن و عەمار شەڕیان لەگەڵ دەکرد و خەڵکان گرفتار و سەرلێشێواو بون. مالکی ئەشتەر لای هەر هۆزێکەوە تێدەپەڕی، داوای هاوکاری لەوان دەکرد و دەیوت: بەدوای من بۆ کۆشکی فەرمانداری وەرن. ئەو لەگەڵ دەستەیەك گەیشتە کۆشکی فەرمانداری. ڕۆشتە ناو وئەبو موسا لەمزگەوتا بو و قسەی بۆخەڵك دەکرد و داوای لێدەکرد هاوکاری عەلی نەکەن و حەسەن دەیوت: ئەی بێ دایك، خۆت لەئێمە بەدور بگرە! لەسەر تەختی وتاردان وەرە خوار! عەماریش مشتومڕی لەگەڵ دەکرد. ئەشتەر کۆیلەکانی ئەبوموسای لەکۆشکەکەی دەرکرد. ئەوان بەراکردن هاتن و وتیان: ئەی ئەبوموسا مالکی ئەشتەرە هاتۆتە ناو کۆشك و لەئێمەی داوە و دەریکردوین. مالکی ئەشتەر بانگی کرد: ئەی بێ دایك، بڕۆ!دەر خوا گیان لەجەستەت بگرێت! ئەبوموسا وتی: یەك شەو مۆڵەتم پێبدە. ئەشتەر وتی: باشە بەلام نابێت ئەمشەو لەکۆشك بەسەر ببەیت! خەڵك ڕۆشتنە ناو دەستیان بەتالان کردنی کەل و پەلەکانی ئەبوموسا کرد. ئەشتەر رێگەی لێگرتن و وتی: من پەنادەری ئەوم. خەڵک دەستیان لێهەلگرت. دواتر خەڵك لەگەڵ ئەوان ڕۆشتنەدەر.

دەستەیەك دەڵێن: ژمارەی ئەو کەسانەی لەکوفە ڕۆشتنەدەر، ١٢ هەزار ویەك کەس بو. ئەبو تۆفەیل دەڵێت: لەعەلیم بیست کەپێش هاتن باسی ژمارەکەی ئەوانی دەکرد. من لەسەر رێگای ئەوان دانیشتم و یەك یەك ئەوانم ژمارد و یەك کەس کەم و زیاد نەبون. فەرماندەکانیان ئەمانە بون: فەرماندەی کەنانە وئەسەد و تەمیم و رێباب و موزەینە لەدەستی مەعقەل کوڕی یەساری ریاحی، فەرماندەی سەبع قەیس سەعد کوڕی مەسعودی سەقەفی مامی موختار، فەرماندەی بەکر و تەغلەب وەعلە کوڕی

مەحدوجی زوهەلی، فەرماندەی مەزجەح ئەشعەر کوڕی حجر کوڕی عودەی و فەرماندەی بەجیلە وئەمار و خەصعەم وئەزد موخەنەف کوڕی سولەیمی ئەزدی. ئەوان لەزی قار ڕۆشتنە لای عەلی کوڕی ئەبی تالب. عەلی هاورێ لەگەڵ چەند کەس لەهاوەڵانی و لەناو ئەوان کوڕی عەباس پێشوازی لێکردن و بەخێری هێنان و وتی: ئەی خەڵکی کوفە، ئێوە لەگەڵ پاشاکانی ئێران شەڕتان کرد و سوپای ئەوانتان تێکشکاند تا میراتیان کەوتە دەستی ئێوە. دواتر سەرزەمینەکانی خۆتان پاراست و لەبەرابەر دوژمنان هاوکاری خەڵکتان کرد. ئێستا ئێوەم بانگ کردوە تا لەروبەروبونەوەی ئێمە لەگەڵ براکانمان لەبەسرە شایەت بن. ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ سەر ڕێگەی ڕاست، ئەو شتەیە کەدەمانەوێت وئەگەر سەرسەختی وپێداگری بکەن، بەمیهرەبانی چارەسەریان دەکەین تا دەست درێژی بکەنە سەر ئێمە. هەر کارێك ببێتە هۆی چاکسازی و گۆڕان، پێشی دەخەین لەبەرابەر هەر کارێك کەببێتە هۆی فیرۆیی و لەناوچون. ئەوان لەزی قار لای ئەو کۆبونەوە و هەمو خەڵکی عەبدئەلقەیس لەسەر ڕێگای عەلی تا بەسرە بون کەژمارەیان بەچەند هەزار کەس دەگەیشت و چاوەڕوانی عەلیان دەکرد تا پەیوەستی ببن.

سەرکردەی سوپایی کوفیەکان ئەمانە بون: قەعقاع کوڕی عەمرۆ و سەعد کوڕی مالك و هند کوڕی عەمرۆ و هەیسەم کوڕی شیهاب. فەرماندەی هێزە کۆکراوەکان ئەمانە بون: زەید کوڕی صوحان و مالکی ئەشتەر و عودەی کوڕی حاتەم و موسەییب کوڕی نەجبە و یەزید کوڕی قەیس و کەسانی تر کەپێگەی نزمتریان لەوان نەبو بەڵام بۆ فەرماندەیی دەست نیشان نەکران و یەکێك لەوان حجر کوڕی عودەی بو. کاتێك لەزی قار دابەزین، عەلی قەعقاعی بانگ کرد وئەوی بۆ لای خەڵکانی بەسرە ڕەوانە کرد و وتی: سەردانی ئەو دوپیاوە بکە. قەعقاع کوڕی عەمرۆ لەهاوەڵانی پێغەمبەر بو. پێی فەرمو: داوای یەکگرتن و هاوپەیمانی لەگەڵ خەڵکیان لێبکە و پەرێشانی وبەربڵاوی لەبەرچاوی ئەوان گەورە بکە. عەلی لێی پرسی: ئەگەر ڕوبەڕوی پرسیارێك ببێتەوە کەمن سەبارەت بەو پرسیارە هیچ پێشنیارێکم پێ نەکردبێتیت، چی دەکەیت؟ وتی: لەسەر بنەمای ئەوەی فەرمانت دا، گفتوگۆیان لەگەڵ دەکەین و ئەگەر وتار یا کردارێك لەوان ببینرێت کەهیچ پێشنیارێکی تۆی لەسەر نەبێت، ئەندێشەی

خۆمان دەخەینەگەڕ و لەسەر بنەمای ئەوەی دەیبیستین و دەیبینین و ئەوەی لەئێمە دەوەشێتەوە و شیاو، کار دەکەین. عەلی وتی: تۆ پیاوی ئەم کارەیت. قەعقاع ڕۆشتەدەر و بەرێکەوت تا گەیشتە بەسرە. سەرەتا ڕۆشتە لای عایشە، سلاوی لێکرد و پرسی: دایە گیان، چ هۆکارێك بۆتە هۆی ئەوەی ماڵەکەت بەجێبێڵیت و بۆچی هاتویتە ئەم شارە؟.عایشە وتی: کوڕم، چاکسازی لەناو خەڵك. قەعقاع وتی: کەس بۆ لای زوبەیر و تەڵحە بنێرە تاوتاری من و قسەکانی ئەوان ببیستیت. عایشە کەسێکی بەدوای ئەواندا نارد و هاتن و قەعقاع بەوانی وت: من لەدایکی باوەڕدارانم پرسی بۆچی بۆ ئێرە هاتوە و ئەو وتی: بۆ چاکسازی لەناو خەڵك. ئێوە دوانە چی دەڵێن؟ ئایا شوێنکەوتەیی ئەون یا ڕێگەی ناسازگاری لەگەڵ ئەو دەگرنە بەر؟ وتیان: شوێنکەوتەیی ئەوین. قەعقاع وتی: ئێستا بەمن بڵێن ئەمە چ جۆر چاکسازیەکە ئێوە پێی هەستاون؟ سوێند بەخوا ئەگەر بەباشی بزانین پێی رازی دەبین و ئەگەر بەناپەسەندنی بزانین، خۆمانی لێ بەدور دەگرین. زوبەیر و تەڵحە وتیان: بەدوای بکوژەکانی عوسماندا دەگەڕێین چونکە ئەگەر دەست لەشوێنکەوتنی ئەوان هەڵبگرین قورئانمان پشت گوێ خستوە. قەعقاع وتی: بکوژەکانی ئەو لەخەڵکی بەسرەتان کوشت بەلام پێش ئەوەی ئەو کارە بکەن بەهێزترن بون لەئێستاتان. شەشسەد پیاوتان کوشت و ئێستا شەش هەزار کەس داوای تۆڵەی خوێنی ئەوان دەکەن. ئەوان خۆیان لەئێوە دورخستۆتەوە و ئێوەیان بەجێهێشتوە. شوێن حەرقوص کوڕی زوهەیر کەوتن و شەش هەزار کەس پارێزگاریان لێکرد. ئێستا ئەگەر دەستبەرداری ئەوان ببن وتار و کردارەکەی خۆتان پشت گوێ خستەوە و ئەگەر لەگەڵ ئەوان و ئەو شەش هەزار کەسی ئێوەیان بەجێ هێشتوە، شەڕ بکەن، تۆڵەتان لێدەسێننەوە و ڕۆژگارتان ڕەش دەکەن. ئەوەی خۆتان لێ بەدور دەگرت و ئەوەی بەهۆیەوە هێزتان بەکارەکەتان دەبەخشی، دژوارتر لەوەیە بەناخۆشی بزانن. ئەگەر خەڵکانی موزێر ورەبیعە لەم شارە دوربخەنەوە، بۆ شەر لەگەڵ ئێوە دەبنە هاوپەیمانی یەك. هاوکاری نەکردنی ئێوە یا هاوکاری نەکردنی ئەوان بۆ ئێوە، یەکسانە لەگەڵ سەرکەوتنی ئەم خەڵکە بەهەمان شێوە کەئەوان بۆ خاوەنانی ئەم کارە دژوار و گوناحە گەورەیە کۆبونەتەوە.

عایشە وتی: تۆ خۆت چی دەڵێیت؟ قەعقاع وتی: دەڵێم، دەرمانی ئەم دەردە ئارام

کردنەوەیە، کاتێك ئەم کارە ئارام بگرێت، ئەوان دادەمرکێنەوە. ئەگەر ئێوە بەیعەت بکەن، نیشانەی مێهرەبانی و هۆکاری گەیشتن بەتۆڵەسەندنەوەیە. بەڵام ئەگەر تەنیا پشت بەشەڕ کردن ببەستن و لەم کارەدا پێداگری وسەرسەختی بکەن، نیشانەی زیان و لەناوچونی ئەم هەمو سامانەیە. تەندروستی و رزگاری هەڵبژێرن تا بەئێوەی ببەخشن. هۆکارێك بن بۆ باشی و چاکسازی بەهەمان شێوە کەپێشتر بون. خۆتان مەکەنە نیشانە بۆ گرفتاری و زیان چونکە یەخەتان دەگرێت ولەزمویتان دەدات و هەروەها ئێمەیش. سوێند بەخوا ئەم قسانە لەچاکخوازیەوە دەکەم و لەرێگەی هاورێیەتی و دۆستایەتی داوا لەئێوە دەکەم. دەترسم ئەم کارە سامان نەدرێت مەگەر دوای ئەوەی خوا دادی خۆی لەم ئۆمەتە وەربگرێت کەخواست و پێداویستیەکانی روی لەکەمبونە و ئەو بەڵایەی بەسەرداهاتوە، کەدەیبینن. ئەم پێشهاتەی ئێستا رویداوە، شیاوی پێشوازی کردن نیە و ناتوانین بزانین لەکوێوە سەرچاوە دەگرێت و بەکوێ دەگات. ئەمە لەبەر ئەوە نیە پیاوێك پیاوێکی کوشتوە یا چەند کەس یا خەڵکی هۆزێك پیاوێکیان کوشتوە. وتیان: بەمەبەستەکەی خۆت گەشتیت و پەیامێکی جوانت پێشکەش کرد. ئەگەر عەلی بێت و بۆچونێکی هاوشێوەی تۆی هەبێت، کارەکان دروست دەبێت.

قەعقاع کوڕی عەمرۆ بۆ لای عەلی گەڕایەوە و ئەوی لەچۆنیەتی کاروبارەکان ئاگادار کردەوە و عەلی کارەکەی پەسەند کرد. خەڵك لەئاشتی نزیك بونەوە بێ ترس لەوەی چ کەسانێك پێیان خۆشە و چ کەسانێك پێیان ناخۆشە. دەستەی نوێنەرایەتی عەرەب لەخەڵکانی بەسرە لەزی قار رۆشتنە لای عەلی و ئەمە لەدوای گەڕانەوەی قەعقاع بو. دەیانویست بزانن بۆچونی براکانیان لەکوفە چیە و بۆ چ کارێك بەرابەر بەوان ریزیان بەستوە، دەیانویست ئاگاداریان بکەنەوە بۆچونی ئەوان لەسەر ئاشتی و چاکسازیە و ئەندێشەی شەڕکردن لەگەڵ ئەوان بەمێشکی هیچ کەسێدا ناگوزەرێت.

کاتێك چاویان بەخزم و کەسەکانی خۆیان لەخەڵکانی کوفە کەوت، کوفیەکان وتارێکی هاوشێوەی وتارەکەی خۆیانیان پێ وتن و ئەوانیان بردە لای عەلی و لەکارەکان ئاگاداریان کردەوە. عەلی لەجەریر کوڕی شەرەسی پرسی زوبەیر و تەڵحە بەچیەوە سەرقاڵن. ئەو ورد و درشتی کارەکانی ئەوانی بەعەلی وت. پێی وت: زوبەیر،

بەردەوام دەڵێت: بەزۆر بەیعەتم کرد بەڵام تەڵحە بەردەوام شێعر دەخوێنێت و لەناویاندا ئەمانە دێنێتە سەر زمان:

| | |
|---|---|
| الا ابلغ بنی بکر رسولا | فلیس الی بنی کعب سبیل |
| سیرجع ظلمکم منکم علیکم | طویل الساعدین له فضول |

یانی: پەیکێك بۆ لای بەنی بەکر رەوانە بکە چونکە هیچ رێگەیەك بۆ لای بەنی کەعب نیە. بڵێ ئەم ستەمە کەسێك لەنێوەی دەکات کەدەستی درێژی هەیە و سەری سەرفەراز.

لەم کاتەدا عەلی ئەم شێعرانەی خوێند:

| | |
|---|---|
| الم تعلم ابا سمعان انا | نرد الشیخ مثلك ذا الصداع |
| و یذهل عقله بالحرب حتی | یقوم فیستجیب لغیر داغ |
| فدافع عن خزاعة جمع بکر | و مابك یا سراقة من دفاع |

یانی: ئەی ئەبو سەمعان، ئایا نازانیت ئێمە پیرە پیاوێکی وەك تۆ بەگرفتاری زۆرەوە دەگەرێنینەوە. لەگۆرپانی شەرِ ئاوز لەسەریدا نامێنێت بەشێوەیەك هەڵدەستێت و وەڵام دەداتەوە بێ ئەوەی کەس پرسیاری لێ کردبێت. هەمو بەکریەکان پشتیوانی خوزاعەیان کرد بەڵام تۆی، ئەی سوراقە، هیچ بەرگریکارێکت نیە.

وەفدی نوێنەرایەتی خەڵکانی بەسرە، بۆچون و ئەندێشەی کوفیەکانیان وەرگرت و گەرانەوە. قەعقاع کورِی عەمرۆ لەبەسرە گەرِایەوە. عەلی کورِی ئەبی تالب دەستی بەوتاردان کرد و سوپاسی خوای کرد. ئاماژەی بە بەدبەختیەکانی رۆژگاری جاهلی وخۆشبەختیەکانی سەرەدەمی ئیسلامدا و ئیشانیدا خواوەند بەخشینەکانی خۆی بەم خەڵکە بەخشیوە و ئەوانی بۆ شوێنکەوتنی جێگری پێغەمبەر و دوای ئەو کەسانیتر هاودەست کردوە. دواتر ئەم پێشهاتە رویدا و کەسانێك ئەم گرفتاریەیان دروست کرد کەبەدوای مەبەستەکانی ئەم دنیاوە بون و رژدیان بەکەسانێك برد خوا لەپێشی و پێگەی باشتری پێبەخشیبون و ئاهەنگی ئەومیان کرد ئیسلام و کاروبارەکانی بشێوێنن بەڵام ئەیاندەزانی خوا فەرمانی خۆی بەئەنجام دەگەیەنێت و ئەنجامەکەی ئاسان

دەکات. ئاگادار بن بەیانی بەرێدەکەوم. هیچ کام لەوانەی بەشێوەیەك هاوکاری کوشتنی عوسمانیان کرد، لەگەڵ من کۆچ نەکەن و دەبێت نەزانەکان خۆیان لەمن بێ نیاز بکەن. لەم کاتەدا چەند کەسێك لەمانە کۆبونەوە، لەناویان: عەلبا کوڕی هەیسەم، عودەی کوڕی حاتەم، سالم کوڕی سەعلەبەی قەیسی، شوریەح کوڕی ئەوفی و مالکی ئەشتەر و لەگەڵ چەند کەسێکیتر کە بۆ شەری عوسمان ڕۆشتبون یا بەو کارە رازی ببون. موزێریەکان و عەبدالله کوڕی سەبا و خالید کوڕی مولجەمیش هاتن و راوێژیان کرد و وتیان: چارە چیە؟ ئەمە عەلی و ئەو سوێند بەخوا لەهەر کەسێك زیاتر شارەزایی نوسراوی قورئانە. دەبینن چی دەڵێت. جگە لەمانە (بکوژەکانی عوسمان) و دەستەیەکیتر بۆ شەڕ کردن لەگەڵ ئەو ئامادە نەبون. بارودۆخ بەکوێ دەگات ئەگەر ئەو لەگەڵ ئەوان هاودەست بێت و ئەوان لەگەڵ ئەمە سازگاری بگرنەبەر و فراوانی خۆیان و کەمی ئێمە بزانن! ئێوە لەناو دەبەن چونکە لەبەرابەر ئەم خەڵکە زۆر کەمن.

مالکی ئەشتەر وتی: بۆچونی زوبەیر و تەڵحەمان سەبارەت بەخۆمان زانی. بەڵام هێشتا لەبۆچونی عەلی ناگادار نین. خەڵك سەبارەت بەئێمە هاودەستن. ئەگەر ئەوان ئاشتی بکەن لەسەر خوێنی ئێمە دەبێت. با یەکبگرین و دژی عەلی شۆرش بکەین و ئەو بنێرین بۆ لای عوسمان تا ئاژاوەیەکی دیکە دروست ببێت کەتەنیا بەئارام بونەوەی ئەوە رازی دەبن. عەبدالله کوڕی سەبا وتی: ئەندێشەیەکی قێزەونە باست کرد. ئێوە ئەی بکوژەکانی عوسمان، لەزی قار نزیکەی دوهەزار وپێنسەد یا شەشسەد پیاون. کوڕی حەنزەلیە (تەڵحە) و هاورێکانی نزیکەی پێنج هەزار پیاوی شەڕکەریان لەگەڵدایە و ئارەزوی کوشتنی ئێوەیان هەیە و هەوڵ دەدەن پێی بگەن. عەلبا کوڕی هەیسەم وتی: با لێرە دور بکەوینەوە و ئەوان بەجێ بێڵین چونکە ئەگەر ژمارەیان کەمتر بێت دەبێتە هۆکاری زیادبونی هێز بۆ دوژمنانیان و ئەگەر ژمارەیان زیاد بکات بۆ ئاشتی کردن لەسەر بنەمای ڕشتنی خوێنی ئێوە پێداگرتردەبن. ئەوان بەجێ بێڵن و بگەرێنەوە و روبکەنە شارێك لەشارەکان تا کەسێك بێت هێزی لێ وەربگرن و بتوانن لەبەرابەر خەڵك پارێزگاری لەخۆتان بکەن. عەبدالله کوڕی سەبا وتی: ئەم بۆچونەیش ناڕاستە. خەڵك حەز دەکەن ئێوە بەتەنیایی گرفتار بکەن و لەگەڵ

خەڵكانی بێ گوناح نەتانبینن. ئەگەر تەنیا بمێننەوەە خەڵك لەهەر سوچ و قوژبنێك ئێوە دەرفێنن و هەمو شتێك لەئێوە دەستێننەوە. عودەی كوڕی حاتەم وتی: سوێند بەخوا نەرمزامەندم نەپەشیمان. سەرمسورماوە لەو كەسەی سەبارەت بەكوشتنی عوسمان گومان لای خۆی دروست دەكات و بەزۆربڵەیی رۆژگار بەسەر دەبات. ئەگەر ئەوەی گومانی لێدەكرێت، روبدات و خەڵك بەم پێگەیە بگەن، ئێوە ئەسپ و كەرەستەی جەنگی فراوانتان لەبەردەستایە. ئەگەر هەنگاو بێننە پێش، هێرش دەكەین و ئەگەر دەستدرێژی نەكەنە سەرمان، ئێمەیش دەست درێژی ناكەین. عەبداللە كوڕی سەبا وتی: بۆچونی راست نەمەیە. سالم كوڕی سەعلەبە وتی: ئەگەر كەسانێتر لەكارەكەی خۆیان جگە لەخوا مەبەستیان ئەم دنیا بوە، من تەنیا مەبەستم خوا بوە، سوێند بەخوا ئەگەر بەیانی روبەرویان ببمەوە، پەشیمان نابمەوە. سوێند بەخوا ئێوە شمشێرتان هاوشێوەی پیاوانێك دەرهێنا كەهیچ كارێكیان رێك ناخرێت مەگەر بەشمشێر. عەبداللە كوڕی سەبا وتی: ئەم دوانەیش بۆ وتن قسەیان هەبو. شورەیح كوڕی ئەوفی وتی: پێش ئەوەی ئێوە دەربكەن، كارەكانتان بەهێز بكەن و ئەو كارەی دواخستنی ناوێت، بەخێرایی ئەنجام بدەن و ئەو كارەی نابێت خێرایی تیا بكرێت، دوا بخەن. ئێمە لای خەڵك لەخراپترین پێگەداین و نازانین چۆن روبەروی یەك ببنەوە، و لەسەر چ بنەمایەك یەكبگرنەوە. عەبداللە كوڕی سەبا وتی: ئەی خەڵكینە رێزداری ئێوە لەتێكەڵ بون لەگەڵ خەڵكانە، كاتێك بەیانی خەڵك روبەروی یەك دەبنەوە، ئاگری شەڕ خۆش بكەن و رێگەی بیروراگۆڕینەوەیان پێ مەدەن. ئێوە لەگەڵ هەر كەسێكدابن چارە نیە جگە لەوەی پارێزگاری لەخۆی بكات. دواتر خوا عەلی و زوبەیر و تەڵحە و هەمو ئەوكەسانەی هاورێیەتیان دەكەن، بەشەڕی یەكتر گرفتار دەكات و ئەوان دور دەخاتەوە لەوەی لێی دەترسن. بەڵێ، ئەوان راوێژیان كرد و رێگەی خۆیان دۆزیەوە و لەسەر ئەو پەیمانەی لەسەر رێككەوتن، بڵاوەیان لێكرد و خەڵك نەیانزانی چ مەبەستێكیان لەسەردا پەرومردە كردوە.

بەیانی، عەلی سوار بو و بەرێكەوت و خەڵك لەگەڵ ئەو بەرێكەوتن. ئەو لای خەڵكی عەبدقەیس دابەزی و ئەوان پەیوەستی بون. لەوێ بەرێكەوت و لەزاویە دابەزی و لێرەوە ئاهەنگی بەسرەی كرد. زوبەیر و تەڵحە لەگەڵ عایشە بەرێكەوتن و

لەفەرمزە هاتنەدەر و لەشوێنێك بەناوی (کۆشکی عوبەیدالله کوڕی زیاد) چاویان بەیەك کەوت. کاتێك خەڵك دابەزین، شەقیق کوڕی سوری کەسی بۆ لای عەمرۆ کوڕی مەرحومی عەبدی نارد کەکاتێك ڕۆشتیتەدەر، ئێمە ببە بۆ لەشکرگەی عەلی. هەردوك لەگەڵ خەڵکی عەبدقەیس و بەکر کوڕی وایل هاتنەدەر و ڕێگەی خۆیان بەرەو سوپاکەی عەلی سوڕاند. خەڵك وتیان: ئەوانە لەگەڵ هەر کەسێکدا بن، سەرکەوتنیان پێ دەبەخشن. سێ ڕۆژ مانەوە و شەڕ ڕوینەدا. عەلی بەردەوام پەیك و پەیامی بۆ لای ئەوان دەنارد ولەگەڵ ئەوان گفتوگۆی دەکرد و داوای سازان و سازگاری لێدەکردن. هاتنیان لەنیوەی جەمادی الثانی ساڵی ٣٦ /٩ دێسامبەری ٦٥٦ زایینی بو. عەلی پێش هاوەڵانی گەیشت و دابەزی و ئەوان بەردەوام پەیوەستی دەبون. کاتێك دابەزی، ئەبونەلجەربا بەزوبەیری وت: بۆچونی ڕاست ئەوەیە بەهەزار سوار هێرش بکەیتە سەر عەلی وپێش ئەوەی هاوەڵانی بگەن، لەناوی ببەیت. زوبەیر وتی: ئێمە کاروباری شەڕ باشتر دەزانین بەڵام ئەوان خواوەندەکانی بانگەوازەکەی ئێمەن و ئەمەکارێکە تازە ڕویداوە وپێش ئەمڕۆ لەئارادا نەبوە. کەسێك دوای ئەم کارە بەبەڵگەیەك ڕاست نەڕواتە لای خوا، بیانوی بۆ ڕۆژی هەستانەوە نامێنێت. ئێمە چاومان بەوەفدی نوێنەرایەتی ئەوان کەوت و لەسەر پەیمانێك لەیەك جیابوینەوە و هیوادارم بتوانین لەڕێگەی ئاشتیەوە کۆتایی بەم گرفتە بێنین. چاوەڕوانی مژدە بن و خۆڕاگر بن. صەبرە کوڕی شەیبان ڕۆشتە لای زوبەیر و تەڵحە و بەوانی وت: لەگەڵ ئێمەدا بۆ شەڕی ئەم پیاوە وەرن چونکە تێفکرین لەجەنگ باشترە لەکۆششی سەرسەختانە. هەردوکیان وتیان: ئەمە کارێکە پێش ئەمڕۆ لەئارادا نەبوە تا لەو بارەوە ئایەیەك دابەزێت یا پێغەمبەر شێوازێکی دیاریکراوی بۆ دابنێت. دەستەیەك لەخەڵك گومان دەکەن نابێت ئەم کارە پەرەپێبدەن، ئەوانە عەلی و هاوڕێکانی ئەون. ئێمەیش وتمان: شیاو نیە پشت گوێی بخەین یا کارەکەی دوا بخەین. عەلی وتویەتی: بەرەلا کردنی ئەم خەڵکە خراپە بەڵام لەخراپەی خراپتر باشترە. کاروبارەکان بۆ ئێمە ئاشکرا بوە. فەرمانەکان سەبارەت بەموسوڵمانەکان و لەناو ئەوان بەشێوەیەك گەیشتوە تا سودمەندی گشتگیرتر و لەخۆگری هەموان بێت. کەعب کوڕی سور وتی: ئەی خەڵکینە، ئەم کەسانە بکوژن. بەهەمان شێوە وەڵامی ئەویان دایەوە. عەلی هەستا و

لەناو خەڵك وتاریدا. ئەعومر كوڕی بەنانی مەنقەری هەستا وسەبارەت بەناهەنگی ئەو بۆ روبەروبونەوە لەگەڵ خەڵكی بەسرە پرسیاری كرد. عەلی وتی: لەسەر بنەمایی ئاشتی و دامركاندنەوەی ئاگری رِق و تۆڵە چاومان پێیان دەكەوێت ئەگەری هەیە خوا لەسەر دەستی ئێمە دوبەرەكی لەناو ئەم ئۆمەتە هەڵبگرێت و قورسایی شەڕ لەسەر شانمان هەڵبگرێت. پرسی: ئەگەر رازی نەبون؟ فەرموی: تا ئەو كاتەی دەست درێژی نەكەنە سەرمان، هێرش ناكەین. وتی: ئەگەر دەست درێژی بكەنە سەرمان؟ وتی: بەرگری لەخۆمان دەكەین.

ئەبوسەلامەی دالانی هەستا و پرسی: ئەگەر ئەم خەڵكە بۆ شەڕ لەرێگە خوا خۆیان ئامادە كردبێت، ئایا بەڵگەیەك بۆ ئەوان بۆ سەندنەوەی ئەم خوێنە دەبینی؟ وتی: بەڵێ. وتی: ئایا تۆ بەڵگەیەكەت هەیە ئەو شەڕە دوابخەیت؟ وتی: بەڵێ، كاتێك ناتوانین لەكارێك تێبگەین، شیاوترین فەرمان سەبارەت بەو كارە ئەوەیە زۆرترین دورئەندێشی تیا بەكار ببرێت و گشتگیرترین و سودمەندترین كاربێت. پرسی: ئەگەر بەیانی گرفتاری شەڕ بوین، رۆژگاری ئێمە و رۆژگاری ئەوان چۆن دەبێت؟ وتی: هیوادارم لەئێمە و ئەوان هیچ پاك و راست كردارێك نەكوژرێت مەگەر ئەوەی خوا بەبەهەشتی شاد بكات.

ئەو لەوتارەكەی خۆی وتی: ئەی خەڵكینە، دەست و زمانتان لەم خەڵكە بەدور بگرن. پێش فەرمانی ئێمە شەڕ دەست پێمەكەن چونكە رۆژی هەستانەوە بەدبەخت و زیانكار ئەو كەسە دەبێت ئەمرۆ بێ بەبەڵگەیەكی ئاشكرا ئاگری شەڕ خۆش بكات. عەلی مالك كوڕی حەبیب و حەكیم كوڕی سەلامەی بۆ لای ئەوان رەوانە كرد و پەیامی دا: ئەگەر لەسەر پەیمانەكەی خۆتان (كە لەگەڵ قەعقاعدا بەستان) ماوەن دەست لەشەڕ هەڵبگرن تا بێین و سەبارەت بەم كارە لێكۆڵینەوە بكەین. ئەحنەف كوڕی قەیس و بەنی سەعد ئامادە بۆ شەڕ رۆشتنە لای ئەو وپارێزگاریان لەحەرقوص كوڕی زوهەیر دەكرد بەڵام خۆیان لەلەشكرەكە بەدور گرت. ئەحنەف كوڕی قەیس دوای كوژرانی عوسمان لەمەدینە بەیعەتی لەگەڵ عەلی كردبو چونكە ئەو بۆ حەج هاتبو دەر و كاتێك دوای حەج گەڕایەوە بۆ مەدینە لەگەڵ عەلی بەیعەتی كرد. ئەحنەف دەڵێت: لەگەڵ عەلی بەیعەتم نەكرد مەگەر ئەوەی زوبەیر و تەڵحە و

عایشەم لەمەدینە بینی (من دەمویست حەج بکەم و خەڵك دەوری عوسمانیان گرتبو) و بەهەرکام لەوانم وت: ئەم پیاوە درەنگ یا زو دەکوژرێت، فەرمان بەمن بدەن لەگەڵ کێ بەیعەت بکەم؟ هەمویان وتیان: لەگەڵ عەلی. پرسیم: ئەو بۆ من پەسەند دەکەن؟ ویتان: بەڵێ. کاتێك حەجم کرد وبۆ مەدینە گەڕامەوە، بینیم عوسمان کوژراوە. لەگەڵ عەلی بەیعەتم کرد و بۆ لای کەسەکانی خۆم گەڕامەوە. لەم کاتەدا لەناکاو هاتوێك هاتە لای من و وتی: عایشە لەگەڵ زوبەیر و تەڵحە لەخەیبەرن وداوای تۆ دەکەن. وتم: چیان دەوێت؟. وتی: لەتۆ بۆ شەڕ کردن لەگەڵ عەلی لەسەر تۆڵەسەندنەوەی خوێنی عوسمان هاوکاریان دەوێت. بارودۆخێکی دژوار هاتە پێش. بەخۆمم وت: خۆدورخستنەوە لەهاوکاری کردنی دایکی باوەڕداران کارێکی دژوارە. شەڕ کردن لەگەڵ کوڕە مامی پێغەمبەر کەئەوان فەرمانی بەیعەت کردن لەگەڵ ئەویان پێدم، دژوارتر. کاتێك ڕۆشتمە لای ئەم سیانە، وتیان: بۆ فلأنە و فیسارە کار هاتوین. وتم: ئەی دایکی باوەڕداران، ئەی زوبەیر، ئەی تەڵحە، مەگەر لەئێوەم نەپرسی لەگەڵ کێ بەیعەت بکەم و هەموتان وتتان لەگەڵ عەلی! وتیان: بەڵێ. بەلأم عەلی بارودۆخ و شێوازی خەلافەتی گۆڕی. وتم: سوێند بەخوا چونکە دایکی باوەڕداران لەگەڵ ئێوەیە شەڕتان لەگەڵ ناکەم و هەروەها دەست بۆ شەڕ کردن لەگەڵ کوڕە مامی پێغەمبەر درێژ ناکەم چونکە بەیعەتم لەگەڵ کردوە. بەلأم خۆم بەدور دەگرم. فەرمانیان پێدا تا خۆی بەدور بگرێت وئەو لە جەلط هاورێ لەگەڵ شەش هەزار کەس خۆی بەدور گرت. کاتێك عەلی هاتە بەسرە، ئەحنەف ڕۆشتە لای و وتی: ئەم خەڵکانەی ئێمە گومان دەکەن ئەگەر بەیانی تۆ بەسەر ئەواندا سەرکەویت، پیاوەکانیان دەکوژیت و ژنەکانیان بەئەسیری دەگریت. عەلی وتی: لەکەسێکی وەك من ترسی ئەوەت نەبێت. ئایا دەتوانرێت ئەم کارە لەگەڵ کەسدا بکرێت جگە لەو کەسانەی پشت دەکەنە خوا و ناباوەڕ دەبن؟ مەگەر ئەوان موسوڵمان نین؟ ئەحنەف وتی: بەیەکێك لەم دوپێشنیارە رازی ببە: یا شان بەشانی تۆ شەڕ دەکەم و یا دەهەزار شەڕکەر لەتۆ دوردەخەمەوە. عەلی پرسی: تۆ هاوەڵأنت لەشەڕ بەدور گرتوە چۆن دەتوانی هاوکاری من بکەیت؟ ئەحنەف وتی: دەزانم شەڕ لەگەڵ ئەوان شەر لەسەر پەیمانی خواییە. عەلی وتی: ئێستا کەئەمەت وت دەهەزار پیاوی شمشێر وەشێن

لەشەڕی من دوربخەرەوە. ئەو بۆ لای خەڵك گەڕایەوە و داوای لێکرد دانیشن و دواتر وتی: ئەی خەڵکی خەندیف! وەلامیان دایەوە. دوبارە هاواری کرد: ئەی بنەماڵەی تەمیم! کەسانێکی زۆر دەوریان گرت. دواتر هاواری کرد: ئەی سەعدیەکان، هیچ خەڵکێکی سەعدی نەمایەوە مەگەر ئەوەی وەلامی دایەوە. ئەو هەموویانی کۆکردەوە و لەسوچێکدا داینیشاندن و سەیریان کرد تا بزانن خەڵکان چی دەکەن. کاتێك شەڕ رویدا و عەلی سەرکەوت، ئەحنەف و هەمو ئەوکەسانەی خۆیان بەدور گرتبو، هەمان کاریان ئەنجامدا کەخەڵکانی دیکە ئەنجامیان دەدا.

کاتێك دوسوپا لەبەرابەر یەك ریزیان بەست وبۆ شەڕ ئامادە بون، زوبەیر شمشێر لەدەست سوار لەسەر ئەسپێك لەناو سوپاکەی خۆی هاتەدەر. بەعەلیان وت: زوبەیرە. فەرموی: لەنێوان ئەو دوپیاوە ئەو شیاوترینەە ئەگەر خوای بیربێننەوە، خوای بیردەکەوێتەوە.

تەڵحەیش هاتەدەر. عەلی بێ شمشێر و زرێ ڕۆشتە لای ئەم دوانە و ئەوەندە لەوان نزیك کەوتەوە ملی ئەسپەکانیان لەیەك گیر بو. عەلی وتی: بەگیانی خۆم سوێند ئەسپ و پیاوان و کەرەستەی شەڕی فراوانتان کۆکردۆتەوە بەلاَم خۆزگە لەبەرابەر خوا بیانو و بەڵگەیەکتان بۆ ئەم کارە دەبو. لەخوا بترسن وەك ئەو ژنە مەبن (دوای تەرخان کردنی هێزی زۆر هەمو چنراوەکانی خۆی کردە خوری) (نحل/١٦/٩٢)مەگەر من برای دینی ئێوە نەبوم؟ مەگەر ئێوەی خوێنی منتان نەدەپاراست و من خوێنی ئێوە؟ ئایا شتێکی تازە رویداوە خوێنی منی بۆ ئێوە رەوا کردوە؟ تەڵحە وتی: خەڵکت دژی عوسمان هاندا. عەلی وتی: ئەمە ئەو رۆژەیە خوا ئایینی راستی و دروستی بەهەمو رۆشنی خۆی، نیشانی ئەوان بدات (نور/٢٤/٢٥) ئەی تەڵحە، تۆ بۆ تۆڵەسەندنەوەی خوێنی عوسمان هاتویتەدەر؟ خوا بکوژەکانی عوسمان نفرین بکات! ئەی تەڵحە بوکی پێغەمبەرت گەیاندۆتە ئێرە تا بەهێزی ئەو شەڕ بکەیت و بوکی خۆت لەماڵەوە داشاردوە! ئایا لەگەڵ من بەیعەتت نەکرد؟ تەڵحە وتی: کاتێك بەیعەتم لەگەڵ تۆ کرد شمشێر لەسەر ملم بو. عەلی بەزوبەیری وت: ئەی زوبەیر، چ هۆکارێك تۆی گەیاندۆتە ئێرە؟ زوبەیر وتی: تۆبویتە هۆکاری ئەوەی من بێمەدەر، چونکە تۆ بۆ ئەم کارە لەخۆمان بەشیاوتر نازانم. عەلی وتی: ئایا دوای عوسمانیش بۆ ئەم کارە

شیاو نیم؟ ئێمە تۆمان بەیەکێك لەکوڕەکانی عەبدولموتەلیب دەزانی تا ئەوەی کوڕەکەت گەورە بو و جیایی لەنێوان ئێمە دروست کرد. عەلی زۆر شتی بیری زوبەیر خستەوە. پێی وت: ئایا ئەو ڕۆژەت بیرە هاوڕێ لەگەڵ پێغەمبەر لای بەنی غەنەم تێپەڕیتی. پێغەمبەر سەیرێکی منی کرد و بزەی گرت و منیش بزەیەکم گرت. تۆ وتت: کوڕی ئەبوتالب دەست لەکردەوە ڕێزدارەکانی خۆی هەڵناگرێت. پێغەمبەر بەتۆی وت: ئەو هیچ کردارێکی ڕێزدارانەی نیە. بێ گومان ڕۆژێك دەگات شەڕ لەگەڵ ئەو دەکەیت و تۆ ستەمکاریت. زوبەیر وتی: ئەی خوایە، بەڵێ، ئەو ڕۆژەم لەبیرە.ئەگەر لەسەرەتاوە لەبیرم بوایە، ئەم ڕێگام نەدەبڕی. سوێند بەخوا هەرگیز لەگەڵ تۆ شەڕ ناکەم. عەلی بۆ لای هاوەڵانی گەڕایەوە و وتی: زوبەیر، پەیمانی لەگەڵ خوا بەست لەگەڵ ئێوە شەڕنەکات. زوبەیر بۆ لای عایشە گەڕایەوە و وتی: لەو کاتەوەی هەستم بەشتەکان دەکرد، هەرکارێکم دەکرد، پێگە و جێگەی خۆم دەزانی جگە لەمڕۆ کەنازانم بۆ بەم کارە هەستاوم. عایشە وتی: ئێستا دەتەوێت چی بکەیت؟ زوبەیر وتی: دەمەوێت وازیان لێ بێنم و بڕۆم. کوڕەکەی عەبدالله پێی وت: دو شەرمی گەورەت دروست کرد و کاتێك دوریز شمشێریان دەرکێشا، بڕیارت دا بڕۆیت و بەجێیان بێڵیت. بەم شێوە نیە بەڵکو تۆ لەئالأی کوڕی ئەبی تالب ترساویت و زانیت ئەوان گەنجانێکی چالاك و بەهێزیان لەبەردەستایە و مەرگی سوریان لەگەڵدایە، لەبەر ئەمە خۆت دورخستەوە. ئەم قسەیە زوبەیری توڕە کرد. وتی: سوێندم خواردوە لەگەڵ ئەو شەڕ نەکەم. عەبدالله وتی: تاوانی شکاندنی سوێندەکەت بدە و شەڕی لەگەڵ بکە. زوبەیر کۆیلەکەی خۆی مەکحولی ئازاد کرد. دەستەیەك دەڵێن: ناوی کۆیلەکەی سەرجس بو. عەبدئەلرەحمان کوڕی سلێمانی تەمیمی وتی:

لم ار کالیوم اخا اخوان          اعجب من مکفر الایمان

یانی: کارێکی سەرسورهێنەرتر لەکاری ئەمڕۆم نەبینیوە کەئەو پیاوە گەورە سوێندەکەی خۆی شکاند و تاوانەکەی دا.

ئەم قەسیدەیە چەندین دێڕی هەیە.

دەستەیەك دەڵێن: زوبەیر لەبەر ئەوە دەستی لەشەڕ هەڵگرت چونکە زانی عەمار کوڕی یاسر لەگەڵ عەلیە. ترسا عەمار بکوژێت چونکە پێغەمبەر وتبوی: ئەی عەمار

تۆ بەدەست ستەمکاران دەکوژرێیت. بەڵام بەهەمان شێوە کەئاماژەمان پێدا، کوڕەکەی عەبداللە ئەوی گەڕاندەوە. خەڵکی بەسرە بون بەسێ دەستە: دەستەیەك لەگەڵ زوبەیر و تەڵحە، دەستەیەك لەگەڵ عەلی و دەستەیەك کەشەڕیان بەرەوا نەدەزانی. لەناو ئەوان ئەحنەف کوڕی قەیس و عیمران حەصین و کەسانی دیکە بون. عایشە هات و لەمزگەوتی حودان لەناو خەڵکی ئەزد دابەزی. لەم کاتەدا سەرکردەی ئەزدیەکان صەبرە کوڕی شیمان بو. کەعب کوڕی سور پێی وت: کاتێك دوسوپایی بەم گەورەییە روبەروی یەك ریز ببەستن، کەس ناتوانێت لەشەڕ رێگری بکات. ئەوان هاوشێوەی دەریایەکی خرۆشاون. گوێ لەفەرمانی من بگرە و لەم کارەدا بەشداری مەکە و خۆت و خەڵکەکەت دورەپەرێز بگرە چونکە دەترسم ئاشتی لەئارادا نەبێت. میوزەریەکان و خەڵکی رەبیعە کەبرای یەکەن بەخۆیان بسپێرە، ئەگەر ئاشتیان کرد، ئەو کارەیە ئێمە خوازیارین پێی و ئەگەر کوشتاری یەکیان کرد، بەیانی فەرمانڕەوای ئەوان دەبین.

کەعب لەرۆژگاری جاهلی لەسەر ئایینی مەسیحی بو. لەبەر ئەمە صەبرە پێی وت: دەترسم رگێکی مەسیحی لەتۆدا مابێت! ئایا فەرمان بەمن دەدەیت لەچاکسازی و سەقامگیر کردنی ئاشتی لەناو خەڵکان خۆم بەدور بگرم و دایکی باوەڕداران و زوبەیر و تەڵحە بەتەنیا بەجێ بێڵم و خوێنی عوسمان لەبیر بکەم! سوێند بەخوا هیچ کات ئەم کارە ناکەم. لەبەر ئەمە هەمو یەمانیەکان ئاهەنگی ئامادەبونیان کرد. لەهۆزەکانی عەرەب ئەمانە هاتنە لای عایشە: منجاب کوڕی راشد لەگەڵ خەڵکی رێباب یانی: تیم و عودەی و سور و عوکەل مناڵەکانی عەبد مەناف کوڕی ئەد کوڕی تابخە کوڕی ئەلیاس کوڕی موزەر، زەببە کوڕی ئەد کوڕی تابخە، ئەبولجەربا هاورێ لەگەڵ عەمرۆ کوڕی تەمیم، هیلال کوڕی وەکیع هاورێ لەگەڵ بەنی حەنزەلە، صەبرە کوڕی شەیبان هاورێ لەگەڵ ئەزدیەکان، موجاشع کوڕی مەسعودی سەلەمی هاورێ لەگەڵ سولەیم، زوفەر کوڕی حەرەس لەگەڵ بەنی عامر و غەتەفان، مالك کوڕی مەسمەع لەگەڵ بەکریەکان، خرییت کوڕی راشد لەگەڵ بەنی ناجیە، یەمانیەکان بەسەرکردایەتی زونەلجرەی حێمەیری.

کاتێك زوبەیر و تەڵحە هاتنەدەر، موزەریەکان لەتەنیشت ئەوان جێگەیان گرت و

دڵنیا بون ئاشتی سەقامگیر دەبێت، خەڵکی رەبیعە لەخواروی ئەوان دابەزین و لەئاشتی دڵنیا بون و یەمانیەکان لەخوار ئەوان دابەزین و گومانیان لەسەقامگیر بونی ئاشتی نەدەکرد. عایشە لەحودان بو و خەڵك لەزابوقە لای سەرکردەکانیان. ژمارەی ئەوان دەگەیشتە سی هەزار پیاوی شەڕکەر. مالك و حەکیمیان بۆ لای عەلی گەڕانەوە و وتیان ئێمە لەسەر پەیمانەکەی خۆمان سورین. عەلی لەبەرابەر ئەوان دابەزی و هەر هۆزێك لەبەرابەر هاوتاکەی خۆی. رەبیعە لەبەرابەر رەبیعە، یەمانیەکان لەبەرابەر یەمانیەکان، موزەریەکان لەبەرابەر موزەریەکان. خەڵك لەیەك نزیك بونەوە و تەنیا باسی ئاشتیان دەکرد. هاورێکانی عەلی بیست هەزار پیاوی شەڕکەر بون. عەلی و زوبەیر و تەڵحە هاتنەدەر و رێککەوتن و کارێکیان جگە لەئاشتی و پشت گوێخستنی شەڕ و دوژمنایەتی پەسەند نەکرد. لەسەر ئەم پەیمانە لەیەك جیابونەوە. عەلی شەوانە عەبداللە کوڕی عەباسی بۆ لای زوبەیر و تەڵحە رەوانە کرد و ئەو دوانە محەممەد کوڕی ئەبی تەڵحەیان بۆ لای عەلی رەوانە کرد. عەلی پەیك و پەیامی بۆ لای هاوەڵانی خۆی نارد و زوبەیر و تەڵحەیش سەرکردەکانی سوپاکەیان ئاگادار کردەوە. خەڵك شەوێکی ئارام و ئاسودەیان بەسەر برد و هاوشێوەیان نەبینیبو چونکە لەدەوری باخی ئاشتی کۆببونەوە. ئەوانەی دژی عوسمان شۆڕشیان کردبو، بەمشێوەیە شەویان بەسەر برد وبەردەوام لەژاکان و لەئاوچون نزیك دەبونەوە. شەوانە کۆبونەوە و راوێژیان کرد. لەسەر ئەوە رێککەوتن ئاگری شەڕ خۆش بکەن. لەتاریکی شەو هاتنەدەر و کەس نەیدەزانی چ مەبەستێکیان هەیە. لەدڵی تاریکی ئارام ئارام خزان. موزەریەکان ئاهەنگی موزەریەکانی خۆیان کرد، رەبیعیەکان ئاهەنگی رەبیعیەکان و یەمانیەکان ئاهەنگی یەمانیەکانی خۆیان کرد. ئەوان شمشێریان خستە ناویان و خەڵکانی بەسرە خرۆشان و هەر کەس ئاهەنگی خەڵکەکەی بەرابەر خۆیان کرد کەهێرشیان کردبو سەریان. زوبەیر و تەڵحە عەبدولرەحمان کوڕی حەرەسیان وەك فەرماندەی باڵی راست دەستنیشان کرد کەخەڵکانی رەبیعە بون و عەبدولرەحمان کوڕی عەتابیان کردە فەرماندەی باڵی چەپ. ئەو دوانە لەدڵی سوپادا مانەوە. وتیان: ئەمە چیە؟ وتیان: خەڵکانی کوفە شەوانە هێرشیان کردۆتە سەرمان. ئەو دوانە وتیان: دەمانزانی عەلی دەست هەڵناگرێت تا خوێن نەرێژێت. ئەو بەئاشتی لەگەڵ

ئێمە ناسازێت. لەبەر ئەمە خەڵکانی بەسرە نێوەنجیگەرانی ئاشتیان بۆ ناو لەشکرەکەیان گەڕاندەوە.

عەلی و خەڵکانی کوفە دەنگی هاواریان بیست. سەبئیەکان هەواڵنێرێکی نهێنیان لای عەلی دانابو تا ئەوان لەهەواڵی کارەکانی ئەوان ئاگادار بکاتەوە. کاتێك عەلی وتی: ئەمە چیە؟ ئەو پیاوە وتی: هێشتا نەکەوتبوینە خۆمان، بینیمان شەڕکەرانێك لەخەڵکی بەسرە هێرشیان کردە سەرمان. پاشەکشێمان بەوان کرد و بینیمان بۆ شەڕ خۆیان ئامادە کردوە. عەلی فەرماندەی باڵی چەپی بۆ لای چەپ رەوانە کرد و فەرماندەی باڵی راستی بۆ لای راست. عەلی وتی: دەمزانی زوبەیر و تەڵحە دەست هەڵناگرن تا خوێن برێژن، ئەم دوانە بەئاشتی لەگەڵ ئێمەدا ناسازێن. لەمناوەدا سەبەئیەکان بۆ هەرچی زیاتر گەورە کردنی شەڕ هەوڵیان دەدا. عەلی لەناو خەڵك هاواری کرد: دەست هەڵگرن چونکە پێشهاتێك روینەداوە. بۆچونی هەموان لەو ئاژاوەدا ئەوە بو شەڕ دەست پێنەکەن تابەرابەر ئەو کارە بکات. هەر دولا دەیانویست بەڵگەیەك لای خوا بۆ ئەویتر نەهێڵێتەوە. دەیانویست هەڵاتوان نەکوژن، زیان لەبریندارەکان نەدەن، جل وبەرگ یا شتیتر نەڕفێنن، شمشێر لەسەر خەڵکانی بەسرە نەکێشن و کاڵاکانی یەکتر تاڵان نەکەن. کەعب کوڕی سوار بەرێکەوت و ڕۆیشتە لای عایشە و وتی: فریای خەڵکان بکەوە چونکە هاوەڵانی عەلی تەنیا شەڕیان دەوێت ئەگەری هەیە خوا بەبونی تۆ ئاشتی سەقامگیر بکات.

ژن سوار بو و ئەوان کەژاوەکەیان زرێپۆش کرد. کاتێك سوار لەسەر وشترەکەی لەماڵەکان هاتەدەر وگەیشتە شوێنێك دەنگی پیاوان و بەرکەوتنی شمشێرەکانی دەبیست، لەشوێنەکەی خۆی وەستا و خەڵك شەڕیان دەست پێکرد. زوبەیر شەڕی دەست پێکرد و عەمار کوڕی یاسر هێرشی کردە سەر. عەمار بەردەوام ڕمی بەدەوری ئەودا دەسوڕاند و زوبەیر هیچ کارێکی نەدەکرد و دەیوت: ئەی ئەبو یەقزان ئاهەنگی کوشتنی منت هەیە؟ عەمار وتی: نە ئەی ئەبو عەبداللە . زوبەیر لەبەر ئەمە دەستی بۆ ئەو نەدەبرد چونکە پێغەمبەر وتبوی: عەمار لەلایەن دەستەیەکی ستەمکارەوە دەکوژرێت. ئەگەر ئەم وتەیە نەدەبو، ئەوی دەکوشت. لەم کاتەدا کەعایشە وەستابو، هاوارێکی بیست. پرسی: ئەمە چیە؟ وتیان: هاواری سوپاییەکان. پرسی: بەخراپە یا

بەباشە؟ وتیان: بەخراپە. لەمەدوا بەردەوام هەواڵی شکان بەودەگەیشت. زوبەیر لەوێوە ناهەنگی دۆڵی وەحشیەکانی کرد. لەبەر ئەوە گۆڕەپانی شەڕی بەجێهێشت چونکە ویستبوی سوێندەکەی خۆی لەگەڵ عەلی بۆ شەڕ نەکردن بشکێنێت و کەمێك لەئازایەتی و پیاوەتی خۆی نیشان بدات و دواتر بۆ هەمیشە بەرێگایی خۆیدا بڕوات.

بەڵام تەڵحە، تیرێك لەتیرهاوێژێك نەزانراو بەریکەوت و کوشتی. تیر، قاچی ئەوی بەکەلەکەی ئەسپەکەیەوە دوری وئەو بەردەوام هاواری دەکرد: وەرنە لای من، وەرنە لای من ئەی بەندەکانی خوا! تێبکۆشن، تێبکۆشن تا جل وبەرگی شەرم نەپۆشن. قەعقاع کوڕی عەمرۆ وتی: ئەی باوکی محەممەد، تۆ بریندار بویت و لەمەبەستەکەی خۆت دورکەوتویتەوە. بڕۆ بۆ ناو ماڵەکان. ئەو ڕۆشت و خوێنی لێدەباری و دەیوت: ئەی خوایە ئەوەندە تۆڵەی عوسمان لەمن بستێنە تا ڕازی بی. کاتێك پێڵاوەکانی پڕ بو لەخوێن و قورس بو، بەکۆیلەکەی خۆی وت: من لای خۆت سوارکە و بگەڕە شوێنێك بتوانین دابەزین. ئەو ڕۆشتە ناو بەسرە و لەناو وێرانەیەك بەجێی هێشت و تەڵحە لەوێ مرد. دەستەیەك دەڵێن: یەکێك لەپیاوەکانی عەلی لای ئەو تێپەڕی کرد. تەڵحەی وتی: تۆ لەهاوەڵانی عەلیت؟ وتی: بەڵێ. تەڵحە وتی: دەستت بێنە تا بەیعەت لەگەڵ تۆ بکەم. لەگەڵ ئەو بەیعەتی کرد چونکە دەترسا بمرێت و بەیعەتی لەئەستۆدا نەبێت. کاتێك مرد، ئەویان لەناو بەنی سەعد بەخاك سپارد. تەڵحە دەیوت: پیرێکی هاوشێوەی خۆمم نەدیوە بەمشێوەیە بەئاسانی خوێنی بەفیڕۆچوبێت. چارەنوسی خۆی و زوبەیر لەم هۆنراوانەدا بیر دەخاتەوە:

| | |
|---|---|
| فان تکن الحوادث اقصد تنی | و اخطتاهن سهمی حین ارمی |
| فقد ضیعت حین تبعت سهما | سفاها ما سفهت و ضل حلمی |
| ندمت ندامة الکسعی لما | شریت رضا بنی سهم برغمی |
| اطعتهم بفرقة آل لای | فالقوا للسباع دمی و لحمی |

یانی: ئەگەر ڕوداوەکان ئاهەنگی منیان کرد و تیری من لەکاتی هاویشتن بەرەو ئەوان خزا و لەنیشانەکەی دور کەوتەوە، من لەبەر ئەوە لەناوچوم ڕوبەڕوی نیشانەی تیری نەزانەکان بەرەو پێش ڕۆیشتم نەك ئەوەی خۆم نەزان بوبێتم یا ئاوزم لەدەست دابێت. وەك کەسعی پەشیمان بومەوە و ئەمە لەکاتێکدا بو ڕەزامەندی بەنی سەهمم

بەبەهای نارەزامەندی خۆم کڕیەوە. لەوان لەسەر بنەمای جیابونەوە لەبنەماڵەی (لای) لایەنگیریم کرد و ئەوان خوێن وگۆشتی منیان خستە بەردەم وەحشیەکان.

ئەو کەسەی تیری بۆ تەڵحە هاویشت، مەروان کوڕی حەکەم یا کەسێکیتر بو. زوبەیر لای سوپاکەی ئەحنەف کوڕی قەیس تێپەڕی. ئەحنەف وتی: سوێند بەخوا ئەم کارەی لەجێگەی خۆیدا نیە، موسوڵمانانی روبەروی یەك کردەوە و کاتێك شمشێریان لەیەك دەرکێشا، خۆی کشایەوە و بۆ ماڵەکەی گەڕایەوە. ئەحنەف بەخەڵکەکەی خۆی وت: چ کەسێك هەواڵی ئەو پیاوە بۆ من دێنێت. عەمرۆ کوڕی جەرموز بەهاوەڵانی خۆی وت. من هەواڵی ئەو دێنم. ئەو بەدوای زوبەیر بەرێکەوت. کاتێك پێی گەیشت، زوبەیر پرسی: چی لەپشتی سەرتە؟ عەمرۆ کوڕی جەرموز وتی: هاتوم شتێك لەتۆبپرسم. کۆیلەی زوبەیر بەناوی عەتیە وتی: ئەو دوژمنە. زوبەیر وتی: ئەمە پیاوە هیچ و پوچە چ ترسێك دەتوانێت لەدڵی تۆدا دروست بکات. کاتی نوێژ گەیشت. کوڕی جەرموز رۆشتە پشت سەری و بەرِم لەیەخەی زرێکەیدا و کوشتی و ئەسپ و کەل و پەلەکانی شەڕ و ئەنگوستیلەکەی هەڵگرت و کۆیلەکەی ئازاد کرد. کۆیلە ئەوی لەدۆڵی وەحشیەکان بەخاك سپارد و کوڕی جەرموز بۆ لای خەڵکەکەی گەڕایەوە و ئاگاداری کردنەوە. ئەحنەف کوڕی قەیس وتی: سوێند بەخوا نازانم کارێکی باشت کردوە یا خراپ.

کوڕی جەرموز هاتە لای عەلی و بەدرگاوانەکەی وت: بۆ بکوژەکەی زوبەیر داوای مۆڵەت بکە. عەلی وتی: مۆڵەتی بدە و مژدەی ئاگری جەهەننەمی پێ ببەخشە! ئەو شمشێرەکەی زوبەیری بۆ عەلی هێنا. عەلی وەریگرت و سەیری کرد و وتی: شمشێرێکە رۆژگارێکی درێژ خەمی لەروخساری پێغەمبەر پاك دەکردەوە. کاتێك شەڕ تەواو بو و خەڵکانی بەسرە رویان لەشارەکە کرد، عەلی شمشێرەکەی بۆ لای عایشە رەوانە کرد. بەڵێ، کاتێك سوپای دوژمن بینی، سوارەکان دەوری وشترەکەیان گرتوە، یەك دڵ و یەك دەست، بەهەمان شێوەی سەرەتا گەڕانەوە و کۆبونەوە. خەڵکی رەبیعە لەبەسرە دەستەیەکیان لای راست وەستان و دەستەیەکیان لای چەپ. کاتێك بای گۆڕەپان دامرکایەوە و خەڵك شکەستیان خوارد، عایشە بەکەعب کوڕی سوری وت: وشترەکە بەربدە و بەقورئانەوە بەرەو ئەو سوپایە برۆ و داوا لەخەڵك بکە قورئان

بکەنە داوەری خۆیان. ئەو روی کردە سوپاکەی عەلی و سەبەئیەکان لەپێشیانەوە بون. سەبەئیەکان هاوشێوەی یەك کەس تیربارانیان کرد و کوشتیان و دایکی باوەڕدرانیان لەناو کەژاوەکەی تیرباران کرد. ژن بەردەوام هاواری دەکرد: بەجێماوەکان، فریایی بەجێماوەکان بکەون، کوڕەکانی من! هاواری بەرزی ئەو دەنگی دایەوە کەدەیوت: خوا، خوا بیربێننەوە و رۆژی هەستانەوە! ئەوان تەنیا پێشڕەویان دەکرد. کاتێك ئەمان بەپێشنیارەکەی رازی نەبون، یەکەم کار کردی ئەوە بو، وتی: ئەی خەڵکینە بکوژەکانی عوسمان نفرین بکەن و لەخوا بۆ لەناو بردنیان بپارێنەوە. ئەو دەستی بەپاڕانەوە کرد و خەڵك بەردەوام دەپاڕانەوە. عەلی دەنگی ئەوی بیست و پرسی: ئەوە چیە؟ عایشەیە، نفرین لەبکوژەکانی عوسمان و شوێنکەوتەکانیان دەکات. عەلی وتی: خوا بکوژەکانی عوسمان نفرین بکات. عایشە کەسی بۆ لای عەبدولرەحمان کوڕی عەتاب و عەبدولرەحمان کوڕی حەرەس نارد تا لەشوێنەکانی خۆیان خۆڕاگری بکەن. کاتێك بینی خەڵك ئاهەنگی ئەویان کردوە و دەست لەشەڕ هەڵناگرن، سوپاکەی خۆی بۆ شەڕ هاندا. موزەریەکان بەسرە هێرشیان کردە سەر موزەریەکانی کوفە و ئەوانیان کوشتار کرد بەرادەیەك عەلی کەوتە تەنگانەوە. ئەو دەستێکی خستەسەر پشتە ملی کوڕەکەی یانی محەممەد کوڕی حەنیفە کەئاڵای سوپاکەی لەدەستابو، پێی وت: پێشڕەوی بکە. ئەوەندە پێشڕەوی کرد کەشوێنێکی بۆ پێشڕەوی جگە لەبەرابەر ڕمە بەرزبوەکان نەبینی. عەلی ئاڵاکەی لێوەرگرت و وتی: کوڕم لەگەڵ مندا هێرش بەرە.

موزەریەکانی کوفە چالاکیان لەخۆیان نیشاندا و هێرشیان کردە سەر سوپاکەی پێش ئەشتەر تائەوەندەی کەوتنە جموجۆڵ و خرۆشان. باڵەکانی چەپ و راست بەهەمان شێوە لەشوێنەکانی خۆیان بون و هیچیان نەدەکرد. کەسانی وەك زەید کوڕی صوحان جگە لەموزەریەکان هاورێیەتی عەلیان دەکرد. داوایان لێکردبو بۆ ئەم پانتاییە بێت. خەڵك پێیان وت: بۆ لای خەڵکەکەی خۆت بگەڕێرەوە، تۆ کارت بەم شوێنە چیە؟ ئایا نازانیت موزەریەکان روبەروی تۆن و ئەشتەر لەپێش تۆیە و هەرکەس لەو نزیك ببێتەوە، تامی مەرگ دەچێژێت؟

زەید وتی: مەرگ باشترە لەم ژیانە. من خوازیاری مەرگم. ئەو براکەی سیحان کوڕی صوحان کوژران و براکەیان صەعصەعە کوڕی صوحان بەنیوەی گیانی لەگۆڕەپانی

شەڕ دوریان خستەوە و شەڕ روی لەدژوار بون کرد. کاتێك عەلی ئەمەی بینی، کەسی بۆ لای یەمانیەکان و خەڵکانی رەبیعە نارد و فەرمانی پێدان پیاوەکانی خۆیان کۆبکەنەوە و هێرش دەست پێبکەن. پیاوێك لەعەبدنەلقەیس لەهاوەڵانی عەلی وتی: ئێوە بۆ نوسراوی خوایی بانگ دەکەین. وتیان: چۆن کەسێك بۆ نوسراوی خوایی بانگمان دەکات کە لەسەر باوەڕەکەی سور نیە و سزا خواییەکان بەکار نابات و کەعب کوڕی سور دەکوژێت! خەڵکی رەبیعە هاوشێوەیە یەك کەس ئەو پیاوەیان تیرباران کرد و کوشتیان. موسلیم کوڕی عەبدالله عێجلی هەستا و جێگەی گرتەوە و قورئان بەدەست داوای لەهاوەڵانی عایشە کرد نوسراوی خوا بکەنە داوەر. ئەویشیان تیرباران کرد و کوشتیان. یەمانیەکانی کوفە قورئانیان بردە پێش و داوایان لەیەمەنیەکانی بەسرە کرد قورئان بکەنە داوەر، بەڵام ئەوانیشیان تیرباران کرد. کوفیەکان شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد و ناهەنگی سەرچاوە (وشتر و وشترەسوارەکەیان) کرد. عایشە هاوەڵانی خۆی کۆکردەوە، هاواریان بەرز بویەوە و ریزیان بەست و گەڕانەوە و شەڕیان کرد. یەمەنیەکانی بەسرە هێرشیان کردە سەر یەمەنیەکانی کوفە و ئەوانیان تێکشکاند و رەبیعیەکانی بەسرە شەڕیان لەگەڵ رەبیعیەکانی کوفە دەست پێکرد وئەوانیان تێکشکاند. دواتر یەمەنیەکانی کوفە گەڕانەوە و لەژێر ئاڵاکەیان دەکەس کوژران: پێنج کەس لەهەمەدان و پێنج کەس لەیەمەنیەکان. کاتێك یەزید کوڕی قەیس ئەمەی بینی، ئاڵاکەی گرتە دەست و بەبەهێزی لەدەستیدا مایەوە و وتی:

قد عشت یا نفسی و قد عشیت دهرا فقدك الیوم ما بقیت

اطلب طول العمر ماحییت

یانی: ئەی گیانی من، ژیانت درێژ کردەوە و من رۆژگارێکی درێژە زیندوم، ئەمڕۆ بۆ هەمیشە بۆ تۆ بەسە. تا ئەو کاتەی هەم، ئارەزوی درێژبونی ژیان دەکەم.

ئەمە هۆنراوەی خۆی نەبو، بەڵکو هاوشێوەی داستان ئاماژەی پێدا.

کوڕی ئەبی ئەمرانی هەمەدانی وتی:

جردت سیفی فی رجال الازد اضرب فی کهولهم المرد

کل طویل الساعدین نهد

یانی: شمشێرەکەم لەبەرابەر پیاوەکانی ئەزد لەکالآن دەرهێنا، بەردەوام

لەپیرەکانیانم دەدا و گەنجەکانیان، هەمویان شەڕکەری باڵابەرز و بازوی ئەستوریان هەیە.

رەبیعیەکانی کوفە گەڕانەوە و شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد وئەم کەسانە لەژێر ئالاکەیاندا کوژران: زەید کوڕی صوحان، عەبداللە کوڕی رەقەبە و ئەبوعوبەیدە کوڕی راشدی سەلەمی کە لەکاتی گیاندان بەردەوام دەیوت: خوایە، تۆ بویت ئێمەت لەگومڕاییەوە خستە سەر ڕێگای راست و لەنەزانی رزگارت کردین و لەئاژاوەدا تاقیت کردینەوە بەشێوەیەك لەگەڵ کارە هاوشێوەکان و گوماندارەکان بەسەرمان دەبرد. ئەو کوژرا. کارەکە روی لەدژواری کرد بەشێوەیەك باڵی راستی کوفیەکان پەیوەستی دڵی سوپاکەیان بو و باڵی چەپی خەڵکانی بەسرە پەیوەستی دڵی سوپاکەیان. ئەوان رێگریان کرد لەپەیوەست بونی شەڕکەرانی باڵی راستی کوفیەکان کە لەکەناریاندا بون. شەڕکەرانی باڵی چەپی کوفیەکانیش ئەم کارەیان لەگەڵ شەڕکەرانی باڵی راستی خەڵکانی بەسرە کرد. کاتێك سوپاسالارەکانی موزەر لەخەڵکانی بەسرە و کوفە، بینیان هەردو لای شەڕکەر خۆڕاگری دەکەن، هاواریان کرد: لە هەر شوێنێك شەڕ گەیشتە کەنارەکان، ئاهەنگی کەنارەکان (دەست و قاچەکان) بکەن. پێش ئەم شەڕ و دوای ئەوەیش هیچ کات کارێکی ناخۆشتر لەمە پێش نەهات و نەبینرا ئەم هەمو دەست و پێیە لەجەستەکان جیا ببنەوە. دەستی عەبدولرەحمان کوڕی عەتابیش پێش کوژران لەجەستەی جیابویەوە. عایشە سەیری باڵی چەپی خۆی کرد و وتی: شەڕکەرانی باڵی چەپی من کێن؟ صەبرە کوڕی شیمان وتی: ئەزدیەکان. عایشە وتی: ئەی بنەماڵەی غەسان، ئەو ئازایەتی و بوێری و پیاوەتی و چالاکیەتان بپارێزن کەبەردەوام دەمانبیست. ئەو ئەم هۆنراوەی هاوشێوەی پەخشانێك ئاماژە پێدا:

و جالد من غسان اهل حفاظها و هنب و اوس جالدت و شبيب

یانی: لە غەسانیەکان، خەڵکانی شەڕکەر و بەئەزمونی ئەوان چالاکیان نواند بەهەمان شێوەی خەڵکانی هێنب وئەوس و شەبیب.

خەڵکانی ئەزد پشکڵی وشتری عایشەیان هەڵدەگرتەوە و بۆنیان دەکرد، ماچیان دەکرد و دەیانوت: پشکڵی وشتری دایکمان خۆشترین بۆنی هەیە! سەیری باڵی راستی خۆی کرد و پرسی: شەڕکەرانی باڵی راستی ئێمە کێن؟ وتیان: خەڵکی بەکر کوڕی

وایل. ژن وتی: ئەم هۆنراوەیان بۆ ئێوە هۆنیوەتەوە:

و جاؤوا الینا فی الحدید کانهم     من العزة القصعاء بکر بن وائل

یانی: ناسن پۆشیو هاتنە لای ئێمە وەك بڵێی لەرێزداری و بەهێزی، پیاوەکانی بەکر کوڕی وایل بون. لەبەرابەر ئێوە پیاوەکانی عەبدقەیسن.

ئەوان زیاتر لەجاران هەوڵیاندا و تێکۆشان.

ئەوهاواری لەدەستەیەکی شەڕکەری پێش خۆی کرد و پرسی: ئەم پیاوانە کێن؟ وتیان: بەنی ناجیە. عایشە وتی: دەستخۆش، دەستخۆش بۆ شمشێرەکانی ئەبتەحی قورەشی! ئەوان ئەوەندە سەرسەختانە تێکۆشان بونە هۆکاری ترسی هاوەڵانی عەلی. دواتر بەنی زەببە لەدەوری کۆبونەوە و ئەو هاواری کرد: ئای ئاگرەکان، ئای ئاگرەکان! کاتێك ئەمان رویان لەلاوازی کرد، بەنی عودەی کوڕی عەبد مەنات رۆشتنە ناو ئەوان وکەسانی زۆر لەدەوری ئەو ژنە کۆبونەوە. عایشە پرسی: ئێوە کێن؟ وتیان: بەنی عودەین و براکانمان تیکەڵمان بون. ئەوان دەوری وشترەکەیان بەبەهێزی پاراست و پیاوانە شەڕیان کرد و لەبڕین و شکاندن و فرتاندن کەمتەرخەمیان نەکرد. کاتێك ئەم کارەی زیادی کرد و نیشانەکانی لەناو هەردو سوپاکە دەرکەوت، ئاهەنگی وشترەکەیان کرد و وتیان: ئەوانە بەردەوام خۆڕاگری دەکەن تا ئەو کاتەی وشترەکە لەسەر پێ بێت. هەردوباڵی چەپ و راستی سوپاکەی عەلی پەیوەستی دڵی سوپاکەی بون و خەڵکانی بەسرەیش ئەو کارەیان کرد و پیاوان رِقی یەکیان لەدڵ گرت. عێمەیرە کوڕی یەسربی کەداوەری بەسرە پێش کەعب کوڕی سور بو، سەری وشترەکەی گرت. ئەو و براکەی عەبداللە کوڕی یەسربی لای وشترەکە شەڕیان کرد. عەلی وتی: کێ هێرش دەکاتە سەر وشترەکە؟ هند کوڕی عمرۆ جەمەلی ئامادەیی نیشاندا. کوڕی یەسربی رێگەی لێگرت و ئەم دوانە، دو جار لەیەکیاندا و کوڕی یەسربی ئەوی کوشت. دوای ئەو عەلبا کوڕی هەیسەم رۆشتە پێش و کوڕی یەسربی ئەویشی کوشت. سیحان کوڕی صوحان کوژرا و صەعصەعە کوڕی صوحانیان نیوەگیان لەگۆڕەپانی شەڕ بردە دەر. کوڕی یەسربی وتی:

انا لمن ینکرنی ابن یثربی     قاتل علباء و هند الجملی

و ابن لصوحان علی دین علی

یانی: هەر کەس من ناناسێت بزانێت کوڕی یەسربیم، بکوژی عەلبا و هندی جەمەلی و یەکێك لەکوڕەکانی صوحان کە لەسەر ئایینی عەلی بو.

هەوەها کوڕی یەسربی وتی:

اضربهم ولا اری ابا الحسن          کفی بهذا خزنا من الحزن

انا نمر الامر امرار الرسن

یانی: بەردەوام لەوان دەدەم و باوکی حەسەن نابینم. لەناو خەمەکان ئەمە بەسە. ئێمە ڕمەکان هاوشێوەی تەناف گوزەر دەدەین.

عەمار کوڕی یاسر هاواری لێکرد: لەقەلایەکی بەهێزدایت و ڕێگەیەك بۆ لای تۆ نیە. ئەگەر راست دەکەیت لەناو ئەو دەستە شەڕکەرە وەرەدەر و شەڕی من بکە. ئەوجڵەوی لەدەست پیاوێك لەبەنی عودەی بەجێهێشت و کاتێك گەیشتە نێوان دوریزی سوپاکە، عەمار روبەروی بویەوە. عەمار نەوەد ساڵ زیاتری بو. پێستەیەکی لەبەردابو کەناوەکەی بەرشتەیەك لەخوری بەستبو. ئەو لەبەرابەرەکەی ناتەوانتر بو. خەڵك بانگەوازی دوای مەرگیان بۆ ئەم پیاوە هێنایە سەر لێو و وتیان: ئەم پیرەپیاوەیش پەیوەستی هاوەڵانی بێت. کوڕی یەسربی شمشێری هێنایە خوار و عەمار قەڵغانەکەی خستەبەر، شمشێر لەقەڵغانەکە چەقی و زۆری هەوڵدا دەریبێنێت بەڵام نەیتوانی. عەمار چاوی بڕیە هەردوقاچی و و هەردوکیانی قرتاند. پیاو بەقنەوە کەوتە سەرزەوی، ئەویان گرت و بردیانە لای عەلی. بەعەلی وتی: مەمکوژە! عەلی وتی: دوای ئەوەی سێ پیاوی پاکت کوشت! فەرمانیدا و سەریان بڕی. دەستەیەك دەڵێن: کوژراو عەمرۆ کوڕی یەسربی بو و عێمەیرە کوڕی یەسربی بەزیندویی مایەوە و لەرۆژگاری معاویە بو بەسەرپەرەستی دامەزراوەی دادی بەسرە. کاتێك کوڕی یەسربی کوژرا، ئەو پیاوە عەدەویە جڵەوەکەی بەکەسێك لەبەنی عودەی سپارد وبۆ شەڕ هاتەدەر. رەبیعە عەقیلی روبەروی بویەوە و بەمشێوەیە سرودی شەڕی هێنایە سەر زمان:

یا امنا اعق ام نعلم          و الام تغذو ولدا و ترحم

الاترین کم شجاع یکلم          و تختلی منه ید و معصم

یانی: ئەی دایکی ئێمە، ئەی بێ بەزەییترین دایکێك کەدەیناسین. دایك خواردن

بەمناڵەکانی دەدات و خۆشەویستیان پێ دەدات. ئایا نابینیت چەندە پیاوی بوێر بریندار و دەکوژرێن! نابینی ئەو هەمو دەست و قاچە دەفرتێن.

هێرشیان کردە سەریەك و یەکێتریان بریندار کرد و هەردوکیان کوژران. حەرەسی زەببی جێگەی پیاوی عەدەوی گرتەوە. لەو ئازاتر و بوێرتر نەبینرا. بەردەوام دەیوت:

نحن بنو ضبة اصحاب الجمل　　　نبارز القرن اذا القرن نزل

ننعى ابن عفان باطراف الاسل　　　الموت احلى عندنا من العسل

ردوا علينا شيخنا ثم بجل

یانی: ئێمە پیاوانی بەنی زەببە، پارێزەرانی وشترین، کاتێك شەڕکەر روبەرومان ببێتەوە، شەڕی لەگەڵ دەکەین. بەنوکی ڕمە نەرم و باریکەکان لەنێوان خۆمان هەواڵی مەرگی کوڕی عوسمان دەدەین. مەرگ لەناو زاری ئێمە لەهەنگوین شیرینترە. پیرەپیاوەکەمان بۆ ئێمە بگەڕێنەوە وئەوسا وەڵامی راست ببیستن.

دەستەیەك دەڵێن: ئەم هۆنراوەیە هی وەسیم کوڕی عەمرۆ زەببی بو و لەرۆژی شەڕی وشتر هاوەڵانی خۆی بۆ شەڕ هاندەدا. ئەو جڵەوی ئەسپەکەی گرت و وتی:

نحن بنو ضبة لا نفر　　　حتى نرى جماجما تخر

يخرمنها العلق المحمر

یانی: ئێمە بەنی زەببەین و ڕاناکەین تا نەبینین سەرەکان لەسەر خاك کەوتون و خوێنی سور لەوان دەرژێتە سەر زەوی.

دوبارە وتی:

يا امنا يا عيش لن تراعى　　　كل بنيك بطل شجاع

یانی: ئەی دایکی ئێمە، ئەی هۆکاری ژیان، مەترسە چونکە هەمو مناڵەکانت پاڵەوانە ئازاکانن.

هەروەها وتی:

يا امنا يا زوجة النبى　　　يا زوجة المبارك المهدى

یانی: ئەی دایکی ئێمە، ئەی هاوسەری پێغەمبەر، ئەی هاوسەری ئەو پیاوە پیرۆزە رزگار بوە.

بەمشێوە بو تا لای وشتر و لەسەر جڵەوەکەی چل پیاو کوژران. عایشە دەڵێت:

وشترەکەم بەهەمان شێوە بەهێز بو تا ئاوازی بەنی زەبیەم لەدەست دا. حەفتا پیاو لەقورەیش هەوساری وشترەکەیان گرت و جڵەو لەدەست کوژران. لەوانەی جڵەوی وشترەکەیان گرتە دەست یەکیان محەممەد کوڕی تەڵحە بوو وتی: ئەی دایکە، فەرمانی خۆت بەمن بفەرمو. عایشە وتی: فەرمان بەتۆ دەدەم ئەگەر دەتەوێت بمریت، باشترینی مرۆڤەکان بیت. دوای ئەمە کەس لەو نزیك نەدەکەوتەوە مەگەر ئەوەی محەممەد هێرشی دەکردە سەر و دەیوت (حا، میم، لەهاوکاری خوا بەدور بن). چەند کەسێك لەدەوری کۆبونەوە و کوشتنیان تایبەت کرد بەخۆیان: موکەعبەری ئەسەدی، موکەعبەری زەبیی، معاویە کوڕی شەدادی عەبەسی و عەفاری سەعدی نەسری. یەك لەوان بەڕم لێیدا و وتی:

| | |
|---|---|
| و اشعث قوام بايات ربه | قليل الاذى فيما ترى العين مسلم |
| هتكت له بالرمح جيب قميصه | فخر صريعا لليدين و للفمم |
| يذكرني حاميم و الرمخ شاجر | فهلا تلا حاميم قبل الثقدم |
| على غير شىء غير ان ليس تابعا | عليا و من لا يتبع الحق يندم |

یانی: دریغ لەو پیاوە قژ ژاکاوە کەنایاتی خواوەندی بەردەوام دەخوێند: ئازاری کەم و وای نیشاندەدا موسوڵمانێکی دین پاکە. بەڕم یەخەی زرێکەیم دڕاند و ئەو لەسەر دو دەست و دەم کەوتە سەر زەوی. بەهەمان شێوە کەڕم لەجەستەی دەچەقی (حا میم)ی دەخوێند. بۆ (حا میم)ی پێش روبەروبونەوە نەخوێند. تەنیا لەبەر ئەوەی ئەو شوێنکەوتەی عەلی نەبو وهەر کەس شوێن راستی و دروستی نەکەوێت پەشمیان دەبێتەوە.

دواتر عەمرۆ کوڕی ئەشرەف جڵەوی وشترەکەی لەدەست گرت و هەر کەس لێی نزیك کەوتەوە، بەشمشێر کردی بەدوکەرتەوە. حەرەس کوڕی زوهەیری ئەزدی روبەروی بویەوە و وتی:

| | |
|---|---|
| يا امتا يا خير ام نعلم | اما ترين كم شجاع يكلم |

و تختلى هامته و المعصم

یانی: ئەی دایکی ئێمە، ئەی باشترین دایك کەدەیناسین، ئایا نابینی چەندە پیاوی ئازا بریندار دەبن، نابینی چەندە سەری سەرفەراز و دەست لەجەستە جیا دەبنەوە و

هەڵدەومرن.

ئەم دوانە دوجار لەیەکیاندا و هەردوکیان کوژران. پیاوە شەڕدیتو وبەهێز وبوێرەکان دەوری عایشەیان گرت. هەر کەس جڵەوەکەی دەگرت، دەکوژرا. هەرکەس ئالاَ و جڵەوەکەی هەڵدەگرت، لای دەوروبەر پەیوەست بەوشترەکە لەقەڵەم دەدرا و دەیوت: فلاَن کوڕی فلاَنم. سوێند بەخوا لەدەوری ئەو شەڕیان دەکرد، مەرگ دادەباری و جگە لەهەوڵدان و شەڕ کردن دەستی کەس بەو نەدەگەیشت. هەرکەس لەهاوەڵانی عەلی ئاهەنگی ئەوی کرد، کوژرا یا هەلاَت و نەگەڕایەوە. عودەی کوڕی حاتەم هێرشی کردە سەرئەوان و چاوی بریندار بو. عەبدالله کوڕی زوبەیر هات و هیچی نەوت. عایشە پرسی: کێیت؟ وتی: کوڕی براکەت. عایشە وتی: هاوار لەئەسما چونکە داغدار بوا ئەشتەری روبەروی بویەوە. شەڕیان کرد و مالکی ئەشتەری لێیدا و برینێکی گەورەی لەسەری دروست کرد. عەبدالله لێدانێکی سوکی لەئەشتەردا. باوشەیان بەیەکدا کرد و هەردوکیان کەوتنە سەر زەوی و لەیەك دەناڵان. کوڕی زوبەیر وتی:

اقتلونی مالکا و اقتلوا مالکا معی

یانی: من بکوژن و مالکیش، هاوڕێ لەگەڵ من مالکیش بکوژن.

ئەگەر دەیانزانی مالك چ کەسێکە، بێ گومان دەیانکوشت، ئەویان بەناوی ئەشتەر ناسیبو. لەبەر ئەمە هاوەڵانی عەلی و عایشە بەپەلە بۆ ئەوێ ڕۆشتن و ئەوانیان لەیەك جیا کردەوە. مالکی ئەشتەر دەڵێت: چاوم بەعەبدولرەحمان کوڕی عەتاب کەوت و بینیم لەگەڵ سەرسەختترین و بێزار نەبوترینی کەسەکان روبەروم بەلاَم زۆری نەخایاند کردم بەدوکەرتەوە. روبەروی ئەسوەد کوڕی عەوف بومەوە و دەترسام لەدەستی ئەو رزگارم نەبێت تا ئەو رادەی ئارەزوم کرد خۆزگە ئەوم نەدیایە، بەلاَم کاتێك شەڕمان دەست پێکرد، لەبەرابەر من کەوتە لەرزین وەك مەلێك پەرپەڕ بو. دواتر جەندەب کوڕی زوهەیری غامدی هێرشی کردەسەرم و تەنیا یەك جار شمشێرم هێنایە خوار و ماڵئاواییم لەم دنیا پێکرد. دەڵێت: روبەروی عەبدالله کوڕی حەکیم کوڕی حەزام بومەوە و بینیم ئالاَی قوڕەیشیەکانی لەدەستدایە و لەگەڵ عودەی کوڕی حاتەم شەڕ دەکات و ئەم دوانە هاوشێوەی دو وشتری نێر هەوڵ دەدەن و بەهیچ ناگەن. من وعودەی هێرشمان کردە سەری و کوشتمان. دەڵێت: ئەسوەد کوڕی ئەبی

ئەلبەختەری جڵەوەکەی گرتەدەست و کوژرا وئەویش فورەشی بو. دوبارە عەمرۆ کوڕی ئەشرەف هەڵیگرت و شەرابی مەرگی چێشت و هاورێ لەگەڵ ئەو سیانزەکەس لەئەندامانی بنەماڵەکەی لەناوچون. ئەو ئەزدی بو. مەروان کوڕی حەکەم بریندار بو و عەبداللە کوڕی زوبەیر سی و حەوت برینی سوك و قورسی لەشمشێر و تیر و ڕم بەجەستەیەوە دیار بو. دەڵێت: شەڕێکی قورستر لەشەری ئەشتەرەم نەبینیوە. هیچ کام لەئێمە (هاوەڵانی عەلی) پشتمان نەدەکردە شەڕ و هەموان لەکێوێکی ڕەش دەچوین. هەرکەس جڵەوی وشترەکەی لەدەست گرت کوژرا. عەلی بەدەنگێکی بەرز هاواری کرد: قاچی وشترەکە ببڕن چونکە ئەگەر ئەو وشترە لەناو ببەن، ئەوان دەست لەشەڕ هەڵدەگرن و بڵاوەی لێدەکەن. پیاوێك لەوشترەکەیدا و وشتر کەوتە سەر زەوی. هیچ کات دەنگێکی مەترسیدارتر لەدەنگی ئەو وشترەم نەبیستبو. ئاڵای ئەزدیەکانی کوفە لەدەستی موخەنەف کوڕی سەلیمدا بوو کوژرا و کەوتە دەست سەعقەب کوڕی سولەیم و دواتر براکەی عەبداللە کوڕی سولەیم و ئەویش کوژرا. دواتر عەلا کوڕی عوروە ئالاکەی هەڵگرت و هێشتا لەدەستیدابو، سەرکەوتن روخساری خۆی نیشاندا. ئاڵای عەبدقەیس لەخەڵکی کوفە بەدەستی قاسم کوڕی سولەیم بو و ئەویش کوژرا و هاورێ لەگەڵ ئەو زەید کوڕی صوحان و سیحان کوڕی صوحان کوژران. چەند کەسێکی دیکە هەڵیانگرت و کوژران کەیەکیان عەبداللە کوڕی روقیە بو. دواتر مەنقەز کوڕی نەعمان هەڵیگرت و تەسلیمی کوڕەکەی مورە کوڕی مەنقەزی کرد. ئاڵای بەکر کوڕی وایل لەناو بەنی زوهەل و لەدەستی حەرەس کوڕی حسانی زوهەلیدابو. ئەو هاتە پێش و هاواری کرد: ئەی خەڵکی بەکر، هیچ کام لەهاوەڵانی پێغەمبەری خوا لای ئەو پێگەیەکی بەرزتر لەعەلیان نەبو، هاوکاری بکەن. پێشڕەوی کرد و شەڕی کرد و کوڕەکەی کوژرا. پێنج کەس لەئەندامانی بنەماڵەکەی کوژران و حەرەس خۆیشی کوژرا. سەبارەت بەو وتیان:

انعی الرئیس الحرث بن حسان لال ذهل و لال شیبان

یانی: هەواڵی مەرگی گەورەپیاو حەرەس کوڕی غەسان بەبنەماڵەی زوهەل و بنەماڵەی شەیبان دەگەیێنم.

یەکێك لەپیاوانی بەنی زوهەل وتی:

تنعی لنا خیر امرىء من عدنان عند الطعان و نزال الاقران

یانی: هەواڵی مەرگی باشترین پیاو لەعەدنان بەئێمە دەدەیت کە لەکاتی شەڕ لەگەڵ شەڕکەران و روبەروبونەوە لەگەڵ دلێران، زیاتر لەهەموان بەگیان هەوڵی دەدا.

براکەی بشر کوڕی حسان وتی:

انا ابن حسان بن خوط و ابی روسل بکر کلها الی النبی

یانی: من کوڕی حسان کوڕی خوتم و باوکم نێردراوی هەمو بەکریەکان بەرەو بارەگایی پێغەمبەری خوابو.

پیاوانێك لەبەنی مەخدوج کوژران و سی وپێنج کەس لەبەنی زوهەل. پیاوێك لەگەرمەی شەڕ بەبراکەی وت: ئەی برای من، چەندە باش شەڕ دەکەین، خۆزگە لەسەر شارێگەی راستی و دروستی دەبوین! براکەی پێی وت: خەڵکان رویان کردۆتە لارێکانی راست و چەپ و ئێمە خۆمان خستە داوێنی بنەماڵەی پێغەمبەر، کەواتە لەسەر شارێگەی راستی و دروستین چونکە شوێنکەوتەی عەلی کوڕی ئەبی تالبین. ئەو دوانە شەڕیان کرد تا کوژران. لەو رۆژەدا عومەیر کوڕی ئەهلەبی زەببی بریندار بو. پیاوێك لەهاوەڵانی عەلی کە لەناو بریندارەکاندا بو و بەقاچ ئەوان دەگەڕا، ئەوی دۆزیەوە و بینی لەسەر گومڕایی و کوژرانی بێهۆی خۆی بەمشێوەیە داخ و کەسەر دەخوات:

لقد اوردتنا حومة الموت امنا فلم ننصرف الا و نحن رواء

لقد کان فلا نصر ابن ضببة امه و شیعتها مندوحة و غناء

داطعنا قریشا ضلة من حلومنا و نصرتنا اهل الحجاز عناء

اطعنا بنی تمیم بن مرة شقوة و هل تیم الا اعبد و اماء

یانی: دایکمان ئێمەی بردە لەوەرگای مەرگ و نەگەڕاینەوە تا ئەوەی هەمومان تێربوین. لەهاوکاری کردنی کوڕی زەببە بۆ دایکی خۆی و شوێنکەوتوانی ئەم دایکە، رێگەچارەیەك بو و ئەم ئەندازەیە بۆ ئەم دایکە خۆپەسەندە بەسندەی دەکرد. لەروی گومڕایی و لەسەر بنەمایی گومانە فیرۆکانی خۆمان هاوکاری قورەیشیەکانمان کرد و هاوکاری کردنی ئێمە بۆ حیجازیەکان هۆکاری رەنج و ئازار بو. لەروی بەدبەختی و گومڕایی، بەدوای بەنی تەمیم کوڕی مورە بەرێکەوتین، ئایا ئەمانە جیاوازن

لەدەستەیەك کەنیز و کۆیلەی سوك و ریسوا؟

پیاوێك پێی وت: بڵێ خوایەك جگە لەخوا نیە. عومەیر کوڕی ئەهلەب پێی وت، وەرە نزیك و بانگەوازی مەرگ بەگوێمدا بڵێ چونکە گوێچکەم کەرە. پیاو لێی نزیك کەوتەوە، عومەیر گوێچکەی ئەوی بەدیان گرت و لێی کردەوە.

سەبارەت بەلەناو بردنی وشترەکە ئاماژمیان بەگێڕانەوەی دیکەیش داوە بەمشێوەیە:

قەعقاع کوڕی عەمرۆ چاوی بەمالکی ئەشتەر کەوت کە لەشەڕ لەدەوروبەری وشتر دەگەڕایەوە. قەعقاع پێی وت: لەگەڵ من ناگەڕێیتەوە؟ مالکی ئەشتەر وەڵامی نەدایەوە. قەعقاع وتی: ئەی مالك ئێمە بۆ شەڕی یەکتر لەتۆ شارەزاترین. قەعقاع هێرشی برد و جڵەوی وشترەکە لەدەستی زوفەر کوڕی حەرەسدا بو و ئەم دوایین کەس بو جڵەوی وشترەکەی لەدەست گرت. هەمو پیاوکانی بەنی عامر لەشەڕ لەدەوری وشترەکە کوژرابون. زوفەر کوڕی حەرەس بەردەوام سرودی شەڕی دەخوێند و دەیوت:

یا امتا مثلك لا یراع          کل بنیك بطل شجاع

لیس بوهواه و لا براع

یانی: ئەی دایکی ئێمە، کەسێکی وەك تۆ بێ پەنا نامێنێتەوە چونکە هەمو کوڕەکانت پاڵەوانە ئازاکانن، نە ریسوان، نەترسەنۆك.

قەعقاع کوڕی عەمرۆ وتی:

اذا وردنا اجنا جهرناه          و لایطاق ورد ما منعناه

یانی: کاتێك بڕۆینە لەوەرگەیەکی بۆگەن کردو و رزیو، پاك و خاوێنی دەکەینەوە کەس ناتوانێت هەنگاو بخاتە ناو ئەو لەوەرگەیی ئێمە دەیپارێزین.

کەلایی روبەروی زوفەر کوڕی حارس بویەوە و خەڵکی عامر رویان تێکرد و هەمویان کوژران. قەعقاع بەبوجیەر کوڕی دەلجەی( لەهاوەڵانی عەلی) وت: ئەی بوجەیر کوڕی دەلجە، هاورێکانت بانگ بکە تا ئەو وشترە شومە لەناو ببەن. بوجەیر هاواری کرد: ئەی بنەماڵەیی زەببە، ئەی عەمرۆ کوڕی دەلجە، من بۆ لای خۆت بانگ بکە، پیاو ئەوی بۆ لای خۆی بانگ کرد. عەمرۆ کوڕی دەلجە وتی: ئایا تا ئەو کاتەی بۆ لای ئێوە دەگەڕێمەوە، پارێزراوم؟ وتی: بەڵێ. ئەو قاچی وشترەکەی لەزەوی بڕی و هاوار لەقوڕگی وشترەکەدا لولی خوارد و ناڵاندی. قەعقاع بەدەوروبەرەکانی خۆی وت:

ئێوە لەئەماندان. ئەو و زوفەر ڕێککەوتن تا بەندی کۆپانی وشترەکە ببڕن. کەژاوەکەیان هەڵگرت وخستیانە سەر زەوی. کەژاوەکە بەهۆی تیرباران کردنەوە وەك ژیشکی لێهاتبو. دواتر ئەو دوانە بەدەوری کەژاوەکەدا سوڕانەوە و ئەوکەسانەی لەدەوری ئەشتەر بون، رایان کرد. کاتێك وشترپەرستەکان شکەستیان خوارد، عەلی فەرمانی بەجارچیەکدا و جاڕیدا: ئەی سوپایی ئیسلامی و پەیام هێنەرانی دادپەروەری، شوێن هەلاَتوان مەکەون و بریندارەکان ئازار مەدەن و هەنگاو مەخە ناو ماڵی هج کەسێك. عەلی فەرمانی بەچەند کەسێکدا و کەژاوەکەیان لەناو کوژراوەکان هێنایەدەر. فەرمانی بەبراکەی محەممەد کوڕی ئەبی بەکردا سەراپەردەیەك بۆ عایشە هەڵبدات. پێی فەرمو: بزانە ئایا عایشە بریندارە یا نە. محەممەد کوڕی ئەبی بەکر سەری بردە ناو کەژاوەکە. عایشە پرسی: کێیت؟ محەممەد وەلاَمی دایەوە: دوژمنترین کەسەکانت بەتۆ. ژن پرسی: کوڕی خوسعەمیە؟ محەممەد وتی: بەڵێ. ژن وتی: باوکم بەقوربانی تۆ بێت، سوپاس بۆ خوا کەزیانت بەرنەکەوت.

دەڵێن: کاتێك وشترەکە کەوت، محەممەد کوڕی ئەبی بەکر هاورێ لەگەڵ عەماری یاسر بەرەو لای ڕۆشتن و کەژاوەکەیان هەڵگرت و بردیانە شوێنێکی دور لەگرفتەکانی مەروان. محەممەد دەستی بۆ ناو کەژاوەکە برد. عایشە پرسی: کێیت؟.محەممەد وتی: برا چاکەکارەکەت. ژن وتی: ڕۆژگارێکی خراپت هەیە. محەممەد پرسی: ئایا زیانت بەرکەوتوە؟ عایشە وتی: تۆ کارت چیە؟ محەممەد وتی: گومراکان چیان لێهات. عایشە وتی: ئەوانەی ڕێگایان دۆزیبویەوە. عەمار پێی وت: ئەی دایکە، شمشێر وەشاندنی ئەمڕۆی کوڕەکانت چۆن بینی؟ عایشە وتی: من دایکی تۆ نیم. عەمار وتی: دایکی منیت هەرچەندە نەخوازیت. عایشە وتی: شانازی بەخۆتان دەکەن چونکە سەرکەوتن و ئەم بارودۆخە ستەمکارانەتان دروست کرد. زۆر دورە، سوێند بەخوا کەسانێکی بەم کردەوە و کردارە هیچ کات بەسەرکەوتنی راستەقینە ناگەن.

ئەوان کەژاوەی عایشەیان هەڵگرت وبردیان کەنارێك و ڕێگەیان نەدا کەس لێی نزیك ببێتەوە. عەلی ڕۆشتە لای عایشە و پرسی: ئەی کەنیز، چۆنی؟ عایشە وتی: باشم. عەلی وتی: خوا بتبەخشێت. عایشە وتی: هەروەها تۆیش. ئەعیەن کوڕی زوبەیعە کوڕی ئەعیەنی موجاشعی هات وسەری بردە ناو کەژاوەکە. عایشە وتی: ون

بە، خوا نفرینت بکات. ئەعیەن وتی: سوێند بەخوا دەبینم خودی حومەیرایە (کچی سوروسپی). عایشە وتی: خوا پەردەکەت بدڕێت، دەستت ببڕێت و شەرمت ئاشکرا بکات. ئەوەندەی نەخایاند ئەعیەن کوژرا و دەستی لەجەستەی جیابویەوە و جەستەی روتی کەوتە وێرانەیەك لەوێرانەکانی ئەزدیەکان. دواتر گەورەکانی کوفە ڕۆشتنە لای عایشە و قەعقاع کوڕی عەمرۆ هاورێیەتی ئەوانی دەکرد و سلاوی لەعایشە کرد. عایشە وتی: دوێنی دوپیاوم بینی، پیاوانە شەڕیان دەکرد وتێدەکۆشان و سرودی شەڕی خۆیان بەم شێوە و بەو شێوە دەخوێند، ئایا هاوتا بەسریەکەی خۆت دەناسیت؟ قەعقاع وتی: بەڵێ، ئەو کەسە بو دەیوت: نامێهرەبانترین دایکێکی کەدەتناسم. درۆی کرد. تۆ مێهرەبانترین دایکی بەلام سەرت لەبەرابەر راستی و دروستی دانەنواند. عایشە وتی: سوێند بەخوا ئارەزوم دەکرد بیست ساڵ پێشتر مردبوم.

قەعقاع لای عایشە هاتەدەر و ڕۆشتە لای عەلی. عەلی وتی: سوێند بەخوا ئارەزوم دەکرد بیست ساڵ پێشتر دەمردم. عەلی ئەو ڕۆژە دوایی کۆتایی شەڕ وتی:

| | |
|---|---|
| الیك اشكو عجری و بجری | ومعشرا اغشوا علی بصری |
| قتلت منهم مضرا بمضری | شفیت نفسی و قتلت معشری |

یانی: ئەی خوایە، لەدەرد وئازاری خۆم ناڵەم بۆ دەرگای تۆ دەبەم، گلەیی لەو کەسانە دەکەم خۆڵیان پرژاندە چاوی بینایی من هەرچەندە نەیانتوانیی بیناییم لێ بسێنن. لەناو ئەوان موزەریەکانم لەتۆڵەی خوێنی موزەریەکانی خۆم کوشت، گیانم ئارام بویەوە بەلام کەسەکانی خۆم کوشت.

(شەڕی وشتر لەرۆژی یەك شەممە دەی جمادی الثانی ساڵی ٣٦/٤ دێسامبەری ٦٥٦ زایینی رویدا.

کاتێك شەو داهات، براکەی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر ئەوی بردە ناو بەسرە و لەماڵی عەبداللە کوڕی خەلەفی خوزاعی لای صەفیە کچی حەرس کوڕی ئەبی تەڵحە کوڕی عەبدولعوزەی کوڕی عوسمان کوڕی عەبدئەلدار دایکی تەڵحەی تەڵحات کوڕی عەبداللە کوڕی خەلەف جێگەی کردەوە. بریندارەکان شەوانە لەناو کوژراوەکان هاتنەدەر و خزانە ناو بەسرە. عەلی سێ رۆژ لەبەسرە مایەوە و فەرمانی بەخەڵك دا مردوەکانی خۆیان بەخاك بسپێرن. کاتێك لای لاشەی کەعب کوڕی سور تێپەڕی کرد،

وتی: ئایا گومان دەکەن ئەو هاورێ لەگەڵ نەزانەکان هاتەدەر وئەم (حبر) ((زانای جولەکە) لێرە لەبەرابەر ئێوەیە! لای جەستەی عەبدولرەحمان کوڕی عەتاب تێپەڕی و وتی: ئەمە لەباشترینی ئەم خەڵکانە بو ( کەکەسانێتر بەدەوری ئەودا دەسوڕانەوە) خەڵك رازی بون، بەیعەت لەگەڵ عەلی ببەستن و لەپشت سەری ئەو نوێژ بخوێنن. لای جەستەی کوژراوی تەڵحە کوڕی عوبەیداللە تێپەڕی و وتی: ئەی هاواری من لەتۆ ئەی باوکی محەممەد! هەموان لەلایەن خواوەن هاتوین وبۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/١٥٦/٢) سوێند بەخوا هیچ کات حەزم نەدەکرد بەمشێوەیە قورەیشیەکان لەناو خاك و خوێندا ببینم. سوێند بەخوا تۆ بەهەمان شێوەیت شاعیر وتویەتی:

فتی کان یدنبه الغنی من صدیقه اذا ما هو استغنی و یبعده الفقر

یانی: جوامێرێك بویت بێ نیازی ئەوی لەهاورێکەی نزیك دەکردەوە وئەمە لەکاتێکدا بو هاورێی شەرمی نەدەکرد و هەژاری بەهۆکاری دوری دەزانی.

عەلی بەدڵێکی پڕخۆشەویستی و بێ کینە لای کوژراوەکانی لەشکری دوژمن تێدەپەڕی و بەشێوەیەکی چاك وەسفی دەکردن و دەیوت: هەندێك گومان دەکەن تەنیا بێ سەروپێ کان هاتونەتە شەڕی ئێمە، ئەی ئەم خۆپارێزە تێکۆشەرە لەناو ئەواندا چی دەکات! لەسەر کوژراوانی هەر دوسوپا لەخەڵکانی بەسرە و کوفە نوێژی خوێند. فەرمانیدا دەست و پێکان لەگۆڕێکی گەورەدا بەخاك بسپێرن. ئەوەی لەناو لەشکرگەدا بو، کۆیکردەوە ورەوانەی مزگەوتی بەسرەی کرد و وتی: هەرکەس هەر شتێك دەناسێتەوە، هەڵیگرێتەوە مەگەر ئەو کەرەستانەی لەگەنجینە وەرگیراون و نیشانەی دەوڵەتیان پێوەیە. هەمو کوژراوەکان دەهەزار کەس بون. نیوەیان لەهاورێیانی عەلی و نیوەیان لەهاورێیانی عایشە. ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکەیش داوە. لەخەڵکی زەببە هەزار کەس کوژران ولەبەنی عودەی لەدەوروبەری وشترەکە حەفتا کەس کەهەمویان قورئان خوێن بون جگە لەگەنجەکان و نەخوێندەوارەکان. کاتێك عەلی لەشەڕ تەواو بو، ئەحنەف کوڕی قەیس هاورێ لەگەڵ بەنی سەعد ڕۆشتنە لای ئەو. ئەوان لەشەڕ خۆیان بەدور گرتبو و لەسوچێکدا لەکاروبارەکان ورددەبونەوە. عەلی پێی وت: چاوەڕوانی کۆتایی پێشهاتەکانت دەکرد تا بزانی چیمان بەسەر دێت؟ ئەحنەف وتی: لەوەی کردومە خۆم بەچاکەکار دەزانم بەفەرمانی تۆ بو ئەوەی ئەنجام درا ئەی

سەروەری باوەڕداران. مێهرەبان بەچونکە ئەو رێگەی گرتوتەبەر، زۆر درێژە. تۆ سبەینێ زیاتر لەدوێنێ پێویستت بەمن دەبێت و هاورێیەتی من بەپاك بزانە و من بۆ بەیانی خۆت هەڵبگرە. بەم شێوە مەڵێ چونکە بەردەوام چاکەخوازی تۆ بوم و هەم.

عەلی رۆژی دوشەممە ڕۆشتە شری بەسرە. خەڵك بەناڵاکانی خۆیان بەیعەتیان لەگەڵ کرد و تەنانەت بریندارەکان وئەمان دراوەکان هاتن و بەیعەتیان لەگەڵ کرد. عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکرە داوای ئەمانی کرد و هاتە لای عەلی. هەموان بەیعەتیان لەگەڵ کرد. عەلی پێی وت: چۆن دەبێت هەڵس و کەوت بکەم لەگەڵ کەسێك هاوکاری منی نەکرد و چاوەڕوانی گۆڕانکاری روداوەکانی دەکرد؟ مەبەستی ئەبوبەکرە بو. عەبدولرەحمان وتی: سوێند بەخوا نەخۆشە و خوازیاری تەندروستی تۆیە. عەلی وتی: لەپێش من بەرێگادا برۆ! عەبدولرەحمان لەگەڵی بەرێکەوت و رۆشتە لای باوکی. کاتێك عەلی گەیشتە لای وتی: ئەمە دەردێکی ئاشکرایە. ئەبوبەکر داوای لێخۆشبونی لەگوناحەکەی خۆی کرد و عەلی لێیخۆش بو. ویستی ئەو وەك فەرمانداری بەسرە دەست نیشان بکات بەڵام رازی نەبو و وتی: پیاوێك لەخزمەکان وەك فەرماندار دەست نیشان بکە تا خەڵك بەو ئارام بگرن. من لەکاتی پێویست راوێژی لەگەڵ دەکەم. عەلی وئەبوبەکرە لەسەر ئەم پەیمانە لەیەك جیابونەوە کەعەبداللە کوڕی عەباس وەك فەرمانداری بەسرە دەست نیشان بکرێت. زیاد کوڕی نوبیەی کردە لێپرسراوی باج و خەراج و گەنجینەیەی بەو سپارد و فەرمانی بەعەبداللە کوڕی عەباسدا گوێ لەوتار و ئامۆژگاریەکانی ئەو بگرێت. زیاد لەم کاتەدا رێگەی گۆشەگیری بڕیبو. دواتر ڕۆشتە لای عایشە کە لەماڵی عەبداللە کوڕی خەلەف بو و ئەمە گەورەترین ماڵی بەسرە بو. بینی ژنان بۆ عەبداللە کوڕی خەلەف و عوسمان کوڕی خەلەف شین دەگێڕن. عەبداللە لەسوپاکەی عایشەدا کوژرابو و عوسمان لەسوپاکەی عەلیدا. سەفیە هاوسەری عەبداللە سەری داپۆشیبو و دەگریا. کاتێك ئەوی بینی، هاواری کرد: ئەی عەلی، ئەی بکوژی هاورێیان، ئەی ئەو کەسەی بلاوەت بەکۆڕەکان کرد! خوا کوڕەکانت بێ باوك بکات بەهەمان شێوە کەکوڕەکانی عەبداللەت بێ باوك کرد! عەلی وەلامی نەدایەوە. عەبداللە ڕۆیشتە لای عایشە و سلاوی لێکرد و لای ئەو دانیشت و وتی: سەفیە نامێهرەبانانە لەگەڵ من قسەی کرد بەڵام لەو

کاتەوەی کچێکی مناڵ بو، ئەمدیوە.

کاتێك عەلی ڕۆشتەدەر، جارێکی دیکە صەفیە لەسەر ڕێگاکەی دەرکەوت و هەڵیت و پلیتی هێنایە سەرزمان. عەلی وەڵامی نەدایەوە. دوبارە دەنگی جوێندان لەناو ماڵەکە بەرز بویەوە. ئێسترەکەی خۆی ڕاگرت و فەرموی: بڕیارمدا درگای ئەو ماڵە بکشێنم و هەمو دانیشتوانەکەی بکوژم. دەستەیەك لەبریندارەکان وزیان بەرکەوتوەکان لەوێ بون. عەلیان لەمەبەستەکەی ئەوان ئاگادار کردەوە و ئەو خۆی بێ ئاگا نیشاندا و لای ئەوان تێپەڕی و بێدەنگی هەڵبژارد. شێوازی کارەکەی بەمشێوە بو: هیچ هەڵاتوێکی نەدەکوشت، بریندارەکانی ئازار نەدەدا، پەردەیەکی بەرز نەدەکردەوە و درەمێکی لەکەس وەرنەدەگرت.

کاتێك عەلی لای عایشە هاتەدەر، پیاوێك لەئەزد پێی وت: سوێند بەخوا ئەم ژنە بەسەر ئێمەدا زاڵ نابێت! عەلی توڕەبو و وتی: بێدەنگ بە! هیچ پەردەیەك مەدڕێنە، مەڕۆرە ناو هیچ ماڵێك، هیچ ژنێك بەقسەی ناخۆش مەڕەنجێنە و ئەگەر ژنان هێرش بکەنە سەر ئێوە وپەردەی ئابروی ئێوە بدڕن ورێبەرەکانتان بەنەزان وچاکەکانتان بەخراپە ناو ببەن، زیانیان پێ مەگەیێنن چونکە ژنان خەڵکانێکی دڵ ناسکن، کاتێك ئەم ژنانە بتپەرەست بون، فەرمانیان بەئێمەدابو وازیان لێ بێنین چ بگات بەئێستا کەموسوڵمانین.

عەلی بەرێکەوت و لەم کاتەدا پیاوێك خۆی پێگەیاند و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، دوپیاو لەبەردەگای ماڵەکە وەستان و بەزمان کەسێکیان ڕەنجاند و گومان دەکرێت وتاری ئەم دوانە لای تۆ لەجوێنەکانی صەفیە بەئازارتر بێت. عەلی پرسی: هاوار لەتۆ، ئەگەری هەیە ئازاری عایشەیان دابێت؟.وتی: بەڵێ. یەکێك لەو دوپیاوە بەعایشەی وت: ئەی دایکی ئێمە، خوا پاداشتی نامیهرەبانیت بداتەوە! ئەویتریان وتی: ئەی دایکی من، تۆبە بکە چونکە لەرێگەی راست دورکەوتویتەوە! عەلی قەعقاع کوڕی عەمرۆی ڕەوانە کرد تا دانیشتوانی ئەو ماڵە بێنن. ئەوان وتیان: دو پیاو لەئەزدیەکانی کوفە یانی عێجلان کوڕی عەبداللە و سەعد کوڕی عەبداللە بون. عەلی سەد قامچی لەم دوانەدا و ڕوتی کردنەوە..

ئەو ڕۆژە عایشە پرسیاری لەکوژراوەکانی خەڵك دەکرد چ ئەوانەی لەگەڵی بون چ

ئەوانەی دژی بون. خەڵك لای ئەو کۆببونەوە. هەرجار هەواڵی مەرگی یەکێکیان دەدا، دەیوت: خوا لێی خۆش بێت. پێیان وت: ئەمە چۆن دەبێت؟ وتی: پێغەمبەر وتی: فلاَن کەس لەبەهەشتە و فلاَن کەس لەبەهەشت. عەلی وتی: هیوادرام هەموی ئەوانەی لەشەڕکەرانی ئەم شەڕە دڵێکی پاك وئەندێشەیەکی تابانیان بۆ خوا هەبوە، بەفەرمانی خوا بڕۆنە بەهەشت.

دواتر عەلی ئەوەی پێویست بو لەساز و بەرگ وبار وبنەی ژیان و چوارپێ و خواردن و هەر جۆرە کالاَیەکی بۆ عایشە ئامادە کرد و هەمو ئەو کەسانەی لەشەڕ رزگاریان ببو، لەگەڵ ئەودا رەوانەی کرد جگە لەوکەسانەی دەیانویست لەبەسرە بمێننەوە. بۆ عایشە چل لەخاتونە بەرێزەکانی بەسرەی هەڵبژارد و براکەی محەممەد کوڕی ئەبوبەکری لەگەڵ ئەو رەوانە کرد. کاتێك رۆژی کۆچ کردنی عایشە گەیشت، عەلی هات وهاوشێوەی ماڵئاوایی کەرێك لەسەر رێگاکەی وەستا و خەڵکیش بۆ ئەوێ هاتن. عایشە هاتەدەر و سلاَوی بۆ نارد و ئەم قسانەی هێنایە سەرزمان: ئەی منداڵەکانی من با لەسەرکۆنەکردنی یەك دەست هەڵگرین، سوێند بەخوا لەکۆنەوە لەنێوان من و عەلی هیچ لەئارادا نەبوە جگە لەوەی لەنێوان ژن و خزمەکانی مێردەکەی دروست دەبێت. ئەو لەگەڵ هەمو بەڵگەکانی من، لەچاکەکارانە. عەلی وتی: راست دەکات، لەنێوان من وئەو جیاواز لەوەی ئاماژەی پێدا، هیچ لەئارادا نەبوە. ئەو هاوسەری پێغەمبەرەکەتان لەم دنیا و لەو دنیایە.

عایشە رۆژ شەممە یەکی رەجەب/٢٤ دێسامبەری٦٥٦ بەرێکەوت و عەلی تا چەندین فەرسنگ لەگەڵی رۆشت و کوڕەکانی رەوانە کرد تا یەك رۆژ رێگای لەگەڵ ببڕن. ئەوی رەوانەی مەککە کرد، عایشە حەجی کرد وبۆ مەدینە گەڕایەوە. کاتێك عەماری یاسر سلاَوی لێکرد، پێی وت: چەند دورە ئەم رێپێوانەی تۆ لەوەی فەرمانیان پێدایت وپێشنیاریان پێکردیت! عایشە وتی: لەو کاتەوەی تۆ دەناسم، بێژەری بێ چەند و چونی راستی و دروستی بویت. عەمار وتی: سوپاس بۆ خوا کە لەسەر زمانی تۆ داوەری لەبارەی منەوە کرد.

سەبارەت بەشکاوەکان، ئاماژەمان بەباروەدۆخی ئەواندا، یەکێك لەوان عوتەبە کوڕی ئەبی سوفیان بو. ئەو و عەبدولرەحمان کوڕی حەکەم و یەحیا کوڕی حەکەم هاتنەدەر

ولەشارەکاندا بلاَوبونەوە. عوسمە کوڕی ئوبەیری تەمیمی چاوی بەوان کەوت. پێشنیاری پێدان: ئایا دەتانەوێت پەناتان بدەم؟ وتیان: بەڵێ. ئەوانی گرتەخۆ وپەنای دان و میوانداری کردن تا برینەکانیان چاکبویەوە وئەوانی لەگەڵ چوارسەد سوار بەرەو شام ڕەوانە کرد. کاتێك گەشتنە دومەئەلجەندەل، وتیان: بەباشی ڕێزت لەئەماندانەکەی خۆت گرت وئەوەی لەسەر تۆ پێویست بو، ئەنجامتدا. گەڕایەوە. عەبداللە کوڕی عامریش ڕۆشتەدەر و روبەروی پیاوێك بویەوە لەبەنی حەرقوص بەناوی موڕی. موڕی پەنایدا و ڕەوانەی شامی کرد. مەروان کوڕی حەکەم پەنای بردە بەر مالك کوڕی مەسمەع و ئەویش ڕێزی لێ گرت و پەنایدا. بەنی مەروان لەکاتی هاتنە سەرکار، ئەم کارەیان بیر خستەوە وئەو لەوان سودی فراوانی دەست کەوت و ئەوان پێگەی بەرزیان پێبەخشی. دەستەیەك دەڵێن: مەروان هاورێ لەگەڵ عایشە لەماڵی عەبداللە کوڕی خەلەف لەدوژمنانی عەلی دابەزی و ئەو ژنەی تا حیجاز هاورێیەتی کرد. کاتێك عایشە بەرەو مەککە بەرێکەوت، مەروان بەرەو مەدینە ڕۆیشت. عەبداللە کوڕی زوبەیر لەماڵی پیاوێکی ئەزدی بەناوی وەزیر دابەزی. عەبداللە پێی وت: بڕۆ لای دایکی باوەڕداران و ئەو لەجێگاکەی من ئاگادار بکەرەوە بەلاَم ئاگادار بە محەممەد کوڕی ئەبی بەکر بەم هەواڵە نەزانێت. پیاو ڕۆشتە لای عایشە و ئاگاداری کردەوە. عایشە وتی: محەممەد کوڕی ئەبی بەکر بێننە لای من. وەزیر وتی: ئەو وتی محەممەد لەم کارە ئاگادار نەکەمەوە. عایشە گوێی لەقسەی نەگرت و کەسێکی بەدوای محەممەد ڕەوانە کرد و وتی: لەگەڵ ئەم پیاوە بڕۆ تا خوشکەزاکەت بێنیتە لای من. پیاو لەگەڵ ئەو بەرێکەوت و عەبداللە کوڕی زوبەیر و محەممەد کوڕی ئەبی بەکر پێکەوە هاتنەدەر تا گەشتنە ماڵی عەبداللە کوڕی خەلەف لای عایشە.

کاتێك عەلی لەبەیعەتی خەڵکی بەسرە تەواو بو، دارایی گەنجینەی ژمارد و بەشەشسەد هەزاری(درەم یا دینار) خەملاَند. ئەم بڕەی بەسەر ئەو کەسانەی شان بەشانی ئەو شەڕیان کردبو، دابەشی کرد. عەلی وتی: ئەگەر بەسەر شامیەکاندا زاڵ ببن، جیاواز لەبەخششە دیاریکراوەکان، بەهەرکام چەندین بەشی زیادە دەدەم. سەبەئیەکان لەمبارەوە بەناڕەوا قسەیان کرد و بەشێوەیەکی نهێنی ڕەخنەیان لەعەلی

گرت. هەروەها ئەو کاتەی وتی: خەڵکانی بەسرە تاڵان مەکەن، رەخنەیان لێگرت و وتیان: خوێنی ئەوانمان بۆ رەوا دەکات و سامانەکانیان ناڕەوا دەکات؟ عەلی وتی: ئەمانە کەسانێکی هاوشێوەی ئێوەن؟ هەرکەس دەست درێژی نەکاتە سەرمان، وەك خۆمانە و هەرکەس سەرسەختی بکات بەگیان و دڵ شەڕی لەگەڵ دەکەین.

قەعقاع کوڕی عەمرۆ وتی: شتێکی هاوشێوەترم بەهاوتای خۆمان لەشەڕی دڵی دوسوپا لەشەڕی وشتر بەدڵی دوسوپا لەشەڕی سەفین نەدیوە. جارێك هاتینە خۆمان و بینیم بەڕمەکانی خۆمان پاشەکشێ بەوان دەکەین و پشت بەبازوەکانی خۆمان دەبەستین و ئەوان بەشێوەیەکی رێك وپێك هەڵس وکەوت دەکەن. ئەگەر پیاوان لەسەرەوی ئەو رێگاوە دەرۆیشتن، دەیانتوانی خۆڕاگری بکەن. عەبدالله کوڕی سەنانی کاهلی وتی: کاتێك شەڕی وشتر دەستی پێکرد، یەکترمان تیربارن کرد تا تیرەکان تەواو بون. دواتر ڕمەکانمان هەڵگرد و لەسینەی یەکمان چەقاند تا شکان و لەجەستەی ئێمە و جەستەی ئەوان بەجێمان و چنراوێکیان لەئاسن دروست کرد کەئەگەر سوارەکان دەیانویست دەیانتوانی بەسەریدا برۆن. دواتر عەلی هاواری کرد: ئەی منالی موهاجیرەکان، شمشێرەکان دەرکێشن! دەنگی بەرکەوتنی شمشێرەکان بۆ ئاسمان بەرز بویەوە.

خەڵکانی مەدینە هەمان رۆژی شەڕ، پێش ئاوابونی خۆر، لەشەڕی وشتر ئاگادار بونەوە. لاشخۆرێکی گەورە لەسەر ئاوێك لەدەوروبەری مەدینە دەسوڕا و شتێك بەچنگاڵەکانیەوە هەڵواسرا بو. ئەو شتە لەچنگاڵی کەوتەخوار و خەڵك بینیان دەستی پیاوێکە و لەیەکێك لەپەنجەکانی ئەنگوستیلەیەکە کەنیگاری نگینەکەی (عەبدولرەحمان کوڕی عەتابە). خەڵکانی دانیشتوی مەککە و مەدینە و بەسرە لەو دەست وپێیانەی لاشخۆرەکان بەرەو لای ئەوانیان دەبرد، لەشەڕەکە ئاگادار بونەوە.

عەلی مەبەستی ئەوەی کرد لەبەسرە بمێنێتەوە و کاروبارەکانی ئەم شارە سامان بدات بەڵام سەبەئیەکان ناچاریان کرد بەخێرایی لەو شارە کۆچ بکات چونکە ئەوان بێ فەرمانی ئەو بەرێکەوتن و عەلی بەخێرایی بەدوایی ئەوان بەرێکەوت تا ئەگەر مەبەستی کارە نەشیاوەکان بکەن، رێگریان لێ بکات.

## گێڕانەوەیەکی دیکە سەبارەت بەشەڕی وشتر

سەبارەت بەهۆکارەکانی شەڕی وشتر جگە لەوەی ئاماژەی پێدرا، ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکە داوە، هەرچەندە لەمبارەوە کۆکن کەهاوەڵانی عایشە بەرێکەوتن و لەبەسرە دابەزین و شەڕی یەکەمیان لەگەڵ عوسمان کوڕی حەنیف و حوکەیم ئەنجامدا.

بەڵام ڕەوانە بونی عەلی کوڕی ئەبی تالب و لەسەر کار لابردنی ئەبوموسا ئەشعەری، سەبارەت بەم بابەتە وتراوە: کاتێك عەلی محەممەد کوڕی ئەبی بەکری بۆ لای ئەبوموسا ڕەوانە کرد و ئەو پێشهاتە رویدا کەئاماژەی پێدرا، هاشم کوڕی عەتەبە کوڕی ئەبی وەقاص بەرەو لای عەلی لەرەبزە بەرێکەوت وئەوی لەپێشهاتەکان ئاگادار کردەوە. عەلی ئەوی بۆ لای ئەبوموسا گەڕاندەوە و پەیامیدا: خەڵك بۆ هاوکاری کردنی من ڕەوانە بکە چونکە من تۆم وەك فەرمانداری کوفە دەستنیشان نەکرد مەگەر ئەوەی بۆ گەیشتن بەرێگەی راستی و دروستی و سەرخستنی، یەکێك لەهاوەڵانی من بیت. ئەبوموسا لەرازی بون بەفەرمانەکە خۆی دورخستەوە.

هاشم بۆ عەلی نوسی: من ڕۆشتمە لای پیاوێك لەئەندازە تێپەڕی کردوە، خراپەخواز و دوژمنایەتی ئاشکرا. نامەکەی بەموحێل کوڕی ئەبی خەلیفەیی تایی ڕەوانە کرد.

عەلی کوڕەکەی حەسەن و عەمار کوڕی یاسری ڕەوانە کرد تا خەڵك بۆ شەڕ هان بدەن. قەرەزە کوڕی کەعبی ئەنساری وەك فەرمانداری کوفە رەوانە کرد و هاوڕێ لەگەڵ ئەو بۆ ئەبوموسای نوسی: حەسەن و عەمارم رەوانە کرد تا خەڵك بۆ شەڕ هان بدەن، قەرەزە کوڕی کەعبم وەك فەرمانداری کوفە دەستنیشان کرد و ڕەوانەی ئەو دیارەم کرد. سەرکۆنەکراو لەکارەکەی ئێمە خۆت بەدور بگرە، ئەگەر نەیکەیت، فەرمانم بەو داوە شەڕ لەگەڵ تۆ بکات وئەگەر بەسەر تۆدا سەرکەوێت، لەت لەتت بکات. کاتێك پەیك و نامەکە بەئەبوموسا گەیشت، دەستی لەکارەکەی هەڵگرت. حەسەن خەڵکی بۆ شەڕ هاندا و خەڵکان بۆ شەڕ بەرێکەوتن بەهەمان شێوە کەئاماژەی پێدرا، عەلی بەرەو بەسرە بەرێکەوت.

جەومن کوڕی قتادە دەڵێت: لەگەڵ زوبەیردابوم و سوارەیەك هاتە لای. سوارە وتی: سڵاو لەتۆ ئەی فەرمانڕەوا. زوبەیر وەڵامی سڵاوەکەی دایەوە. سوارە وتی: ئەم خەڵکە رویان لەم دیارە کردوە و گەشتونەتە فلان شوێن و فیسارە شوێن. من لەوان کۆنەپۆشتر لەکەڵ و پەلی شەڕ و کەم ژمارەتر و ترسەنۆکترم نەبینیوە. دواتر سوارە گەڕایەوە و سوارەیەکی دیکە هات و وتی: ئەم خەڵکەی رویان لەم دیارە کردوە، گەشتونەتە فلان شوێن و فیسارە شوێن. کاتێك بیستیان خوا ئەم هەمو پیاوە شەڕکەرە وئەم هەمو کەرەستەی شەڕی بۆ ئێوە کۆکردۆتەوە، ترسان و هەڵاتن. زوبەیر وتی: بەسە! سوێند بەخوا ئەگەر عەلی کوڕی ئەبی تالب، دەستەیەك خەوش و خۆڵی دەست کەوێت بۆ شەڕی ئێمە دێت. سوارەکە بەرێگای خۆیدا ڕۆشت.

سوارەیەکیتر گەیشت ولەم کاتەدا سوارەکان دەیانویست لەناو تەپ و تۆز بێنەدەر و دەرکەون. وتی: ئەم خەڵکە رویان لەتۆ کردوە و من چاوم بەعەمار کوڕی یاسر کەوت و گفتوگۆم لەگەڵ کرد. زوبەیر وتی: ئەو لەناو ئەواندا نیە. پیاو وتی: سوێند بەخوا لەناو ئەواندایە. زوبەیر وتی: سوێند بەخوا، خوا ئەوی لەناو ئەوان جێگە نەکردۆتەوە. پیاو وتی: سوێند بەخوا جێگەی کردۆتەوە. کاتێك چەندین جار قسەکەی خۆی دوبارە کردەوە، زوبەیر چەند کەسێکی نارد تا بڕوانن. ئەوان ڕۆشتن، گەڕانەوە و وتیان: ئەو پیاوە راست دەکات. زوبەیر وتی: ئەی هاوار، لوتم لەزەوی درا! هاوار، پشتم شکا! دواتر لەرز دایگرت و کەرەستەکانی شەڕ لەدەستی کەوتە خوار. جەون دەڵێت: وتم: خۆزگە دایکم لەپرسەما دانیشێت! ئەمە ئەو پیاوەیە دەمویست لەرێگاکەیدا بمرم یا لەگەڵ ئەودا بژیم. ئەم بەڵایی بەسەر ئەهات مەگەر لەبەر ئەو وتارەی لەپێغەمبەری خوایی بیست. جەون بەرێکەوت و لەشەڕ خۆی بەدور گرت و عەلی لەرێگاوە گەیشت. کاتێك خەڵکان لەسەر جێگاکانی خۆیان ئارامیان گرت، زوبەیر و تەڵحەی بانگ کرد و هەر سێکیان لەناوەڕاستی سوپاکەدا وەستان. لێرەدا ئەو گێڕانەوەی پێشتر ئاماژەمان پێدا، سەبارەت بەزوبەیر و گەڕانەوەی ئەو و سوێند خواردن و شکاندنی سوێندەکەی و دانی تاوانیان ئاماژە پێداوە.

کاتێك سوپای وشتر لەسەر شەڕ پێداگریان کرد، عەلی وتی: کام یەك لەئێوە ئەم

قورئانە هەڵدەگرێت و ئەم خەڵکە بۆ گەڕانەوە بۆ قورئان بانگ دەکات؟ ئەگەر دەستێکی بڕا، بەدەستەکەیتری هەڵیگرێت و ئەگەر ئەویشیان بڕی، بەدیان هەڵیگرێت تا دەیکوژن.

گەنجێك وتی: من ئەو کارە دەکەم.

عەلی لەناو سوپاکەدا جاریدا و جگە لەو گەنجە کەس وەڵامی نەدایەوە. سێ جار ئەم کارەی کرد و دواتر قورئانەکەی بەگەنجەکە سپارد. گەنجەکە ئەوانی بۆ گەڕانەوە بۆ قورئان بانگ کرد و ئەوان دەستی راستیان قرتاند. بەدەستی چەپی هەڵیگرت و ئەویشیان بڕی. دواتر بەدەم و سینەی هەڵیگرت و خوێن لەروخساری دەباری. سەرئەنجام کوژرا.

عەلی وتی: ئێستا شەڕ کردن لەگەڵ ئەوان ڕەوایە.

دایکی ئەو گەنجە وتی:

لاهم ان مسلما دعاهم            يتلو كتاب الله لا يخشاهم

و امهم قائمة تراهم            تامرهم بالقتل لا تنهاهم

قد خضبت من علق لحاهم

یانی: ئەی خوایە، ئاگادار بە جوامێرێکی موسوڵمانان ڕۆشتە لای ئەوان و ترسی ئەوانی لەدڵ نەنیشت. دایکیان وەستا بو و ئەوانی دەبینی. داوای کوشتاری لێدەکردن و لەم کارە دوری نەدەخستنەوە، ڕیشی هەمویان بەخوێنی ڕەنگ ڕەش ڕەنگ کرابو.

باڵی راستی سوپای عەلی هێرشی کردە سەر باڵی راستی سوپای وشتر. شەڕ دەستی پێکرد و خەڵك پەنایان بۆ عایشە برد. زۆربەیان لەخەڵکانی ئەزد و زەببە بون. شەڕ لەهەڵاتنی خۆر تا نزیکەی نوێژی نیمەڕۆ درێژەی کێشا و سوپای عایشە شکەستیان خوارد و هەڵاتن. خەڵکێك لەئەزد هاواری کرد: هێرش بکەن! محەممەد کوڕی عەلی بەشمشێر لێیدا و دەستی بڕی. پیاو وتی: ئەی ئەزدیەکان رابکەن! ئەوان هاواریان کرد: ئێمە لەسەر ئایینی عەلین. لێرەدا پیاوێك لەبەنی لەیس وتی:

سائل بناحين لقينا الازدا            و الخيل تعدوا اشقرا و وردا

لما قطعنا كبدهم و الزندا            سحقا لهم فى رايهم و بعدا

یانی: سەبارەت بەئێمە پرسیار بکە چۆن روبەروی ئەزدیەکان بوینەوە. ئەسپە سور

رەنگ و زەرد رەنگەکان بەغاردان بۆ پێشەوە دەهاتن، جەرگی ئەوانمان هەڵدڕی و جومگەی دەستی ئەوانمان دەقرتاند. دوربن و لەناوچو چونکە ئەندێشەی خراپیان لەسەردا پەروەردە دەکرد.

عەمار کوڕی یاسر هێرشی کردە سەر زوبەیر و بەردەوام ڕمەکەی بەدەوری ئەودا دەسوڕاند.

زوبەیر وتی: ئەی باوکی یەقزان، دەتەوێت بمکوژیت؟.

عەمار وتی: نا، ئەی باوکی عەبداللە، بگەڕێرەوە.

زوبەیر گەڕایەوە. عەبداللە کوڕی زوبەیر بریندار بو و خۆی فڕێدایە ناو بریندارەکان. ئەو دواتر باش بویەوە. وشترەکەیان کوشت. محەممەد کوڕی ئەبی بەکر عایشەی هەڵگرت و سەراپەردەیەکی بۆ هەڵکرد. عەلی لەسەر سەری عایشە وەستا و وتی: خەڵکت هاندا ونێستا بینیت هەمویان هەلآتن. ئەوانت هەڵخراند تا یەکتر کوشتار بکەن. (عەلی قسەی زۆری لەگەڵ کرد).

عایشە وتی: سەروەریت پێبڕا، لێمان خۆشبە. خۆزگەم بەو ئەزمونەی خەڵك ئەزمونیان کرد.

عەلی ئەوی ڕەوانە کرد و دەستەیەك لەپیاوان و ژنانی کردە هاوڕێی و هەرچی دەویست پێی بەخشی و هەمو نیازەکانی بەراوەردە کرد.

## کوژراوەکانی شەڕی وشتر

من سەبارەت بەشەڕی وشتر تەنیا ئاماژەم بەگێڕانەوەی ئەبوجەعفەری تەبەریدا چونکە ئەو راستگۆترین مێژوونوسانی مێژووە. خەڵکانی دیکە مێژووی خۆیان بەپێی خواستەکانی دڵی خۆیان لەگێڕانەوەکان پڕ کردوە.

لەناو کوژراوانی شەڕی وشتر دەتوانین ئاماژە بەم کەسانە بدەین: عەبدئەلرەحمان کوڕی عوبەیداللە برای تەڵحە (لەهاوەڵانی پێغەمبەر) عەمرۆ کوڕی عەبداللە کوڕی ئەبی قەیس کوڕی عامر کوڕی لۆئەی لەهاوەڵان، موحرەز کوڕی حارسە کوڕی رەبیعە کوڕی عەبدولعوزەی کوڕی عەبد شەمس لەئەنسار کەعومەر ئەوی وەك فەرمانداری مەککە دەستنیشان کرد و دواتر لەسەر کار لایبرد. موعرێز کوڕی عێلاتی سەلەمی

برای حەجاج کوڕی عێلات کە لەناو سوپاکەی عەلیدا کوژرا، موجاشع کوڕی مەسعودی سەلەمی، مەجالد کوڕی مەسعود (هەردو لەناو سوپاکەی عایشە) هەردوك لەئەنسار کەموجاشع لەناو سوپاکەی عایشەدا کوژرا. عەبداللە کوڕی حەکیم کوڕی حەزامی ئەسەدی قورەشی هاورێ لەگەڵ عایشە کە لەرۆژی گرتنی مەککە باوەڕی هێنا، هند کوڕی ئەبی هالەی نوسەیدی کەدایکی خەدیجە کچی خومیلد هاوسەری پێغەمبەر بو ولەناو سوپاکەی عەلیدابو و دەستەیەك وتویانە: لەبەسرە مرد بەڵام گێڕانەوەی یەکەم راستترە، هیلال کوڕی وەکیع کوڕی بشری تەمیمی لەئەنسار لەناو سوپاکەی عایشە و موعاز کوڕی عەفرا و براکەی مەعوەز کوڕی عەفرا کوڕەکانی حەرەس کوڕی رەفاعەی ئەنساری لەشەڕکەرانی بەدر و لەناو سوپاکەی عەلی. دەستەیەك دەڵێن: موعاز زیندو مایەوە و لەشەڕی (حوڕە) کوشتاری خەڵکی مەدینە بەفەرمانی یەزید کوڕی معاویە) کوژرا.

## ڕۆشتنی خەواریج بۆ سیستان

لەم ساڵەدا دوایی کۆتایی هاتنی شەڕی وشتر، حەسەکە کوڕی عەتابی حەبەتی و عێمران کوڕی فوزەیل بەرجمی لەگەڵ سوالکەرانی عەرەب بەرێکەوتن و لەزالق لەشارەکانی سیستان دابەزین. خەڵکی ئەو شارە پەیمانەکەی خۆیان شکاندبو. ئەوان لەوێ بڕێك سامانیان بەدەست هێنا و دواتر ڕۆشتنە زەرنج. فەرمانداری ئەوێ لێیان ترسا و بەئاشتی لەگەڵیان سازا و شاعێرەکەیان ئەمەی وت:

بشر سجستان بجوع و حرب          بابن الفضيل و صعاليك العرب

لا فضة تغنيهم و لا ذهب

یانی: مژدەی برسیەتی و شەڕ بەسیستان بدە، بەکوڕەی فوزەیل و سوالکەرانی عەرەب، نەزێر سودیان پێدەبەخشێت نەزیو.

عەلی عەبدولرەحمان کوڕی جەروی تایی بۆ شەڕی ئەوان رەوانە کرد کەحەسەکە ئەوی کوشت. دواتر عەلی نامەی بۆ عەبداللە کوڕی عەباس نوسی و فەرمانی پێدا پیاوێك بۆ فەرمانداری سیستان دەستنیشان بکات و چوار هەزار پیاوی شەڕکەر لەگەڵ ئەودا رەوانە بکات. ئەو رەبعی کوڕی کاسی عەنبەری رەوانە کرد و حوصەین کوڕی

ئەبی حوڕی عەنبەری کردە هاورێی. کاتێك گەشتە ئەو سەرزەمینە، حەسەکە ڕوبەڕوی بویەوە و کوژرا و ڕەبعی دەستی بەسەر ئەو سەرزەمینانەدا گرت.

فیروز حوصەینیان بە حوصەین کوڕی ئەبی حوڕ ناو دەبرد و ئەو سیستانی بو.

## کوژرانی محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە

لەم ساڵەدا محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە کوژرا. باوکی ئەبو حوزەیفە کوڕی عەتەبە کوڕی ڕەبیعە کوڕی عەبد شەمس لەشەڕی یەمامە کوژرابو و کوڕەکەی خۆی محەممەدی بەجێهێشتبو. عوسمان کوڕی عەففان خەرجی ژیان و پەروەردە کردنی لەئەستۆ گرت و بەباشی پەروەردەی کرد و گەورەی کرد. لەناو ئەو بابەتانەی سەبارەت بەو وتراوە، ئەوە بو جارێك شەرابی خوارد و عوسمان بەقامچی لێیدا. دواتر محەممەد بوبەکەسێکی خۆپارێز و روی کردە پەرستینی خوا و داوای لەعوسمان کرد بیکاتە فەرمانداری ناوچەیەك.

عوسمان وتی: ئەگەر شیاو بویتایە، ئەو کارەم بەتۆ دەسپارد.

وتی: حەز لەشەڕ کردن لەدەریا دەکەم، فەرمانێکم پێ بدە تا بڕۆمە میسر. عوسمان فەرمانی پێدا وساز وبەرگ و توێشو و کەرەستەی شەڕی پێبەخشی. کاتێك گەیشتە میسر، خەڵك خۆپارێزی ئەویان بینی و پەیوەستی بون و ئەویان بەگەورە زانی. ئەو هاورێ لەگەڵ عەبدالله کوڕی سەعد بۆ شەڕی صەواری ڕۆیشت.

محەممەد ئەوی سەرکۆنەدەکرد و عوسمانی بۆ هێنانە سەر کاری ئەو زیاتر سەرکۆنە دەکرد. دەیوت: عوسمان پیاوێکی هێناوتە سەر کار پێغەمبەر کوشتنی ئەوی بەرەوا زانیوە. عەبدالله نامەی بۆ عوسمان نوسی کە: محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە و محەممەد کوڕی ئەبی بەکر، شارەکانیان لەمن ناخۆش کردوە.

عوسمان بۆ عەبداللەی نوسی: کوڕی ئەبوبەکر، دەبێت بەباوکی و بەخوشکەکەی عایشەی بیبەخشیت، بەڵام کوڕی حوزەیفە، ئەو کوڕی من و کوڕی برای من و پەروەردەی من و بێچوی قوڕەیشە.

عەبدالله نوسی: ئەم بێچوە پەڕ و باڵی دەرکردوە و جگە لەفڕین هیچ کارێك نەماوەتەوە.

عوسمان بۆ کوڕی ئەبو حوزەیفە سی هەزار درەم و وشترێکی بەباری گرانبایی ڕەوانە کرد. محەممەد ئەم دیاریەی بردە مزگەوت و لەبەرابەر خەڵك داینا و هاواری کرد: ئەی موسوڵمانان، سەیری عوسمان بکەن دەیەوێت بەفریو لەدین دورم بخاتەوە و بەرتیل بەمن بدات.

خەڵکی میسر زیاتر وەسفیان کرد وسەرکۆنەی عوسمانیان کرد. بۆ سەروەری بەیعەتیان لەگەڵ کرد. عوسمان نامەی بۆ نوسی وچاکە وسەرپەرەستی کردن و پەروەردە کردن و هەوڵەکانی خۆی بۆ بەراوەردە کردنی نیازەکانی، بیرخستەوە. لەنامەکەدا نوسی: تۆ لەبەرابەر چاکەکاریەکانی من ناسوپاسیت کرد و ئەمە لەکاتێکدا من زیاتر لەجاران پێویستم بەسوپاس کردنی تۆ هەیە. ئەم کارە ئەبوە ڕێگر لەوەی محەممەد دەست لەسەرکۆنە کردنی عوسمان و هاندانی خەڵك دژی ئەو هەڵبگرێت. ئەو بەردەوام خەڵکی ناچار دەکرد تا بڕۆنە مەدینە و گەمارۆی عوسمان بدەن. هەر کەس دەیویست ئەم کارە بکات کوڕی ئەبی حوزەیفە هاوکاری دەکرد.

کاتێك میسریەکان بۆ سڕینەوەی عوسمان لەم وڵاتە ڕۆشتنەدەر، محەممەد لەوێ مایەوە و عەبداللە کوڕی سەعد کوڕی ئەبی سەرح لەمیسر ڕۆشتەدەر. کوڕی حوزەیفە بەسەر وڵاتدا زاڵبو و دەستی بەسەردا گرت و لەوێ مایەوە تا عوسمان کوژرا و خەڵك لەگەڵ عەلی بەیعەتیان کرد. معاویە کوڕی ئەبی سوفیان و عەمرۆ کوڕی عاص بۆ دژایەتی کردنی ئەو ڕێککەوتن. عەمرۆ عاص پێش ئەوەی قەیس کوڕی سەعد وەك فەرمانداری میسر لەلایەن عەلیەوە بگاتە ئەوێ، بەرەو ئەو سەرزەمینە بەرێکەوت. ئەو محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفەی فریودا تا لەوێ هاورێ لەگەڵ هەزار کەس لەهاوەڵانی خۆی هاتەدەر و لەعەریش لەناو قەڵاکاندا سەنگەریان گرت. عەمرۆ کوڕی عاص کەشکەنجیری (بەرد هاوێژ) بۆ دانا تا ئەوەی محەممەد لەگەڵ سی لەهاوەڵانی کوژرا.

ئەم گێڕانەوەیە ڕاست نیە چونکە عەلی لەسەرەتای خەلافەتی خۆی، قەیسی وەك فەرمانداری میسر دەستنیشان کرد. ئەگەر معاویە و عەمرۆ پێش هاتنی قەیس محەممەدیان کوشتبێت، دەستیان بەسەر میسردا دەگرت چونکە هیچ کەس گومانی نیە زاڵبونی معاویە و عەمرۆ بەسەر میسر دوای شەڕی صەفین بو. و خوا زاناترە.

گێرانەوەیەکی دیکەیش هەیە بەمشێوەیە کەمحەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە میسریەکانی بۆ شەڕ لەگەڵ عوسمان ڕەوانە دەکرد. کاتێك خەڵك گەمارۆیاندا، محەممەد عەبدالله کوڕی سەعدی لەمیسر دەرکرد. ئەو فەرمانداری عوسمان بو. محەممەد بەسەر میسردا زاڵبو. عەبدالله لەسنورەکانی میسر دابەزی و چاوەڕوانی ئەنجامی کاری عوسمانی دەکرد. ڕۆژێك سواریەك لای ئەو دەرکەوت. عەبدالله پرسیاری لێکرد و سوار پێی وت عوسمان کوژراوە. عەبدالله ئایەتی مەرگی خوێند (هەموان لەلایەن خواوە هاتوین وبۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە) (بقرە/٢/١٥٦) عەبدالله پرسی: خەڵك دوای ئەو چیان کرد.

سوار وتی: لەگەڵ عەلی بەیعەتیان کرد.

عەبدالله ئایەتی مەرگی خوێند.

سوار وتی: گومان دەکەم هاتنە سەر کاری عەلی لای تۆ بەرابەرە لەگەڵ کوژرانی عوسمان.

وتی: بەڵێ.

وتی: گومان دەکەم عەبدالله  کوڕی سەعد بیت.

وتی: بەڵێ.

سوار پێی وت: ئەگەر هیوات بەخۆت هەیە، رابکە، رابکە. بۆچونی عەلی سەبارەت بەئێوە ئەوەیە ئەگەر بەردەستی بکەون کوشتارتان دەکات یا بۆ شوێنە دورەکان دورتان دەخاتەوە.

ئێستا فەرماندار بەدوای مندا دێت.

وتی: کێیە؟

وتی: قەیس کوڕی سەعد کوڕی عبادە.

عەبدالله  کوڕی سەعد وتی: خوا محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە دور بخاتەوە چونکە ستەمی لەکوڕە مامەکەی خۆی کرد وخەڵکی دژی ئەو هاندا لەگەڵ ئەوەی عوسمان سەرپەرەستی ئەوی گرتە ئەستۆ و پەروەردەی کرد. بەلام محەممەد چاکیەکانی ئەوی بەخراپە وەلام دایەوە و خەڵکی دژی ئەو هەڵخراند تا کوشتیان. دواتر عەلی کەسێکی وەك فەرمانداری میسر دەست نیشان کرد کە لەو(محەممەد کوڕی

ئەبی حوزەیفە) و لەعوسمان هەرچی زیاتر دوربو. ئە تەنانەت یەك مانگ فەرمانڕەوایی سەرزەمینەکەی خۆی پێ نەبەخشی چونکە بەشیاوی نەدەزانی. عەبداللە رایکرد و ڕۆشتە لای معاویە.

ئەم گێڕانەوەیە رونی دەکاتەوە کاتێك قەیس بو بەفەرمانڕەوایی میسر، محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە زیندو بو. راستیەکەی ئەمەیە.

دەستەیەك دەڵێن: عەمرۆ کوڕی عاص دوای شەڕی صەففین بەرەو میسر بەرێکەوت. محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە روبەروی بویەوە و سوپایەکی بۆ شەڕ رازاندەوە. کاتێك عەمرۆ فراوانی سوپاکەی ئەوی بینی، پەیك و پەیامی بۆ لای ئەونارد و ئەم دوانە چاویان بەیەك کەوت و کۆبونەوە. عەمرۆ پێی وت: هەندێ پێشهات رویداوە و لێیان ئاگادریت و من لەگەڵ معاویە بەیعەتم کردوە. بەڵام لەزۆر لەکارەکانی ئەو نارازیم وبەباشی دەزانم رێبەرەکەی تۆ عەلی لەمعاویە لەپێشترە و گیانێکی پاکتر وپێشینەیەکی باشتری هەیە وبۆ ئەم کارە شیاوترە. شوێنێك دیاری بکە تا بێ سوپا بتوانم تۆ ببینم. تۆ لەگەڵ سەد پیاوی شەڕکەر وەرە و من لەگەڵ سەد پیاوی شەڕکەر. شمشێرەکان هەموی لەکاڵاندا بێت. ئەم دوانە لەسەر ئەم کارە پەیمانیان بەست و رێککەوتن وعەریشیان بۆ شوێنی کۆبونەوە دیاری کرد. عەمرۆ بۆ لای معاویە گەڕایەوە و لەچۆنیەتی کارەکان ئاگاداری کردەوە. کاتێك، کاتی دیاریکراو گەیشت، هەر کام بەسەد پیاوی شەڕکەر روی کردە عەریش. عەمرۆ سوپایەك لەپشت سەریەوە بو تا چاودێری بکات. کاتێك لەعەریش چاویان بەیەك کەوت، سوپای عەمرۆ گەیشت و محەممەد زانی فێڵیان لێ کردوە. ڕۆشتە ناو کۆشکی عەریش و لەوێ سەنگەری گرت. عەمرۆ گەمارۆیدا و بەبەرد هاوێژ، بەردبارانی کرد تا محەممەد گرفتار بو. عەمرۆ ئەوی رەوانەی لای معاویە کرد و معاویە خستیە زیندان. کچی قەرەزە هاوسەری معاویە، کچە مامی محەممەد کوڕی ئەبی حوزەیفە بو و دایکی ئەم ژنە فاتیمە کچی عەتەبە. ژن خواردنی بۆ دروست دەکرد وبۆی دەنارد. رۆژێك لەگەڵ خواردنەکان ئاسنبڕی بۆ نارد و محەممەد زنجیرەکانی خۆی بڕی و هەڵات و خۆی داشارد و پەنای بردە بەر ئەشکەوتێك. ئەویان گرت و کوشتیان. و خوا زاناترە.

دەستەیەك دەڵێن: ئەو لەزیندان مایەوە تا حجر کوڕی عودەی کوژرا. دواتر هەڵات.

مالك كوڕی هوبەیرەی سەكونی بەدوایدا گەڕا و ئەوی لەتۆڵەی حجردا كوشت. مالك لای معاویە بوبەناوبژیوان تا حجر نەكوژێت بەڵام معاویە بەناوبژیوانی ئەو رازی نەبو.

دەستەیەك دەڵێن: كاتێك محەممەد كوڕی ئەبی بەكر كوژرا، محەممەد كوڕی ئەبی حوزەیفە لەگەڵ دەستەیەكی فراوان روی كردە عەمرۆ عاص ونەمانی پێبەخشین و دواتر خیانەتی لێكردن و رەوانەی فەلەستینی كردن بۆ لای معاویە و معاویە خستیە زیندانەوە. محەممەد هەڵات و معاویە لەبەرچاوی خەڵك وای نیشاندا هەڵاتنی ئەوی پەسەند نەكردوە. لەبەر ئەمە فەرمانیدا بەدوایدا بگەڕێن. عوبەیدالله كوڕی عەمرۆ كوڕی زولامی خەسعەمی شوێنی كەوت و ئەوی لەحوران لەناو ئەشكەوتێك گرت. چەندین كەرەكێوی هاتن تا بڕۆنە ناو ئەشكەوتەكە بەڵام كاتێك محەممەدیان بینی، ڕەمیان كرد. كەسانێك لەوێ سەرقاڵی دروێنە كردن بون. وتیان: ڕەم كردنی ئەم كەرەكێویانە هۆكارێكی هەیە. ڕۆشتنە ناو ئەشكەوتەكە و محەممەدیان بینی و هاتنەدەر. عوبەیدالله چاوی بەوان كەوت و پرسیاری محەممەدی كرد و تایبەتمەندیەكانی ئەوی باس كرد. وتیان: لەناو ئەشكەوتەكەدایە. ئەو محەممەدی هێنایە دەر و نەیویست بیباتە لای معاویە تا ئازادی بكات. لەبەر ئەمە سەری بڕی. محەممەد كوڕی خاڵی معاویە بو.

## فەرمانداری قەیس كوڕی سەعد لەمیسر

لەمانگی صەفەری ئەم ساڵە /نوتی ٦٥٦ زایینی، عەلی قەیس كوڕی سەعدی وەك فەرمانداری میسر رەوانە كرد. ئەو ئاڵاهەڵگری ئەنسار لای پێغەمبەر بو. پیاوێكی راست كردار و بوێر لەقەڵەم دەدرا. پێی فەرمو: بەرەو میسر بەرێكەوە چونكە من تۆم وەك فەرمانداری ئەو ناوچە دەست نیشان كردوە. برۆ ماڵ و هاورێ نزیك و بەهێزەكانی خۆت هەر كەسێك دەتەوێت هاورێیەتیت بكات، هەڵیانگرە و لەگەڵ سوپاكە بەرێكەوە چونكە ئەم كارە ترسێكی زیاتر لای دوژمنان دروست دەكات و هاورێكانی تۆ رێزدارتر دەكات. بەچاكەكاری فەرمان بدە و سەرسەختی لەگەڵ خراپەكاران بكە و لەگەڵ كۆمەڵانی خەڵك بەنەرمی هەڵس و كەوت بكە چونكە

نەرمی نواندن دواهاتی باشی بەدواوە دێت.

قەیس وتی: ئەوەی وتت هاورێ لەگەڵ سوپا بڕۆم، ئەگەر ئەم کارە پەیوەست بێت بەوەی لەگەڵ خۆم لەشکرێك لەمەدینە بۆ ئەوێ ببەم، هیچ کات ئەو کارە ناکەم بەڵکو ئەم سوپایە بۆ تۆ بەجێدێڵم تا ئەگەر نیازت پێی بو، لەنزیك تۆدابێت و ئەگەر مەبەستت کرد بەرەو سەرزەمینێکی ڕەوانە بکەیت هۆکارێك بۆ بەهێزی تۆ بێت. قەیس لەگەڵ حەوت کەس لەهاوەڵانی پێغەمبەر بەرێکەوت و بەهەمان شێوە کەئاماژەی پێدرا، ڕۆشتە ناو میسر. ڕۆشتە سەر تەختی وتاردان و فەرمانیدا نامەی سەروەری باوەڕداران سەبارەت بەفەرمانداری ئەو بخوێننەوە. لەنامەکە داوا لەخەڵك کرابو بەیعەتی لەگەڵدا بکەن و هاوکاری بکەن و بۆ گەیشتن بەراستی و دروستی هاریکاری بن. دواتر قەیس دەستی بەقسە کردن کرد و وتی: سوپاس بۆ خوایەك ڕاستی و دروستی نیشاندااین و خراپی و خواری لەناوبرد و ستەمکارانی لەجێگەی خۆیان دامرکاندەوە. ئەی خەڵکینە، ئێمە لەگەڵ باشترین کەس لەدوای پێغەمبەر بەیعەتمان کردوە، هەستن ئەی خەڵکینە و لەسەر بنەمای نوسراوی خوا وشێوازی پێغەمبەر بەیعەتی لەگەڵ بکەن. ئەگەر لەسەر ئەم بنەمایە لەگەڵ ئێوەدا هەڵس کەوت نەکەین، هیچ بەیعەتێکمان لەئەستۆی ئێوەدا نیە.

خەڵك بەیعەتیان کرد و کاروباری میسر سامان درا. ئەو کارگوزراەکانی خۆی بۆ سەراسەری میسر ڕەوانە کرد جگە لەشارێك بەناوی خەرنبا کە خەڵکەکەی کوژرانی عوسمانیان بەگەورە زانی. فەرماندارەکەی ئەوان پیاوێك لەکەنانە لەبەنی مەدلەج بەناوی یەزید کوڕی حەرەس بو. ئەو کەسی بۆ لای قەیس نارد و داوای خوێنی عوسمانی کرد. موسلیمە کوڕی موخەلدیش داوای خوێنی عوسمانی دەکرد. قەیس پەیامی بۆ نارد: هاوار لەتۆ، ئایا دەتەوێت دژی من شۆڕش بکەیت! سوێند بەخوا حەز ناکەم پاشایەتی میسر وشامم هەبێت ودەستم بەخوێنی تۆ پیس ببێت.

موسلیمە پەیامی ناردەوە کە: تا ئەو کاتەی تۆ فەرمانڕەوایی میسریت، وازت لێ دێنم.

قەیس پیاوێکی دورئەندێش و بیرمەند بو، پەیامی بۆ خەڵکی خەرنبا ڕەوانە کرد کەنامەوێت ئێوە بەزۆر ناچار بەبەیعەت بکەم ولەبەر ئەمە کارم بەئێوە نیە.

شێوازێکی جیاواز وئاسانی لەگەڵ ئەوان گرتە بەر و هەمو باجەکانی کۆکردەوە و کەس دژایەتی نەکرد. عەلی کوڕی ئەبی تالب بۆ شەڕی وشتر ڕۆشتەدەر و گەڕایەوە و قەیس بەهەمان شێوە فەرمانڕەوا بو. ئەو دژوارترین پیاو بۆ معاویە بو چونکە لەنزیك شامەوە جێگیر بو و معاویە بەردەوام لەوە دەترسا عەلی لەگەڵ عێراقیەکان و قەیس لەگەڵ میسریەکان بێن و گەمارۆی بخەنەسەر. معاویە بۆ قەیسی نوسی:

سلاو لەتۆ. ئێوە ڕەخنەتان لەعوسمان گرت بەقامچی لەپیاوێکی دا یا جوێنی بەیەکێکیتردا یاگەنجێکی بێ ئەزمونی کردە فەرمانڕەوا. بەلام هەموان دەتانزانی ڕشتنی خوێنی ئەو ناڕەوایە. کارێکی قورستان کرد و گوناحێکی گەورەتان لێوەشایەوە ئەی قەیس تۆبە بکە چونکە تۆ لەناو ئەو کەسانەیت خەڵکت دژی عوسمان هاندەدا. بەلام سەرومری تۆ، ئێستا بەراستی و دروستی وبێ گومان زانیم ئەو بو خەڵکی دژی عوسمان هان دەدا و ئەوانی ناچار کرد بیکوژن. ئاگادار بەگەورەیی پێگەی خەڵکەکەت نەبو تۆی لەگرفتاری تۆڵەسەندنەوەی خوێنی عوسمان رزگار کرد. ئەی قەیس ئەگەر دەتوانیت لەتۆڵەستێنەکانی خوێنی عوسمان بیت، ئەو کارە بکە و لەبەرابەردا پاشایەتی دو عێراق (بەسرە و کوفە) دوای ئەوەی سەرکەوتم، بەتۆ دەبەخشم و تا ئەو کاتەی زیندوم تۆ لەپۆستەکەت دەهێڵمەوە. هەر کەس لەخزمەکانت دەوێت، بۆ فەرمانڕەوایی حیجاز دەست نیشان بکە و تا زیندوم پارێزگاری لێدەکەم. هەرچیت دەوێت لەمنی داوابکە و بۆچونی خۆتم بۆ بنوسە.

کاتێك نامەی معاویەی پێگەیشت، قەیس کەپیاوێکی فرمزان بو، نەیویست لەمەبەستی خۆی ئاگاداری بکاتەوە بەڵکو ئاهەنگی ئەوەی کرد بەنەرمی و لەرێگەی فێڵ لەسەر کار لاییبات و بۆچونی خۆی بۆ ئەو ئاشکرا نەکات و لەشەڕ دژی ئەو پەلە نەکات. قەیس نامەی بۆ معاویە نوسی: دوای سلاوی خوا، ئەوەی سەبارەت بەکوشتنی عوسمان ئاماژەت پێدا، تێگەیشتم. ئەمە کارێك بو تیایدا بەشدار نەبوم. ئاماژەت بەوەدا ڕێبەرەکەی من خەڵکی دژی ئەو هاندەدا و ئەویان کوشت. لەم بابەتەیش بێ ئاگام. هەروەها باسی ئەوەت کرد زۆربەی خەڵکەکەی من دەستیان بەخوێنی عوسمان پیس بوە و یەکەم کەسەکان کەبەم کارە هەستاون، خزم و کەس و کاری من بون. بەلام ئەوەی سەبارەت بەلایەنگیری کردنی من لەخۆت ئاماژەت پێدا، بابەتێکە دەبێت

تێفکرین و ئەندێشەی بۆ بکەم وناتوانم ئەم کارە بەخێرایی ئەنجام بدەم. من کارم بەتۆنیە و هیچ زیانێك لەلایەن منەوە بەتۆ ناگات تا تۆیش لەکارەکانی خۆت وردببیتەوە و منیش بەهەمان شێوە.

کاتێك معاویە نامەکەی خوێندەوە، ئەوی بەکەسێکی نزیکبوی دورەپەرێز هاتەبەرچاو و لەبەر ئەمە نوسی:

دوای سڵاو، نامەکەی تۆم خوێندەوە، نەبینیم ئاهەنگی نزیك کەوتنەوەت هەیە تا تۆ بەپشتیوان و ئاشتیخواز بزانم و نەئاهەنگی دورکەوتنەوە تا بەدوژمن لەقەڵەمت بدەم. وەك من کەسێکی فێڵباز فریو ناخوات و لەداودا گیر ناکەوێت چونکە سوپایەکی فراوانم لەگەڵدایە و جڵەوی هەزاران ئەسپم لەدەستایە. سڵاو و ماڵئاوایی.

کاتێك قەیس نامەکەی خوێندەوە، زانی نەرمی و نەرمی نواندن رێگەچارە نیە، ئەوەی لەدڵیدا بو، نوسی و وتی: دوای سڵاو، سەرمسوڕماوە لەشەیدا بونی تۆ بۆمن و تەماحکار بونی تۆ بۆ فریودانی من و ئارەزوی تۆ بۆ لەناو بردنی من. ئایا داوای ئەوەم لێ دەکەیت لەژێر فەرمانی کەسێك بێمەدەر شیاوترینی خەڵکان بۆ فەرمانڕەوایی و بوێرترینیان بۆ وتنی راستی و دروستی و نزیکترینیان لەپێغەمبەری خوایە! داوا دەکەیت بێمە ژێر فەرمانی تۆ، فەرمانی نەشیاوترین کەس بۆ فەرمانڕەوایی و بوێرترینیان بۆ وتنی ناراست و گومڕاترینیان لەرێگەی راست و دورترینیان لەپێغەمبەر، زادەی خەڵکێکی گومڕا و گومڕاکەر، یاخیەك لەیاخیەکانی دێو! بەڵام ئەوەی وتت میسر لێوانلێو دەکەیت لەپیادە وسوارە بۆ لەناو بردنی من، سوێند بەخوا ئەگەر بەخۆتەوە سەرقاڵت نەکەم تا لەبیری رزگاری خۆتا بیت، پیاوێکی زۆر بەختەوەریت. سڵاو و ماڵئاوا.

کاتێك معاویە نامەکەی خوێندەوە، هیوابڕاو بو و پێگەی قەیس بەمەترسیدار هاتە بەرچاوی و زانی فێڵ و فریو کاریگەری لەسەر ئەو دانانێت. لەبەر ئەمە لەرێگەی عەلیەوە دەستی بەفریودانی ئەو کرد و بەخەڵکانی شامی وت: جوێن بەقەیس کوڕی سەعد مەدەن و بانگەوازی شەڕ دژی ئەو مەکەن چونکە ئەو چاکەخوازی ئێمە و بەنهێنی نامەکانی بەدەستی ئێمە دەگات و نیشانی دەدات شوێنکەوتنی ئێمەی هەڵبژاردوە. مەگەر نابینن لەگەڵ براکانتان لەخەربنا کە لەژێر فەرمانی ئەودان، چ

هەڵس و کەوتێکی گرتۆتەبەر. بەخشش و رۆژی ئەوان بەوان دەبەخشێت و چاکەی فراوانیان لەگەڵ دەکات. ئەو نامەیەکی درۆینەی لەزمانی قەیسەوە نوسی کەداوای خوێنی عوسمانی دەکرد و دەیوت هاورێ لەگەڵ ئەو (معاویە) بەم کارە هەڵدەستێت. ئەو نامە درۆینەکەی بۆ خەڵکانی شام خوێندەوە.

ئەم هەواڵانە بەعەلی گەیشت. محەممەد کوڕی ئەبی بەکر و محەممەد کوڕی جەعفەری کوڕی ئەبی تالب ئەم هەواڵانەیان پێگەیاند و هەواڵنێرەکانیان لەشام ئەوانی ئاگادار کردبویەوە. عەلی ئەم کارەی بەدژوار زانی و دوکوڕەکەی حەسەن و حسێن و عەبدالله کوڕی حەعفەری بانگ کرد و لەپێشهاتەکان ئاگاداری کردنەوە.

کوڕی جەعفەر وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەوەی دەبێتە هۆکاری دروست بونی گومان لای تۆ، بەوەی نابێتە هۆکاری دروست بونی گومان، بسپێرە. قەیس لەفەرمانڕەوایەتی میسر لاببە.

عەلی وتی: سوێند بەخوا باوەڕ بەم قسانە ناکەم.

عەبدالله وتی: ئەو لەسەر کار لابەرە ئەگەر ئەم هەواڵانە راست بێت، بەفەرمانەکەی تۆ رازی نابێت. ئەوان لەم بگرە وبێنەدابون کەنامەی قەیس گەیشت و عەلی ئاگادار کردەوە کەدەستەیەك خۆیان لەو بەدور گرتوە وئەو شەڕی لەگەڵ ئەوان نەکردوە.

عەبدالله وتی: ئەوەی نیگەرانم دەکات، ئەوەیە ئەم کارە لەبەر رێککەوتنی لەگەڵ ئەم خراپەکارانەدا بێت. فەرمانی پێبدە شەڕی ئەوان دەست پێبکات. کاتێك قەیس نامەکەی خوێندەوە، لەوەڵامدا نوسی: دوای سڵاو، لەکارەکەی تۆ سەرمسوڕماوە چونکە بۆ شەڕی کەسانێك رەوانەم دەکەیت، دەستبەرداری تۆبون و تۆیان بۆ شەڕ کردن لەگەڵ دوژمنەکانت ئاسودە کردوە! ئەگەر زەخت لەوان بکەین، دوژمنەکانت بەزیانی تۆ هاوکاریان دەکەن. ئەی سەروەری باوەڕداران، گوێ لەئامۆژگاریەکانی من بگرە و دەست لەوان هەڵگرە چونکە ئەمە بۆچونی راستە. سڵاو و ماڵئاوا. کاتێك عەلی نامەکەی خوێندەوە، عەبدالله کوڕی جەعفەر وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران محەممەد کوڕی ئەبی بەکر وەك فەرمانداری میسر دەستنیشان بکە و قەیس لەسەر کارەکەی لاببە چونکە بیستومە قەیس دەڵێت: ئەو گرفتەی بەکوشتنی موسلیمە کوڕی

موخەلەد چارەسەر دەکرێت، فەرمانڕەواییەکی قێزەون و ستەمکارانەیە.

عەبدالله کوڕی جەعفەر لەدایکەوە برای محەممەد کوڕی ئەبی بەکر بو. عەلی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر یانەشتەری نەخەعی رەوانەی میسر کرد. ئەشتەر لەرێگادا مرد و ئەو محەممەدی رەوانە کرد. محەممەد لەمیسر ڕۆشتە لای قەیس.

قەیس وتی: سەروەری باوەڕداران چی بەسەر دێت؟ چ شتێك ئەوی گۆڕیوە؟ ئایا کەسێك کەوتۆتە نێوان ئێمە و ئەو؟

محەممەد وتی: بەمشێوە نیە و فەرمانڕەوایی تایبەتە بەتۆ.

قەیس وتی: نا، سوێند بەخوا نامێنمەوە. ئەو لەمیسر هاتەدەر وبەرەو مەدینەبەرێکەوت و لەبەر ئەوەی لەسەر کار لایان بردبو، توڕە بو. حسان کوڕی سابت کەپیاوێکی عوسمان پەرست بو، ڕۆشتە لای وپێی وت: عوسمانت کوشت و عەلی تۆی لەسەر کار لابرد. گوناحەکە بۆ تۆمایەوە و کەس سوپاسی نەکردی.

قەیس پێی وت: ئەی دڵ کوێری چاو کوێر! سوێند بەخوا ئەگەر لەترسی شەڕی نێوان بنەماڵەکەی من و بنەماڵەکەی تۆ نەدەبو، دەمکوشتی! لای من بڕۆ. دواتر مەروان کوڕی حەکەم قەیسی لەمەدینە ترساند و لەبەر ئەمە لەگەڵ سەهل کوڕی حەنیف ڕۆشتە لای عەلی و هەردوك لەشەڕی صەفین شان بەشانی عەلی شەڕیان کرد.

معاویە نامەی بۆ مەروان کوڕی حەکەم نوسی و سەرکۆنەی کرد چونکە قەیسی بەزیندویی هێشتۆتەوە. لەنامەکەدا نوسی: ئەگەر سەد هەزار پیاوی شەڕکەرت بۆ هاوکاری عەلی رەوانە دەکرد، لای من ئاسانتربو لەهاوکاری کردنی قەیس بۆ عەلی بەو هەمو فرەزانیەوە.

کاتێك قەیس ڕۆشتە لای عەلی و لەروداوەکان ئاگاداری کردەوە، عەلی زانی لەگەڵ چ لافاوێکی کێوناسا لەگوشار و فێڵ و فریو روبەروە. لەم لاوە هەواڵی کوژرانی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر بەوان گەیشت و پێگەی قەیس لای عەلی زیادی کرد و لەهەمو کارەکان فەرمانی لێدەبرد و راوێژی لەگەڵ دەکرد. کاتێك محەممەد کوڕی ئەبی بەکر ڕۆشتە میسر، نامەی عەلی بۆ میسریەکان خوێندەوە و وتی:

سوپاس بۆ خوا کەئێمە و ئێوەی بۆ راستی ودروستی رێنوێنی کرد و بوە هۆی سەرگەردانی و ناسازگاری کەسانیتر و بۆ ئێمە و ئێوە زۆر لەپرسەکانی ئاشکرا کرد و

نەزانەکانم لەبینینی کوێر بون. عەلی کوڕی ئەبی تالب سەرپەرستی کاروباری ئێوەی بەمن سپاردوە. بەختەوەری من تەنیا بەخوایە، کاری خۆم بەو دەسپێرم ورودەکەمە دەرگای ئەو و تەنیا لەو دەپارێمەوە. ئەگەر ئەوەی لەفەرمانڕەوایی من و کارەکانی من دەیبینن، بەئاقاری فەرمانبەری خوا بێت، سوپاسی خوا بکەن چونکە ئەو ڕێنوێنی کردوین. ئەگەر کارگوزارێك لەکارگوزارەکانی منتان بینی لەسەر بنەمای راستی و دروستی کردەوەکانی ئەنجام نادات، بەمنی بڵێن و بۆ ئەم کارە سەرکۆنەم بکەن چونکە بەم شێوە بەختەوەرترم وئێوە بۆ ئەم کردارە شیاون. خوا بەبەزەیی و خۆشەویستی خۆی ئێمە بۆ کارە چاکەکان ڕێنوێنی بکات.

دواتر دابەزی و بۆ ماوەی یەك مانگ چاوەڕێی کرد و دواتر کەسی بۆ لای دورەپەرێزەکان نارد کەقەیس بەئاشتی لەگەڵ ئەوان بەسەری برد. پێی وتن: یا وەرنە ژێر فەرمانی ئێمە، یا لەم وڵاتە بڕۆنەدەر.

ئەوان وەڵامیان دایەوە: ئەو کارە ناکەین، مۆڵەتمان پێبدە تا لەکاروباری خۆمان ورد ببینەوە و بزانین پێشهاتەکان بەرە کوێمان دەبەن، لەشەڕ کردن دژی ئێمە پەلە مەکە.

محەممەد بەپێشنیارەکەی ئەوان رازی نەبو. ئەوان لەقەڵاکاندا خۆیان داشارد و بۆ شەڕ خۆیان ئامادە کرد. شەڕی صەفین رویدا و ئەوان بەهەمان شێوە لەترسی محەممەد ژیانیان بەسەر دەبرد.

کاتێك عەلی لەشەڕی معاویە گەڕایەوە و جەنگ بەداوەری کۆتایی هات، هیوایی ئەوەیان برد محەممەد لەناو ببەن و لەبەر ئەمە دوژمنایەتی خۆیان لەگەڵ ئەو ئاشکرا کرد. محەممەد، حەرەس کوڕی جومهانی جوعفی رەوانەی شەڕی خەڵکی خەرەنبا کرد و لەوێ یەزید کوڕی حەرەس لەگەڵ بەنی کەنانە و هاورێکانی خۆی ژیانی بەسەر دەبرد. ئەو شەری لەگەڵ ئەوان دەسپێکرد وئەوان خۆڕاگریان کرد و ئەویان کوشت. دوبارە محەممەد کوڕی مەزاهیمی کەلبی رەوانە کرد و ئەویشیان کوشت.

دەستەیەك دەڵێم: محەممەد و معاویە نامەیان بۆ یەکتر دەنارد. من ئاماژەدان بەو بابەتەم پەسەند نەکرد چونکە ئەمە لەو بابەتانەیە کۆمەڵانی خەڵك باوەڕی پێناکەن.

هەروەها لەم ساڵەدا، ئەبراز فەرمانداری مەرو، دوای شەڕی وشتر ڕۆشتە لای عەلی

و بەناشتی رازی بو. عەلی بەودا نامەیەکی بۆ ئەسواران و خەڵکانی مەرو نارد. دواتر ئەوان لەئایین هەڵگەرانەوە و لەنەیشابور سەنگەریان گرت و رێگەیان بەست. عەلی، خولەید کوڕی قورەی لەگەڵ ئیبن تەریفی یەربوعی رەوانەی خوراسان کرد.

## هاتنی عەمرۆ کوڕی عاص بۆ لای معاویە کوڕی ئەبی سوفیان

**شوێنکەوتنی معاویە**

دەستەیەك دەڵێن: عەمرۆ کوڕی عاص پێش کوژرانی عوسمان لەمەدینە ڕۆشتەدەر و ناهەنگی فەلەستینی کرد.

هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو کاتێك گەمارۆیان خستە سەر عوسمان، وتی: ئەی خەڵکی مەدینە، هەرکەس لەم شارەدا بمێنێتەوە و لەکاتی کوژرانی ئەو لەم شارەدا بێت، خوا ریسوایی دەکات. هەرکەس توانایی هاوکاری کردنی ئەوی نیە، هەڵێت. لەبەر ئەمە ڕۆشت و بەرێکەوت. ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکەیش داوە کەپێشتر ئاماژەمان پێدا. هاورێ لەگەڵ کوڕەکانی عەبداللە و محەممەد بەرێکەوتن. لەفەلەستین مایەوە.

سوارەیەك لەمەدینە لای ئەو تێپەڕی کرد و محەممەد لێی پرسی: ناوت چیە؟ وتی: حوصەیرە. عەمرۆ وتی: عوسمانیان گەمارۆداوە! چ هەواڵێکت پێیە؟ وتی: کاتێك عوسمان گەمارۆدرابو، بەجێم هێشت.

دوای چەند ڕۆژ سوارەیەکیتر هات، عەمرۆ لێی پرسی: ناوت چیە؟ وتی: قەتال (پیاوکوژ). عەمرۆ وتی: عوسمانیان کوشت! چ هەواڵێکت پێیە؟ وتی: عوسمان کوژرا و تا ئەو کاتەی لەمەدینە بون، هیچ کارێك ئەنجام نەدرا.

دواتر سوارەیەکیتر لەمەدینەوە هات، عەمرۆ لێی پرسی: ناوت چیە؟ وتی: حەرب (شەڕ). عەمرۆ وتی: بەناچاری چەندین شەڕی سەراسەری رودەدات. عەمرۆ پێی وت: چ هەواڵێکت پێیە؟ پیاو وتی: لەگەڵ عەلی بەیعەتیان کرد.

سەلەم کوڕی زێنباع وتی: لەنێوان ئێمە و ئێوە دەرگایەکی پارێزەر بو و شکا، بەدوای دەرگایەکی دیکەدا بگەڕێن. عەمرۆ وتی: ئێمەیش بەدوایدا دەگەڕێین. عەمرۆ لەگەڵ دو کوڕەکەی بەرێکەوت و هاوشێوەی ژنان دەستی بەشین و ڕۆڕۆ کرد و بەردەوام دەیوت: ئای هاوار لەعوسمان! هەواڵی مەرگی شەرم و ئایین بەئێوە دەدەم!

سەرئەنجام ڕۆشتە دەمەشق. ئەو پێشتر دەیزانی چی ڕودەدات و لەسەر بنەمای ئەوە هەڵس وکەوتی دەکرد.

داستانەکە بەمشێوە بو کەپێغەمبەر ئەوی بۆ عەممان رەوانە کرد و ئەو لەزانا جولەکەکان هەندێ شتی بیستبو کەبەڵگەکانی ناسیەوە. سەبارەت بەچارەنوسی پێغەمبەر لەو زانایە پرسیاری کرد و ئەوەی دوای ئەو، چ کەسێك دێتە سەر کار. زانا ئاگاداری کردەوە کەدوای ئەو ئەبوبەکر دێتە سەر کار و ڕۆژگاری کورت دەبێت. دواتر پیاوێك لەخەڵکەکەی خۆی هاوشێوەی خۆی دێتە سەر کار و ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی ئەو درێژە دەکێشێت و سەرئەنجام بەشێوەیەکی لەناکاو دەکوژرێت. دوای ئەو پیاوێك دەبێتە فەرمانڕەوا کەرۆژگاری خەلافەتی دەخایەنێت و لەبەرچاوی هەموان خوێنی دەرێژن. دوای ئەو پیاوێك کاروبارەکان دەگرێتە دەست و خەڵك دەوری دەگرن و شەڕێکی گەورە ڕودەدات بەڵام پێش ئەوەی هەموان بەیعەتی لەگەڵدا بکەن، دەکوژرێت. دوای ئەو فەرمانڕەوایی سەرزەمینی پیرۆز دێتە سەر تەخت و پاشایەتیەکەی ڕۆژگارێکی درێژ دەخایەنێت و شوێنکەوتوانی ئەم ئایینە تەسلیم و گوێرایەڵی ئەو دەبن. ئەو یەکراست دەکەوێتە جەهەننەم.

دەستەیەك دەڵێن: کاتێك هەواڵی کوژرانی عوسمان بەعەمرۆ کوڕی عاص گەیشت، وتی: من باوکی عەبداللەم. من کوشتم ئەو کاتەی لەدۆڵی وەحشیەکان بوم ئەگەر تەڵحە نەیێتە سەر کار چونکە ئەو جوامێری عەرەب و کانگای زێرە. ئەگەر کوڕی ئەبوتالب کاروبارەکان بگرێتەدەست، ئەو لای من ئەخوازراوترین کەسە کاروبارەکان بگرێتەدەست. دوای چەند ڕۆژ هەواڵی بەیعەتی خەڵکی لەگەڵ عەلی پێگەیشت و ئەم کارەی پێ ناخۆش بو. مایەوە و چاوەڕوانی کرد تا بزانێت خەڵك چی دەکەن. ئاگادار بویەوە کەعایشە و تەڵحە و زوبەیر لەژێر فەرمانی عەلیدا نەماون. دوبارە چاوەڕوانی کرد تا بزانێت چی ڕودەدات. لەم کاتەدا هەواڵی شەڕی وشتریان پێدا و کارەکەی دژوارتر وئەندێشەی پەرێشانتر بو. بیستی معاویە لەشام بەیعەتی لەگەڵ عەلی نەکردوە و کوژرانی عوسمان بەکارێکی گەورە دەزانێت. ئەو معاویەیی لەعەلی زیاتر خۆشدەویست. کوڕەکانی عەبداللە و محەممەدی بانگ کرد و لەگەڵ ئەوان ڕاوێژی کرد و وتی: هیچ چاکەیەك لەعەلیەوە بەئێمە ناگات و ئەو شانازی بەپێشینەی خۆی

دەكات. ئەو لەهیچ یەك لەكارەكانی من ناكاتە شەریكی خۆی.

كوڕەكەی عەبداللە وتی: پێغەمبەر مرد و لەتۆ رازی بو و ئەبوبەكر و عومەر مردن و بەهەمان شێوە لەتۆ رازی بون. بڕوام وایە دەست لەكار بكێشیتەوە و لەماڵەوە دانیشیت تا خەڵك لەدەوری رێبەرێك كۆببنەوە و دواتر تۆ بەیعەتی لەگەڵ بكەیت.

محەممەدی كوڕی پێی وت: تۆكۆڵەكەیەك لەكۆڵەكەی عەرەبەكانیت و گومان ناكەم بێ بەشداری كردنی تۆ ئەم كار سامان پەیا بكات.

عەمرۆ وتی: ئەی عەبداللە، داوای كارێكت لەمن كرد بۆ ئەو دنیام باشترە و دینەكەم بەهێزتر وراستر دەكات. تۆ ئەی محەممەد، پێشنیاری كارێكت پێكردم بۆ ئەم دنیام باشترە و بۆ ئەو دنیام خراپتر. دواتر لەگەڵ كوڕەكانی خۆی بەرێكەوت تا گەیشتە لای معاویە. خەڵكانی شامی بینی معاویە بۆ تۆڵەسەندنەوەی عوسمان هان دەدەن. عەمرۆ وتی: بەرێگەیەكی راست و دروستا دەڕۆن. داوای خوێنی خەلیفەی ستەملێكراو بكەن. معاویە سەیری نەكرد. كوڕەكانی پێیان وت: نابینی معاویە گرنگی بەتۆ نادات؟ معاویە روی كردە كەسێكیتر. عەمرۆ بەنهێنی ڕۆشتە لای معاویە و وتی: سوێند بەخوا ئەم كارەی تۆ هۆكاری سەرسوڕمانی منە. من بەهەمو هێز و توانام دێمە لای تۆ و تۆ پشت دەكەیتە من. سوێند بەخوا ئەگەر شان بەشانی تۆ شەڕ بكەم و داوای خوێنی خەلیفە بكەم، لەدڵدا ئەم كارە ناڕاوەیەكە چونكە تۆ لەگەڵ كەسێك شەڕ دەكەیت، لەپێشی و خزمایەتی و پێشینەی ئەو بەباشی دەزانیت بەڵام لەبەر ئەم دنیایە ئێمە شوێن تۆ دەكەوین. لەم كاتەدا بو معاویە روی تێكرد و لەگەڵی سازا.

## دەسپێكردنی شەڕی صەفین

كاتێك عەلی دوای تەواو بونی شەڕی وشتر، لەبەسرە گەڕایەوە، ئاهەنگی كوفەی كرد و پەیك و پەیامی بۆ جەریر كوڕی عەبداللە بەجلی فەرمانداری هەمەدان لەلایەن عوسمان و ئەشعەس كوڕی قەیس كارگوزاری عوسمان لەئازەربایەجان رەوانە كرد و فەرمانی پێدان بەیعەت لەخەڵك وەربگرن و دواتر لای ئەو كۆببنەوە. كاتێك هاتن، ویستی نێردراوێك بۆ لای معاویە رەوانە بكات.

جەریر وتی: من رەوانە بكە چونكە پێشینەی هاورێیەتیمان هەیە.

ئەشتەر وتی: ئەو مەنێرە چونکە دڵی لەگەڵ معاویەیە.

عەلی وتی: با بزانم چیمان بۆ دێنێت و چ پەیامێکمان پێ دەدات. جەریری ڕەوانە کرد و لەگەڵ ئەو نامەیەکی بۆ معاویە نارد و ئاگاداری کردەوە کەموهاجیرەکان و ئەنسار بۆ بەیعەت کردن لەگەڵ ئەو ڕێککەوتون و زوبەیر و تەڵحە پەیمانی خۆیان شکاند و شەڕیان لەگەڵ کرد. ئەو داوای لەمعاویە کرد وەك موهاجیر و ئەنسار بچێتە ژێر فەرمانی.

جەریر بەرەو لای معاویە بەڕێکەوت و معاویە زەمانێکی دورودرێژ ماتڵی کرد و بەردەوام داوای مۆڵەتی لێدەکرد. لەم کاتەدا لەگەڵ عەمرۆ کوڕی عاص ڕاوێژی کرد و عەمرۆ فەرمانی پێدا خوێنی عوسمان بخاتە ئەستۆی عەلی وئەوان ڕەوانەی شەڕ بکات. معاویە ئەم کارەی کرد. خەڵکانی شام پێشتر بۆ ئەم فێڵە ئامادە کرابون. کاتێك عوسمان کوژرا، نەعمان کوڕی بەشیر کراسە خوێناویەکەی ئەوی بردە شام. هەروەها دوپەنجە بڕاوەکەی نایلە، هاوسەری عوسمانی گەیاندە شام. معاویە کراسەکەی لەسەر تەختی وتاردان دانا پەنجەکانی پێوە هەڵواسی. سوپاییەکان و خەڵکی شارەکانی کۆکردەوە و ئەوان ماوەیەك بەدەوری ئەو کراس و پەنجانەدا گریان. خەڵکانی شام سوێندیان خوارد، جگە بۆ شۆردنی شوێنە پیسەکان و شەرمی خۆیان، ئاو لەجەستەیان نەدەن و لەسەر جێگەی نەرم نەخەون تا بکوژەکانی عوسمان بکوژن و هەرکەس لەبەرابەر ئەوان خۆڕاگری بکات، لەناوی ببەن. جەریر لەشامەوە گەڕایەوە بۆ لای عەلی کوڕی ئەبی تالب و لەمەبەستەکانی معاویە ئاگاداری کردەوە و هەروەها پێی وت خەڵکانی شام بۆ شەڕ کردن هاوپەیمان بون و بۆ عوسمان دەگرێن و دەڵێن: عەلی پەنای بەبکوژەکانی داوە و لەبەر ئەمە ئەوان وازی لێ ناهێنن تا دەیکوژن یا لەسەر دەستی ئەو دەکوژرێن.

ئەشتەر بەعەلی وت: پێشتر لەرەوانە کردنی جەریر کوڕی عەبدالله ڕێگریم کرد وپێم وتی ئەو پیاوێکی خراپەکار و خراپەخوازە. ئەگەر منت ڕەوانە دەکرد باشتر لەم پیاوە بوچونکە ئەوەندە لای معاویە مایەوە تا ئەو دەرگایانەی پشتی پێ بەستبو، کردیەوە و دەرگاکانی دیکەی داخست.

جەریر وتی: ئەگەر تۆ دەڕۆشتیت دەیانکوشتیت و دواتر دەیانوت یەکێك

لەبکوژەکانی عوسمانمان کوشت.

ئەشتەر وتی: سوێند بەخوا ئەگەر دەڕۆشتم بۆ وەڵامدانەوەیان پەکم نەدەکەوت و معاویەم بەرێگایەکدا دەبرد نەتوانێت پێش وەڵامدانەوە بەمن بیری لێ بکاتەوە. ئەگەر سەروەری باوەڕداران گوێ لەقسە بگرێت، تۆ و کەسانی هاوشێوەی تۆ دەخاتە زیندان تا ئەم بارودۆخە سەقامگیر ببێت.

جەریر ڕۆشت و ئاهەنگی قرقیسیای کرد و بەسەرهاتی خۆی بۆ معاویە نوسی و معاویە وەڵامی دایەوە و داوای لێ کرد بڕواتە لای ئەو.

دەستەیەك دەڵێن: ئەوەی معاویەی ناچار کرد جەریری بەجلی سەرنەکەوتو بگەڕێنێتەوە، شورەحبیل کوڕی سێمتی کەندی بو.

هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو عومەر کوڕی خەتاب شورەحبیلی بۆ لای سەعد کوڕی ئەبی وەقاص لەعێراق رەوانە کرد و بوبە هاورێ و هاورازی سەعد. سەعد لەپێشی پێبەخشی و لەخۆی نزیکی کردەوە. ئەشعەس کوڕی قەیسی کەندی لەبەر ئەو رکەبەریەی لەنێوان ئەم دوانەدا بو، رژدی پێدەبرد. لەم کاتەدا جەریری بەجلی بەمیوانی ڕۆشتە لای عومەر کوڕی خەتاب. ئەشعەس پێی وت: ئەگەر توانیت لای عومەر خراپەی شورەحبیل بڵێیت، کەمتەرخەمی مەکە. کاتێك جەریر ڕۆشتە لای عومەر، سەبارەت بەخەڵك پرسیاری لێکرد و جەریر زۆر وەسفی کوڕی ئەبی وەقاصی کرد و وتی:

| | |
|---|---|
| الا ليتنی و المرء سعد بن مالك | وزبرا و ابن السمط فی لجة البحر |
| فيغرق اصحابی و اخرج سالما | علی ظهر قرقور انادی ابابكر |

یانی: خۆزگە من و ئەم پیاوە یانی سەعد کوڕی مالك و زەبرء و کوڕی سێمت هەمومان لەناوەڕاستی دەریا دەبوین. هاوڕێیانی من لەئاودا دەخنکان و من تەندروست رزگارم دەبو و سوار سەمەندێکی هاوشێوەی کەشتی دەبوم وبانگی ئەبوبەکرم دەکرد.

عومەر نامەی بۆ سەعد نوسی وفەرمانی پێدا زەبرء و شورەحبیل بۆ لای ئەو رەوانە بکات. سەعد هەردوکیانی نارد. ئەو زەبرء ی لەمەدینە هێشتەوە و شورەحبیلی رەوانەی شام کرد. شورەحبیل لەوێ پێشکەوتنی بەدەست هێنا و بوبەیەکێك لەگەورەکان. باوکی ئەو لەفەلەستین بو. کاتێك جەریر بەنامەی عەلی ڕۆشتە لای

معاویە و داوای بەیعەتی لێکرد، معاویە درەنگی خست تا شورەحبیل گەیشت. کاتێك شورەحبیل گەیشت، معاویە ئاگاداری کردەوە کەجەریر بۆ چ کارێك هاتوە. شورەحبیل وتی: سەروەری باوەڕداران، عوسمان خەلیفەی ئێمە بو. ئەگەر دەتوانی داوای خوێنی ئەو بکەیت بمێنەرەوە و گەرنە خۆت لەئێمە بەدور بگرە. جەریر گەڕایەوە و ئەجاشی وتی:

| | |
|---|---|
| شرحبيل ما للدين فارقت امرنا | و لكن لبغض المالكى جرير |
| و قولك ما قد قلت عن امر اشعث | فاصبحت كالحادى بغير بعير |

یانی: ئەی شورەحبیل، لەبەر خوا نەبو لەکارەکەی ئێمە خۆت بەدور گرت بەڵکو لەبەر دوژمنایەتی کردن لەگەڵ جەریری مالکی. ئەوەی وتت، هەموی لەڕقی ئەشعەسی قەیس بو و تۆ هاوشێوەی وشترڤانێکی بێ وشتر ئاواز بخوێنێت.

جەریر کوڕی عەبداللە کوڕی جابر کوڕی مالکی بەجلیە. ئەوبەناوی باوەگەورێی بەمالك ناویان بردوە.

عەلی هاتەدەر و لەنەخلیە ئوردوی لێدا. خەڵکانێك لەکوفیەکان لەهاورێیەتی ئەو پاشکشێیان کرد لەناو ئەوان: مورەی هەمەدانی و مەسروق. ئەوان بەخششەکانی خۆیان وەرگرت وئاهەنگی قەزوێنیان کرد. مەسروق دواتر بەردەوام داوای لێخۆشبونی لەخوا دەکرد لەبەر ئەوەی لەهاورێیەتی عەلی بۆ بەشداری کردن لەشەڕی صەفین پاشەکشێی کردوە. عەبداللە کوڕی عەباس لەگەڵ هاورێیانی خۆی لەخەڵکانی بەسرە هاتنە لای. هەواڵی لەشکرکێشی عەلی بەمعاویە گەیشت و ئەو لەگەڵ عەمرۆ کوڕی عاص راوێژی کرد. عەمرۆ وتی: ئێستا کەعەلی خۆی بۆ شەڕی تۆ ئامادە کردوە، بەتەنیایی روبەروی ببەرەوە و هەمو فێڵ و فریوێك لەم رێگادا بخەرە گەڕ. معاویە ساز وبەرگ و کەل وپەلی شەڕی هەڵگرت و خەڵك ئەو کارەیان کرد.

عەمرۆ کوڕی عاص بەردەوام خەڵکی بۆ شەڕ هان دەدا و عەلی و هاورێکانی بەسست و لاواز هەژمار دەکرد و دەیوت: عێراقیەکان بلآوەیان لێکردوە و شکۆی خۆیان لەدەست داوە و تیژی خۆیان کول کردوە. خەڵکانی بەسرە بەناسازگاری وچەند بەرەکی لەگەڵ عەلی بەسەر دەبەن چونکە زۆر لەوانی کوشتار کردوە. سەرکردەکان و گەورەکان ئەوان بەرەو لەناو چون دەڕۆن و گەورکانی کوفە لەشەڕی وشتر کوژراون و

ئێستا عەلی لەگەڵ دەستەیەکی کەم و ناگرنگ بەرێکەوتوە. لەماڤ خۆتان خۆش مەبن و دەستبەرداری خوێنی خۆتان مەبن.

معاویە خەڵکانی شامی بۆ شەڕ رازاندەوە و ئاڵایەکی بۆ عەمرۆ کوڕی عاص و ئاڵایەکی بۆ دو کوڕەکەی یانی محەممەد و عەبداللە بەست وئاڵایەکی دایە دەست کۆیلەکەی یانی وەردان.

عەلی ئاڵای بۆ کۆیلەکەی خۆی یانی قەنبەر بەست. عەمرۆ بەردەوام دەیوت:

هل يغنين وردان عنى قنبرا　　　　و تغنى السكون عنى حميرا

اذا الكماة لبسوا السنورا

یانی: ئایا دەتوانرێت وەردان دوای قەنبەر بێت؟ و خەڵکی سەکون شەڕی حەمیریەکان بۆ من بەس بکەن کاتێك شەڕکەرە شێرناساکان زرێی پۆڵایین لەبەر بکەن.

ئەم وتەیە بەگوێی عەلی گەیشت و وتی:

لا صبحن العاصى ابن العاصى　　　　سبعين الفا عاقدى النواصى

مجنبين الخيل بالقلاص　　　　مستحقبين حلق الدلاص

یانی: بەحەفتا هەزار شەرکەری ناوچاو بەستو ناهەنگی شەڕی گوناحکاری گوناحزادە دەکەم تا سوار سەمەنە تیژپێکان ببن و بۆ شەڕی ئەو پەلە بکەن. ئەوانەی ئاڵقەی زرێکانیان بەبەهێزی لەسەر جەستەی خۆیان بەستبێت.

کاتێك معاویە ئەمەی بیست وتی: دەبینم عەلی پیاڵەی پڕی بۆ گێڕاویت. معاویە بەرێکەوت و لەڕۆشتن درەنگی دەکرد. کاتێك وەلید کوڕی عەقەبە ئەمەی بینی، کەسی بۆ لای نارد و بەم شێوەیە پەیامیدا:

الا ابلغ معاوية بن حرب　　　　فانك من اخى ثقة مليم

قطعت الدهر كالسدم المعنى　　　　تهدر فى دمضق فما تريم

و انك و الكتاب الى على　　　　كدابغة و قد حلم الاديم

يمنيك الامارة كل ركب　　　　لانقاض العراق بها رسيم

و ليس اخو الترات بمن توانى　　　　و لكن طالب الترة الغشوم

و ليس اخو التدام بمن تولى　　　　و لكن طالب النزة الغشوم

ولو كنت القتيل و كان حيا    لجرد لا الف و لا غشوم

و لا نكل عن الاوتار حتى    يبيء بها و لا برم جثوم

و قومك بالمدينة قدا بيروا    فهم صرعى كانهم هشيم

یانی: هەواڵێك لەمن بەمعاویە کوڕی حەرب بگەیێنە کە تۆ لەلایەن برایەکی شیاوی باوەرپێکردن، سەرکۆنەکراویت. رۆژگارێکی درێژە وەك وشترێکی ناتەوان، لەدیمەشق ماویتەوە و لەقوڕگی خۆت دەخرۆشیت و لەشوێنی خۆت ناجوڵێیت. تۆ بەنامە نوسینت بۆ عەلی لەژنێکی پێستەچی دەچیت کەدەیەوێت پێستەیەکی کرم لێدراو خۆش بکات. هەر کاروانێك کەلای وێرانەکانی عێراق تێدەپەرێت و نیشانەیەك لەوێ بەجێ دێڵێت، مژدەی فەرمانڕەوایی تۆ دەدات. ئەو نە هەڵگری داغە فراوانەکانە تا لاوازی بکات بەڵکو خوازیاری بێدادگەری خوێنێك کە لەو رژاندویانەتە سەر زەوی. ئەگەر تۆ دەکوژرایت و ئەو زیندو دەبو، شمشێری خۆی لەکالآن دەردەکێشا، نە لاوازی دەکرد و نەتورەییەکی بێهۆی لەخۆی نیشان دەدا. نە لەداوا کردنی خوێن بێ ئاگا دەبو، نەبێزار و نە بەماڵەکەی خۆیەوە دەلکا مەگەر ئەو کاتەی دادی دڵی خۆی وەرگرتبێت و تۆڵەی کردبێتەوە. خەڵکی تۆ لەمەدینە لەناوچون، لەخاك و خوێندا گەوزاون و دەڵێی خەوش و خۆڵی وردوردی پێشێل کراون.

معاویە بۆی نوسی:

ومستبرم مما يرى من اناتنا    ولو زبنته الحرب لم يترمرم

یانی: هاوار لەکەسێك کە لەقورسی ئێمە بێزار بوە بەلأم ئەگەر شەڕ زیانی پێگەیاندبو، زمان و دەمی بێ وتنی قسەیەك، نەدەخستە جوڵە.

عەلی زیاد کوڕی نەزری حارسی وەك فەرماندە پێشەنگەکان پێکهاتو لەهەشت هەزار شەرکەر رەوانە کرد  شوەریح کوڕی هانی هاوری لەگەڵ چوار هەزار کەس بەدوای ئەودا. عەلی خۆی لەنوخەیلە بەرێکەوت و شەرکەرانی لەمەداین لەگەڵ خۆی هەڵگرت و سەعد کوڕی مەسعود مامی موختار کوڕی ئەبی عوبەیدی سەقەفی لەم شارە دانا. کاتێك عەلی بەرێکەوت، نابغەی بەنی جەعدە لەگەڵ ئەودا بو. رۆژێك ئەم شێعرەی بۆ خوێند:

قد علم المصران و العراق    ان عليا فحلها العتاق

ابيض جحجاح له رواق ان الاولى جاروك لا افاقوا

لكم سباق و لهم سباق قد علمت ذلكم الرفاق

یانی: دو شارەکان و عێراق بەباشی دەزانن عەلی نێرە شێرێکی چاکەکارە. سپی روخسارە، سەروەرێکی رێزدار و پەلەکەرە بەرەو چاکیەکان و شکۆ و مەزنی زۆری پێبڕاوە. ئەوانەی ستەمیان لەتۆ کرد، لەخەوی مەرگ نەیێنە هۆش. ئێوە هێرش کردنێکتان هەیە و ئەوان هێرش کردنێك، هاورێیان و هاوەلآن دەزانن هەر کام چ پێگە و بەهایەکیان هەیە.

عەلی سێ هەزار پیاوی شەرکەری بەفەرماندەیی مەعقەل کوڕی قەیس لەمەداینەوە رەوانە کرد و فەرمانی پێدا لەموسڵەوە تێپەڕێت تا لەرقە چاوی پێی بکەوێت. کاتێك گەیشتە رەقە، داوای لەخەڵك کرد پردێکی بۆ دروست بکەن تا لێی تێپەڕێت وبەرەو شام بڕوات. ئەوان سەرپێچیان کرد چونکە کەشتیەکانی خۆیان ئامادە کردبو. عەلی مالکی ئەشتەری وەك جێگری خۆی دانا و بەرێکەوت تا لەپردی منبەج تێپەڕێت. ئەشتەر بانگی کردن و وتی: سوێند دەخۆم ئەگەر بۆ تێپەڕ کردنی سەروەری باوەڕداران پردێك دروست نەکەن شمشێر لەکالآن دەردێنم و پیاوەکانتان کوشتار دەکەم و سامانەکانتان تالآن! خەڵك لەگەڵ یەك گفتوگۆیان کرد و وتیان: ئەو ئەشتەری نەخەعیە! پیاوێکی شیاوە (دەڵێت و ئەنجام دەدات) یا خراپتر لەوەی وترا، بەلآیەکتان بەسەر دێنێت. ئەوان پردێکیان دروست کرد و عەلی و هاورێکانی لێی تێپەڕیتن. لەکاتی تێپەڕین فراوان بون و کلآوەکەی عەبدالله کوڕی ئەبی حوصەین کەوتە ناو ناوەکە، کەهەڵیگرتەوە و سوار بو. دواتر کلآوی عەبدالله کوڕی حەجاجی ئەزدی کەوت، دابەزی و هەڵیگرت وبەهاورێکەی خۆی وت:

فان يك ظن الزاجرى الطير صادقا كما زعموا اقتل و شيكا و تقتل

یانی: ئەگەر بەهەمان شێوە کەگومانیان کردوە، گومانی گومان کەران بەباڵندەکان راست بێت، بەزویی من و تۆ دەکوژرێین.

کوڕی ئەبی حوصەین وتی: هیچ پێشهاتێکم زیاتر لەوە خۆش ناوێت. هەردوکیان لەشەڕی صەففین کوژران.

کاتێك عەلی گەشتە فورات، زیاد کوڕی ئەزری حارسی و شورەیح کوڕی هانی پێش

خۆی بۆ کوفە ڕەوانە کرد. ئەم دوانە لەکوفە هاتبونەدەر. هۆکاری گەڕانەوەی ئەم دوانە ئەوە بو کاتێك عەلی ئەوانی لەکوفەوە ڕەوانە کرد، لەکەنارەکانی فورات بەوشکاییدا بەرێکەوتن، کاتێك گەشتنە عانات، هەواڵیان پێگەیشت معاویە بەسوپایەك ڕوی کردۆتە شام. وتیان: نا، بەخوا ئەمە بۆچونێکی ڕاست نیە بەرێکەوین و ئەم دەریایە لەنێوان ئێمە و موسوڵمانان و سەرۆەری باوەڕداران جیایی دروست بکات. هەروەها ڕەوا نیە لەگەڵ ئەم سوپا کەمە روبەروی شامیەکان ببینەوە. ڕۆشتن تا لەعانات تێپەڕن بەڵام خەڵکەکەی ڕێگەیان پێنەدان. لەبەر ئەمە گەڕانەوە و لەهیت تێپەڕیان کرد و نەگەشتبونە قرقیسیا چاویان بەعەلی کەوت. کاتێك پێی گەیشتن، فەرموی: پێشەنگەکانم لەپشتەوە بەمن دەگەن!

شورەیح و زیاد لەپێشهاتەکان ئاگاداریان کردەوە.

عەلی وتی: پێشهاتێکی باش بو. کاتێك لەفورات تێپەڕی کرد، ئەو دوانەی لەپێش خۆیەوە ڕەوانە کرد. کاتێك گەشتنە دیواری ڕۆم، ئەبو ئەعوەری سەلەمی لەگەڵ سوپایی شامیەکان روبەرویان بویەوە. ئەم دوانە کەسێکیان بۆ لای عەلی ڕەوانە کرد و ئاگاداریان کردەوە. عەلی کەسی بەدوای ئەشتەردا نارد و فەرمانی پێدا بەخێرایی خۆی بگەیێنێت و پێی وت: کاتێك گەیشتیت، تۆ فەرماندە بیت. شەڕ لەگەڵ ئەم خەڵکە دەست پێنەکەیت مەگەر ئەوان دەست پێبکەن. دەبێت چاوت پێیان بکەوێت و داوای ئاشتیان لێبکەیت و گوێ لەوتارەکانیان بگریت. نابێت ڕق و کینەی ئەم خراپە خوازانە تۆ ناچار بەشەڕ کردن بکات مەگەر ئەوەی چەندین جار پێشنیاری ئاشتی و لایەنگیری کردن لەراستی و دروستیان پێ بکەیت و ئەرکی سەرشانت بەکۆتایی بگەیێنیت. زیاد وەك فەرماندەی باڵی چەپ و شورەیح وەك فەرماندەی باڵی ڕاست دەستنیشان بکە. نەئەوەندە لێیان نزیك ببەرەوە کەبتەوێت شەڕ دەست پێبکەیت نەئەوەندە دوربکەوەرەوە کەنیشانی بدات لەشەڕ دەترسیت. بەمشێوەبە تا دەگەمە لای تۆ. بەخواستی خوا بەخێرایی خۆم بەتۆ دەگەیێنم. عەلی نامەی بۆ زیاد و شورەیح نوسی وفەرمانی فەرمانبردن لەئەشتەری پێدان.

ئەشتەر بەرەو ئەو دیارە بەرێکەوت تا گەشتە لای ئەوان و ئەوەی فەرمانیان پێدابو بەئەنجامی گەیاند و دەستی لەشەڕ کردن هەلگرت. هەمویان لەجێگەکانی خۆیان

وەستا بون، کاتێك دەمەوئێوارێ گەیشت، ئەبونەعومر هێرشی کردە سەریان. ئەمان لەبەرابەر ئەو خۆڕاگریان کرد و شەڕیان کرد و دواتر شامیەکان گەڕانەوە. بەیانی هاشم کوڕی عەتەبەی مێرقال بەرەو شامیەکان ڕۆشتەدەر وئەبونەعومر بۆ شەڕی ئەو هاتەدەر. ئەو دوانە شەریان دەست پێکرد و دواتر گەڕانەوە. ئەبو ئەعومر لەپشتەوە لەو جێگەدا وەستا کەیەکەم جار وەستابو. ئەشتەر هات و هاورێکانی لەجێگەی دوێنێکەی ئەبونەعومر ریزیان بەست. ئەشتەر بەسەنان کوڕی مالکی ئەخەعی وت: برۆ ناو گۆڕەپانی شەڕ و داوای روبەروبونەوە لەئەبو ئەعومر بکە.

پرسی: روبەروبونەوە لەگەڵ من یاتۆ؟

ئەشتەر وتی: ئەگەر فەرمانی روبەروبونەوە بەتۆ بدەم، ئەو کارە دەکەیت؟

سەنان وتی: بەڵێ، سوێند بەخوا ئەگەر فەرمان بدەیت ریزەکانی ئەوان بەشمشێر لەت و پەت بکەم، ئەو کارە دەکەم! ئەشتەر لەخوا بۆی پاڕایەوە و وتی: داوای روبەروبونەوەی ئەو بۆ من دەکەیت.

سەنان روی کردە ئەوان وتی: ئەمان بدەن چونکە پەیامێکم پێیە. ئەمانیان پێدا. ڕۆشتە لای ئەبونەعومر و پێی وت: ئەشتەر داوای روبەروبونەوەت لێدەکات.

ئەبونەعومر ماوەیەکی زۆر بێدەنگ بو و دواتر وتی: سەرسەریەتی و ڕەشبینی ئەشتەر ناچاری کرد فەرماندەکانی عوسمان لەعێراق دەربەڕێنێت و چاکەکانی ئەو فێزەون نیشان بدات و دواتر هێرش بکاتە سەر ماڵەکەی و خوێنی بڕێژێت. ئێستا هەموان بەدوای تۆڵە سەندنەوەی خوێنی عوسمانن. من پێویستم بەروبەروبونەوە لەگەڵ ئەو نیە.

سەنان وتی: ئەوەی ویستت، هێناتە سەر زمان، ئێستا گوێ لەوەڵامی من بگرە.

ئەبو ئەعومر وتی: پێویستم بەوەڵامی تۆ نیە. لەبەرچاوی من مەمێنە. هاورێکانی بانگیان کرد و گەڕایەوە و ڕۆشتە لای ئەشتەر و ئاگاداری کردەوە.

ئەشتەر وتی: ئەو پارێزگاری لەگیانی خۆی کرد. هەردولای شەڕکەر چاوەرێیان کرد تا تاریکی دیوارێکی گەورەی لەنێوانیاندا دروست کرد. خەڵکانی شام شەوانە گەڕانەوە و عەلی لەکاتی بەرەبەیان خۆیان گەیاندە ئەشتەری ئەخعی. ئەشتەر و هاورێکانی بەرێکەوتن و خۆیان گەیاندە نزیك معاویە و لەبەرابەر ئەو ریزیان بەست. عەلی

پەیوەستیان بو. شەڕکەران ماوەیەکی درێژ چاوەڕێیان کرد.

دواتر عەلی بەدوای جێگەیەك بۆ سوپاکەی خۆی گەڕا و تیایدا دابەزی. معاویە پێشتر هاتبو و پانتاییەکەی بەربلاو و تەختی بۆ خۆی هەڵبژاردبو. ئەو قەراغ ئاوەکانی فوراتی هەڵبژارد و لەوێ جگە لەو شوێنە قەراغ ئاوی دیکەی لێ نەبو. معاویە قەراغ ئاوەکانی خستە ژێر دەسەلاتی خۆی. ئەبوئەعورەی سەلەمی رەوانە کرد تا پارێزگاری ئەو شوێنانە بکات. هاورێکانی عەلی بەدوای جێگەیەکی لەو چەشنە گەڕان بەلام دەستیان نەکەوت. هاتنە لای عەلی و لەم کارەی دوژمن و تینویەتی خەڵك ئاگاداریان کردەوە. ئەو صەعصە کوڕی صوحانی بۆ لای معاویە نارد و پەیامیدا کە: ئێمە ئەم رێگا درێژەمان بڕیوە و شەڕ کردن لەگەڵ ئێوە پێش ئەنجامدانی گفتوگۆی پێویست بەناڕەوا دەزانین. بەلام سوارەکان و پیادەکانی تۆ هاتن وپێش ئەوەی کارێك بکەین هێرشیان کردە سەرمان لەگەڵ ئەوەی بۆچونی ئێمە بەو شێوە بو دەست درێژی نەکەینە سەر ئێوە تا پێشنیاری ئاشتیتان پێبکەین و بەڵگەکانی خۆمان نیشان بدەین. ئێستا کارێکی قێزەونی دیکەتان ئەنجامداوە. خەڵکتان لەئاو دورکردۆتەوە و دەستی لێ هەڵناگرن. فەرمان بەهاورێکانت بدە رێگەی ئاو بۆ ئێمە بکەنەوە و دەست لەشەڕ هەڵبگرن تابزانین لەنێوان ئێمە چ پێشهاتێك رودەدات وبۆچی ناهەنگی ئێرەمان کردوە. بەلام ئەگەر دەتەوێت ئەو کارەی بۆ ئەنجامدانی هاتوین پشتگوێی بخەین و لەسەر ئاو شەر تاقی بکەینەوە تا ئەو کەسەی سەرکەوتن بەدەست دێنێت، ئاو بخواتە، ئەو کارە دەکەین.

معاویە بەهاوەلانی خۆی وت: دەڵێن چی؟

عەبدالله کوڕی سەعد و وەلید کوڕی عەقبە وتیان: رێگەی ئاویان پێمەدە بەهەمان شێوە کەرێگەی ئاویان لەعوسمان بەست. ئەوان لەتینویەتیدا بکوژە، خوا بیانکوژێت!

عەمرۆ کوڕی عاص وتی: رێگەی ئاو بۆ ئەو خەڵکە بکەرەوە چونکە ئەوان بەوە رازی نابن تۆ تێراو و ئەوان تینو بن. لەسەر شتێکی دیکە جگە لەئاو شەڕ دەست پێبکە. بزانە لەنێوان خۆت و خوا چی دەکەیت.

وەلید و عەبدالله کوڕی سەعد جارێکی دیکە وتارەکەی خۆیان هێنایە سەرزمان و

وتیان: تاشەو ڕێگەی ئاویان لێبگرە، ئەگەر نەیانتوانی دەستی بەسەردا بگرن، دەگەڕێنەوە و ئەمە هۆکاری شکەستی ئەوان دەبێت. ڕێگەی ئاویان لێ بگرە خوا لەرۆژی هەستانەوە ئاویان لێ دریغ بکات!

صەعصەعە دەڵێت: خوا لەرۆژی هەستانەوە ئاو لەستەمکاران و عەرەق خۆرەکان دریغ دەکات. خوا تۆ لەگەڵ ئەم پیاوە خراپەکارە (وەلید کوڕی عەقەبە) نفرین بکات! ئەوان جوێنیان پێدا و دەیانترساند.

دەستەیەك دەڵێن: وەلید کوڕی ئەبی سەرح لەشەڕی صەفین ئامادە نەبو.

صەعصەعە گەڕایەوە وعەلی ئاگادار کردەوە و وتی: معاویە وتویەتی: وەلأمتان دەدەمەوە. ئەو سوارەکانی بۆ هاوکاری ئەبوئەعومر ڕەوانە کرد تا ڕێگەی ئاو لەهاوەلأنی عەلی بگرن. کاتێك عەلی ئەمەی بیست، وتی: لەسەر ئاو شەڕیان لەگەڵ بکەن.

ئەشعەس کوڕی قەیسی کەندی وتی: من شەڕی ئەوان دەسپێدەکەم. ئەو روبەرویان بویەوە. کاتێك هاوەلأنی عەلی لێیان نزیك بونەوە، ئەوانیان تیرباران کرد و هەردولا دەستیان بەتیربارانی یەکتر کرد و ماوەیەك لەسەر ئەم کارە بەردەوام بون و دواتر بەڕمەکان کەوتنە گیانی یەك، دوای ئەوە شمشێرەکانیان دەرکێشا و کاتژمێرێك خۆیانیان سەرقاڵ کرد. معاویە یەزید کوڕی ئەسەدی بەجلی قەسری باوەگەوڕێی خالید کوڕی عەبداللەی قەسری لەگەڵ سوارەکان بۆ هاوکاری ئەبوئەعومر ڕەوانە کرد. عەلی شەبەس کوڕی ڕەبعی ریاحی ڕەوانە کرد و شەڕ ڕوی لەدژواری کرد. معاویە عەمرۆعاصی بەسوپایەکی گەورە بۆ گۆڕەپانی شەڕ ڕەوانە کرد و بەردەوام هێزە پشتیوانەکانی بۆ ئەبو ئەعومر و یەزید کوڕی ئەسەد ڕەوانە دەکرد. عەلی ئەشتەری نەخەعی لەگەڵ سوپایەکی گەورەدا بەرێخست و هەمو هێزە پشتیوانەکانی بۆ هاوکاری ئەشعەس و شەبەس ڕەوانە کرد. تا دەهات شەڕەکە زیاتر و زیاتر قورس دەبو. عەبدالله کوڕی عەوف ئەزدی ئەحمەری وتی:

| | |
|---|---|
| خلوا لنا ماء الفرات الجاري | او اثبتوا لجحفل جرار |
| لكل قرم مستميت شاري | مطاعن برمحه كرار |
| ضراب هامات العدى مغوار | لم يخش غير الواحد القهار |

یانی: ئاوی ڕەوانی فورات بەئێمە بسپێرن یاله بەرابەر سوپایەکی گەورە و فراوان کەتیایدا سوارەکان تیژپێ بن، خۆراگری بکەن، لەبەرابەر سەرومرە گەورەکان کە پشت دەکەنە مەرگ، بەردەوام هێرش دەکەن و بەرم دوژمن دەکوتن و لەناوی دەبەن، ئەو هێرشبەرانەی تەوقە سەری دوژمنان دەقڵیشێنن و جگە لەخوای تاقانەی سەرکوتکەری ستەمکاران، لەکەس ناترسن.

ئەوەندە شەڕیان لەگەڵ خەڵکانی شام کرد تا لەئاوەکە دوریان کردنەوە و ئاوەکان کەوتنە دەست هاوەڵانی عەلی. وتیان: سوێند بەخوا یەك دڵۆپ ئاو بەخەڵکانی شام نادەین!

عەلی پەیامی بۆ هاوەڵانی خۆی نارد: نیازەی خۆتان لەئاوەکە هەڵگرن و ڕێگەی ئەوان بۆ ئاوەکە مەبەستن چونکە ستەمکاری ئەوان بوە هۆی ئەوەی خوا ئێوە بەسەر ئەواندا زاڵ بکات. عەلی دوورۆژ چاوەڕوانی کرد، نەکەسی بۆ لای ئەوان ڕەوانە کرد و نەکەس هاتە لای. دواتر ئەبوعەمرۆ بەشیر کوڕی عەمرۆ کوڕی مێحصەنی ئەنساری و سەعید کوڕی قەیسی هەمەدانی و شەبەس کوڕی ڕەبعی تەمیمی بانگ کرد وپێی فەرمون: بڕۆنە لای ئەو پیاوە و داوای لێبکەن فەرمانبەری و هاوڕێیەتی کۆمەڵانی خەڵك بکات.

شەبەس کوڕی ڕەبعی وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئایا تەماحکاری ناکەیت ئەگەر بەیعەت لەگەڵ تۆ بکات، کارێکی پێدەسپێری یا پێگەی بەرز دەکەیتەوە تا لای تۆ کەڵکی لێوەربگرێت؟

عەلی وتی: بڕۆن و بەڵگەی بۆ بێننەوە و بزانن بۆچونی چیە. ئەم کارە لەیەکی زی حەججە/٢١ مەی٦٥٧ زایینی ئەنجام درا. ئەم سیانە ڕۆشتنە لای معاویە. بەشیر کوڕی عەمرۆ ئەنساری دەستی بەقسە کردن کرد. سەرەتا سوپاسی خوای کرد و وەسفی کرد و وتی: ئەی معاویە، ئەم جیهانە پشت دەکاتە تۆ و تۆ بۆ ئەو جیهان دەگەڕێیتەوە. بەیانی خوا لێکۆڵینەوەت لەگەڵ دەکات و تۆ بۆ کردارەکانت سزا دەدات. سوێند دەدەم تا ئەم ئۆمەتە پەرژ و بڵاو نەکەیت و خوێنڕێژی و کوشتار لەناویاندا دورست نەکەیت.

معاویە قسەکەی بڕی و وتی: بۆ بەم شێوەیە ئامۆژگاری ڕێبەرەکەی خۆت ناکەیت؟

باوکی عەمرۆ وتی: سەروەری من وەك تۆ نیە. سەروەری من شیاوترینی خەڵکان بۆ فەرمانڕەوایی کردنی موسوڵمانانە لەسەر بنەمای لەپێشی و دینداری و پێشینەی ئیسلام و نزیکایەتی ئەو لەگەڵ پێغەمبەر.

معاویە وتی: دەڵێت چی؟

ئەبو عەمرۆ وتی: داوای خواپەرەستی لەتۆدەکات و لەتۆی دەوێت بانگەوازی کوڕە مامەکەت بەشێوەیەکی راست و دروست وەڵام بدەیتەوە چونکە ئەم کارە ئەم دنیا و ئەو دونیا بۆ تۆ دەپارێزێت و بۆ ئەنجامی کارەکانی تۆ شیاوترە!

معاویە وتی: یانی خوێنی عوسمان پشت گوێ بخەین؟ سوێند بەخوا هەرگیز ئەو کارە ناکەین.

دەڵێت: لەم کاتەدا سەعید کوڕی قەیس ناهەنگی قسە کردنی کرد بەڵام شەبەس کوڕی رەبعی پێشی کەوت و سوپاسی خوای کرد و وتی: ئەی معاویە، زانیم چۆن وەڵامی کوڕی مێحصەنت دایەوە، سوێند بەخوا ئەوەی لەدڵتایە، لای ئێمە شاراوە نیە. تۆ بیانوێکت نیە خەڵکی پێ فریو بدەیت تا ئەندێشەی ئەوان لەگەڵ خۆت سازگار بکەیت و گومڕایان بکەیت. لەبەر ئەمە وتت: رێبەرەکەتان بەستەم کوژرا و ئێمە داوای خوێنی ئەو دەکەین. بەدوای ئەم کارە، دەستەیەك نەزان وەڵامی تۆیان دایەوە. ئێمە باش دەزانین تۆ لەهاوکاری کردنی عوسمان خۆت بەدور گرت و خۆت دواخست و خوازیاری کوژرانی ئەو بویت تا بەو پێگە بکەیت کەئێستا خوازیاری پێی. بەڵام زۆرن ئەو کەسانەی بەدوای مەبەستێکدا دەڕۆن و ئارەزوی دەکەن بەڵام خواوەند رێگەیان لێ دەگرێت. هەروەها زۆرن ئەو کەسانەی زیاتر لەئارەزوی خۆیان بەدەست دێنن. سوێند بەخوا لەهیچ کام لەم دوانە سودت دەست ناکەوێت و هیچیان لەبەرژەوەندی تۆدا نیە! سوێند بەخوا ئەگەر لەوەی دەتەوێت سەرکەوتو نەبیت، خراپترینی رۆژگاری عەرەبەکانت دەبێت و ئەگەر ئەوەی ئارەزوی دەکەیت بەدەستی بێنیت، بەدەستی ناهێنیت مەگەر دوای ئەوەی لەلایەن خواوە مژدەی ئاگرت پێ بدرێت! ئەی معاویە، لەخوا بترسە و دەست لەم ئارەزوەت هەڵگرە و خۆت لەوەی شیاوە بۆ کەسانیتر، هەڵمەقورتێنە.

دەڵێت: معاویە سوپاسی خوای کرد و وتی: دوای سڵاو، یەکەم شت کەبەهۆیەوە پێ

ئاوزی تۆم بۆ دەرکەوت، ئەوە بو ڕێگەی قسە کردنت لەم پیاوە بەرێزە بڕی و وتاری ئەوت کەگەورەی خەڵکەکەی خۆیەتی، پشت گوێ خست و دواتر سەبارەت بەبابەتێك قسەت کرد هیچ زانیاریەکت لەسەری نیە. درۆت کرد و شیاوی سەرکۆنە کردنی ئەی عەرەبی سەرسەری ستەمکار، هیچ یەك لەقسەکانت ڕاست و دروست نەبو. لەمن دورکەونە چونکە تەنیا شمشێر لەنێوان من و ئێوە داوەری دەکات.

شەبەس کوڕی رەبعیَ پێی وت: ئێمە لەشمشێر دەترسێنیت؟ سوێند بەخوا بەزویی ئەنجامەکەی دەبینیت. ئەوان بۆ لای عەلی گەڕانەوە و ئاگاداریان کردەوە. عەلی بەمشێوەیە شەڕی دەست پێکرد کە بەپیاوێکی گەورەی دەفەرمو و لەگەڵ دەستەیەك لەهاوڕێکانی خۆی دەڕۆشت و لەو لایش پیاوێکی دیکە لەگەڵ دەستەیەك لەهاوەڵانی معاویە دەهاتەدەر و هەردو دەستە شەڕی یەکیان دەکرد و دەگەڕانەوە. نەیاندەویست شەڕێکی سەراسەری گشتی عێراقیەکان لەگەڵ خەڵکانی شام ڕوبدات چونکە ترسی ئەوەیان هەبوە خەڵك بەتەواوەتی لەناو بچن. عەلی هەندێ جار ئەشتەری نەخەعی ڕەوانە دەکرد و هەندێ جار حجر کوڕی عودەی کەندی یا شەبەس کوڕی رەبعی یا خالد کوڕی مەعمێر یا زیاد کوڕی نەزر یا مەعقەل کوڕی قەیسی ریاحی کوڕی سەعدی ئەنساری. ئەشتەر زیاتر لەهەموان بۆ شەڕەکان ڕۆشتەدەر.

معاویە ئەم کەسانەی یەك یەك ڕەوانەی شەڕ کرد. عەبدولرەحمان کوڕی خالید کوڕی وەلید، ئەبونەعومەری سەلەمی، حەبیب کوڕی موسلیمەی فێهری، کوڕی زی ئەلکەلاعی حەمیری، عوبەیدالله کوڕی عومەر کوڕی خەتاب، شورەحبیل کوڕی سێمتی کەندی و حومرە کوڕی مالکی هەمەدانی. ئەوان سەراسەری زی حەججە /مەی-ژوئەنی ٦٥٧ زاینیان بەشەڕ بەسەر برد. هەندێ کات ڕۆژانە دوجار شەڕیان دەکرد.

## ئاماژەدان بەچەند ڕوداوێك

لەم ساڵەدا و ماوەیەك دوای کوژرانی عوسمان، حوزەیفە کوڕی یەمان مرد. ئەو لەشەڕی وشتر ئامادە نەبو. کوڕەکانی صەفوان و سەعید لەسەر پێشنیاری باوکیان لەشەڕی صەفین شان بەشانی عەلی شەڕیان کرد تا کوژران. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٥٦/٣٥ زایینی مرد. وتاری یەکەم ڕاسترە.

هەروەها لەم ساڵەدا، بەوتەی دەستەیەك، سەلمانی فارسی لەدوسەد و پەنجا ساڵیدا مرد. ئەمە کەمترین ئەندازەیەکە بۆ تەمەنی ئەو ئاماژەیان پێداوە. دەستەیەك دەڵێن: سێسەد و پەنجا ساڵ ژیا و بەشێك لەهاوەڵانی مەسیحی بینی.

هەروەها لەم ساڵەدا عەبداللە کوڕی سەعد کوڕی ئەبی سەرح لەکاتی ڕۆشتنی معاویە بۆ شەڕی صەفین، مرد. ئەو حەزی نەدەکرد لەناو سوپای معاویەدا شەڕ بکات.

هەروەها لەم ساڵەدا عەبدولڕەحمان کوڕی عودەیسی بەلەوی سەرکردەی هاتوان لەمیسر بۆ کوشتنی عوسمان مرد. ئەو لەو کەسانە بو لەژێر دارا بەیعەتی لەگەڵ پێغەمبەر کرد. دەستەیەك دەڵێن: لەشام کوژرا.

هەروەها قودامە کوڕی مەزعون لەکۆچکەران بۆ حەبەشە و لەشەڕکەرانی بەدر مرد.

لەم ساڵەدا عەمرۆ کوڕی ئەبی عەمرۆ کوڕی زەببەی فێهری ماڵئاوایی لەجیهان کرد. پێیان دەوت ئەبو شەداد و لەشەڕکەرانی بەدر بو.

هەروەها لەم ساڵەدا عەلی کوڕی ئەبی تالب یەزید کوڕی حەجیەیی تیمی (تیم لات)ی وەك فەرمانڕەوای شاری رەی دەست نیشان کرد. ئەو سی هەزار درەمی لەباج کەم کردەوە. عەلی نامەی بۆ نوسی و بانگی کرد و سەبارەت بەسامانەکان پرسیاری لێکرد و وتی: ئەو سامانەی دزیت، لەکوێیە؟

وتی: هیچم نەدزیوە، عەلی چەند قامچیەکی لێدا و ئەوی خستە زیندانەوە و کۆیلەکەی خۆی سەعدی راسپارد چاودێری بکات. یەزید لەدەست ئەو هەڵات و پەیوەستی شام بو. معاویە سامانەکەی بەو بەخشی و ئەو دواتر خراپەی عەلی کوڕی ئەبی تالبی دەوت. تا ئەو کاتەی فەرمانڕەوایی بەمعاویە گەیشت، لەشام مایەوە. معاویە هاتە عێراق و یەزیدی کردە فەرمانڕەوایی رەی. دەستەیەك دەڵێن: ئەو هاوڕێ لەگەڵ عەلی لەشەڕی وشتر و صەفین و نەهرەوان بەشداری کرد و دواتر عەلی وەك فەرمانڕەوایی رەی دەستنیشانی کرد و ئەوەی ئاماژەی پێدرا، رویدا. راستیەکەی ئەمەیە.

# ڕوداوەکانی ساڵی سی و حەوتی کۆچی ( ٦٥٦-٦٥٨ زایینی )

## شەڕی صەفین

لەم ساڵەدا لەمحەرەم/١٩ ژوئەن – تا ١٩ ژوئیە ٦٥٧ زایینی پەیمانێکی نەنوسراو لەنێوان عەلی و معاویە بەسترا تا کۆتایی بەشەڕ بێنن بۆ ئەوەی مانگی ناژەوا تێپەڕ بکەن و ئەگەری هەیە لەکۆتاییدا بەئاشتی بگەن. نێردراوەکان لەنێوان ئەوان هاتوچۆیان دەکرد. عەلی بەنوێنەرایەتی خۆی عودەی کوڕی حاتەم و یەزید کوڕی قەیسی ئەرحەبی و شەبەس کوڕی زیاد کوڕی حەفصەی ڕەوانە کرد.

سەرەتا عودەی کوڕی حاتەم دەستی بەقسە کرد. سوپاسی خوای کرد و وتی: دوای سڵاو، ئێمە هاتوینەتە لای تۆ تا پێشنیاری کارێکت پێ بکەین تا لەسەر بنەمای ئەوپێشنیارە، خوا یەکمان بخات و ئۆمەت یەکگرتو بکات، خوێنەکان بپارێزێن و لەنێوان ئەم دودەستە برایە ئاشتی سەقامگیر بکەین. کوڕە مامی تۆ سەروەری باوەڕداران و لەپێشترینی ئەوان لەڕوانگەی پێشینە کار و ژیان و باشترینی ئەوان بۆ کاریگەری دانان لەسەر ئیسلامە. هەمو خەڵك دەوریان گرتوە جگە لەتۆ و هاورێکانت، کەس نەماوە پشت بکاتە عەلی کوڕی ئەبی تالب. ئەمە هیچ زیانێك لەو نادات چونکە لەکۆنەوە دەزانێت:

ئەگەر گوڵی شەست پەڕ گەرمی هەتاوی نەوێت گەرمی بازاری هەتاو کەم ناکات.

بترسە ئەی معاویە، تا ئەو بەڵا بەسەر تۆ و هاورێکانت نەیێت کە لەشەڕی وشتر بەسەر سوپای عایشەدا هات.

معاویە پێی وت: دەڵێی هاتویت بمترسێنیت نەك ئەوەی پێشنیاری ئاشتیم پێ بدەیت! نابێت و شتی وا نابێت ئەی عودەی. من کوڕی حەربم. ( معاویە کوڕی صەخر کوڕی حەرب). تۆ لەو کەسانەی دژی عوسمان شۆڕشت کرد و لەبکوژەکانی ئەویت. هیوادارم خوا لەتۆڵەی خوێنی ئەو تۆ بکوژێت.

شەبەس و زیاد یەك وەڵامیان دایەوە: ئێمە بۆ کارێك هاتوین کەئێمە و تۆ بەرزگاری دەگەیێنێت و ئێستا تۆ چیرۆکمان بۆ باس دەکەیت! ئەوەی سودی نیە، پشت گوێی بخە و وەڵامێك بدەرەوە سود و بەرژەوەندی هەموانی تیا بێت.

یەزید کوڕی قەیس وتی: ئێمە تەنیا هاتوین پەیامی خۆمان بگەیێنین و وەلام ببیستین و عەلی لێ ئاگادار بکەینەوە. بەلام ئامۆژگاری کردنی تۆ پشت گوێ ناخەین. بۆیە بیری تۆی دەخەینەوە تا ببێتە بەلگە بۆتۆ و بەسازان و خۆشی کۆتایی بەم بارودۆخە بێت. سەروەری ئێمە ئەو کەسەیە هەمو موسولمانان بەخەلافەتی ئەو رازی بون وئەمە لەتۆ شاراوە نیە. ئەی معاویە لەخوا بترسە و ناسازگاری لەگەل مەکە چونکە سوێند بەخوا ئێمە هاوتای ئەومان نەبینیوە و زیاتر لەهەموان لەسەر بنەمای راستی و دروستی کردەوە و کارەکان ئەنجام دەدات وزیاتر لەهەموان پشتی کردۆتە ئەم دنیا و زیاتر لەهەمو خەلکەکان خوازیاری خو و نەریتی چاکەیە.

معاویە سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: دوای سلاو، ئێوە پێشنیاری فەرمانبەری و سازگاری لەگەل موسولمانەکانتان بەمن کرد. بەلام کۆمەلانی خەلکی موسولمان کەداوای هاوپەیمانی من لەگەل ئەوان دەکەن، لەگەل ئێمەیشدان و منیش ئەم شوێنکەوتوانەم هەیە. بەلام فەرمانبردن لەرێبەرەکەی ئێوە، بەوە رازی نابین چونکە رێبەری ئێوە خەلیفەی ئێمەی کوشت و بلاوەی بەدەستەکانی ئێمە کرد و بکوژەکانی عوسمانی پەنادا. سەروەری ئێوە گومان دەکات ئەوی نەکوشتوە. ئێمە نالێین کوشتویەتی بەلام دەبێت بکوژەکانی عوسمان رادەستی ئێمە بکات تا بیانکوژین و دواتر وەلام دەدەینەوە و لەگەل خەلك رێدەکەوین و لەرێبەرەکەی ئێوە فەرمان دەبەین.

شەبەس کوڕی رەبعی وتی: ئەی معاویە، ئایا حەز دەکەیت، عەمار کوڕی یاسر بکوژیت؟

معاویە وتی: چ شتێك رێگەی ئەم کارەم لێ دەگرێت؟ ئەگەر دەستم بەکوڕی سومەییە بگات، ئەو لەبەرابەر کۆیلەکەی عوسمان دەکوژم.

شەبەس وتی: سوێند بەخوا کەجگە لەو خوایەك نیە، بەمەبەستەکانی ئەم دنیا ناگەیت مەگەر ئەوەی سەری زۆر لەجەستەکان جیاببنەوە و زەوی و ئاسمان لەتۆ تەنگ بکات.

معاویە وتی: ئەگەر وابێت، لەتۆ تەنگتر بێت!

خەلك لەدەوری معاویە بلاوەیان لێکرد و معاویە کەسی بۆ لای زیاد کوڕی حەفصە نارد و راوێژی لەگەل کرد و وتی: ئەی برای رەبیعە، عەلی پەیوەندی خزمایەتی

لەگەڵ ئێمەی پچڕاند و خەلیفەکەمانی کوشت و بکوژەکانی عوسمانی پەنا دا. داوا لەتۆ دەکەم هاوڕێ لەگەڵ خەڵکەکەت بۆ هاوکاری من بەرێکەویت و دواتر پەیمان و سوێندی خوایی لەئەستۆی مندا بێت ئەگەر سەرکەوتم، تۆ دەکەمە فەرمانڕەوایی یەکێك لەدو شارەکان، هەرکامیان دڵت بیخوازێت.

زیاد وتی: دوای سڵاو. من لای خوا پێگەیەکی رون و ئاشکرام هەیە و بەخششەکانی خۆی بەمن بەخشیوە. نابمە پشتیوانی ستەمکاران و گوناحکاران! ئەمەی وت و هەستا.

معاویە بەعەمرۆعاصی وت: لەگەڵ هیچ یەك لەوان قسە ناکەم مەگەر وەڵامێکی باشەم بداتەوە، دڵیان یەك و یەکگرتوە.

معاویە حەبیب کوڕی موسلیمەی فێهری و شورەحبیل کوڕی سێمت و مەعن کوڕی یەزید کوڕی ئەخنەسی بۆ لای عەلی رەوانە کرد. ئەوان بەرێکەوتن و رۆشتنە لای عەلی. حەبیب سوپاسی خوای کرد سڵاوی کرد و دواتر وتی: دوای سڵاو، عوسمان خەلیفەیەکی چاکەکار بو و نوسراوی خوای بەکار دەبرد و پشتی بەفەرمانە خواییەکان دەبەست. ئێوە ژیانی ئەوتان بەناڕەوا لەقەڵەمدا و مەرگی ئەوتان بەدرەنگ دەزانی و هێرشتان کردە سەری و کوشتتان. ئەگەر گومان دەکەیت، عوسمانت نەکوشتوە، بکوژەکانی بەئێمە بسپێرە تا ئەوان لەبەرابەر ئەو بکوژین. دواتر لەخەلافەت دەست هەڵگرە تا خەڵك لەنێوان خۆیان راوێژ بکەن و هەرکەسیان هەڵبژارد بیکەنە فەرمانڕەوایی خۆیان.

عەلی وتی: ئەی پیاوی بێ دایك وباوك! تۆ کارت بەم کارانە چیە؟ بێدەنگ بو چونك لەم پێگەدا نیت وبۆ وتنی ئەم قسانە شیاو نیت.

حەبیب وتی: سوێند بەخوا لەجێگەیەك دەمبینی هیچ کات پەسەندی ناکەیت.

عەلی پێی وت: تۆ خۆت چیت؟ خوا رێگەت نەدات زیندو بیت ئەگەر رێگە بدەیت ئێمە زیندو بین. ون بە لەبەرچاوم و هەرچەندە دەتەوێت هەڵبەز و دابەز بکە.

شورەحبیل وتی: من قسەیەك جگە لەقسەکانی هاوڕێکەم نیە، ئایا جگە لەمە وەڵامێکت پێیە؟

عەلی وتی: جگە لەوە هیچ وەڵامێکم پێ نیە.

دواتر عەلی سوپاسی خوای کرد و وتی: دوای سڵاو، خوا محەممەدی بەراستی و

دروستی هەڵبژارد و خەڵکی بەهەمو گومڕایی خۆیانەوە لە لەناوچون رزگار کرد و دوای بڵاوبونەوە یەکیخستن. دواتر گیانی ئەوی بردەوە بۆ خۆی و خەڵك ئەبوبەکریان وەك خەلیفە هەڵبژارد و ئەبوبەکر عومەری هەڵبژارد. ئەم دوانە هەردوك کرداری چاکەیان گرتەبەر لەسەر بنەمای دادپەروەری هەڵس وکەوتیان کرد. ئێمە رەخنەی ئەوەمان لێگرتن کە بەم کارە هەستان و دەیانزانی ئێمە بنەماڵەی پێغەمبەرین. بەڵام لەم کارەی ئەوان خۆشبوین. دواتر عوسمانیان هێنایە سەرکار و چەندین کاری کرد کەخەڵکان بەناڕەوا و نەشیاو لەقەڵەمیاندا و هێرشیان کردە سەری و خوێنیان ڕشت.

دواتر خەڵك هاتنە لای من و پێیان وتم: بەبەیعەتی ئێمە رازی بە. من رازی نەبوم. وتیان: بەبەیعەت رازی بە چونکە ئەم خەڵکە جگە لەتۆ پەسەند ناکەن و ئێمە دەترسین ئەگەر رازی نەبیت، خەڵك بڵاوەی لێبکەن. من بەیعەتم کرد بەڵام ئەوەی منی داچڵەکاندا ناسازگاری دوپیاو بو کەبەیعەتیان لەگەڵ من کردبو و ناسازگاری معاویە کەهیچ پێشینەیەکی لەئیسلامدا نیە و هەنگاوێکی راستی بۆ ئیسلام هەڵنەگرتوە.

برازایەکی ریسوا کەپێغەمبەر ئازادی کرد و باوکیشی لەسەر دەستی ئەو ئازادی بو. ئەوان دەستەیەکی بچوکن لەدەستەکان. پیاوێك کەبەردەوام لەگەڵ پێغەمبەری خوا دژایەتی دەکرد و بەردەوام خۆی وباوکی رێگەی فرت و فێڵیان دەگرتە بەر و سەرئەنجام بەزۆر وبەشەرمەوە باوەڕیان بەئیسلام هێنا. لەهیچ سەرم سوڕنامێنێت جگە لەوەی بۆ ئێوە لەدەوری ئەو کۆبونەوە و فەرمان لەو دەبەن. بۆ بنەماڵەی پێغەمبەر پشت گوێ دەخەن لەکاتێکدا نافەرمانی کردن و ناسازگاری لەگەڵ ئەوان شیاو نیە. داوتان لێدەکەم بۆ نوسراوی خواوەند و شێوەی هەڵس و کەوتی پێغەمبەر و لەناو بردنی ناڕاستی و خراپەکاری و زیندو کردنەوەی راستی و سەقامگیر کردنی کۆڵەکەکانی ئایین بگەڕێنەوە و هەوڵ بدەن. ئەمە دەڵێم و بۆ خۆم وبۆ ئێوەی خواپەرەست داوای لێخۆشبون دەکەم.

وتیان: شایەتی دەدەیت عوسمان بەستەمکاری کوژرا؟ وتی: نا، دەڵێم ستەملێکراو کوژرا نەك وەك ستەمکار.

ئەو دوانە وتیان: هەر کەس باوەڕ نەهێنێت ئەو بەستەم کوژراوە ئێمە لێی

بێزارین. گەڕانەوە.

عەلی وتی: تۆ ناتوانیت مردوەکان زیندو بکەیتەوە و ناتوانیت قسەیەك لەکەڕەکان حاڵی بکەیت بەتایبەت ئەوانەی لەراستی و دروستی رادەکەن. هەروەها ناتوانێت رێگری بکەیت لەگومڕایی کوێرەکان. تەنیا دەتوانیت ئەو کەسانە رزگار بکەیت کەباوەڕ بەنیشانەکانی ئێمە بکەن و ملکەچی راستی و دروستی بن. (نمل/٢٧/٨٠-٨١).

دواتر بەهاوەڵانی خۆی وت. ئاگادار بن ئەوان لەخراپەکاری و شوێن کەوتنی خراپە، لەئێوە لەفەرمانبرداری راستی و دروستی و تەسلیم بون بەخواکەتان بەهێزتر بن.

لەم کاتەدا عامر کوڕی قەیسی حیزمێری تایی لەسەر ئاڵای صەفین لەگەڵ عودەی کوڕی حاتەمی تایی شەڕی کرد. حیزمێریەکان خەڵکانی عامر کوڕی قەیس بون و لەبەنی عودەی کەخەڵکی عودەی کوڕی حاتەم بون، ژمارەیان زیاتر بو. عەبداللە کوڕی خەلیفەی بەوەلانی لای عەلی وتی: ئەی بەنی حیزمێر، ئایا دژی عودەی شەڕ دەکەن. ئایا لەنێوان ئێوە و باوکانتان کەسێکی وەك عودەی و باوکی دەست دەکەوێت. ئایا ئەو پاسەوانەی شارەکان و پارێزەری ناو لەرۆژی ئاودانذا نیە؟ ئایا کوڕی زەی ئەلێر باغ نیە؟ کوڕی بەخشندەترین پیاوی عەرەب، تاڵانکەری سامانەکەی خۆی بۆ هەژاران، پەنادەری بێ پەناکان، دور لەفێڵ و تاوان و گوناحکاری و ترسەنۆکی ترسەنۆکەکان نیە؟ لەناو باوکانتان یەکێکی وەك ئەو و لەناو خۆتان یەکێکی وەك عودەی نیشان بدەن. ئایا لەئیسلامدا لەپێشترینی ئێوە نیە؟ مەگەر ئەو نەبو بەنوێنەرایەتی خەڵك رۆشتە لای پێغەمبەر؟ مەگەر ئەو فەرماندەی ئێوەی لەرۆژی نەخلیە، قادسیە، مەداین، جەولولا، نەهاوەند و شەڕی شوشتەر نەبو؟

عەلی وتی: ئەی کوڕی خەلیفە تەواوی بکە. دوبارە عەلی وتی: دەبێت خەڵکی تەی کۆببنەوە. ئەوان هاتن. پرسی: لەوشەڕانەدا کێ سەرکردەی ئێوە بو؟

وتیان: عودەی.

کوڕی خەلیفە وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران لەوان بپرسە ئایا لەسەرکردایەتی ئەو رازی نین. عەلی پرسی و وتیان: رازین. عەلی وتی: عودەی بۆ هەڵگرتنی ئاڵا شیاوترە. عودەی ئاڵاکەی هەڵگرت.؟ کاتێك رۆژگاری حجر کوڕی عودەی گەیشت، زیاد کوڕی نوبییە بەدوای عەبداللە کوڕی خەلیفە گەڕا تا لەگەڵ حجر رەوانەی بکات. ئەو

ڕۆشته (جەبەلەین) و مژدەی بەعودەی دا دەیگەڕێنێتەوەو ولەم کارەدا ناوبژیوانی دەکات. ئەم کارە خایاندی و ئەمەی وت:

| | |
|---|---|
| اتنسى بلائى سادرا يا ابن حاتم | عشية ما اغنت عديك خذمرا |
| فدافعت عنك القوم حتى تخاذلوا | و كنت انا الخصم الالد العذورا |
| فولوا و ما قاموا مقامى كانما | راونى ليثا بالابائة مخدرا |
| نصرتك اذخام القريب و ابعد الـ | ـبعيد و قد افردت نصرا مؤزرا |
| فكان جزائى ان اجرر بينكم | سحيبا و ان اولى الهوان و اوسرا |
| و كم عدة لى منك انك راجعى | فلم تغن بالميعاد عنى حبترا |

یانی: ئەی کوڕی حاتەم، ئایا ئەزمونی من لەبیر دەکەیت بێ ترس تۆم پاراست؟ ئەمە لەو کاتەدا بو خەڵکی عودەی نەیانتوانی لەبەرابەر حێزمێریەکان کارێك بکەن. ئەو خەڵکانەم لەدەوروبەری تۆ دورخستەوە بەو شێوەی دەستیان لەهاوکاری کردنی یەکتر هەڵگرت و بومە دوژمنی سەرسەختی گیان گڕ. ئەوان گەڕانەوە و نەیانتوانی لەبەرابەر من خۆڕاگری بکەن، وەك بڵێی منیان بەشێری ژیان زانی کە لەسەراپەردەیەك لەشکۆ ورازی نەبون بەستەم ژیان بەسەر دەبەم. لەکاتێکدا هاوکاری تۆم کرد نزیکەکانت پشتیان تێکردیت و بەراکردن دورکەوتنەوە و من هاوکاریەکی گیانانەم پێشکەش بەتۆ کرد. پاداشی من ئەوەبو زنجیر وبەند بکرێم و لەناو ئێوە بۆ ئەم لاولا دورم خەنەوە وسوکم بکەن و گرفتار. چەندە مزگێنی و مژدەت بەمندا کەدەمگەڕێنیتەوە بەلاّم لەسەر بنەمای بەڵێنەکانی خۆت نەتوانی ڕێویەکی ریسواییش لەمن دور بکەیتەوە.

بەخواستی خوا ئاماژە بەهەموی ئەم داستانە دەدەین.

کاتێك مانگی محەرەم تێپەڕی کرد، عەلی فەرمانی بەجارچیەك دا و جاڕیدا: ئەی خەڵکانی شام، سەروەری باوەڕداران دەڵێت: تا ئەو کاتەی پێویستی کرد مۆڵەتم پێدان بۆ سەر ڕێگەی راستی و دروستی بگەرێنەوە بەلاّم ئێوە لەیاخی بون و بێدادگەری خۆتان نەگەڕانەوە و بانگەوازەکەی منتان بێ وەلاّم هێشتەوە. من بەشێوەیەکی گشتیگیر و بەرابەر هەموتانم ئاگادار کردەوە و خوا دەغەڵکارەکانی خۆش ناوێت.

خەڵکانی شام رویان کردە سەرکردە و فەرمانەدەکانی خۆیان. معاویە لەگەڵ عەمرۆ

کوڕی عاص هاتەدەر و سوپاکەی خۆیان بۆ چەندین دەستە دابەش کرد و بۆ شەڕ ئامادەیان کردن. عەلیش ئەم کارەی کرد. بەخەڵکی وت: شەڕ دەست پێمەکەن تا ئەوان شەڕ دەستپێبکەن چونکە ئێوە بەڵگەی بەهێزتان هەیە و دەسپێش نەخستی ئێوە بۆ شەڕ خۆی بەڵگەیەکی دیکەیە. کاتێك ئەم کەمتیارانەتان شکەستدا، هەڵاتوان مەکوژن، برینداروەکان ئازار مەدەن، شەرمی هیچ کەسێك روت مەکەن، گوێچکە و لوت و ئەندامەکانی جەستە مەبڕن، مەڕۆنە هیچ ماڵێك، درەمێك لەسامانی ئەوان هەڵمەگرن، ژنەکانیش مەڕەنجێن (هەرچەندە ئابڕوی ئێوە ببەن و جوێن بەسەکردە و فەرماندەکانتان بدەن) چونکە توانایی ئەوان کەمە و گیانیان ناسکە. عەلی کوڕی ئەبی تالب پێش هەر شەڕێك ئەم پێشنیارانەی دەکرد. ئەوهاوەڵانی خۆی بۆ شەڕ هاندا و وتی: ئەی بەندەکانی خوا، لەخوا بترسن، چاوتان دابخەن، دەنگتان نزم بکەنەوە، کەم قسە بکەن و هەمو هێزی خۆتان بۆ شەڕ و هەوڵدان و تێکۆشان و لەناوبردنی خراپەکاران بەکار ببەن. خۆڕاگر بن و بەردەوام بیری خوا بکەنەوە لەوانەیە لەرزگار بوان بن( انفال /٤٥/٨). شەری یەکتر مەکەن تا شکۆ و گەورەییتان لەناو نەچێت و سەرنەکەتوو نەبن. خۆڕاگربن چونکە خوا خۆڕاگرانی خۆش دەوێت (انفال/٤٦/٨). ئەی خوایە، بارانی خۆڕاگری بەسەر ئەوان ببارێنە وسەرکەوتن وپاداشتێکی گرانیان پێ ببەخشە.

عەلی لەبەرەبەیانی رۆژی شەڕ ئەمانەی کردە فەرماندەی سوپاکەی: ئەشتەری نەخەعی وەك فەرماندەی سوارەکانی کوفە، سەهل کوڕی حەنیف فەرماندەی سوپای بەسرە، عەمار کوڕی یاسر فەرماندەی پیادەکانی کوفە، قەیس کوڕی سەعد فەرماندەی پیادەکانی بەسرە و مەسعەر کوڕی فەدەکی کردە فەرماندەی قورئان خوێنەکانی بەسرە و کوفە. ئاڵاکەی بەهاشم کوڕی عەتبەی مێرقال سپارد. معاویە ئەمانەی کردە سەرکردە: باڵی راستی سوپاکەی کوڕی زی ئەلکەلاعی حەمیری، باڵی چەپ حەبیب کوڕی موسلیمەی فیهری، فەرماندەی پێشەنگەکان ئەبوئەعوەری سەلەمی. فەرماندەی سوارەکانی دەمەشق عەمرۆ کوڕی عاص، فەرماندەی پیادەکانی دەمەشق موسلیم کوڕی عەقەبەری موری و فەرماندەی هەموان زەحاك کوڕی قەیس. دەستەیەك لەخەڵکانی شام بۆمردن بەیعەتیان کرد و وەك وشترەکان ئەژنۆی خۆیان بەدەستارەکانەوە بەست.

شەرکەران پێنج ریز بون. لە یەکەم رۆژی مانگی صەفەر/ ١٩ ژوئیە ٦٥٧ زایینی بۆ شەڕ ریزیان بەست. فەرماندەی خەڵکانی کوفە لەدەست ئەشتەردابو و فەرماندەی خەڵکانی شام لەدەستی حەبیب کوڕی موسلیمەی فیهری. ئەو رۆژە بەسەختی شەڕیان کرد و تەواوی رۆژیان بەشەڕ بەسەر برد و داخی دڵی خۆیان لەیەك سەند. لەرۆژی دوەم /٢٠ ژوئیە ٦٥٧ زایینی عاسم کوڕی عەتەبە هاورێ لەگەڵ سوارەکان وپیادەکان هاتەدەر. لەخەڵکانی شام ئەبوئەعوەری سەلەمی روبەروی بویەوە. ئەورۆژەیان بەشەڕ بەسەر برد و دواتر گەڕانەوە. لەرۆژی ٣ /٢١ ژوئیە ٦٥٧ زایینی عەمار کوڕی یاسر هاتەدەر وعەمرۆ عاصیش . هەردولا بەسەختی و قورسی هەرچی زیاتر شەڕیان کرد. عەمار وتی: ئەی خەڵکان عێراق، ئایا دەتانەوێت سەیری کەسێك بکەن کەشەڕی خوا وپێغەمبەرەکەی کرد و هاوکاری بەبتپەرستەکان بەخشی وبەرێزی کردن؟ کاتێك زانی خوا دینەکەی خۆی دەسەپێنێت وپێغەمبەرەکەی سەرکەوتو دەکات، هاتە لای پێغەمبەر بەهەمان شێوە دەزانن ترسابو نەك ئەوەی خوازیاری ئیسلام بێت. دواتر ئەو کاتەی پێغەمبەر مرد ئەم پیاوە خراپەکارە بەردەوام بۆ دوژمنایەتی کردنی موسوڵمانان و تاوان و خراپەکاری دەناسرا. لەبەرابەر ئەو خۆڕاگری بکەن و تا ئەتوانن شەڕی لەگەڵ بکەن.

عەمار بەفەرماندەی سوارەکان زیاد کوڕی ئەزری وت: هێرش بکەرە سەر خەڵکانی شام. ئەو هێرشی کرد و خەڵك روبەروی بونەوە. عەمار هێرشی برد و پاشەکشێ بەعەمرۆ کوڕی عاص هێنا. لەو رۆژەدا زیاد کوڕی ئەزر لەگەڵ براکەی خۆی بەناوی عەمرۆ کوڕی معاویە لەبەنی مونەتفیق روبەرو بویەوە. کاتێك روبەروی یەك بونەوە، یەکتریان ناسی و هەردوکیان پاشەکشێیان کرد و خەڵك گەڕانەوە. بەیانی ئەو رۆژە محەممەد کوڕی عەلی (حەنیفە) هاتەدەر و عوبەیدالله کوڕی عومەری خەتاب روبەروی بویەوە. هەردوکیان سوپایەکی گەورە هاورێیەتی دەکردن. ئەوان تا ئەو جێگەی توانیان شەڕیان کرد. عوبەیدالله کەسی بۆ لای کوڕی حەنیفە نارد و داوای شەڕی دەستەویەخەی لەگەڵ کرد. محەممەد روبەروی بویەوە. عەلی ماییەکەی خۆی غاردا و رێگەی لەکوڕەکەی گرت و داوای لەعوبەیدالله کرد روبەروی خۆی ببێتەوە. عوبەیدالله گەڕایەوە. محەممەد بەباوکی وت: ئەگەر رێگەت لێ نەدەگرتم، هیوادرابوم

بیکوژم. دوبارە وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، چۆن بۆ شەڕی ئەم خراپەکارانە هاتویتەدەر، سوێند بەخوا بەدوری دەزانم تەنانەت دەستت بۆ باوکی درێژ کردبێت.

عەلی وتی: کوڕم، تەنیا بەچاکە باسی باوکی بکە.

خەڵك گەڕانەوە. عەبدالله کوڕی عەباس لەرۆژی پێنجەم /٢٣ ژوئیە ٦٥٧ زایینی هاتەدەر. وەلید کوڕی عەقەبە روبەروی بویەوە و شەڕێکی قورس دەستپێکرد. وەلید جوێنی بە کوڕانی عەبدولوتەلیبدا و کوڕی عەباس داوای روبەروبونەوەی لێکرد بەڵام وەلید رازی نەبو. کوڕی عەباس تا ئەو جێگەی دەیتوانی شەڕی کرد. لەرۆژی شەشەم /٢٤ ژوئیە ٦٥٧ زایینی قەیس کوڕی سەعدی ئەنساری بۆ شەڕ رۆشتەدەر و کوڕی زی ئەلکەلاع روبەروی بویەوە. شەڕێکی قورسیان کرد و دواتر گەڕانەوە شوێنەکانی خۆیان. دواتر سێ شەممە (٧ صەفەر/٢٥ ژوئیەی ٦٥٧ زایینی) گەڕایەوە و ئەشتەر بۆ شەڕ هاتەدەر و حەبیب کوڕی موسلیمەی فێهری روبەروی بویەوە. شەڕێکی قورسیان کرد و لەکاتی نیمەرۆ گەڕانەوە.

عەلی وتی: تا کەی نابێت شەڕی سەراسەری ویەکلاییکەرەوە دەست پێبکەین؟ ئێوارێی سێ شەممە و چوار شەممە لەناو خەڵکدا قسەی کرد، سوپاسی خوای کرد و وتی: سوپاس بۆخوا چونکە ئەوەی بیپچڕێنێت، پەیوەست نابێتەوە و ئەوەی بەهێزی بکات، کەس ناتوانێت هێزی لێ بستێنێتەوە. ئەگەر خوا دەیخواست تەنانەت دوان لەئافرێنراوەکانی رێگەی ناسازگاریان نەدەگرتەبەر و هەموی ئەم ئۆمەتە بۆ شەڕی یەك هەڵنەدەستان وئەو کەسەی پێگەیەکی نزمتر هەیە، لەپێشی کەسانی دیکەی پشت گوێ نەدەخست. ئەمە چارەنوسە ئێمەی بۆروبەرو بونەوەی ئەم خەڵکانە کۆکردۆتەوە. خوا دەمانبینێت و قسەکانمان دەبیستێت. ئەگەر دەیخواست، لەتۆڵەسەندنەوە پەلەی دەکرد تا درۆی ستەمکار ئاشکرا ببێت و راستی و دروستی پێگەی خۆی بەدەست بێنێتەوە. بەڵام ئەم جیهانی کردە شوێنی کار و کردەوەکان و ئەو جیهانەی کردە جێگەی ئارامشێکی هەمیشەیی. تا ئەوانەی خراپەیان کرد، سزا بدرێت وئەوانەی رێگەی چاکەیان گرتەبەر، پاداشتیان پێ ببەخشرێت (نجم/٣١/٥٣) ئاگادار بن بەیانی روبەروی ئەم خەڵکانە دەبنەوە. ئەمشەو زیاتر بەئاگا بمێننەوە و زیاتر نوێژ بخوێنن و تا دەتوانن قورئان بخوێنن ولەخوا بۆ سەرکەوتن و خۆڕاگری

بپارێنەوە و بەهەوڵدان و دورئەندێشی روبەروی ئەوان ببنەوە و بەردەوام راستگۆبن. خەڵك پەلاماری کەرەستەکانی شەڕی خۆیاندا و راستیان کردەوە. کەعب کوڕی جەمیل لای ئەوان تێپەڕی کرد و وتی:

اصبحت الامة فی امر عجب    و الملك مجموع غدا لمن غلب

فقلت قولا صادقا غیر کذب    ان غدا تهلك اعلام العرب

یانی: ئۆمەت گرفتارێکی چارەنوسێکی سەیر بوە، بەیانی پاشایەتی بۆ کەسێك دەبێت کەسەرکەوتن بەدەست بێنێت. قسەیەکی راستم کرد و درۆی تیا نیە، بەیانی گەورەکانی عەرەب لەناو دەچن.

عەلی شەو تابەیانی بەرازاندنەوە و ساماندانی سوپاکەی خۆی سەرقاڵ بو. معاویە لەگەڵ خەڵکانی شام روبەرویان بونەوە. عەلی سەبارەت بەهۆزەکانی شام پرسیاری کرد و شوێنەکانی ئەوانی ناسیەوە. بەئەزدیەکانی وت: شەڕ لەگەڵ ئەزد بکەن، بەهەر هۆزێکی وت لەگەڵ هۆزی هاوتای خۆی لەشام شەڕ بکات مەگەر ئەو هۆزەی هاوتای خۆی لەشامدا نەبو و لەبەر ئەمە بۆ شەڕ لەگەڵ هۆزێکی دیکە دەستنیشانی کرد وەك بوجەیلە کەخەڵکەکەی کەم بون وئەوانی رەوانەی شەڕی لەخیمەکان کرد.

خەڵك لەرۆژی چوارشەممە (٨صەفەر/ ٢٦/٢٧ ژوئیە ٦٥٧ زایینی) لەشوێنی خۆیان هەستان و شەڕێکی قورسیان دەست پێکرد و دەمەوئێوارێ گەڕانەوە. عەلی نوێژی بەیانی لەتاریکیدا خوێند و خەڵکی بۆ شەڕی شامیەکان رەوانە کرد. ئەو بۆ شەڕ پێشکەوت و ئەوان دوایکەوتن. فەرماندەی باڵی راستی سوپاکەی عەبداللە کوڕی بودەیل کوڕی وەرقای خوزاعی بو و فەرماندەی باڵی چەپی عەبداللە کوڕی عەباس. قورئان خوێنەکان لەژێر فەرماندەیی سێ کەسدا بون: عەمار کوڕی یاسر، سەعد کوڕی قەیس و عەبداللە کوڕی بودەیل. خەڵکان لەژێر ئاڵاکانی خۆیان ولەجێگەکانی خۆیان سەرقاڵ بون. عەلی هاورێ لەگەڵ خەڵکانی مەدینە لەناو دڵی سوپاکەدا بو و خەڵکانی کوفە وبەسرە دەوریان گرتبو. پێشتر هاورێکانی لەخەڵکانی مەدینە و ئەنسار بون. ژمارەیەك لەخەڵکانی خوزاعە و کەنانە و کەسانیتر هاورێیەتیان دەکرد و ئەمە جگە لەخەڵکانی مەدینە بون. عەلی دەستی بەپێشڕەوی کرد.

معاویە خێوەتێکی گەورەی هەڵکرد و جل وبەرگی گرانبایی پێوە هەڵواسی و

زۆربەی ئەو خەڵکانە لەشام کەبەیعەتیان لەگەڵ کردبو، دەوری خێوەتەکەی ئەویان گرت.

عەبداللە کوڕی بودەیل لەگەڵ باڵی راستی سوپای عەلی هێرشی کردەی سەر باڵی چەپی سوپای معاویە بەسەرکردایەتی حەبیب کوڕی موسلیمەی فێهری و تا کاتی نیمەڕۆ تا نزیك خێوەتەکەی معاویە پاشەکشێی پێکردن. عەبداللە کوڕی بودەیل هاورێکانی خۆی بەم وتە ئاگرینانە بۆ شەڕ هاندەدا: ئاگادار بن، معاویە خوازیاری کارێکە شیاو نیە بۆی و لەگەڵ هەلگرانی راستی و دروستی رێگەی ناسازگاری گرتۆتەبەر. شەڕی لەگەڵ کەسێك دەستپێکردوە هاوشێوەی خۆی نیە، خراپە و خراپەکاری هەڵکردوە تا راستی و دروستی پێ سەرکوت بکات، لەگەڵ بیابان نشینەکان و دەستەیەك لەخەڵکان هێرش دەکاتەسەر ئێوە کەگومراییی بۆ ئەوان رازاندۆتەوە و تۆوی ئاژاوەی لەدڵی ئەواندا چاندوە و راستیەکانی لەوان شاردۆتەوە و خراپەی زیاتری بەسەر ناخ و دەرونی ئەوان سەپاندوە. لەگەڵ ستەمکاران و بێدادگەران شەڕ بکەن و لەهیچ مەترسن. کوشتاریان بکەن و خوا ئەوان لەسەر دەستی ئێوە ئەشکەنجە بکات و ریسوایان بکات و سەرکەوتن بەئێوە ببەخشێت و دڵی باوەڕداران بحەوێنێتەوە (تۆبە/٩/١٤).

عەلی بەوتە دڵنشینەکانی خۆی هاوەڵانی بۆ شەڕ هاندەدا: ریزەکانی خۆتان هاوشێوەی دیوارێك لەپۆڵای سورەوەکراو سامان بدەن، زرێپۆشەکان لەپێشەوە برۆن، بێ زرێکانە لەدواوە، دیانەکانی خۆتان جیڕ بکەنەوە چونکە بەمشێوەیە ئاسانتر دەتوانن سەر لەجەستەکان جیا بکەنەوە. بەدەوروبەردا بسوڕێنەوە چونکە باشتر دەتوانن رمەکان بپارێزن، چاوەکانتان دابخەن چونکە شکۆی ئێوە بەهێزتر و دڵتان ئارامتر دەکات، دەمنگتان بمرێنن چونکە سەرنەکەوتن باشتر دەتارێنێت و لەگەڵ قورسی زیاتر پەیوەستە. ئاڵاکانی خۆتان بەبەهێزی رابگرن، پاشەکشێ بەئاڵاکان مەکەن و تەنیا بەدەستی پیاوە بوێرەکانی خۆتان بسپێرن، داوای هاوکاری لەراستی و خۆڕاگری بکەن چونکە خۆڕاگری بارانی سەرکەوتن بەسەر ئێوەدا دەبارێنێت.

یەزید کوڕی قەیسی ئەرحەبی هەستا و بەم وشانە خەڵکی بۆ شەڕ دژی شوێنکەوتوانی دێو هاندا: موسوڵمان ئەو کەسەیە دین وبڕوای راست بێت. سوێند

بەخوا ئەم خەڵکە بۆ سەقامگیر کردنی دینێك شەڕمان لەگەڵ دەکەن کە بەفیڕۆمان دابێت و نە بۆزیندو کردنەوەی راستی. ئەوان تەنیا بۆ بەگەیشتن بەمەبەستەکانی ئەم دنیا شەڕ دەکەن تا بێنە سەر کار وببنە پاشا دیکتاتۆرەکانی جیهان. ئەگەر بەسەر ئێوەدا سەرکەون، کەسانێکی وەك وەلید و سەعید و کوڕی عامری گومڕا دەکەنە فەرمانڕەوایی ئێوە کە لەیەك دانیشتندا بەئەندازەی خوێنبایی خۆی و باوکی و باوگەورێی دیاری دەبەخشێت و دواتر دەڵێت: ئەمە هی منە و گوناح نیە، وەك بڵێی میراتی دایك و باوکیەتی بەم وبەوی دەبەخشێت و نازانێت ئەمە سامانی خوایە و خواوەند لەسێبەری شمشێر و ڕمەکان بەئێمەی بەخشیوە. ئەی بەندەکانی خوا، لەگەڵ دارودەستەی ستەمکاران شەڕ بکەن چونکە ئەگەر بەسەر ئێوەدا سەرکەون ئەو دنیا و ئەم دنیاتان بەفیڕۆ دەدەن چونکە بەباشی دەیانناسن و ئەزموونتان لەگەڵیان هەیە. سوێند بەخوا تا ئەمڕۆ جگە لەزیان هیچ کارێکی دیکەیان لێ نەوەشاوەتەوە.

عەبدالله کوڕی بودەیل فەرماندەی باڵی راست بەسەختی شەڕی لەگەڵ ئەوان کرد تا خۆی گەیاندە خێوەتەکەی معاویە. ئەوانەی بۆ مەرگ لەگەڵ معاویە بەیعەتیان کردبو، لەترسی گیان پەنایان بۆ برد و معاویە فەرمانی پێدان لەبەرابەر هێرشی باڵی راستی سوپاکەی عەلی بەفەرماندەیی کوڕی بودەیل خۆڕاگری بکەن.

معاویە کەسێکی بۆ لای حەبیب کوڕی موسلیمەی فیهری فەرماندەی باڵی چەپی سوپاکەی خۆی رەوانە کرد و ئەو لەگەڵ ئەوان و خەڵکانی دیکە هێرشی کردە سەر باڵی راستی سوپاکەی عەلی و شکەستی پێهێنان. عێراقیەکان لەباڵی راست ڕەمیان کرد بەرادەیەك جگە لەبودەیل و دوسەد یا سێسەد کەس لەقوڕئان خوێنەکان کەببونە پشتیوانی یەکتر، کەس نەمایەوە. خەڵك رایان کرد. عەلی فەرمانی بەسەهل کوڕی حەنیف دا تا هاورێکانی خۆی لەخەڵکانی مەدینە بۆ پێشەوە ببات. دەستەیەکی فراوان لەخەڵکی شام روبەرویان بونەوە و شەڕیان دەست پێکرد تا ئەوەی ئەوانیان لەلای باڵی راست لەجووڵە خست. لەنێوان باڵی راست تا جێگەکەی عەلی لەناو دڵی سوپا خەڵکانی یەمەن جێگەیان گرتبو. کاتێك شەڕکەرانی باڵی راست بڵاوەیان لێکرد، شکەست لەپێگەی عەلی نزیك کەوتەوە. عەلی هێرشی کردە سەر باڵی چەپ و موزەریەکان پاشەکشێیان کرد و خەڵکانی رەبیعە خۆڕاگریان کرد. کاتێك عەلی ئاهەنگی باڵی

چەپی کرد، کوڕەکانی حەسەن و حسێن و محەممەد هاوڕێیەتیان دەکرد وبارانی تیر وەك تەرزە دادەباری و لەدەوری سەر و سینەی ئەو تێپەڕیان دەکرد. هەرکام لەکوڕەکانی هەوڵی دەدا خۆی بکاتە قەڵغان بۆی و بیگەڕێنێتەوە. ئەحمەر کۆیلەی ئەبو سوفیان یا عوسمان ئەوی بینی و روبەروی بویەوە. کیسان کۆیلەی عەلی بۆ شەڕ کردن لەگەڵ ئەحمەر غاریدا. ئەوان دوجار بەشمشێر لەیەکیان دا و سەرئەنجام ئەحمەر کیسانی کوشت. عەلی یەخەی زرێکەی ئەحمەری گرت و بۆ لای خۆی راکێشا وئەوی بەرز کردەوە و بەتوندی هەرچی زیاتر کێشای بەزەویدا بەشێوەیەك هەمو جمگە و ئێسقانەکانی شکا. خەڵکانی شام لەعەلی نزیك کەوتنەوە بەلاّم ئەم نزیك کەوتنەوە تەنیا بوە هۆی پێشڕەوی کردنی عەلی. حەسەنی کوڕی پێی وت؟ چ زیانێك دەبینیت ئەگەر بۆ لای ئەم دەستە لەهاورێکانت بگەڕێیتەوە؟

وتی: کوڕم، سەرەتایەك بۆ مەرگی باوکت هەیە و لێی تێپەڕ نابێت، نەهەلاّتن خاوی دەکاتەوە و نەپەلە کردن خێراتری دەکات. سوێند بەخوا باوکت ترسی ئەوەی نیە بڕواتە ناو قوڕگی مەرگ یا مەرگ هێرشی بکاتەسەر. کاتێك گەیشتە خەڵکی رەبیعە، بەدەنگێکی بەرز و بوێرانە پرسیاری لەپێشهاتەکان کرد: پرسی: ئەم ئالاّیانە هی کێیە؟

وتیان: خەڵکی رەبیعە.

وتی: ئالاّی خەڵکانێکە خوا ئەوانی هێشتۆتەوە وخۆڕاگری بەوان بەخشیوە و هەنگاوی بەهێز کردون. فەرمانی بەحوزەین کوڕی مونزەردا: ئەی جوامێر، ئایا ئالاّکەی خۆت یەك گەز بۆ پێشەوە نابەیت؟

وتی: بەڵێ، سوێند بەخوا دەگەز. ئەوەندە بۆ پێشەوە ڕۆیشت کەعەلی وتی: بەسە، لەسەر جێگەکەت بمێنەرەوە.

کاتێك عەلی گەیشتە خەڵکی رەبیعە، هاواری کرد: ئەی خەڵکانی رەبیعە، ئەگەر سەروەری باوەڕداران لەناو نێوە زیانی بەرکەوێت و لەم کاتەدا یەك کەس لەنێوە زیندو بێت، لەناو عەرەبەکان ریسوا دەبن. خەڵکانی رەبیعە بەچەشنێك شەڕیان کرد کەپێشتر هاوشێوەی نەبینراوە. لەبەر ئەمە عەلی وتی:

لمن راو يقدمها فى الموت حتى يزيرها　　　حياض المنايا تقطر الموت و الدما

اذقنا ابن حرب طعننا و ضرابنا　　　يا سيافنا حتى تولى و احجما

| | |
|---|---|
| جزى الله قوما صابروا فى لقائهم | لدى الموت قوما ما اعف و اكرما |
| و اطيب اخبارا و اكرم شيمة | اذا كان اصوات الرجال تغغما |
| ربيعة اعنى انهم اهل نجدة | و باس اذا لاقوا خميسا عرمرما |

بۆ پێشەوەی دەبات تا دەگاتە ئاوبەستەکانی مەرگ، لەوێ کە لەئاسمان و زەوی زیان و خوێن دەبارێت. ئازاری ڕم و شمشێرمان بەکوڕی حەرب چێشت بەچەشنێك هەڵهات و دەستی لەشەڕ کردن هەڵگرت. خوا پاداشتی چاکەی ئەو خەڵکە بداتەوە کە لەروبەرو بونەوە لەگەڵ مەرگ خۆڕاگریان کرد. چەندە داوێن پاك و خەڵکانێکی بەڕێزن. دەنگێکی لەهەموان پاکتریان هەیە و کردەوەیەکی ڕێزدارانەتر، ئەمە لەکاتێکدایە لەترسی مەرگ، ئاوازی پیاوان لەناو قوڕگ دەشکێنێت. باسی ڕەبیعە دەکەم کەکاتێك روبەروی سوپایەکی گەورە و بناغەروخێن دەبنەوە، پیاوەتی و جوامێری و ڕێزداری لەخۆیان نیشان دەدەن.

ئەشتەر لای ئەو تێپەڕی. ئەو دەیویست بەرەو شوێنی زیان لەلای باڵی راست بڕوات و بەخێرایی بەرەو ئەو شوێنە دەڕۆشت. بینی عەلی ئاهەنگی باڵی چەپی سوپای دوژمنی هەیە. عەلی هاواری کرد: ئەی مالك؟

ئەشتەر وەڵامی دایەوە: گیانم بەقوربانت بێت ئەی سەروەری باوەڕداران.

عەلی وتی: بڕۆ لای ئەم خەڵکە وپێیان بڵێ: لەمەرگ بۆ کوێ رادەکەن؟ نەدەتوانن مەرگ دەستەمۆ بکەن و نەدەتوانن شانازی بەژیانی هەمیشەییەوە بکەن.

ئەشتەری نەخەعی بەرێکەوت و فەرمانەکانی عەلی بەوان گەیاند. دواتر هاواری کرد: ئەی خەڵکینە، من ئەشتەرەم، لەدەوری من کۆببنەوە. دەستەیەك دوای کەوتن و دەستەیەك بەرێگای خۆیاندا ڕۆشتن. هاواری کرد: ئەی خەڵکینە، شەڕکردنی ئەمڕۆتان نەشیاو بو! پیاوانی مەزحێج بێننە لای من و تایبەتیان بکەن بەمن. مەزحێجیەکان لەدەوری کۆبونەوە. بەوانی وت: نەخوای خۆتان رازی کرد و نە لەشەڕ لەگەڵ دوژمن ڕێزتان لێگرت. ئێوە منالی شەڕن! چۆن دەکرێت ئەم هەڵس و کەوتە لەئێوە بوەشێتەوە؟ ئێوە خواوەندی هێرشەکان، جوامێرانی بەرەبەیان، سوارکارە ئازاکان، مەرگی شەڕکەران و مەزحێجیەکانی گۆڕەپانن و لەتۆڵە سەندنەوە کەس پێش ئێوە ناکەوێت و ناتوانێت خوێنتان بەفیڕۆ بدات. ئەوەی ئەمڕۆ ئەنجامی دەدەن،

بەیانی دەگێڕنەوە، جوان تێفکرن و بەراستی شەڕ لەگەڵ دوژمن بکەن چونکە خوا بەردەوام لەگەڵ راست کردارانە. سوێند بەو کەسەی گیانم لەدەستی ئەودایە، هیچ کام لەخەڵکانی شام بەئەندازەی باڵی مێشولەیەك دینیان نیە. ڕەشی لەروخساری من بسڕنەوە تا خوێن هێرشی بۆ بێنێت. لەسەر ئێوە بێت ئەم خێومتە گەورمیە بکەنە نیشانەی خۆتان. سوێند بەخوا ئەگەر خواوەند بیدرێت، ئەو کەسانەی لەدەوری کۆبونەتەوە، لەت لەت دەبن و رادەکەن. مەزحێجیەکان وتیان: بەشێوەیەك کردار دەکەین دڵخوازی تۆ بێت. ئەو بەرەو فراوانی خەڵك لای باڵی راست غاریدا و روی کردە ئەوان و بەردەوام دەیگەڕاندنەوە. گەنجانێك لەخەڵکی هەمەدان پێشوازیان لێکرد و ئەمان لەو رۆژەدا هەشسەد پیاوی شەڕکەر بون. بەرادەیەك لەباڵی راست بوێرانە شەڕیان کردبو کە سەد و هەشتا پیاو لەوان کوژرابو هاورێ لەگەڵ یانزە سەرکردە. یەکەمیان زەیب کوڕی شورەیح و دوایینیان شورەحبیل، مەرسەد، هۆبەیرە، یەریم، وسومەیر هەمویان منداڵەکانی شورەیح. دواتر عێمیرە کوڕی بەشیر و ئەوسا حەرەس کوڕی بەشیر ئاڵایان لەدەست گرت و هەردوکیان کوژران. دوای ئەوان سوفیان کوڕی زەید و عەبداللە کوڕی زەید و بەکر کوڕی زەید ئاڵاکەیان بەدەستەوە گرت و کوژران. وەهب کوڕی کورەیب ئاڵاکەی هەڵگرت و لەگەڵ خەڵکەکەی بەرەو شەڕ بەرێکەوتن و بەردەوام دەیانوت: خۆزگە بەژمارەی ئێمە پیاوانێك لەعەرەب دەبون لەسەر مەرگ پەیمانیان دەبەست و دواتر رومان دەکردە گۆڕەپان و نەدەگەڕاینەوە تا سەرکەوتنمان بەدەست دەهێنا یا دەکوژراین! ئەشتەر قسەی ئەوانی بیست و وتی: من لەگەڵ ئێوە پەیمان دەبەستم کە نەگەڕێمەوە یا سەرکەوتن بەدەست دێنین یا دەکوژرێین. دواتر ڕۆشتە ناو ریزی ئەوان. کەعب کوڕی جوبەیل لەمبارەوە وتی:

وهمدان زرق تبتغی من تحالف

یانی: هەمەدانیەکان بۆ هێرش بردن ساف و پاکن و بەدوای کەسێکدا دەگەڕێن تا پەیمانی مەرگی لەگەڵدا ببەستن.

ئەشتەر بەرەو باڵی راست غاریدا و خەڵك رویان تێکرد و خەڵکانی بەسرە و هاوشێوەکانیان گەڕانەوە. ئاهەنگی هیچ دەستەیەکی شەڕکەری نەکرد مەگەر ئەوەی دەستی بەسەردا گرت و هیچ سوپایەك مەگەر ئەوەی پاشەکشێی پێ کرد. بەم کارەوە

سەرقاڵ بو تا ئەوەی زیاد کوڕی نەزری حارسیان بەبرینداری لای ئەو تێپەڕاند و بەرەو لەشکرگەیان دەبرد. هۆکارەکەی ئەوە بو عەبدالله کوڕی بودەیل و هاوڕێکانی لەباڵی ڕاست کەوتبونە ناو بۆسەی دوژمن و ڕێگەی دەربازبونیان نەبو. لەبەر ئەمە زیاد کوڕی نەزری حارسی بۆ هاوکاری ئەوان ڕۆیشت و ئاڵاکەی خۆی بۆ شەڕکەرانی باڵی ڕاست هەڵکرد و ئەوان لەشوێنەکانی خۆیان خۆڕاگریان کرد و زیاد ئەوەندە شەڕی کرد تا لەخاك وخوێندا تلایەوە. دواتر لای یەزید کوڕی قەیسی ئەرحەبی تێپەڕین کەبەرەو لەشکرگە دەبرا. دوای ئەوەی زیاد کەوتە سەرزەوی، یەزید ئاڵاکەی خۆی بۆ شەڕکەرانی باڵی ڕاست هەڵکرد و ئەوەندە شەڕی کرد تا کەوتە سەر زەوی. کاتێك ئەشتەر ئەوی بینی، وتی: سوێند بەخوا ئەمە خۆڕاگری چاکەکاران و کرداری ڕێزدارانە. ئایا پیاو شەرم نایگرێت بگەڕێتەوە و نەکوژرێت یا نەکەوێتە لێواری هەڵدێری مەرگەوە؟ ئەشتەر تا ئەو جێکەی دەیتوانی بوێرانە شەڕی کرد و حەرەس کوڕی جومەهانی جوعفی خۆی پێگەیاند و شان بەشانی ئەو شەڕی کرد. ئەو و پەیوەست بوان بەو (ئەشتەر و هاوڕێکانی) کەگەڕابونەوە، ئەوەندە شەڕیان کرد شکەستیان بەشامیەکان هێنا. ئەشتەر لەنێوان نوێژی عەسر و ئێوارێ تا داوێنی معاویە پاشەکشێی پێ کردن. ئەشتەر گەیشتە عەبدالله کوڕی بودەیل کەهاورێ لەگەڵ دەستەیەك لەقورئان خوێنەکان نزیکەی دوسەد یا سێسەد پیاوی شەڕکەر خۆیان بەزەویەوە لکاندبو وەك بڵێی چۆکیان داباوە. ئەو شامیەکانی لەدەوروبەری ئەوان دور کردەوە و ئەوان براکانی خۆیان بینی وپرسیان: چ بەڵایەك بەسەر سەروەری باوەڕداران هاتوە؟ وتیان: تەندروست و زیندوە و وەك شێر لەباڵی چەپ شەڕ دەکات و خەڵك لەدەوروبەری ئەو سەرقاڵی شەڕ کردنن. وتیان: سوپاس بۆ خوا! گومانمان دەکرد کوژراوە و ئێوە هەموتان لەناوچون. عەبدالله کوڕی بودەیل بەهاوەڵانی خۆی وت: ئێمە پێش بخەن. ئەشتەر وتی: ئەو کارە مەکە و لەگەڵ خەڵك بمێنەرەوە چونکە ئەمە باشتر پارێزگاری لەتۆ و هاوڕێکانت دەکات. عەبدالله ڕازی نەبو و بەدو شمشێر هاوشێوەی کێوێك هێرشی کردە سەر خێوەتەکەی معاویە و بینی وەك بڵێی پۆششێکیان لەئاسن وبەرد لەدەوری کۆکردۆتەوە. عەبدالله کوڕی بودەیل لەناو هاوەڵانی هاتەدەر و پێشڕەوی کرد و هەر کەس ڕوبەڕوی بویەوە، کوشتی تا

دەستەیەکی فراوانی کوشتار کرد و خۆی لەمعاویە نزیك کردەوە. خەڵك لەهەر کەنارێکەوە روبەروی بونەوە و ئەویان لەگەڵ دەستەیەك لەهاوەڵانی گەمارۆدا. ئەو پیاوە ئەوەندە شەڕی کرد تا خۆی و هاوەڵانی شەرابی مەرگیان خوارد. دەستەیەك لەوان بریندار گەڕانەوە. ئەشتەر حەرەس کوڕی جومەهانی جوعفی رەوانە کرد و ئەو هێرشی کردە سەر ئەو خەڵکانە لەشام کەشوێن هاورێیانی عەبداللە کوڕی بودەیل کەوتبون. ئەوان زیانی شامیەکانیان دورخستەوە و هاوەڵانی خۆیان ئاسودە کرد و خۆیان بەئەشتەری ئەخەعی گەیاند. معاویە کوڕی بودەیلی بینیبو چەندە پیاوانە شەڕ دەکات، پرسی: ئایاسەرکردەی ئەوانە؟ کاتێك کوژرا، کەسێکی نارد تا بزانێت کێیە. خەڵکانی شام ئەویان نەناسی. معاویە خۆی ڕۆشتە سەر سەری و کاتێك بینی، ناسیەوە و وتی: عەبداللە کوڕی بودەیلە. سوێند بەخوا ئەگەر ژنانی خوزاعە فەرمانیان پێدەدرا، شەڕیان لەگەڵ ئێمە دەکرد چ بگات بەپیاوەکانیان. دواتر هۆنراوەکەی حاتەمی تایی وەك بەڵگە هێنایەوە:

اخو الحرب ان عضت الحرب عضها          و ان شمرت یوما به الحرب شمرا

یانی: پەروەردەی گۆڕەپانی شەڕ، بەشێوەیەك ئەگەر جەنگ زیانی لێ بدات، زیانی لێ دەدات و ئەگەر بۆ تلاندنی ئەو قۆڵ هەڵماڵێت، ئەویش قۆڵ هەڵدەکات.

ئەشتەر لەبەرابەر عەك و ئەشعرین خۆڕاگری کرد و بەمەزحێجیەکانی وت: زیانی عەك لەئێمە دوربخەنەوە. لەناو هەمەدانیەکان وەستا وبەکەندەی وت: ئەشعەرین دوربخەنەوە. هەمویان تا ئێوارێ بەقورسی شەڕیان کرد. ئەشتەر لەگەڵ هەمەدانیەکان و دەستەیەکی دیکە لەخەڵکان شەڕیان لەخەڵکانی شام کرد و تا شوێنەکانی خۆیان پاشەکشێیان پێکردن و ئەوانیان بۆ ڕێزە پێنجیەکان دورخستەوە کەدەوری معاویەیان گرتبو و خۆیان بەدەستارەکانیان بەستبویەوە. سەرئەنجام گەیشتنە پێنجەم ڕیزی دەوری معاویە. معاویە داوای ئەسپەکەی خۆی کرد و سواری بو. دواتر وتی: دەمویست رابکەم کەوتاری کوڕی ئتنابەی ئەنساریم لەرۆژگاری جاهلی کەوتە بیر:

ابت لی عفتی و ابی بلائی          و اقدامی علی البطل المشیح

و اعطائی علی المکروه مالی          و اخذی الحمد بالصمن الربیح

و قولی کلما جشات و جاشت:          مکانك تحمدی او تستریحی

یانی: داوێن پاکی و بریقەداری من و ئەوەی بەردەوام لەگەڵ دەستە یاخیەکان ڕووبەڕو دەبمەوە، ڕێگر بون لەوەی ڕابکەم. هەروەها بەخشینی سامانەکەم بۆ دورخستنەوە لەزیان و بەدەست هێنانی وەسف کردن بەبەهای زۆر، و وتاری من لەگەڵ ناخم (هەرجار کەبێتە جۆش وبکەوێتە خرۆش): لەسەر جێگەی خۆت بە یا لەبەر خۆڕاگری سوپاست دەکەن یاخۆت لەڕەنجی ئەم ژیانە شەرمێنەرە ڕزگارت دەبێت.

دەڵێت: ئەم هۆنراوەیە ڕێگر بو لەبەردەم هەڵاتنم. عەمرۆ عاصیش سەیری کردم و وتی: ئەمڕۆ ڕۆژی خۆڕاگریە و بەیانی ڕۆژی شانازی. وتم: ڕاستت وت. جوندەب کوڕی زوهەیر پێشڕەوی کرد و ڕوبەڕوی سەرکردەی ئەزدیەکانی شام بویەوە. سەرکردەی شام ئەوی کوشت. لەدەستەکەی ئەو عجەل کوڕی عەبداللە و سەعد کوڕی عەبداللەیش کوژران. ئەبو زەینەب کوڕی عەوفیش کوژرا. عەبداللە کوڕی ئەبی حوصەینی ئەزدی هاوڕێ لەگەڵ ئەو قورئان خوێنانەی لەگەڵ عەماری یاسر بون، بۆ شەڕ هاتەدەر و گیانی سپارد. عەقەبە کوڕی حەدیدی نومەیری هەنگاوی بردە پێش و بەردەوام دەیوت: لەوەڕگای ژیان، مشتێ خۆڵ و خاشاك، دارەکانی دڕکاوی، تازەکەی کۆنەیەك کەوتو لەسەر خاك و شیرینیەکەی تاڵە. من گیانی خۆم لەو لەوەڕگایە هەڵگرت و پشتم تێکرد. لەناو هەر سوپایەك و لەناو هەر شەڕێك ئارەزوی شەهید بونم بوە بەڵام خوا نەیویست تا ئەمڕۆ لێی بەهرەداربم. لەئێستاوە خۆمی بۆ ئامادە دەکەم و هیوادارم لێی بێبەش نەبم. ئەی بەندەکانی خوا، لەشەڕکردن لەگەڵ ئەو کەسانەی بەڕوی خوادا شمشێریان کێشاوە، چاوەڕوانی چین؟ وتەکانی ئەو درێژەی کێشا. وتی: ئەی برادەران، من ئەم دنیام بەجیهانی بێ کۆتایی فرۆشت و هەنوکە بەرەو ئەوێ دەڕۆم. براکانی عوبەیداللە کوڕی حەدید و مالك کوڕی حەدید و عەوف کوڕی حەدید بەدوای ئەودا بەڕێکەوتن و وتیان: دوای تۆ خۆشی ئەم دنیامان ناوێت. هەمویان پیاوانە شەڕیان کرد تا کوژران. شەمر کوڕی زی ئەلجەوشن هەنگاوی بردە پێش و ئەدهەم کوڕی موحرەزی باهلی شمشێری لەڕوخساریدا و شمریش بەهەمان شێوە، بەڵام زیانی پێ نەگەیاند. شمر بۆ خێوەتەکەی گەڕایەوە، وچونکە تینو بو، ئاوی خواردەوە و ڕمەکەی خۆی هەڵگرت و هێرشی کردە سەر ئەدهەم و دای بەزەویدا و وتی: ئەمە لەبەر ئەوە!

ئاڵای بوجەیلە لەدەستی ئەبوشەداد قەیس کوڕی هوبەیرەی ئەحمەسی ناسراو بەناوی قەیس کوڕی مەکشوحدا بو. بەخەڵکەکەی خۆی وت: سوێند بەخوا هەر ئێستا ئێوە بۆ لای خواوەندی ئەو قەڵغانە زێرینە دەبەم. مەبەستی عەبدولڕەحمان کوڕی خالید کوڕی وەلید بو کەقەڵغانێکی زێرینی پێبو. بەتەواوی لەگەڵ شامیەکان شەڕی کرد وبەشمشێرێکی دەرکێشراو هێرشی کردە سەر خاوەنی قەڵغانی زێرین. یەکێك لەکۆیلەکانی معاویە ڕێگەی لێگرت و شمشێری لەقاچی ئەبوشەداد دا و قرتاندی. ئەبوشەداد ئەوی کوشت. ڕمەکان لەهەر لایەکەوەو کردیان بەنیشانە و گیانیان لێسەند. عەبدالله کوڕی قەلعی ئەحمەسی ئاڵاکەی هەڵگرت و شەڕی کرد تا لەخاك و خوێندا تلایەوە. دواتر عەفیف کوڕی ئەیاس هەڵیگرت و ئاڵاکەی لەدەستا بو تاخەڵك کەوتنە یەك. هەروەها لەم ڕۆژەدا حازم کوڕی ئەبی حازم برای قەیس کوڕی ئەبی حازم و باوکی قەیس کوژران. ئەوبە یەکێك لەهاوەڵانی پێغەمبەر هەژمار دەکرا. نوعەیم کوڕی صوهەیب کوڕی عیلەیش کوژرا. ئەوان هەمویان لەخەڵکانی بوجەیلە بون.

کاتێك عەلی بینی باڵی ڕاستی سوپاکەی گەڕاوەتە شوێنەکەی خۆی و شەڕکەران لەسەر جێگەکانی جێگر و پاشەکشێیان بەدوژمن کردوە و ڕویان کردۆتە گۆڕەپانەکانی شەڕی ئەوان و بەردەوام هێرشیان دەکەنە سەر، بەرێکەوت و ڕۆشتە لای ئەوان وتی: بینیم ئێوە لەریزیەکانی خۆتان پاشەکشێتان کرد بەشێوەیەك ئەم ستەمکارانە گەمارۆیان خستنەسەر. ئێوە سەروەری هەمو خەڵکانی ڕێزدارن کەبۆ قورئان خوێندن شەوانە ناخەون و بانگەوازی ڕاستی و دروستیتان بەشێوەیەکی ئاشکرا وەڵام دایەوە. ئەگەر ئێوە دوای هەڵاتن بۆ ریزەکانی شەڕنەدەگەڕانەوە و هێرشتان نەدەکرد و روبەروی دوژمن نەدەبونە، ئەوەتان بەسەردا دەسەپێنرا کەبەسەر هەڵاتوانی ڕۆژی شەڕ دەسەپێنرێت و هەموتان لەناو دەچون. بەڵام ئەوەی خەمی منی سوك کرد و کزانەوەی دڵی ئارام کردەوە، ئەوە بوبینیم ئێوە دەرنگتر گەمارۆتان خستە سەرئەوان بەهەمان شێوە کە لەسەرەتاوە ئەوان گەمارۆیان خستە سەر ئێوە و پاشەکشێتان پێکردن بەهەمان شێوە کەپاشەکشێیان پێکردن. ئێستا ئەوان لەوشتری ڕەم کردوی تینو دەچن کەکۆتاییەکانیان سوار ئەوانەی پێشەوە دەبن. خۆڕاگری بکەنە پیشە

چونکە ئارامشی خوایی بۆ سەر ئێوە داباریوە وخوا ئێوەی بەزانایی قووڵی خۆی بەهێز کردوە تا تێکشکاو بزانێت تورە خواوەندی لەناوبەری خۆیەتی. وتەکانی درێژەی کێشا. کاتێك هەردو لای شەڕکەر لەصەفین شەڕیان دەست پێکرد، بێشر کوڕی عیصمەتی مێری، کەپێشتر پەیوەستی معاویە ببو، هاتە ناو گۆڕەپانی شەڕ. بێشر سەیری مالك کوڕی عەقەدیەی جۆشەمی کرد وبینی پیاوانە خەرمانی ژیانی شامیەکان دروێنە دەکات. لەم کارە تورە بو وهێرشی کردە سەر مالك. ماوەیەك شەڕیان کرد و دواتر بێشر کوڕی مالك بەشمشێر لێیدا بەلآم نەیکوشت و لێی خۆشبو و لەبەرئەوەی بریندار‌ی کردبو، پەشیمان بویەوە. پیاوێکی ستەمکار و خوێنخۆڕ بو. وتی:

| | |
|---|---|
| و انی لارجو من ملیکی تجاوزا | ومن صاحب الموسوم فی الصدرهاجس |
| دلفت له تحت الغبار بطعنة | علی ساعة فیها الطعان تخالس |

یانی: داوای لێخۆشبون لەخوا دەکەم چونکە لەهەلگری برین و نیشان، ئەندێشەی ئازاردەر و نەشیاو بۆ سڕینەوە لەدڵی مندایە. لەژێر تەپ و تۆزدا بەڕم لێمدا و ئەمە لەکاتێکدا بو شمشێر و ڕمەکان بەخێرایی دادەبارین.

وتەکانی بەگوێی بێشر کوڕی مالکی عەقەدمیە گەیشت و وتی:

| | |
|---|---|
| الا ابلغا بشر بن عصمة اننی | شغلت و الهانی الذین امارس |
| وصادفت منی غرة و اصبتها | کذالك و الابطال ماض و حابس |

یانی: ئەم پەیامە لەمنەوە بەگوێی بێشر کوڕی عصمەت بگەیێنە کەمن سەرگەرم وگرفتاری ئەو کەسانە بوم کەسەرقاڵی کوشتاریانی بوم: تۆ لەیەك سات منت بەنائاگا بینی و شمشێرت دەرکێشا، پاڵەوانەکان بەمشێوەن، هەندێ کات وەك شمشێر تیژن و هەندێ کات گرفتاری زیندان.

لەم بگرە و بێنەدا عەبدالله کوڕی توفەیلی بەکایی هێرشی کردە سەر خەڵکانی شام. کاتێك گەڕایەوە، پیاوێك لەبەنی تەمیم بەناوی قەیس کوڕی مورە لەو کەسانەی پێشتر پەیوەستی معاویە ببو، هێرشی کردەسەر و ڕمی لەسەرشانەکانی دانا. کوڕی مامەکەی عەبدالله بەناوی یەزید کوڕی معاویە ڕێگەی لێگرت و ڕمەکەی خۆی خستە سەر شانی تەمیمیەکە و پێی وت: ئەگەر ڕمەکە بچەقێنێت، دەیچەقێنم! تەمیمی

هاواری کرد: لەگەڵ خوا پەیمان دەبەستیت ئەگەر ڕم لەسەر شانی هاوڕێکەت هەڵگرم ڕم لەسەر شانم هەڵدەگریت! وتی: بەڵێ. تەمیمی ڕمەکەی خۆی هەڵگرت و یەزیدیش ڕمەکەی خۆی. کاتێك خەڵك گەڕانەوە یەزید کوڕی معاویە لەعەبدالله کوڕی توفەیل ڕەنجا و وتی:

الم ترنی حامیت عنك مناصحا    بصفين اذ خلاك كل حميم

و نهنهت عنك الحنظلي و قداتي    على سابح ذي ميعة و هزيم

یانی: ئایا نەتبینی لەصەفین لەو کاتەی هەمو خزمەکانی دەوروبەرت تۆیان بەجێهێشت، من لەبەر چاکەکاری بەرگریم لەتۆ کرد؟ ڕمی حەنزەلیم لەتۆ دور کردەوە و خواوەندەکەی لەسەر سەمەندێکی تیژپێ و سۆبایی کەر لەدەریاییەکەی خرۆشاو لەخۆڵ چالاکی دەنواند و هاواری دەکرد.

پیاوێك لەبنەماڵەی عەك لەخەڵکانی شام هاتەدەر و داوای شەڕکەری کرد. قەیس کوڕی فەهدانی کەندی بۆ شەڕی ئەو ڕۆشتەدەر و پەلاماریدا. ماوەیەك شەڕیان کرد و سەرئەنجام عەبدولرەحمان ئەوی گرت و کوشتی و وتی:

لقد علمت عك بصفين اننا    اذا التقت الخيلان نطعنها شزرا

و نحمل رايات الطعان بحقها    فنوردها بيضا و نصدرها حمرا

یانی: خەڵکانی عەك لەصەفین بەباشی دەیانزانی کاتێك دوسوپای سوارە ڕوبەڕوی یەك ببنەوە، ئێمە لەچەپ وراستەوە لێیان دەدەین. ئاڵاگانی شەڕ، بە شێوەیەکی شیاو، هەڵدەکەین، سپیەکان دەبەینە گۆڕەپانی شەڕ و سورەکان دێنینەدەر.

قەیس کوڕی یەیزد لەهەڵاتوان بۆ لای معاویە، بۆ شەڕ هاتەدەر و ئەبو عومەری طة کوڕی یەزید ڕوبەڕوی بویەوە. یەکیان ناسیەوە و ڕێکەوتن و گەڕانەوە و هەرکامیان وتی ڕوبەڕوی براکەی خۆی بۆتەوە. خەڵکی تەی لەم ڕۆژدا ئازایانە شان بەشانی عەلی شەڕیان کرد. بۆ شەڕ لەگەڵ ئەوان چەندین دەستە خۆیان ئامادە کرد. حومرە کوڕی مالکی هەمەدانی هاتە لای ئەوان و وتی: ئەم خەڵکە پیرۆزە کێن؟ عەبدالله کوڕی خەلیفە کەپیاوێکی شیعی و شاعێر بو، وتی: ئێمە خەڵکانی تایی دەشت و خەڵکانی تایی ڕیگەلان و خەڵکانی تایی کوێستانەکانی دارخورماکانین، خەڵکانی تایی ڕمەکان، تایی بەردەلانەکان و سوارکارەکانی بەرەبەیانین. حومرە کوڕی مالك پێی وت: بەباشی

وەسفی خەڵکەکەت دەکەیت. خەڵك بەقورسی شەڕیان کرد و بەوانی وت: ئەی خەڵکانی تەی، هەر کۆنە و تازەیەك کەهەمە، قوربانی ئێوە بێت، هەوڵ بۆ دین بدەن و بۆ نەژادی لەپێشی خۆتان تێبکۆشن. بێشر کوڕی عەسوس لەم ڕۆژەدا هێرشی برد و شەڕی کرد تا چاوێکی خۆی لەدەستدا. لەمبارەوە وتی:

| | |
|---|---|
| الاليت عينى هذه مثل هذه | و لم امش فى الحياء الا بقائد |
| و يا ليت رجلى ثم طنت بنصفها | و يا ليت كفى ثم طاحت بساعد |
| و يا ليتنى لم ابق بعد مطرف | وسعد و بعد المستنير بن خالد |
| فوارس لم تغد الحواضن مثلهم | اذا الحرب ابدت عن خدام الخرائد |

یانی: خۆزگە ئەم چاوەم وەك چاوەکەیترم کوێر دەبو وجگە لەرێبەرێك لەگەڵ خەڵکدا ڕێگەم نەدەبڕی. خۆزگە قاچم دەقرتا و خۆزگە بازوم لەدەستم جیا دەبویەوە و دوای موتەریف و سەعد و موستەنیر کوڕی مالك زیندو نەدەمامەوە. سوارکارانێك کەژنانی پەرستار هیچ کات خواردنیان بەهاوشێوەی وەك ئەوان نەداوە، پاڵەوانانی گۆڕەپانی شەڕن ئەو کاتەی شەڕ پەردە لەسەر گەوهەر و پاوانەکان هەڵبگرێت.

نەخەعیەکان( خەڵکانی ئەشتەری نەخەعی) لەم ڕۆژەدا باشتر و زیاتر لەهەموان شەڕیان کرد. لەناو ئەوان حەییان کوڕی هوزە،بەکر کوڕی هوزە، شوعەیب کوڕی نوعەیم، ڕەبیعە کوڕی مالك کوڕی وەهبیل و ئوبەی کوڕی قەیس برای عەلقەمە کوڕی قەیس کوژران و قاچی عەلقەمە لەم ڕۆژەدا بڕا. ئەو بەردەوام دەیوت: هیچ کات نەمدەویست قاچم لەوەی هەیە باشتر بێت و ئەمە لەو شتانەیە لەبەرابەری هیوای پاداشتم لەخواوەند هەیە. دەیوت: براکەم لەخەودا بینی و پرسیم: ڕوبەڕوی چی بویتەوە؟ وتی: ئێمە لای خوای گەورە ڕوبەڕوی ئەم خەڵکە بوینەوە و ئەوانمان کردە داوەر و گفتوگۆمان کرد و بەسەریاندا سەرکەوتین. هیچ شتێك وەك ئەم خەوە شادی نەکردم. ئوبەیان بە (ئوبەی نوێژ ) ناو دەبرد چونکە نوێژی زۆری دەخوێند.

حەمیریەکان لەگەڵ دەستەکەی خۆیان هاتنەدەر و سەرکردەی ئەوان زو ئەلکەلاع بو و عوبەیداللە کوڕی عومەر کوڕی خەتاب هاوڕێیەتی دەکرد. ناهەنگی خەڵکی ڕەبیعەیان کرد کە لەباڵی چەپی سوپای عێراقیەکان جێگیر بون و فەرماندەکەیان عەبداللە کوڕی عەباس بو. حەمیریەکان بەقورسی هێرشیان کردە سەر خەڵکانی

ڕەبیعە تا ئەو ڕادەی ئاڵای ڕەبیعە لەشوێنەکەی خۆیدا نەما. ئاڵاکەیان لەدەستی ئەبوساسان حوزەین کوڕی مونزەر بو. خەڵکانی شام دەستبەرداریان بون. دواتر دوبارە عوبەیدالله کوڕی عومەر هێرش برد و وتی: ئەی خەڵکانی شام، ئەم تیرە لەعێراقیەکان بکوژەکانی عوسمان و هاوڕێیانی عەلین. بەقورسی هێرشیان کردە سەر خەڵکانی ڕەبیعە وئەوان بەرگریان کرد و بەشێوەیەکی هەرچی باشتر و زیاتر خۆڕاگریان کرد جگە لەدەستەیەکی کەم لە لاوازەکان و ئەوانەی باوەڕیان لاواز بو و پاشەکشێیان کرد. ئاڵاهەڵگرەکان و خۆڕاگرەکان و قورئان خوێنەکان خۆڕاگریان کرد و ئازایانە شەڕیان کرد. خالید کوڕی مەعمەر لەگەڵ هەڵاتوان رایکرد و ئەو سەرکردەی ڕەبیعە بو. کاتێك بینی ئاڵادارەکان خۆڕاگری دەکەن، گەڕایەوە و بانگی هەڵاتوانی کرد تا بگەڕێنەوە و ئەوان گەڕانەوە. سەبارەت بەخالید بەعەلیان وتبو لەگەڵ معاویە نامە بۆ یەکتر دەنێرن. عەلی بانگی کرد و خەلکی ڕەبیعە لەگەڵی هاتن. عەلی لەمبارەوە پرسیاری لێکرد و وتی: ئەگەر کارێکی لەو چەشنەت کردوە، بۆ هەر شارێك دەتەوێت بڕۆ چونکە معاویە هیچ فەرمانێ بەسەرتۆدا نیە. خالید وتی: ئەم هەواڵە ڕاست نیە.

خەڵکی ڕەبیعە وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەگەر بزانین ئەم کارەی کردوە، دەیکوژین. عەلی پەیمانی بەهێزی لێوەرگرتن و ئازادی کرد. لەوساتەی هەڵات، هەندێ لەخەڵکان ئەم تۆمەتەیان بۆ هەڵبەست و بەم شێوەیە داوای لێخۆشبونی کرد: کاتێك بینیم دەستەیەك لەخەڵکانی خۆم هەڵاتن، لەپێشەوە ڕێگەم لێگرتن تا بیانگەڕێنمەوە و بەم پێیە، هاورێ لەگەڵ ئەو کەسانەی فەرمانیان لێبردم، گەڕامەوە. کاتێك خالید کوڕی مەعمەر گەڕایەوە شوێنەکەی خۆی، خەڵکی ڕەبیعەی بۆ شەڕ هاندا و شەڕی ئەوان لەگەڵ حەمیریەکان و عوبەیدالله کوڕی عومەر ڕوی لەسەختی و دژواری کرد وکوژارەکان لەناو هەردولا ڕوی لەزیاد بون کرد. سومەیر کوڕی ڕیان عێجلی کەپیاوێکی بەهێز و ماندونەناس بو، لەم شەڕەدا کوژرا. زیاد کوڕی حەصفە هاتە لای خەڵکی عەبدقەیس و ئەوانی ئاگادار کردەوە کەخەڵکی بەکر کوڕی وایل لەدەست حەمیریەکان چ بەڵایەکیان بەسەردا هاتوە. وتی: ئەی خەڵکی عەبدقەیس، دوای ئەمە خەڵکانێك بەناوی بەکر کوڕی وایل لەناو ئێوەدا نابن. لەبەر ئەمە خەڵکی عەبدقەیس بۆ هاوکاری بەکر کوڕی وایل ڕۆیشتن و هاورێ لەگەڵ ئەوان شەڕیان کرد. لەم شەڕەدا

بو زوئەلکەلاعی حەمیری و عوبەیدالله کوڕی عومەر کوژران. عوبەیدالله بەدەستی موحرەز کوڕی صەحصەح لەخەڵکانی تەیم الله کوڕی سەعلەبە لەخەڵکی بەسرە کوژرا. کاتێك معاویە بوبەپاشای عێراق، تۆڵەی کردەوە. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو بەڵکو هانی کوڕی خەتابی ئەرحەبی یا مالك کوڕی عومەر تەنعی حەزرەمی ئەوی کوشت.

عەمار کوڕی یاسر لەناو خەڵك بۆ شەڕ هاتەدر و وتی: ئەی خوایە، تۆ دەزانی ئەگەر بزانم رەزامەندی تۆ لەوەدایە خۆم فرێدەمە ناو دەریا، ئەو کارە دەکەم. ئەی خوایە ، تۆ دەزانی ئەگەر بزانم رەزامەندی تۆ لەوەدایە، نوکی شمشێر بخەمەسەر سکم و بەسەریدا بچەمێمەوە تا لەپشتمەوە بێتەدەر، ئەو کارە دەکەم. بەڵام ئەمڕۆ کارێکی تر بۆ رەزامەند کردنی تۆ جگە لەشەڕ کردن لەگەڵ ئەم ستەمکارە وەحشیانە ناناسم. ئەگەر کارێکی دیکە شك ببەم زیاتر تۆ رەزامەند دەکات، ئەنجامم دەدا. من کەسانێك دەبینم بەسەختی لەنێوە دەدەن و گومڕاکان و لادەرەکان ئەو گومانەیان لا دروست دەبێت، بەڵام سوێند بەخوا ئەگەر لێمان بدەن ( و سەدان فەرسەخ پاشەکشێمان پێبکەن) تا بگەینە دارخورماکانی هەجەر، بێ گومان لەسەر ئەو باوەڕە دەبم ئێمە لەسەر راستی و دورستین و ئەوان لەسەر ناراستی و نادروستی. دواتر هاواری کرد: چ کەسێك بەدوای رەزامەندی خواوەند دەگەڕێت و  نایەوێت بۆ لای سامان و ماڵ و منداڵەکەی بگەڕێتەوە؟ دەستەیەك لەو نزیك کەوتنەوە. وتی: ئێمە بۆ لای ئەو کەسانە ببەن کەداوای خوێنی عوسمان دەکەن. سوێند بەخوا ئەوان خوازیاری خوێنی ئەو نین بەڵکو ئەوان تامی خۆشیەکانی ئەم دنیایان کردوە و دڵیان پێداوە و دەزانن ئەگەر راستی و دروستی یەخەی ئەوان بگرێت، لەنێوان ئەوان و بەختەوەریەکانیان جیایی دروست دەکات و رێگە نادات لەناو سامانی خەڵك و خۆشیەکانی خۆیان بتلێنەوە. ئەوان پێشینەیەکیان نیە تا بۆ فەرمان و فەرمانڕەوایی کردن شیاو بن. لەبەر ئەمە خۆیان فریودا و وتیان: رێبەری ئێمەیان بەستەم کوشت. ئەمەیان کردە بیانو تا لەم رێگاوە بەمەبەستەکانی خۆیان بگەن و  ببنە پاشایەکی خاوەن دەسەڵات و دیکتاتۆر. ئەمە بارودۆخیانە کەدەیبینن. ئەگەر ئەمە فریوکاری نەدەبو، تەنانەت دوان لەخەڵك شوێنیان نەدەکەوتن. ئەی خوایە ئەگەر سەرکەوتن بەئێمە ببەخشیت و رۆژگارێکی

درێژە ئەو کارە دەکەیت و ئەگەر ئەم شەڕە لەبەرژەوەندی ئەوان کۆتایی پێدێنیت، بۆ ئەوان لەسزای ئەو بەڵایانەی بەسەر بەندەکانی تۆدا هێنایان، ئەشکەنجەیەکی بەئازار دیاری بکە. دواتر لەگەڵ ئەو دەستەیە بەرێکەوت. لەهیچ دۆڵێك لەدۆڵەکانی صەفین تێپەڕی نەکرد مەگەر ئەوەی پاشماوەکان لەهاوەڵانی پێغەمبەر لەگەڵیدا بەرێدەکەوتن. دواتر ڕۆشتە لای هاشم کوڕی عوتبە کوڕی ئەبی وەقاص ناسراو بەناوی (مێرقاڵ) ئاڵاداری عەلی کەپیاوێکی یەك چاو بو. پێی وت: ئەی هاشم، ئایا یەك چاوی و ترسەنۆکی؟ ئەو یەك چاوەی خۆی ئاخاتە گۆڕەپانی شەڕەوە، سودی نیە. هاشم لەگەڵ ئەو بەرێکەوت و وتی:

اعور يبغى اهله محلا　　　قد عالج الحياةوحتى ملا

لابدان يفل او يفلا　　　يتلهم بذى الكعوب تلا

یانی: من ئەو یەك چاوەم بۆ بنەماڵەکەی خۆی بەدوای پێگەیەکدا دەگەڕێت، ئەوەندە ژیانی چەشتوە کەبێزار بوە. دەبێت بەناچاری شکەست بدات یا شکەست بدرێت. ئەوانی بەڕمە گیان ستێنەکان دەخستە سەر زەوی.

عەمار بەردەوام دەیوت: ئەی هاشم، بۆ پێشەوە بڕۆ، چونکە بەهەشت لەژێر سێبەری شمشێرەکان و مەرگ لەکەناری ڕمە بڵندەکانە. دەرگاکانی ئاسمان کراوەیە و کچە جوانە چاو گەورە بەهەشتیەکان خۆیان ڕازاندۆتەوە. ئەمڕۆ دەڕۆمە دیداری هاوەڵانی خۆم و پیاڵە لەدەست گیانان دەستێنم: هیوادارم محەممەد و هاوەڵانی لەئامێز بگرم؟ ئەو بۆ پێشەوە ڕۆشت تا گەشتە عەمرۆ عاص و وتی: ئەی عەمرۆ، دینەکەت بەفەرمانڕەوایی میسر فرۆشت، قوڕ بەسەرت! عەمرۆ وتی: بەمشێوە نیە بەڵکو من داوای خوێنی عوسمان دەکەم. عەمار وتی: من لەسەر بنەمایی ناسینی تۆ، شایەتی دەدەم هیچ کارێکت بەمەبەستی خوایی نەکردوە، ئەگەر ئەمڕۆ نەکوژرێیت بەیانی دەمریت، بڕوانە بزانە چۆن خەڵك لەسەر بنەمایی ئەندێشە دەرونیەکانیان سزا و پاداشت دەدەن، ئەندێشی ئاخی تۆ چیە. تۆ لەگەڵ خواوەندی ئەم ئاڵایە کەشان بەشانی پێغەمبەر شەڕی دەکرد، سێ جار شەڕت کردوە، ئەم چوارەمین جارە و باشتر و خۆپارێزانەتر نیە. دواتر عەمار دەستی بەشەڕ کرد و نەگەڕایەوە تا کوژرا.

حەبە کوڕی جوەینی عورەنی دەڵێت: بەحوزەیفە کوڕی یەمانم وت: بۆ ئێمە

لەپێغەمبەر شتێك بڵێ چونكە لەئاژاوەكان دەترسین. حوزەیفە وتی: ئەركی سەرشانی ئێوە بێت هاوڕێ لەگەڵ دەستەیەك كەكوڕی سومەیە لەناویاندا بێت، چونكە لەپێغەمبەرم بیست دەیوت: ئەو بەدەستی سوپایەكی بێدادگەر و ستەمكار دەكوژرێت. دوایین رۆژی ئەو (شیراو) دەبێت كەشیری تێكەڵ بەئاوە. حەبە كوڕی جومین دەڵێت: رۆژێك كەتیایدا كوژرا، بینیم دەیوت: دوایین رۆژی من لەم جیهانە بێنن. بۆ ئەو شیراوییێكیان لەكاسەیەكی گەورەدا هێنا كەبازنەیەكی سوری پێوەبو. حوزیفە لەوەی وتبوی: بەئەندازەی تاڵە موێك هەڵەی نەكردبو. عەمار لەو كاتەدا وتی: ئەمڕۆ چاوم بەهاوڕێیان، محەممەد و هاوەڵانی، كەوت. سوێند بەخوا ئەگەر تا دارخورماكانی هەجەر پاشەكشێمان پێبكەن، دوبارە بێ گومان دەزانم ئێمە لەسەر راستی و دروستین. ئەبو غازیە ئەوی كوشت و كوڕی حەوی سەكسەكی سەری لەجەستەی جیا كردوە. دەستەیەك دەڵێن: یەكێكی دیگە ئەوی كوشت.

زونەلكەلاع لەعەمرۆ عاصی بیستبو كەدەڵێت: پێغەمبەر بەعەمار كوڕی یاسری وت: تۆ بەدەستی دەستەیەكی ستەمكار دەكوژرێیت و دوایین خواردنەوەیەك كەدەیخۆت، كەمێك شیراوە. زونەلكەلاع بەردەوام بەعەمرۆ عاصی دەوت: ئەی عەمرۆ، هاوار لەتۆ، ئەمە چ كارێكە گرفتاربوین پێی؟ عەمرۆ وەڵامی دەدایەوە: ئەو بۆ لای ئێمە دەگەڕێتەوە. زونەلكەلاع پێش عەمار لەناو سوپای معاویەدا كوژرا و عەمار دوای ئەو لەناو لەشكری عەلی گیانی ئەسپەردە كرد. عەمرۆ عاص بەمعاویەی دەوت: نازانم لەكوژرانی كامیان شادمان بم زونەلكەلاع یا عەمار. سوێند بەخوا ئەگەر زونەلكەلاع دوای عەمار زیندو دەما، هەمو خەڵكانی شامی پەیوەستی سوپاكەی عەلی دەكرد. دوای ئەوە كەسانی زۆر هاتنە لای معاویە و وتیان: من ئەوم كوشت. عەمرۆ پرسی: لەدوایین سات چی وت؟ ئەوان قسەی هەڵیت و پڵیتیان دەوت. كوڕی حەوی سەكسەكی هات و وتی: من ئەوم كوشت و بیستم دەیوت: ئەمڕۆ چاوم بەهاوڕێیان، محەممەد و یارانی دەكەوێت. عەمرۆ وتی: بكوژەكەی تۆیت. دواتر وتی: لەجێگەكەی خۆت بەا دودەستی تۆ هیچ كارێكیان نەكرد بەڵكو تۆ بویتە هۆكاری توڕەبونی خواوەند.

دەستەیەك دەڵێن: ئەبولغازیە كەعەماری كوشت تا رۆژگاری حەجاج كوڕی یوسفی سەقەفی بەزیندویی مایەوە. ئەوو رۆژێك هاتە لای حەجاج. حەجاج رێزی لێگرت و

پرسی: تۆ کوڕی سومەییت کوشت؟ وتی: بەڵێ. حەجاج وتی: هەر کەس بیەوێت سەیری پیاوێکی ڕێزدار لەڕۆژی هەستانەوە بکات دەبێت سەیری ئەم پیاوە بکات کەکوڕی سومەییەی کوشتوە. لەم کاتەدا ئەبونەلغازیە داوای هاوکاری لەحەجاج کرد. حەجاج نیازەکەی بەراوەردە نەکرد. ئەبونەلغازیە وتی: جیهانمان بۆ ئەوان تەخت کرد و دواتر یەك درەم بەئێمە نادەن و گومان دەکەن لەرۆژی هەستانەوە ڕێزدارین! حەجاج وتی: بەڵێ، سوێند بەخوا هەرکەس (وەك عەماری یاسر) دانەکانی وەك کێوی ئۆحۆد و ڕانی وەك (وەرقان) و کۆڕەکانی وەك مەدینە و ڕەبزە بێت، لەرۆژی هەستانەوە زۆر ڕێزدار بەرچاو دەکەوێت! سوێند بەخوا ئەگەر هەمو خەڵکی زەوی لەخوێنی عەماردا شەریك بن، هەموویان بەرەو دۆزەخ دەڕۆن.

عەبدولرەحمان کوڕی سولەمی دەڵێت: کاتێك عەمار کوژرا، ڕۆشتمە ناو سوپاکەی معاویە تا بزانم ئایا کوژرانی عەمار ئەو هەراوهوریاییەی لەناو سوپاکەی ئەواندا دروست کردوە وەك چۆن لەسوپاکەی ئێمە دروستی کردوە. بەسەرهاتی ئێمە لەگەڵ سوپای معاویە بەمشێوەبو هەرکاتێك ئاگری جەنگ دادەمرکایەوە، ئەوان لەگەڵ ئێمە گفتوگۆیان دەکرد و ئێمە لەگەڵ ئەوان. بینیم معاویە، عەمرۆ عاص، ئەبوالاعوەر و عەبدالله کوڕی عەمرۆ سەرقاڵی گفتوگۆن. ئەسپەکەی خۆم بۆ لای ئەوان غاردا تا وتارەکەیان لەدەست نەدەم. عەبدالله کوڕی عەمرۆ کوڕی عاص بەباوکی خۆی وت: باوەگیان، ئەم پیاوەتان لەم ڕۆژەدا کوشت و دەزانن پێغەمبەر سەبارەت بەو چی وتوە. وتی چی وتوە؟ وتی: ئایا بەو شێوە نەبو کاتێك مزگەوتی پێغەمبەر دروست دەکرا، خەڵك هەمو جارێك خشتێکیان هەڵدەگرت و عەمار دوانی هەڵدەگرت و ئەوەندە هەوڵیدا تا لەهۆش خۆی چو. پێغەمبەر ڕۆشتە سەر سەری و تەپ و تۆزی لەروخساری دەسڕی و دەیوت: ئەی کوڕی سومەییە، هاوار لەتۆاکەسانی دیکە یەك خشت هەڵدەگرن و تۆ هەرجارەو و دوخشت هەڵدەگری، لەگەڵ ئەمەیشدا سوپای ستەمکار تۆ دەکوژێت. عەمرۆ عاص بەمعاویەی وت: دەبینی کوڕەکەم چی دەڵێت؟ معاویە وتی: چی دەڵێت؟ عەمرۆ بۆی باس کرد. معاویە وتی: ئایا ئێمە ئەومان کوشت؟ کەسێك ئەوی دابەکوشت کەهێنای بۆ گۆڕەپانی شەڕ. خەڵکانی شام لەخێوەتەکانی خۆیان هاتنەدەر و بەردەوام دەیانوت: عەمار یاسر کەسێك بەکوشتی دا کەهێنای بۆ گۆڕەپانی شەڕ.

نەمزانی کامیان سەرسوڕهێنەرترن، ئەو، یا ئەوان.

کاتێك عەمار کوژرا، عەلی بەخەڵکانی هەمەدان و رەبیعەی وت: ئێوە زرێ ورمی منن. لەم کاتەدا دوانزە گورزی بەهێز خوازیار بون. عەلی سوار لەسەر ئێسترێك وەك فەرماندەی ئەوان بۆ پێشەوە رۆیشت. ئەوان هاوشێوەی یەك پیاو هێرشیان کرد و هەمو ریزەکانی سوپای معاویەیان لێك هەڵوەشاند. بەهەر کەس گەیشتن، کوشتیان تا گەیشتنە معاویە و عەلی بەردەوام دەیوت:

اقتلهم و لا اری معاویه الجاحظ العین العظیم الحاویه

یانی: ئەوان کوشتار دەکەم بەڵام معاویە نابینم ئەو پیاوە چاو دەرتۆقیوە ورگ زلە.

دواتر معاویەی بانگی کرد و وتی: بۆ دەبێت خەڵك لەناو ئێمەدا بکوژرێن؟ باخوا بکەینە داوەر و هەر کەس لەناو ئێمەدا بکوژرێت، ئەویتر ببێتە فەرمانڕەوا. عەمرۆ عاص وتی: معاویە داوای داد دەکات. معاویە وتی: بەڵام تۆ دادپەروەریت نەکرد، دەزانی هەر کەس بڕواتە شەڕی ئەو، دەکوژرێت. عەمرۆ وتی: شیاو نیە لەشەڕی ئەو خۆت دور بخەیتەوە. معاویە پێی وت: دەتەوێت دوای من بێیتە سەر کار! هاورێیانی عەلی دو کەسیان دانا بو تا رێگە نەدەن عەلی شەڕ بکات. هەرجار ئەوان لێی بێ ئاگا دەبون، عەلی هێرشی دەبرد و نەدەگەڕایەوە مەگەر ئەوەی خوێن لەشمشێرەکەی دەتکا. شمشێرەکەی خۆی بۆ لای ئەوان فرێدەدا و دەیوت: ئەگەر خوار نەدەبو، نەدەگەڕامەوە. ئەعمەش بە باوکی عەبدولرەحمانی وت: سوێند بەخوا ئەمە شمشێر وەشاندنێکی بوێرانەیە. باوکی عەبدولرەحمان وتی: ئەو خەڵکەی شتێکیان بیست و بەهاکەیان دا، درۆزن نەبون.

معاویە دەستەیەك لەهاوەڵانی عەلی بەئەسیری گرت. عەمرۆعاص وتی: بیانکوژە. عەمرۆ کوڕی ئەوس لەخەڵکی (ئەود) وتی: من دەکوژیت لەکاتێکدا خاڵی منیت. معاویە وتی: لەنێوان ئێمە و خەڵکی ئەود هیچ پەیوەندیەکی خزمایەتی نەبەستراوە، چۆن من خاڵی تۆم؟ عەمرۆ وتی: ئەگەر پێت بڵێم ئەمانم دەدەیت؟ معاویە وتی: بەڵێ. عەمرۆ وتی: مەگەر خوشکەکەت دایکی حەبیبە ژنی پێغەمبەر نەبو؟ معاویە وتی: بەڵێ. عەمرۆ وتی: من کوڕی ئەوم و تۆ برای ئەو و خاڵی منیت (قورئان: ژنانی پێغەمبەر دایکی ئێوەن (ئەحزاب/٦/٣٣). معاویە وتی: سڵاوی خوا لەباوکی! ئایا لەناو

ئەمانە کەس جگە لەو هەستی بەمە نەکرد؟ معاویە ئازادی کرد. عەلیش دەستەیەکی بەئەسیری گرتبو بەڵام ماوەیەك دواتر ئەوانی ئازاد کرد و ئەوان گەڕانەوە بۆ لای معاویە. معاویە ئەسیری فراوانی لەبەر دەستابو و عەمرۆ عاص بەردەوام دەیوت: ئەوان بکوژە. کاتێك هاوەڵانی پێغەمبەر هاتنە لای معاویە، وتی: ئەی عەمرۆ، ئەگەر فەرمانی تۆمان سەبارەت بەئەسیرەکان بەکار دەبرد، گرفتاری کارێکی قێزەون دەبوین. ئەو ئەسیرەکانی ئازاد کرد.

بەڵام هاشم کوڕی عەتەبە، ئەو لەکاتی ئێوارێ خەڵکی کۆکردەوە و وتی: هەر کەسێك خواوەند و جیهانی کۆتایی دەوێت، بەرەو لای من بێت! دەستەیەکی فراوان دەوریان گرت. ئەو چەندین جار هێرشی کردە سەر شامیەکان و خەڵکانی شام خۆڕاگریان کرد. بەو پەڕی هێزەوە شەڕی دەکرد و بەهاورێکانی خۆی دەوت: خۆڕاگری ئەوان ئێوە نەترسێنێت چونکە جگە لەدەستەیەك بیابان نشینی کەڕ و کوێر و گومڕا کەس لەژێر ئاڵاکەی ئەواندا نیە، ئەوان لەسەر خراپە و خراپەکارین وئێوە لەسەر راستی و دروستی. دواتر هاوەڵانی خۆی هاندا و هاورێ لەگەڵ قورئان خوێنەکان هێرشی کرد. ئەوان سەرقاڵ بون کەگەنجێکی تازە پێگەیشتو هاتەدەر و وتی:

انا ابن ارباب الملوك غسان　　　و الجائن اليوم بدين عثمان

نبانا قرائنا بما كان　　　ان عليا قتل ابن عفان

یانی: من کوڕی شای شاکان غەسانم، ئەمڕۆ لەسەر دینی عوسمان دەژیم قورئان خوێنەکانمان وتیان چی رویداوە، عەلی، کوڕی عەففانی کوشتوە.

ئەو هێرشی دەست پێکرد و بەردەوام جوێنی دەدا، دواتر دەگەڕایەوە. هاشم پێی وت: ئەی کوڕی گەنج، ئەم وتەیە شەڕی بەدواوەیە و دوای ئەم شەڕە لێپرسینەوەیەك لەئارادایە. لەخوا بترسە ئەو کاتەی سەبارەت بەجێگە و مەبەستت لەم قسانە لێکۆڵینەوە دەکات. گەنج وتی: شەڕ لەگەڵ ئێوە دەکەم چونکە سەروەری ئێوە نوێژ ناخوێنێت و ئێوەیش بەهەمان شێوە. سەروەری ئێوە خەلیفەی ئێمەی کوشت و ئێوەیش هاوکاریتان کرد. هاشم وتی: تۆ چ کارێکت بەعوسمان هەیە! ئەو بەدەستی هاوەڵانی پێغەمبەری خوا و کوڕی هاوەڵانی پێغەمبەر و قورئان خوێنەکان کوژرا. ئەوان پیاوانی زانست و دین بون. کاری ئەم دینە بۆ چاو تروکانێکیش پشت گوێ

نەخرا. بەڵام ئەوەی وتت: سەرومری ئێوە نوێژ ناخوێنێت، ئەو یەکەم کەس بو نوێژی خوێند، ئەو شارەزاترینی خەڵکان لەپرسیارە دینیەکانە و لەهەموان بۆ پێغەمبەری خوا شیاوترە. هەمو ئەو کەسانەی لەگەڵ من دەیانبینیت، خوێنەرانی هەمیشەییی نوسراوی خوان و شەو تابەیانی بەئاگا دەمێننەوە و بەنوێژ و پاڕانەوە سەرقاڵ دەبن. با ئەم چارەڕەشانە تۆ گومڕا نەکەن. گەنج وتی: ئایا ڕێگەیەك بۆ گەڕانەوەی من هەیە؟ هاشم وتی: بەڵێ، بۆ لای خوا بگەڕێرەوە تا لێت خۆش بێت چونکە لەبەندەکانی خۆی خۆش دەبێت و لەخراپەکان چاودەپۆشێت. گەنج دەستی لەشەڕ کردن هەڵگرت. خەڵکانی شام پێیان وت: پیاوی عێراقی تۆی فریودا. گەنج وتی: هەرگیز، بەڵکو باشەی منی ویست و بەئاگای هێنامەوە. هاشم و هاورێکانی شەڕیان کرد تا سەرکەوتنیان بەچاوی خۆیان بینی. لەکاتی ئێوارێ سوپایەك لەتەنوخ روبەرویان بویەوە. هاشم بۆ شەڕ ریزی بەست و وتی:

| | |
|---|---|
| اعور يبغى اهله محلا | لابد ان يفل او يفلا |
| قد عالج الحياة حتى ملا | يتلهم بذى الكعوب تلا |

یانی: من ئەو یەك چاوەم بۆ بنەماڵەکەی خۆی بەدوایی پێگەیەکدا دەگەڕێت، تامی ژیانی کردوە و بێزارە لێی. دەبێت بەناچار یا شکەست بدات یا شکەست بخوات. ئەوانی بەڕمە گیان ستێنەکان لەخاك و خوێندا دەگەوزاند.

لەم رۆژەدا نۆ یا دەکەس کوژران. حەرەس کوڕی مونزەری تەنوخی هێرشی کردە سەر و بەڕم لێدا و خستیە سەر زەوی. عەلی پەیامی بۆ نارد کەناڵاکەت بۆ پێشەوە ببە. ئەو بەنێردراوی عەلی وت: سەیری سکم بکە هەڵدڕاوە. حەجاج کوڕی غەزیەی ئەنساری وتی:

| | |
|---|---|
| فان تفخروا بابن البديل و هاشم | فنحن قتلنا ذا الكلاع و حوشبا |
| و نحن تركنا عند معترك القنا | اخاك عبيدالله لحما ملحبا |
| و نحن احطنا بالبعير | و نحن سقيناكم سماما مقشبا |

یانی: ئەگەر شانازی بەکوشتنی کوڕی بودەیل و هاشمی عەتەبە دەکەن، ئێمە لەئێوە زوئەلکەلاع و حوشەبمان کوشت و لەشوێنی بەریەك کەوتنی ڕمەکان، براکەت عەبدالڵەمان وەك گۆشتێکی کوتراو بەجێهێشت. وشتر و کەسانی ئەومان گرت و

لەشمشێرێکی تیژ و نەرم و سوك و درەوشاوە، شەربەتی مەرگمان دەرخوارددان.

عەلی لای سوپایەکی خەڵکی شام تێپەڕی کرد وبینی لەشوێنەکەی خۆیان ناجوڵێن، ئەوان لەغەسانیەکان بون. وتی: ئەوان لەشوێنەکانی خۆیان ناجوڵێن مەگەر بەلێدانی شمشێر و ڕم کەسەرەکان بپەڕێنێت، ئێسقانەکان بشکێنێت و دەست و پەنجەکان بقرتێنێت. لەشوێنی خۆیان ناجوڵێن تا ناوچاوانیان بەگورزە ئاسنینەکان بکوترێت. لەکوێن خواوەندانی هاوکاری و خۆڕاگری و خوازیارانی پاداشتی خوایی؟ سوپایەك لەموسوڵمانان لەدوری کۆبونەوە. محەممەدی کوڕی بانگ کرد و پێی وت: ئارام بەرەو ئەم ئالآیە هەنگاو هەڵبگرە و کاتێك سەری ڕمەکان لەسینەیان چەقی دەست لەشەڕ هەڵگرە تا فەرمانی من بەتۆ بگات. ئەو کارەی کرد و عەلی دەستەیەك شەڕکەری بۆ ئامادە کرد و لەگەڵ ئەودا رەوانەی کرد و فەرمانی شەڕکردن لەگەڵ شامیەکانی پێدا. ئەوان هێرشیان برد و شامیەکان لەشوێنەکانی خۆیان پاشەکشێیان کرد و چەندین کەس لەوانیان کوشت. لەم ناوەدا ئەسوەد کوڕی قەیسی مورادی لای عەبدالله کوڕی کەعبی مورادی تێپەڕی کرد کە لەسەر زەوی کەوتبو. عەبدالله بانگی کرد: ئەی ئەسوەد! وتی: گیانە. ئەوی ناسیەوە و وتی: سوێند بەخوا کوژرانی تۆ بۆ من دژوارە. ڕۆشتە سەر سەری و پێی وت: ئەوکەسەی پەنا بۆ تۆ ببات، لەزیان رزگاری دەبێت. تۆ ئەو کەسەی بویت بەردەوام لەبیری خوادا بویت. خوا لێت خۆش بێت، ئامۆژگاریم بکە. وتی: پێشنیاریت پێدەکەم بەردەوام کەسێکی خۆپارێز بیت و بەردەوام چاکەخوازی عەلی کوڕی ئەبی تالب و شان بەشانی ئەو لەگەڵ پێشێلکەرانی دینی خوا شەڕ بکەیت تا سەرکەوتن بەدەست دێنیت یا پەیوەستی خوا دەبیت. لەمنەوە سلآوی بگەیێنە و بڵێ: لەم گۆڕەپانەدا ئەوەندە تێبکۆشە تا لەپشت سەرت بەجێی بێڵیت چونکە هەرکەس ئەم شەو بکاتە بەیانی و گۆڕەپانی شەڕی لەپشت سەر بەجێ هێشتبێت، لەدوژمن لەپێشترە. دوای ماوەیەکی کورت گیانیدا. ئەسوەد ڕۆشتە لای عەلی و ئاگاداری کردەوە. عەلی فەرموی: خوا لێی خۆش بێت چونکە لەژیانی شەڕی لەگەڵ دوژمنەکەمان کرد ولەکاتی مردن ئامۆژگاری کردین.

دەستەیەك دەڵێن: ئەوەی ئەم ئامۆژگاریەی بەعەلی کوڕی ئەبی تالبدا، عەبدولرەحمان کوڕی حەنبەلی جومەحی بو. دەڵێت: خەڵك ئەو شەوە تا بەیانی

شەڕیان کرد و ئەمە شەوی (قروسکە)بو (شامیەکان لەترسی تیغی عەلی و مالکی ئەشتەر تابەیانی دەیانقروسکاند). ئەوەندەیان ڕم لەیەکدا تا ڕمەکان شکان و ئەوەندە تیربارانی یەکتریان کرد تا تیرەکان کۆتایی پێهاتن. دواتر دەستیان بۆ شمشێرەکان برد. عەلی لەنێوان باڵی ڕاست و چەپ هاتوچۆی دەکرد و فەرمانی بەدەستە شەڕکەرەکان دەدا هێرش بکەنە سەر سوپای بەرابەریان. ئەوەندە لەسەر ئەم کارە بەردەوام بو تا شەوی کردە بەیانی و سەراسەری گۆڕەپانی شەڕ لەپشت سەریەوە بو. ئەشتەر لەباڵی ڕاست جێگیربو، کوڕی عەباس لەباڵی چەپ و عەلی لەناو دڵی سوپا. خەڵك لەهەر لایەکەوە شەڕیان دەکرد. ئەمە لەڕۆژی هەینیدا رویدا. ئەشتەر لەگەڵ باڵی ڕاست بۆ پێشەوە غاریدەدا و هێرشی دەبرد. لەشەوی پێنج شەممە و شەوی هەینی سەرکردایەتی باڵی ڕاستی گرتە دەست. ڕۆژی هەینی تا هەڵاتنی خۆر و گەیشتنی کاتی نیمەڕۆ شەڕی کرد. بەهاوەڵانی خۆی دەوت: بەئەندازەی ئەم ڕمە بۆ پێشەوە بڕۆن. ئەوانی بۆ پێشڕەوی هاندەدا و کاتێك ئەم کارەیان دەکرد، دەیوت: بەئەندازەی ئەم کەوانە بڕۆنە پێش و کاتێك ئەم کارەیان دەکرد تکای لەوان دەکرد بەردەوام بن تا ئەوەی زۆربەی خەڵك لەپێشڕەوی بێزار بون. کاتێك ئەشتەر ئەمەی بینی، وتی: بەخوا پەناتان دەدەم تا کۆتایی ئەمڕۆ لەشیری مەڕ نۆش بکەن! دواتر سوار ئەسپەکەی خۆی بو و ئاڵاکەی خۆی لەدەستی حەییان کوڕی هوزەی ئەخەعی بەجێهێشت و خۆی لەناو دەستە شەڕکەرەکان دەگەڕا و دەیوت: کێیە گیانی خۆی لەڕێگای خوادا بفرۆشێت و هاوڕێ لەگەڵ ئەشتەر شەڕ بکات تا سەرکەوتن بەدەست بێنێت یا بۆ لای خوا بگەڕێتەوە؟ دەستەیەکی فراوان و لەناو ئەوان حەییان کوڕی هوزەی ئەخەعی لەدەوری کۆبونەوە. ئەو لەشوێنەکەی خۆی گەڕایەوە و بەوانی وت: فیدایی ئێوەبن خاڵ و مامەکانی من! و دواتر دابەزی و دەستی لەناوچاوی ئەسپەکەی دا و بەئاڵادارەکەی وت: ئاڵاکە بۆ پێشەوە ببە. هێرشی کردە سەر شامیەکان و ئەوان هێرشیان کردە سەر شامیەکان. بەرادەیەك کوشتاری لەشامیەکان کرد کە تا لەشکەرگەکەیان پاشەکشێی پێکردن. لەناو لەشکرگەکەی خۆیان ئازایانە خۆڕاگری و شەڕیان کرد. ئاڵادارەکەی ئەشتەر کوژرا. کاتێك عەلی بینی لەشوێنەی ئەشتەرەوە سەرکەوتن دەرکەوتوە، خەڵکانی خۆی بۆ هاوکاری ئەو رەوانە کرد. عەمرۆ عاص

بەکۆیلەکەی خۆی وەردانی وت: ئایا دەزانی داستانی من و ئەشتەر لەگەڵ تۆ چۆنە؟ وتی: نازانم. وتی: وەك ئەمە (ئەشقەرە، وشتری رەنگ سوری زەردباو) وایە ئەگەر بۆ پێشەوە بڕوات، دەکوژرێت و ئەگەر بۆ دواوە بڕوات دەکوژرێت. ئەگەر پاشەکشێ بکەیت، دەتکوژم. کۆیلەی داماو وتی: ئەی باوکی عەبداللە، سوێند بەخوا، تۆ بۆ زۆنکاوەکانی مەرگ دەبەم، دەستت بخەرە سەرشانم. ئەو بۆ پێشەوە دەڕۆشت و عەمرۆ عاص بەدوایدا. کۆیلەی وتی: بێ گومان تۆ بۆ زۆنکاوەکانی مەرگ دەبەم. شەڕ بەردەوام روی لەقورس بون دەکرد.

## هەڵکردنی قورئانەکان

## بانگەواز بۆ داوەری

کاتێك عەمرۆ عاص لەناوچونی خۆی بەچاو بینی و بینی شەڕی عێراقیەکان دژوار بوە، بەمعاویەی وت: ئایا دەتەوێت بۆ کارێك رێنوێنیت بکەم کەهاوپەیمانی ئێمەی بەدواوە بێت و بەربڵاوی ئەوان؟

معاویە وتی: بەڵێ.

عەمرۆعاص وتی: قورئانەکان هەڵدەکەین و ئەوەی لەناویدایە نیشانی دەدەین و دەڵێین: ئەمە لەنێوان ئێمەدا داوەر بێت. ئەگەر هەندێك لەوان بەم کارە رازی نەبن، لەناو ئەوان دەستەیەك دەبینی دەڵێن: شیاو بۆ ئێمە بەم کارە رازی بین. و لێرەوە دوبەرەکی لەناو ئەوان دروست دەبێت. ئەگەر بەوەی لەقورئانەکاندایە، رازی ببن، بۆ ماوەیەك قورسایی شەڕ لەسەر شانی خۆمان هەڵدەگرین.

خەڵکانی شام قورئانەکانیان کرد بەسەری ڕمەکانەوە و وتیان: فەرمانی خوای گەورە لەناو نوسراوەکەی ئەودایە، لەنێوان ئێمە و ئێوە داوەر بێت. دوای خەڵکانی شام چ کەسێك سنورەکانی شام لەبەرابەر دوژمنان دەپارێزێت؟ دوای عێراقیەکان چ کەسێك سنوری عێراق دەپارێزێت؟ کاتێك خەڵك قورئانەکانیان بینی، وتیان، وەڵامی بانگەوازی نوسراوی خوا دەدەینەوە.

عەلی بەوانی وت: ئەی بەندەکانی خوا، بەدوای راستی و دروستیدا بڕۆن و لەشەڕ

لەگەڵ دوژمن بەردەوام بن چونکە معاویە و عەمرۆعاص و کوڕی ئەبو موعیت و حەبیب و کوڕی ئەبو سەرح و زوحاك نەکاریان بەدینە و نە بەقوڕئان. من باشتر لەئێوە ئەوان دەناسم. لەمناڵیەوە لەگەڵیان بوم تا گەورە بون، خراپترینی مناڵەکان و خراپترینی خەڵکان بون. هاوار لەئێوە! سوێند بەخوا تەنیا لەبەر لاوازی و فریو و فێڵ، قوڕئانەکانیان هەڵکردوە. ئەوان وتیان: توانایی ئەوەمان نیە داوای داوەری قوڕئانمان لێبکەن و ئێمە رازی نەبین.

عەلی پێی وتن: من تەنیا لەبەر ئەوە شەڕی ئەوان دەکەم تا فەرمانبرداری نوسراوی خوابن چونکە ئەوان نافەرمانی فەرمانەکانی خوایان کرد و پەیمانی ئەویان فەرامۆش کرد و نوسراوی خواییان فڕێدا و پشت گوێیان خست.

مێسعەر کوڕی فەدەکی تەمیمی و زەید کوڕی حوصەینی تایی و دەستەیەك لەقوڕئان خوێنەکان کەدواتر بونە خەواریج، پێیان وت: ئەی عەلی، کاتێك پێشنیاری داوەری کردنی قوڕئانت پێکرا و گەرنە تۆ و هەمو خەڵکەکەت رادەستی شامیەکان دەکەین تا ئەوبەڵا بەسەر تۆدا بێنن کەئێمە بەسەر کوڕی عەفاندا هێنامان.

عەلی وتی: دوای ئەم ئاگاداریەی من بۆ رێگرتن لەم کارە، ئەم وتانەی من لەبیر مەکەن، ئەگەر فەرمانی من بەکار دەبەن شەڕیان لەگەڵ بکەن ونەگەر نافەرمانی من دەکەن، هەر کارێك پێتان خۆشە ئەنجامی بدەن.

عەلی یەزید کوڕی هانی بۆ لای ئەشتەر رەوانە کرد و بانگی کرد.

ئەشتەر وتی: ئێستا ئەو کاتە شیاو بۆ تۆ نیە من لەسەر کار لابەریت و لەشوێنەکەم دورم بخەیتەوە. هیوادرام تا ماوەیەکی دیکە خوا لەسەر دەستی من سەرکەوتن بەئێمە ببەخشێت.

یەزید گەڕایەوە و ئەوانی ئاگادار کردەوە. هەراوهوریا و هاوار هاوار لەگۆڕەپانی شەڕی ئەشتەر بەرز بویەوە. خەڵك وتیان: پێمان وایە فەرمانی بەردەوام بون لەشەڕت بەئەشتەر داوە!

عەلی وتی: ئایا بینیتان بەنهێنی لەگەڵ ئەودا قسە بکەم؟ مەگەر بەئاشکرا قسەم نەکرد و هەموتان ئاگادار بون؟

وتیان: کەواتە کەسێك بنێرە تا بگەڕێتەوە وگەرنا سوێند بەخوا تۆ لەسەر کار

لادەبەین.

عەلی وتی: یەزید هاوار لەتۆ! برۆ پێی بڵێ ئاژاوە دروست بوە با بێتە لای من.

ئەشتەر پرسی: ئایا دوای هەڵکردنی قورئانەکان؟ وتی: بەڵێ. مالکی ئەشتەر وتی: سوێند بەخوا گومانم دەکرد ئەم کارە ئاژاوە و دوبەرەکی دروست بکات! ئەمە راوێژی ئەو حەرامزادەیە! سەرکەوتن نابینیت؟ نابینی خەڵکانی شام چۆن کەوتونەتە سوالکردن! نابینی لەدەست ئێمە چی دەکێشن؟ نابینی خوا لەبەرژەوەندی ئێمە چ بەلایەکی بەسەر هێناون؟ شیاو نیە دەستبەرداری ئەوان بم! ئەشتەر گوێی لەوتەی ئەوان نەگرت و لەسەر شەڕ کردن بەردەوام بو.

یەزید پێی وت: ئایا دەتەوێت سەرکەوتن بەدەست بێنیت بەبەهای ئەوەی عەلی تەسلیم و رادەستی خەڵکانی شام بکرێت تا بیکوژن؟

ئەشتەر وتی: نا، پەنا بەرخوا!

یەزید ئەشتەری لەپەیامی خەڵکان ئاگادار کردەوە. ئەشتەر گەڕایەوە و وتی: ئەی عێراقیەکان، ئەی خواوەندانی ریسوایی و پەستی! ئایا ئەو کاتەی بەسەر ئەم خەڵکدا زاڵبون و دەیانزانی بێ گومان ئێوە سەرکوت کەری ئەوانن، قورئانەکانیان هەڵکرد و پێشنیاری داوەری کردنی قورئانیان پێدان لەگەڵ ئەوەی سوێند بەخوا ئەوان بون نوسراوی قورئانیان پشت گوێ خست و شێوازەکانی پێغەمبەریان پێشێل کرد؟ بەئەندازەی دۆشینی شیر مۆڵەتم پێبدەن چونکە سەرکەوتن بەئاشکرا دەبینم.

وتیان: رازی نابین.

وتی: بەئەندازەی غاردانی ئەسپێکم مۆڵەتم پێبدەن چونکە هیوایی سەرکەوتنم هەیە.

وتیان: ئەگەر ئەم کارە بکەین لەگوناحی تۆدا شەریک دەبین.

ئەشتەر وتی: کەواتە ئاگادارم بکەنەوە چ کاتێك لەسەر بنەمایی راستی و دروستی کارتان کردوە؟ ئایا ئەو کاتەی شەڕتان دەکرد و چاکەکارانتان دەکوژران؟ ئێستا کەدەستتان لەشەڕ هەڵگرتوە، لەسەر راستی و دروستین یا ناڕاستی؟ کەواتە کوژراوەکانی ئێوە کە لەپێشیان لەبەرچاو ناگرن و لەئێوە باشترن، لەدۆزەخدان.

وتیان: ئەی ئەشتەر وازمان لێبێنە و برۆ، لەرێگەی خوادا شەڕمان لەگەڵ کردن و

لەرێگەی خوادا دەست لەشەڕ هەڵدەگرین!

ئەشتەر وتی: ئێوەیان فریودا و بەفریوەکەیان رازی بون و داوایان کرد دەست لەشەڕ هەڵبگرن و رازی بون. ئەی بەدبەختە بەخت ڕەشەکان! گومانم دەکرد نوێژی ئێوە نوێژی ئەو کەسانەیە پشتیان کردۆتە ئەم دنیایە و شەیدایی بینینی خواوەندن. ئێستا دەزانم جگە لەم دنیا مەبەستێکتان نیە. تف لەئێوە ئەی حەماڵانی پیری وشتری گوخۆڕ! دوای ئەمە هیچ کات رێزداری نابینن. ون بن لەبەرچاوم بەهەمان شێوە کە هەمو ستەمکاران گۆڕی خۆیان ون کرد! ئەوان جوێنیان پێدەدا و ئەم جوێنی پێدەدان. قامچیان لەناوچاوی ئەسپەکەی دەدا و قامچی لەناوچاوی ئەسپەکانیان دەدا. عەلی بەسەر ئەوان هاواری کرد و هەمویان ئارام بونەوە. خەڵك وتیان: رازی بوین قورئان بکەینە داوەری خۆمان و ئەوان.

ئەشعەس کوڕی قەیس هاتە لای عەلی و وتی: دەبینم خەڵك بەداوەری کردنی قورئان رازی بون. ئەگەر دەتەوێت دەڕۆمە لای معاویە تا بزانم چی دەوێت.

عەلی وتی: بڕۆ.

ئەشعەس ڕۆشتە لای معاویە و پرسی بۆ قورئانەکانیان هەڵکردوە؟

وتی: تا ئێمە و ئێوە رو بکەینە ئەو شتەی لەقورئاندا فەرمانی پێدراوە، ئێوە پیاوێکی جێ پەسەندی خۆتان رەوانە دەکەن و ئێمە پیاوێکی خۆمان رەوانە دەکەین و پەیمان لەهەردوکیان وەردەگرین بەپێی نوسراوی خوایی هەڵس وکەوت بکەن و نابێت چاو لەقورئان بپۆشن. دواتر ئێمە لەسەر ئەوە رێکدەکەوین کە ئەم دوانە لەسەری رێککەوتون.

ئەشعەس وتی: راست و دروست ئەوەیە. ئەو هات و عەلی ئاگادار کردەوە. خەڵك وتیان: رازین.

خەڵکانی شام وتیان: عەمرۆعاص هەڵدەبژێرین.

ئەشعەس و ئەوانەی دواتر بونە خەواریج وتیان: ئەبوموسا ئەشعەری هەڵدەبژێرین.

عەلی فەرموی: لەسەرەتاوە نافەرمانی منتان کرد ئێستا نافەرمانی من مەکەن. بەپەسەندی نازانم ئەبو موسا بۆ ئەم کارە دەست نیشان بکەم.

ئەشعەس و زەید کوڕی حوصەین و مێسعەر کوڕی فەدەکی وتیان: جگە لەو بەکەسی دیکە رازی نابین چونکە لەوەی پێشهاتوە، پێشتر ئێمەی ئاگادار کردبویەوە.

عەلی وتی: ئەو بڕواپێکراو نیە. خۆی لەمن دورخستەوە و رێگر بو لەهاوکاری کردنی خەڵك بۆ من و دواتر هەڵات تا ئەوەی دوای چەند مانگ ئەمانم پێبەخشی. من عەبدالله کوڕی عەباس بۆ ئەم کارە دەستنیشان دەکەم.

وتیان: سوێند بەخوا کێشەمان نیە تۆ بیت یا کوڕی عەباس! تەنیا بەکەسێك رازی دەبین لەبەرابەر تۆ لەگەڵ معاویە یەکسان بێت (نە پشتیوانی تۆ بێت نەمعاویە)

عەلی وتی: من مالکی ئەشتەر دەست نیشان دەکەم.

وتیان: ئایا ئەشتەر نیە سەراسەر زەوی کردۆتە ئاگر؟

عەلی وتی: جگە لەئەبو موسا کەس پەسەند ناکەن؟

وتیان: پەسەند ناکەین.

وتی: چیتان دەوێت، بیکەن.

کەسیان بۆلای ئەو نارد کە لەعۆرز بو وبەشداری شەڕەکانی نەدەکرد. کۆیلەیەك لەکۆیلەکانی هاتە لای و پێی وت: خەڵك ئاشتیان کرد. ئەبوموسا وتی: سوپاس بۆ خوا. کۆیلە وتی: تۆیان کرد بەداوەر. ئەبوموسا وتی: هەموان لەلایەن خواوە هاتوین وبۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/١٥٦/٢). ئەبو موسا هات و ڕۆشتە ناو سوپا.

ئەشتەر هاتە لای عەلی و وتی: من بۆ کوشتنی عەمرۆ عاص راسپێرە چونکە سوێند بەخوا هەر ئەوەندەی ببینم، بێ چەند و چون دەیکوژم.

ئەحنەف کوڕی قەیس هات و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، بەردی سەر زەویان بۆ تۆ هاویشتوە. من ئەبوموسام تاقی کردۆتەوە و لەهەر دو مەمکی ئەو شیرم دۆشیوە. ئەوپیاوێکە لێواری تەنك و قولایی کەمە. بۆ ئەم خەڵکە تەنیا پیاوێك شیاوە بڕواتە لایان و لەناو دەستیاندا جێگەی ببێتەوە و لەوان دور ببێتەوە تا وەك ئەستێرەیەك لەدوری ئەو رەنج ببەن. ئەگەر ناتەوێت من بکەیتە داوەر، من بکەرە کەسی دوەم یا سێیەم تا عەمرۆعاص هیچ گرێیەك لێنەدات مەگەر ئەوەی بیکەمەوە و گرێیەکی بەهێزتر گرێ بدەم.

خەڵك تەنیا بەئەبوموسا ئەشعەری و نوسراوی خوا رازی دەبون. ئەحنەف وتی:

ئەگەر تەنیا بەئەبو موسا رازی دەبن، پشتی بەپیاوەکانی دیکە گەرم بکەنەوە. عەمرۆ عاص هاتە لای عەلی تا بەبونی ئەو پەیمانەکە ببەستێت. نوسیان: ((بەناوی خوای گەورە و مێهرەبان، ئەمە پەیمانێکە لەنێوان سەروەری باوەڕداران........))

عەمرۆ عاص وتی: ناوی خۆی و باوکی بنوسە، ئەو سەروەری ئێوەیە، سەروەری ئێمە نیە.

ئەحنەف وتی: سەروەری باوەڕداران مەسڕەوە چونکە ئەگەر بیسڕیتەوە هیچ کات ناگەڕێتەوە بۆ لای ئێوە، مەیسڕەوە هەرچەندە خەڵك یەکتر کوشتار بکەن.

عەلی ماوەیەك تێفکری. دواتر ئەشعەس کوڕی قەیس وتی: ئەم وشەیە بسڕەوە. وشەی (سەروەری باوەڕداران سڕایەوە) عەلی وتی: پەنا بەرخوا، کردارێك لەبەرابەر هەمان کردار! سوێند بەخوا من رۆژی ناشتی حودەیبیە دەبیری پێغەمبەر بوم و نوسیم ( پەیمانێك لەنێوان محەممەد پێغەمبەری خوا) بتپەرستەکان وتیان: پێغەمبەری خوا نیت، ناوی خۆت و ناوی باکوت بنوسە. پێغەمبەر پێی وتم: ئەو وشەیە بسڕەوە، وتم: ناتوانم. وتی: ئەو وشەیە نیشانی من بدە. من وشەکەم نیشاندا و بەدەستی خۆی سڕیەوە و وتی: لەداهاتودا داوای ئەم کارە لەتۆ دەکەن و تۆ پێی رازی دەبیت.

عەمرۆ عاص وتی: پەنا بەرخوا! ئێمە و ناباوەڕان وەك یەك لەقەڵەم دەدەیت لەگەڵ ئەوەی هەمومان باوەڕمان بەخوا هەیە!

عەلی وتی: ئەی کوڕی نابیغە، کام رۆژە بوە پشتیوانی خراپەکاران و دوژمنی خواپەرستەکان نەبویت؟

عەمرۆ عاص وتی: سوێند بەخوا دوای ئەمڕۆ هیچ کۆڕ و کۆبونەوەیەك من و تۆ کۆناکاتەوە.

عەلی وتی: هیوادارم خوا من لەکۆڕی تۆ و کەسانی وەك تۆ دور بخاتەوە.

پەیمانەکە بەمشێوەیە نوسرا: (( ئەمە پەیمانێکە لەنێوان عەلی کوڕی ئەبی تالب و معاویە کوڕی ئەبی سوفیان لەسەری رێککەوتون. عەلی لەلایەن خەڵکی عێراق و هاورێکانی و معاویە لەلایەن خەڵکی شام و هاورێکانی. ئێمە لەبەرابەر خوا و نوسراوەکەی سەردادەنەوێنین. هیچ شتێك جگە لەنوسراوی خوا نابێتە داوەر

لەنێوانمان. لەنێوان ئێمە نوسراوی خوا لەسەرەتاوە تا کۆتایی دەبێتە داوەر وئەوەی زیندوی کردۆتەوە، بەزیندویی دەیهێڵینەوە وئەوەی مراندویەتی، دەیمرێنین. ئەوەی دو داوەرەکە، ئەبوموسا عەبدالله کوڕی قەیس و عەمرۆ کوڕی عاص، لەنوسراوی خوا بیدۆزنەوە، لەسەر ئەو بنەمایە کارەکانیان ئەنجام دەدەن و ئەوەی لەقورئاندا هەستی پێنەکەن لەشێوازێکی دادپەروەرانەی گشتگیر دور لەدروست کردنی جیایی، کەڵکی لێوەردەگرن. دو داوەر لەعەلی و معاویە و دو سوپاکە پەیمانیان وەرگرت کەگیانی خۆیان و کەسەکان و خزم و بنەماڵەکەیان لەئەماندایە. خەڵك لەداوەری کردنی ئەوان پشتیوانیان دەبن. پەیمان و سوێندی خوایی لەئەستۆی دو داوەرەکەیە تا لەنێوان ئەم ئۆمەتە داوەری بکەن و گیرۆدەی جەنگ و دوبەرەکیان نەکەن. دەسپێکی دەستپێکردنی کارەکەیان مانگی رەمەزان (حەوت مانگ دوای دەسپێکردنی ئاگربڕ، فەوریەی ٦٥٨ زایینی) دەبێت و ئەگەر بیانەوێت، بۆ ماوەیەکی دیکە دوای بخەن، ئەو کارە دەکەن. شوێنی داوەری کردن بەشێوەیەك دیاری دەکرێت بەیەك ئەندازە لەخەڵکی عێراق و شامەوە و دور بێت.

لەلایەن عەلیەوە ئەم کەسانە پەیمانەکەیان واژۆ کرد و شایەتیان دا: ئەشعەس کوڕی قەیسی هەمەدانی، رفا کوڕی سومەیی بەجەلی، عەبدالله کوڕی موحیلی عێجلی، حوجر کوڕی عودەی کەندی، عەبدالله کوڕی توفەیلی عامری، عوقەبە کوڕی زیادی حەزرەمی، یەزید کوڕی حوجەییە تەمیمی و مالك کوڕی کەعبی هەمەدانی. کەسانی معاویە ئەمانە بون: ئەبو ئەعوەری سەلەمی، حەبیب کوڕی موسلیمە، زیمل کوڕی سوبیەع کوڕی یەزیدی ئەنساری عوتەبە کوڕی ئەبی سوفیان و یەزید کوڕی حوڕی عەبەسی.

بەمالکی ئەشتەری نەخەعیان وت ناوی خۆی لەژێر پەیمانەکەدا بنوسێت. وتی دەستی راستم نەبێت و دەستی چەپم هیچ سودێك بەمن نەبەخشێت ئەگەر ناوێك لەمن لەم پەیمانی ئاگربڕەدا بێت. مەگەر من بەڵگەیەکی رونم لەخواکەی خۆم پێ نیە کەدوژمنەکەم گومڕایە؟ مەگەر سەرکەوتنتان بەچاوی خۆتان نەبینی؟

ئەشعەس پێی وت: سوێند بەخوا من هیچ سەرکەوتنێکم نەبینی، پەیوەستی ئێمە بەچونکە هیچ رێگایەکی دیکەت لەبەردەمدا نیە.

ئەشتەر وتی: سوێند بەخوا هەیە، پشت لەئێوە و ئەم جیهانە دەکەم و ڕێگای ئەو دنیا دەگرمە بەر. خوا بەشمشێرەکەی من خوێنی ئەو پیاوانەی ڕشت کە تۆ لەهیچیان باشتر نیت و خوێنت لەهیچیان ڕێزدارتر نیە.

دەڵێت: وەك بڵێی خوا جامێك ئاسنی تواوەی کرد بەروخساری ئەشعەسدا. ئەشعەس پەیمانەکەی خۆی دەرهێنا و بەردەوام بۆ خەڵکی دەخوێندەوە. لای دەستەیەك لەبەنی تەمیم تێپەڕی کرد و عروە کوڕی ئودەیە برای ئەبو بیلال لەناویاندا بو. پەیمانەکەی بۆ ئەوان خوێندەوە. عروە وتی: ئایا پیاوان لەکاری خوا دەکەنە داوەر؟ فەرمان و داوەری جگە لەخوا بۆ کەس شیاو نیە (لاحکم الا الله). دواتر شمشێرەکەی هەڵگرت و بەهێواشی لەدواوەی ئەسپەکەی ئەشعەسیدا و چوارپێکە بۆ پێشەوە غاریدا. هاوڕێیانی ئەشتەر بانگیان کرد و گەڕایەوە. خەڵکی ئەشعەس و زۆر لەخەڵکانی یەمەن بۆ ڕێزگرتن و پاراستنی ئەشعەس تورە بون. ئەحنەف کوڕی قەیس و مێسعەر کوڕی فەدەکی و خەڵکانێك لەتەمیم ڕۆشتن و داوای لێبوردنیان کرد و رازی بو و دواتر سوپاسی خوای بەجێهێنا.

پەیمانەکە لەرۆژی چوارشەممە سیانزەی صەفەری ساڵی سی و حەوت /٣١ ژوئیەی ٦٥٧ زایینی نوسرا. لەسەر ئەوە ڕێککەوتن عەلی کوڕی ئەبی تالب لەمانگی رەمەزان/فەرویەی ٦٥٨ زایینی بڕواتە جێگەی کۆبونەوەی داوەران لەدومەئەلجەندەل یا ئەزرۆح. بەعەلیان وت: ئەشتەر پەیمانەکە پەسەند ناکات و جگە لەشەڕ لەگەڵ ئەوان هیچ ڕێگایەکی دیکە ناناسێت.

عەلی وتی: سوێند بەخوا منیش ئەو بڕوا و بۆچونم هەیە و ئەمویست ئێوە بەوە رازی بن. ئێستا کە لەهەر کارێك جگە لەئاگر بڕ خۆتان بەدور دەگرن، من بەوە رازی بوم. ئەدوای رازی بون، گەڕانەوە ڕەوایە و ئەدوای پەسەند کردن گۆڕانکاری کردن شیاو. مەگەر ئەوەی لەبەرابەر خوا دەست بۆ گوناح درێژ بکەن یا نوسراوەکانی بخەنە ژێر پێ. لەگەڵ هەر کەس فەرمانی خوای خستە ژێرپێ، شەڕ بکەن. بەڵام ئەوەی سەبارەت بە سەرپێچی کردن لەفەرمانی من و خۆ دورخستنەوە لەکاری من وتتان، ئەو لەم خەڵکانە نیە و من لەم کارەی ئەو ترسم نیە و ناڕەنجێم. خۆزگە لەناو ئێوەدا دوکەسی هاوشێوەی ئەو دەبون. خۆزگە لەناو ئێوەدا یەك کەسی هاوشێوەی ئەو

دەبو و بەھەمان شێوەدوژمنی دەبینی کەمن دەیبینم. لەم کاتەدا دەبو قورسایی کاروبارەکانی ئێوە لەسەر شانی من سوك دەبو و دەمتوانی چەوتی و ناڕاستیەکان بۆ راستی بگۆڕم. ئێوە لەم گێژاوی لەناوچونە رزگار بکەم بەڵام نافەرمانی منتان کرد. من و ئێوە ئێستا بەو شێوەین کەشاعیری ھوازین وتویەتی:

و ھل انا الا من غزیة ان غوت    غویت و ان ترشد غزیة ارشد

یانی: ئایا مەگەر من پیاوێك لەغەزیە نیم؟ ئەگەر غەزیە گومڕا بێت، گومڕا دەبم و ئەگەر بۆ رێگەی راست بگەڕێتەوە، بۆ رێگەی راست دەگەڕێمەوە.

سوێند بەخوا کارێکی ئەوتۆتان کرد کەھێزێکی لەیەك پچڕاند و توانایی تێکشکاند و سستی و ریسواییەکی گیان ستێنی لەجێگەی ھەردوکیاندا جێگیر کرد. کاتێك گەیشتنە لوتکەی سەرکەوتن و دوژمنانتان لەترسی لەناوچون لەرز دایگرتن و کوشتاری فراوان رەگ و ریشەی ھەڵتەکاندن و ئازاری برینی ئێوەیان تا مێشکی ئێسقانەکانیان چێشت، قورئانەکانیان کرد بەسەری رمەکانەوە و پێشیناری داوەری کردنی قورئانیان پێدان تا ئێوە لەکارەکەی خۆتان دور بخەنەوە و سەرکەوتن لەشەڕ بۆ دۆڕان لەشەڕ بگۆڕن و لەسەر رێگەی ئێوە دانیشن و چاوەڕوانی مەرگی ئێوە بکەن. ئەم کارەیان بەفێڵ و فریو کرد و ئێوە ئەوەی بەبەھایەکی گران دەیانخواست، ھەرزان پێشکەشی ئەوانتان کرد و لەھەر کارێك جگە لەوە خۆتان بەدور گرت کە لەگەڵ دوژمن رێك بکەون و پەنایان بدەن. سوێند بەخواوەندی خوا گومان ناکەم دوای ئەمە بۆ رێگەی راست بگەڕێنەوە یا ھەست بەدەروازەکانی دورئەندێشی بکەن..

دواتر خەڵك لەصەفین گەڕایەوە. کاتێك عەلی گەڕایەوە (حەروریان) رێگەی ناسازگاریان گرتەبەر و رێگەی خۆیان لەخەڵکان جیا کردەوە. ئەمە یەکەم کار بو دروستیان کرد و ھەڵبژاردنی داوەریان بەکارێکی ناڕەوا لەقەڵەمدا و بەرێگایەکی دیکەدا رۆشتن. لەرێگەی وشکاییەوە ھاتن و بونە دوژمن و خراپەخواز و تورە بون. ژەھری ھەڵبژاردنی داوەر کاریگەری لەسەر ناخی ئەوان دانا. رێگەیان لەیەك دەگرت و جوێن و قسەی ناشیرینیان بەیەك دەوت و بەقامچی لەیەکیان دەدا. خەواریج وتیان: ئەی دوژمنانی خوان لەکاری خوادا لاوازیتان کرد. کەسانیتر دەیانوت: لەرێبەرەکەی ئێمە جیابونەوە و بڵاوبونەوەتان لەناو دەستەکەی ئێمەدا دروست کرد و پەیوەندی و

پەیوەست بونی ئێمەتان بۆ پچڕان گۆڕی.

خەڵك بەرێكەوتن تا لەنۆخەیلە تێپەڕین و ماڵەكانی كوفەیان بینی. پیرەپیاوێك لەسێبەری ماڵێكدا خەوتبو و نیشانەكانی نەخۆشی بەرەوخساریەوە ئاشكرا. عەلی سلاوی لێكرد و پیرە پیاو بەنەرمی وەلامی دایەوە. عەلی وتی: روخسارت بەگۆڕاو دەبینیم، ئایا لەنەخۆشیە؟

وتی: بەڵێ.

عەلی وتی: دەتوانیت نەخۆشیەكەت پەسەند نەكەیت.

وتی: بەلام حەزم نەكرد كەسی دیكە گرفتاری ئەم نەخۆشیە بێت.

عەلی وتی: لەوەی گرفتاری پێی، هیوایی چاكبونەوە و پاداشت هەیە؟

وتی: هەمە.

عەلی وتی: مژدەت لێ بێت بەلێخۆشبونی خواوەندی مێهرەبان و بەخشینی گوناحەكان، ئەی بەندی خوا، تۆ كێیت؟

وتی: ساڵح كوڕی سەلیم (چاكەكار كوڕی تەندروست)

عەلی وتی: لەكام خەڵكانەیت؟

وتی: نەژادی من بۆ سەلامانی تەی دەگەڕێتەوە و لەرێگەی داواخوازی و پەنابەرێتی لەناو خەڵكی سەلیم كوڕی مەنسور دەژیم.

عەلی وتی: پەنا بەرخوا! چەندە جوانە ناوی خۆت و ناوی باوكت و ناوی نەژاد و ناوی پەنادەرەكانت! ئایا لەم شەڕەدا لەگەڵ ئێمە بویت؟

وتی: نە، حەزم دەكرد شان بەشانی تۆ بەشداری بكەم، بەلام ئەم (تا)ی كەدەیبینی، رێگری لێكردم.

عەلی وتی: ناتەوانان و نەخۆشان و ئەو كەسانەی جگە لەهەزینە كردن هیچ رێگایەكی دیكە شك نابەن، گوناحیان لەسەر نیە ئەگەر چاكەخوازی پێغەمبەر و خوا بن، چاكەكاران گوناحیان لەسەر نیە و خواوەند بەخشەر و مێهرەبانە (تۆبە/٩١/٩) ئاگادارم بكەرەوە خەڵك سەبارەت بەوەی لەناو ئێمە و شامیەكان رویداوە، چۆن قسە دەكەن.

وتی: كەسانێك لەناو ئەوان شادمانن و ئەوان خەڵكانێكی پاكن. لەناو ئەواندا

کەسانێك هەن داخ و کەسەر دەخۆن بۆ ئەو پێشهاتەی لەنێوان تۆ و ئەواندا رویداوە. ئەوان ئەو دەستە لەخەڵکن کەچاکەی تۆیان دەوێت.

عەلی وتی: راستت وت. دەخوازم ئەوەی گلەیی لێدەکەیت، خوا بیکاتە هۆکاری بەخشینی گوناحەکانت. چونکە نەخۆشی پاداشی نیە بەڵکو هەمو گوناحەکانی مرۆڤ دەسڕێتەوە. پاداش لەوتار و لەزمان و کار و شەڕ لەدەست و قاچەدایە. خواوەند دەستەیەکی فراوان لەبەندەکانی بەنەندێشەی چاك و کرداری راست، رەوانەی بەهەشت دەکات.

کەمێکی دیگە رۆشت و چاوی بەعەبدالله کوڕی وەدیعەی ئەنساری کەوت. عەلی لێی نزیك کەوتەوە و سلاوی لێکرد و هاورێ لەگەڵ ئەو کەوتەرێ. پێی وت: لەخەڵکان سەبارەت بەئێمە چیت بیستوە؟

وتی: دەستەیەك دەسخۆشیتان لێدەکەن و دەستەیەك پەسەندی ناکەن.

وتی: بیرمەندان چی دەڵێن؟

وتی: دەڵێن: عەلی دەستەیەکی فراوان خەڵکی لەدەوری کۆببوەوە کەبلاوەی پێکردن و قەلایەکی بەهێز بو کەوێرانی کرد. کێ دەتوانێت ئەوەی بلاوەبۆتەوە، کۆبکاتەوە و چۆن دەتوانێت ئەوەی خاپوری کردوە، نۆژەن بکاتەوە؟ ئەگەر ئەو کاتەی نافەرمانان لەبەرابەر ئەو شۆڕشیان کرد، بەهاوکاری فەرمانبەران شەڕی لەگەڵ دەکردن تا سەردەکەوت یا دەکوژرا، لەدورئەندێشی نزیکتر دەبو.

عەلی وتی: من وێرانم کرد یا ئەوان؟ من پەیوەست بونم پچڕاند یا ئەوان؟ بەلام ئەوەی وتیان: دەبێت بەهاوکاری فەرمانبەران شەڕی لەگەڵ نافەرمانان دەکرد تا سەردەکەوت یا دەکوژرا، سوێند بەخوا ئەم کارە لەگومانی من دور نەبو. من بەئاسانی گیانم دەبەخشی وچاوم لەم جیهانە دەپۆشی و بەدڵخۆشیەوە پێشوازیم لەمەرگ دەکرد. جارێکیان سەرسەختانە بڕیارمدا هێرشیان بکەمە سەر، بەلام سەیری ئەم دوانەم کرد( حەسەن و حسێن) و خۆیان خستە ئامێزی من و ئەم دوانە یانی عەبدالله کوڕی جەعفەر و محەممەد کوڕی عەلیم بینی خۆیان بەداوێنی منەوە هەڵواسی. ئەگەر ئەم دوانە لەناوبچن، نەژادی پێغەمبەر لەناو ئەم ئۆمەتە لەناو دەچێت. ئەمەم پەسەند نەکرد و نەمتوانی رێگە بدەم ئەم دوانە لەناو بچن، سوێند بەخوا ئەگەر

دوای ئەمە روبەرویان ببمەوە، لەهیچ سوپا یاماڵێك هاورێیەتیان ناکەم.

دواتر بەرێکەوت و بینی لەلای راست و چەپی خۆی حەوت یا هەشت گۆڕە. عەلی پرسی: ئەمە چیە؟

پێیان وت: ئەی سەرومری باوەڕداران، خەباب کوڕی ئەرەت دوای رۆشتنی تۆ بۆ شەڕ ماڵئاوایی لەجیهان کرد و پێشنیاری کرد لەدەرەوەی شار بەخاکی بسپێرن. ئەو یەکەم کەس بو لەدەرەوەی شار بەخاك سپێردرا و دواتر خەڵکان لای ئەو بەخاك سپێردران و ئەم شوێنە بو بەگۆڕستانێکی گشتی.

عەلی وتی: خوا لەخەباب خۆش بێت چونکە لەگیان و دڵەوە باوەڕی بەئیسلام هێنا و بەدڵخوازیەوە بۆ مەدینە کۆچی کرد و ژیانی بەکار و شەڕ بەسەر بردو جەستەی گرفتاری چەندین تاقی کردنەوە بویەوە، بەڵام هیچ کات خوا پاداشی چاکەکارانی بەفیڕۆ نەدا. سەرومری باوەڕداران وەستا و وتی: سڵاو لەئێوە ئەی پاشماوەکانی ماڵە ترسێنەرەکان، گەڕەکەکانی خاڵی لەخاوەنەکان، سڵاو لەئێوە ژنان و پیاوانی باوەڕدار! ئێوە پێشڕەوانن کەپێش ئێمە ڕۆشتنە شوێنی حەوانەوە و ئێمە شوێنکەوتوانی ئێوەین و بەزویی دەگەینە لای ئێوە! خوایە، لەئێمە وئەوان خۆشببە و بەبەخشینەکانی خۆت چاوپۆشی لەگوناحەکانی ئێمە و ئەوان بکە.خۆش بەحاڵی ئەو کەسەی بیر لەمردن دەکاتەوە و بۆ رۆژی هەستانەوە کار دەکات و پاشەکەوت دەکات و لای خوای گەورە و رێزدار بەرەزامەندی دەژیت. دواتر بەرێکەوت تا گەیشتە گەڕەکی سەوریان و ئاوازی گریانی بیست. پرسی: ئەم گریانە چیە.

وتی: گریان بۆ کوژراوانی صەفین.

وتی: ئاگادار بن و بزانن من بۆ هەر کەسێك لەوان کە بەخۆڕاگری و بۆ رەزامەندی خوا شەڕی کردوە، شایەتی دەدەم لەبەهەشتیەکانە. دواتر لای گەڕەکی فایشیان تێپەڕی کرد و بەهەمان شێوە دەنگی شین و زاری بیست. لای گەڕەکی شەبامیان تێپەڕی کرد و دەنگی گریانی بیست. لەوێ وەستا. حەرب کوڕی شورەحبیلی شەبامی هاتە لای ئەو. عەلی پێی وت: ئایا ژنەکانتان بەسەر ئێوەدا زاڵ دەبن؟ رێگەی گریان و شینیان لێ ناگرن؟

وتی: ئەی سەرومری باوەڕداران، ئەگەر یەك یا دو ماڵ دەبو، دەمانتوانی، بەڵام لەم

گەڕەکە سەد و هەشتا پیاو کوژراوە. هیچ ماڵێك نیە مەگەر ئەوەی دەنگی گریانی لێ بەرز ببێتەوە. بەڵام ئێمە پیاوان ناگرین و لەگیاندان لەرێگەی خوادا شادمان دەبین.

عەلی وتی: خوا لەکوژراوەکان و مردوەکان خۆش بێت! ئەو پیادە بەرێکەوت و عەلی سوارە. عەلی پێی وت: بگەڕێرەوە. وەستا و دوبارە پێی وت: بگەڕێرەوە چونکە پیادە ڕۆشتنی کەسێکی وەك تۆ لای سوارەیەکی وەك من، هۆکاری فریودانی فەرمانڕەوایی و ریسوابونی باوەڕداریە. دواتر ڕۆشت و گەیشتە گەڕەکی ناعێتیان کەزۆرینەی ئەوان لایەنگری عوسمان بون. لەسوچ و قوژبنێك بیستی کەسێك دەڵێت: سوێند بەخوا عەلی هیچی نەکرد و ڕۆشت و بەدەستی بەتاڵ گەڕایەوە. کاتێك ئەویان بینی، هەرکام خۆیان لەسوچێکدا داشارد. عەلی بەهاوەڵانی خۆی وت: پیاوانی وای لێیە، شامیان نەبینیوە. دوبارە بەهاوەڵانی خۆی وت: ئەوانەی پێشتر بینیمان، لەمانە باشتر بون. وتی:

| | |
|---|---|
| اخوك الذى ان اجرضتك ملمة | من الدهر لم يبرح لبثك واجما |
| و ليس اخوك بالذى ان تشعبت | عليك الامور ظل يلحاك لائما |

یانی: برای تۆ ئەو کەسەیە ئەگەر پێشهاتێکی بەئازار بۆ تۆ داباری، بەردەوام لەخەمی تۆ خەمبار بژیت. ئەو کەسە برای تۆ نیە ئەگەر کارەکان لەیەك هەڵوەشێن و لەتۆ بناڵێن، سەرکۆنەی تۆ بکات.

بەرێکەوت و بەردەوام ناوی خوای دەهێنایە سەرزمان تا ڕۆشتە ناو کۆشك. کاتێك ڕۆشتە ناو کوفە، خەواریج لەگەڵ ئەو نەڕۆشتنە ناو شار بەڵکو رویان لەحەروراء کرد و لەوێ دابەزین.

کوژراوەکانی صەفین دەستەیەکیان بەمشێوەیە بون: ئەویسی قەرەنی لەصەفین کوژرا. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نیە بەڵکو لەئەرمەنستان یا لەسیستان مرد.

هەروەها لەم شەڕەدا جەندەب کوڕی زوهەیری ئەزدی لەهاوەڵانی پێغەمبەر لەسوپاکەی عەلیدا کوژرا.

حابس کوڕی سەعدی تایی خاڵی یەزید کوڕی عودەی کوڕی حاتەم لەشەڕی صەفین لەناو سوپاکەی معاویەدا کوژرا. یەزید کوڕی عودەی ناجوامێرانە بکوژەکەی ئەوی کوشت. عودەی ویستی ئەو بەدەستی بنەماڵەی کوژراو بسپێرێت بەڵام رایکردە لای

معاویه.

لەو کەسانەی لەشەڕی صەفین لەسوپاکەی عەلیدا کوژران، حوزەیمە کوڕی سابت زونەلشەهادەتەین بو. ئەو دەستی بۆ شمشێرەکەی نەبرد بەڵام کاتێك عەماری یاسر کوژرا، شمشێری دەرکێشا و شەڕی کرد تا کوژرا. وتی: لەپێغەمبەری خوام بیست دەیوت: عەمار بەدەستی سوپای ستەمکار دەکوژرێت.

هەروەها لەگەڵ عەلی، سوهەیل کوڕی عەمرۆ کوڕی ئەبی عەمرۆی ئەنساری لەشەڕ کەرانی بەدر کوژرا.

لەوکەسانەی لەم شەڕەدا بەشداریان کرد و کوژران، یەکیان خالید کوڕی وەلید لەئەنسار و لەهاوەڵانی پێغەمبەر بو.

## دانانی جەعدە کوڕی هوبەیرە لەخوراسان

لەم ساڵەدا، دوای گەڕانەوە لەشەڕی سەفین، عەلی جەعدە کوڕی هوبەیرەی مەخزومی وەك فەرماندار رەوانەی خوراسان کرد. ئەو گەیشتە نەیشابور و بینی خوراسانیەکان لەدین هەڵگەڕاونەتەوە و سەنگەریان گرتوە. گەڕایەوە بۆ لای عەلی. ئەو خولەید کوڕی قەری یەربوعی رەوانە کرد. خولەید خەڵکەکەی گەمارۆدا و بەئاشتی لەگەڵی سازان و خەڵکانی مەرویش پەیمانی ئاشتیان لەگەڵ بەست.

## خۆدورخستنەوەی خەواریج لەعەلی و گەڕانەوەی ئەوان بۆ لای عەلی

کاتێك عەلی لەشەڕی صەفین گەڕایەوە، خەواریج لێی جیابونەوە و ڕۆشتنە حەروەرا و دوانزە هەزار کەس لەوان لەوێ دابەزین. جارچی ئەوان جاڕیدا: فەرماندەی کاروباری شەڕ شەبەس کوڕی رەبعیە، پێشنوێژ عەبدالله کوڕی کەوا ی یەشکری، فەرمانڕەوایی لەدەستی ئەنجومەنی راوێژ کردن (دوای سەرکەوتن)، بەیعەت لەگەڵ خوای گەورە و کاری بنچینەیی و بنەڕەتی، ئەمر کردن بەچاکە و رێگرتن لەخراپەیە.

کاتێك عەلی و هاورێکانی ئەمەیان بیست، شوێنەکەوتوانی ئەو هەستان و وتیان: بەیعەتێکی دیکە لەئەستۆی ئێمەدایە. ئێمە ئەو کەسەمان خۆش دەوێت کەتۆی

خۆشت بوێت و دوژمنی ئەو کەسەین دوژمنی تۆ بێت.

خواریج وتی: ئێوە و شامیەکان وەك دو ئەسپی گرێو بەستو، بەرەو ناباوەڕی غارتاندا. خەڵکانی شام لەگەڵ معاویە لەسەر بنەمایی ئەوەی بیانەوێت و نەیانەوێت، بەیعەتیان کرد و ئێوە لەگەڵ عەلی لەسەر ئەم بنەمایە بەیعەتتان کرد ئەو کەسەتان خۆش بوێت کەخۆشی دەوێت و دوژمنی ئەو کەسە بن کەبەدوژمنی دەزانێت.

زیاد کوڕی نەزر بەوانی وت: سوێند بەخوا هەرجار کەعەلی دەستی هێنا و ئێمە بەیعەتمان لەگەڵ کرد، لەسەر بنەمای فەرمانی خوایی و شێوازی پێغەمبەر پەیمانمان لەگەڵ بەست. بەڵام چونکە ئێوە لەگەڵ ئەو ناسازگاریتان کرد، شوێنکەوتوانی هاتنە لای و وتیان: ئێمە ئەو کەسانەمان خۆش دەوێت و دوژمنی ئەو کەسەین تۆ بەدوژمنی بزانیت. ئێمەیش بەهەمان شێوەین. ئەو لەگەڵ راستی و دروستی و رزگاریە و هەر کەس لەگەڵ ئەو ناسازگارە، گومڕا و گومڕاکەرە.

عەلی عەبدالله کوڕی عەباسی بۆ لای خەواریج رەوانە کرد وپێی وت: لەوەلامدانەوە و شەڕ لەگەڵ ئەوان پەلە مەکە تا بگەمە لای تۆ. عەبدالله روی کردە ئەوان و ئەوان رویان تێکرد و دەستیان بەگفتوگۆ کرد. ئەو خۆڕاگری نەکرد و بەتوندی لەگەڵ ئەوان قسەی کرد و وتی: لەداوەرەکان چ دڵرەنجانێکتان هەیە لەکاتێکدا خوای گەورە فەرمویەتی: ئەگەر دو داوەر خوازیاری چاکسازی بن، خوا لەنێوان ئەوان چاکسازی دروست دەکات (نسا /٣٥/٤)، چ بگات بەئۆمەتی محەممەد.

خەواریج وتیان: بەڵام ئەوەی خواوەند فەرمانەکەی داوەتە دەست خەڵك و فەرمویەتی لێی ورد ببنەوە، بەوانە و خەڵك دەتوانن هەرکارێك بیانەوێت، ئەنجامی بدەن. ئەوەی فەرمویەتی و رەوانەی کردوە، بۆخەڵکان رەوانیە گۆڕرانکاری تیا دروست بکەن. سەبارەت بەزیناکار فەرمانیداوە، سەد قامچی لێبدەن و سەبارەت بەدز فەرمانی داوە دەستی ببڕن. شیاو نیە بۆ بەندەکان گۆڕانکاری لەم فەرمانانەدا بکەن و یا کەم و زیادی بکەن.

کوڕی عەباس وتی: خوای گەورە دەڵێت: لەمبارەوە دو پیاوی دادپەروەر فەرمان دەدەن (مائدە/٩٥/٥).

خەواریج وتیان: ئایا ڕاو و کشتوکاڵ و کاری ژن و پیاو لەگەڵ خوێنی موسوڵمانان

یەکسان دەکەیت؟ دوبارە پێیان وت: ئایا عەمرۆ عاص کە تادوێنی شەڕی لەگەڵ ئێمە دەکرد، دادپەروەرە؟ ئەگەر ئەو دادپەروەرە، ئێمە دادپەروەر نین. لەکاری خوادا پیاوانتان کردە داوەر لەگەڵ ئەوەی خوا فەرمانی خۆی سەبارەت بەمعاویە و هاوڕێکانی ناردوە کەدەبێت بکوژرێن یا بۆ ڕێگەی ڕاست بگەڕێنەوە. ئێوە لەنێوان خۆتان پەیمانێکتان نوسی و ئاگربڕتان سەقامگیر کرد. خوا لەو کاتەی بێزاری (سورەی تۆبەی) ڕەوانە کرد، ئاگربری لەگەڵ ناباوەڕانی شەڕکەر ناڕەوا کرد مەگەر ئەو کەسەی باجی بدات.

عەلی یەزید کوڕی نەزری ڕەوانە کرد و پێی وت: بزانە لەدەوری کام سەرکردەیان زیاتر کۆدەبنەوە. ئەو ئاگاداری کردەوە  کە لەدەوری یەزید کوڕی قەیس زیاتر کۆدەبنەوە.

عەلی لەگەڵ خەڵك ڕۆشتەدەر تا گەیشتە لای ئەوان و ڕۆشتە  ناو خێوەتەکەی یەزید کوڕی قەیس. لەوێ دو ڕەکەعەت نوێژی خوێند و وەك  فەرمانداری ئیصفەهان و ڕەی دەست نیشانی کرد. دواتر ڕۆشت تا گەیشتە ئەوان و بینی سەرقاڵی گفتوگۆن لەگەڵ کوڕی عەباس. فەرموی: مەگەر فەرمانی گفتوگۆ نەکردنم بەتۆ نەدا؟ وتی: ئەی خوایە، ئەمە ئەو پێگەیە هەر کەس تیایدا سەرکەوێت، لەرۆژی هەستانەوە ڕزگاری دەبێت. دواتر بەوانی وت: ڕێبەرەکەتان کێیە؟

وتیان: کوڕی کەوا

پرسی: بۆ خۆتان لەئێمە دورخستۆتەوە؟

وتی: لەبەر ڕازی بونی تۆ بەهەڵبژاردنی داوەر لەشەڕی صەفین.

عەلی وتی: سوێندتان دەدەم بەخوا، مەگەر ئەوان قورئانیان نەکرد بەسەر ڕمەکان و ئێوە وتتان وەڵامیان دەدەینەوە، بەئێوەم وت من باشتر دەیانناسم، ئەوان شوێنکەوتەی هیچ دینێك نین؟ عەلی قسەکانی خۆی لەو ڕۆژەدا بیرخستنەوە. دواتر وتی: پەیمانمان لەم دو داوەرە وەرگرت ئەوەی قورئان زیندوی کردوە، بەزیندویی بیهێڵنەوە وئەوەی بەفیرۆدراوە، بەفیرۆی بدەن. ئەگەر لەسەر بنەمای قورئان داوەری بکەن شیاو نیە بۆ ئێمە ناسازگاریان لەگەڵ بکەین و ئەگەر لەسەر بنەمای قورئان داوەری نەکەن، ئێمە لەفەرمانەکیان بێزار دەبین.

پێیان وت: بۆ ئێمەی ڕون بکەرەوە ئایا دیاری کردنی داوەر سەبارەت بەخوێنی موسوڵمانان ڕەوایە یا نە؟

فەرموی: ئێمە پیاوەکانمان نەکردە داوەر، بەڵکو قورئان داوەرمانە. قورئان خۆی نوسراوێکە لەناو دوپێست، قسە ناکات مەگەر ئەوەی پیاوان بیهێنینە سەر زمان.

وتیان: بۆ ئێمەی ڕون بکەرەوە چ دەسپێکێکت لەنێوان خۆت و ئەم خەڵکە دەستنیشان کردوە؟

عەلی فەرموی: تا نەزان بەئاگا بێتەوە و زانا، زانایەکەی زیاتر ببێت. ئەگەری هەیە خوا لەماوەی ڕۆژگاری ئاگربڕ، کاری ئەم خەڵکە بەرەو چاکبون ببات، خوا لێتان خۆش بێت، بگەڕێنەوە بۆ ناو شار.

خەواریج، هەمویان تا دوایین کەس ڕۆشتنە ناو شار.

دەستەیەك دەڵێن: خەواریج گومان دەکەن ئەوان پێیان وت: تۆ ڕاستت کرد، ئێمە بەو شێوە بوین کەئاماژەت پێدا و ئەمە ناباوەڕی بو، ئێمە بۆ لای خوا دەگەڕێینەوە، تۆیش تۆبە بکە تا بەیعەت لەگەڵ تۆ بکەین و گەر نە لەگەڵ ناسازگاری خۆمان بەردەوام دەبین. خەواریج دەڵێن: عەلی لەگەڵ ئێمە بەیعەتی کرد و وتی: بگەڕێنەوە بۆ ناو شار تا شەش مانگ تێپەڕ بکات و ئێمە باج و خێرات کۆبکەینەوە و مەڕومالاَت قەڵەو ببن و دواتر بۆ شەڕی دوژمن دەڕۆینەدەر. خەواریج درۆیان کردوە چونکە عەلی هیچ دانەواندنێکی لەبەرابەر ئەوان نەکرد و هیچ پەیمانێکی بەوان نەداوە.

## کۆبونەوەی دو داوەرەکە

کاتێك زەمانی کۆبونەوەی دو داوەرەکە گەیشت، عەلی چوارسەد پیاوی بەفەرماندەیی شورەیح کوڕی هانی حارسی ڕەوانە کرد و فەرمانی پێدا بەعەمرۆعاص بڵێت: عەلی بەتۆ دەڵێت: گەورەترین کەس لای خوای گەورە و ڕێزدار کەسێکە کردار لەسەر بنەمای ڕاستی و دروستی، لەهەرکارێك لای ئەو خۆشەویستتر بێت. ئەی عەمرۆ، تۆ پێگەی ڕاستی و دروستی دەزانیت، بۆ خۆت نەزان دەکەیت؟ ئەگەر تەماحێکی کەمیان خستۆتە بەردەم تۆ، بەم کارە تۆیان کردوە بەدوژمنی خواوەند و

هاورێکانی. دەبینم، ئەوەی بەتۆیان داوە، بەزویی لەناو دەچێت. هاوار لەتۆ، هاورێی خیانەتکاران و پشتیوانی ستەمکاران مەبە. ئاگادار بە من لەئێستاوە رۆژی پەشیمانی تۆ دەزانم و ئەمە رۆژی مەرگی تۆیە کەئارەزو دەکەیت خۆزگە ڕقی هیچ موسوڵمانێکت لەدڵ نەدەگرت و بۆ هیچ داوەریەك بەرتیلت وەرنەدەگرت.

کاتێك پەیامەکەی پێگەیشت، روخساری گۆڕا و وتی: لەچ کاتێکەوە گرنگیم بەبۆچونی ئەو داوە؟

شورەیح وتی: ئەی کوڕی نابغە، چ شتێك رێگرە لەبەردەم تۆ کە بەراوێژ کردنی سەروەری خۆت و هەمو موسوڵمانان رازی ببیت؟ ئەو کەسانەی لەتۆ باشتر بون وەك ئەبوبەکر و عومەر، لەگەڵ ئەو راوێژیان دەکرد و فەرمانی ئەویان بەکار دەبرد.

عەمرۆ عاص وتی: کەسێکی وەك من لەگەڵ کەسێکی وەك تۆ قسە ناکات.

شورەیح وتی: ئەی کوڕی نابغە، بەکام یەك لەمناڵەکانت شانازی بەسەر منەوە دەکەیت؟ لەگەڵ باوکی ریسوات یا دایکی روسپیت؟ شورەیح هەستا.

عەلی، عەبداللە کوڕی عەباسی رەوانە کرد تا پێشنوێژی ئەوان بێت و کاروبارەکانی ئەوان هەڵسوڕێنێت.

معاویە عەمرۆعاصی لەگەڵ چوارسەد کەس لەخەڵکانی شام رەوانە کرد تا گەیشتنە دومەت ئەلجەندەل و لەوێوە بۆ ئەزرەح. هەرکاتێك نامەی معاویە بۆ عەمرۆ عاص دەگەیشت، نەکەس دەیزانی چی تیا نوسراوە و نە شامیەکان دەیانپرسی. بەڵام کاتێك نامەی عەلی دەگەیشت، عێراقیەکان لەعەبداللە کوڕی عەباس پرسیاریان دەکرد و ئەگەر ناوەرۆکەکەی دەشاردەوە، گومانیان لێدەکرد و دەیانوت: ئایا فلان شت و فیسارە شتی نەنوسیوە؟

کوڕی عەباس بەوانی وت: ئایا ئاوزی خۆتان ناخەنە کار؟ نابینن نێردراوی معاویە دێت و کەس لەپەیامەکەی ئەو ئاگادار نابێتەوە و دەنگیان لێ بەرز نابێتەوە. ئێوە هەر رۆژ گومانێکی تازەتان لا دروست دەبێت.

لەگەڵ ئەوان عەبداللە کوڕی عومەر و عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکری صدیق و عەبداللە کوڕی زوبەیر و عەبدولرەحمان کوڕی حارس کوڕی هشام و عەبدولرەحمان کوڕی عەبدیەغوسی زوهری و ئەبو جەهم کوڕی حوزەیفەی عەدەوی و موغەیرە

کوڕی شەعبە هاتن.

سەعد کوڕی ئەبی وەقاص لەبیابان لەسەر ئاوێکی بەنی سولەیم بو. کوڕەکەی عومەر کوڕی سەعد هاتە لای و پێی وت: ئەبوموسای ئەشعەری و عەمرۆ عاص هاورێ لەگەڵ کەسانێك لەقورەیش کۆبونەتەوە. لای ئەوانە ئامادە بە چونکە یەکێکی لەهاوەڵانی پێغەمبەر ویەکێك لەوشەش پیاوەیت کەعومەر ئەوی بۆ راوێژ کردن و دەستنشیان کردنی خەلیفە دیاری کرد، هیچ کارێکت نەکردوە ئەم خەڵکە پەسەندی نەکەن، تۆ شیاوترین کەس بۆ خەلافەتی. سەعد نەڕۆشت. دەستەیەك دەڵێن: ئامادە بو بەڵام لەئامادەبونی خۆی پەشیمان بویەوە و لەبەیت ئەلموقەدەس جل و بەرگی عەمرەی لەبەر کرد.

موغەیرە کوڕی شەعبە بەپیاوانێك لەقورەیشی وت: ئایا گومان دەکەن کەسێك بتوانێت بۆچونێکی هەبێت تا لەرێگەیەوە بزانێت ئایا دو داوەرەکە لەسەر کارێك رێك دەکەون یا نە؟

وتیان: نە.

وتی: من دەتوانم بزانم چارەنوسی کۆبونەوەی دو داوەرەکە بەکوێ دەگات. ئەو هاتە لای عەمرۆعاص وپێی وت: ئێمە لەو کارەی بۆ ئێوە ئاشکرا بو، گومانمان لا دروست بوە، کاری ئێمە کە لەشەڕ خۆمان بەدور گرتوە، چۆن دەبینی.

عەمرۆعاص وتی: ئێوە لەپشت سەری چاکەکاران و لەپێش خراپکارانەوە دەبینم.

موغەیرە لای ئەو ڕۆشتەدەر و ڕۆشتە لای ئەبوموسا و هەمان قسەی پێ وت.

ئەبو موسا وەڵامی دایەوە: ئێوە وەك بەهێزترینی کەسەکان لەبەکار بردنی ئاوزی خۆتان دەبینم و گومان دەکەم تروسکایی کەمی هیوایی خەڵك بەئێوەیە.

موغەیرە بۆ لای هاورێکانی گەڕایەوە و بەوانی وت: هیچ کات ئەم دوانە لەسەر کارێك رێکناکەون.

کاتێك دو داوەرەکە لەگەڵ یەك کۆبونەوە، عەمرۆعاص وتی: ئەی ئەبوموسا ئایا نازانی عوسمان بەستەم کوژرا؟

ئەبوموسا وتی: شایەتی دەدەم.

عەمرۆ وتی: ئایا نازانی معاویە و بنەماڵەکەی ئەو، خاوەنی خوێنی ئەون؟

ئەبو موسا وتی: دەزانم.

عەمرۆ وتی: ئەگەر دەزانیت چ شتێك رێگری لەتۆ دەكات بۆ فەرمانبردن لەو و بنەماڵەكەی لەناو قورەیش؟ ئەگەر دەترسی خەڵك بڵێن: ئەو پێشینەی نیە، بڵێ: ئەو بەخاوەنی خوێنی خەلیفەی ستەم لێكراو دەزانم و دەزانم داوای خوێنی ئەو دەكات و بۆ بەرێوبردنی وڵات كەسێكی وشیار و بیرمەندە، برای دایكی حەبیبە هاوسەری پێغەمبەری خوایە و دەبیری ئەوە، لەهاوەڵانی پێغەمبەر هەژمار دەكرێت و پێغەمبەر دەستی ئەوی بۆ سەر كارەكان ئاوەڵا كردوە. عەمرۆ عاص بەشێوەیەكی نهێنی بەئەبوموسای وت، ئەگەر معاویە بێنیتە سەركار، بەشێك لەفەرمانڕەوایی بەتۆ دەسپێرین.

ئەبوموسا وتی: ئەی عەمرۆ لەخوا بترسە! ئەوەی سەبارەت بەگەورەیی بنەماڵەی معاویە وتت، دەبێت بزانیت فەرمانڕەوایی كردنی موسوڵمانانیان لەسەر بنەمایی گەورەیی بنەماڵە لەدەست نەگرت. ئەگەر ئەم كارە لەسەر بنەمایی گەورەیی بنەماڵە دەسوڕا، بنەماڵەی ئەبرەهە كوڕی صەباح شیاوتر بون. كاری فەرمانڕەوایی موسوڵمانان لەسەر بنەمایی دینداری و رێزاری داری ئەوان بەهێزە. لەگەڵ ئەوەیشدا ئەگەر دەمویست ئەم كارە بەگەورەكانی قورەیش بسپێرم، بەعەلی كوڕی ئەبی تالیبم دەسپارد. بەڵام ئەوەی وتت: معاویە، خاوەنی خوێنی عوسمانە و لەبەر ئەمە خەلافەت بەو دەسپێریت، بزانە هیچ كات بەوە رازی نابم و یەكەم كۆچكەرانی رێگەی خوا پشت گوێ ناخەم. بەڵام سەبارەت بەوتارە نهێنیەكەت كە ئەگەر معاویە بێنمە سەر كار، بەشێك لەفەرمانڕەوایی بەمن دەسپێرن، من ئەو كەسە نیم سەبارەت بەفەرمانی خوا بەرتیل لەكەس وەربگرم! بەڵام ئەگەر بتەوێت دەتوانین ناوی عومەر كوڕی خەتاب زیندو بكەینەوە.

عەمرۆعاص پێی وت: تۆ چاكەكاری ولەپێشی كوڕەكەی من دەزانیت، چ شتێك رێگر دەبێت لەرازی بون بەفەرمانڕەوایی ئەو؟

ئەبوموسا وتی: كوڕەكەی تۆ كەسێكی راست و دروست بو، بەڵام تۆ لەم ئاژاوەدا نوقمت كرد.

عەمرۆ وتی: ئەم كارە سزای كەسێكە بخوات و بخواتەوە ( كوڕی عومەر پیاوێكی

کەم هۆش و نائاگا بو)

کوڕی زوبەیر پێی وت: وشیار وبەئاگا بە!

ئەبو موسا پێی وت: ئەی کوڕی عاص، عەرەبەکان دوای ئەوەی ڕۆژگارێك شمشێریان لەیەك دا، کاری خۆیان بەتۆ سپارد، ئەوان مەخەرە گێژاوی ئاژاوەوە.

عەمرۆعاص کارێکی کرد ئەبوموسا لەقسە کردندا پێشی بکەوێت. بەردەوام پێی دەوت: تۆ هاوەڵ و هاوڕێی پێغەمبەر و لەمن بەتەمەنتریت، تۆ قسە بکە. ئەبوموسایش عادەتی بەمە گرتبو و ئەم کارەی لای خۆش بو. مەبەستی عەمرۆعاص لەم کارە ئەوەبو تا بۆ لەسەر کار لابردنی عەلی پێش خۆی بخات. کاتێك گەشتنە ئەو جێگەی عەمرۆ داوای ڕازی بونی ئەبوموسای دەکرد بۆ کوڕەکەی خۆی یا معاویە و ئەبو موسا ڕازی نەدەبو و داوای ڕازی بونی دەکرد بۆ کوڕەکەی عومەر و عەمرۆ ڕازی نەبو، عەمرۆ عاص پێی وت: لەبۆچونەکەی خۆت ئاگادارم بکەرەوە؟

ئەبوموسا وتی: بۆچونم وایە ئەم دوپیاوە لەسەر کار لابەرین و کار بەراوێژ بسپێرین تا موسوڵمانان هەر کەسێکیان پەسەند کرد وەك خەلیفە دەستنیشانی بکەن.

عەمرۆ وتی: بۆچونی ڕاست ئەوەیە.

ئەم دوانە ڕویان کردە خەڵك کە لەو کۆبونەوەدا بەشدار بون.

عەمرۆ وتی: خەڵك ئاگادار بکە کەئێمە ڕێککەوتین.

ئەبو موسا کەوتە قسە و وتی: بۆچونی ئێمە لەسەر کارێك ڕێککەوت وئارامی گرت و هیواداریـن خوا بەم کارە، کاری ئەم ئۆمەتە بەرەو باشبون ببات.

عەمرۆ وتی: ڕاستی وت. ئەی ئەبوموسا پێش کەو و قسە بکە.

ئەبو موسا کەوتە پێش.

کوڕی عەباس پێی وت: هاوار لەتۆ، سوێند بەخوا گومان دەکەم ئەو تۆی فریوداوە. ئەگەر لەسەر کارێك ڕێککەوتن با ئەو لەپێش تۆ قسە بکات و تۆ دوای ئەو چونکە ئەو پیاوێکی فێڵباز و دەغەڵکارە. من لەوە ئاسودە نیم بەنهێنی تۆی ڕازی کردبێت بەڵام کاتێك لەناو خەڵك زمان بۆ وتارە بکاتەوە، لەگەڵ تۆدا ناسازگار بێت.

ئەبو موسا پیاوێکی نەزان بو. وتی: ئێمە ڕێککەوتوین. دوبارە وتی: ئەی خەڵکینە، ئێمە لەکاری ئەم ئۆمەتە وردبوینەوە و کارێکی شیاوترمان نەبینی بۆ چارەنوسی ئەم

خەڵکە و کۆکردنەوەیان لەوەی من و عەمرۆ لەسەری رێك کەوتین. بۆچونی ئێمە ئەوەیە عەلی و معاویە لەسەر کار لاببەین تا خەڵك خۆیان سەرپشتەی کارەکانیان بگرنەدەست. من عەلی و معاویەم لەسەر کار لابرد، روبکەنە کارەکانی خۆتان و ئەو کەسەی دەتانەوێت وەك خەلیفەی خۆتان دەستنیشانی بکەن. دواتر ئەبو موسا رۆشتە دواوە.

عەمرۆعاص هاتە پێش و دەستی بەقسە کردن کرد و وتی: ئەم پیاوە شتێکی وت و بیستتان، ئەو سەرەوەری خۆی لەسەر کار لابرد، منیش سەرەوەری ئەو لەسەر کار لادەبەم و سەروەری خۆم لەسەر کارەکەی دەهێڵمەوە چونکە ئەو خاوەنی خوێنی عوسمانە و شیاوترینی خەڵکە بۆ پێگەکەی.

سەعد وتی: چەندە پیاوێکی سست و ریسوایت، ئەی ئەبو موسا! چەندە بەسانایی کەوتیتە ناو داوەکانی عەمرۆعاص.

ئەبوموسا وتی: چی بکەم؟ لەسەرەتاوە لەسەر کارێك لەگەڵ من رێکەوت و دواتر شانی لەژێر خاڵی کرد.

کوڕی عەباس وتی: ئەی ئەبو موسا تۆ گوناحت نیە، گوناح لەگەردنی ئەو کەسانەدایە کەسێکی لاوازی وەك تۆیان بۆ ئەم کارە دەستنیشان کرد.

ئەبو موسا وتی: خیانەتی کرد، ئێستا دەبێت چی بکەم.

کوڕی عومەر وتی: بڕوانن کاری ئەم خەڵکە گەشتۆتە کوێ! چارەنوسەکەی لەلایەك کەوتۆتە دەست پیاوێك کەنازانێت چی دەکات و لەلایەکی دیکە کەوتۆتە دەست پیاوێك کە بەتەواوی لاواز و سستە.

عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر وتی: ئەگەر ئەبوموسا پێش ئەمە مردبو، بۆ خۆی باشتر بو.

ئەبوموسا بەعەمرۆی وت: خوا بەختەوەرت نەکات، خراپەت کرد و فێڵت! داستانی تۆ لەداستانی ئەو سەگە دەچێت ئەگەر هێرشی بکەیتەسەر، زمان لەدەم دەردێنێت و ئەگەر بەرەڵای بکەیت، زمان لەدەمی فرێدەداتەدەر (اعراف/١٦٧/٧).

عەمرۆ وتی: تۆیش بەهەمان شێوەی کەوتویانە: چوارپێیەك و چەند کتێبێکی لەسەر (جمعه/٦٢/٥).

شورەیح کوڕی هانی هێرشی کردە سەر عەمرۆ عاص و بەقامچی لێیدا و یەکێك لەکوڕەکانی عەمرۆعاص هێرشی کردە سەر ئەبوموسا و لێیدا. خەڵك جیایان کردنەوە. دواتر شورەیح بەردەوام دەیوت: هیچ کات تا ئەو ئەندازە پەشیمان نەبومەوە بۆچی بەشمشێر عەمرۆعاصم نەکوشت.

خەڵکانی شام بەدوای ئەبوموسادا گەڕان و ئەو بۆ مەککە هەڵات. دواتر عەمرۆ عاص و خەڵکی شام بۆ لای معاویە گەڕانەوە و وەك خەلیفە سڵاویان لێکرد. کوڕی عەباس وشورەیح بۆ لای عەلی گەڕانەوە. لەوە بەدوا کاتێك عەلی نوێژی بەیانی دەخوێند، لەکاتی پاڕانەوەدا دەیوت: ئەی خوایە، معاویە و عەمرۆعاص و ئەبونەعوەر و حەبیب و عەبدولرەحمان کوڕی خالد و زوحاك کوڕی قەیس و وەلید نفرین بکە. هەواڵی ئەم کارە بەمعاویە گەیشت. ئەویش لەدۆعاکانی خۆی جوێنی بەعەلی و حەسەن و حسێن و ئەشتەری نەخەعی دەدا.

دەستەیەك دەڵێن: معاویە لەکۆبونەوەی دوداوەرەکە ئامادە بو و لەکاتی ئێواریْ قسەی بۆ خەڵك کرد و وتی: هەرکەس دەیەوێت سەبارەت بەم کارە قسە بکات، شاخی خۆیمان نیشان بدات.

کوڕی عومەر دەڵێت: لەشوێنەکەی خۆم هەستام و ویستم بڵێم: کەسانێك سەبارەت بەم کارە قسە دەکەن لەگەڵ تۆ جەنگیان کرد ولەگەڵ باوکت شەڕ تا باوەڕتان بەئیسلام هێنا. ترسام قسەیەکم کردبێت ببێتە هۆی ڕژانی خوێن و ئاژاوە لەناو خەڵك. ئەوبەهەشتەی خوا مژدەی پێدابو، لای من خۆشەویستتر بو. کاتێك بۆ ماڵەوە گەڕامەوە، حەبیب کوڕی موسلیمە هاتە لای من و وتی: چ شتێك ڕێگر بو لەوەی لەبەرابەر ئەم پیاوە قسە نەکەیت؟.

وتی: ویستم قسە بکەم بەڵام ترسام.

حەبیب وتی: بەختەوەر و ڕێزدار بویت.

ئەمە ڕاستە چونکە گێڕانەوەی ڕاست بەمشێوەیە.

## بەسەرهاتی خەواریج لەکاتی رەوانە کردنی داوەران

## ئامادە کردنی بارودۆخ بۆ شەڕی نەهرەوان

کاتێك عەلی ئاهەنگی ئەوەی کرد ئەبوموسا بۆ داوەری رەوانە بکات، دو پیاو لەخەواریج بەناوەکانی زەرعە کوڕی بورجی تایی و حورقوص کوڕی زوهەیری سەعدی هاتنە لای و وتیان: داوەری کردن تەنیا بۆ خوا شیاوە!

عەلی وتی: داوەری تایبەتە بەخوا.

حورقوص کوڕی زوهەیر وتی: لەگوناح بگەرێرەوە و داوەری هەڵبوەشێنە و ئێمە بۆ شەڕی دوژمن ببە تا لەرێگای خوادا بکوژرێین.

عەلی وتی: ئەو رۆژەی قورئانەکانیان کرد بەرمەکانەوە، داوام لەئێوە کرد درێژە بەشەڕ بدەن بەڵام نافەرمانی منتان کرد. ئێمە لەنێوان خۆمان و خەڵك پەیمانمان نوسیوە و مەرج و بەڵێنمان بەستوە و خوای گەورە فەرمویەتی: کاتێك لەگەڵ خوا پەیمان دەبەستن، رێزی لێ بگرن (نحل/١٦/٩١)

حورقوص وتی: ئەوە گوناحێکە و دەبێت بۆ خوا بگەرێیتەوە.

عەلی وتی: گوناح نەبو، ناتەوانی ئێوە لەبەکار بردنی ئاوز بو.

زەرعە وتی: ئەی عەلی، ئەگەر لەداوەری دەست هەڵنەگریت، بێ گومان لەگەڵ تۆ شەڕ دەکەم و لەم کارەدا بەدوای رەزامەندی خوادا دەگەرێم.

عەلی وتی: هاوار لەتۆ چەندە بەدبەختی! بەرونی دەبینم تۆیان کوشتوە و بای گۆڕەپان لەسەر تۆ هەڵدەکات.

وتی : حەزدەکەم ئەم کارە روبدات. ئەوان لای ئەو رۆشتنەدەر و بەردەوام دەیانوت: داوەری تەنیا بۆ خوا شیاوە.

رۆژێك عەلی وتاریدا و خەواریج لەم لاولای مزگەوت هاواریان کرد: داوەری تەنیا بۆ خوا شیاوە!

عەلی وتی: خوا گەورەیە! قسەیەکی راست و دروستە، ئەگەر بێدەنگ بن، وەك خۆمانن و ئەگەر قسە بکەن، بەڵگەیان بۆ دەهێنینەوە و ئەگەر شەڕمان لەگەڵ بکەن،

کوشتاریان دەکەین.

یەزید کوڕی عاصمی محاربی لەشوێنەکەی هەستا و وتی: سوپاس بۆ خوا، پەروەردگار پشت گوێ ناخەین! ئەی خوایە پەنا بۆ تۆ دەبەین ئەگەر لەکاری دین لاوازی لەخۆمان نیشان بدەین چونکە لاوازی لەکاری دین لاوازی لەکاری خوایە و ریسواییەکە تووڕەیی خوای بەدواوە دێت. ئەی عەلی، ئایا ئێمە لەکوشتن دەترسێنیت؟ سوێند بەخوا هیوادارم بەزویی بەشمشێر بتانکوژین و ئەوسا بزانین کێ شیاوترە بڕواتە ناو ئاگری جەهەننەم.

ئەو و سێ براکەی لەگەڵ خەواریج ڕۆشتنە نەهرەوان و کوژران و یەکیان دوای ئەوە لەنوخەیلە کوژرا.

دواتر ڕۆژێکی دیکە عەلی وتاریدا و پیاوێك هەستا و وتی: داوەری کردن تەنیا بۆ خوا شیاوە! دواتر دەستەیەك لەخەڵکان هەستان وئەم قسەیان هێنایە سەر زمان. عەلی وتی: خوا گەورەیە! قسەیەکی ڕاست و دروستە و بەدوای چەوتی و لاریدا دەگەڕێن. بزانن تا لەگەڵ ئێمەن سێ شت لەئێوە دریغ ناکەین: ڕێگریتان ناکەین بۆ ڕۆشتنە ناو مزگەوتەکانی خوا، بەخشینەکانمان بەئێوە دەبەخشین و ئەمە تا کاتێکە دەستتان لەناو دەستی ئێمەدایە، لەگەڵ ئێوەدا شەڕ ناکەین مەگەر ئەوەی ئێوە شەڕ دەست پێبکەن. فەرمانی خوا لەبارەی ئێوە بەکار دەبەین. دواتر عەلی درێژەی بەوتارەکەی خۆیدا.

خەواریج چاویان بەیەك کەوت و لەماڵی عەبدالله کوڕی وەهبی راسبی کۆبونەوە. ئەوبۆ ئەوان قسەی کرد و داوای لێکردن دڵدان بەم دنیایە کەم بکەنەوە، خۆیان لەم دنیا رزگار بکەن، داوای چاکە لەخەڵك بکەن و لەخراپە ڕێگریان لێ بکەن. دواتر وتی: با لەم شارە کەخەڵکەکەی ستەمکارن بڕۆینەدەر و بۆ دیهاتی کوێستانەکان پەنا ببەین و یا بڕۆینە شارێکی دیکە و سەرکۆنەی ئەم گومڕاکەرانە بکەین.

حورقوص کوڕی زوهەیر وتی: کاڵای ئەم دنیایە کەم و کەم بەهایە و جیابونەوە لێی نزیك. ئاگادار بن زێر و شکۆی ئەم جیهانە بۆ مانەوە هانتان نەدات و نەبێتە ڕێگر لەگەڕان بەدوای ڕاستی و دروستی و رزگاری. خواوەند لەگەڵ چاکەکاران و خۆپارێزانە (نحل/١٦/١٢٨)

حەمزە کوڕی سەنانی ئەسەدی وتی: ئەی خەڵکینە بۆچونی ڕاست ئەوەیە ئاماژەتان پێدا. سەروەری بەپیاوێك لەخۆتان بدەن چونکە بەناچاری ستون و کۆڵەکەیێك و پشتیوانێکتان دەوێت تا لەدەوری بسوڕێنەوە و پشتی پێ ببەستن.

سەرکردایەتیان بۆ زەید کوڕی حوصەینی تایی پێشنیار کرد و ڕازی نەبو. بەحورقوص کوڕی زوهەیریان پێشنیار کرد و ڕازی نەبو. بەحەمزە کوڕی سەنان و شورەیح کوڕی ئەوفی عەبەسیان پێشنیار کرد و ڕازی نەبون. بەعەبداللە کوڕی وەهبیان پێشنیار کرد. وتی: ڕازیم، نە لەبەر خۆشی ئەم دنیا پێی ڕازی دەبم و نە لەترسی مەرگ وازی لێ دێنم. ئەوان لەدەی شەوال /٢١ مارسی/٦٥٨ بەیعەتیان لەگەڵ بەست. ئەویان بە (ذوثفنات) ناو دەبرد.

دواتر لەماڵی شورەیح کوڕی ئەوفی عەبەس کۆبونەوە. کوڕی وەهب وتی: ئێمە ببەن بۆشارێك تا بۆ سەقامگیر کردنی فەرمانی خوا لەوێ کۆ ببینەوە چونکە ئێوە خاوەندانی ڕاستی و دروستین.

شورەیح وتی: دەڕۆینە مەداین و لەوێ دادەبەزین و هێرش دەکەینە سەر دەروازەکان و دەیگرین و دانیشتوانەکەی دەردەکەین وکەس بۆ لای براکانمان لەبەسرە ڕەوانە دەکەین تا لەدەوری ئێمە کۆببنەوە.

زەید کوڕی حوصەین وتی: ئەگەر پێکەوە بڕۆنەدەر، شوێنتان دەکەون، یەك یەك و بارسوك بەرێکەون. لەمەداین کەسانێك هەن ڕێگر بن لەئێوە. بەرێکەون تا لەپردی نەهرەوان دابەزن. نامە بۆ براکانتان لەبەسرە بنێرن و بانگیان بکەن. وتیان: بۆچونی ڕاست ئەوەیە.

عەبداللە کوڕی وەهب بۆخەواریجی بەسرە نامەی نوسی و ئاگاداری کردنەوە کە لەسەر چ کارێك ڕێککەوتون. داوای لێکردن پەیوەستیان ببن. ئەوان ڕازی بون.

کاتێك ئاهەنگی بەرێکەوتنیان کرد، شەویان بەپاڕانەوە لەخوا بەسەر برد، شەو و ڕۆژی هەینی بو. ڕۆژی شەممە بەرێکەوتن. شورەیح کوڕی ئەوفی عەبەسی هاتەدەر و ئەم وتارەی خوای گەورەی خوێندەوە: موسا لەو شارە ڕۆشتەدەر و ترساو وچاوەڕوان بو و بەردەوام دەیوت: ئەی خوایە، من لەستەمکاران ڕزگار بکە. کاتێك ڕوی کردە مەداین وتی: هیوادارم خوا من بۆ ڕێگەی دروست ڕێنوێنی بکات (قصص/٢٨/٢١—

٢٢). هاورێ لەگەڵ ئەوان تەرفە کوڕی عودەی کوڕی حاتەم هاتەدەر. باوکی شوێنی کەوت بەڵام نەیتوانی بیگەڕێنێتەوە. ئەو ڕۆشتە مەداین و گەڕایەوە. کاتێك گەیشتە سابات، عەبدالله کوڕی وەهبی راسبی بەبیست پیاو روبەروی بویەوە. عەبدالله ئاهەنگی ئەوەی کرد بیکوژێت بەڵام عەمرۆ کوڕی مالکی ئەبهانی و بێشر کوڕی زەیدی بەوەلانی رێگریان لێکرد. عودەی کەسی بۆ لای سەعد کوڕی مەسعود فەرمانداری عەلی لەمەداین رەوانە کرد و لەهاتنی خەواریج ئاگاداری کردەوە. ئەو دەروازەکانی مەداینی گرت و لەگەڵ سوارەکان ڕۆشتنەدەر و برازاکەی خۆی یانی موختار کوڕی ئەبو عوبەیدی وەك جێگری خۆی لەشارەکە دەست نیشان کرد و بەشوێن ئەواندا گەڕا. هەواڵی ئەم کارە بەعەبدالله کوڕی وەهب گەیشت. بەوردبینیەوە بەرێگاکەی خۆیدا ڕۆشت و لای بەغداد تێپەڕی کرد. سەعد کوڕی مەسعود لەگەڵ پێنسەد سوار لەکاتی شەودا بەوان گەیشت. ماوەیەك شەڕیان کردو سەرئەنجام خواریج خۆیان بەدور گرت و دەستیان بەبەرگری لەخۆیان کرد.

هاوەڵانی سەعد کوڕی مەسعود پێیان وت: هێشتا فەرمان بەتۆ نەگەیشتوە، لەشەڕ کردن دژی ئەم خەڵکە چیت دەوێت؟ رێگە بدە ئەوان گوزەر بکەن و نامەیەك بۆ سەروەری باوەڕداران بنوسە و ئەگەر فەرمانی ئەو بۆ گرتنی ئەوان گەیشت، شوێنیان بکەوە و ئەگەر کەسێکی دیکە بۆ سەرکەوتی ئەوان دەستنیشان بکات و ئەم کارە لەسەر شانی تۆ هەلگرێت، ئەمە هۆکاری رزگار بون و ئاسودەیی تۆیە. سەعد بەم پێشنیارە رازی نەبو. کاتێك شەو داهات، عەبدالله کوڕی وەهب ڕۆشتەدەر و لەدیجلەوە بەرەو سەرزەمینی جوخی تێپەڕی کرد و بەرەو نەهرەوان ڕۆیشت و خۆی بەهاوەڵانی گەیاند و بینی لەهاتنی ئەو بێ هیوا بون. وتیان: ئەگەر عەبدالله لەناو دەچو، زەید کوڕی حوصەین یا حورقوص کوڕی زوهەیرمان دەکردە سەرکردەی خۆمان.

دەستەیەك لەخەڵکانی کوفە ڕۆشتنەدەر تا پەیوەستی خەواریج ببن. کەسەکانیان رێگەی ئەم کارەیان لێگرتن. ئەم کەسانە لەناویاندا بون: قەعقاع کوڕی قەیسی تایی مامی تێرماح کوڕی حەکیم و عەبدالله کوڕی حەکیم و عەبدولرەحمانی بەکایی. هەواڵ بەعەلی گەیشت سالم کوڕی رەبیعەی عەبەسی دەیەوێت بڕواتەدەر. ئەوی بانگ کرد و ئامۆژگاری کرد. سالم بەکوڕەکانی رازی بو.

کاتێك خەواریج لەکوفە ڕۆشتنەدەر، یاران و هاوەڵانی عەلی ڕۆشتنە لای و بەیعەتیان لەگەڵ بەست و وتیان: ئەو کەسەمان خۆش دەوێت تۆ خۆشت بوێت و دوژمنی ئەو کەسەین تۆ بەدوژمنی بزانیت.ئەو لەم پەیمانەدا شێوازی پێغەمبەری بەکار برد.

ڕەبیعە کوڕی ئەبی شەدادی خەسعەمی ڕۆشتە لای ئەو کە لەشەڕی وشتر و صەفین بەشداری کردبو و ئاڵای خەڵکی حەسعەمی لەدەستا بو. عەلی وتی: بەیعەت بکە لەسەر بنەمایی نوسراوی خوا و شێوازی پێغەمبەر.

ڕەبیعە وتی: لەسەر شێوازی ئەبوبەکر و عومەر.

عەلی پێی وت: هاوار لەتۆ! ئەگر ئەبوبەکر و عومەر لەسەر نوسراوی خوا کاریان نەدەکرد، کەمترین مایە لەراستی و دروستیان پێدەبڕا. ئەو لەگەڵ عەلی بەیعەتی کرد. عەلی سەیری کرد و وتی: سوێند بەخوا دەبینم لەگەڵ خەواریج دەڕۆیتەدەر و دەکوژرێیت و لەژێر سمی چوارپێکان پێشێل دەکرێیت. ئەو لەشەڕی نەهرەوان لەگەڵ خەواریج کوژرا.

خەواریجی بەسرە لەدەستەیەکی پێکهاتو لەپێنسەد کەس کۆبونەوە و مێسعەر کوڕی فەدەکی تەمیمیان کردە سەرکردەی خۆیان. کوڕی عەباس لەکارەکەیان ئاگادار بویەوە و ئەبوئەلاسوەدی دوئێلی بەشوێن ئەواندا رەوانە کرد. ئەو لە پردی (مەهین) بەوان گەیشت. لەبەرابەر یەك ریزیان بەست تا شەو جیایی لەنێوان ئەوان دروست کرد. مێسعەر لەتاریکی شەو خەڵکی هەڵگرت. فەرماندەی پێشەنگەکانی ئەشرەس کوڕی ئەوسی شەیبانی بو. بەرێکەوت و خۆی لەنەهرەوان بەعەبدالله کوڕی وەهب گەیاند.

کاتێك خەواریج ڕۆشتنەدەر و ئەبوموسا ئەشعەری بۆ مەککە هەڵات و عەلی عەبدالله کوڕی عەباسی بۆ بەسرە گەڕاندەوە، لەکوفە وتارێکیدا و وتی: سوپاس بۆ خوا ئەگەر رۆژگاری پیشهاتێکی مەترسیدار و روداوێکی بەئازار دابارێنێت. شایەتی دەدەم خوایەك جگە لەخوا نیە و محەممەد نێردراوی ئەوە. دوای سڵاو، نافەرمانی هۆکاری داخ و پەشیمانیە. من سەبارەت بەم دو پیاوە و داوەری هەمو شتێکم بەئێوە وت و بۆچونی خۆم لەگەڵ ئێوەدا باس کرد. (خۆزگە فەرمانیان لەقەیسەر دەبرد) بەڵام ئێوە تەنیا مەبەستەکانی خۆتان بەکار برد و من و ئێوە بەو شێوەین کەشاعیری

هوازین وتویەتی:

امر تهم امری بمنعرج اللوی فلم يستبينوا الرشد الاضحى الغد

یانی: فەرمانی خۆم لە (مێنعەرجی ئەللوی) بەوان گەیاند. بەڵام ئەوان تا نیمەڕۆی بەیانی (کە کار لەکار ترازا) ئاگادار نەبونەوە.

ئاگادار بن ئەم دوپیاوەی وەك داوەر هەڵتانبژارد، فەرمانی قورئانیان پشت گوێ خست و ئەوەی قورئان مراندبوی، زیندویان کردەوە و هەرکامیان بەدوای مەبەستەکانی خۆیاندا ڕۆشتن بێ ئەوەی ڕێنوێنی خوای لەسەر بێت. فەرمانێکی بێ بەڵگە و پوچیان پایەدار کرد و لەفەرمانداندان لەگەڵ یەك بەناسازگاری گەیشتن و هیچ کام ڕێگەیان بۆ هیچ شوێنێك نەبرد. دواتر خواوەند و پێغەمبەر و باوەڕدارە شیاوەکان لەوان بێزار بون. بۆ شەڕ ئامادە بن و خۆتان کۆبکنەوە و دەمانەوێت بەرەو شام بڕۆین. بەرەبەیانی ڕۆژی دوشەممە بەخواستی خوا، لەلەشکرگەی خۆتاندا بن.

دواتر لەسەر تەختی وتاردان هاتە خوار و بۆ خەواریج نامەی نوسی: بەناوی خواوەندی بەخشندە و مێهرەبان. لەبەندەی خوا عەلی سەروەری باوەڕداران بۆ زەید کوڕی حوصەین و عەبدالله کوڕی وەهب و هاوڕێکانی ئەوان لەخەڵکان. دوای سڵاو، ئەو دوپیاوەی وەك داوەر هەڵمانبژاردن، لەگەڵ نوسراوی خوا ناسازگاریان کرد و بەدوای مەبەستەکانی خۆیاندا ڕۆیشتن بێ ئەوەی ڕێنوێنی خوای لەسەر بێت. نە لەسەر شێوازی پێغەمبەر جوڵانەوە و نەفەرمانی قورئانیان بەکار بەست. لەبەر ئەمە، خواوەند و پێغەمبەر و باوەڕداران لەوان بێزار بون. کاتێك نامەکەی من بەئێوە بگات، بگەڕێنەوە چونکە ئاهەنگی شەڕ لەگەڵ دوژمنی ئێوە و دوژمنی خۆمانمان هەیە و لەسەر پەیمانەکەی پێشوی خۆمانین.

خەواریج بۆیان نوسی: دوای سڵاو، تۆ بۆ خوا شەڕ ناکەیت بەڵکو بۆ خۆت. ئەگەر شایەتی بۆ خۆت دەدەیت کەناباوەڕیت و ئەگەر بۆ خوا بگەڕێیتەوە، لێکۆڵینەوە دەکەین تا بزانین لەنێوان ئێمەدا چی ڕودەدات و گەرنە، ئاگاداری پێویستمان دا و خوا فریوکارانی خۆش ناوێت.

کاتێك نامەکەی ئەوانی خوێندەوە، لەوان هیوابڕاو بو و بەباشی زانی گرنگیان پێنەدات و خەڵك بۆ شەڕی شامیەکان ببات. ئەو لەناو خەڵکی کوفە وتاریدا و سوپاسی

خوای کرد و وتی: دوای سڵاو، هەر کەس شەڕ لەڕێگای خوا پشت گوێ بخات و لەکارەکەی ئەودا سستی بکات، دەکەوێتە سەر لێواری هەڵدێری لەناوچون مەگەر ئەوەی خوا بەبەخشینەکانی خۆی لەکەوتن رزگاری بکات. لەخوا بترسن و لەگەڵ ئەو کەسانەدا شەڕ بکەن بۆ دوژمنایەتی خوا و پێغەمبەرەکەی هەستاون و هەوڵیاندا روناکی خۆا خامۆش بکەن. لەگەڵ گوناحکارە گومڕاکەرە ستەمکارەکان شەڕ بکەن چونکە ئەوان نەقورئان خوێنن و نە شارەزا لەپرسە دینیەکان و نەناشنا لەشەرع. شیاو نین بۆ فەرمانڕەوایی کردنی موسوڵمانان چونکە هیچ پێشینەیەکیان لەئیسلامدا نیە. سوێند بەخوا ئەگەر ببنە فەرمانڕەوایی ئێوە، کردارێکی هاوشێوەی هراکلیوس و خوسرەو لەگەڵ ئێوەدا دەگرنەبەر. ئامادەی بەرێکەوتن بۆ شەڕی دوژمن لەرۆژئاوا ببن و ئێمە نامەمان بۆ براکانتان لەبەسرە نوسی تا پەیوەستی ئێوە ببن. کاتێك کۆبونەوە، بەرێدەکەوین و هیچ هێز و توانایيەك جگە لەهێزی خوا نیە.

نامەی بۆ عەبدالله کوڕی عەباس نوسی: دوای سڵاو، ئێمە لەلەشکرگای خۆمان لەنوخەیلە کۆبوینەوە و ئاهەنگی ئەوەمان هەیە بڕۆینە شەڕی دوژمنان لەرۆژئاوا. خەڵك بۆ شەڕ ئامادە بکە تا نێردراوکەی من بگاتە لای تۆ و لەجێگەکەی خۆتدا بمێنەرەوە تا فەرمانی من بەتۆ بگات. سڵاو لەتۆ.

عەبدالله کوڕی عەباس نامەکەی بۆ خەڵك خوێندەوە وداوای لێکردن بەفەرماندەیی ئەحنەف کوڕی قەیس بۆ شەڕ بەرێکەون. هەزار و پێنسەد کەس هاتنەدەر. قسەی بۆ خەڵك کرد و وتی: ئەی خەڵکانی بەسرە، نامەی سەروەری باوەڕداران بەمن گەیشت و من فەرمانی ئامادە بونم دەرکرد بەلآم جگە لەهەزار وپێنسەد کەس، کەس ئامادەیيان نیشان نەدا لەگەڵ ئەوەی ئێوە، جگە لەمناڵ و کۆیلەکانتان، شەست هەزار پیاوی شەڕکەرن! ئێستا لەگەڵ جاریە کوڕی قودامەی سەعدی بەرەو لای ئەو بەرێکەون، کەس لەزیانی خۆی بیانو نەهێنێتەوە چونکە هەر کەس پاشەکشێ بکات، سزای دەدەم و هەر کەس ببینم بانگەوازی سەروەرەکەی خۆی پشت گوێ دەخات و نافەرمانی دەکات، سزایەکی قورسی دەدەم، دوای ئەوە کەس جگە لەخۆی سەرکۆنە ناکات.

جاریە رۆشتەدەر و هەزار و حەوتسەد کەس لەگەڵ ئەو رەوانە بون و ئەوان لەگەڵ هەزار وپێنسەد پیاوەکەی دیکە بونە سێ هەزارو دوسەد کەس و گەیشتنە لای عەلی.

گەورەکانی کوفە و سەرکردەی بنەماڵەکان و گەڕەك و هۆزە جیاوازەکانی خەڵك ڕۆشتنە لای عەلی. ئەو سوپاسی خوای کرد و دواتر فەرموی: ئەی خەڵکی کوفە ئێوە برادەران و هاورێکانی من بەرەو ڕاستی و دروستی هاوخەباتەکانی من بۆ شەڕ دژی دوژمنانی خوایین. بەهێزی ئێوەیە نافەرمانان لەناو دەبەم و بەهێزی ئێوەیە هیوایی کورنوش بردن لەفەرمانبەرانم هەیە. داوای هاوکاریم لەخەڵکانی بەسرە کرد لەوان سێ هەزارو دوسەد کەس بۆ لای من هاتن. دەبێت سەرۆکی هەر هۆزێك ژمارەی شەڕکەران و منالەکانی ئەوان کەتوانایی شەڕ کردنیان هەیە و کۆیلەکان و پاشماوەکانی هۆزەکەی خۆی بۆ من بنوسێت و دەبێت ئەوان پەیوەستی ئێمە بکات.

سەعید کوڕی قەیسی هەمەدانی هەستا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، فەرمانبەر و بیسەرین. من یەکەم ڕازی بو بەبانگەوازەکەی تۆم. دواتر مەعقەل کوڕی قەیس و عودەی کوڕی حاتەم و زیاد کوڕی خەصەفە و حێجر کوڕی عودەی و گەورەکانی خەڵك و سەرکردەی هۆزەکان هەستان و ئەوەی عەلی داوای کردبو، ئەنجامیاندا. ناوەکانیان بۆنوسی و فەرمانیان بەمناڵ و کۆیلەکانی خۆیاندا لەگەڵ ئەوان بڕۆنەدەر و هیچ کەسێك پاشەکشێ نەکات. ناوی چل هەزار پیاوی شەڕکەر و حەفدە هەزار گەنج و هەشت هەزار کۆیلەیان نوسی و هەمو شەڕکەرانی کوفە جگە لەخەڵکانی بەسرە شەست و پێنج هەزار پیاوی شەڕکەر بون. خەڵکانی بەسرە سێ هەزار و دوسەد کەس بون.

بۆ سەعد کوڕی مەسعود نامەی بۆ مەداین نوسی و فەرمانی پێدا شەڕکەرانی خۆی بۆ هاوکاری ئەو ڕەوانە بکات.

عەلیان ئاگادار کردەوە خەڵکان چی دەڵێن: باشترە سەرەتا ئێمە سەرەتا بۆ شەڕی حەروریەکان ببات و کاتێك لەوان تەواو بوین بڕۆینە شەڕی دوژمنانی خوا. بەوانی وت: بیستومە ئەم قسانەتان کردوە. پێشنیارتان کردوە شەڕ لەگەڵ خەواریج بۆ ئێمە بەهادارترە. ئەوان لەبیر بکەن و بڕۆنە شەڕی ئەو کەسانەی شەڕ لەگەڵ ئێوە دەکەن تا ببنە پاشا ستەمکارەکان و خەڵکان بکەنە کۆیلەی بەدبەخت و چارەڕەش.

خەڵك هاواریان کرد: ئەی سەروەری باوەڕداران، بۆ هەر شوێنێك دەتەوێت، ئێمە ڕەوانە بکە چونکە گیان لەبەر پێی تۆدا دەبەخشین. صەیفی کوڕی فەیسەڵی شەیبانی

هەستا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئێمە هاوەڵان و هاوڕێیانی تۆین، لەگەڵ هەر کەسێك سەرپێچی فەرمانی تۆ بکات، دوژمنایەتی دەکەین و هەر کەس روبکاتە بارەگای تۆ، دەستی هاوڕێیەتی بۆ درێژ دەکەین. هەرکەس بێت و لەهەر شوێنێك بێت، ترسمان نیە. بەخواستی خوا تۆ لەم کەم بونی ژمارەی و سستی پیاوە شەڕکەرەکان ترست نەبێت.

## شەڕ لەگەڵ خەواریج

دەڵێن: کاتێك خەواریج لەبەسرەوە هاتن و لەنەهرەوان نزیك کەوتنەوە، دەستەیەك لەوان پیاوێکیان بینی ژنێکی لەسەر کەرێك دانیشاندوە و بۆ پێشەوەی دەبات. ئەویان بانگ کرد و بێ بەزەییانە پێش خۆیان خست و تۆقاندیان. پێیان وت: کێیت؟

وتی: عەبداللە کوڕی خەباب کوڕی ئەرەت هاوەڵی پێغەمبەر

وتیان: تۆمان ترساند؟

وتی: بەڵێ.

وتیان: ترست لەسەر نیە. حەدیسێکمان بۆ بڵێ لەو حەدیسانەی باوکت کە لەپێغەمبەر بیستویەتی تا کەڵکی لێوەربگرین.

وتی: باوکم حەدیسێکی بۆ گێڕامەوە لەپێغەمبەر کەدەیوت: بەم زوانە ئاژاوەیەك دروست دەبێت و دڵی پیاو تیایدا دەمرێت بەهەمان شێوە کەجەستەی دەمرێت. پیاو، رۆژ بەخواپەرەستی دەکاتە شەو و شەو ناباوەڕ دەکاتە بەیانی. بەیانی ناباوەڕ و شەو دەبێتە خوا پەرەست.

وتیان: بۆ ئەم حەدیسە بو پرسیارمان لەتۆ کرد، سەبارەت بەئەبوبەکر و عومەر چی دەڵێیت؟

ئەم دوانەی وەسف کرد.

وتیان: سەبارەت بەسەرەتا و کۆتایی خەلافەتی عوسمان چی دەڵێیت؟

وتی: لەسەرەتا و کۆتایی لەسەر راستی و دروستی بو.

وتیان: سەبارەت بەعەلی پێش هەڵبژاردنی داوەر و دوای ئەوە چی دەڵێیت؟

وتی: ئەو لەفەرمانی خوا لەئێوە ئاگادارترە و زیاتر رێزی دینەکەی خۆی دەگرێت و

تێڕوانینێکی قووڵتری هەیە.

وتیان: تۆ لایەنگری مەبەستی دڵی خۆت دەکەیت و پیاوەکانت لەسەر بنەمای ناوەکانیان خۆش دەوێت نەك لەسەر بنەمای کارەکانیان. سوێند بەخوا بەدەم ئەشکەنجەوە بەشێوەیەك دەتکوژین پێشتر کەسمان بەو شێوەیە نەکوشتبێت.

ئەویان گرت و بازویان بەست و لەگەڵ ژنە دوگیانەکەی بۆ پێشەوەیان برد تا گەیشتنە دارخورما بەردارەکان لەمیوە. یەکێك لەوان خورمایەکی سەر زەوی هەڵگرت و و خستیە ناو دەمی. ئەویتریان وتی: بەناڕەوا خواردت و بەهاکەیت بەخاوەندەکەی نەدا. خورماکەی لەدەمی فڕێدا. دواتر بەرازێك لای ئەوان تێپەڕی کرد کە سامانی یەکێك لەپیاوە ئەماندراوەکان بو. یەکێك لەوان بەشمشێرلێیدا و کوشتی. وتیان: ئەمە فیڕۆییە لەسەر زەوی. ئەو پیاوە ڕۆشتە لای خاوەن بەرازەکە و بەهاکەیدا و رازی کرد. کاتێك عەبدالله کوڕی خەباب کرداری ئەوانی بینی، وتی: ئەگەر لەم کارانەی دەیکەن، راستگۆ بن، ترسم لەئێوە نیە، من موسوڵمانم و لەئیسلام کارێکی ناڕەوام نەکردوە، ئێوە منتان ئەماندا و وتتان، هیچ ترسێك لەسەر نیە.

ئەویان خەواند و سەریان بڕی و خوێنەکەی لەناو ئاودا رەوان بو. دواتر رویان کردە ئەو ژنە. وتی: من ژنم، ئایا لەخوا ناترسن؟ ورگی ئەویان دڕی و سێ ژنیان لەتەی کوشت و ژنێکی دیکە بەناوی دایکی سەنانی سەیداوی.

کاتێك عەلی هەواڵی ئەم کارەی بیست و ئاگادار بویەوە کەئەوان رێگری لەخەڵك و چەتەیی دەکەن . وتی: سوێند بەخوا ئەگەر هەمو جیهان شایەتی بدەن لەرشتنی خوێنی عەبدالله کوڕی خەباب بەشدار بون، بێ درەنگ هەمویان دەکوژم.حارس کوڕی مورەی عەبدی بۆ لای ئەوان رەوانە کرد تا بڕواتە لای ئەوان و بزانێت چی رویداوە و هەمو روداوەکان یادداشت بکات و هیچ شتێك نەشارێتەوە. کاتێك گەیشتە لای ئەوان و پرسیاری لێکردن، ئەویان کوشت. ئەم هەواڵە بەعەلی گەیشت و خەڵکی لەگەڵدا بو. وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران، لەسەر چ بنەمایەك ئەوان پشت گوێ بخەین؟ چۆن ئەوان بەجێبێڵین لەکاتێکدا بەسەر سامان و ژن و منداڵەکانی ئێمەدا زاڵبن؟ ئێمە بۆ شەڕی ئەوان ببە تا کاتێك لەوان تەواو بوین، بۆ شەڕی دوژمنانمان لەشام بڕۆین.

ئەشعەس کوڕی قەیس هەستا و قسەی لەم شێوەی کرد. خەڵك گومانیان دەکرد ئەو

بەدڵ لەگەڵ ئەواندایە چونکە لەشەڕی صەفین لەکاتی هەڵکردنی قورئانەکان، دەیوت: خەڵکێك داوای داوەری قورئان بکەن، خەڵکانێکی دادپەروەرن. کاتێك قسەکانی ئەمرۆی هێنایە سەر زمان، هەستیان بەوە کرد کە لەگەڵ ئەوان سازگار نیە.

عەلی بۆچونەکەی ئەوانی پشت راست کردەوە و ڕۆشت و لەروبار تێپەڕی و بەرەو لای ئەوان رەوانە بو. لەرێگادا ئەستێرە ناسێك روبەروی بویەوە و داوای لێکرد لەکاتێکی دیکە لەرۆژدا بەرێکەوێت. پێی وت: ئەگەر جیاواز لەو کاتەی من پێت دەڵێم، بەرێکەویت، خۆت و هاورێکانت زیانێکی قورستان بەردەکەوێت. عەلی ناسازگاری ئەوی کرد و لەکاتێکی جیاواز لەکاتە پێشنیارە کراوەکەی ئەو بەرێکەوت. کاتێك لەنەهرەوانیەکان تەواو بو، سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: ئەگەر لەکاتێکدا بەرێدەکەوتین کەئەستێرەناس پێشنیاری پێکردین، ئەو نەزانانەی هیچ نازانن، دەیانوت: لەکاتێکدا بەرێکەوت کەئەستێرەناس پێشنیاری کرد ولەبەر ئەمە بو سەرکەوتنی بەدەست هێنا. ناوی ئەستێرەناسەکە موسافیر کوڕی عەفیف بو.

عەلی کەسی بۆ لای نەهرەوانیەکان رەوانە کرد و پەیامیدا: بکوژی براکانمان لەناو خۆتان بەئێمە بسپێرن تا بیانکوژین. دواتر دەست لەئێوە هەڵدەگرین وبەجێتان دێڵین تا روبەروی رۆژئاواییەکان ببینەوە تا ئەو کاتەی خوا دڵەکانی ئێوە بۆ لای ئێمە دەگەڕێنێتەوە و ئێوە بەرەو چارەنوسێك دەبات لەوەی ئێستاتان باشتر بێت.

وتیان: هەمومان ئەوانمان کوشت و هەمومان ڕشتنی خوێنی ئەوان و ئێوە بەڕەوا دەزانین.

قەیس کوڕی سەعد کوڕی عبادە ڕۆشتە لای ئەوان و پێی وتن: ئەی بەندەکانی خوا، بکوژەکان لەناو خۆتان بۆ لای ئێمە رەوانە بکەن و پەیوەستی ئێمە ببن و لەگەڵمان بۆ شەڕی دوژمن رەوانە ببن چونکە کارێکی گەورە و ئەستەمتان کردوە. شایەتی بۆ بتپەرستی ئێمە دەدەن و بوێرانە خوێنی موسوڵمانان دەرێژن.

عەبدالله کوڕی شەجەرەی سەلی وتی: راستی و دروستی بۆ ئێمە ئاشکرا بوە و لەبەر ئەمە شوێن ئێوە ناکەوین تا ئەو کاتەی پیاوێکی وەك عومەر کوڕی خەتاب دەکەنە خەلیفەی خۆتان.

قەیس وتی: پیاوێك هاوشێوەی عومەر جگە لەم خەلیفەی خۆمان ناناسین. ئایا

ئێوە لەناو خۆتاندا کەسێکی لەو چەشنە دەناسن؟

وتیان: نە.

قەیس وتی: ئێوە لەبەرابەر خۆتان بەخوا سوێند دەدەم خۆتان لەناو مەبەن چونکە تەنیا ئەوە دەزانم ئاژاوەچیەتی بەسەر ئێوەدا زاڵبوە.

ئەبو ئەیوبی ئەنساری قسەی بۆ ئەوان کرد و وتی: ئەی بەندەکانی خوا، ئێمە و ئێوە لەسەر هەمان پەیمانی پێشومانین. ئایا لەنێوان ئێمەدا سازگاری نەبو؟ لەبەر چی دژایەتی ئێمە دەکەن؟

وتیان: ئەگەر ئەمڕۆ شوێن ئێوە بکەوین، سبەینێ، داوەر هەڵدەبژێرنەوە.

ئەبوئەیوب پێی وتن: سوێندتان دەدەم بەخوا لەترسی ئاژاوەی سبەی، بەرەو ئاژاوەی ئەمڕۆ رامەکەن.

عەلی ڕۆشتە لای ئەوان و وتی: ئەی ئەو کەسانەی سەرسەختی و یاخیگەری ئێوەی لەماڵەکانتان دەرپەڕاندوە و لەراستی و دروستی دوری کردونەتەوە و ئەزانان هیوایان بەئێوە بەستوە و خۆیان هەڵداوەتە هەڵدێرێکی قووڵ! ئاگادارتان دەکەمەوە بەرەبەیانی سبەی خەڵك نفرینی ئێوە دەکەن ونێوە لەناو خاك و خوێندا دەگەوزێن و لەنێوان ئەم دۆڵە، لەسەر زەوی دەکەون و هەر چاڵێك لەئێوە پڕدەبێت بێ ئەوەی نیشانەیەکی ئاشکرا لەخوا دەستی ئێوە بگرێت یا بەڵگەیەکی رون بۆ لای پەروەردگار رێنوێنیتان بکات. مەگەر ئێوەم لەهەڵبژاردنی داوەر بەدور نەگرت و لەفریوی ئەوان ئاگادارم نەکردنەوە؟. پێم وتن: خەڵکانی شام لەدین بێزارن و لەگەڵی نامۆن، بەڵام ئێوە نافەرمانی منتان کرد. کاتێك داوەرم هەڵبژارد پەیمان وەرگرت و سوێندم لەداوەران سەند ئەوەی قورئان بەزیندویی هێشتویەتیەوە، بەزیندویی بیهێڵنەوە و ئەوەی مراندویەتی، بیمرێنن. ئەم دوانە لەگەڵ یەك ناسازگار بون و بەهەمان شێوە لەگەڵ نوسراوی خوا و پێغەمبەریش. ئێمە پەیوەندیەکانی ئەوانمان پچڕاند و لەسەر پەیمانەکەی خۆمانین. ئێوە لەکوێوە هاتون و لەسەر بنەمای چ پەیمانێك کار دەکەن؟

وتیان: ئێمە داوەرمان هەڵبژارد و کاتێك ئەو کارەمان کرد، گوناحمان کرد و بەدینی خوا ناباوەڕ بوین. ئێمە بۆ خوا گەڕاینەوە و ئەگەر تۆیش دان بەگوناحکاری خۆتدا دەنێیت و بۆ خوا دەگەڕێیتەوە، ئێمە لەگەڵ تۆ دەبین. ئەگەر رازی نەبیت، هەمومان

ئاگادارت دەکەینەوە و شەڕت لەگەڵ دەکەین.

عەلی وتی: گێژەڵوکەیەکی مەرگ هێنەر بگاتە سەرتان و پەیکی مردن دەستی بەئێوە بگات و هەموتان تادوایین کەس لەناو ببات. ئایا دوای ئەوەی باوەڕم بەپێغەمبەر هێنا و لەرێگای خوا کۆچم کرد و شەڕم کرد، شایەتی بۆ ناباوەڕی خۆم بدەم! ئەگەر ئەم کارە بکەم، گومڕا بم و هیچ کات لەرزگار بوان نەبم. دواتر ئەوانی بەجێهێشت.

دەستەیەك دەڵێن: وتارەکەی عەلی ئەمە بو: ئەی ئەو کەسانەی پشتتان کردۆتە پیاوەتی و ئازایەتی، جەستەی ئێوە ئەم ئەندێشە کاڵ و کرچەی لەدڵتانا پەروەردە کردوە کەمن دەست لەم داوەری کردنە کەخۆتان دەستان پێکرد و داواتان لەمن کرد و من پێی رازی نەبوم، هەڵگرم. بەئێوەم وت ئەم خەڵکە لەبەر ئەوە داوای داوەری دەکەن تا داوێك لەرێگای ئێوەدا بڵاو بکەنەوە و فریوتان بدەن و سستی و لاوازی لەنێوان ئێوەدا دروست بکەن. وەك ناسازگاران فەرمانبەری منتان نەکرد و وەك سەرپێچیکەران و یاخیبوان و گوناحکاران رێگەی ناسازگاریتان گرتەبەر تا ئەوەی من بەبۆچونەکەی ئێوە رازی بوم، بۆچونی دەستەیەکی نەزان و بێ مێشك و بێ ئاوز. سوێند بەخوا بەم شێوەن و زیاتر لەمە شیاو نین، ئەی بێ باوکان! نە قسەی ناشیرینم وت و لەکارەکانتان فریومدان، نەشتێکم لەئێوە شاردەوە نەئێوەم بەرەو تاریکی برد و نەدژواری و سەختیم بەسەر ئێوەدا بارند. کاری موسوڵمانان رون و ئاشکرا بو. بۆچونی هەموتان لەسەر ئەو بڕوایە بو دو کەس هەڵبژێرن و ئێمە پەیمانمان لێوەرگرین نوسراوی قورئان بەکار ببەن و چاوپۆشی لێنەکەن. ئەم دوانە، رویان کردە بیابانی گومڕایی و راستی و دروستیان پشت گوێ خست لەگەڵ ئەوەی بەجوانی دەیانبینی. بەڵام مەبەستی ئەوان ستەمکاری و بەهێزی دین لەدەستی ئێمەدا بو. ئەمە لەکاتێکدا بو ئەوان لەشارێگەی راستی و دروستی دورکەوتنەوە و شتێکی نامۆیان دروست کرد. بۆئێمەی رون بکەنەوە لەسەر چ بنەمایەك شەڕی دژی ئێمە بەڕەوا دەزانن و ئێمە بەجێدێڵن و شمشێری خۆتان دەخەنە سەر شان و لەسەر رێگاکان دادەنیشن و کوشتاریان دەکەن؟ ئەمە هەمان زیانە ئاشکراکەیە. سوێند بەخوا ئەگەر لەسەر ئەم کارە جوجکێکیان سەر دەبڕی لای خوا بەهەمان ئەندازە گران بو چ بگات

بەوەی گیانێکی پاکی موسوڵمان کەرشتنی خوێنی لەناو دین کارێکی ناڕەوایە.

خەواریج هاواریان کرد: قسەیان لەگەڵ مەکەن و مەبنە هاوزمانی ئەوان، بۆ دیداری خوا ئامادە بن. پەلە بکەن پەلە بکەن بەرەو بەهەشت! عەلی گەڕایەوە.

دواتر خەواریج کە لەرۆژئاوای پردی روبار بون، ئاهەنگی روبارەکەیان کرد. هاوەڵانی عەلی پێیان وت: لەروبارەکە تێپەڕین.

وتی: هەرگیز تێناپەڕن.

ئەوان پێشەنگێکیان رەوانە کرد کەرۆشت و هەواڵی هێنایەوە و رایگەیاند کەئەوان تێپەڕیان کردوە. نێوان ئەو لەگەڵ ئەوان ئاوبەستێك لەروبارەکەبو. لەبەرئەوەی پێشەنگەکە لەوان ترسابو، لەوان نزیك نەکەوتبویەوە و وتبوی: تێپەڕیان کردوە.

عەلی وتی: سوێند بەخوا لەروبارەکە تێنەپەڕیون چونکە کوشتارگای ئەوان لەمبەری پردەکەیە. سوێند بەخوا دەکەس لەئێوە ناکوژرێن و دەکەس لەوان رزگاری نابێت.

خەڵك سەبارەت بەوتەکانی ئەو گومانیان لا دروست ببو و هەندێك باوەڕیان پێی نەدەکرد. کاتێك بینیان خەواریج لەروبارەکە تێنەپەڕیون، هاواری الله ئەکبەریان بەرز کردەوە و عەلیان ئاگادار کردەوە.

وتی: سوێند بەخوا نەدرۆم کرد و نەدرۆیان بە من وتوە. دواتر هاورێکانی خۆی بۆ شەڕ ئامادە کرد. لەسەر باڵی راستی سوپاکەی خۆی حجر کوڕی عودەی کردە فەرماندە. فەرماندەیی باڵی چەپی بەشەبەس کوڕی رەبعی یا مەعقەل کوڕی قەیسی ریاحی سپارد. فەرماندەی سوارەکان ئەبو ئەیوبی ئەنساری، فەرماندەی پیادەکان ئەبو قتادەی ئەنساری و فەرماندەی خەڵکانی مەدینە کەحەوتسەد یا هەشسەد کەس بون، قەیس کوڕی سەعد کوڕی عبادە. خەواریجیش خۆیان بۆ شەڕ ئامادە کرد. فەرماندەیی باڵی راستی خەواریج زەید کوڕی حوصەینی تایی، باڵی چەپ شورەیح کوڕی ئەوفی عەبەسی، فەرماندەی سوارەکان حەمزە کوڕی سەنانی ئەسەدی و فەرماندەی پیادەکان حورقوص کوڕی زوهەیری سەعدی.

عەلی ئاڵای ئەمانی بەئەبوئەیوبی ئەنساری دا. ئەبوئەیوب پێی وتن: هەرکەس بێتە ژێر ئەم ئاڵایە، ئەمانی دەدرێت. هەروەها ئەو کەسەی خەڵك نەکوژێت و

چەتەیی نەکات و هەرکەس بۆ کوفە یا مەداین بگەڕێتەوە و لەناو خەواریج برواتەدەر، ئەمان دەدرێت. دوای ئەوەی بکوژی براکانمان کوشتار کرد، پێویستمان بەڕشتنی خوێنی ئێوە نیە.

فەروە کوڕی نەوفلی ئەشجەعی وتی: سوێند بەخوا نازانم لەسەر چ بنەمایەك لەگەڵ عەلی شەڕ دەکەین. بەباشی دەزانم بگەڕێمەوە تا هەمو شتێکم بۆ ئاشکرا ببێت و بزانم بۆ دەبێت شەڕی لەگەڵدا بکەم، یا بۆ ڕێگەی راست بگەڕێمە و شوێنی بکەوم. ئەولەگەڵ پێنسەد سوار گەڕایەوە تا لەبەندنیجین و دەسکەرە دابەزی. دەستەیەکی دیکە بڵاوەیان لێکرد وگەڕانەوە بۆ کوفە. سەد کەسیشیان رویان لەعەلی کرد. عەبداللە کوڕی وەهب هەزار وهەشتسەد کەسی لەگەڵ مایەوە. ئەوان دەستیان بەپێشڕەوی کرد. بەهاوەڵانی خۆی وتبو: دەست درێژیان مەکەنە سەر تا خۆیان شەڕ دەست پێبکەن. خەواریج هاواریان دەکرد: پێشڕەوی بەرەو بەهەشت! هێرشیان کردە سەر خەڵك و سوارەکانی عەلی بون بەدودەستە. دەستەیەك رویان لەباڵی راست کرد و دەستەیەك لەباڵی چەپ. تیرهاوێژەکانیش ئەوانیان تیرباران کرد. سوارەکان لەچەپ و راستەوە هێرشیان دەکردە سەریان و پیاوان بەشمشێر و ڕم کەوتنە گیانیان. ئەوەندەی نەخایاند ئاگری ئەوانیان دامرکاندەوە. کاتێك حەمزە کوڕی سەنان بینی هەمویان لەناو دەچن، هاواری لەهاورێکانی خۆی کرد: دابەزن! ئەوان مەبەستی ئەوەیان کرد لەئەسپەکانیان دابەزن بەڵام ئەسوەد کوڕی قەیسی موورادی دەست بەجێ هێرشی کردە سەر ئەوان و سوارانی عەلیش بەهەمان شێوە. کاتژمێرێکی نەخایاند هەمویان لەناو چون. وەك بڵێی کەسێك بەوانی وت بمرن و هەمویان دەستبەجێ گیانیان ئەسپەردە کرد.

ئەبو ئەیوبی ئەنساری هاتە لای عەلی و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، زەید کوڕی حوصەینی تاییم کوشت، بەشێوەیەك ڕمم لەسینەی چەقاند لەپشتیەوە هاتەدەر. وتم: ئەی دوژمنی خوا، مژدەی دۆزەخت پێ دەدەم! وتی: بەیانی دەزانیت کام یەك لەئێمە بۆ ئاگر شیاوترە.

عەلی وتی: ئەو خۆی بۆ ئاگر شیاوترە.

هانی کوڕی خەتابی ئەزدی و زیاد کوڕی خەصەفە هاتنە لای و لەسەر کوشتنی

عەبدالله کوڕی وەهب شەڕیان دەکرد. عەلی پرسی: چیتان کرد؟

هەردوکیان وتیان: کاتێك ئەومان بینی، بەپەلە روبەروی بوینەوە و دو ڕمان لەسینەی چەقاند. عەلی وتی: لەرەوانە کردنی ئەو بەرەو جەهەنەم هەردوکتان شەریکن.

جەیش کوڕی رەبیعەی کەنانی هێرشی کردە سەر حورقوص کوڕی زوهەیر و کوشتی و عەبدالله کوڕی زەحر خولانی هێرشی کردە سەر عەبدالله کوڕی شەجەری سەلەمی و ژیانی لێ سەندەوە. شورەیح کوڕی ئەوفی پشتی بەدیوارێکەوە بەست و درێژەی بەشەڕ کردن دا. زۆربەی ئەو کەسانەی لەگەڵ ئەو شەڕیان دەکرد، خەڵکی هەمەدان بون. وتی:

قد علمت جارية عبسيه ناعمة من اهلها مكفيه

انى ساحمى ثلمتى العيضيه

یانی: ئەی کچی نازەنینی عەبەسی، ئەو جەستە نەرم و قەڵەو و سپیە کەخەڵك رێزی لێدەگرن، بەباشی دەزانێت ئەم شەو رەخنەکەی خۆی بەهێز دەکەم.

قەیس کوڕی معاویە هێرشی کردە سەر و قاچی قرتاند و خستیە سەر زەوی. شورەیحی ئەوفی شەڕی لەگەڵ دەکرد و وتی:

القرم يحمى شوله معقولا

یانی: نێرینەی چوارشانەی بەهێز، هەرچەند بەستراوە بێت، رێز لە بێچوەکەی خۆی دەگرێت.

قەیس هێرشی کردە سەر و کوشتی. خەڵك وتیان:

اقتتلت همدان يوماو رجل اقتتلوا من غدوة حتى الاصل

ففتح الله لهمدان الرجل

یانی: رۆژێك خەڵکی هەمەدان لەبەرەبەیانەوە تا ئێواری لەگەڵ پیاوێك شەڕیان کرد و سەرئەنجام خوا شەڕی لەبەرژەوندی هەمەدانیەکان کۆتایی پێهێنا.

## کوژرانی ( پیاوی مەمکدار )

دەستەیەك دەگێڕنەوە عەلی پێش دەرکەوتنی خەواریج بەهاوەڵانی خۆی وت: بەم زوانە دەستەیەك لەخەڵکان بەهەمان شێوە کەتیر لەکەوان دەردەپەڕێت، لەدین دەچنەدەر. نیشانەی ئەوان (پیاوێکی دەست کورتە). زۆرجار ئەمەیان لەعەلی بیستبو. کاتێك نەهرەوانیەکان سەریان قوت کردەوە، عەلی خەڵکی بۆ شەڕی ئەوان برد وئەوەی دەبێت روبدات، رویدا. کاتێك لەوان تەواو بو، بەهاوەڵانی خۆی وت، بەدوای پیاوی دەست کورتدا بگەڕێن. بەدوایدا گەڕان. دەستەیەك وتیان: نایدۆزینەوە. تەنانەت یەکێك لەهاوەڵانی وتی: پیاوی لەو شێوە بونی نیە. ئەو بەردەوام دەیوت: سوێند بەخوا لەناو ئەواندایە، سوێند بەخوا ئەدرۆ دکەم و ئەدرۆیان بەمن وتوە! دواتر پیاوێك هاتە لای و مژدەی پێدا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران ئەومان دۆزیەوە.

دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو، بەڵکو پێش گەڕانی ئەو پیاوە، عەلی خۆی بەدوایدا گەڕا و سولەیم کوڕی سومامەی حەنەفی و رەیان صەبرە لەگەڵیدا بون. عەلی ئەوی لەچاڵێك لەقەراغ روبار هاورێ لەگەڵ پەنجا کوژراو دۆزیەوە. سەیری بازوی ئەوی کرد و بینی تیکە گۆشتێك هاوشێوەی مەمکی ئافرەت لەوێدا کۆبۆتەوە. شتێك وەك دوکمە لەسەر مەمکیەتی و موی رەشی پێوەیە. کاتێك رایان دەکێشا، درێژ دەبویەوە تا دەگەشتە دەستی و کاتێك بەرەڵایان دەکرد، دەگەڕایەوە شوێنەکەی خۆی. کاتێك ئەمەی بینی، هاواری کرد: خوا گەورەیە، ئەدرۆیان لەگەڵ من کردوە و نە درۆم لەگەڵ ئێوە کردوە. ئەگەر ئەدەبوە هۆی سستی و لاوازی ئێوە، پێم دەوتن خوا لەسەر زمانی پێغەمبەرەکەی چی وتوە کەکاتێك کەسێك بەئاگایی و زانستەوە شەڕ لەگەڵ ئەوان بکات و راستی و دروستی بناسێت، چ پاداشتێکی گرانبایی بۆ ئەو دەست نیشان دەکرێت.

کاتێك لای ئەوان تێپەڕی و ئەوانی لەناو خاك و خوێندا بینی، وتی: هاوار لەرۆژگارتان! کەسێك زیانی بەئێوە گەیاند کە بۆ فریودان ئێوەی هەڵبژارد!

وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران، چ کەسێك ئەوانی فریودا؟

وتی: شەیتان و گیانە گلاوەکان، ئەو گیانانەی فەرمانی خراپەیان پێدان و بەئارەزوی پوچ فریوی دان، گوناحەکان لەلایەکی دیکە خۆیانیان بۆ ئەوان رازاندەوە و ئاوانیان ئاگادار کردەوە تا سەرکەوتن بەدەست بێنن.

دەڵێن: ئەو هەمو شتەکانی ناو لەشکرگەی کۆکردەوە. چوارپێ و ساز وبەرگ و ئالا و کەرەستەکانی شەڕی لەناو موسوڵمانان دابەش کرد و کالاکانی دیکە و کەنیز و کۆیلەکانی بۆ خاوەنەکانیان گەڕاندەوە.,

عودەی کوڕی حاتەم لەناو کوژراوەکاندا سوڕا و کوڕی تەرەفە کوڕی عودەی دۆزیەوە و بەخاکی سپارد. دەستەیەك لەموسوڵمانان کوژراوەکانی خۆیان بەخاك سپارد. کاتێك ئەم هەواڵە بەعەلی گەیشت، وتی: ئەوان دەکوژن و دواتر بەخاکیان دەسپێرن؟ کۆچ بکەن، خەڵك کۆچیان کرد.

لەسوپاکەی عەلی تەنیا حەوت کەس کوژران. دەستەیەك دەڵێن: روداوەکە لەساڵی ٦٥٨/٣٨—٦٥٩ زایینی رویدا. یەکێك لەو کەسانەی هاورێ لەگەڵ عەلی کوژرا، یەزید کوڕی نەویرەی ئەنساری لەهاوەڵانی پێغەمبەربو. پێغەمبەری خوا مژدەی بەهەشتی پێبەخشیبو. ئەو یەکەم کەس بو کوژرا.

کاتێك عەلی لەنەهرەوانیەکان تەواو بو، لەناو خەڵکدا وتارێکی پێشکەش کرد. سەرەتا سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: خوا فەرمانی چاکەکاری پێداون و سەرکەوتنی کۆتایی بەئێوە بەخشیوە. ئێستا بێ درەنگ بەرەو لای دوژمن بەرێکەون.

وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران، تیرەکانمان تەواو بوە، شمشێرەکانمان کول و نوکی رمەکانمان داکەوتوە بەشێوەیەك زۆربەیان لەدارێکی شکاو دەچن. بگەڕێینەوە بۆ شارەکانمان تا بۆ شەڕ خۆمان ئامادە بکەین و ئەگەری هەیە ژمارەمان زیاد بکات وبەم کارە توانایەکی زیاترمان لەبەرابەر دوژمندا هەبێت. ئەو کەسەی دەستی بەقسەکردن کرد، ئەشعەس کوڕی قەیسی کەندی بو. بەرێکەوت تا لەنوخەیلە دابەزی و فەرمانی بەخەڵکدا لەناو سوپاکەی خۆیاندا بن و لەسەر جەنگ پشت ئەستور بن و کەمتر برۆنە سەردانی ژن و منداڵەکانی خۆیان تا بۆ شەڕی دوژمن بەرێدەکەون. خەڵك ماوەیەك لەناو لەشکرگا مانەوە و دواتر ئارام ئارام خزانەدەر و ڕۆشتنە ناو کوفە و ئەمە جگە لەگەورەپیاوان وسەرکردەکانی سوپا بو. لەشکرگا چۆڵ بو. کاتێك ئەمەی

بینی، بۆچونی رەوانە بون بەرەو لای دوژمن لەودا نەما و خۆیشی بەرەو کوفە بەرێکەوت. هەروەها بەوانی وت: ئەی خەڵکینە بۆ بەرێکەوتن بەرەو دوژمن یانی ئەو کەسانەی شەڕ لەگەڵ ئەوان هۆکاری نزیك کەوتنەوە لەخوای گەورەیە، ئامادە بن. شەڕ لەگەڵ ئەوان دەبێتە هۆی بەهێز بونی پەیوەندی ئێوە لەگەڵ خوا. ئەوان لەراستی و دروستی سەرگەردانن و لەبەرابەر نوسراوی خوا ستەمکار و کوێر و کەڕ و لەگومڕایی خۆیاندا نوقم دەبن. کەواتە لەبەرابەر ئەوان هەرچەندە دەتوانن شەڕکەری سوارە وپیادە کۆبکەنەوە و کاری خۆتان بەخوا بسپێرن و ئەو پشتیوان وپارێزەرتانە. بەڵام نەکەس خۆی بۆ شەڕ ئامادە کرد و نەکەس بۆ لەشکرگا گەڕایەوە. ئەو چەندین رۆژ ئەوانی لەحاڵی خۆیاندا هێشتەوە و کاتێك لەوان بێ هیوا بو، سەرکردەکان و گەورەکانی بانگ کرد و لەگەڵ ئەوان راوێژی کرد وپرسی بۆ لاوازی و سستی لەخۆیان نیشان دەدەن. دەستەیەك لەوان بیانوی نابەجێیان هێنایەوە، دەستەیەکیان نارەزامەندیان نیشان دا و دەستەیەکی کەمیان کەوتنە جموجۆڵ.

وتارێکی بۆ ئەواندا و وتی: ئەی بەندەکانی خوا! ئێوە چیتان بەسەردێت کاتێك داواتان لێدەکەم بۆ شەڕی دوژمن ئامادە بن، (لەش قورس بەزەویەوە دەلکێن. ئایا بەژیانی ئەم جیهانە لەجیاتی ئەو جیهانە رازی بون؟ (توبە/٣٨/٩) ئایا ریسوایی و بەستیتان لەجیاتی شکۆ و رێزداری هەڵبژاردوە؟ هەرجار داواتان لێدەکەم بۆ شەڕی دوژمن ئامادە بن، چاوتان دەکەوێتە سوڕان وەك بڵێی لەسەر لێواری هەڵدێری مەرگن و وەك بڵێی دڵتان دەغەڵکارە و ئاوزی خۆتان بەکار نابەن و گومان دەکەم چاوتان کوێرە و بەهیچ رێگەیەك ناگەن. خوا لەباوکتان خۆش بێت! دەڵێی ئێوە شێرەکانی ژیانی جەنگەڵی ئاسودەن و رێویە فێڵبازەکان لەکاتی داواکاری شەڕ. تا کۆتایی رۆژگار نەشیاون بۆ پشتگەرمی من نە پیاوانی شەڕن. سوێند بەخوا، ئێوەن ئەوانەی ئاگری شەڕ بەنەزانی هەڵدەکەن! دەستدرێژی دەکەنە سەر ئێوە و نایکەن، لەهەر سوچ و قوژبنێك بەدواتانا دەگەڕێن و تێناکۆشن، چاوەکان بۆ زیان گەیاندن بەئێوە بەکراوەیی دەمێننەوە و ئێوە لەنائاگاییدا بەسەردەبەن و خەوتوانن. دواتر وتی: بەڵێ، من حەقێکم لەئەستۆی ئێوەدا هەیە و ئێوە حەقێك لەئەستۆی مندا. حەقی ئێوە ئەوەیە تا ئەو کاتەی کاروبارەکانی ئێوە لەدەستی مندا بێت، چاکەخوازی ئێوە بم، بێ کەم و

کوڕی بەخششتان پێ ببەخشم، فێرتان بکەم تا ئاگا نەمێننەوە و شارەزایی کلتورتان بکەم تا ببنەکەسێکی فرەزان. حەقی من لەئەستۆی ئێوە پێبەند بونتان بەپەیمان و چاکەخوازی بۆ من لەبەرابەر من و لەپشت سەری من، وەڵامدانەوە لەکاتی داوا کردنی من بۆ کارێك و فەرمان بردن لەکاتی فەرماندان. ئەگەر خوابیەوێت چاکە بەئێوە بگەیێنێت، دەبێت لەوەی پەسەندی ناکەم خۆتان بەدور بگرن و لەوەی پەسەندی دەکەم، نزیك ببنەوە تا ئەوەی بەدواییدا دەگەڕێن بەدەستی بێنن وئەوەی ئارەزوی دەکەن، پێی بگەن.

## بیرکردنەوەی چەند رووداوێك

دەڵێن: لەم ساڵەدا عوبەیدالله کوڕی عەباس، فەرمانڕەوایی عەلی لەیەمەن، لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. فەرمانڕەوایی تایف و مەککە قسم کوڕی عەباس بو، لەمەدینە سەهل کوڕی حەنیف یا تەمام کوڕی عەباس و لەبەسرە عەبدالله کوڕی عەباس و لەمیسر محەممەد کوڕی ئەبی بەکر. کاتێك عەلی بەرەو صەفین بەرێکەوت، ئەبومەسعودی ئەنساری کردە جێگری خۆی لەکوفە. فەرمانڕەوایی خوراسان خولەید کوڕی قورەی یەربوعی  و شام لەدەستی معاویە کوڕی ئەبی سوفیان.

لەم ساڵەدا حازم کوڕی ئەبی حازم برای قەیس کوڕی ئەبی حازمی ئەحمەسی بەجەلی لەصەفین کوژرا.

خەباب کوڕی ئەرت لەم ساڵەدا مرد. لەشەڕی بەدر و شەڕەکانی دوای ئەوە بەشداری کرد ولە شەڕی صەفین و شەڕی نەهرەوان ئامادە بو و دەستەیەك دەڵێن بەشداری نەکرد. ئەو نەخۆش و دوای گەشتنی عەلی بۆ کوفە مرد. پێشتر ئاماژەمان پێدا. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٥٩/٣٩ زاییندا مرد. ژیانی ئەو شەست و سێ ساڵی خایاند.

لەم ساڵەدا ئەبولهەیسەم کوڕی تیهان لەصەفین لەناو سوپاکەی عەلیدا کوژرا. دەستەیەك دەڵێن:  تا ماوەیەك دوای شەڕی صەفین زیندو بو. باوکی ئەبولهەیسەم یەکەم کەس بو لەشەوی عەقەبە لەگەڵ پێغەمبەر بەیعەتی کرد. یەکێك لەمێژوونوسان ئاماژەی بەم گێڕانەوەیە داوە. ئەو لەشەڕکەرانی بەدر بو.

هەروەها لەم ساڵەدا یەعلی کوڕی مونیە مرد. مونیە ناوی دایکی ئەوە و ناوی باوکی

ئەو ئومەییە تەمیمیە. ئەو کوڕی خوشك یا کوڕی پوری عەتەبە کوڕی غەزەوانە. ئەو لەشەڕی وشتر لەناو سوپاکەی عایشەدا شەڕی کرد و لەشەڕی صەفین لەناو سوپاکەی عەلیدا کوژرا. ئەو لەرۆژی گرتنی مەککە باوەڕی هێنا و لەشەڕی حونەین بەشداری کرد.لەم ساڵەدا ئەبوعەمرەی ئەنساری باوکی عەبدولرەحمان لەصەفین لەناو سوپاکەی عەلیدا کوژرا. ئەو لەشەڕکەرانی بەدر بو.

بەوتەی هەندێ کەس، لەم ساڵەدا ئەبو فەزالەی ئەنساری، لەشەڕکەرانی بەدر مرد.

بەوتەی دەستەیەك، لەم ساڵەدا سەهل کوڕی حەنیفی ئەنساری، لەبەدریەکان مرد. ئەو لەشەڕەکانی عەلی بەشداری کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا صوهەیب کوڕی سەنان و صەفەوان کوڕی بەیزا مردن.

هەروەها لەم ساڵەدا عەبدالله کوڕی سەعد کوڕی ئەبی سەرەح بەشێوەیەکی لەناکاو لەکاتی نوێژ لەعەسقەلان مرد. ئەو نەیویست لەگەڵ عەلی بەشداری لەشەڕی صەفین بکات. دەستەیەك دەڵێن: لەم شەڕەدا بەشداری کرد بەڵام ئەمە راست نیە.

## رووداوەکانی ساڵی سی و هەشتی کۆچی ( ٦٥٧-٦٥٨ زایینی )

## زاڵبونی عەمرۆعاص بەسەر میسر

## کوژرانی محەممەد کوڕی ئەبی بەکری صدیق

لەم ساڵەدا محەممەد کوڕی ئەبی بەکری صدیق، فەرمانڕەوایی میسر لەلایەن عەلیەوە کوژرا. هۆکاری دەست نیشان کردنی ئەو لەمیسر و لەسەر کارلابردنی قەیس کوڕی سەعدمان لەفەرمانڕەوایی میسر و ڕۆشتنی محەممەد بۆ میسرمان پێشتر ئاماژە پێدا و وتمان ئەو  کوڕی موزاهیم کوڕی کەلبی بەرەو خەڵکی خەرەنبا ڕەوانە کرد. کاتێك کوڕی موزاهیم بەرەو لای ئەوان بەڕێکەوت، ئەویان کوشت. معاویە کوڕی حودەیجی سەکونی لەمیسر داوای خوێنی عوسمانی کرد و دەستەیەك لەدەوری کۆبونەوە و میسر بەرەو فیرۆیی ڕۆشت و کاروبارەکان لەدەستی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر نەما. هەواڵی ئەم کارە بەعەلی گەیشت. فەرموی: تەنیا دو کەس دەتوانن میسر بەهێز و سەقامگیر بکەن: هاوڕێکەمان کە لەسەر کار لامان برد یانی قەیس کوڕی سەعد و ئەویتریان مالك ئەشتەری نەخەعی. ئەشتەر دوای شەڕی صەفین گەڕابویەوە بۆ سەر کارەکەی خۆی لەجەزیرە. عەلی بەقەیسی وت: لای من بمێنەرەوە و فەرماندەیی لەدەست بگرە تا کاروباری داوەری تەواو ببێت و دواتر بەرەو ئازەربایەجان بڕۆیت. کاتێك چۆنیەتی کاروباری میسر بەعەلی گەیشت، نامەیەکی بۆ ئەشتەر نوسی کە لەنەصیبین بەسەری دەبرد و بانگی کرد. ئەو هاتە لای عەلی و عەلی ئەوی لەکاروبارەکان ئاگادار کردەوە. پێی وت: ئەم کارە تەنیا لەئەستۆی تۆ بەردێت. بەرەو میسر بەڕێکەوە، ئەگەر من پێشنیارە پێویستەکان بەتۆ نەکەم، بەبۆچونی خۆت بەسەندە دەکەم. داوای هاوکاری لەخوا بکە، نەرمی و ئاشتی تێکەڵ بکە، تا ئەو شوێنەی نەرمی کاریگەرە، نەرمی بنوێنە وئەگەر چارەیەك جگە لەتوند و تیژی نەبو، کەڵکی لێوەربگرە.

ئەشتەر بەڕێکەوت و کەل و پەلی پێویستی هەڵگرت و خۆی ئامادە و تەیار کرد و

بەرەو میسر بەرێکەوت. سیخورەکانی معاویە لەم کارە ئاگاداریان کردەوە. معاویە کەچاوی تەماحی لەمیسر بڕیبو، پەرێشان وئەم کارەی لای ئەو دژوار بو. زانی ئەگەر ئەشتەر بڕواتە میسر، زیاتر لەمحەممەد کوڕی ئەبی بەکر گوشار دەخاتە سەر ئەو. لەبەر ئەمە کەسێکی بۆ لای سەرەپەرەستی باج وەرگرتن لەقەلزەم رەوانە کرد و پێی وت: مالکی ئەشتەری نەخەعی ئاهەنگی میسری کردوە، ئەگەر ئەو لەناو ببەیت، تا هەیت و هەم، باج لەتۆ وەرناگرم. ئەو لەحابسات (خانسیار، حایستار) ڕۆشتەدەر و لەقەلزەم دابەزی. ئەشتەر لەعێراقەوە بەرەو میسر بەرێکەوت. کاتێك گەیشتە قەلزەم، ئەو پیاوە پێشوازی لێکرد و پێشنیاری کرد دابەزێت و میوانی ئەو بێت. ئەشتەر لای ئەو دابەزی. کاتێك خواردنی هێنا، خواردنەوەیەکی لەهەنگوین بۆهێنا کەتیکەڵ بەژەهر بو، دەرخواردیدا. ئەشتەر خواردیەوە و گیانی سپارد.

معاویە رویکردە شامیەکان و وتی: عەلی ئەشتەری نەخەعی رەوانە میسر کردوە. لەخوا بپاڕێنەوە. خەڵکانی شام رۆژانە لەخوا دەپاڕانەوە. ئەو کەسەی ژەهری دەرخوارددابو، هاتە لای معاویە و لەمردنی ئەشتەری نەخەعی ئاگاداری کردەوە. معاویە وتارێکیدا و وتی: دوای سلاو، عەلی دو بازوی راستی هەبو کە یەکیان لەشەڕی صەفین بڕا (عەماری یاسر) و یەکیتریان ئەمڕۆ لەجەستەی ئەو جیابویەوە (مالکی ئەشتەر).

کاتێك هەواڵی مەرگی بەعەلی گەیشت وتی: هاوار لەدودەست و یەك دەم. دەستەیەکی دیکە دەڵێن: کاتێك هەواڵی مردنەکەی بیست، فەرموی: هەموان لەلایەن خواوە هاتوین و بۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/٢/١٥٦). مالك! مالك خۆی گەوهەرە! ئایا دایکێك دەتوانێت وەك مالکێك بێنێتە دنیا! ئەگەر لەئاسن دەبو، زنجیری لەپێی دوژمن دەبەست، و ئەگەر تاشەبەردێك دەبو، بەردێکی دەکێشا بەسەری خراپەکاران و چقڵێکی لەچاوی دەچەقاند! پیاوێکی لەم شێوە، شیاوە کاتێك لەدەست بڕوات ژنان بگرین و شینی بۆ بگێڕن.

ئەشتەر لەعومەر کوڕی خەتاب و عەلی و خالید کوڕی وەلید حەدیسی گێڕاوەتەوە و دەستەیەك لەو. ئەحمەد کوڕی صالح دەڵێت: پیاوێکی بەهێز و راستگۆ بو.

کاتێك هەواڵ بەمحەممەد کوڕی ئەبی بەکری صدیق گەیشت کەعەلی ئەشتەری

نەخەعی رەوانە کردوە، ڕەنجا و ئەم کارەی پێ ناخۆش بو. عەلی بۆی نوسی: دوای سڵاو، هەواڵ بەمن گەیشتوە کەڕەنجاویت لەبەر ئەوەی ئەشتەری نەخەعیم وەك فەرمانڕەوایی کاری تۆ رەوانە کرد. لەبەر ئەوە رەوانەم نەکرد سستی و لاوازیم لەکاری تۆ دیبێت یا بمەوێت هەوڵەکانی خۆت زیاتر بکەیت. ئەگەر ئەوەی لەژێر فەرمانی تۆدایە، لەتۆم دەسەندەوە، تۆم دەکردە لێپرسراوی کارێك کەدژواری کەمتر و فەرمانڕەوایی کردنی ئەو، زیاتر ئارەزو بکەیت. ئەم پیاوە رێزدارەی رەوانەم کرد بۆ من هاورێیەکی چاکەخواز و بۆ دوژمنم زیانێکی گیانستێن بو. ئەو رۆژەکانی خۆی تەواو کرد ولەگەڵ پەیکی مەرگ سەفەری کرد. ئێمە لەو رازین، خوا لێی رازی بێت وپاداشتی بداتەوە. لەبەرابەر دوژمن خۆڕاگر بە و بۆ شەڕ خۆت ئامادە بکە. بەچاکەکاری و فرمزانی خەڵك بۆ گەڕانەوە بۆ لای خوا بانگ بکە (نحل/١٦/١٢٥). بەردەوام لەخوا بپارێڕەوە و داوای هاوکاری لێبکە و تەنیا لەو بترسە تا خەمەکانی تۆ کەم بکاتەوە و بۆ فەرمانڕەوایی پشتیوانت بێت.

محەممەد بۆی نوسی: دوای سڵاو، نامەکەی تۆ بەدەستی من گەیشت و تێگەیشتم. هیچ کەس لەمن رازیتر لەفەرمانی سەروەری باوەڕداران و شەڕکەرتر لەگەڵ دوژمنان و مێهرەبانتر لەگەڵ یاران نیە. رۆشتمەدەر و ئوردوم لێدا و خەڵکم ئەماندا جگە لەو کەسانەی دژایەتی ئێمە دەکەن و ناسازگاریمان لەگەڵ دەگرنە بەر. من شوێنکەوتویی فەرمانی سەروەری باوەڕداران و پارێزەری فەرمانەکانی ئەوم. سڵاو وماڵئاوا.

دەستەیەك دەڵێن: ئەشتەر دوای کوژرانی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر بو بەفەرمانڕەوایی میسر.

لەم زەمانەدا خەڵکانی شام چاوەڕوانی کۆتایی هاتنی کاروبارەکانی ئەویان دەکرد. کاتێك دو داوەرەکە بلاوەیان لێکرد، خەڵکانی شام وەك خەلیفە بەیعەتیان لەگەڵ معاویە کرد و ژمارەیان رۆژ لەدوای رۆژ زیاتر دەبو. عێراقیەکان لەفەرمانبردنی عەلی پرژوبلاو بونەوە. معاویە تەنیا بیری لەمیسر دەکردەوە و لەخەڵکەکەی دەترسا چونکە لەو نزیك و بەتەواوی دژی لایەنگرانی عوسمان دەوەستانەوە. هیوایی دەخواست ئەگەر بەسەر میسردا زاڵ بێت لەشەڕ دژی عەلی سەرکەوتن بەدەست بێنێت چونکە باجەکەی فراوان بو. معاویە ئەمانەی لەدەوری خۆی کۆکردەوە:

عەمرۆعاص، حەبیب کوڕی موسلیمە، بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا ، زوحاك کوڕی قەیس، عەبدولرەحمان کوڕی خالید، ئەبوئەعوەری سولەمی و شورەحبیل کوڕی سێمتی کەندی. بەوانی وت: ئایا دەزانن بۆ کۆبونەوەتان لەگەڵ دەکەم؟ بۆکارێك کە بۆمن بەهادارە.

وتیان: خوا کەسی لەکارە نهێنیەکان ئاگادار نەکردۆتەوە و ئێمە نازانین چیت دەوێت.

عەمرۆعاص وتی: ئێمە کۆکردۆتەوە تا بۆچونی ئێمە سەبارەت بەمیسر بزانیت. ئەگەر بۆ ئەمە راوێژمان لەگەڵ دەکەیت، بەهێز و خۆڕاگر بە. بۆچونێکی راستە ئەگەر دەتەوێت دەستی بەسەردا بگریت. ئەم کارە ڕێزداری خۆت و هاورێکانت ولەناوچونی دوژمنان و خراپەخوازانی بەدواوە دێت.

معاویە وتی: ئەی کوڕی عاص تۆ بەردەوام بەدوای مەبەستەکانی خۆتەوەیت! عەمرۆ عاص لەسەرەتاوە لەسەر ئەو بنەمایە لەگەڵ معاویە رێککەوتبو ئەگەر شەڕی عەلی بکات تا ئەو کاتەی زیندو بێت، میسر و خەڵکەکەی بۆ ئەو بێت.

معاویە روی کردە ئەوانی دیکە وتی: باوکی عەبداللە راست دەکات، ئێوە چی دەڵێن؟

وتیان: بەبۆچونەکەی عەمرۆعاص رازی دەبین.

وتی: چی بکەم چونکە عەمرۆ هەمو شتێکی باس نەکرد.

عەمرۆ وتی: بۆچونم وایە سوپایەکی گەورە بەفەرماندەیی پیاوێکی دورنەندێش و خۆڕاگر رەوانە بکەیت کەلێی ئاسودە بیت و پشتی پێ ببەستیت. دەبێت بڕواتە میسر. لەوێ کەسەکانمان پەیوەستمان ببن و لەبەرابەر دوژمن هاوکاریمان بکەن. ئەگەر سوپاکەی تۆ و خەڵکانی ئەوێ، هاودەست ببن، هیوادارین خوا سەرکەوتنت پێ ببەخشێت.

معاویە وتی: بۆچونی من وایە نامە بۆ کەسەکانمان لەوێ بنێرین وئەوان بەئارەزوەکانی خۆمان هان بدەین و فەرمانیان پێ بدەین، خۆڕاگر بن. نامە بۆ دوژمنان بنێرین و داوای ئاشتیان لێ بکەین و سوپاسی خۆمانیان بۆ دەرببڕین و لەشەڕ کردن دژی خۆمان بیانترسێنین و فریویان بدەین. ئەگەر ئەوەی دەمانەوێت، بێ شەڕ کردن دەستمان کەوێت، ئەوە دەبێت کە لەسەرەتاوە ئارەزومان کردوە و گەرنە

دواتر هێرشیان دەکەینە سەر. ئەی کوڕی عاص تۆ بەسەختگیری و پەلە کردن بەخت بکەرە هاورێی خۆت و من بەنەرمی و مێهرەبانی.

عەمرۆ وتی: هەر کارێك نارەزوی دەکەیت، ئەنجامی بدە، بەڵام دڵنیابە ئەم کارە تەنیا بەجەنگ دەکرێت.

معاویە بۆ موسلیمە کوڕی موحەلەد و معاویە کوڕی حودەیجی سەکونی نامەی نوسی. ئەم دوانە دژایەتی عەلیان دەکرد. سوپاسی ئەوانی کرد و ئەوانی بۆ داوا کردنی خوێنی عوسمان هاندا و مژدەی پێدان لەفەرمانڕەوایی بەشداریان دەکات. نامەکەی بەکۆیلەکەی خۆی سوبەیع رەوانە کرد.

کاتێك ئەو دوانە نامەکەیان خوێندەوە، موسلیمە کوڕی موخەلەدی ئەنساری لەلایەن خۆی و کوڕی حودەیج وەڵامی دایەوە: دوای سڵاو، کارێك کەگیانی خۆمان لەپێناودا بەخشی و فەرمانی خوامان بەکار بەست، کارێکە چاوەڕوانی پاداشتی خوایی لێدەکەین و سەرکەوتن بەسەر ناسازگاران و بەپەلە چاوەڕوانی تۆڵەسەندنەوەی کوژەران لەبکوژەکانی خوێنی رێبەرەکەمان. بەڵام ئەوەی سەبارەت بەبەشداری کردنی ئێمە لەفەرمانڕەوایی نوسیت، سوێند بەخوا ئەو شتە نیە نارەزومان دەکرد و خوازیاری بوین. خێرا لەگەڵ سوارە و پیادەکانی خۆت وەرە چونکە دوژمنان لەئێمە ترساون و ئەگەر هێزەکانی تۆ هاوکاریمان بکەن، هیواداریین سەرکەوتن بەدەست بێنین. سڵاو وماڵئاوا.

نامەکە لەفەلەستین بەدەستی ئەو گەیشت. ئەو چەند کەسەی کۆکردەوە و وتی: چی لەم نامەیەدا دەبینن؟

وتیان: بۆچونی ئێمە ئەوەیە لەشکر رەوانە بکەیت.

فەرمانی بەعەمرۆعاصدا بۆ رەوانە بون بەرەو میسر ئامادە ببێت. شەش هەزار پیاوی شەڕکەری کردە هاورێی و بەمێهرەبانی و خۆدورخستنەوە لەپەلە کردن فەرمانی پێدا. عەمرۆعاص بەرێکەوت و لەخوارەوەی میسر دابەزی و لایەنگرانی عوسمان پەیوەستی بون. ئەو لەناو ئەوان مایەوە و بۆ محەممەد کوڕی ئەبی بەکر نامەی نوسی: دوای سڵاو، گیانی خۆت رزگار کە و لەبەرابەر من خۆڕاگری مەکە چونکە حەز ناکەم لەمن زیانێك بەتۆ بگات لەبەر ئەوەی خەڵکی ئەم شارە بۆ

ناسازگاری کردنی تۆ هاوپەیمانن و بەتەنیا جێت دەهێڵن. من لەچاکەخوازانی تۆم. لەگەڵ نێردراوەکە نامەی معاویەی بەهەمان ناوەرۆك رەوانە کرد و ترساندی چونکە ئەویش ئاهەنگی گەمارۆدانی عوسمانی کردبو.

محەممەد هەردو نامەکەی بۆ عەلی رەوانە کرد و ئاگاداری کردەوە عەمرۆعاص لەسەرزەمینی میسر دابەزیوە و ئەویش سستی و لاوازی لەهاورێکانی دەبینێت. داوای هاوکاری لەعەلی کرد. عەلی نامەی بۆ نوسی و پێی وت شوێنکەوتوانی خۆی کۆبکاتەوە ولەگەڵ ئەوان پەیمان ببەستێت. سەروەری باوەڕداران بەڵێنی رەوانە کردنی سوپای پێبەخشی و فەرمانی پێدا لەبەرابەر دوژمن خۆڕاگری بکات و شەڕیان لەگەڵدا بکات.

محەممەد کوڕی ئەبی بەکر لەناو خەڵك هەستا و داوای لێکرد لەژێر ئاڵاکەی کەنانە کوڕی بیشر بۆ شەڕی دوژمن بەرێکەون. دوهەزار پیاوی شەڕکەر ئامادەییان نیشاندا. محەممەد دوای ئەوە بەدوهەزار پیاوی شەڕکەر ڕۆشتەدەر و کەنانە فەرماندەی پێشەنگەکان بو. عەمرۆعاص روی لەکەنانە کرد. کاتێك لێی نزیك کەوتەوە، یەك یەك دەستە شەڕکەرەکانی رەوانە کرد. هەردەستەیەك روبەروی کەنانە بویەوە، شەڕی لەگەڵ کرد وبۆ لای عەمرۆعاص پاشەکشێی پێکرد. کاتێك عەمرۆ ئەمەی بینی، کوڕی حودەیجی بۆ لای معاویە رەوانە کرد و بەسوپایەکی گەورە هاتەوە و ئەوان کەنانە و هاورێکانیان گەمارۆدا. خەڵکانی شام لەهەر لایەکەوە هێرشیان کردنە سەر. کاتێك کەنانە ئەمەی بینی، لەئەسپەکەی دابەزی و هاوەڵانیشی دابەزین. تا ئەو کاتەی کوژرا، لەشەڕ کردن بەردەوام بو.

هەواڵی کوژرانەکەی بەمحەممەد کوڕی ئەبی بەکر گەشت. هاورێکانی لەدەوری ئەو بلاوەیان لێکرد و عەمرۆ کوڕی عاص روی تێکرد. کەسی لەگەڵ نەمایەوە. محەممەد هاتەدەر و ملی رێگەی گرتەبەر. گەیشتە وێرانەیەکی قەراغ رێگا و پەنای بۆ برد. عەمرۆعاص بەرێکەوت تا گەیشتە ناو فوستات. معاویە کوڕی حودەیج بەدوای محەممەد کوڕی ئەبی بەکردا دەگەڕا و گەیشتە دەستەیەك لەقەراغ رێگا و پرسیاری ئەوی کرد. کەسێك وتی: ڕۆشتمە ئەو وێرانەیە وپیاوێکم بینی دانیشتوە.

کوڕی حودەیج وتی: خۆیەتی. ڕۆشتنە ناو وێرانەکە و هێنایانەدەر و بینیان

لەتینواندا خەریکە دەمرێت. ئەویان بەرەو فوستات برد.

براکەی عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر کە لەسوپاکەی عەمرۆدا بو، ڕۆشتە لای عەمرۆ و وتی: ئایا دەتەوێت بەئەشکەنجە براکەم بکوژیت؟ کەسی بۆ لای کوڕی حودەیج رەوانە کرد و رێگەی ئەم کارەی لێگرت.

کوڕی حودەیج وتی: ئێوە خۆتان کەنانە کوڕی بیشرتان کوشت، من چۆن محەممەد بەرەلاّ بکەم؟ ئایا ئاباوەران باشترن یا ئەمانە؟ ئایا ئێوە لەنوسراوی خوایی ئەمان نامەتان هەیە؟ (قمر/٤٣/٥٤). دورە دورە.

محەممەد کوڕی ئەبی بەکر وتی: ئاوم پێ بدەن.

معاویە کوڕی حودەیج وتی: خوا هەرگیز ئاوم پێ نەدات ئەگەر یەك دڵۆپ ئاو بەتۆ بدەم! ئێوە ئاوتان لەعوسمان گرتەوە. سوێند بەخوا دەتکوژم تا خواوەند ئاگری دۆزەخ و چڵکاوەکانی دەرخواردی تۆ بدات!

محەممەد پێی وت: ئەی حەرامزادەی حەرامزا، ئەم کارە لەدەستی تۆدا نیە، لەدەست خوادایە. ئەوبەهاورێکانی خۆی خواردنەوەیەکی فێنك دەبەخشێت و دوژمنانی وەك تۆ تینو دەهێڵێتەوە. سوێند بەخوا ئەگەر شمشێر لەدەستم دەبو، بوێری ئەم کارانەت نەدەبو.

کوڕی حودەیج پێی وت: دەزانی چی لەگەڵ تۆ دەکەم؟ تۆ دەکەمە ناو پێستی کەر و ئاگرت تێبەردەدەم.

محەممەد وتی: ئەگەر ئەم کارە لەگەڵ من دەکەن، زۆر دەمێکەیە لەگەڵ هاورێکانی خواوەند ئەو کارە دەکەن. هیوادارم خوا ئەوە لەسەر تۆ و هاورێکانت و کوڕی ئەبوسوفیان بکاتە ئاگر بەشێوەیەك هەر کاتێك روی لەکوژانەوە کرد، خوا ئاگرەکەی خۆشتر بکات.

کوڕی حودەیج تورە بو و ئەوی کوشت و جەستەی خستە ناو پێستی کەر و ئاگری تێبەردا.

کاتێك ئەم هەواڵە بەعایشە گەیشت، لەمەرگی براکەی گریا و شینی کرد و لەدوای نوێژ لەدەرگای خوا پاڕایەوە و دۆعای لەعەمرۆعاص و معاویە کرد و کەسانی بنەماڵەکەی محەممەدی گرتەخۆ کە لەناویان قاسم کوڕی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر

بو. عایشە دوای ئەوە تا کۆتایی ژیان گۆشتی برژاوی نەخوارد.

دەستەیەك دەڵێن: محەممەد لەگەڵ عەمرۆ و عاص و دارودەستەکەی شەڕی کرد تا کەنانە کوژرا و محەممەد شکەستی خوارد وخۆی لای جەبەلە کوڕی مەسروق شاردەوە. شوێنەکەیان بەمعاویە کوڕی حودەیج وت و ئەو گەمارۆیدا. محەممەد هاتەدەر و پیاوانە شەڕی کرد تا ئەو کاتەی کوژرا.

عەلی کاتێك نامەی محەممەد کوڕی ئەبی بەکری پێگەیشت، وەڵامی دایەوە و مژدی پێبەخشی کەهێزی پشتیوانی بۆ رەوانە دەکات. دواتر لەناو خەڵك وتاریدا و لەچۆنیەتی کاروباری میسر ئاگاداری کردنەوە کەعەمرۆ عاص ئاهەنگی ئەو دیارەی کردوە. داوای لێکردن هاوکاری میسریەکان بکەن و بۆ شەڕ هانیدان و وتی: لەگەڵ ئێمە بەرەو جەرعە بەرێکەون. جەرعە ناوی شوێنێك لەنێوان کوفە تا حیرە بو. کاتێك بەیانی گەیشت، بەرەبەیانی زو ڕۆشتە جەرەعە و لەوێ دابەزی و تا نیمەڕۆ لەوێ مایەوە بەڵام کەس نەهات. گەڕایەوە. کاتێك ئێوارێ داهات، بەخەمباری سەرکردەکانی خەڵکی بانگ کرد و وتی: سوپاس بۆ خوا بۆ ئەوەی فەرمانەکەی رەوانە کرد و کارەکەی بەکۆتایی گەیاند و منی گرفتاری ئێوە کرد. ئەی شارستانێك، کاتێك فەرمان دەدەم، بەکاری نابەن و کاتێك داوا دەکەم، وەڵام نادەنەوە. ئایا کەسانێك لەئێوە بێ باوکتر هەیە! سەبارەت بەشارەکەی خۆتان و شەڕ بۆ پارێزگاری کردن لەماڵ خۆتان، چاوەڕوانی چی دەکەن؟ سوێند بەخوا ئەگەر مەرگ من بگرێتەوە، کاتێك بەسەر مندا زاڵ دەبێت کە لەهاورێیەتی ئێوە بێزار دەبم و بەبونی ئێوە سوپایەکی کەم ژمارەم لەبەردەستا دەبێت! خوا لەباوکتان خۆش بێت! ئایا دینێك لەئارادا نیە ئێوە لەدەوری خۆی کۆبکاتەوە یا جموجۆڵێکی پیاوانە نیە ئێوە گەرم بکاتەوە. چی دەبینن کاتێك دوژمن بەردەوام سەرزەمینەکانی ئێوە کەم دەکاتەوە و بەردەوام هێرش دەکاتە سەرتان! ئایا جێگەی سەرسوڕمان نیە معاویە داوا لەبێ باوك و بێ سەر وپێکان دەکات و ئەوان بێ چاوەڕوانی کردنی پاداشت یەك جار و دوجار و سێ جار لەساڵدا وەڵامی دەدەنەوە و بۆ هەر شوێنێك بیەوێت رەوانەیان دەکات لەکاتێدا من ئێوە کەفەرمزانەکان و پاشماوەی چاکەکارانن، بەمژدەی پاداشت کۆدەکەمەوە و ئێوە لەدەوری من بڵاوەی لێدەکەن و نافەرمانی من دەکەن و ناسازگاری دەگرنەبەر.

کەعب کوڕی مالکی ئەرحەبی هەستا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، خەڵك کۆبکەرەوە چونکە خۆم بۆ ئەم ڕۆژە هەڵگرتوە. دواتر وتی: ئەی خەڵکینە، لەخوا بترسن و بانگەوازی ڕێبەرەکەتان وەڵام بدەنەوە و بۆ شەڕی دوژمن بەڕێکەون. من ئێستا لەگەڵ ئەو بەرێدەکەوم. دوهەزار پیاوی شەڕکەر لەگەڵ ئەو بەرێکەوتن. پێی وت: ئەوان هەڵگرە و بەرێکەون بەڵام سوێند بەخوا گومان ناکەم بەوان بگەیت مەگەر ئەوەی ڕۆژگارێك بەسەر چوبێت و کار لەکار ترازابێت. ئەو لەگەڵ پێنج هەزار شەڕکەر بەرێکەوت.

لەم کاتەدا حەجاج کوڕی غەزیەی ئەنساری لەمیسرەوە گەیشت و هەواڵی کوژرانی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر و هاورێکانی هێنا. دوبارە عەبدولرەحمان کوڕی شەبیبی فەزاری لەشامەوە هات. ئەو ئاگاداری کردنەوە کە لەلایەن عەمرۆعاص هەواڵی کوژرانی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر و داگیری کردنی میسر بەمعاویە گەیشتوە و خەڵکانی شام لەکوژرانی ئەو شادمانی دەکەن.

عەلی وتی: ئەی هاوار! خەمی ئێوە لەکوژرانی ئەو بەئەندازەی شادمانی ئەوان لەمەرگی ئەوە، بەڵکو چەندین بەرابەر! عەلی کەسی ڕەوانە کرد تا سوپاکە بگەڕێنێتەوە و لەناو خەڵك وتاریدا و وتی:

ئاگادار بن خراپەکاران و ستەمکاران و ئەو گوناحکارانەی بەردەوام خەڵکیان لەرێگەی خوا دور دەخستەوە و دینیان بەلارێدا دەبرد، دەستیان بەسەر میسردا گرت. ئاگادار بن محەممەد کوڕی ئەبی بەکر کوژرا. ئەو لەریزی بەهەشتیەکان هەژمار دەکەین. سوێند بەخوا ئەو بەهەمان شێوە کەدەمناسی، چاوەڕوانی چارەنوسی دەکرد و تەنیا بۆ پاداشتی خوایی تێدەکۆشا و لەروخساری گوناحکار بێزار بو و رێنمای باوەڕداری وەسف دەکرد. سوێند بەخوا خۆم سەرکۆنە ناکەم چونکە کەمتەرخەمیم لەکاروباری ئەو نەکرد. من بەردەوام گرفتار و گیرۆدەی شەڕەکان بوم و لەم بوارەدا شارەزایی تەواوم هەیە. من پێشوازی لەکارەکان دەکەم ورێگەی دورئەندێشی بەباشی دەناسم و لەنێوان ئێوە بەبۆچونێکی ڕاست و ئاشکرا بەکار هەڵدەستم و بەئاشکرا هاوار دەکەم و هاوشێوەی دادخوازەکان داوای هاوکاریتان لێ دەکەم بەڵام گوێ لەقسەی من ناگرن و فەرمانی من بەکار نابەن تا کارەکانی من بەئەنجامێکی زیانبەخش

بگەیێنن. سوێند بەخوا بەهاوکاری ئێوە ناتوانم داوای خوێنێك بکەم و تۆڵەیەك بستێنمەوە. پەنجا و چەند شەوی رابردو بەردەوام بۆ هاوکاری براکەتان هانمدان و ئێوە هاوشێوەی وشترە دەم کراوەکان بۆڵەبۆڵتان کرد و سەنگین خۆتان بەزەویەوە نوساند وەك بڵێی هیچ ئاهەنگێك بۆ شەڕ یا هەوڵدان بۆ بەدەست هێنانی پاداشتی خوایی نیە. دواتر سوپایەکی ورد و کەم لەنێوان ئێوە وەڵامی دایەوە بەشێوەیەك رەنگ پەڕاو وەك بڵێی بۆ دۆڵی مەرگیان دەبەن و مەرگ بەچاوی خۆیان دەبینن. تف لەئێوە! دواتر دابەزی.

## رەوانە کردنی عەبدالله کوڕی حەزرەمی

## لەلایەن معاویەوە بۆ بەسرە

لەم ساڵەدا دوای کوژرانی محەممەد کوڕی ئەبی بەکر و زاڵبونی عەمرۆ عاص بەسەر میسر، معاویە عەبدالله کوڕی حەزرەمی رەوانەی بەسرە کرد و پێی وت: زۆربەی خەڵك سەبارەت بەعوسمان باوەڕی ئێمەیان هەیە چونکە لەرێگەی تۆڵەسەندنەوەی ئەو کوشتار کران. لەبەر ئەمە ئەوان تۆڵەستێنن و چاوەڕوانی کەسێکن بڕوات و ئەوان بۆ تۆڵەسەندنەوەی رێبەرەکەیان کۆبکاتەوە. لەناو موزێر دابەزە و لەگەڵ ئەزدیەکان رێگەی ئاشتی بگرەبەر چونکە ئەوانە هاورێیەتی تۆ دەکەن. خەڵکی رەبیعە بانگ بکە چونکە جگە لەوان کەس دوری لەتۆ ناکات لەبەر ئەوەی هەمویان شوێنکەوتەیی عەلین. لەوان خۆت بەدور بگرە.

کوڕی حەزرەمی بەرێکەوت تا گەیشتە بەسرە. فەرمانڕەواکەی عەبدالله کوڕی عەباس ڕۆشتبوە کوفە بۆ لای عەلی و زیاد کوڕی ئوبیەی لەجێگای خۆی دانابو. کاتێك کوڕی حەزرەمی گەیشتە بەسرە، لەنێوان بەنی تەمیم دابەزی و لایەنگرانی عوسمان لەدەوری کۆبونەوە و سلاویان بۆ نارد و کەسانی دیکەیش بەهەمان شێوە دەوریان گرت. قسەی بۆ کردن و وتی: رێبەری ئێوە، رێبەری راستی و دروستی رزگاری، بەستەم کوژرا. عەلی ئەوی کوشت و ئێوە داوای خوێنی ئەو دەکەن. خوا باشترین پاداشتان بداتەوە.

زوحاك كوڕی قەسی هیلالی، فەرماندەی پاسەوانەكانی كوڕی عەباس هەستا و وتی: خوا فێزمون بكات ئەوەی بۆ ئێمەت هێناوە و ئەوەی بانگەوازی بۆ دەكەیت. سوێند بەخوا داوای كارێكی هاوشێوەی كارەكەی تەڵحە و زوبەیر دەكەیت. ئەم دوانە لەكاتێدا هاتنە لای ئێمە كە لەگەڵ عەلی بەیعەتمان كردبو و كاروبارمان بەهێز و سەقامگیر. بلاّویان بەئێمە كرد تا یەكترمان كوشتار كرد. ئێستا بەیعەتمان لەگەڵ ئەو بەهێزە. ئەو لەهەڵەكان خۆش و گوناحكارەكانی بەخشیوە. ئایا فەرمانمان پێدەدەیت شمشێرەكانمان دەركێشین و یەكتر كوشتار بكەین تا معاویە سەردار و سەروەر بێت؟ سوێند بەخوا رۆژێك لەرۆژەكانی عەلی باشتر لەهەمو رۆژگاری معاویە و بنەماڵەی ئەوە.

عەبدالله كوڕی خازمی سەلەمی هەستا و روی كردە زوحام و پێی وت: بێدەنگ بە چونكە تۆ شیاوی گفتوگۆ نیت. دواتر روی كردە كوڕی حەزرەمی و وتی: ئێمە هاوڕێ و بازوی تۆین و قسەی راست ئەوەیە تۆ بیهێنیتە سەر زمان و تەنیا شوێن وتەكانی تۆ دەكەوین. نامەكەت بخوێنەرەوە.

ئەو نامەی معاویەی دەرهێنا. معاویە لەنامەكەی خۆی ئاماژەی بەچاكەكاریەكانی عوسماندابو كەتەندروستی و چاكسازی و ئارامی خۆش دەویست وسنورەكانی دەپاراست و ئالاّی ئارامی وئاسایشی تیا هەڵدەكرد. دواتر معاویە كوژرانی عوسمانی بیرخستنەوە و داوای تۆڵەسەندنەوەی لەوان دەكرد و بەڵێنی دەدا ئەگەر بێتە سەر كار، وەك شێوازی پێغەمبەر هەڵس و كەوتیان لەگەڵ بكات و ساڵی دوجار بەخشینەكانی خۆی بەوان ببەخشێت. كاتێك لەخوێندنەوە تەواو بو، ئەحنەف كوڕی قەیس هەستا و وتی: من لەم كارەدا نە وشترێكی مێچكەم هەیە نەوشترێكی نێر. ئەو خۆی لەوان دور خستەوە.

عەمر كوڕی مەرحومی عەبدی هەستا و وتی: لەسەر فەرمانبەری خۆتان بەهێز بن و خۆڕاگری بكەن وبەیعەتەكەی خۆتان مەشكێنن چونكە ئاژاوە ئێوە دەگرێتەوە.

عەباس كوڕی سوحاری عەبدی دوژمنایەتی لەگەڵ عەلی دەكرد و لەگەڵ خەڵكەكەی خۆی رێگەی ناسازگاری دەگرتەبەر. هەستا و وتی: بێ گومان بەدەست و بەزمانی خۆمان هاوكاریت دەكەین.

موسەنا کوڕی موخەربەی عەبدی وتی: سوێند بەخوا ئەگەر بۆ شوێنی یەکەمی خۆت نەگەڕێیتەوە، بەشمشێر و ڕم شەڕی تۆ دەکەین. ئاگادار بە وتەی ئەم پیاوە (عەباس کوڕی صوحار) فریوت نەدات.

کوڕی حەزرەمی بەصەبرە کوڕی شیبانی وت: تۆ گەورەیەك لەگەورەکانی عەرەبیت، هاوکاریم بکە. وتی: ئەگەر لەماڵەکەی من دابەزیت، هاوکاریت دەکەم.

کاتێك زیاد کوڕی ئوبەییە ئەمەی بینی، ترسا و حوزەین کوڕی مونزەر و مالك کوڕی مێسمەعی بانگ کرد و بەوانی وت: ئەی خەڵکی بەکر کوڕی وایل، ئێوە هاوڕێیانی سەروەری باوەڕداران و پشتیوانەکانی ئەون. کوڕی حەزرەمی بەو کارانەوە سەرقاڵە کەدەیبینن و کەسانێك لەدەوری ئەو کۆبونەتەوە دەیانناسن. بمپارێزن تا فەرمانی عەلی کوڕی ئەبی تالب بگات.

حوزەین کوڕی مونزەر وتی: ئەو کارە دەکەم.

مالك کوڕی مێسمەع کە بەدڵ و ئەندێشە لەگەڵ ئومەوییەکان بو، وتی: ئەمە کارێکە من دەبێت لەگەڵ چەندین کەس راوێژ بکەم و دواتر لێکۆڵینەوە بکەم تا چ کارێك بکەم.

کاتێك زیاد دودڵی مالکی بینی، ترسا خەڵکی رەبیعە لەفەرمانبردنی ئەو دودڵی لەخۆیان نیشان بدەن و رێگەی ناسازگاری بگرنە بەر. کەسی بۆ لای صەبرە کوڕی شەیمانی حودانی ئەزدی رەوانە کرد و داوای لێکرد خۆی و گەنجینە موسوڵمانان پەنا بدات و بیپارێزێت.

صەبرە وتی: ئەگەر بیهێنیتە ماڵەکەی من دەیپارێزم. ئەوگەنجینەی بۆ ماڵی صەبرە لەحودان برد. تەختی وتاردانی بۆ ئەوێ گواستەوە. زیاد کوڕی ئوبەییە نوێژی هەینی لەمزگەوتی حودان خوێند ولەوێ خەڵکی بۆ میوانی بانگێشت دەکرد و خواردنی دەرخوارد دەدان. دواتر زیاد بەجابر کوڕی وەهبی راسبی وت: ئەی باوکی محەممەد گومان ناکەم کوڕی حەزرەمی دەستبەرداری ئێمە ببێت و دەبینم بەزویی شەڕ لەگەڵ ئێوە دەست پێدەکات بەلاَ نازانم خەڵکی تۆ ئاهەنگی چ کارێکیان هەیە و پشتیوانی لەکێ دەکەن. بزانە باوەڕ و بۆچونی ئەوان چیە. کاتێك زیاد نوێژی خوێند، لەمزگەوت دانیشت و خەڵك لەدەوری کۆبونەوە. جابر وتی: ئەی خەڵکی ئەزد،

تەمیمیەکان گومان دەکەن ئەوان کۆڵەکەی بنچینەیی خەڵك و لەشەڕ لەئێوە خۆڕاگرترن. هەواڵ بەمن گەیشتوە دمیانەوێت بەرەو لای ئێوە بەرێبکەون و پەنابەرەکەی ئێوە بگرن و بەزۆر بیبەنەدەر. ئەگەر ئەم کارە بکەن، ئێوە چی دەکەن کەپەناتان بەو و گەنجینەی موسوڵمانان داوە؟

صەبرە کوڕی شەیمان وتی: ئەگەر ئەحنەف بێت، من دێم ونەگەر پشتیوانەکانی ئەوان بگەن، خۆڕاگری دەکەم و ئەگەر گەنجەکانیان بکەن، ئێمەیش گەنجمان هەیە.

زیاد کوڕی ئوبیە ئەم هەواڵەی بۆ عەلی نوسی. عەلی ئەعیەن کوڕی زەبیعەی موجاشعی تەمیمی بۆ لای ئەو رەوانە کرد تا خەڵك لەدەوری کوڕی حەزرەمی بلاوە پێبکات وئەگەر ئەوان نافەرمانی بکەن و سەنگەر بگرن لەگەڵ فەرمانبەرانی خۆی لەگەڵ نافەرمانان شەڕ بکات. نامەی بۆ زیاد نوسی و لەم فەرمانە ئاگاداری کردەوە. ئەعیەن هات و ڕۆشتە لای زیاد و لای ئەو مایەوە. ئەو خەڵکانی کۆکردەوە و ڕۆشتە لای خەڵکەکەی خۆی و ئاهەنگی کوڕی حەزرەمی کرد و داوای فەرمانبردنی لێکردن.ئەوان جنێویان پێدا. ئەعیەن تەواوی ڕۆژ لەگەڵ ئەوان مشتومڕی کرد و دواتر گەڕایەوە. خەڵکەکەی لەدەوری کۆبونەوە. دەوترا ئەوان لەخەواریج بون و دەوترا کوڕی حەزرەمی ئەوانی بۆ کوشتنی ئەو راسپاردبو. کوڕی حەزرەمی لەناو ئەواندا دەژیا. ئەوان بەشێوەیەکی لەناکاو ئەویان کوشت. کاتێك ئەعیەن کوژرا، زیاد ئاهەنگی شەڕی ئەوانی کرد.

تەمیمیەکان پەیامیان بۆ ئەزدیەکان نارد: ئێمە ئاهەنگی پەنابەرەکەی ئێوەمان نەکردوە، ئێوە دەتانەوێت چی لەپەنابەرەکەی ئێمە بکەن؟

ئەزدیەکان شەڕکردن لەگەڵ ئەوانیان بەناخۆش دەزانی و وتیان: ئەگەر ئاهەنگی پەنابەرەکەی ئێمە بکەن، دەیپارێزین.

زیاد نامەی بۆ عەلی نوسی و لەم روداوە ئاگاداری کردەوە. عەلی جاریە کوڕی قودامەی سەعدی لەبەنی سەعد کوڕی بەنی تەمیم هاوڕێ لەگەڵ پەنجا یا پێنسەد پیاوی شەڕکەر لەتەمیمیەکان رەوانە کرد و نامەی بۆ زیاد نوسی و فەرمانی پێدا هاوکاری جاریە و ڕێنوێنی پێویستی پێ بکات. جاریە گەیشتە بەسرە و زیاد ئاگاداری کردەوە چی بەسەر ئەعیەن هاتوە. جاریە لەنێوان ئەزدیەکان هەستا و داوای پاداشتی

خوایی بۆ کردن و وتی: ئێوە ئەو کاتەی راستی و دروستیان ناسی کەکەسانێ لەناسینی خۆیان بەدور دەگرت. ئەو نامەی عەلی بۆ خەلکی بەسرە خوێندەوە. عەلی لەنامەکەی خۆی سەرکۆنەی خەلکانی بەسرە دەکرد و لەسزادان دەیترساندن و بەتوندی لەگەڵ ئەوان قسەی دەکرد و لەمژدەکەی خۆی رێگەی کوشتن و تۆقاندنی دەدا کە بۆشەڕی ئەوان بەرێدەکەوێت و بەشێوەیەك ئەوان کوشتار دەکات نەتوانرێت شەڕی وشتری پێ بەراوەرد بکرێت.

صەبرە کوڕی شەیمان وتی: بیسەری فەرمانی سەروەری باوەڕداران و فەرمانبەری ئەوین. ئەو کەسەی ئاشتی لەگەڵ ئەو بکات، ئاشتی لەگەڵ دەکەین و ئەو کەسەی دژایەتی ئەو بکات، شەڕی لەگەڵ دەکەین.

ئەبوصەفرە باوکی مەهلەب بەزیاد کوڕی ئوبیەی وت: ئەگەر لەرۆژی وشتر ئامادە دەبوم، هیچ کەس لەخەلکانی من دژایەتی عەلی کوڕی ئەبی تالبی نەدەکرد. دەستەیەك دەلێن: ئەبو صەفرە پێش شەڕی صەفین مرد. و خوا زاناترە.

جاریە بەرەو لای خەلکەکەی خۆی بەرێکەوت و نامەی عەلی بۆ ئەوان خوێندەوە و مژدەی چاکەی پێ بەخشین. زۆرینەی ئەوان وەلامیان دایەوە و بەپێشنیارەکەی رازی بون. ئەو هاورێ لەگەڵ ئەزدیەکان و شوێنکەوتوانی خۆی لەخەلکەکەی ئاهەنگی کوڕی حەزرەمی کرد. ئەوان ماوەیەك شەڕیان کرد. شەریك کوڕی ئەعوەری حارسی هات و هاوکاری جاریەی کرد. کوڕی حەزرەمی شکەستی خوارد و هاورێ لەگەڵ کوڕی خازم روی لەکۆشکی سەنبیل کرد و لەوێ سەنگەری بەست. دایکی عەجلی کەژنێکی حەبەشی ئەژاد بو، هات و بۆ دابەزین فەرمانی پێدا. ئەو رازی ئەبو. دایکی وتی: سوێند بەخوا یا دادەبەزیت یا جلەکانی خۆم لەبەر دادەکەنم. ئەو دابەزی و هەلات و رزگاری بو. جاریە کۆشك و کۆشکنشینەکانی سوتاند. کوڕی حەزرەمی و حەفتا پیاوی هاورێی لەناوچون. زیاد بۆ کۆشکەکەی گەڕایەوە. کۆشکی سەنبیل لەکۆنەوە شوێنی نیشتەجێ بونی ئێرانیەکان بو ودواتر بە سەنبیلی سەعدی گەیشت. لەناو ئەو کەسانەی سوتان: یەکیان دەراع کوڕی بەدر برای حارسە کوڕی بەدر بو. عەمرۆ کوڕی عەرەندس لەمبارە وتی:

ردنا زیادا الی دارە      و جار تمیم دخانا ذهب

لحى الله قوما شووا جارهم          و لم يدفعوا عنه حر اللهب

یانی: زیادمان بۆ ماڵەکەی گەڕاندەوە و پەنابەری خەڵکی تەمیم بو بەدوکەڵ و لەناوچو. خوا ریسوا بکات ئەو خەڵکەی پەنابەرەکەی خۆیان برژاند و بڵێسەکانی ئاگریان لەو دور نەخستەوە.

ئەم قەسیدەیە دێری دیکەیشی هەیە. جەریر وتی:

غدرتم بالزبير فما و فيتم          و فاء الازد منعوا زيادا

فاصبح جارهم بنجاة عز          و جار كجاشع امسى رمادا

فلو عاقدت حبل ابى سعيد          لذاد القوم ما حمل النجادا

و ادنى الخيل من رهج المنايا          و اغشاها الا سنة و الصعادا

یانی: لەگەڵ زوبەیر دەغەڵکاریتان کرد و ڕێزتان لەپەیمانەکەی خۆتان نەگرت بەڵام ئەزدیەکان ڕێزیان لەپەیمانەکەی خۆیان گرت لەگەڵ زیاد و پاراستیان. پەنابەری ئەوان رزگاری بو و ڕێزداری پێ بەخشرا و پەنابەری موجاشیع بو بەخۆڵەمێش. ئەگەر بەتەنافەکەی ئەبی سەعید خۆت هەڵدەواسی، تا دوایین سات کەبەندی شمشێر لەکەمەریدا بو، بەرگری لەگەڵ خەڵك دەکرد، ئەسپەکانی بۆ گۆڕەپان غاردا و دەوری گۆڕەپانی هان دەدا و بەرمەکان و فریوەکان دایدەپۆشاند.

## داستانی خێریت کوڕی راشد و بەنی ناجیە

دەڵێن: لەم ساڵەدا خێریت کوڕی راشدی ناجی، رێگەی ناسازگاری لەگەڵ عەلی گرتەبەر. ئەو هاورێ لەگەڵ سێسەد کەس لەبەنی ناجیە کە لەگەڵ عەلی لەبەسرە هاتبونەدەر و بەشداری شەڕی وشتر و صەففینیان کردبو و تا ئەم کاتە لای ئەو لەکوفە مابونەوە، هاتەدەر و لەگەڵ سی سوار ڕۆشتە لای عەلی و وتی: ئەی عەلی، سوێند بەخوا لەتۆ فەرمان نابەم و لەپشت سەری تۆ نوێژ ناخوێنم و بەیانی خۆم لەتۆ دوردەخەمەوە. ئەم کارە دوای بەسەرهاتی داوەرکان بو.

عەلی پێی وت: دایکت لەپرسەکەتا دانیشێت! ئەگەر ئەم کارە بکەیت، نافەرمانی پەروەردگار دەکەیت و پەیمانی خۆت دەشکێنیت و جگە لەخۆت زیان بەکەس ناگەیێنیت. ئاگادارم بکەرەوە بۆ ئەم کارە دەکەیت؟

وتی: لەبەر ئەوەی داوەرت هەڵبژارد ولەرێگەی راستی و دروستی سستی و لاوازیت لەخۆت نیشاندا و پەنای ستەمکارانت دا. من لەتۆ تورەم و رقی تۆم لەدڵدایە و لەهەموتان دورم..

عەلی پێی وت: وەر تا لەسەر بنەمای نوسراوی خواوەند وشێوازی پێغەمبەر گفتوگۆت لەگەڵ بکەم و ئەو قسانەت بۆ باس بکەم کە لەتۆ ئاگادارترم لێیان تا ئەوەی ئێستا پەسەندی ناکەیت، بناسیت.

وتی: بۆ لای تۆ دەگەرێمەوە.

عەلی وتی: ئاگاداربە دێو فریوت نەدات و نەزانەکان فێڵت لێ نەکەن. سوێند بەخوا ئەگەر داوای رێنوێنی لەمن بکەیت و بەوتەکانی من رازی بیت، بێ گومان بۆ رێگەی راست رێنوێنیت دەکەم.

ئەو لای عەلی رۆشتەدەر و بۆ لای کەسەکانی خۆی گەرایەوە و هەمان شەو لەگەڵ هاورێکانی بەرێکەوت. کاتێك عەلی لەرۆشتنی ئەوان ئاگادار بویەوە، وتی: ون ببن لەناو بچن ئەو خەڵکانەی وەك خەڵکی سەمود لەناوچون! شەیتان ئەمرۆ فریویدان و گومرایی کردن و بەیانی بێزاری خۆی لەوان دەردەبرێت. زیاد کوری خەصەفەی بەکری پێی وت: ئەی سەروەری باوەرداران، بونی ئەوان بۆ ئێمە گرنگ نەبو تا لەنەبونیان خەم بخۆیت. ئەگەر دەمانەوە، ژمارەیەکی کەمیان بەئێمە زیاد دەکرد و ئەمرۆ کە رۆشتنەدەر، ژمارەیەکی کەمیان لەئێمە کەم کردەوە، بەلام دەترسم دەستەیەکی گەورە لەهاتوان بۆ لای تۆ گومرا بکەن و لەئێمەیان بتارێنن. فەرمانێك بەمن بدە شوێنیان کەوم وبیانگێرمەوە.

عەلی پرسی: ئایا دەزانی رویان لەکوێ کردوە؟

وتی: نە، بەلام دەپرسم و بەشوێن پێکاندا دەرۆم.

عەلی وتی: خوا لێت خۆش بێت، برۆ و لەدێری ئەبوموسا دابەزی و بمێنەرەوە تا فەرمانی من بەتۆ بگات چونکە ئەگەر ئەوان دەربکەونت، کارگوزارەکانم ئاگادارم دەکەنەوە.

زیاد رۆشتەدەر وبۆ ماڵ گەرایەوە و هاورێیانی خۆی لەبەکر کوری وایل کۆکردەوە وئەوانی ئاگادار کردەوە. سەد وسی پیاوی شەرکەر لەگەڵ بەرێکەوتن. وتی: من بەسە.

دواتر بەرێکەوت تا گەشتە دێری ئەبوموسا و رۆژێك لەوێ مایەوە و چاوەڕوانی فەرمانی عەلی کرد. بۆ نعەلی نامەیەك لەقەرەزەی کوڕی کەعبی ئەنساری هات و هەواڵیدا ئەوانی رویان لەنێفر کردوە وخەڵکی پیاوێکی موسوڵمانیان کوشتوە. عەلی کەسی بۆ لای زیاد کوڕی ئوبەییە نارد و فەرمانی پێدا شوێن ئەوان بکەوێت. لەمەبەستی ئەوان ئاگاداری کردەوە و پێی وت کەپیاوێکی موسوڵمانیان کوشتوە. فەرمانی پێدا بیانگەڕێنێتەوە و ئەگەر رازی نەبون شەڕیان لەگەڵ بکات. نامەکەی بەعەبداللە کوڕی وال رەوانە کرد. عەبداللە داوای فەرمانی لێکرد تا لەگەڵ زیاد بەرێکەوێت. عەلی فەرمانی پێدا و پێی وت: هیوادرام لەهاورێکانم لەرێگەی راستی و دروستی و پشتیوانەکانم لەبەرابەر ستەمکاران بیت.

کوڕی وال دەڵێت: سوێند بەخوا ئەم وتارەی عەلی کوڕی ئەبی تالب لەهەمو وشترە مو سورەکان بۆ من بەهادارتر بو.

ئەو نامەکەی عەلی بۆ زیاد برد. ئەوان بەرێکەوتن تا لەنێفر دابەزین. وتراو ئەوان بەرەو جەرجەربا بەرێکەوتن. شوێنیان کەوتن و لەمەزار پێیان گەیشتن. خراپەخوازان لەوێ دابەزیبون وشەو ورۆژی خۆیان بەئارامی بەسەر بردبو. زیاد کاتێك گەیشت هاورێکانی شەکەت و ماندو ببون. کاتێك ئەوانیان بینی، سوار ئەسپەکانی خۆیان بون و خێریت بەوانی وت: چیتان دەوێت؟

زیاد کەپیاوێکی ئارام و بەئەزمون بو، وتی: هیلاکی ئێمە نابینیت. ئەوەی بۆی هاتوین، وتارێکی ئاشکرای ناوێت. دادەبزین و هەموان گفتوگۆ دەکەین. ئەگەر ئەوەی ئێمەی باسی دەکەین، لەبەرژەوەندی تۆدا بو و بەبەختی خۆتت لەقەڵەمدا، پێی رازی دەبیت وئەگەر ئێمە لەناو قسەکانی تۆ، شتێکی باشە و هۆکاری تەندروستیمان بینی، پێی رازی دەبین.

خێریت وتی: ئەگەر بەم شێوەیە، دابەزە.

زیاد و هاورێکانی لەوێ لەسەر ئاوێك دابەزین و خواردیان و تورەکەیان بۆ چوارپێکانی خۆیان هەڵبەست. زیاد لەگەڵ پێنج سوار لەناو هاورێکانی خۆی، لای ئەوان وەستا. ئەوانیش هاتن. زیاد وتی: ژمارەمان بەئەندازەی ئەوانە. ئێوە لەناو دودەستەی شەڕکەر ئاتەوانەکەیان مەبن.

زیاد بەرەو لای خێریت بەرێکەوت و بیستی ئەو و هاورێکانی بەیەکتر دەڵێن: ئەم خەڵکە ناڵان و هیلاك گەیشتنە لای ئێمە و ئێمە بەرەلاًمان کردن تا ئاسودە ببن و بحەوێنەوە. سوێند بەخوا ئەمەنەزانیە. زیاد بانگی کرد وپێی وت: چ کارێك بەنارەوا بینی کەبوە هۆکاری تورە بونت لەسەرومەری باوەرداران و خۆت لەئێمە دور خستەوە؟

خێریت وتی: بەسەرومەری سەروەری ئێوە رازی نەبوم و هەڵس و کەوتی ئێوەم پەسەند نەکرد و لەبەر ئەمە برپارمدا دورەپەرێزی و گۆشەگیری هەڵبژێرم و پەیوەستی ئەو کەسانە ببم کەدەیانەوێت بەراوێژی گشتی فەرمانرِوایی موسوڵمانان هەڵبژێرن.

زیاد پێی وت: ئایا گومانی ئەوە هەیە خەڵك بتوانن لەدەوری سەرۆکێکی لەم شێوە کۆببنەوە کە خۆت لەو دورخستۆتەوە؟ ئایا لەروانگەی زانست و شێوازی ئەو و نوسراوی ئەو هاورێ لەگەڵ نزیکی لەگەڵ پێغەمبەر و بەم پێشینە درەوشاوەیە لەئیسلام، کەس دەتوانێت بەرابەری بکات.

خێریت وتی: ئەمە بەتۆ نالێم.

زیاد پێی وت: لەبەر چی ئەو پیاوە موسوڵمانەت کوشت؟

خێریت وتی: من نەمکوشت بەڵکو دەستەیەك لەهاورێکانم ئەو کارەیان کرد.

زیاد وتی: ئەوان بەئێمە بسپێرە.

خێریت وتی: هەرگیز.

زیاد هاورێکانی خۆی بانگ کرد وخێریتیش بەهەمان شێوە. شەرێکی قورسیان دەست پێکرد بەشێوەیەك سەرەتا بەرِم لەیەکیان دەدا تا رِمەکان شکان و دواتر شمشێریان دەرکێشا تا خوار بون و زۆربەی چوارپێکانیان لەناوچونو برینداریەکانیان روی لەزیاد بون کرد. لەهاورێکانی زیاد دو کەس و لەهاورێکانی خێریت پێنج کەس کوژران. دواتر تاریکی شەو جیایی لەنێوان ئەوان دروست کرد و سوپاییەکان لەیەك بێزار بون. زیاد بریندار بو.

خێریت شەوانە لەوێ رِۆشت و زیاد بۆ بەسرە گەرِایەوە. هەواڵی خێریتیان پێگەیشت کەرِۆشتۆتە ئەهواز و لەسوچێکدا دابەزیوە و کەسانێك لەخەواریج پەیوەستی بون تا ئەو جێگەی ژمارەیان بۆ دوسەد کەس زیادی کردوە. زیاد ئەم

هەواڵەی بۆ عەلی نوسی و وتی لەشاردا ماوەتەوە و تیماری بریندارەکان دەکات و چاوەڕوانی فەرمانی ئەوە.

کاتێك عەلی نامەکەی خوێندەوە، مەعقەل کوڕی قەیس هەستا و وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران شیاوبو زیاد لەبەرابەر یەك کەسی ئەوان دەکەسی لەگەڵدا بێت تا کاتێك روبەرویان دەبێتەوە، بەتەواوی لەناویان ببات. بەڵام ئەگەر دەستەیەك بەئەندازەی خۆیان روبەرویان ببێتەوە، سوێند بەگیانی خۆم لەبەرابەر ئەو خۆڕاگری دەکەن چونکە دوسوپا کەژمارەیان بەیەك ئەندازە بێت، لەبەرابەر یەکتر خۆڕاگری دەکەن.

عەلی وتی: ئەی مەعقەل، باروبنە و ساز وبەرگی پێویست هەڵبگرە و خۆت ئامادە شەڕ بکە و بەرەو لای ئەوان بەرێکەوە. دو هەزار پیاوی شەڕکەر لەکوفە لەگەڵ ئەو بەرێکەوتن کەیەزید کوڕی مەعقەلی ئەسەدی لەناویاندا دەبینرا. عەلی نامەی بۆ کوڕی عەباس نوسی و فەرمانی پێدا پیاوێکی بوێر و خۆشناو و ناسراو بەچاکەکاری و راست کرداری هاوڕێ لەگەڵ دوهەزار شەڕکەری بەهێز بۆ لای مەعقەل کوڕی قەیس رەوانە بکات تا خۆی بەو دەگەیێنێت و دواتر مەعقەل فەرماندەیی لەدەست بگرێت. بۆ زیاد کوڕی خەصەفە نامەی نوسی و سوپاسی کرد و فەرمانی پێدا بگەڕێتەوە.

لەدەروی خێریت کوڕی راشدی ناجی دەستەیەکی فراوان لەخەڵکانی یاخی و شەڕکەر و چارەخواز لەئەهواز کۆبونەوە و دەیانویست قورسایی باج لەسەر شانی خەڵکیان هەڵبگرن. هەروەها دەستەیەك لەچەتە و رێگرەکانی عەرەبی هاوباوەڕی خۆی لەدەوری کۆبونەوە. باجدەران هیوایان دەخواست باجەکانیان وەربگرنە و سەهل کوڕی حەنیفیان لەفارس دەرکرد. ئەو فەرمانڕەوایی عەلی لەم شارەبو. ئەمە لەسەر بنەمایی گێڕانەوەی کەسێکە گومان دەکات ئەو لەساڵی ٦٥٧/٣٧—٦٥٨ زایینی ئەمردوە. کوڕی عەباس بەعەلی وت: من کاروباری فارس لەبەرژەوەندی تۆ کۆتایی پێدێنم وئەم کارە لەسەر دەستی زیاد کوڕی ئوبەییە ئەنجام دەدەم.

عەلی فەرمانی پێدا زیاد بۆ ئەو سەرزەمینە رەوانە بکات ولەم کارەدا بەپەلە بێت. ئەو زیادی لەگەڵ سوپایەکی فراوان بۆ ئەو دیارە رەوانە کرد و سەرزەمینەکانی فارسی ملکەچ کرد و خەڵك باجی خۆیان دا.

مەعقەل کوڕی قەیس بەرێکەوت و عەلی پێشنیاری پێکرد و فەرموی: تا ئەو شوێنەی دەتوانی، لەخوا بترسە و ستەم لەموسوڵمانان مەکە و ئەمان دراوەکان ئازار مەدە ورێگەی یاخیبون و ستەمکاری مەگرەبەر چونکە خواوەند یاخیبوانی خۆش ناوێت.

مەعقەل ڕۆشتە ناو ئەهواز و چاوەڕوانی گەیشتنی هێزەکانی بەسرەی دەکرد. هێزەکان دواکەوتن و ئەو لەئەهواز هاتەدەر وبەدوای خێریت گەڕا. رۆژێك زیاتر رێگەی نەبڕی کەهێزە پشتیوانەکان هاورێ لەگەڵ خالید کوڕی مەعدانی تایی پەیوەستی بون. هەمویان بەرێکەوتن ولەنزیك کێوی رامهورموز روبەرویان بونەوە. مەعقەل هاورێکانی خۆی بۆ شەڕ ئامادە کرد و یەزید کوڕی مەعقەلی کردە فەرماندەی باڵی راستی سوپاکەی خۆی و مێنجاب کوڕی راشدی زەببی لەخەڵکی بەسرە کردە فەرماندەی باڵی چەپی سوپاکەی. خێریتیش ریزەکانی خۆی کۆکردەوە و عەرەبەکانی لەباڵی راست جێگیر کرد و هاودەست و یاخیبوانی شارەکانی لەباڵی چەپ. کوردەکان لەگەڵ ئەواندا بون. هەرکام لەوان هاورێکانی خۆی بۆ شەڕێکی بوێرانە هاندەدا مەعقەل دوجار سەری خۆی جولاند و لەجاری سێیەم هێرشی دەستپێکرد. ئەوان ماوەیەك خۆڕاگریان کرد و سەرئەنجام شکەستیان خوارد. هاورێکانی مەعقەل حەفتا پیاویان لەوان کوشت کە لەهاورێکانی عەرەبی ئەوان و لەبەنی ناجیە بون. نزیکەی سێسەد کەس لەیاخیبوان و کوردەکانیان کوشتار کرد. خێریت کوڕی راشد شکەستی خوارد و پەنای بۆ کەنارەکانی دەریا برد چونکە لەوێ کەسانێکی فراوان لەخەڵکەکەی نیشتەجێ بون. ئەو بەردەوام لەناو ئەوان دەسوڕا و بۆ ناسازگاری لەگەڵ عەلی هانی دەدان و پێی دەوتن رزگاری لەدژایەتی کردنی عەلیدایە. ئەوەندە ئەم کارەی کرد تا شوێنکەوتوانی زۆر بون.

مەعقەل لەسەرزەمینی ئەهواز مایەوە و هەواڵی سەرکەوتنی بۆ عەلی نوسی. عەلی نامەکەی بۆ هاورێکانی خوێندەوە ولەگەڵ ئەوان راوێژی کرد. هەمویان وتیان: بەباشی دەزانین فەرمان بەمەعقەل بدەیت بەدوای ئەو پیاوە خراپەکارەدا بگەڕێت یا بیکوژێت یا بۆ دوردەستەکان دوری بخاتەوە چونکە دەترسم خەڵك دژی تۆ هان بدات.

عەلی نامەی بۆ مەعقەل نوسی و سوپاسی خۆی و هاورێکانی کرد و فەرمانی پێدا

شوێن خێریت بکەوێت تا دەیکوژێت یا بۆ دوردەستەکان دوری دەخاتەوە. مەعقەل سەبارەت بەو پرسیاری کرد وپێیان وت شوێنەکەی لەکەنارەکانی دەریایە و خەڵکی لەفەرمانبردن لەعەلی دورخستۆتەوە و کەسانێکی لەعەبدیئەلقەیس و عەرەبەکانیتری هاورێی گومرا کردوە. خەڵکەکەی لەساڵی شەڕی صەفین و ئەو ساڵە زەکاتیان نەدا. مەعقەل لەرێگەی فارسەوە بەرێکەوت و گەشتە کەنارەکانی دەریا.

کاتێك خێریت کوڕی راشد لەهاتنەکەی ئاگادار بویەوە، بەهاوەڵانی خۆی لەخەواریجی وت: من لەگەڵ ئێوە هاوباوەڕم و بۆچونم وایە عەلی نەدەبوا بەهەڵبژاردنی داوەر رازی دەبو. بەهاورێکانی دیکەی خۆی وت: عەلی داوەری هەڵبژارد و بەفەرمانی داوەرەکەی خۆی رازی بو و داوەرە هەڵبژێردراوەکەی ئەوی لەسەر کار لابرد. بەم باوەڕەوە لەکوفە هاتەدەر و بەردەوام باوەڕی پێی بو. بەنهێنی بەلایەنگرانی عوسمانی وت: سوێند بەخوا ئێمە لەگەڵ ئێوەین، سوێند بەخوا عوسمان بەستەم کوژرا، ئەو هەردەستەیەك لەخەڵکی بەشێوەیەك دڵخۆش دەکرد وبەوتەیەك فریوی دەدان. بەو کەسانەی باجیان نەدابو، وتی: دەستی خۆتان بەبەهێزی بخەنە سەر زەکاتەکانتان و بەو زەکاتانە میوانداری خزمەکانتان بکەن.

خەڵکانی مەسیحی زۆر لەناو ئەوان دەبینران کەباوەڕیان بەئیسلام هێنابو. کاتێك خەڵك بەناسازگاری گەیشتن، ئەم مەیسحیانە وتیان: سوێند بەخوا ئەو دینەی لێی هاتینەدەر، باشتر لەدینەکەی ئەمان بو. چونکە دینەکەیان رێگەی خوێن رشتنیان لێ ناگرێت.

خێریت بەوانی وت: هاوار لەئێوە! ئێوە لەکوژران ناپارێزێت مەگەر خۆڕاگری و کوشتنی ئەم خەڵکە چونکە فەرمانی ئەوان سەبارەت بەکەسێك کەباوەڕ بێنێت و دواتر پەشیمان ببێتەوە، ئەوەیە دەستبەجێ و بێ دەرەنگ بکوژرێت و هیچ بیانو و بەڵگەیەك لەو وەرناگیرێت. ئەو هەموانی فریودا و دەستەیەکی فراوان لەبەنی ناجیە، لەدەوری ئەو کۆبونەوە.

کاتێك مەعقەل پێی گەیشت، ئاڵای ئەمانی هەڵکرد و وتی: هەرکەس بێتە ژێر ئەم ئاڵایە، ئەمان دەدرێت جگە لەخێریت و هاورێکانی ئەو لەبەر ئەوەی یەکەم جار ئەوان شەڕیان دژی ئێمە دەست پێکرد. جگە لەخەڵکی خێریت، زۆربەی ئەو کەسانەی

لەدەوری كۆببونەوە، بلآوەیان لێكرد. مەعقەل هاورێكانی خۆی بۆ شەڕ ئامادە كرد و پێشڕەوی بەرەو خێریت و هاورێكانی لەموسوڵمانان و مەسیحیەكان و باج نەدەرەكان دەست پێكرد.

خێریت بەهاوەڵانی خۆی وت: بۆ پاسەوانی كردن لەخۆتان و بنەماڵەكانتان شەڕ بكەن چونكە ئەگەر بەسەر ئێوەدا زاڵبن، سوێند بەخوا هەموتان دەكوژن و ژن و منالەكانتان ئەسیر دەكەن.

پیاوێك لەخەڵكەكەی پێی وت: سوێند بەخوا ئەم گرفتاریە لەسەر دەستی تۆ و زمانی تۆ بەسەر ئێمەدا هات..

خێریت وتی: شمشێر پێش سەركۆنە كردن كەوت.

مەعقەل لەناو خەڵكەكەی خۆی بەرێكەوت و ئەوانی بۆ شەڕ هاندەدا و بەردەوام دەیوت: ئەی خەڵكینە، ئایا شتێك باشتر لەم پاداشتە بەهادارە دەناسن كەخوا بەئێوەی بەخشیوە؟ خوا ئێوەی بۆ شەڕی ئەو كەسانە رەوانە كردوە كەزەكات نادەن و پشتیان كردۆتە ئیسلام و بەشێوەیەكی ستەمكارانە بەیعەتی خۆیان خستۆتە ژێرپێ. شایەتی دەدەم هەر كەس لەئێوە بكوژرێت، دەڕواتە بەهەشت و هەر كەس زیندو بێت، خوا چاوی بەسەركەوتن رون دەكاتەوە. دواتر مەعقەل و سوپاكەی هێرشیان دەستپێكرد و شەڕ و خۆڕاگریان كرد. لەم كاتەدا نوعمان كوڕی صوهبانی راسبی چاوی بەخێریت كەوت. پەلاماریدا و لەئەسپەكەی خستیە خوار. دواتر لەیەكیاندا و نوعمان ئەوی كوشت. لەهاورێكانی ئەو سەد و حەفتا پیاوی شەڕكەر كوژران و پاشماوەكانیان بۆ چەپ و راست رایان كرد. مەعقەل تا ئەو شوێنەی دەیتوانی ژن و منالەكانی ئەوانی بەئەسیری گرت و پیاوانێكی زۆری بازداشت كرد. هەركەسێك موسوڵمان بو ئازادی كرد و بەیعەتی لێوەرگرت و بنەماڵەكەی پێسپاردەوە. ئەوانەی لەدین هەڵگەڕابونەوە، پێشنیاری ئیسلامی پێكردن كەرازی بون و مەعقەل ئەوانی ئازاد كرد و بنەماڵەكانی بۆ گەڕاندنەوە. ئەمە جگە لەپیرەپیاوێكی بەتەمەن لەمەسیحیەكان بەناوی روماحس بو چونكە باوەڕی نەهێنا و مەعقەل كوشتی. ئەوانەی زەكاتیان نەدابو، كۆی كردنەوە و زەكاتی دوساڵی لێوەرگرتن. مەسیحیەكان و بنەماڵەكانی ئەوانی هەڵگرت و لەگەڵ خۆی رەوانەی كردن و موسوڵمانەكان بەدوای ئەواندا بەرێكەوتن. كاتێك ماڵئاواییان

لەوان کرد، ژنان وپیاوان لەجیابونەوە لەیەك دەستیان بەگریان کرد بەرادەیەك خەڵکان بەزەییان بەواندا دەهاتەوە.

مەعقەل نامەی بۆ عەلی نوسی و هەواڵی سەرکەوتنی پێ بەخشی. دواتر لەگەڵ هاوڕێکانی خۆی بەرێکەوت تا لای مەصقەلە کوڕی هوبەیرەی شەیبانی تێپەڕی. ئەو کارگوزاری عەلی لەئەردەشێر خەرە بو و ژمارەیان پێنسەد کەس. ژنان و منداڵەکان دەستیان بەگریان کرد و پیاوەکان هاواریان کرد: ئەی باوکی فەزل، ئەی پەنادەری ناتەوانەکان و ئەی رزگارکەری گرفتاران، منەتمان بخەرەسەر و بمانکڕە و ئازادمان بکە. مەصقەلە وتی: سوێند بەخوا بۆ رزگاری ئێوە زێر دەبەخشم چونکە خوا خەرج کردنی لەرێگەی چاکەکاریدا خۆش دەوێت. وتارەکەی بەگوێی مەعقەل گەیشت، وتی: سوێند بەخوا ئەگەر گومانم دەکرد ئەم وتەی وەك دلسۆزی کردن بۆ ئەوان و ریسوایی ئێمە هێناوەتە سەرزمان، دەمکوشت هەرچەندە لەم رێگادا خەڵکی بەنی تەمیم وبەکر لەناو دەچون. مەصقەلە ئەوانی بەپێنسەد هەزار درەم کڕی. مەعقەل وتی: بەهای ئەوان بەخێرایی بۆ لای عەلی کوڕی ئەبی تالب رەوانە بکە. وتی: ئێستا بەشێکی دەنێرم و دواتر بەش بەش رەوانەی دەکەم تا هیچ لەئەستۆمدا نەمێنێت.

مەعقەل گەڕایەوە لای عەلی و لەوەی رویدا بو ئاگاداری کردەوە. عەلی کاری ئەوی بەچاکە لەقەڵەمدا. هەواڵ بەعەلی گەیشت کەمەصقەلە ئەسیرەکانی ئازاد کردوە و داوای لەوان نەکردوە، هاوکاری بکەن. فەرموی: گومانم ئەوەیە مەصقەلە تاوانێکی گرتۆتە ئەستۆ و بەم زوانە لەبەرابەر ئەم کارەی ریسوا دەبێت. عەلی نامەی بۆ نوسی و فەرمانی پێدا یا سامانەکە رەوانە بکات یا بڕواتە لای ئەو. ئەو ڕۆشتە لای عەلی و لەقەرزەکەی دوسەد هەزار درەمی دا.

زوهەل کوڕی حارس دەڵێت: شەوێك منی بۆ لای خۆی بانگ کرد و کاتێك نانمان خوارد، وتی: سەروەری باوەڕداران داوای ئەم پارەی لەمن کرد و من توانایی دانی ئەو پارەم نیە. وتم: سوێند بەخوا ئەگەر بتەوێت، هەینیەك تێناپەڕێت پارەکە دەدەیت. مەسقەلە وتی: سوێند بەخوا نامەوێت ئەم بارە قورسە بخەمە سەر شانی خەڵکەکەم. سوێند بەخوا ئەگەر کوڕی هند دەبو، داوای لەمن نەدەکرد و ئەگەر کوڕی عەفان دەبو، بەمنی دەبەخشی. نەتبینی ئەو ساڵانە سەد هەزار لەباجی ئازەربایەجانی

بەنەشعەس کوڕی قەیس دەدا؟ وتم: ئەم پیاوە ئەو کارە ناکات ویەك دینار بەناڕەوا ناخاتە بەر دەستی کەسێك. مەصقەلە هەمان شەو رایکرد و پەیوەستی معاویە بو. هەواڵی ئەم کارەیان بەعەلیدا. وتی: ئەو چی بەسەرهات، خوا خەمباری بکات. وەك سەروەران زێری رژاندە پێی خەڵکەکەی خۆی و وەك کۆیلەکان لەماڵی گەورەکەی خۆی رایکرد و هاوشێوەی گوناحکاران تەپوتۆزی خیانەتی بەرز کردەوە. بزانن ئەگەر دەمایەوە و ناتەوان دەبو، تەنیا زیندانیمان دەکرد. ئەگەر شتێکمان لێ دەدی، لێمان دەسەند وەگەرنە ئازادمان دەکرد.

دواتر عەلی ڕۆشتە ماڵەکەیی و وێرانی کرد و ئازادی ئەسیرەکانی پشت ڕاست کردەوە و وتی: کڕیار ئەوانی ئازاد کرد و بەهای ئەوان لەئەستۆی ئازادکەرەکەیان مایەوە.

براکەی نوعەیم کوڕی هوبەیرە لەشوێنکەوتوانی عەلی بو. مەسقەلە لەشام نامەی بۆ نوسی و نامەکەی بەپیاوێکی مەسیحی بەناو حەلوان رەوانە کرد. لەنامەکەدا نوسی: معاویە مژدەی رێزلێنان و فەرمانڕەوایی پێداویت، ئەو ساتەی نامەکەی من بەتۆ دەگات، بەرێکەوە. سلاو لەتۆ. مالك کوڕی کەعبی ئەرحەبی ئەوی گرت و رەوانەی عەلی کرد. عەلی دەستی ئەو پیاوەی بڕی و لەتاو ئازارەکەی مرد. نوعەیم نامەی بۆ براکەی نوسی و ئەم قسانەی بۆ نوسی:

لاترمین هداك الله معترضا ... بالظن منك فما بالی و حلوانا

ذاك الحریص علی مانال من طمع ... و هو البعید فلا یحزنك ان خانا

ماذا اردت الی ارساله سفها ... ترجو سقاط امری لم یلف و سنانا

قد کنت فی منظر عن ذا و مستمع ... تحمی العراق و تدعی خیر شیبانا

حتی تقحمت امرا کنت تکرهه ... للراکبین له سراو اعلانا

عرضته لعلی انه اسد ... یمشی العرضنة من اساد خفانا

لو کنت ادیت مال القوم مصطبرا ... للحق احییت احیانا و موتانا

لکن لحقت باهل الشام ملتمسا ... فضل ابن هند و ذاك الرای اشجانا

فالیوم تقرع سن العجز من ندم ... ما ذا تقول و قد کان الذی کانا

اصبحت تبغضك الاحیاء قاطبة ... لم یرفع الله بالبغضاء انسانا

یانی: خواوەند بۆ ڕێگەی ڕاست ڕێنوێنیت بکات، بەگومان تیر مەهاوێژە. من چ کارێکم بەحیلوان هەیە؟ ئەو پیاوە تەماحکارە کە لەچاو برسیەتی گرفتاری چارەنوسی خۆی بو، پیاوێکی دور لەئێمە بو. کەواتە ئەگەر خیانەتی کرد، خەمبار مەبە. چیت دەویست ئەگەر ئەوت نەزانانە ڕەوانە کرد. هیوای ڕوخانی پیاوێکت کرد چاوەکانی هیچ کات خەوی نایباتەوە. تۆ لەپێگەیەکدا بویت کەهەمو شتێکت دەبینی و دەبیست و پاسەوانی عێراقت دەکرد و باشترین خەڵکی شەیبان لەقەڵەم دەدرایت. تا ئەوەی خۆت خستە ناو کارێك کەبێزار بویت لێی و ئەو کەسانەی ئەو کارەیان دەکرد بەئاشکرا و نهێنی سەرکۆنەت دەکردن. ئەو پیاوەت گرفتاری عەلی کرد، ئەو شێرێك لەشێرەکانی دارستانی ئازایەتیە، بەرادەیەك بەخێرایی هەڵبەز و دابەز دەکات کەهیچ کەس پێی ناگاتەوە. ئەگەر خۆڕاگریت دەکرد و سامانی ئەم خەڵکەت لەروی ڕاستی و دروستیەوە دەدا، زیندو و مردوی ئێمەت زیندو نەدەکردەوە. بەڵام پەیوەستی خەڵکی شام بویت و دەستی سواڵکردنت بۆ کوڕی هند درێژ کرد و ئەم کارە بو ئێمەی خەمبار کرد. ئەمڕۆ لێو بەدیانی پەشیمانی دەگەزیت. ئێستا کەئەم پێشهاتانە رویداوە، دەتوانی چی بڵێیت. کاروبارت گەشتۆتە شوێنێك هەمو تیرە و هۆزەکان تۆ بەدوژمنی خۆیان دەزانن، خوا هیچ کەسێك لەسەر بنەمایی دوژمنی بۆ پێگەیەکی بڵند، بەرز ناکاتەوە.

کاتێك نامەکەی بەدەست گەیشت، زانی حیلوان لەناو چوە. تەغلەبیەکان ڕۆشتنە لای و خوێنبایی ئەو پیاوەیان داوا کرد. ئەو خوێنباییەکەی دا.

یەکێکی دیکە لەشاعیرەکان سەبارەت بەبەنی ناجیە وتویەتی:

| | |
|---|---|
| سما لکم بالخیل قودا عوابسا | اخو ثقة ما یبرح الدهر غازیا |
| فصبحکم فی رجله و خیوله | بضرب تری منه المدجج هاویا |
| فاصبحتم من بعد کبر و نخوة | عبید العصا لا تمنعون الذراریا |

یانی: برایەك دەتوانرا پشتی پێ ببەسترێت، سوار لەسەر ئەسپە ڕام و دەستەمۆکان، هێرشی کردە سەر ئێوە. ئەو پیاوێکە تا کۆتایی ڕۆژگار وەك شەڕکەر دەمێنێتەوە. بەرەبەیانان لەگەڵ پیادەکان و سوارەکانی خۆی هێرشی کردە سەر ئێوە و بەردەوام شمشێری دادەباراند و سەرە زرێ پۆشەکان وەك گەڵای دارەکان لەسەر زەوی

بەگەوتویی دەتانبینی. ئێوە لەبەر گەورەیی و لەخۆرازی بون، بەگۆچانێك راونراو بەشێوەیەك نەتانتوانی ژنان و منالەکانی خۆتان بپارێزن.

مەصقەلە کوڕی هوبەیرە وتی:

| | |
|---|---|
| لعمری لئن عاب اهل العراق | علی انتعاش بنی ناجیه |
| لا عظم من عتقهم رقهم | و کفی بعتقهم مالیه |
| و زایدت فیهم لا طلاقهم | و غالیت ان العلی غالیه |

یانی: سوێند بەگیانی خۆم ئەگەر عێراقیەکان بۆ سەرقاڵ بون بەکاری بەنی ناجیە سەرکۆنەم بکەن، گرانتر لەئازادی ئەوان کۆیلایەتی ئەوان بو و سامانی من بۆ ئازاد کردنی ئەوان بەسندەی دەکرد. بۆ ئازاد کردنی ئەوان بەهایەکی زۆرمدا. بەڵێ، رێزداری و کرداری چاکەکارانە، گرانە.

## چارەنوسی خەواریج دوای شەڕی نەهرەوان

کاتێك نەهرەوانیەکان کوشتار کران، ئەشرەف کوڕی عەوف شەیبانی هاورێ لەگەڵ دوسەد پیاوی شەڕکەر لەدەسکەرە دژی عەلی شۆڕشی کرد. عەلی ئەبرەش کوڕی حسانی هاورێ لەگەڵ سێسەد پیاوی شەڕکەر بۆ روبەروبونەوەی ئەو رەوانە کرد. ئەبەرش شەڕی لەگەڵدا کرد و لەمانگی رەبیع الثانی ساڵی سی و هەشت /سێپتامبەری ٦٥٨ زایینی کوژرا.

دواتر هیلال کوڕی عولەفە لەتیم ئەلرباب هاورێ لەگەڵ براکەی موجالد کوڕی عولەفە شۆڕشی کرد و عەلی مەعقەل کوڕی قەیسی ریاحی بۆ شەڕی ئەو رەوانە کرد کەئەو و هاورێکانی (زیاتر لەدوسەد پیاوی شەڕکەر) کوشتار کرد.

دواتر ئەشهەب کوڕی بشر یا ئەشعەس کوڕی بشر لەخەڵکی بوجەیلە لەگەڵ سەد و هەشتا لەهاورێکانی خۆی ڕۆشتە ئەو گۆڕەپانەی هیلال کوڕی عولەفە و هاورێکانی کوژران. لەسەر ئەوان نوێژی خوێند و تا ئەو جێگەی توانی ئەوانی بەخاك سپارد. عەلی جاریە کوڕی قودامەی سەعدی یا حوجر کوڕی عودەی بۆ شەڕی ئەو رەوانە کرد. ئەشهەب روبەرویان بویەوە. هەردولای شەڕکەر لەجەراجەرایا لەسەرزەمینی جوخی روبەروی یەك بونەوە و ئەشهەب و هاورێکانی لە جەمادی الثانی ساڵی سی و

هەشت /نۆڤەمبەری ٦٥٨ زایینی کوشتار کران.

دوای ئەوە ئەبو مریەم سەعدی تەمیمی شۆڕشی کرد و ڕۆشتە شارەزور. زۆربەی هاوڕێکانی ئەو (موالیەکان) بون. دەستەیەك دەڵێن: ئەو تەنیا شەش عەرەبی لەگەڵدا بو کەخۆی یەکێك بو لەوان. لەدەوری ئەو دوسەد یا چوارسەد پیاو کۆبونەوە. گەڕایەوە و پێشڕەوی کرد تا گەشتە پێنج فەرسەخی کوفە و لەوێ دابەزی. عەلی کەسی بۆ لای ئەو رەوانە کرد و داوای لێکرد ڕێز لەبەیعەتەکەی خۆی بگرێت و بگەڕێتەوە بۆ ناو کوفە. ئەبومریەم رازی نەبو و وتی: تەنیا شەڕ لەنێوان ئێمە رودەدات. عەلی شورەیح کوڕی هانی لەگەڵ حەوتسەد سوارکار بۆ روبەروبونەوەی ئەو رەوانە کرد. خواریج هێرشیان کردە سەر شورەیح و هاوڕێکانی و ئەوان لەیەك پچڕان و دوسەد کەس لەگەڵ شورەیحدا مانەوە. ئەو ڕۆشتە دێهاتێك لەو نزیکانە و لەوێ هاوڕێکانی پەیوەستی بون و کەسانیتر بۆ کوفە گەڕانەوە. عەلی خۆی هاتەدەر و جاریە کوڕی قودامەی سەعدی لەپێش خۆیەوە رەوانە کرد. جاریە پێشنیاری فەرمانبەری لەعەلی پێکردن و لەمەترسی کوژران ئاگاداری کردنەوە بەلآم رازی نەبون. عەلی خۆی پەیوەستیان بو و داوای لێکردن فەرمانبەر بن و رازی نەبون. عەلی و هاوڕێکانی شمشێریان خستە نێوان ئەوان و کوشتاریان کردن و جگە لەپەنجا کەس رزگاریان نەبو و داوای ئەمانیان کرد و عەلی ئەمانی پێدان. لەناو خەواریج چل کەس بریندار بون و عەلی فەرمانی دەرکرد بیانبەنە ناو کوفە. دواتر دەرمانیان کردن تا چاکبونەوە. کوشتاری ئەوان لەمانگی رەمەزانی ساڵی سی و هەشت / مارسی ٦٥٩ زایینی رویدا. ئەوان بوێرتریان شەڕکەرانی دەرەکی بون و لەبەر ئازایەتی خۆیان بو لەکوفە نزیك کەوتنەوە.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا قوسەم کوڕی عەباس لەلایەن عەلیەوە حەجی کرد. ئەو کارگوزاری عەلی لەمەککە بو.

فەرماندارەکانی ئەو: لەیەمەن، عەبدالله کوڕی عەباس، لەبەسرە عەبدالله کوڕی عەباس و لەخوراسان خولەید کوڕی قورەی یەربوعی یا کوڕی ئەبزا. میسر و شام لەدەستی معاویە کوڕی ئەبی سوفیاندا بو.

بەوتەی هەندێ کەس لەم ساڵەدا صوهەیب کوڕی سەنان لەحەفتا ساڵیدا مرد و لەبەقیع بەخاك سپێردرا.

## ڕووداوەکانی ساڵی سی و نۆی کۆچی ( ٦٥٩ زایینی )

## هێرش و پەلاماری خەڵکانی شام بۆ سەرزەمینەکانی عەلی کوڕی ئەبی تالب

لەم ساڵەدا معاویە لەشکری خۆی بۆعێراق، بۆ دەوروبەر و سەرزەمینەکانی ژێر دەسەڵاتی عەلی ڕەوانە کرد. ئەو نەعمان کوڕی بەشیری لەگەڵ هەزار پیاوی شەڕکەر بۆ عەین ئەلتەمەر ڕەوانە کرد کە مالك کوڕی کەعب لەوێ لەیەکێك لەپادگانەکان فەرمانڕەوایی ئەو ناوچەی دەکرد و هەزار شەڕکەری لەبەردەستا بو. مالك دەستوری بەهاوڕێکانی خۆیدابو بڕۆنە کوفە و لەبەر ئەمە تەنیا سەد شەڕکەر مابونەوە. کاتێك هەواڵی هاتنی نەعمانی بیست، نامەی بۆ سەروەری باوەڕداران نوسی و ئاگاداری کردەوە و داوای هاوکاری کرد. عەلی لەناو خەڵکی کوفە وتارێکیدا و فەرمانی پێدان بۆ شەڕی دوژمن بەرێکەون. کوفیەکان لاوازیان لەخۆیان نیشاندا. مالك ڕوبەڕوی نەعمان بویەوە و خۆی و هاورێکانی لەپشت دیواری گوندەکە پەنایان گرت. مالك بۆ مێخنەف کوڕی سولەیم نامەی نوسی و داوای هاوکاری لێکرد چونکە ئەم دوانە لەیەکەوە نزیك بون. مالك و نەعمان شەڕێکی قورسیان کرد. مێخنەف کوڕەکەی خۆی عەبدولرەحمانی لەگەڵ پەنجا پیاوی شەڕکەر بۆ هاوکاری مالك ڕەوانە کرد. ئەوان گەیشتنە لای مالك و کالانی شمشێرەکانی خۆیان شکاندبو و چاوەڕوانی شەڕێکی قورس و خوێناویان دەکرد. کاتێك خەڵکانی شام ئەوانیان بینی، لەکاتی ئێواردا پاشەکشێیان کرد چونکە گومانیان دەکرد هێزە یارمەتیدەرەکان گەیشتون. مالك شوێنیان کەوت و سیان لەوانی کوشت.

کاتێك خەڵکانی کوفە بۆ هاوکاری کردنی مالك لاوازیان لەخۆیان نیشاندا، عەلی ڕۆشتە سەر تەختی وتاردان و قسەی بۆ کردن و داوتر وتی: ئەی خەڵکانی کوفە، هەرجار کەبیستتان دەستەیەك لەشامیەکان هێرشیان کردۆتە سەرتان، هەرکام لەئێوە وەك مارمێلك خزانە ناو کونە تاریکەکەی خۆتانەوە و درگاتان لەسەر خۆتان داخست وەك کەمتیار لەهێلانەدا خۆتان شاردەوە. فریوخواردو ئەو کەسەیە فریوی هێزی ئێوە

بخوات. هەر کەس بیەوێت بەهاوکاری ئێوە کارێك ئەنجام بدات، زیانبارترین بەهرەکان وەردەگرێت. نەجوامێرەکانن لەکاتی فریاخوازی و نەبراکانن لەکاتی بانگەواز. هەموان لەلایەن خواوە هاتوین وبۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/١٥٦) چ ڕەنجێکە لەدەست ئێوە گرفتاری بوم؟ کوێرن و نابینن، لاڵن و قسە ناکەن و کەڕن و نابیسن! هەموان لەلایەن خواوە هاتوین و بۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە.

هەروەها لەم ساڵەدا معاویە سوفیان کوڕی عەوف بەشەش هەزار پیاوی شەڕکەر رەوانە کرد و فەرمانی پێدا و خۆی بگەیێنێتە هیت و لەوێ تێپەڕێت و دواتر بەرەو ئەنبار و مەداین بڕوات و خەڵکەکی کوشتار و تالآن بکات. ئەو گەیشتە هیت بەلآم کەسی لەوێ نەبینی. دواتر ڕۆشتە ئەنبار و یەکێك لەپادگانەکانی عەلی لەوێ بو و پێنسەد پیاوی شەڕکەر لەوێ ژیانیان بەسەر دەبرد بەلآم بلآوببونەوە و ئێستا تەنیا دوسەد پیاو لەناو پادگانەکەدا بون. هۆکاری بلآوبونەوەیان ئەوە بو فەرماندەکەیان کومەیل کوڕی زیاد بو. هەواڵی پێگەیشت دەستەیەك دەیانەوێت هێرش بکەنە سەر هیت. لەبەر ئەمە بێ فەرمانی عەلی روبەروی ئەوان بویەوە و ئەم کارە توڕەیی عەلی لێکەوتەوە. عەلی نامەی بۆ نوسی و بۆ ئەم کارەی سەرکۆنەی کرد. سوفیان کوڕی عەوف چاوی تەماحی بڕیە هاوەڵانی عەلی چونکە ژمارەیان کەم بو. هاورێکانی عەلی ئەوەندە خۆڕاگریان کرد تا فەرماندەکەیان ئەشرەس کوڕی حسان و سی کەس لەهاوەلآنی کوژران. تالآنچیەکان هەمو سامانی خەڵکانی ئەنباریان هەڵگرت و بردیان و گەڕانەوە بۆ لای معاویە. هەواڵی ئەم کارە بەعەلی گەیشت وشەڕکەرانی بەدوای ئەواندا رەوانە کرد بەلآم نەیانتوانی بیانگرن و گەڕانەوە.

هەروەها لەم ساڵەدا معاویە عەبداللە کوڕی مەسعەدە کوڕی حەکەمە کوڕی بەدری فەزاری بەهەزار و حەوتسەد پیاوی شەڕکەر رەوانە کرد و فەرمانی پێدا بڕواتە تەیما و لەسەر رێگای خۆی زەکات لەبیابان نشینەکان وەربگرێت و هەرکەس سەرپێچی فەرمانەکانی کرد، بیکوژێت. عەبداللە ئەو کارەی کرد و خۆی گەیاندە مەککە و مەدینە و لەوێش ئەو کارەی کرد. کەسانێکی زۆر لەخەڵکەکەی لەدەوری کۆبونەوە. هەواڵی ئەم کارە بەعەلی گەیشت و موسەیب کوڕی نەجەبەی فەزاری هاورێ لەگەڵ دو هەزار شەڕکەر بۆ روبەروبونەوەی ئەو رەوانە کرد. عەبداللە کوڕی مەسعەدە بۆ تەیما

رایکرد و موسەیب خۆی پێگەیاند و شەڕ دەستی پێکرد. لەنێوان ئەوان شەڕێکی قورس رویدا وهەردو لای شەڕکەر بەسەختی تێدەکۆشان تا ئەوەی خۆر ئاوا بو. موسەیب هێرشی کردە سەر کوڕی مەسعەدە و سێ جار شمشێری لێدا بەلاّم نەك بەمناهەنگی کوشتنی ئەو. بەردەوام پێی دەوت، رابکە، رابکە. کوڕی مەسعەدە لەگەڵ دەستەیەك لەهاوەڵانی خۆی پەنایان بۆ قەڵایەك برد و کەسانیتر بۆ شام هەڵاتن. بیابان نشینەکان وشترەکانی زەکاتی کوڕی مەسعەدەیان تالاّن کرد. ئەو بۆ ماوەی سێ رۆژ کوڕی مەسعەدەی گەمارۆدا. دواتر ئاگری لەدەرگای قەڵاکە بەردا و سوتاندی. چونکە ئەوان لەناوچونیان بەچاوی خۆیان بینی، هاتنە سەر دیوارەکان و هاواریان کرد: ئەی موسەیب، فریایی خەڵکەکەی خۆت بکەوە. موسەیب دڵی بۆ ئەوان سوتا وفەرمانیدا ئاگرەکەیان کوژاندەوە. بەهاورێکانی خۆی وت: هەواڵنێران هاتونەتە لای من و ئاگاداریان کردومەتەوە دەستەیەك لەخەڵکانی شام ئاهەنگی شەڕی ئێومیان کردوە. عەبدولرەحمان کوڕی شەبیب وتی: من بۆ شەڕی ئەوان رەوانە بکە. موسەیب رازی نەبو و عەبدولرەحمان وتی: خیانەتت لەسەرومری باوەڕداران کرد و لەکارەکەی ئەو لاوازی لەخۆت نیشاندا.

هەروەها لەم ساڵەدا معاویە زوحاك کوڕی قەیسی رەوانە کرد و فەرمانی پێدا لەخوارەوەی واقیصە تێپەڕێت و فەرمان بکاتە سەر هەمو بیابانشینەکانی ژێر فەرمانی عەلی و ئەوان تالاّن بکات. معاویە سێ هەزار پیاوی شەڕکەری لەگەڵ ئەو رەوانە کرد. ئەوان بەرێکەوتن و سامانەکانیان هەڵگرت و رۆشتنە سەعلەبیە و هێرشیان کردە سەر پادگانەکەی عەلی وکوشتار و تالاّنیان کرد و خۆیان گەیاندە قوتقوتانە. کاتێك هەواڵی ئەم کارە بەعەلی گەیشت، حوجر کوڕی عودەی لەگەڵ چوارهەزار پیاوی شەڕکەر بۆ روبەروبونەوەی ئەو رەوانە کرد و پەنجا پەنجا بەسوپاکەی بەخشی. حوجر لەتەدمور خۆی گەیاندە زوحاك و نۆزدە کەس لەهاورێکانی ئەوی کوشت و دوان لەیارانی خۆی کوژران. زوحاك و دارودەستەکەی هەڵاتن و حوجر و دارودەستەکەی شوێنیان کەوتن.

## چەند رووداوێك

لەم ساڵەدا معاویە بەرەو عێراق بەرێکەوت تا گەیشتە دیجلە و دواتر بۆ شام گەڕایەوە. جیاوازی لەنارادایە کە لەم ساڵەدا چ کەسێك لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. دەستەیەك دەڵێن: عوبەیدالله کوڕی عەباس لەلایەن عەلیەوە حەجی کرد. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نەبو بەڵکو براکەی عەبدالله کوڕی عەباس ئایینی حەجی ئەنجامدا. ئەمە راست نیە چونکە عەبدالله کوڕی عەباس لەخەلافەتی عەلی حەجی نەکرد بەڵکو سەرپەرەستی ئایینەکانی حەج لەم ساڵەدا عوبەیدالله کوڕی عەباس بو. معاویەیشی یەزید کوڕی شەجەری رەهاوی رەوانە کرد و لەلایەن معاویەوە حەجی کرد. عوبەیدالله و یەزید ناسازگاری کەوتە نێوانیان و لەبەر ئەمە رێککەوتن تا شیبە کوڕی عوسمان ئاهەنگی حەج ئەنجام بدات. دەستەیەك دەڵێن: ئەوەی ئایینی حەجی لەلایەن عەلیەوە ئەنجامدا، قوسەم کوڕی عەباس بو. فەرماندارەکانی عەلی لەشارەکان هەمان کەسان بو کەپێشتر ئاماژەمان پێدان.

بەرێکەوتنی یەزید کوڕی شەجەرە بۆ مەککە

لەم ساڵەدا معاویە یەزید کوڕی شەجەرەی رەهاوی لەهاورێکانی خۆی بانگ کرد و پێی وت: دەمەوێت تۆ بۆ مەککە رەوانە بکەم تا ئایینی حەج بۆ خەڵك ئەنجام بدەیت و لەخەڵکی ئەم شارە بۆ من بەیعەت وەربگریت و نوێنەری عەلی لەوێ دەربپەڕێنیت.

یەزید رازی و هاورێ لەگەڵ سێ هەزار پیاوی شەڕکەر بەرەو مەککە بەرێکەوت کەقوسەم کوڕی عەباس لەلایەن عەلیەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرد. کاتێك قوسەم ئەم هەواڵەی بیست، قسەی بۆخەڵکانی مەککە کرد و ئاگاداری کردنەوە کەخەڵکانی شام ئاهەنگی شەڕیان هەیە. ئەو بانگەوازی شەڕی راگەیاند. خەڵکانی مەککە وەڵامیان نەدایەوە. تەنیا شیبە کوڕی عوسمانی عەبدەری وەڵامی بانگەوازەکەی دایەوە. قوسەم بڕیاریدا لەمەککە بڕواتەدەر و پەنا بۆ یەکێك لەدۆڵەکانی دەوروبەر ببات و ئەم هەواڵە بۆ عەلی کوڕی ئەبی تالب بنوسێت. ئەگەر سوپای بۆ هاوکاری ئەو رەوانە کرد، لەبەرابەر شامیەکان خۆڕاگری دەکات. ئەبوسەعیدی خودری رێگەی رۆشتنەدەر لەمەککە لێگرت وپێی وت: لەشاردا بمێنەرەوە، ئەگەر ئەوان شەڕ دەست پێبکەن و تۆ

هێزت لەبەردەستا بێت، شەڕیان لەگەڵ بکە و بۆچونی خۆت بەکار ببە و گەرنە بڕۆدەر چونکە ڕێگەی ڕۆشتن بۆ تۆ بەردەوام کراوەیە. ئەو لەمەککە مایەوە و خەڵکانی شام گەیشتن بەڵام دەستیان بۆ شەڕ درێژ نەکرد. قوسەم نامەی بۆ عەلی نوسی و ئەوی لەم کارە ئاگادار کردەوە. عەلی سوپایەکی رەوانە کرد کەریان کوڕی زەمرە کوڕی هەومزە کوڕی عەلی حەنەفی و ئەبو توفەیل لەناویاندا بون. ئەم کارە لەیەکەمی زی حەجحە/٣٠ ئاوریلی ٦٥٩ زایینی رویدا. گەشتنی کوڕی شەجەرە دو ڕۆژ پێش هەشتی زەی حەجحە بو. ئەو لەناو خەڵك هاواری کرد: ئێوە ئەمانتان هەیە و ئاسودەن مەگەر ئەو کەسەی شەڕمان لەگەڵ بکات یا لەبەرابەر ئێمە خۆڕاگری بکات. ئەبوسەعیدی خودری بانگ کرد و پێی وت: من دەمەوێت گۆڕانکاری لەبارەگایی خوایی دروست بکەم و ئەگەر تۆ بتەوێت دەتوانیت ئەو کارە بکەیت چونکە فەرماندارەکەی ئێوە سستی و لاوازی لەخۆی نیشان دەدات. پێی بڵێ لەنوێژ کردن لەگەڵ خەڵك خۆی بەدور بگرێت و منیش خۆم بەدور دەگرم و خەڵك کەسێك هەڵدەبژێرن تا نوێژیان لەگەڵ بکات. ئەبوسەعید قوسەمی لەوتەکانی کوڕی شەجەرە ئاگادار کردەوە و قوسەم خۆی بەدور گرت و خەڵك شەیبە کوڕی عوسمانیان هەڵبژارد و لەگەڵ ئەوان نوێژی کرد و سەرپەرەستی حەجی گرتە ئەستۆ. کاتێك خەڵك لەحەج تەواو بون، یەزید بۆ شام گەڕایەوە. سوارەکانی سوپای عەلی گەیشتن وئاگاداریان کردنەوە کەخەڵکانی شام گەڕاونەتەوە. ئەوان بەفەرماندەیی مەعقەل کوڕی قەیس شوێن خەڵکانی شام کەوتن کە لەوادی ئەلقورا کۆچیان کردبو. کەسانێك لەوانیان گرت و کەل وپەلەکانیان لێ سەندن و بەئەسیری بۆ لای عەلی کوڕی ئەبی تالبیان بردن. ئەو ئەسیرەکانی خۆی بەمعاویەدا و ئەسیرەکانی خۆی ئازاد کرد.

## هێرش و پەلاماری خەڵکانی شام بۆ سەر جەزیرە

لەم ساڵەدا معاویە عەبدولرەحمان کوڕی قەباس کوڕی ئەشیەمی بۆ سەرزەمینی جەزیرە رەوانە کرد کەشەبیب کوڕی عامر فەرمانڕەوایەتی ئەو ناوچەی دەکرد. شەبیب لەنەصیبین بو. ئەو نامەیەکی بۆ زیاد کوڕی کومەیل لەعیت نوسی و لەم کارە ئاگاداری کردەوە. کومەیل لەگەڵ شەشسەد سوار بۆ هاوکاری ئەو بەرێکەوت. ئەوان

روبەروی عەبدولرەحمان و هاورێکەی ئەو مەعن کوڕی یەزیدی سولەمی بونەوە. کومەیل لەگەڵ هەردوکیان شەڕی کرد و شکەستی دان و بەسەر سوپاکەیاندا زاڵ بو و کوشتاری کردن بەڵام فەرمانیدا شوێن هەڵاتوان نەکەون و بریندارەکان نەکوژن. لەیارانی کومەیل تەنیا دو کەس کوژران. ئەو هەواڵی سەرکەوتنی بۆ عەلی نوسی. عەلی داوای پاداشتی چاکەی لەخوا بۆ کرد و وەڵامێکی چاکی دایەوە و لێی رازی بو چونکە لەبەر روداوەکەی پێشو، لێی توڕە بو.

شەبیب کوڕی عامر لەنەصیبین گەڕایەوە و بینی یارانی کومەیل خەڵکانی شامیان بەسەختی تێکشکاندوە. بۆ سەرکەوتنەکە پیرۆزبایی لێکرد و خۆی شوێن شامیەکان کەوت بەڵام ئەوانی نەدۆزیەوە. لەفورات تێپەڕی و سوپاکەی خۆی بڵاو کردەوە تا هێرش بکەنە سەر شامیەکان و تا بەعلبەك پێشڕەویان کرد. معاویە حەبیب کوڕی موسلیمەی بۆ روبەروبونەوەی رەوانە کرد بەڵام ئەوی نەبینی. شەبیب لەوێ گەڕایەوە و هێرشی کردە سەر پانتاییەکانی ڕەقە و بۆ شوێن کەوتوانی عوسمان هیچ داوێکی نەهێشتەوە مەگەر ئەوەی کۆی کردەوە و بۆ پێشەوە غاریدا و ئەسپ و کەڕەستەی شەڕی نەدۆزیەوە مەگەر ئەوەی هەڵیگرت و بۆ نەصیبین گەڕایەوە و هەواڵی سەرکەوتنەکەی خۆی بۆ عەلی نوسی. عەلی نامەی بۆ نوسی و لەگرتنی ماڵ و سامانی خەڵك دوری خستەوە و تەنیا بەڕەوای زانی ئەسپ و کەڕەستەکانی شەڕ بۆ شەڕی دوژمنان لەدەستی ئەوان دەربێنێت. عەلی وتی: خوا شەبیب بەختەوەر بکات چونکە هێرشی بردە سەر دوردەستەکانی دوژمن و بەپەلە تۆڵەی لەوان سەندەوە.

## هێرش و پەلاماری حارس کوڕی نمری تەنوخی

کاتێك یەزید کوڕی شەجەرە بۆ لای معاویە گەڕایەوە، ئەو حارس کوڕی نمری تەنوخی بۆ سەرزەمینی جەزیرە رەوانە کرد تا لایەنگرانی عەلی بباتە لای ئەو. ئەو حەوت کەسی لەخەڵکی دارا لەتەغلەبیەکان دەسگیر کرد و لەگەڵ خۆی بردی. پێشتر دەستەیەك لەتەغلەبیەکان پشتیان کردبوە عەلی و پەیوەستی معاویە ببون. ئەوان داوایان لەمعاویە کرد ئەوان ئازاد بکات بەڵام رازی نەبو. ئەم خەڵکە پشتیان کردە ئەو. معاویە نامەی بۆ عەلی نوسی وپێشنیاری کرد ئەوان لەبەرابەر ئەو کەسانەی

مەعقەل کوڕی قەیس لەهاوڕێکانی یەزید کوڕی شەجەرە بەئەسیری گرتبو، ئازاد بکات. عەلی رازی بو و ئەسیرەکانی رادەستی معاویە کردەوە و معاویە ئەوانی ئازاد کرد. عەلی پیاوێکی لەخەسعەم بەناوی عەبدولرەحمان بۆ پانتاییەکانی موسڵ رەوانە کرد تا خەڵك ئارام بکاتەوە و ئارامیان پێ ببەخشێت. ئەو تەغلەبیانەی لەمعاویە خۆیان بەدور گرتبو و ڕێبەرەکەیان قورمیع کوڕی حارسی تەغلەبی بو، روبەرویان بونەوە. ئەوان جوێنیان بەیەکدا و شەڕیان دەست پێکرد و تەغلەبیەکان ئەویان کوشت. عەلی بڕیاریدا سوپایەك بۆ سەرکوت و کوشتاری ئەوان رەوانە بکات. خەڵکی رەبیعە لەمبارەوە گفتوگۆیان لەگەڵ کرد و پێیان وت: ئەوان پشتیان کردۆتە دوژمنەکەی تۆ و ملکەچی تۆ بون. ئەم پیاوەیان نەزانانە کوشتوە، لەوان خۆش ببە. عەلی دەستی لەوان هەڵگرت.

## بەسەرهاتی کوڕی عوشبە

معاویە زوهەیر کوڕی مەکحولی عامری لەعامر ئەلجدار بۆ سەماوە رەوانە کرد و فەرمانی پێدا زەکاتەکانی خەڵك کۆبکاتەوە. هەواڵی ئەم کارە بەعەلی گەیشت وئەو سێ کەسی رەوانە کرد. جەعفەر کوڕی عەبداللە ئەشجەعی وعوروە کوڕی عوشبەی کەلابی و جولاس کوڕی عومەیری کەلبی. بەوانی فەرمو زەکات لەفەرمانبەرانی بەکر کوڕی وایل و کەلب وەربگرن. ئەوان روبەروی زوهەیر بونەوە و شەڕیان لەگەڵ کرد. یارانی عەلی شکەستیان خوارد و جەعفەر کوڕی عەبداللە کوژرا و کوڕی عوشبە بۆ لای عەلی گەڕایەوە. عەلی سەرکۆنەی کرد وچەند قامچیەکی لێدا. پیاو ڕەنجا و پەیوەستی معاویە بو. توڕەیی عەلی لەبەر ئەوە بو زوهەیر کوڕی مەکحول ئەسپێکی بە کوڕی عوشبە بەخشیبو و لێرەوە بو عەلی گومانی لەسەر ئەو دروست کرد. بەڵام سەربوردەی کوڕی جولاس بەو شێوە بو کەلای شوانێك تێپەڕی کرد و جلەکانی ئەوی وەرگرت و عابا هەوریشمیەکی خۆی بەودا. سوارەکان بەو گەیشتن و پرسیان: سوارەکان لەکوێ گرفتار بون؟ ئەو ئیشارەی بەوان کرد: لێرە گرفتار بون. دواتر روی کردە کوفە.

## بەسەرهاتی موسلیم کوڕی عەقەبە لەدومەئەلجەندەل

معاویە موسلیم کوڕی عوقەبەی موڕی بۆ دومەئەلجەندەل ڕەوانە کرد. خەڵکەکەی هەم پشتیان کردبوە پەیمانەکەیان لەگەڵ عەلی و هەم پشتیان کردبوە معاویە. ئەو فەرمانبردن لەمعاویەی پێ پێشنیار کردن بەڵام بەداواکەی ڕازی نەبون. ئەم هەواڵە بەعەلی گەیشت و ئەو مالك کوڕی کەعبی هەمەدانی هاوڕێ لەگەڵ دەستەیەك بۆ دومەئەلجەندەل ڕەوانە کرد. موسلیم نەکەوتبوە خۆ لەناکاو مالکی لەسەر سەری خۆی بینی. ئەوان بۆ ماوەی ڕۆژێك شەڕیان کرد و موسلیم شکەستی خوارد و هەڵات و مالك چەند ڕۆژێك مایەوە و داوای فەرمانبەری و بەیعەتی لەگەڵ عەلی دەکرد بەڵام ئەوان ڕازی نەبون و وتیان: بەیعەت ناکەین تا هەمو خەڵك لەسەر یەك ڕێبەر ڕێکەون. مالك دەستی لێ شۆردن و گەڕایەوە.

هەروەها لەم ساڵەدا حارس کوڕی موڕەی عەبدی بۆ شەڕ لەسەرزەمینی سند بەرێکەوت و بۆ ئەم کارە فەرمانی عەلی کوڕی ئەبی تالبی پێدرابو. ئەوهێرشی برد و ئەسیر و تاڵانی زۆری دەست کەوت بەشێوەیەك لەیەك ڕۆژدا هەزار سەر مەڕوماڵاتی دابەش کرد. لەوێ مایەوە و سەرئەنجام لەساڵی چل و دو /٦٦٢ زایینی لەرۆژگاری معاویە، لەگەڵ هاوڕێکانی کوژرا و دەستەیەکی کەم لەیارانی ڕزگاریان بو.

## فەرمانڕەوایی زیاد کوڕی ئوبیە لەفارس

لەم ساڵەدا عەلی زیاد کوڕی ئوبیەی وەك فەرمانداری فارس و کرمان ڕەوانە کرد.

هۆکاری ئەم کارە ئەوەبو کاتێك کوڕی حەزرەمی کوژرا و خەڵکان سەبارەت بەفەرمان بردن لەعەلی گیرۆدەی چەند بەرەکی بون، خەڵکی فارس و کرمان چاوی تەماحیان بڕیە نەدانی باج. خەڵکی هەر ناوچەیەك تەماحیان لادروست بو و فەرماندارەکەی خۆیان دەرکرد. خەڵکی فارس رویان کردە سەهل کوڕی حەنیف و ئەویان لەشارەکەی خۆیان دەرکرد. عەلی لەمبارەوە ڕاوێژی لەگەڵ خەڵك کرد و جاریە کوڕی قودامە پێی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەگەربتەوێت پیاوێکت پێ دەناسێنم، بۆچونەکانی وەك پۆڵا، شارەزا لەبەرێوبردنی وڵات و شیاو بۆ ئەو کارەی

پێی دەسپێریت. عەلی پرسی: کێیە؟ وتی: زیاد. عەلی فەرمانی بەکوڕی عەباسدا ئەو دەست نیشان بکات. کوڕی عەباس ئەوی لەگەڵ دەستەیەکی فراوان رەوانە کرد. ئەو هاورێ لەگەڵ ئەوان سەرزەمینە نائارامەکانی فارسی بڕی و ئارامی بۆ ئەو ناوچانە گەڕاندەوە. بەردەوام کەسی بۆ لای سەرکردە و گەورەکانی ئەوان رەوانە دەکرد و مژدە و ئارەزوی بەیارانی خۆی دەبەخشی و نافەرمانانی دەترساند. ئەوانی خستە گیانی یەك بەشێوەیەك هەر جێگەیەك شکەستی یەکیتری پێ نیشان دەدا. دەستەیەك هەڵاتن و دەستەیەك مانەوە و سەرئەنجام دەستیان بەکوشتاری یەك کرد. بەمشێوە فارس ملکەچی بو و هیچ سوپایەك و هیوای شەڕکردن بۆ فارسەکان نەمایەوە. ئەم شێوازەیشی لەکرمان بەکار برد. دواتر گەڕایەوە بۆ فارس و خەڵکی ئارام کردەوە و ئەوان فەرمانبرداری بون. ئەو لەئیستەخر دابەزی و قەڵایەکی بەهێزی لەنزیکی ئیستەخر دروست کرد کە بەقەڵای زیاد ناوبرا. دوای ئەو مەنسوری یەشکری لەو قەڵایەدا سەنگەری گرت و لەبەر ئەمە بەقەڵای مەنسور ناویان برد. دەستەیەك دەڵێن: کوڕی عەباس پێشنیاری کرد ئەو بۆ فەرمانداری راسپێرێت. پێشتر ئاماژەمان پێدا.

## بیرکردنەوەی روداوێك

لەم ساڵەدا باوکی مەسعودی ئەنساری مرد. دەستەیەك دەڵێن: ئەولەسەرەتای خەلافەتی معاویە مرد. هەروەها ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکە داوە.ئەو لەشەڕی بەدر ئامادە نەبو و لەبەر ئەمە ئەویان بەبەدری ناودەبرد چونکە لەسەر ئاوەکانی بەدر دابەزی. مناڵەکانی ئەو لەناو چون و رەگەزی ئەو فەوتا.

# رووداوەکانی ساڵی چلی کۆچی (٦٦٠زایینی)

هێرش و پەلاماری بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا بۆ حیجاز و یەمەن

لەم ساڵەدا معاویە بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا کەپیاوێك لەهۆزی عامر کوڕی لۆئەی بو، هاوڕێ لەگەڵ سێ هەزار پیاوی شەڕکەر بۆ کوشتار و تاڵانی ڕەوانە کرد. بەڕێکەوت و گەیشتە مەدینە کەئەبو ئەیوبی ئەنساری لەلایەن عەلیەوە فەرمانڕەوایەتی دەکرد. بوسر ڕۆشتە ناو مەدینە بەڵام کەس لەبەرابەر ئەو خۆڕاگری نەکرد. ڕۆشتە سەرتەختی وتاردانی مزگەوتی ئەم شارە و هاواری کرد: ئای دیناریەکان، ئای نەجاریەکان، ئای زەریقیەکان، ئەمانە تیرەکانی ئەنسار بون. وتی: پیرەکەم، پیرە ڕێزدارەکەم دوێنێ لێر بینی، ئێستا لەکوێیە؟ مەبەستی عوسمان بو. دواتر وتی: سوێند بەخوا ئەگەر پێشنیاری معاویە نەدەبو، یەك پیاو و یەك گەنجم بەزیندویی نەدەهێشتەوە. ئەو کەسی بۆ لای بەنی سەلە ڕەوانە کرد و پەیامیدا: سوێند بەخوا ئێوە لای من ئەمان دراو نین تا ئەو کاتەی جابر کوڕی عەبدالله دێننە لای من. جابر ڕۆشتە لای دایکی سەلە هاوسەری پێغەمبەر و وتی: چی دەبینیت؟ وتی: ئەمە بەیعەتێکی گومڕایە و دەترسم بکوژرێم؟ ژن وتی: بۆچونی من وایە بەیعەت بکەیت، چونکە خۆم بەکوڕەکەم عومەر و زاواکەم کوڕی زەمعەم وتوە بەیعەت بکەن. کچەکەی زێنەب هاوسەری کوڕی زەمعە بو. جابر ڕۆشتە لای ئەو بەیعەتی لەگەڵدا کرد.

ئەو چەندین ماڵی لەمەدینە وێران کرد و دواتر بەرەو مەککە بەڕێکەوت. ئەبوموسا ئەشعەری ترسا بیکوژێت و لەبەر ئەمە هەڵات. ئەو بەزۆر خەڵکی ناچار بەبەیعەت کرد. دواتر ڕۆشتە یەمەن کە عوبیدالله کوڕی عەباس بەنوێنەرایەتی عەلی فەرمانڕەوایی ئەو سەرزەمینەی دەکرد. عوبەیدالله لەبەرابەر ئەو هەڵات و ڕۆشتە لای عەلی لەکوفە. عەلی لەجیاتی ئەو عەبدالله کوڕی عەبدئەلەدانی حارسی کردە فەرمانڕوایی یەمەن. بوسر هێرشی کردە سەر عەبدالله و هاوڕێ لەگەڵ کوڕەکەی کوشتی. دو مناڵی کەم تەمەنی لەعوبەیدالله کوڕی عەباس بەناوەکانی عەبدولرەحمان و قوسەم گرت و ئەو دوانەیشی کوشت. ئەم دوانە لەبیابان لای پیاوێکی کەنانە ژیانیان بەسەر دەبرد. پیاوی کەنانی پێی وت: بۆ دەتەوێت ئەم دو بێ

گوناحە بکوژیت؟ ئەگەر دەتەوێت ئەو کارە بکەیت، منیش بکوژە. ئەو پیاوی کەنانی کوشت و بەدوای ئەو دومناڵەکە. دەستەیەک دەڵێن: پیاوی کەنانی شمشێری هەڵگرت و پارێزگاری لەو دو مناڵە کرد و بەردەوام دەیوت:

اللیث من یمنع حافات الدار          و لا یزال مصلتا دون الجار

یانی: شێرە پیاو ئەو کەسەیە دەوروبەری ماڵەکەی خۆی بپارێزێت و بۆ پارێزگاری کردن لەپەنابەرەکەی خۆی بەردەوام شمشێرێکی هەڵکێشراوی لەدەستا بێت.

شەڕی کرد تا کوژرا. جەستەی دو مناڵەکەی هەڵگرت و بەخاکی سپارد. ژنان لەبەنی کەنانە هاتنەدەرو یەکێک لەوان وتی: ئەی پیاو، خەڵکانت کوشتار کرد، ئەم دو مناڵە بێ تاوانەت بۆ کوشت؟ ئەی کوڕی ئەبی ئەرتا سوێند بەخوا فەرمانڕەوایەتیەک تەنیا بەکوشتاری مناڵ و پیر وپێشێل کردنی مێهرەبانی و پچڕاندنی پەیوەندی خزمایەتی بەهێز بێت، فەرمانڕەوایەتی ستەمکارانەیە.

بوسر لەسەر ڕێگای خۆی دەستەیەک لەهاورێکانی عەلی لەیەمەن کوشتار کرد. عەلیان لەم پێشهاتانە ئاگادار کردەوە. ئەو جاریە کوڕی قودامەی سەعدی و وەهب کوڕی مەسعودی هەرکام هاورێ لەگەڵ دو هەزار پیاوی شەڕکەر ڕەوانە کرد. جاریە بەرێکەوت تا گەیشتە نەجران ولەوێ دەستەیەک لەشوێنکەوتوانی عوسمانی کوشتار کرد. بوسر و هاورێکانی لەبەرابەر ئەو هەڵاتن و جاریە شوێنی کەوت تا گەیشتە مەککە (ئەمە دوای مردنی عەلی بو) و بەخەڵکەکەی وت: بەیعەت لەگەڵ سەروەری باوەڕداران بکەن. وتیان: ئەو مردوە، لەگەڵ کێ بەیعەت بکەین؟ وتی: لەگەڵ ئەو کەسەی هاورێکانی عەلی بەیعەتیان لەگەڵ کردوە. ئەوان لەترسا بەیعەتیان کرد.

دواتر بەرێکەوت و ڕۆشتە ناو مەدینە و بینی ئەبوهورەیرە پێشنوێژی بۆ خەڵک دەکات. ئەبو هورەیرە هەڵات. جاریە وتی: ئەگەر باوکی پشیلەم دەبینی، دەست بەجێ دەمکوشت. دواتر بەخەڵکانی مەدینەی وت: لەگەڵ حەسەن کوڕی عەلی بەیعەت بکەن. ئەوان بەیعەتیان کرد. ئەو ڕۆژە لەمەدینە مایەوە و دواتر گەڕایەوە بۆ کوفە. ئەبوهورەیرە بۆ مەدینە گەڕایەوە وپێشنوێژی بۆ خەڵک کرد.

دایکی ئەو دو مناڵە بێ تاوانە کە لەسەر دەستی بوسر کوژران، دایکی حەکەم جویریە کچی خوەیلد کوڕی قارز بوە. دەستەیەک دەڵێن: عایشە کچی عەبداللە کوڕی

عەبدئەلمەدان بو. کاتێك دو کوڕەکەی سەریان بڕا، شینی بۆ گێڕان. ئەو بەردەوام دەگریا و دەیلاواندەوە. لەهەر کۆڕ و کۆبونەوەیەك دەگریا و دەیوت:

| | |
|---|---|
| یا من احس بنیی اللذین هما | کالدرتین تشظی عنهما الصدف |
| یا من احس بنیی اللذین هما | مخ العظام فمخی الیوم مزدهف |
| یا من احس بنیی اللذین هما | قلبی و سمعی فقلبی الیوم مختطف |
| من ذل و الهة حیری مدلهة | علی صبیین ذلا اذ غدا السلف |
| نبئت بسرا و ما صدقت ما زعموا | من افکهم و من القول الذی اقترفوا |
| احنی علی و دجی ابنی مرهفة | من الشفار کذاك الاثم یقترف |

یانی: ئەی کەسێك کەدو کوڕەکەی منت بینیوە، ئەو دو کەسەی وەك دو مرواری لەصەدەفێك خزانەدەر. ئەی ئەو کەسەی دو کوڕەکەی منی بینیوە، ئەو دوانەی مۆخی ئێسقان بون و ئەمڕۆ مێشکی منیان بەبەتاڵی جێهێشتوە. ئەی ئەو کەسەی دو کوڕەکەی منی بینیوە، ئەو دوانەی دڵ و گوێی من بون وئەمڕ دڵی من رفێنراوە. هاوار لەریسوایی ژنێکی سەرگەردان وجەرگ بڕاو و داغدار لەمەرگی دو تازە پێگەیشتوی کەچونکە پێشینان رێگەی خۆیان گرتە بەر، ئەم دوانەیش گرفتاری ریسوایی بون. من بیستم کەبوسر کێردێکی لێوتیژی کردۆتە ئاشنای ڕەگی گەردنی کوڕەکانم. گوناح کاری بەهەمان شێوە رودەدات.

ئەمە قەسیدەیەکی درێژە. کاتێك عەلی هەواڵی کوژرانی ئەو دوانەی بیست، گریا و دواتر لەخوا بۆ لەناو بردنی کوڕی ئەبی ئەرتا پاڕایەوە و وتی: خوایە دین و ئاوزی لێ بستێنەرەوە! دۆعاکەی عەلی کاریگەری دانا وناوز لەمێشکی بوسر پەڕی. لەوەدا گەمە کردن بەشمشێر بو بەتەنیا سەرقاڵی بوسر. داوای شمشێری دەکرد و شمشێرێکی دارینیان بۆ دەهێنا ومەشکەیەکی پڕهەوا کە دەیخستە نێوان قاچەکانی و سواری دەبو و بەشمشێرە دارینەکە لێی دەدا. بەرادەیەك شێتی لەخۆی نیشاندا کەگیانی سپارد.

کاتێك کاروبار لەبەرژەوەندی معاویەدا ئارامیان گرت، عوبەیدالله کوڕی عەباس هاتە لای و بینی کوڕی ئەبی ئەرتا لای ئەو دانیشتوە. ئەو روی کردە بوسر و وتی: حەزم دەکرد ئەو کاتەی دو کوڕەکەمت کوشت، زەوی منی لەبەرابەر تۆ قوت دەکردەوە. بوسر وتی: شمشێرەکەی من بێنن. معاویە گرتی و وتی: خوا ریسوات بکات

چونکە پیرێکی نەزان و ئەحمەقیت! سوێند بەخوا ئەگەر شمشێر بەدەستی دەگەیشت سەرەتا منی دەکردە نیشانە! عوبەیدالله وتی: بەڵێ. دواتر بەهەمان شمشێر سەرم دەبڕی.

## درێژەی رووداوەکان

لەم ساڵەدا عەلی و معاویە چەندین نامەیان بۆ یەکتر رەوانە کرد و سەرئەنجام هەردوک لەسەر ئەوە رێککەوتن دەست لەدژایەتی کردنی یەکتر هەڵبگرن، عێراق بۆ عەلی بێت و شام بۆ معاویە، هیچ کام لەم دوانە هێرش نەکەنە سەر سەرزەمینەکانی ئەویتر.

دەستەیەک دەڵێن: بەرێکەوتنی بوسر بۆ حیجاز لەساڵی چل و دو /٦٦٢ زایینی رویدا. بوسر بۆ ماوەی مانگێک لەمەدینە مایەوە و بەردەوام لێکۆڵینەوەی لەگەڵ خەڵک دەکرد و هەر کەس ناوی بەبەشداری کردن لەکوشتنی عوسمان دەزرا، بێ بەزەییانەی دەیکوشت.

## کۆچ کردنی کوڕی عەباس لەبەسرە

بەوتەی زۆربەی مێژوونوسەکان، لەم ساڵەدا عەبداللە کوڕی عەباس لەبەسرە رۆشتەدەر و پەیوەستی مەککە بو. دەستەیەک ئەم گێڕانەوەیە بەناڕاست دەزانن و دەڵێن: ئەو بەنوێنەرایەتی عەلی فەرمانداری بەسرە بو تا ئەو کاتەی عەلی کوژرا. لەئاشتی کردنی حەسەن لەگەڵ معاویە ئامادە بو و دواتر رۆشتە مەککە. گێڕانەوەی یەکەم راسترە. ئەوەی لەکاری ئاشتی کردنی حەسەن و معاویە ئامادە بو، عوبەیدالله کوڕی عەباس بو.

هۆکاری ڕۆشتنەکەی ئەوەبو رۆژێک عەبدالله لای ئەبوئەلسوەدی دوئەلی تێپەڕی و وتی: ئەگەر لەچوارپێکان دەبویت، دەبویتە وشتر و ئەگەر شوان دەبویت، ئەدەگەشتیتە لەوەڕگا. ئەبوئەلسوەد نامەی بۆ عەلی نوسی: دوای سڵاو، خوای بەرێز و رێزدار تۆی کردۆتە فەرمانڕەوایەکی بەهێز و شوانێکی بەختەوەر. ئێمە تۆمان تاقی کردەوە و بینیمان لەپاراستنی ئەمانەت کەسێکی گەورەیت و بەردەوام چاکەی خەڵکت دەوێت و

پاسەوانی سەرکەوتن ورزگاری ئەوانیت. بەشی ئەوان بێ کەم و کوڕی بەوان دەبەخشی، خۆت لەکاروباری ئەم دنیا بەدور دەگریت، سامانی ئەوان ناخۆیت و لەداوەری کردنی ئەوان بەرتیل وەرناگریت. هەمانا کوڕە مامەکەی تۆ، شاراوە لەتۆ، هەرچی لەژێر دەستیدا بوە، خواردویەتی و من نەمتوانی ئەمە لەتۆ بشارمەوە. خوا لەتۆ خۆش بێت، لەم کارە بڕوانە و بۆچون و باوەڕی خۆت بەوشێوەی دڵخوازی خۆتە، بنوسە. سڵاو وماڵئاوا.

عەلی بۆی نوسی: دوای سڵاو، کەسێکی وەك تۆ بۆ ڕێبەر و خەڵك چاکەخوازی دەکات و ڕێز لەراستی و دروستی دەگرێت. سەبارەت بەنامەکەت، نامەم بۆ هاورێکەم نوسی بەڵام لەقسەکانی تۆ ئاگادارم نەکردەوە، درێغی لەوە مەکە هەرچی لەوێ دەیبینی و دەزانی هۆکارێکە بۆ بەختەوەری و رزگاری خەڵکان، منی لێ ئاگادار بکەرەوە چونکە بۆ ئەم کارە شیاویت و ئەمە حەقێکە لەئەستۆی تۆدایە. سڵاو و ماڵئاوا.

هەروەها سەبارەت بەم کارە بۆ کوڕی عەباسی نوسی. کوڕی عەباس بەمشێوەیە وەڵامی دایەوە: دوای سڵاو، ئەوەی بەتۆ گەیشتوە، ناڕاست و هەڵەیە، من بۆ ئەوەی لەژێر دەستمدایە، پارێزەر و پاسەوانم. باوەڕ بەگومانەکان مەکە. سڵاو و ماڵئاوا. عەلی نوسی: دوای سڵاو، سەبارەت بەوەی وەك باج وەرتگرتوە، ئاگادارم بکەرەوە کە لەکوێ وەرگیراوە و لەکوێ هەڵگیراوە. کوڕی عەباس نوسی: دوای سڵاو، ئاگادار بومەوە، ئەوەی بۆ تۆیان باس کردوە، بەگەورە و مەترسیداری دەزانی. ئەم سامانەم لەخەڵکی ئەم شارە بەدەست هێناوە. ئێستا هەر کەسێك پێتخۆشە بۆ فەرمانڕەوایی ئەم شارە رەوانە بکە چونکە من کۆچ دەکەم. سڵاو و ماڵئاوا.

ئەو خاڵەکانی خۆی لەبەنی هیلال کوڕی عامر بانگ کرد. خەڵکانی قەیس هەمو لەدەوری کۆبونەوە. ئەوسامانەکانی هەڵگرت و وتی: ئەمانە رۆژی ئێمەیە و لای تۆ کۆبوتەوە. خەڵکانی بەسرە شوێنی کەوتن و لە(تف) پێی گەیشتن وهەوڵیاندا سامانەکانی لەدەست دەربێنن. خەڵکانی قەیس وتیان: سوێند بەخوا تا یەك کەس لەئێمە زیندو بێت، کەس دەستی بەو سامانە ناگات. صەبرە کوڕی شەیبانی حودانی وتی: ئەی خەڵکانی ئەزد، خەڵکانی قەیس، برا و دراوسێ و هاورێی ئێمە لەبەرابەر

دوژمنانن. ئەوەی لەم سامانە بەنێوە دەکات، کەمە و جیاواز لەوە، خۆیان لەسامانەکان بۆ ئێوە باشترن. ئەوان بەقسەکانی رازی بون و فەرمانیان برد و گەڕانەوە. خەڵکانی بەکر و عەبدولقەیس گەڕانەوە وبەنی تەمیم شەڕیان لەگەڵ کردن. ئەحنەف کوڕی قەیس ویستی رێگەی ئەم کارەیان لێ بگرێت بەڵام بەقسەکانی رازی نەبون و ئەو خۆی لەوان دورخستەوە و خەڵك ئەوانیان لەیەك جیا کردەوە و کوڕی عەباس بەرەو مەککە بەرێکەوت.

## کوژرانی عەلی کوڕی ئەبی تالب

لەم ساڵەدا عەلی کوڕی ئەبی تالب کوژرا. لەمانگی رەمەزان دوای حەفدە رۆژ /٢٤/ ژانویەی ٦٦١ زایینی یا ١٨ ژانویە یا ٢٤ ژانویە کوژرا. دەستەیەك وتویانە لەمانگی رەبیع الاولی ساڵی چل /ژوئیەی ٦٦٠ زاینی کوژرا. گێڕانەوەی یەکەم راسترە.

نونس کوڕی مالك دەڵێت: جارێك عەلی نەخۆش کەوت. رۆشتمە لای و بینیم ئەبوبەکر و عومەر لای ئەو دانیشتون. دانیشتم. پێغەمبەر هاتە ناو و سەیری روخساری کرد. ئەبوبەکر و عومەر وتیان: ئەی پێغەمبەر، سوێند بەخوا نەخۆشیەکەی بەمەرگ کۆتایی دێت. پێغەمبەر وتی: ئێستا نامرێت، کاتێك دەمرێت دڵی پڕبێت لەخەم و تورەیی و پەژارە. ئەو دەکوژرێت و ئەوسا ماڵئاوایی لەم جیهانە دەکات.

زۆربەی مێژوونوسان دەگێڕنەوە عەلی بەردەوام دەیوت: بۆ بەدبەختترین کەسی ئێوە نایێت ئەمە بەمە سور بکات (یانی ریشم بەخوێنم سور بکات)

عوسمان کوڕی موغەیرە دەڵێت: کاتێك مانگی رەمەزان هات، عەلی ئەم شێوازەی گرتەبەر کەشەوێك لەماڵی حەسەن نانی دەخوارد و شەوێك لەماڵی حسێن و شەوێك لەماڵی باوکی جەعفەر. زیاتر لە سێ پاروی نەدەخوارد و دەیوت: دەمەوێت لەکاتێکدا فەرمانی خوا بەم من دەگات، سکم لەخواردن خاڵی بێت، یەك یا دو شەوم ماوە. هێشتا شەوێك بەسەر نەچبو، کوژرا.

حەسەن کوڕی کەسیر لەباوکی دەگێڕێتەوە کەوتی: عەلی لەکاتی بەرەبەیانی زو لەماڵەکەی هاتەدەر و بینی دەستەیەك قاز لەبەرابەری دەرکەوتن و باڵیان رادەوەشاند

و دەیانقیڕاند. کەسانی دەوروبەری قازەکانیان دور کردەوە. وتی: دوریان مەخەنەوە، با شێعری مەرگ بڵێن. هەمان شەو کوڕی مولجەم کوشتی.

ئەو ڕۆژەی عەلی کوژرا، حەسەن کوڕی عەلی وتی: دوێ شەو ڕۆشتمە لای و بینیم باوکم لەشوێنی نوێژەکەی لەخوا دەپاڕێتەوە. کاتێك منی بینی، وتی کوڕم دوێ شەو بەئاگا مامەوە و کەسانی بنەماڵەکەم لەخەو هەڵدەستاند چونکە شەوی هەینی بو و بەرەبەیانەکەی ساڵرۆژی شەڕی بەدر. بۆ ماوەیەك خەو چاوەکانی داگرتم وپێغەمبەر لەبەرچاوم دەرکەوت. وتم: ئەی پێغەمبەری خوا، چەندە خراپەکاری و تاوان و دوژمنایەتی کە لەئۆمەتەکەی تۆ بینیم! وتی: لەخوا بپارێرەوە. وتم: ئەی خوایە، لەجیاتی ئەوان کەسانێکی باشتر بەمن ببەخشە و لەجیاتی من خراپترین کەس بکەرە فەرمانڕەوایی ئەوان! کوڕی ئەباج هاتە لای وبۆ نوێژ بانگی کرد. ئەو ڕۆشتەدەر و من بەدوای ئەو. کوڕی مولەجەم لێیدا و کوشتی. هەر کاتێك کوڕی مولجەمی دەبینی، دەیوت:

اريد حياته و يريد قتلي          عذيرك من خليلك من مراد

یانی: من ژیانم لەتۆ دەوێت و ئەو بەدوای مەرگی مندا دەگەڕێت. بیانوگری تۆ لەهاورێکانی تۆ لەهۆزی مورادە.

هۆکاری کوشتنەکەی ئەوە بو عەبدولرەحمان کوڕی مولجەمی موڕادی و بورەك کوڕی عەبداللە تەمیمی سورەیمی و عەمرۆ کوڕی بەکری تەمیمی سەعدی، هەرسێکیان لەخەواریج کۆبونەوە و سەبارەت بەکار و چارەنوسی خەڵك گفتوگۆیان کرد و ناڕازیان بەخراپی فەرمانڕەواکانی خۆیاندا. ئەوان بیری نەهرەوانیەکان کەوتنەوە و دڵیان بۆ ئەوان سوتا و وتیان: دوای ئەوان چ سودێك لەم ژیانە. باشترە گیانی خۆمان بەخوا بفرۆشین و ڕێبەرە گومراکان بکوژین و وڵات لەوان ئاسودە و ڕزگار بکەین. کوڕی مولجەم وتی: عەلی بۆ من (ئەو میسری بو)، بورەك کوڕی عەبداللە وتی: معاویە بۆ من، عەمرۆ کوڕی بەکر وتی: عەمرۆ عاصیش بۆ من.

ئەم سیانە سوێندیان خوارد و پەیمانیان بەست هیچ کامیان دەست لەکەسە ئامازە پێدراوەکان هەڵنەگرێت و نەگەڕێتەوە تا دەیکوژێت یا لەم ڕێگادا دەکوژرێت. شمشێرەکانی خۆیان هەڵگرت و ژەهراویان کرد و بڕیاری حەڤدەی ڕەمەزانیان دا. هەر

کام ئاهەنگی مەبەستەکەی خۆی کرد. کوڕی مولجەم ڕۆشتە کوفە و سەردانی هاوڕێکانی خۆی کرد و مەبەستەکەی خۆی لەوان شاردەوە. ڕۆژێك هاوڕێکانی خۆی لە تیم ئەلرەباب بینی کەعەلی لەشەڕی خەواریج دەستەیەك لەوانی کوشتبو. ئەوان بیری کوژراوەکانی شەڕی نەهرەوان کەوتنەوە. کوڕی مولجەم لەگەڵ ئەوان ژنێکی بەناوی قیتام بینی کە باوك و براکەی لەشەڕی نەهرەوان کوژرابون. ژن جوانیەکی سەرسوڕهێنەری بو، کاتێك ئەوی بینی عاشقی بو و خوازبێنی لێکرد. ژن وتی: بەشت نادەم تا دڵم چاك بکەیتەوە. کوڕی مولجەم وتی: چیت دەوێت؟ ژن وتی: سێ هەزار بەرگی زێڕ یا زیو و کۆیلەیەك و کەنیزێك و کوشتنی عەلی کوڕی ئەبی تالب. کوڕی مولجەم وتی: کوشتنی عەلی، گومان هەیە ئەو کارەت بەمن پێشنیار کردبێت. ژن وتی: گومانت نەبێت و بەراستی ئەو کارەم بەتۆ پێشنیار کردوە. هەوڵ بدە لەناکاو دەستت بەو بگات. ئەگەر بیکوژیت دڵی من و خۆت ئاسودە دەکەیت و ژیانت لەگەڵ من ڕەوا دەبێت. و ئەگەر کوژرایت، ئەوەی لای خوایە، لەهەمو شتەکانی ئەم جیهانە ئەمرتر و خۆشترە. کوڕی مولجەم وتی: سوێند بەخوا تەنیا بۆ کوشتنی کوڕی ئەبی تالب بۆ ئەم شارە هاتوم، ئەوەی داوای دەکەی، بەتۆی دەبەخشم. ژن وتی: هاوەڵت بۆ بدۆزمەوە تا یار و پشتیوانی تۆ بن. ژن ناردی بەدوای پیاوێك لەخەڵکەکەی خۆی بەناوی وەردان و لەمبارەوە گفتوگۆی لەگەڵ کرد وپیاوەکە رازی بو. لەم لاوە کوڕی مولجەم ڕۆشتە لای پیاوێك لەهۆز ئەشجەع بەناوی شەبیب کوڕی بەجەرە و پێی وت: دەتەوێت کارێك بکەیت ببێتە هۆکاری شەرەف بۆ ئەم دنیات و ئەو دنیات؟ پرسی: چ کارێك؟ کوڕی مولجەم وتی: کوشتنی عەلی کوڕی ئەبی تالب. شەبیب وتی: دایکت لەپرسەتا دانیشێت. کارێکی گران و مەترسیدار باس دەکەیت! چۆن دەتوانی بیکوژیت؟ . کوڕی مولجەم وتی: لەسەر ڕێگەی مزگەوت بۆی دادەنیشین و کاتێك بۆ نوێژ بێتەدەر، پەلاماری دەدەین و خوێنی دەرێژین. ئەگەر رزگارمان بێت، گیانمان ئاسودەیە وئەگەر لەم ڕێگادا بکوژرێین،ئەوەی لای خوایە، لەهەمو شتەکانی ئەم جیهانە باشترە. شەبیب وتی: هاوار لەتۆ! ئەگەر جگە لەعەلی دەبو، ئاسان بو. تۆ پێشینەی ئەو و زانست و ڕەنج وئەزمونی ئەو لەڕێگەی ئیسلامدا دەزانیت و من ناتوانم بەکوشتنی ئەو رازی بم. کوڕی مولجەم وتی: مەگەر ئەو ئەبو بەندە شیاوەکانی خوای لەشەڕی نەهرەوان

کوشت؟ وتی: بەڵێ. وتی: کەواتە لەبەرابەر یارانی خۆمان دەیکوژین. شەبیب رازی بو.

کاتێك شەوی هەینی گەیشت، شمشێرەکەی خۆی هەڵگرت و شەبیب و وەردانی لەگەڵ خۆی برد. ئەوان لەسەر رێگاکەی عەلی دانیشتن، کاتێك عەلی بۆ نوێژ هاتەدەر، هاواری کرد: ئەی خەڵکینە، بۆ نوێژ هەستن، بۆ نوێژ هەستن؟! شەبیب بەشمشێر لێیدا. شمشێرەکە لەبازوی چەقی. کوڕی مولجەم شمشێری بەرز کردەوە و لەتەوقەسەری دا و وتی: فەرمانڕەوایی تایبەتە بەخوا ئەتۆ و هاورێکانت. وەردان هەڵات و بۆ ماڵ گەڕایەوە. یەکێك لەکەسەکانی هاتە لای و وەردان لەهەمو شتێك ئاگاداری کردەوە. پیاو ڕۆشت و شمشێرەکەی خۆی هێنا و ئەوەندە لەوەردانیدا تا کوشتی. شەبیب لەتاریکیدا نوقم بو و هاواری فریاکەوتنی خەڵك بەرز بویەوە. پیاوێك لەحەزرەمەوت بەناوی عومەیمێر ئەوی بینی و هێشتا شمشێرەکە لەدەستیا بو. شمشێرەکەی لێ سەند و لەسەر سینەی دانیشت. کاتێك پیاوی حەزرەمی بینی، خەڵك بەدوای تاوانبارەکاندا دەگەڕێن، لەگیانی خۆی ترسا و ئازادی کرد. شەبیب لەقەرەباڵغی خەڵك رایکرد.

کاتێك کوڕی مولجەم بەشمشێر لەعەلیدا، وتی: ئاگادار بن ئەم پیاوە لەدەستتان رانەکات. خەڵك هێرشیان کردەسەر و گرتیان. عەلی هاتە دواوە و جەعدە کوڕی هوبەیرە کوڕی خوشکی دایکی هانی هەنگاوی بردە پێش و نوێژی بەیانی لەگەڵ خەڵك خوێند. عەلی وتی: ئەو پیاوە بێننە لای من. ئەویان بردە لای. وتی: ئەی دوژمنی خوا! مەگەر چاکەم لەگەڵ تۆ نەکرد! مەگەر باشی تۆم نەدەویست؟ وتی: بەڵێ. پرسی: چ هۆکارێك ناچاری کردیت؟ وتی: چل بەرەبەیان تیژم دەکرد و لەخوا دەپاڕامەوە خراپترینی ئافرێنراوەکانی بەم شمشێرە بکوژێت. عەلی وتی: خۆت بەوە بکوژرێیت چونکە خراپترین ئافرێنراوی خواییت. دواتر وتی: گیان لەبەرابەر گیان. ئەگەر مردم، بیکوژن بەهەمان شێوە کەمنی کوشت وئەگەر زیندو مامەوە، زیندانی بکەن تا بزانم دەبێت چی لەگەڵدا بکرێت. ئەی بنەماڵەکانی عەبدولموتەلیب لەناو خوێنی موسوڵمانەکان مەلەمەکەن و بڵێن (سەرومری باوەڕدارانیان کوشت). ئاگاداربن تەنیا بکوژەکەم لەجیاتی من بکوژرێت. ئەی حەسەن، ئەگەر بەم زەربەیە مردم، یەك زەربەی لێبدەن، هیچ کات ئەشکەنجەی مەکەن یا لوت و گوێچکەی مەبڕن چونکە

لەپێغەمبەرم بیست دەیوت: لەبڕینی ئەندامەکان خۆتان بەدور بگرن هەرچەند قاچی سەگی هار لەئارادا بێت.

ئەم گفتوگۆیانە دەکرا و کوڕی مولجەم دەست بەستراو ئامادە بو. لەم کاتەدا دایکی کولسوم کچی عەلی وتی: ئەی دوژمنی خوا، باوکم ترسی نیە و خوا تۆ ریسوا وسوك دەکات! کوڕی مولجەم وتی: کەواتە بۆ کێ دەگرییت؟ سوێند بەخوا ئەم شمشێرەم بەهەزار درەم کڕی و بەهەزار درەم ژەهراویم کرد. ئەگەر ئەم شمشێرەم لەمیسریەکان دەدا، یەك کەس لەوان زیندو نەدەمایەوە.

لەم کاتەدا جوندەب کوڕی عەبدالله هاتە لای عەلی و وتی: ئەگەر تۆ لەدەست بدەین، لەگەڵ حەسەن بەیعەت دەکەین؟ عەلی وتی: نە فەرمانی ئەو کارەتان پێدەدەم نەدەبمە رێگر لەبەردەمتان. خۆتان بیناترن. دواتر حەسەن و حسێنی بانگ کرد و وتی: پێشینیارتان پێدەکەم بۆ خۆپارێزی، بەوەی بەشوێن مەبەستەکانی ئەم جیهانەدا نەگەڕێن هەرچەندە بەدوای ئێوەدا بگەڕێت، بۆ ئەو شتەی لەدەستی دەدەن، مەگرین، زمان تەنیا بۆ وتنی راستی و دروستی بکەنەوە، بەزەییتان بەهەتیودا بێتەوە، بۆ ئەو دنیا تێبکۆشن، بۆ ستەمکار دوژمن و پشتیوانی ستەملێکراو بن، نوسراوەکانی خوا ئەنجام بدەن و لەرێگەی خوادا لەسەرکۆنە کردنی هیچ کەسێك مەترسن. دواتر روی کردە محەممەد کوڕی حەنیفە و وتی: ئایا ئەو وەسیەتەی بۆ براکانتم کرد، بەبیرت سپارد؟ وتی: بەڵێ. عەلی وتی: وەك ئەوان پێشنیار بەتۆ دەکەم و جیاواز لەوە پێشنیارت پێ دەکەم رێزی هەر دوکیان بگریت چونکە حەقێکی گەورەیان لەئەستۆی تۆداهەیە، گوێ لەفەرمانەکانی ئەوان بگرە و بێ راوێژ کردن بەوان هیچ کارێك ئەنجام مەدە. دواتر بەحەسەن و حسێنی وت: پێشنیارتان پێدەکەم بەباشی هەڵس و کەوتی لەگەڵ بکەن چونکە برا و کوڕی باوکی ئێوەیە و بەباشی دەزانن چەندەم خۆش دەوێت. بەحەسەنی وت: کوڕەکەم، پێشنیار دەکەم لەخوا ترس بیت و بەردەوام نوێژەکان لەکاتی خۆیدا جێبەجێ بکەیت، زەکات بێ کەم و کوڕی بدەیت، بەجوانی دەستنوێژ بگریت چونکە تەنیا بەو شێوە، خوای گەورە بەنوێژ رازی دەبێت، پێشنیارت پێدەکەم بەبەخشینی گوناحی کەسانیتر، تورە نەبون، راگرتنی پەیوەندی خزمایەتی، قوڵبونەوە لەزانستە دینیەکان و بەدواداچونی کارەکان، بەردەوام لەگەڵ

قورئاندا بون، ڕێز گرتن لەدراوسێ، فەرماندان بەئەنجامدانی کاری چاکە و دورخستنەوەی خەڵکان لەکاری خراپ و نەشیاو و ناپەسەندەکان.

ئەوسا وەسیەتی خۆی نوسی و هیچ وتەیەکی نەهێنایە سەر زمان جگە لەوەی بەردەوام لەژێر لچەوە دەیوت: خوایەك جگە لەخوا نیە. خوای لێی رازی بێت و رازی بکات.

حەسەن و حسێن و عەبدالله کوڕی جەعفەر شۆردیان. ئەویان لەسێ کفنەوە ئالآند کەکراسی لەگەڵدا نەبو. حەسەن حەوت جار تەکبیری بۆ وت.

کاتێك گیانی سپارد، حەسەن کەسێکی بەدوای کوڕی مولجەمدا نارد و هێنای. کوڕی مولجەم وتی: دەتەوێت کارێکت بۆ بکەم؟ سوێند بەخوا لەگەڵ خوا پەیمانم بەستوە هیچ قسەیەك نەکەم جگە لەوەی ئەو کارە ئەنجام بدەم. من لەشوێنی (حەتیم) پەیمانم لەگەڵ خوابەست، عەلی و معاویە بکوژم یا لەم ڕێگادا بکوژرێم، ئەگەر دەتەوێت ئازادم بکە و سوێند و پەیمانی خوایی لەئەستۆی مندا بێت ئەگەڕێمەوە تا معاویە دەکوژم و ئەگەر کوشتم و زیندو مامەوە، دەگەڕێمەوە بۆ لای تۆ و دەستەدەخەمە ناو دەستی تۆ. حەسەن وتی: سوێند بەخوا ئازاد نابیت تا بەسەرەوە دەکەویتە ناو جەهەننەم. دواتر ئەوی برد و کوشتی. خەڵك جەستەی کوڕی مولجەمیان هەڵگرت و گریان تێ بەردا.

عەمرۆ کوڕی ئەصەم دەڵێت: بەحەسەن کوڕی عەلیم وت: شوێنکەوتوانی ئێوە گومان دەکەن عەلی پێش ڕۆژی هەستانەوە حەشر دەکرێت؟ وتی: سوێند بەخوا ئەوان درۆ دەکەن. چونکە ئەگەر دەمانزانی پێش ڕۆژی هەستانەوە، هەڵدەستێنەوە، هاوسەرکانیمان بەشو نەدەدا و سامانەکەیان دابەش نەدەکرد.

ئەوەی وتی: شوێنەکەتوان بێ گومان مەبەستی لەدەستەیەك لەوانە چونکە هەمو شوێنکەوتوانی عەلی ئەو باوەڕەیان نیە، دەستەیەکی کەم لەوان ئەوباوەڕەیان هەیە کە لەناودارەکانیان جابر کوڕی یەزیدی جوعفی کوفی بو. تا ئەو شوێنەی دەزانین، ئەم دەستەیە لەناوچون.

## درێژەی داستانەکە

بورەك کوڕی عەبداللە لەو شەوەی بەشمشێر لەعەلیاندا، لەسەر رێگەی معاویە دانیشت. کاتێك معاویە بۆ نوێژی بەیانی هاتەدەر، بەشمشێرەوە پەلاماریدا بەڵام شمشێرەکەی بەر سمتی کەوت. ئەویان گرت. وتی: هەواڵێکم پێیە پێی شادمان دەبیت. ئەگەر ئاگادارت بکەمەوە ئایا سودی منی تیا دەبێت؟ وتی: بەڵێ. یەکێك لەبراکانم ئەمشەو عەلی کوشتوە. معاویە وتی: ئەگەری هەیە نەیتوانیبێت. بورەك وتی: بێ گومان توانیویەتی، چونکە عەلی هیچ کات پاسەوان بۆ خۆی دانانێت. معاویە فەرمانیدا و کوشتیان.

معاویە کەسێکی بەدوای ساعیدیدا رەوانە کرد کەپزیشکی ئەو شارە بو. کاتێك پشکنینی وردی بۆ کرد وتی یەکێك لەم دو کارە هەڵبژێرە. یا ئاسنێك سور دەکەمەوە و دەیخەمە شوێنی شمشێرەکە، یا دەرمانێکت دەرخوارد دەدەم و چاك دەبیتەوە بەڵام منداڵت نابێت چونکە شمشێری ئەو پیاوە ژەهراوی بوە. معاویە وتی: بەرگەی ئاگر ناگرم بەڵام یەزید و عەبداللە بەئەندازەی پێویست روناکی چاوی منن. پزیشك دەرمانەکەی دەرخواردا و چاك بویەوە بەڵام دوای ئەوە منداڵی نەبو.

لەم کاتەدا معاویە فەرمانیدا خێوەتێکی بۆ دروست کەن و پارێزگاری لێ بکەن و شەوانە حەسحەسەکان بەملاولادا رەوانە بکەن و کاتێك بۆ نوێژ سەر دەخاتە سەر زەوی چەند کەسێك لەدەوروبەر بیپارێزن. ئەو یەکەم کەس بو لەئیسلام ئەم شێوەی بەکار برد. دەستەیەك دەڵێن: معاویە بورەکی نەکوشت بەڵکو فەرمانیدا و دەست وقاچیان بڕیەوە. ئەو بەزیندویی مایەوە تا زیاد کوڕی ئوبیە بو بەفەرمانداری کوفە. بورەك لەوێ بو و چەندین منداڵی هێنابوە دنیا. زیاد پێی وت: تۆ دەتوانی منداڵ بێنیتە دنیا و سەرومری باوەڕداران لەزیانی تۆ نەزۆکە. ئەوی کوشت و لەداریدا.

بەڵام عەمرۆ کوڕی بەکر، لەو شەوەدا لەسەر رێگەی عەمرۆعاص دانیشت بەڵام عەمرۆ نەهاتەدەر چونکە ئازاری سکی بو. ئەبوخارجە کوڕی ئەبی حەبیبە سەرکردەی پاسەوانەکانی لەبەنی عامر، فەرمانیدا بڕوات و لەجیاتی ئەو نوێژ بخوێنێت. عەمرۆ کوڕی بەکر هێرشی کردە سەر و گومانی دەکرد عەمرۆعاصە. لەویدا

و کوشتی. خەڵك ئەویان بردە لای عەمرۆعاص و سلاویان لەفەرماندار کرد. عەمرۆ کوڕی بەکر وتی: ئەمە کێیە؟ وتیان: عەمرۆعاص. وتی: کەواتە من کێم کوشت؟ وتیان: خارجە. وتی: ئەی پیاوی فێزەون سوێند بەخوا گومانم دەکرد تۆم کوشتوە. عەمرۆعاص وتی: تۆ منت دەویست و خوا خارجە. ئەوی کوشت.

کاتێك هەواڵی کوژرانی عەلی بەعایشە گەیشت، وتی:

فالقت عصاها و استقر بها النوى        کما قر عینا بالایاب المسافر

یانی: ئەو ژنە داردەستەکەی بەجێهێشت و لەماڵەوە دابەزی و ئارام بویەوە. بەهەمان شێوە کەرێبوارێك لەرێگای دورەوە دەگات وچاوەکانی رون دەبێتەوە.

دواتر پرسی: چ کەسێك ئەوی کوشتوە؟ وتیان: پیاوێك لەموراد. عایشە وتی:

فان یك نائیا فلقد نعاه        نعی لیس فی فیه التراب

یانی: ئەگەر دورکەوتۆتەوە، کەسێك هەواڵی مەرگی بێنێت کەڤوڕ بەدەمی نەبێت.

زێنەب کچی ئەبی سەلە وتی: ئایا ئەمە سەبارەت بەعەلی دەڵێیت؟ عایشە وتی: من فەرامۆشکارم، هەر کات شتێکم لەبیر کرد، بیرم بخەنەوە.

کوڕی ئەبی مەیاسی مورادی وتی:

فنحن ضربنا یا لك الخیر حیدرا        ابا حسن مامومة فتفطرا

و نحن خلعنا ملکة من نظامه        بضربة سیف اذ علا و تجبرا

و نحن کرام فی الصباح اعزة        اذا المرء بالموت ارتدى و تازرا

یانی: ئەی هاوڕێ چاکە هاوڕێی تۆ بێت، ئێمە تیغێکی تیژمان لەحەیدەر باوکی حەسەندا کە لەزیانەکەی تەوقە سەری قەڵشا و لەت لەت بو. کاتێك بەشوێن بڵندایی دەگەڕا و گەردن کێشی دەکرد، ئێمە ڕشتەی پاشایەتی ئەومان لەبناغەوە هەڵتەکاندا و روخاندمان. کاتێك هەر کەسێك جل و بەرگی مەرگ لەبەر بکات، ئێمە ڕێزدارانین کە لەبەرەبەیانان هێرش دەکەین.

هەروەها وتی:

ولم ار مهرا ساقه ذو سماحة        کمهر قطام بین عرب و معجم

ثلاثة الاف و عبد و قینة        و ضرب علی بالحسام المصمم

فلامهر اغلامن علی و ان غلا        و لا فتك الا دون فتك ابن ملجم

یانی: هیچ مارەییەك لەنێوان عەرەبەكان و عەجەمەكان كە بەخشەرێك بۆ ماڵی ژنە جوانەكەی بردبێت، گرانتر لەمارەیی قتام نیە. سێ هەزار درەم و كۆیلەیەك و كەنیزێك و كوشتنی عەلی بەشمشێری بریقەداری گیان ستێن. هیچ مارەییەك هەرچەندە گرانبایی بێت، لەعەلی گرانبایتر نیە، و هیچ كوشتنێك لەئارادا نیە مەگەر كە لەشمشێر وەشاندی لەناكاوی كوڕی مولجەم سوكتر بێت.

ئەبوالاسوەدی دوئەلی سەبارەت بەكوژرانی عەلی وتی:

| | |
|---|---|
| الا ابلغ معاوية بن حرب | فلا قرت عيون الشامتينا |
| افی شهر الصيام فجعتمونا | بخير الناس طرا اجمعينا |
| قتلتم خير من ركب المطايا | و رحلها و من ركب السفينا |
| و من لبس النعال و من حذاها | و من قرء المثانی و المئينا |
| اذا استقبلت وجه ابی حسن | رايت البدر راع الناظرينا |
| لقد علمت قريش حيث كانت | بانك خيرها حسبا و دينا |

یانی: لەمنەوە پەیامێك بۆ معاویە كوڕی حەرب ببەن (نەكا چاوی سەركۆنەكەران شاد بێت) ئایا لەمانگی ڕۆژو داغی باشترینی هەمو خەڵكانتان خستە سەر دڵی ئێمە و ئێمەتان پرسەگێڕی ئەو كرد؟ ئێوە باشترین كەستان كوشت كەسوار ئەسپ بوبێت، باشترین كەس باری خستبێتە سەر مایین، و باشترین كەس كە لەكەشتیدا دانیشتبێت، باشترین كەسێك كەپێڵاوی لەپێ كردبێت، و باشترین كەس كەئەندازمیەكی گیڕاوی بڕیبێت و باشترین كەس كەیەكەم بەشی قورئان وسەد بەشی خوێندبێت. كاتێك پێشوازی لەروخساری باوكی حەسەن دەكەیت، مانگی شەوی چواردە دەبینیت كەبینەران سەرسام دەكات. قورەیشیەكان لەهەر شوێنێك بن دەزان تۆ لەروانگەی ئەژاد و دین و ئایین، باشترینی هەمویانیت.

بەكر كوڕی حەسادی باهری وتی:

| | |
|---|---|
| قل لابن ملجم و الاقدار غالبة: | هدمت للدين و الاسلام اركانا |
| قتلت افضل من يمشی علی قدم | و اعظم الناس اسلاما و ايمانا |
| و اعلم الناس بالقران ثم بما | سن الرسول لنا شرعا و تبيانا |
| صهر النبی و مولاه و ناسره | اضحت مناقبه نورا و برهانا |

و كان منه على رغم الحسود له — مكان هارون من موسى بن عمرانا
ذكرت قاتله و الدمع منحدر — فقلت سبحان رب العرش سبحانا
انى لا حسبه ما كان من انس — كلا و لكنه قد كان شيطانا
قد كان يخبرهم هذا بمقتله — قبل المنية ازمانا فازمانا
فلا غفا الله عنه سوء فعلته — و لا سقى قبر عمران بن حطانا
يا ضربة من شقى ما اراد بها — الا ليبلغ من ذى العرش رضوانا
بل ضربة من شقى اوردته لظى — و سوف يلقى بها الرحمان غضبانا
كانه لم يرد قصدا بضربته — الا ليصلى عذاب الخلد نيرانا

یانی: بە كوڕی مولجەم بڵێ (چارەنوسەكان بەردەوام بەسەر هەمو شتێكدا زاڵن) تۆكۆڵەكەی دین و ئیسلامت دارماند. باشترین كەسێك كەهەنگاو بخاتە سەر زەوی، لەناوت برد، باشترینی خەڵكان لەروانگەی ئیسلام و باوەڕ بەكردار. زاناترینی خەڵكان بۆ قورئان و زاناترینی خەڵكان بۆ ئەو سونەتانەی پێغەمبەر بناغەی بۆ داڕشت و ئایین و دینی پێ روناك كردەوە. زاوای پێغەمبەر و هاورێ و یاری ئەو، كەسێك چاكەكانی بۆتە چرا و روناكی سەر رێگەی خەڵك. بەریسوایی ئەوەی رژدی پێ دەبات و خراپەی دەڵێت، پێگەكەی ئەو یەكسان بو لەگەڵ پێگەی هارون لەبەرابەر موسای كوڕی عیمران. بكوژەكەی ئەوم لەبیرە وبەردەوام فرمێسك لەچاوەكانم دەباری) و دواتر وتم: پاكە پەروەردگار، تەخت و بارەگا پاكە، من ئەم بكوژە بەمرۆڤ دانانێم چونكە ئەو دێوێكی خوێنخۆرە. ئەم پیاوە پێش مەرگی خۆی زەمان بەزەمان ئەوانی لەمەرگی خۆی ئاگادار دەكردەوە.خۆزگە خوا هیچ كات ئەم كارە خراپەی نەبەخشێت و هیچ كات لەسەر گۆڕی عیمران كوڕی حەتان بارانی خۆشەویستی نەبارێنێت. شمشێر وەشاندن لەپیاوێكی خراپەكار كەگومانی دەكرد بەم كارە رەزامەندی خوا بەدەست دێنێت. ئەمە شمشێرە وەشاندی پیاوێكی خراپەكار بو كەخۆی خستە ناو ئاگرەوە و كاتێك روبەروی خوا دەبێتەوە، بەتوڕە، دەیبینێت. وەك بڵێی لەم شمشێر وەشاندنە تەنیا ئەوەی دەویست گرفتاری ئاگری جەهەننەم ببێت و تیایدا بمێنێتەوە.

## رۆژگاری خەلافەت و ساڵەکانی تەمەنی ئەو

دەستەیەك دەڵێن: خەلافەتی ئەو سێ مانگ کەمتر لەپێنج ساڵ و ژیانی شەست و سێ ساڵ بو. کەسانیتر دەڵێن: ساڵەکانی ژیانی پەنجا و نۆ یا شەست وپێنج یا پەنجا و هەشت ساڵ بو. وتاری یەکەم راسترە. کاتێك کوژرا، ئەویان لەمزگەوت یا لەکۆشك یا لەشوێنی دیکە بەخاك سپارد. راستتر ئەومیە ئارامگای ئەو لەوشوێنەیە ئێستا خەڵك دەڕۆنە سەردانی و داوای بەختەوەری ورزگاری لێدەکەن.

## ئەژاد و چۆنیەتی ئەندام و هاوسەران و منداڵەکانی ئەو

ئەسمەر بو، چاوی گەورە، ورگ زل، سینگی توکن، سەرێکی کەم مو، کەمێك کورتە باڵا، چوارشانە، بازوی بەهێز، قاچی گەورە، روگەش و بەردەوام بزمیەك لەسەر لێو، ریشێکی پڕ و سپی و هیچ کات رەنگی نەدەکرد.

نەژادەکەی بەمشێومیە: عەلی کوڕی ئەبی تالب کوڕی عەبدولموتەلیب کوڕی هاشم.

دایکی فاتیمە کچی ئەسەد کوڕی هاشم کوڕی عەبد مەنافە.

ئەو یەکەم خەلیفە بو دایکی و باوکی هەردوك هاشمی بون. تا رۆژگاری ئێمە کەس نەبۆتە خەلیفە دایك و باوکی هەردوکیان هاشمی بن. تەنیا دو کەس و ئەویش یەکیان کوڕەکەی حەسەن و ئەویتریان محەممەد ئەمین کەباوکی هارون ئەلرەشید و دایکی زوبەیدە کچی جەعفەری مەنصور بو.

هاوسەرەکانی ئەمانە بون: یەکەم هاوسەر کەهەڵیبژارد، فاتمە کچی پێغەمبەر و تا ئەو کاتەی لەژیاندا بو، ژنی دیکەی نەهێنا. فاتمە حەسەن و حسێنی هێنایە دونیا. دەستەیەك دەڵێن: ئەو لەفاتمە کوڕێکی دیکە بو بەناوی موحسین و لەمناڵیدا مرد. کچەکانی لەفاتمە، زێنەبی گەورە و دایکی کولسومی گەورە بون.

دوای فاتمە، دایکی بەنینی کەلابی کچی حەرامی کردە هاوسەری خۆی و ئەم ژنە عەباس و جەعفەر و عەبداللە و عوسمانی هێنایە دنیا کەهەمویان لەکەربەلا و لەگەڵ حسێن کوژران. جگە لەعەباس کەسیان مناڵی نەبو.

هەروەها لەگەڵ لەیلا ئەهشەلی تەمیمی کچی مەسعود کوڕی خالید پەیوەندی

هاوسەری بەست و عوبەیداللە وئەبوبەکری بۆ هێنایە دنیا و ئەمانیش لەگەڵ حسەیندا کوژران. دەستەیەك دەڵێن: عەبداللە بەدەستی موختار لەمەزار کوژرا. دەڵێن: ئەم دوانەیش منالْیان نەبو.

هەروەها ئەمسا کچی عومەیسی خەسعەمی وەك هاوسەر هەڵبژارد و محەممەدی گەورە و یەحیای بۆ هێنایە دونیا و لەمانیش منالْ نەهاتەدنیا. دەستەیەك دەڵێن: محەممەد لە(دایکی منالْ) بو و لەگەڵ حسەین کوژرا. دەستەیەك دەڵێن: ئەم خاتونە عەونی بۆ هێنایە دونیا.

لەصەهبای تەغلەبی کچی رەبیعە (لەو دیلانەی خالید کوری وەلید لەشەڕی عەین ئەلتەمر دەستی کەوت) عومەر کوڕی عەلی و روقیە کچی عەلی هاتنە دنیا. عومەر تا هەشتا وپێنج ساڵی مایەوە و نیوەی میراتی عەلی بەرکەوت و لەیەنبوع مرد.

هەروەها عەلی نومامە کچی ئەبی عاص کوڕی رەبیع کوڕی عەبدولعوزەی کوڕی عەبد شەمسی کردە هاوسەری خۆی. دایکی زێنەب کچی پێغەمبەری خوا بو. ئەم ژنە محەممەدی نێوەنجی بۆ هێنایە دونیا.

هەورەها عەلی باوکی محەممەدی گەورەیە (محەممەدی حەنیفە) کەدایکی خولە کچی جەعفەر لەبەنی حەنیفەیە.

عەلی دایکی سەعیدی سەقەفی کچی عوروە کوڕی مەسعودی کردە هاوسەری خۆی و ئەم ژنە دایکی کولسومی و رەملەی گەورە و دایکی حەسەنی هێنایە دونیا.

ئەو چەند کچێکی لەژنە بەربڵاوەکانی هەیە و ناویان بەئێمە نەگەیشتوە، وەك: دایکی هانی، زێنەبی بچوك، رەملەی گەورە، دایکی کولسومی گەورە، فاتمە، ئەمامە، خەدیجە، دایکی کەرام، دایکی سەلە، دایکی جەعفەر، جومانە و نەفیسە هەمویان لە(دایکی منالەکان).

دوبارە لەگەڵ موخەبا کچی ئەمرۆئەلقەیس کوڕی عودەی کەلبی پەیوەندی هاوسەرگیری بەست و کچێکی بۆ هێنایە دنیا بەلاْم بەمنالی مرد. کچ بۆ مزگەوت دەرۆشتەدەر و خەڵك لێیان دەپرسی، خاڵەکانت کێن؟ دەیوت: وە، وەا یانی کەلب (سەگ).

هەمو منالەکانی عەلی چواردە کور و حەفدە کچ بون. منالْ و ئەو بنەماڵەی بۆ عەلی

مایەوە لەحەسەن و حسێن، محەممەدی حەنیفە و عەباسی کەلبی و عومەری تەغلەبی بون.

## فەرماندارەکانی ئەو

فەرمانداری ئەو لەم ساڵەدا لەبەسرە عەبداللە کوڕی عەباس بو وئاماژەمان بەدژایەتی ئەواندا. ئەو سەرپەرەستی خێرات، فەرماندەی سوپا و یاریدەدەری عەلی لەهەمو کارەکان لەسەراسەری رۆژگاری خەلافەتیدا بو. سەرپەرەستی کاروباری دادی بەسرە لەلایەن عەلیەوە ئەبوئەلاسوەدی دوئەلی بو. زیاد کوڕی نوبیە فەرمانڕەوایەتی فارسی دەکرد، لەیەمەن عوبەیداللە کوڕی عەباس، لەتایف و مەککە و دەوروبەری قوسەم کوڕی عەباس و لەمەدینە ئەبوئەیوبی ئەنساری یا سەهل کوڕی حەنیف.

بەشێك لەهەڵس و کەوت و کردارەکانی ئەو

ئەبو رافیعە کۆیلەی پێغەمبەر، گەنیجنەداری عەلی و پارێزەی گەنجخانەکان بو. رۆژێك عەلی ڕۆشت و بینی کچەکەی خۆی رازاندۆتەوە. گەوهەرێکی گرانبایی بەکچەکەوە بینی و پێشتر لەگەنجینە بینیبوی. پرسی: کچم ئەمەت لەکوێ هێناوە؟ بێ گومان دەستی دەبڕم، کاتێك ئەبورافع بینی عەلی لەسەر قسەکەی خۆی سورە وبەسەرسەختی دەڵێت، وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، سوێند بەخوا من کچەکەم پێ رازاندەوە. عەلی وتی: من پەیوەندی هاوسەریەتیم لەگەڵ فاتیمە بەست و ئێمە جێگەمان ئەبو مەگەر پێستی مەڕێك کەشەوانە لەسەری دەخەوتین و رۆژ لەسەری ئاڵفمان بەوشترە ئاوکێشەکەی خۆمان دەدا. هەمو کارەکانی ماڵەوە فاتیمە دەیکرد.

عەبداللە کوڕی عەباس دەڵێت: زانایی خەڵکان پێنج بەش بو و چوار بەشی بەعەلی بڕا و یەك لەسەر پێنجی بۆ خەڵکانی دیکە. عەلی لەو یەك لەسەر پێنجەیش لەگەڵ ئەوان بو بەشەریك و لەوئەندازەیش بو بەیەکەمی هەمو خەڵکان.

ئەحمەد کوڕی حەنبەل دەڵێت: سەبارەت بەهیچ کام لەهاوەڵانی پێغەمبەر بەئەندازەی عەلی کوڕی ئەبی تالب حەدیس نەهاتوە.

عەمرۆ کوڕی مەیمون دەڵێت: کاتێك لەعومەر کوڕی خەتابیان دا و ئەو کاری خەلافەتی بەشەش لەهاوەڵانی پێغەمبەر سپارد و ئەوان لای ئەو ڕۆشتنەدەر، وتی:

ئەگەر ئەم پیاوە بێ موە بێننە سەر کار، خەڵك بۆ رێگەی راستی و دروستی دەبات.
عەبدالله کوڕی وتی: ئەی سەرومری باوەڕداران بۆ ئەوت (عەلی) نەکردە خەلیفە؟
وتی: نامەوێت لەژیان و مەرگ، هەردوك، قەرزاری خەلافەت بم.
عاصم کوڕی کولەیب لەباوکی دەگێڕێتەوە کە: ئەندازەیەك سامانیان لەئیصفەهانەوە بۆ عەلی هێنا. کردی بەحەوت بەش. نانێکی تیا بینی و نانەکەیشی کرد بەحەوت بەش. دواتر سەرکردەی بەشەکانی بانگ کرد و لەنێوان ئەوان تیروپشکی خست تا بزانێت کام یەك لەوان دەبێت پێش ئەوانی دیکە بەشی خۆی هەڵگرێت.
هارون کوڕی عەنتەرە لەباوکی دەگێڕێتەوە: لەخەورنەق ڕۆشتمە لای عەلی و ئەمە لەوەرزی زستاندا بو. عابایەکی لەخۆی ئاڵاندبو و دەلەرزی. وتم: ئەی سەرومری باوەڕداران، خواوەند بۆ تۆ و بنەماڵەکەت لەم سامانە بەهرەیەکی دیاری کردوە، بۆ وا لەخۆت دەکەیت؟ وتی: سوێند بەخوا هیچ لەسامانی ئێوە هەڵناگرم و ئەمەیش ئەو عابایە لەمەدینەوە لەگەڵ خۆم هێناومە.
یەحیا کوڕی سەلە دەڵێت: عەلی عەمرۆ کوڕی سەلومەی وەك فەرمانداری ئیصفەهان دەست نیشان کرد. ئەو هاتە لای عەلی و لەگەڵ خۆی ئەندازەیەك سامان و مەشکەی پڕهەنگوین و ڕۆنی هێنا. دایکی کولسوم کچی عەلی کەسێکی نارد و داوای کەمێك ڕۆن و هەنگوینی کرد. ئەو قاپێك هەنگوین و قاپێك ڕۆنی بۆ رەوانە کرد. کاتێك بەیانی گەیشت، عەلی فەرموی ئەو سامان و ڕۆن و هەنگوینە بێنن تا بەسەر خەڵکدا دابەشی بکات. مەشکەکانی بژارد وبینی دوان لەناویاندا کەمە. لەمبارەوە پرسیاری لەعەمرۆ کوڕی سولەمە کرد. ئەو باسی نەکرد و وتی: دەیانهێنین. عەلی سوێندیدا تا راستیەکەی پێ بڵێت. عەمرۆ راستیەکەی بەعەلی وت. عەلی کەسی بۆ لای دایکی کولسوم رەوانە کرد و مەشکە ڕۆن و هەنگوینەکەی وەرگرتەوە بەلآم بینی پڕ نین و لێیان دەرهاتوە. بەبازرگانانی وت ئەو بڕەی لێی دەرهاتوە، ئەندازە بگرن. بەهاکەیان بەسێ درەم خەملاند. کەسی بۆ لای دایکی کولسوم رەوانە کرد وسێ درەمی لێ سەند و دواتر لەناو خەڵکدا دابەشی کرد.
دەستەیەك دەڵێن: جارێك ڕۆشتە ناو خەڵکانی هەمەدان و بینی دوپیاو بەسەختی لەیەك دەدەن. ئەوانی جیا کردەوە و بەرێگەی خۆیدا ڕۆشت. دواتر هاوارێکی بیست

کەدەڵێت: ئەی خوایە، فریام کەون! بەرەو دەنگەکە غاری کرد و وتی: ئێستا فریاڕەس فریات دەکەوێت. بینی پیاوێك، پیاوێکی دیکەی گرتوە. ئەو پیاوە وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، کراسێکم بەمپیاوە فرۆشت و پەیمانم لێوەرگرت درەمەکانی کێشەیان نەبێت. ئێستا ئەم درەمانەی بۆ من هێناوە کەدەیانبینیت. ڕۆشتمە لای و گرتم بەلام شەقەزللەی لەمندا. بەو پیاوەی وت: تۆ چی دەڵێیت؟ وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ڕاست دەکات. فەرموی: درەمی بێ کێشەی پێ بدە. بەو پیاوەی شەقەزللەی لێدرابو، وتی: دادی خۆتی لێ وەربگرە. وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران ئایا دەتوانم بیبەخشم؟ وتی: خۆت دەزانی. دواتر وتی: ئەی موسوڵمانەکان، بیگرن. ئەویان گرت و وەك منالێکی قوتابخانە لەسەر پشتی پیاوێك هێنایان. پانزە قامچی لێدا. وتی: ئەمە سزای تۆ لەبەر ئەوەی ڕێزی ئەو پیاوەت شکاند.

کاتێك کوژرا، کوڕەکەی حەسەن وتارێکیدا و وتی: ئێوە لەشەوێکدا پیاوێکتان کوشت قورئان هاتەخوار و عیسا کوڕی مریەم بۆ ئاسمان بەرز کرایەوە و یوشەع کوڕی نونی تیا کوژرا. سوێند بەخوا، هیچ کام لەپێشینان پێشی نەکەوتون و هیچ کام لەداهاتوان ناگەنە تۆزی ڕێگەی. سوێند بەخوا هەر کاتێك پێغەمبەر بۆ شەڕ ڕەوانەی دەکرد، جبرەئیل پارێزگاری لای ڕاستی دەکرد و میکائیل پارێزگاری لای چەپ. سوێند بەخوا هیچ زێروزیوێکی لەخۆی بەجێنەهێشت مەگەر حەوتسەد یا هەشتسەد درەم کە بۆ کڕینی کەنیزێك پاشەکەوتی کرد.

سوفیان دەڵێت: عەلی کوڕی ئەبی تالب هیچ خشتێکی نەخستە سەر خشتێکیتر و هیچ قامیشێکی نەخستە سەر قامیشێکیتر (ماڵ یا بینایەکی بۆ خۆی دروست نەکرد). کەمێك گەنمیان لەکێڵگەیەکی بچوك بۆ دەهێنا و هەمانەیەکی پڕنەدەکرد.

دەستەیەك دەڵێن: ئەو شمشێرێکی بردە بازار و فرۆشتی و وتی: سوێند بەخوا ئەگەر چوار درەمم بۆ کڕینی شەرواڵ دەبو، نەمدەفرۆشت. ئەو لەهاوڕێ و ئاشناکان هیچی نەدەکڕی و لەگەڵ نەناسراوەکان بازرگانی دەکرد لەترسی ئەوەی نەوەك شتێکی پێ ببەخشن. کاتێك کراسێکی دەکڕی قۆڵەکانی بەدرێژی دەستی ئەندازە دەگرت و زیادەکەی دەبڕی. مۆری لەو هەمانە ناردە دەدا کەنانی لێدەخوارد و دەیوت: نامەوێت شتێك بچێتە ناو سکم مەگەر ئەو شتەی دەیزانم (نیشانەی دەکرد لەبەر ئەوەی نەکا

کەسێك هەمانەیەکی بەدیاری بۆ بێنێت).

شەعبی دەڵێت: عەلی زرێیەکی خۆی لەدەستی پیاوێکی مەسیحیدا بینی. ئەوی گرت و بردیە لای دادوەرەکەی خۆی شورەیح و لای پیاوی مەسیحی دانیشت و وتی: ئەگەر موسوڵمان دەبو، بەم ئەندازەیە ڕێزم لێ نەدەگرت. بەداوەری وت: ئەم زرێ هی منە! مەسیحی وتی: هی خۆمە و سەروەری باوەڕداران درۆ ناکات. شورەیح بەعەلی وت: شایەتت بۆ قسەکانت هەیە؟ عەلی پێکەنی و وتی: نیمە. مەسیحی زرێکەی هەڵگرت و ڕۆشت و دوای کەمێك گەڕایەوە و وتی: شایەتی دەدەم ئەم شێوە داوەری کردنە تایبەتە بەپێغەمبەران. سەروەری باوەڕداران من بۆ لای داوەرەکەی دەبات و داوەر لەزیانی ئەو حوکم دەدات. دواتر باوەڕی بەئیسلام هێنا و وتی لەکاتی ڕۆشتن بۆ شەڕی صەفین زرێکەی لێ کەوتەخوار و هەڵمگرت. عەلی لەموسوڵمان بونی ئەو شادمان بو و زرێکەی هاورێ لەگەڵ ئەسپێك پێشکەش کرد. ئەو پیاوە لەشەڕی نەهرەوان شان بەشانی عەلی شەڕی کرد.

دەستەیەك دەڵێن: جارێك عەلیان بینی، ئەندازەیەك خورمای لەبوغچەیەکەوە ئاڵاندوە. خورمایە کە بەچەند درەمێك کڕیبوی وبۆ ماڵەوەی دەبرد. یەکێك پێی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران، فەرمان بدە تا بۆت ببەینەوە. وتی: باوکی نانخۆرەکان بۆ بردنەوەی شیاوترە.

حەسەن کوڕی صالح دەڵێت: لای عومەر کوڕی عەبدولعەزیز باسی خۆپارێز و خواپەرەستان هاتە ئاراوە، وتی: یەکەم کەسی ئەوان عەلی کوڕی ئەبی تالبە.

مەداینی دەڵێت: عەلی تاقمێك لەخەڵکانی لەبەر دەرگای ماڵەکەی بینی، لەکۆیلەکەی قەنبەری پرسی: ئەمانە کێن؟ وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، شوێنکەوتوانی تۆن. عەلی وتی: بۆ نیشانەی شوێنکەوتوانی منیان پێوە نیە؟ پرسی: نیشانەکەیان چیە؟ وتی: سکیان لەبرسیەتیا بەپشتیانەوە لکاوە، دەمیان لەتینویەتی وشك بوە، وچاویان لەگریانی زۆر ژاکاوە.

کردار وهەڵس و کەوتەکانی ئەو فراوانن. من بەسەرهاتی ژیان و چارەنوسی ئەوم لەنوسراوێکی جیادا کۆکردۆتەوە.

## بەیعەت لەگەڵ حەسەن کوڕی عەلی

لەمساڵەدا، ساڵی چلەم/٦٦٠ زایینی دوای کوژرانی عەلی، لەگەڵ کوڕەکەی حەسەن کوڕی عەلی بەیعەتیان کرد. یەکەم کەس بەیعەتی لەگەڵ کرد قەیس کوڕی سەعدی ئەنساری بو کەوتی: دەستی خۆت بکەرەوە تا لەسەر بنەمای نوسراوی خواوەند و شێوازی پێغەمبەر و شەڕ لەگەڵ پێشێل کەرانی دین وئایین بەیعەت لەگەڵ تۆ بکەم. حەسەن وتی: لەسەر بنەمای نوسراوی خوا و شێوازی پێغەمبەر چونکە لەخۆگری هەمو شتێکن، بەیعەت وەردەگرم. خەڵك لەگەڵ ئەو بەیعەتیان کرد. حەسەن بەم شێوە پەیمانی لەوان وەردەگرت، ئێوە فەرمانبەری منن، لەگەڵ هەرکەس ئاشتی بکەم، ئاشتی بکەن و لەگەڵ هەرکەس شەڕم کرد، شەڕ بکەن. خەڵکان هەمان کات گومانیان بۆ دروست بو و وتیان: ئەمە ئەو ڕێبەرە نیە دەتانەویست، ئەو ئاهەنگی جەنگ و شەڕی هەیە.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا موغەیرە کوڕی شەعبە لەگەڵ خەڵك حەجی کرد و نامەیەك لەلایەن معاویەوە گەیشت. دەڵێن: ئەو ڕۆژی (ترویە) (هەشتی زی حەججە) ئایینی عەرەفاتی ئەنجامدا و ڕۆژی عەرەفە مەڕی سەربڕی تا لەنهێنیەکەی ئاگادار نەبنەوە. دەستەیەك دەڵێن: لەبەر ئەوە ئەم کارەی کرد چونکە هەواڵی پێگەیشت عوتبە کوڕی ئەبی سوفیان وەك سەرپەرەستی ئایینەکانی حەج لەبەرەبەیان هێرشی دەکاتە سەر.

هەروەها لەم ساڵەدا لەبەیت ئەلموقەدەس وەك خەلیفە بەیعەتیان لەگەڵ معاویە بەست، پێشتر لەشام بەفەرمانداار بانگیان دەکرد بەڵام کاتێك عەلی کوژرا، ئەویان بەسەروەری باوەڕداران ناو برد. ئەمە گێڕانەوەی دەستەیەك لەمێژوونوسانە. پێشتر ئاماژەمان پێدا دوای داستانی (دو داوەرەکە) وەك خەلیفە بەیعەتیان پێدا. و خوا زاناترە.

لەم ساڵەدا و چل شەو دوای کوژرانی عەلی، ئەشعەس کوڕی قەیس مرد و حەسەن نوێژی لەسەر خوێند.

لەم ساڵەدا حەسەن کوڕی سابت و ئەبو رافع کۆیلەی پێغەمبەر، مردن.
هەروەها لەم ساڵەدا شورەحبیل کوڕی سیمتی کەندی لەهاوڕێکانی معاویە، مرد. دەستەیەك دەڵێن: چاوی بەپێغەمبەر کەوتوە و دەستەیەك دەڵێن نە.
لەسەرەتای خەلافەتی عەلی، جەهجەهای غەفاری لەهاوەڵانی پێغەمبەر مرد.
هەروەها لەم ساڵەدا حارس کوڕی خەزەمەی ئەنساری، لەشەڕکەرانی بەدر و ئوحود، مرد.
لەم ساڵەدا خەوات کوڕی جوبەیری ئەنساری لەمەدینە مرد. ئەو لەگەڵ پێغەمبەر بۆ شەڕی بەدر ڕۆشت و لەبەر هۆکارێك گەڕایەوە و پێغەمبەر بەشی بۆ دانا. ئەو خواوەندی (ذات النحيين) بو.
لەخەلافەتی عەلی قەرەزە کوڕی کەعبی ئەنساری لەکوفە ماڵئاوایی لەجیهان کرد. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نیە بەڵکو ئەو لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی موغەیرە کوڕی شەعبە لەکوفە مرد. لەشەڕی ئوحود و هاوشێوەکانی شان بەشانی پێغەمبەر شەڕی کرد و لەشەڕەکانی عەلی بەشداری کرد.
مەعاز کوڕی عەفرای ئەنساری، لەسەرەتای خەلافەتی عەلی ماڵئاوایی لەجیهان کرد. ئەو لەهەمو شەڕەکانی پێغەمبەر بەشداری کرد.
هەروەها لەخەلافەتی عەلی لوبابە کوڕی عەبدولمونزەری ئەنساری مرد. ئەو پێگەی (گەورەی) هەبو و لەشەڕی بەدر هاوڕێیەتی پێغەمبەری کرد. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نیە بەڵکو پێغەمبەر ئەوی کردە جێگری خۆی لەمەدینە و لەنیوەی ڕێگا ئەوی گەڕاندەوە و بەشی بۆ دانا.
هەروەها لەم ساڵەدا موعەیقێب کوڕی ئەبی فاتمەی دەوسی لە(یاران) و لەیەکەم موسوڵمانەکان ماڵئاوایی لەجیهان کرد. ئەو هەڵگری مۆری پێغەمبەر بو. ئەو گرفتاری نەخۆشی خۆڕە ببو. ئەبوبەکر و عومەر ئەویان کردە لێپرسراوی گەنجینە. ئەنگوستیلەکەی پێغەمبەر لەرۆژگاری عوسمان لای ئەو بو و لەدەستی ئەو کەوتە ناو چاڵەکە. دەستەیەك دەڵێن: ئەو لەکۆتایی خەلافەتی عوسمان مرد.

# روداوەکانی ساڵی چل و یەکەمی کۆچی( ٦٦١ زایینی )

**سپاردنی خەلافەت بەمعاویە لەلایەن حەسەن کوڕی عەلی**

لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبی تالب چل هەزار کەس لەسوپاکەی لەسەر مەرگ پەیمانیان بەست و ئەمە لەکاتێکدا بو لەهێرش و پەلاماری بەردەوامی خەڵکانی شام ئاگاداریان کردەوە. عەلی لەو کاتەی خۆی بۆ شەڕێکی تازە لەگەڵ معاویە ئامادە دەکرد، کوژرا. کاتێك خوا بیەوێت کارێك ئەنجام بدات، کەس ناتوانێت ڕێگەی لێ بگرێت. کاتێك عەلی کوژرا و خەڵك لەگەڵ کوڕەکەی بەیعەتیان کرد، ئاگاداربویەوە کەمعاویە هاورێ لەگەڵ سوپای شام بۆ شەڕ ئامادە بوە. ئەو هێزەکانی خۆی کۆکردەوە و هاورێ لەگەڵ ئەوانەی لەگەڵ عەلی بۆ مەرگ پەیمانیان بەستبو، لەکوفەوە بەرێکەوت تا روبەروی معاویە ببێتەوە. معاویە لە(مەسکەن) دابەزیبو. حەسەن گەیشتە مەداین و قەیس کوڕی سەعد کوڕی عوبادەی کردە فەرماندەی پێشەنگەکانی سوپاکەی خۆی کەژمارەیان دەگەیشتە دوانزە هەزار کەس. دەستەیەك دەڵێن: بەمشێوە نەبو بەڵکو حەسەن عەبدالله کوڕی عەباسی کردە فەرماندەی پێشەنگەکانی خۆی و عەبدالله قەیس کوڕی سەعدی کردە فەرماندەی هێرشبەران. کاتێك حەسەن لەمەداین دابەزی، جارچیەك لەناو سوپا جاڕیدا: ئاگادار بن قەیس کوڕی سەعد کوژرا، بلاوەی لێ بکەن. خەڵك رەمیان کرد و هێرشیان کردە سەر خێوەتەکانی حەسەن و تالانیان کرد تا ئەو جێگەی راخەرەکەیان لەژێر پێیدا دەرهێنا. بێزاری حەسەن لەوان زیادی کرد و دڵی لەترس و دوژمنایەتی ئەوان خوێناوی. ئەو لەمەداینەوە ڕۆشتە (ئەیوانی سپی). فەرمانداری مەداین سەعد کوڕی مەسعودی سەقەفی مامی موختار کوڕی ئەبی عوبەیدە بو. موختار کەکورێکی گەنج بو، بەمامی خۆی وت، ئایا دەتەوێت دەوڵەمەند بیت و شەرەف و گەورەییت پێ ببڕێت. پرسی: چۆن؟ وتی: دەست وپێی حەسەن دەبەستین و تەسلیمی معاویەی دەکەین. مامی پێی وت: خوا نەفرەتت کات! هێرش بکەمە سەر کوڕی کچی پێغەمبەر و دەست وپێی ببەستم و بەدوژمنی بسپێرم! چەندە پیاوێکی خراپیت!

کاتێك حەسەن بینی خەڵك لەدەوری ئەو بلاوەیان لێکردوە، نامەی بۆ معاویە نوسی و

چەندین مەرجی پێشنیار کرد و وتی: ئەگەر بەمەرجەکانی من رازی بیت، فەرمانبەر و گوێ رایەڵی تۆ دەبم و تۆ دەبێت بێ کەم و کوڕی داواکاریەکانی من بێنیتەدی. بەبراکەی حسین و عەبدالله کوڕی جەعفەری وت: من بۆ بەستنی پەیمانی ئاشتی، نامەم بۆ معاویە نوسیوە. حسەین وتی: سوێند دەدەم بەخوا ئاگادار بە ئەفسانەی معاویە نەهێنیتەدی و داستانی باوکت بەدرۆ بخەیتەوە! حەسەن وتی: بێدەنگ بە، من لەم کارە شارەزاترم.

کاتێك نامەی معاویە بەحەسەن گەیشت، هەڵیگرت. معاویە پێشتر عەبدالله کوڕی عامر و عەبدولرەحمان کوڕی سەمورە کوڕی حەبیب کوڕی عەبد شەمسی پێش گەیشتنی نامەکەی حەسەن بەنامەیەکی سپی کەبەشی خوارەوەی مۆر کردبو، رەوانەی حەسەن کردبو و وتبوی: لەم نامەدا کەمۆری منی پێوەیە، هەر مەرجێکت هەیە بینوسە.

کاتێك نامەی معاویە بەحەسەن گەیشت، چەندین بەرابەری ئەو مەرجانەی بۆ معاویەی نوسیبو، داوای کرد و نامەکەی معاویەی لای خۆی هێشتەوە. کاتێك حەسەن کاروباری بەمعاویە سپارد، داوای لێکرد ئەو مەرجانەی لەنامەکەیدا ئاماژەی پێدراوە، بێنیتەدی و بەوی ببەخشێت. معاویە خۆی بەدور گرت و وتی: ئەوەی داوات کردبو، بەتۆم بەخشی. کاتێك ئاشتیان کرد حەسەن لەناو خەڵکانی عێراق قسەی کرد و وتی: ئەی خەڵکی عێراق بۆ سێ کار لەئێوە خۆش دەبم: ئەوەی کەباوکی منتان کوشت، جەستەمتان خستە بەر لێدانەکانی خۆتان و کاڵاکانی منتان تاڵان کرد.

داواکاریەکانی حەسەن لەمعاویە ئەمە بو کە هەمو سامان و دارایی گەنجینەی کوفە کە(پێنج ملیۆن درەم)بو، بەو ببەخشێت هاورێ لەگەڵ باجی دارابگەرد و جوێن بەعەلی نەدرێت. حەسەن داوای لێکرد بەئامادەبونی ئەو جوێن بەباوکی نەدرێت. معاویە بەمە رازی بو بەڵام دواتر پەیمانەکەی خۆی نەبردە سەر. خەڵکی بەسرە نەیانهێشت باجی دارابگەرد بەو بگات و وتیان: ئەمە بەشی ئێمەیە، ناهێڵین بەکەسی دیکە بگات. ئەم کارەیش بەفەرمانی معاویە بو.

معاویە پێنج رۆژ بۆ کۆتایی رەبیع الاولی ئەم ساڵە٢٩/ ژوئیەی ٦٦١زایینی خەلافەتی لەحەسەن وەرگرتەوە. دەستەیەك دەڵێن: حەسەن لەبەر ئەوە خەلافەتی بەمعاویە

سپارد چونکە معاویە سەبارەت بەم کارە نامەی بۆ نوسی. حەسەن لەناو خەڵکدا وتارێکیدا، سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: سوێند بەخوا نەگومان لەشەڕ لەگەڵ خەڵکانی شام دورمان دەخاتەوە، نە پەشیمانی. ئێمە لەسەر بنەمای راستی و خۆڕاگری شەڕمان لەگەڵ ئەوان کرد. ئێستا راستی بۆ دوژمنایەتی و خۆڕاگری بۆ بێ ئۆقرەیی گۆڕاوە. ئێوە لەکاتی رەوانە بون بەرەو شامیەکان بەشێوەیەك بون کەپابەندبونتان بەدین لەپێش شەیدا بون بەم جیهانەوە بو. ئەمڕۆ بەشێوەیەکن، شەیدابون بۆ ئەم جیهانە، پابەندبون بەدینی لەئێوە سەندۆتەوە. ئێوە لەناو دودەستەی کوژراودا جێگیرن: ئەو کوژراوانەی لەصەفین کەبۆ ئەوان دەگرین و ئەو کوژراوانەی لەنەهرەوان کەداوای خوێنی ئەوان دەکەن. ئەوەی ماوەتەوە، هاوکاری ناکات و ئەوەی دەگریت، پەرێشانە. معاویە داوای کارێکی لەئێمە کردوە، نەدادپەروەریە نەرێزداری. ئەگەر خوازیاری مەرگن، بەداواکەی رازی نابین و ئەگەر خوازیاری ژیاننن بەداواکەی رازی دەبین و ئێوەیش بەرەزامەندی دەگەن.

خەڵك لەهەر لایەکەوە هاواریان کرد: ژیان، ژیان! ئەو ئاشتی کرد.

کاتێك مەبەستی ئەوەی کرد خەلافەت بەمعاویە بسپێرێت، وتارێکی بۆ خەڵکدا و وتی: ئەی خەڵکینە ئێمە سەروەر و میوانی ئێوەین بنەماڵەی پێغەمبەرەکەتان کەخوا ناپاکی لەوان سڕیوەتەوە و راست و خاوێنی کردون. ئەم قسانەی بەشێوەیەك کرد هەمو ئامادەبوان دەستیان بەگریان کرد بەشێوەیەك دەنگی گریانی ئەوان بۆ ئاسمان بەرز بویەوە. کاتێك بەمەبەستی ئاشتی بەرەو لای معاویە بەرێکەوتن، لەسەر بنەمای ئەوەی ئاماژەمان پێدا، ئاشتیان کرد و حەسەن خەلافەتی بەو سپارد.

ماوەی خەلافەتی حەسەن پێنج مانگ و نیوی خایاند و ئەمە لەسەر بنەمای گێڕانەوەی کەسێکە دەڵێت: ئەو لەمانگی رەبیع الاول دەستی لەکار کێشایەوە، شەش مانگ و چەند رۆژێك خەلافەتی کرد لەسەر بنەمای گێڕانەوەی کەسێك کەدەڵێت: لە رەبیع الثانی دەستی لەکار کێشایەوە. وحەوت مانگ وچەند رۆژێك لەسەر بنەمای گێڕانەوەی کەسێك کەدەڵێت: لەجەمادی الاول خەلافەتی بەمعاویە سپارد.

کاتێك ئاشتیان کرد و حەسەن لەگەڵ معاویە بەیعەتی کرد، معاویە رۆشتە کوفە و خەڵك بەیعەتیان لەگەڵ کرد. حەسەن نامەی بۆ سەعد کوڕی قەیس نوسی

کەفەرماندەی دوانزەهەزار لەپێشەنگەکانی سوپاکەی بو و فەرمانی پێدا فەرمان لەمعاویە وەربگرێت. قەیس لەناو خەڵك هەستا و وتی: یا بەفەرمانی ڕێبەرێکی گومڕا ڕازی ببن، یا بێ ڕێبەر شەڕ بکەن. دەستەیەك وتیان: بەرێبەرایەتی ڕێبەرێکی گومڕا ڕازی دەبین. ئەوانیش لەگەڵ معاویە بەیعەتیان کرد. بەهەمان شێوە کەدواتر ئاماژەی پێدەدەین، قەیس لەگەڵ شوێنکەوتوانی خۆی گەڕایەوە.

کاتێك معاویە ڕۆشتە ناو کوفە، عەمرۆعاص بەمعاویەی وت بەحەسەن فەرمان بدات تا زمان گیرانی بۆ خەڵك ئاشکرا ببێت. معاویە قسەی بۆ خەڵك کرد و دواتر فەرمانی بەحەسەندا قسە بۆخەڵك بکات. حەسەن بێ ئامادەیی پێشوەخت هەستا و وتی: ئەی خەڵکینە، خواوەند بەیەکەم کەس لەبنەماڵەی ئێمە ئێوەی بۆ ڕێگەی ڕاست ڕێنوێنی کرد و بەدوایین کەس لەئێمە ڕێزی لەخوێنی گرت. ئەم کارە ماوەکەی کورتە و ئەم جیهانە لەدەستی کەسەکاندا دەسوڕێت. خوای گەورە و ڕێزدار لەزمانی پێغەمبەرەکەی وتویەتی: چوزانم ئەگەری هەیە تاقی کردنەوەیەك بێت لەسەر ئێوە و کاڵایەك بۆ ڕۆژگارێك (ئەنبیا /١١١/٢١) کاتێك حەسەن ئەمەی وت، معاویە پێی وت: دانیشە. لەبەر ئەم کارە ڕقی عەمرۆعاصی لەدڵ گرت و وتی: ئەمە لەدواهاتەکانی ڕاوێژکردنی شوومی تۆبو.

حەسەن لەگەڵ کەسان و بنەماڵەکەی خۆی بەرەو مەدینە بەرێکەوتە و خەڵك لەکاتی کۆچ کردنی ئەوان لەکوفە، دەستیان بەگریان کرد.

بەحەسەنیان وت: چ شتێك بۆ ئەم کارە هانیدایت؟ وتی: لەم جیهانە بێزار بوم و خەڵکانی کوفەم وەك کەسانێك هاتە بەرچاو کە کەس ناتوانێت پشتیان پێ ببەستێت مەگەر ئەوەی شکەست بخوات. هیچ کام لەوان لەمەبەست و ئارەزوەکانیان لەگەڵ ئەویتریان کۆك نیە. لەگەڵ یەك ناسازگارن و باوەڕیان بەچاکە و خراپە نیە. باوکم لەوان ڕەنجی فراوانی برد. خۆزگە دەمزانی دوای من شیاو دەبن بۆ چ کەسێك. ئەم سەرزەمینە زوتر لەهەمو شارەکانی دیکە وێران دەبێت.

کاتێك حەسەن لەکوفەوە بەرێکەوت، لەرێگادا پیاوێکی بینی، پیاوەکە پێی وت: ئەی ڕوڕەش کەری موسوڵمانان! حەسەن وتی: سەرکۆنەی مەکە چونکە پێغەمبەر لەخەودا بینی ئومەوییەکان یەك لەدوای یەك دەچنە سەرتەخت. لەم خەوەی خەمبار بو، خوا

ئەم ئایەی نارد: ئێمە زیاترینمان بەتۆ بەخشی (کوثر / ١/١٠٨) مەبەستی لە(زیاترین) روبارێکە لەبەهەشت. دوبارە ئەم ئایەی نارد: ئێمە ئەم نوسراوەمان لەشەوی ئەندازەگراندا رەوانە کرد. تۆ چوزانیت شەوی ئەندازە گران چیە. شەوێکە باشتر لەهەزار مانگ. فریشتەکان هاورێ لەگەڵ (ناخ) لەم شەوەدا بەفەرمانی خواوەندەکەیان لەگەڵ هەمو فەرمانەکان دادەبەزن. سڵاو لەناویدا تا کاتی بەرەبەیان (قدر / ٩٧/ ١— ٥). مەبەستی ئەوە بو ئومەوییەکان دوای پێغەمبەر کاروبارەکان دەگرنەدەست (کەرۆژگاری فەرمانڕەوایی ئەوان هەزار مانگە.)

## ئاشتی معاویە لەگەڵ قەیس کوڕی سەعد

لەم ساڵەدا لەنێوان معاویە و قەیس کوڕی سەعد ئاشتی سەقامگیر کرا چونکە قەیس بەیعەتی لەگەڵ معاویە نەکردبو. هۆکاری بەیعەت نەکردنەکەی لەبەر ئەوە بو کاتێك عەبداللە کوڕی عەباس ئاگادار بویەوە حەسەن دەیەوێت خەلافەت بەمعاویە بسپێرێت، نامەی بۆ معاویە نوسی و داوای ئەمانی کرد بەو مەرجەی هەر ئەندازە سامانێك بەدەستی هێناوە و هەرچی لەدەستدایە، بۆ خۆی بێت و معاویە لێی وەرنەگرێت. معاویە بەداواکاریەکانی رازی بو. ئەو عەبداللە کوڕی عامری بەسوپایەکی گەورە بۆ شەڕی عوبەیداللە رەوانە کرد. عوبەیداللە شەوانە بەرەو لای ئەوان ڕۆیشت و سوپاکەی ژێر دەستی خۆی بێ فەرماندە بەجێهێشت. قەیس کوڕی سەعد لەناو ئەواندا بو. ئەوان قەیسیان وەك فەرماندەی خۆیان هەڵبژارد و پەیمانیان بەست شەڕ لەگەڵ معاویە بکەن تا ئەو کاتەی بەڵێنەکانی خۆی بێنێتەدی تا هاوەڵانی عەلی ئازار نەدات و خوێن و سامانی ئەوان بپارێزێت. دەستەیەك دەڵێن: قەیس خۆی فەرماندەی ئەو سوپایە و سەرکردەی پێشەنگەکان بو. پێشتر ئاماژەمان بەمەدا. قەیس لەفەمانڕەوایی معاویە کوڕی ئەبی سوفیان بێزار بو. کاتێك هەواڵی پێگەیشت کەحەسەن کوڕی عەلی لەگەڵ معاویە ئاشتی کردوە، دەستەیەکی فراوان دەوریان گرت و لەسەر بنەمایی شەڕ کردن لەگەڵ معاویە پەیمانیان بەست تا شوێنکەوتوانی عەلی بۆ خوێن و سامانەکانیان و ئەو تاڵانیانەی لەشەڕەکاندا دەستیان کەوتوە، ئەمان ببەخشرێن. معاویە نامەی بۆ نوسی و داوای فەرمانبردنی لێکردن و نامەیەکی بۆ

رەوانە کرد و خوارەوەی نامەکەی واژۆ کردبو. پێی وت: هەرچیت دەوێت، لەنامەکەدا بینوسە و من بەتۆی دەبەخشم. عەمرۆعاص پێی وت: ئەمەی پێ مەدە و شەڕی لەگەڵدا بکە. معاویە وتی: بێدەنگ بە و بمرە! ئێمە بەسەر ئەواندا زاڵ نابین تا ئەو کاتەی بەئەندازەی خۆیان لەخەڵکانی شام دەکوژن، دوای ئەوە چ سودێك لەژیان؟ سوێند بەخوا هیچ کات شەڕی لەگەڵ ناکەم مەگەر ئەوەی بەم کارە ناچار ببم.

کاتێك معاویە ئەو نامەی بۆ قەیس نارد، قەیس بۆ خۆی و شوێنکەوتوانی عەلی داوای ئەمانی کرد، یانی ئەگەر ئەوان خوێنێکیان ڕشتوە یاسامانێکیان دەستکەوتوە، لەزیان بەدور بن. لەو نامەدا داوای سامانی نەکرد و معاویە داواکاریەکانی هێنایەدی و قەیس کوڕی سەعد ملکەچی فەرمانەکانی بو.

لەو رۆژگارە، لەکاتی دروست بونی ئاژاوەکان، خەڵکی بیرتیژ و وشیار و ئاگای عەرەبیان لەپێنج کەس دادەنا و دەیانوت ئەوانە بیرمەندان و فێڵبازانی عەرەبن: معاویە کوڕی ئەبی سوفیان، عەمرۆعاص، موغەیرە کوڕی شەعبە، قەیس کوڕی سەعد و عەبداللە کوڕی بودەیلی خوزاعی. قەیس و کوڕی بودەیل هاوڕێی عەلی بون و موغەیرە لەتایف گۆشەگیری هەڵبژاردبو. کاتێك کاروبارەکان بۆ معاویە ئارامی گرت، سەعد کوڕی وەقاص ڕۆشتە لای و پێی وت: ئەی پاشا، سڵاو لەتۆ! معاویە پێکەنی و وتی: ئەی باوکی ئیسحاق، بۆ نەتوت: ئەی سەروەری باوەڕداران؟ سەعد وتی: ئەم قسەیە بەمشێوەیە بەشادی و پێکەنین دێنیتە سەر زمان؟ سوێند بەخوا ئارەزوم نەدەکرد فەرمانڕەوایی سەرزەوی بەشێوەی تۆ بەدەست بێنم!

## شۆڕشی خەواریج لەبەرابەر معاویە

پێشتر ئاماژەمان پێدا فەروە کوڕی نەوفلی ئەشجەعی لەگەڵ پێنسەد کەس لەخەواریج ڕۆشتنە شارەزور و شەڕ کردن لەگەڵ عەلی و حەسەنیان پشتگوێ خست. کاتێك حەسەن کارەکانی بەمعاویە سپارد، وتیان: ئێستا پەردە تاریکی و گومان لادرا و راستی و دروستی ئاشکرابو. روبەروی معاویە ببنەوە و شەڕ دژی ئەو دەست پێبکەن. ئەوان بەسەرکردایەتی فەروە کوڕی نەوفل هاتن و لەنوخەیلە لەنزیك کوفە خێوەتیان هەڵدا. حەسەن کوڕی عەلی بەمەبەستی مەدینە بەرێکەوتبو. معاویە نامەی بۆ نوسی

و فەرمانی پێدا لەگەڵ خەواریج شەڕ بکات. نێردراوەکەی لەقادسیە یا دەوروبەری گەیشتە حەسەن، بەڵام حەسەن نەگەڕایەوە و بۆ معاویەی نوسی: ئەگەر دەمویست لەگەڵ موسوڵمانان شەڕ بکەم لەتۆوە دەستم پێدەکرد. من بۆ باش بونی بارودۆخی خەڵك و پاراستنی خوێنی ئەوان لەشەڕکردن لەگەڵ تۆ چاوم پۆشی.

معاویە سوپایەکی لەخەڵکانی شام رەوانە کرد تا شەڕ لەگەڵ خەواریج بکەن. ئەوان شەڕیان کرد و خەڵکانی شام شکەستیان خوارد. معاویە بەخەڵکانی کوفەی وت: سوێند بەخوا لای من ئەمانتان نیە مەگەر ئەوەی زیانی ئەوان دور بکەنەوە. خەڵکانی کوفە هاتن و شەڕیان لەگەڵ خەواریج کرد. خەواریج وتیان: ئایا معاویە دوژمنی ئێمە و ئێوە نیە؟ رێگەمان بدەن شەڕی لەگەڵدا بکەین. ئەگەر سەرکەوتین، دوژمنی ئێوەمان لەناو بردوە، و ئەگەر شکەستمان خوارد قورسایی شەڕ دژی ئێمە لەسەر شانی ئێوە هەڵدەگیرێت. خەڵکانی کوفە وتیان: بەناچاری دەبێت شەڕ لەگەڵ ئێوە بکەین. خەڵکانی ئەشجەع دەوری هاورێکەی خۆیان(فەروە)یان گرت و گفتوگۆیان لەگەڵ کرد و ئامۆژگاریان کرد بەڵام ئەو لەبریارەکەی پاشگەز نەبویەوە. ئەویان بەزۆر گرت و بۆ کوفەیان برد. خەواریج پیاوێکیان لەتەی بەناوی عەبدالله کوڕی حەوسا کردە فەرماندەی خۆیان. خەڵکانی کوفە شەڕیان دەست پێکرد و خەواریجیان لەمانگی رەبیع الاول یا رەبیع الثانی / ژوئیە یا ئوتی ٦٦١ زایینی کوشتار کرد و کوڕی ئەبی حەوسا کوژرا. کاتێك کوڕی ئەبی حەوسا بوبەفەرماندەی ئەوان، لەترسی ئەوەی پاشا لەداری بدات، ترسا و وتی:

| | |
|---|---|
| ما ان ابالی اذا ارواحنا قبضت | ماذا فعلتم باوصال و ابشار |
| تجری المجرة و النسران عن قدر | و الشمس و القمر الساری بمقدار |
| و قد علمت و خیر القول انفعة | ان السعید الذی ینجو من النار |

یانی: کاتێك گیانمان لێ بستێنن ترسم نیە لەگەڵ دەمار و ئێسقانەکان و گۆشتەکەم چی دەکەن. کاکێشان و دو ئەستێرەکە لەسەر بنەمای چارەنوس دەسورێنەوە و خۆر و مانگ لەسورانەوەی خۆیان ئەندازەیەکیان هەیە. بەباشی زانیم ( و باشترین وتە سوندمەندترینیانە) کەبەختەوەر ئەو کەسەیە لەئاگری دۆزەخ رزگاری بێت.

## شۆڕشی حەوەسەرە کوڕی وەداع

کاتێك کوڕی ئەبی حەوسا کوژرا، خەواریج کۆبونەوە و حەوەسەرە کوڕی وەداع کوڕی مەسعودی ئەسەدیان کردە سەرکردەی خۆیان. ئەو لەناو ئەوان وتارێکی پێشکەش کرد و سەرکۆنەی فەروە کوڕی نەوفلی کرد لەبەر ئەوەی بۆ شەڕ دژی عەلی گومانی هەبو. ئەو خەواریجی کۆکردەوە و لەبەراز ئەلروز (ئەو شوێنەی ژیانی لێ بەسەر دەبرد) هاورێ لەگەڵ سەد و پەنجا کەس بەرێکەوت تا لەنوخەیلە دابەزی. پاشماوەکانی داروەستەکەی کوڕی ئەبی حەوسا کەژمارەیەکی کەم بون، پەیوەستی بون. معاویە باوکی حەوەسەرەی بانگ کرد و پێی وت: بڕۆ بۆ لای کوڕەکەت لەوانەیە ئەگەر تۆ ببینێت، دڵی نەرم بێت. ئەو ڕۆشتە لای کوڕەکەی و گفتوگۆی لەگەڵدا کرد، سوێندیدا و وتی: ئایا دەتەوێت کوڕەکەت بۆ بێنم ، لەوانەیە ئەو کاتەی دەیبینیت، بەڕەوای ئەزانی لێی دور بیت؟ حەوەسەرە وتی: ئەگەر لەدەست خوا ئەشناسێك ڕمم بەرکەوێت ولەناو خوێنی خۆمدا پەلەقاژە بکەم، باشترە لەوەی کوڕەکەم ببینم. باوکی ڕۆشت و معاویەی لەوتەکانی ئاگادار کردەوە. معاویە دو هەزار پیاوی شەڕکەری بەفەرماندەیی عەوف کوڕی ئەحمەر ڕەوانە کردباوکی حەوەسەرە لەگەڵیاندا ڕۆشت. ئەو داوای روبەروبونەوەی لەکوڕەکەی کرد. کوڕ وتی: ئەی باوکە دەتوانی لەگەڵ کەسانی دیکە شەڕ بکەیت، واز لەمن بێنە. کوڕی عەوف لەگەڵ ئەوان شەڕی کرد و خەواریج خۆڕاگریان کرد. حەوسەرە لەگەڵ عەبداللە کوڕی عەوف دەرگیر بو. کوڕی عەوف ئەوی کوشت و هاوەڵانی کوشتار کرد جگە لەو پەنجا کەس کە بۆ کوفە ڕۆشتن. ئەم شەڕە لەجەمادی الاولی ساڵی چل و یەك / سێپتامبەری ٦٦١ زایینی رویدا. کوڕی عەوف کاتێك ئاوچاوی حەوەسەرەی بینی، زانی نوێژی زۆر خوێندوە و لەکوشتنی ئەو پەشیمان بویەوەو و وتی:

قتلت اخا بنی اسد سفاها — لعمر ابی فما لقیت رشدی

قتلت مصلیا محیاء لیل — طویل الحزن ذابر و قصد

قتلت اخا تقی لانال دنیا — و ذاك لسقوتی و عثار جدی

فهب لی توبة یا رب و اغفر — لما قارفت من خطا و عمد

یانی: زادەی بەنی ئەسەدم بەنەزانی کوشت و بەگیانی خۆم بەرێگەی راست نەگەیشتم. من پیاوێکی شەو زیندو و نوێژکەرم کوشت کەخەمی زۆری لەناو دڵەکان بەجێهێشت و چاکەکار بو و ئاهەنگی چاکیەکانی دەکرد. پیاوێکی خۆپارێزم کوشت تا بەمەبەستەکانی ئەم دنیا بگەم و ئەمە لەبەختی ڕەشی من و هەڵەی بەختم بو. خواوەندا بەتۆبەکەی من رازی بە و لەمن خۆشبە چونکە بەمەبەستەوە گوناح و تاوانم ئەنجامدا.

## شۆڕشی فەروە کوڕی نەوفل و کوژرانی ئەو

بەدوای بەرێکەوتنی معاویە، فەروە کوڕی نەوفلی ئەشجەعی ڕووبەڕوی موغەیرە کوڕی شەعبە بویەوە. موغەیرە چەندین سواری بەسەرکردایەتی شەبەس کوڕی ڕێبعی یا مەعقەل کوڕی قەیس بۆ شەڕی ئەوان رەوانە کرد. ئەوی لەشارەزور گرت و کوشتی. دەستەیەك دەڵێن: لەشوێنێك لەسواد کوژرا.

## بەسەرهاتی شەبیب کوڕی بەجرە

شەبیب لەکاتی کوژرانی عەلی لەگەڵ کوڕی مولجەمدا بو. کاتێك معاویە هاتە ناو کوفە، کوڕی بەجرە بۆ نزیك کەوتنەوە لەو لێی نزیك کەوتەوە و وتی: من و کوڕی مولجەم عەلیمان کوشت. معاویە ترساو لەناو کۆڕەکەدا هەستا و ڕۆشتە ماڵەکەی خۆی و پەیامی بۆ خەڵکی ئەشجەع نارد و وتی: ئەگەر شەبیب ببینم یا ببیستم لەبەر دەرگای ماڵەکەی منە، هەموتان لەناو دەبەم. ئەو لەم شارە دور بکەنەوە. لەمەدوا شەبیب شەوانە بەتاریکی دەهاتەدەر و هەر کەسێکی دەبینی، دەیکوشت. کاتێك موغەیرە کوڕی شەعبە بوبەفەرمانداری کوفە، شەبیب لەقف ڕۆشتە لای ئەو. (قف) شوێنێکە لەنزیکی کوفە. موغەیرە چەندین سواری بەسەرکردایەتی خالید کوڕی عورفەتە یا مەعقەل کوڕی قەیس بۆ شەڕی ئەو رەوانە کرد. شەڕ دەستی پێکرد و شەبیب و هاورێکانی کوژران.

## بەسەرهاتی موعینی خارجی

موغەیرە کوڕی شەعبەیان ئاگادار کردەوە کەموعین کوڕی عەبداللە، پیاوێك لەهۆزی بەنی مەحارب، ئاهەنگی شۆڕشی لەسەردایە. ناوی ئەو (مەعن) بو کەکورتیان کردەوە و بەموعین ناویان دەبرد. موغەیرە کەسی بۆ لای ئەو و هاوڕێکانی ڕەوانە کرد و گرتیان و خستیانە زیندانەوە. موغەیرە نامەی بۆ معاویە نوسی و ئەوەی لەبەسەرهاتەکەی موعین ئاگادار کردەوە. معاویە وتی: ئەگەر شایەتی بدات کەمن(جێگری پێغەمبەرم) ئازادی بکە. موغەیرە بانگی کرد و لێی پرسی: ئایا شایەتی دەدەیت معاویە جێگری پێغەمبەر و سەروەری باوەڕدارانە؟ موعین وتی: شایەتی دەدەم کەخوای گەورە ڕاست و دروستە، بێ گومان ڕۆژی کۆتایی دێت و خوا مردوەکان لەناو گۆڕەکان زیندو دەکاتەوە. موغەیرە فەرمانیدا و کوشتیان. قەبیصەی هیلالی ئەوی کوشت. کاتێك ڕۆژگاری بیشر کوڕی مەروان گەیشت، پیاوێك لەخەواریج لەبەردەرگای ماڵی قەبیصە دانیشت تا هاتەدەر و دواتر کوشتی. کەس نەیزانی بکوژەکەی قەبیصە کێیە تا ئەو کاتەی لەگەڵ شەبیب کوڕی یەزید شۆڕشی کرد و کاتێك گەیشتە کوفە، وتی: ئەی دوژمنانی خوا، من بکوژی قەبیصەم!

## شۆڕشی باوکی مریەم

دواتر باوکی مریەم، خزمی بەنی حارس کوڕی کەعب، هاوڕێ لەگەڵ دوژن شۆڕشی کرد: قەتام و کوحەیلە. ئەو یەکەم پیاو بو ژنانی بۆ شۆڕش هاندا. باوکی بیلال کوڕی ئودیە ئەم کارەی ئەوی بەناڕەوا زانی. باوکی مریم وتی: ژنان هاوڕێ لەگەڵ پێغەمبەری خوا و شان بەشانی موسوڵمانان لەشام شەڕیان کرد. من ئەم دوانە دەگەڕێنمەوە. دواتر ئەو ژنانەی گەڕاندەوە. موغەیرە جابری بەجەلی بۆ شەڕی ئەو ڕەوانە کرد و باوکی مریەم و هاوڕێکانی لەبادوریا کوژران.

## شۆڕشی باوکی لەیلا

باوکی لەیلا پیاوێکی ڕەش و درێژ بو. بەهەردو دەست دەرگای مزگەوتی کوفەی گرت و لەم کاتەدا دەستەیەك لەگەورەکان لەناو مزگەوت دانیشتبون. ئەو بەدەنگی بەرز هاواری کرد: ((فەرمانڕەوایی تایبەتە بەخوا)) (ئەمە دروشمی خەواریج بو). کەس گرنگی پێنەدا. شۆڕشی دەست پێکرد و هاورێ لەگەڵ ئەو سی پیاو لەخزمانی هۆزەکان هاتنەدەر. موغەیرە مەعقەل کوڕی قەیسی ریاحی بۆ شەڕی ئەو ڕەوانە کرد و ئەوی لەساڵی ٤٢/ ٦٦٢ زایینی لەسواد کوشت.

## دەست نیشان کردنی موغەیرە کوڕی شەعبە وەك فەرمانداری کوفە

لەم ساڵەدا معاویە عەبدالله کوڕی عەمرۆعاصی وەك فەرمانداری کوفە دەستنیشان کرد. موغەیرە کوڕی شەعبە هاتە لای و پێی وت: عەبداللەت وەك فەرمانڕەوایی کوفە دەستنیشان کرد و فەرمانڕەوایی میسرت بەخشی بەباوکی، تۆ فەرمانڕەوایەك لەناو ددانەکانی دو شێردایت. معاویە ئەوی لەسەر کار لابرد و موغەیرەی لەشوێنەکەی ئەو دانا. عەمرۆعاصیان لەم وتەی موغەیرە ئاگادار کردەوە. عەمرۆعاص ڕۆشتە لای معاویە و وتی: موغەیرەت بۆ کۆکردنەوەی باج دەست نیشان کرد، ئەو سامان کۆدەکاتەوە و ناتوانیت یەك درەمی لێ بستێنیت. پیاوێك بۆ ئەم کارە دابنێ، لەتۆ بترسێت و خۆپارێزبێت. معاویە موغەیرەی لەم کارە دورخستەوە و تەنیا پێشنوێژی کردنی بەو سپارد.

کاتێك موغەیرە لەکوفە هاتە سەرکار، کەسیر کوڕی شەهابی وەك فەرمانڕەوایی ڕەی دەست نیشان کرد. ئەو لەسەر تەختی وتاردانی شاری ڕەی بەردەوام ئیهانەی عەلی دەکرد. کەسیر کوڕی شەهاب لەپۆستەکەی مایەوە تا ئەو کاتەی زیاد کوڕی ئوبیە بو بەفەرمانداری کوفە. زیاد بەهێزی کرد. ئەو لەگەڵ دەیلەمیەکان شەڕی کرد و عەبدالله کوڕی حەجاجی تەغلەبی ئەوی هاورێیەتی دەکرد. پیاوێکی دەیلەمی کوشت و هەمو کەل و پەل و کەرەستەکانی ئەوی هەڵگرت. کەسیر ئەو شتانەی لێ سەندەوە. ئەو پیاوە سوێندی دا تا بۆی بگەڕێنێتەوە بەڵام کەسیر ئەو کارەی نەکرد. پیاو

بەنهێنی لەسەر ڕێگاکەی دانیشت و بەشمشێر یا داردەست لەناوچاوی دا و شکاندی. دواتر وتی:

| | |
|---|---|
| من مبلغ افناء خندف اننی | ادرکت طائلتی من ابن شهاب |
| ادرکته لیلا بعقوة داره | فضربته قد ما علی الانیاب |
| هلا خشیت و انت عاد ظالم | بقصور ابهر اسرتی و عقابی |

یانی: کێیە لەمنەوە پەیامێك بۆ گەورەکانی خیندێف ببات و بڵێت کەمن قەرزەکەی خۆم لەکوڕی شەهاب وەرگرتەوە. شەوانە ئەوم لەبەردەرگای ماڵەکەی گرت و دەم و دان و روخساریم شکاند. تۆ کەپیاوێکی ستەمکاریت، بۆ لەناو کۆشکەکانی ئەبهەر لەکەسانی من و لەسزای من نەترسایت.

## فەرمانداری بوسر لەبەسرە

لەم ساڵەدا بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا بوبەفەرمانداری بەسرە.

• هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو کاتێك حەسەن لەسەرەتاکانی ساڵی چل ویەك /٦٦١ زایینی لەگەڵ معاویە ئاشتی کرد و حومران کوڕی ئەبان وەك فەرمانداری بەسرە مایەوە و بەسەریدا زاڵبو، معاویە کوڕی ئەبی ئەرتای بەرەو لای ئەو رەوانە کرد و فەرمانی پێدا زیاد کوڕی نوبیە بکوژێت. زیاد فەرمانداری فارس بو. عەلی کوڕی ئەبی تالب بۆ ئەو ناوچەیە، رەوانەی کرد. کاتێك بوسر گەیشتە بەسرە، وتارێکی پێشکەش کرد. لەوتارەکەیدا جوێنی بەعەلیدا و وتی: هەرپیاوێك کەگومان دەکات من راستگۆ یا درۆزنم، سوێندی دەدەم بەخوا راستی و درۆکانی من ئاشکرا بکات. ئەبو بەکرە وتی: سوێند بەخوا، تەنیا بەدرۆزنت دەزانین. دەڵێت: بوسر فەرمانیدا بیخنکێنن. ئەبولۆلۆی زەببی هەستا و بەهانایەوە و چو و زیانی لێ دورخستەوە. ئەبو بەکرە سەد جەریب زەوی پێبەخشی. بەئەبوبەکرەیان وت: بۆ ئەو کارەت کرد؟ وتی: ئێمەی بەخوا سوێنددا و ئەوسا راستیەکانی پێ نەڵێین؟

لەم کاتەدا معاویە نامەیەکی بۆ زیاد کوڕی نوبیە نوسی و وتی: لای تۆ ئەندازەیەك لەسامانی خوا کۆبۆتەوە، ئەوەی لەدەستی تۆدایە، رەوانەی بکە. زیاد وەڵامی دایەوە: لای من هیچ نەماوەتەوە و هەرچیم هەبو، لەڕێگای خوادا خەرج کرد و پاشماوەکەیم

لەشوێنێکدا داناوە تا ئەگەر پێشهاتێکی چاوەڕوان نەکراو روبدات، بتوانم کەڵکی لێوەربگرم، ئەوەی زیادی بو، بۆ عەلی کوڕی ئەبی تالیب رەوانە کرد. معاویە وتی: بۆ لای ئێمە وەرە تا لەکاروبارەکانت بکۆڵینەوە و ئەگەر لەنێوان ئێمەدا پەیمانێکی بەهێز بێت لەسەر ئەو بنەمایە هەڵس و کەوت دەکەین و گەرنە تۆ بۆ پەناگە و شوێنی خۆت دەڕۆیتەوە. زیاد بەم داوایە رازی نەبو. بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا منداڵە گەورەکانی زیادی بازداشت کرد و لەناو ئەوان: عەبدولرەحمان کوڕی زیاد، عوبەیداللە کوڕی زیاد (بکوژەکەی حسەین کوڕی عەلی) و عەباد کوڕی زیاد. ئەو بۆ زیادی نوسی: یا بێ چەند و چون دەڕۆیتە لای سەروەری باوەڕداران، یا کوڕەکانت دەکوژم. زیاد وەڵامی دایەوە، لەشوێنەکەی خۆم ناجوڵێم، تا خوا لەنێوان من و سەروەری تۆ داوەری بکات. ئەگەر کوڕەکانم بکوژیت، گەڕانەوەی هەموان بۆ لای خوایە و لەبەردەممان رۆژی هەستانەوە. بوسر بڕیاریدا ئەوان بکوژێت. ئەبوبەکرە ڕۆشتە لای و پێی وت: کوڕەکانی براکەمت بێ گوناح گرتوە، حەسەن لەگەڵ معاویە ئاشتی کردوە. لەسەر ئەو بنەمایەی هاوەڵانی عەلی لەهەر شوێنێك هەرچیان کردوە و بردوە، لەزیان بەدور بن، تۆ نەدەتوانی زیان بە باوکیان بگەیێنیت نە بەخۆیان. ئەبوبەکرە داوای چەند رۆژ مۆڵەتی کرد تا بڕوات و نامەی معاویە بێنێت. ئەبوبەکرە بەرەو لای معاویە لەکوفە غاریدا و کاتێك ڕۆشتە لای ئەو وتی: ئەی معاویە، خەڵك پەیمانی خۆیان لەسەر بنەمای کوشتنی منداڵەکان بەتۆ نەداوە! معاویە پرسی: ئەی ئەبو بەکرە، مەبەستت چیە؟ وتی: بوسر دەیەوێت کوڕەکانی براکەم زیاد سەر ببڕێت. معاویە نامەی نوسی و فەرمانیدا ئەوان ئازاد بکەن. ئەبوبەکرە لەرۆژی دیاریکراو گەیشتە بەسرە و بینی بوسر کوڕەکانی زیادی لەکاتی هەڵاتنی خۆر هێناوەتەدەر تا سەریان ببڕێت. خەڵك کۆببونەوە و چاوەڕوانی گەڕانەوەی ئەبوبەکرەیان دەکرد و لەناکاو بینیان سوار لەسەر ئەسپێکی تاتاری لەدوردەستەکانەوە دەرکەوتوە و بەردەوام ئازاری چوارپێکەی خۆی دەدات تا زووتر خۆی بگەیێنێت. ئەبوبەکرە لەچوارپێکەی دابەزی و وتی: خەوا گەورەیە و خەڵکیش ئەم وتەیان هێنایە سەرزمان. ئەو بەردەوان غاری دەکرد وپێش کوژرانی ئەوان کوڕی ئەبی ئەرتا بینی و نامەکەی معاویەی پێدا وئەوانی ئازاد کرد.

معاویە دوای کوژرانی عەلی نامەی بۆ زیاد نوسی و ئەوی ترساندبو. زیاد لەناو خەڵك

وتارێکی پێشکەش کرد و وتی: سەرم سوڕماوە لەکوڕی ژنی جەرگ خۆر و پەنادەری دوڕوەکان وسەرکردەی سەگەکان کەنامەی نوسیوە و دەمترسێنێت هەرچەندە لەنێوان من وئەو دو کوڕە مامەکەی پێغەمبەری خوا ( کوڕی عەباس و حەسەن کوڕی عەلی) حەفتا هەزار پیاوی شەرکەری شمشێر بەدەستن! سوێند بەخوا ئەگەر بتوانێت خۆی بەمن بگەیێنێت، من وەك بەهێزترین شمشێر بەدەستەکان دەبینێت. کاتێك حەسەن لەگەڵ معاویە ئاشتی کرد و معاویە ڕۆشتە کوفە، زیاد لەقەلآیەك (قەلآی زیاد) پەنای گرت.

ئەوەی گومان دەکات لەم نامەیەدا، مەبەستی زیاد عەبدالله کوڕی عەباسە، گومانێکی هەڵە لەسەردا پەروەردە دەکات چونکە کوڕی عەباس لەژیانی عەلی لێی جیابویەوە.

دەستەیەك دەڵێن: معاویە ئەم نامەی کاتێك بۆ زیاد نوسی، هێشتا عەلی کوڕی ئەبی تالب زیندوبو و زیاد ئەم وتارەی لەوکاتەدا پێشکەش کرد و لەوتەکەی خۆی عەلی وەك کوڕە مامی پێغەمبەر ناوبرد. زیاد نامەی بۆ عەلی نوسی و لەم کارەی معاویە ئاگاداری کردەوە و عەلی وەلآمێکی دورودرێژی دایەوە. لەکاتی پەیوەست بونی زیاد بەمعاویە ئاماژەی پێ دەدەین.

## فەرمانداری کوڕی عامر لەبەسرە بۆ معاویە

معاویە بڕیاریدا عەتەبە کوڕی ئەبی سوفیان وەك فەرمانداری بەسرە دەست نیشان بکات. کوڕی عامر گفتوگۆی لەگەڵدا کرد و وتی: من لەبەسرە سامانی زۆرم بەجێهێشتوە، ئەگەر من وەك فەرمانداری بەسرە دەست نیشان نەکەیت، هەمو سامانەکانم بەفیڕۆ دەچێت. معاویە ئەوی وەك فەرمانداری بەسرە دەست نیشان کرد. ئەو لەکۆتایی ساڵی چل و یەك /٦٦١ زاییینی ڕۆشتە ئەو شارە. معاویە خوراسان و سیستانی پەیوەستی فەرمانڕەواییەکەی ئەو کرد. ئەو حەبیب کوڕی شەهابی کردە سەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی و عێمەیرە کوڕی یەسرب برای عەمرۆی وەك سەرپەرەستی دامەزراوەی داد دەستنیشان کرد. لەگێڕانەوەی شەڕی وشتر ئاماژەی پێدرا کەعێمەیرە لەم شەڕەدا کوژرا. دەستەیەك دەڵێن: کوژراو عەمرۆ بو. و خوا دەزانێت کامیان ڕاستە.

## فەرمانداری قەیس کوڕی هەیسەم لەخوراسان

کوڕی عامر لەم ساڵەدا قەیس کوڕی هەیسەمی سولەمی وەك فەرمانداری خوراسان دەست نیشان کرد. لەم کاتەدا خەڵکی بادغیس وهەرات و پوشەنگ پەیمانەکەی خۆیان شکاندبو. ئەو بەرەو بەڵخ بەڕێکەوت و(نەوبەهاری) نەوێی وێران کرد. ئەو کەسەی ئەم کارەی گرتە ئەستۆ، عەتا کوڕی سایب لەبەنی لەیس بو کەپێیان دەوت (خشك) چونکە یەکەم کەس لەموسوڵمانان بو لەدەروازەی خشکەوە ڕۆشتە ناو شاری هەرات و لەسەر سێ پرد لەپردەکانی بەڵخ لەیەك فەرسەخی شار پردێکی هەڵبەست کەپێیان دەوت (پردەکانی عەتا).

دواتر خەڵکی بەڵخ خوازیاری ئاشتی بون و پەیمانیان بەست گوێڕایەڵ بن و قەیس لەگەڵ ئەوان ئاشتی کرد. دەستەیەك دەڵێن: رەبیع کوڕی زیاد لەساڵی ٥١/ ٦٧١ زایینی لەگەڵ ئەوان پەیمانی ئاشتی بەست. لەکاتی خۆیدا ئاماژەی پێدەدەین. قەیس ڕۆشتە لای کوڕی عامر، کوڕی عامر لێیدا و خستیە زیندانەوە و عەبدالله کوڕی خازمی وەك فەرماندار دەست نیشان کرد. خەڵکی هەرات و بادغیس و پوشەنگ پەیکی خۆیان رەوانە کرد و داوای ئەمان و ئاشتیان کرد. ئەو لەگەڵ ئەوان پەیمانی ئاشتی بەست و بەشێك لەسامانەکانی بۆ کوڕی عامر رەوانە کرد.

## شۆڕشی سەهم کوڕی غالب

لەم ساڵەدا سەهم کوڕی غالبی هوجەیمی لەگەڵ حەفتا پیاو دژی کوڕی عامر شۆڕشی کرد. یەکێك لەوان خەتەیمی باهلی بو کەناوەکەی خۆی یەزید کوڕی مالکە. لەبەر ئەوە پێیان دەوت (خەتیم) (لوت شکاو) چونکە لێدانێك بەر روخساری کەوتبو. ئەوان لەنێوان دو پرد و بەسرە دابەزین. عوبادە کوڕی قورصی لەیسی کە لەشەڕ لەرێگای خوا دەگەڕایەوە، لەگەڵ کوڕەکەی و کوڕی براکەی لای ئەوان تێپەڕی کرد. خەواریج پرسیان: کێن؟ وتیان: خەڵکانێکی موسوڵمانین. خەواریج وتیان: درۆ دەکەن. عوبادە وتی: پەنا بەخوا، ئەوەی پێغەمبەری خوا پێی رازی بو، پێی رازی بن. من ئەوم بەدرۆزن ناوبرد و شەڕم لەگەڵدا کرد و دواتر ڕۆشتمە لای ئەو باوەڕم هێنا وئەو رازی

بو. خەواریج وتیان: خوا نەناس و بێ باوەڕن. ئەویان لەگەڵ کوڕەکەی و کوڕی براکەیدا کوشت. کوڕی عامر خۆی بۆ شەڕی ئەوان ڕۆیشت و شەڕی لەگەڵ کردن و ژمارەیەك لەوانی کوشت و پاشماوەکانیان کەخەتیم و سەهم لەناویاندا بون، پەنایان بۆ دارستانێك برد. کوڕی عامر ئەمانی پێ پێشنیار کرد و رازی بون. ئەمانی پێبەخشین و ئەوان گەڕانەوە. معاویە نامەی بۆ نوسی و فەرمانی کوشتنی ئەوانی دەرکرد. کوڕی عامر وەڵامی دایەوە: من لەلایەن تۆوە ئەمانم پێ بەخشیون.

کاتێك لەساڵی چل و پێنج / ٦٦٥ زایینی زیاد کوڕی نوبیە بو بەفەرمانداری بەسرە، سەهم و خەتیم هەلاتن و رویان لەئەهواز کرد. دەستەیەك لەدەوری سەهم کۆبونەوە و ئەو هاورێ لەگەڵ ئەوان روی لەبەسرە کرد و دەستەیەك لەخەڵکانیان گرت. ئەوان وتیان: جولەکەین. ئەوانی ئازاد کرد (چونکە ئەگەر دەیانوت موسوڵمانین، ئەوانی سەر دەبڕی). ئەو سەعد کۆیلەی قودامە کوڕی مەزعونی کوشت. کاتێك گەیشتە شاری بەسرە، هاورێکانی لەدەوری ئەو بلاوەیان لێکرد و سەهم خۆی داشارد. دەستەیەك دەڵێن: ئەوان دوای خۆشاردنەوەی سەهم بلاوەیان لێکرد. ئەو داوای ئەمانی کرد و گومانی کرد ئەوەی کوڕی عامر پێی بەخشی، زیادیش پێی دەبەخشێت. کوڕی زیاد ئەوی ئەمان نەدا و بەدوایدا گەڕا و دەستەیەك جێگەکەی ئەویان نیشاندا و زیاد گرتی و کوشتی و لەماڵەکەیدا لەداریدا.

دەستەیەك دەڵێن: بەردەوام بەنهێنی دەژیا تا زیاد مرد و عوبەیدالله کوڕی زیاد لەساڵی ٥٤/ ٦٧٤ زایینی ئەوی گرت و لەداریدا. دەستەیەك دەڵێن: پێش ئەمە رویدا. پیاوێك لەخەواریج وتی:

فان تكن الاحزاب باؤوا بصلبه                فلا يبعدن الله سهم كوري غالب

یانی: ئەگەر ئەمانە توانیان لەداری بدەن، ئاگادار بن کەخواوەند سەهم کوڕی غالب لەسەری خۆی دور کاتەوە.

بەڵام خەتیم، زیاد لەعوبادە سەبارەت بەکوشتنی ئەو پرسیاری کرد کەوتی: هیچ نازانم. ئەوی ردوانەی بەحرەین کرد و دواتر گەڕاندیەوە.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا عەلی کوڕی عەبداللە کوڕی عەباس لەدایك بو. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی چل /٦٦٠ زایینی چاوی بەدنیا هەڵهێنا و ئەمە پێش کوژرانی عەلی بو. وتاری یەکەم راسترە. ئەویان لەبەر ناوی عەلی کوڕی ئەبی تالب بەو ناوە ناونا. کوڕی عەباس وتی: ئەوم بەناوی خۆشەویسترینی خەڵکانەوە ناو نا.

لەم ساڵەدا عەتەبە کوڕی ئەبی سوفیان یا عەنبەسە کوڕی ئەبی سوفیان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا عەمرۆ کوڕی عاص کوڕە پورەکەی خۆی عوقەبە کوڕی نافع کوڕی عەبدقەیسی وەك فەرمانڕەوایی ئەفریقیە دەست نیشان کرد و بەمشێوەیە سەرزەمینەکانی لواتە و مەزاتە ملکەچی بون. خەڵکی ئەم شارانە سەرەتا فەرمانیان برد و دواتر لەدین هەڵگەڕانەوە. ئەو لەهەمان ساڵ شەڕی لەگەڵ کردن و دەستەیەکی فراوانی لێ کوشتار کردن و دەستەیەکی بەئەسیری گرت و دواتر لەساڵی چل و دو /٦٦٢ زایینی هێرشی کردە سەر غودامس و کوشتاری کرد و دیلی گرت و لەساڵی چل و سێ / ٦٦٣ زایینی دەستی بەسەر یەکێك لەشارەکانی سودان گرت. هەروەها وەدانی گرت کەهەمان بەرقەیە. دەستی بەسەر هەمو سەرزەمینی بەربەریەکانیشدا گرت. ئەو لەساڵی پەنجا /٦٧٠ زایینی بناغەی شاری قیراوانی دانا. بەخواستی خوا لەکاتی خۆیدا ئاماژەی پێدەدەین.

هەروەا لەم ساڵەدا شاعیر لەبید کوڕی رەبیعە مرد. دەستەیەك دەڵێن: ئەو رۆژە مرد کەمعاویە هاتە ناو کوفە و لەم کاتەدا تەمەنی سەد و پەنجا و حەوت ساڵ بو. دەستەیەك دەڵێن: لەکاتی خەلافەتی عوسمان مرد و ئەو چاوی بەپێغەمبەر کەوتوە. لەو رۆژەوەی باوەڕی هێنا، شێعر وتنی پشت گوێ خست.

## روداوەکانی ساڵی چل و دوەمی کۆچی ( ٦٦٢ زایینی )

لەم ساڵەدا موسوڵمانان هێرشیان کردە سەر لان و رۆمیان کردە ئامانجی هێرشەکانی خۆیان. بە قورسترین شێوە رۆمیەکانیان شکەستدا و دەستەیەکی فراوان لەبەتریقەکانی ئەوانیان کوشت.

بەوتەی هەندێ کەس، لەم ساڵەدا حەجاج کوڕی یوسف چاوی بەدنیا هەڵهێنا.

هەروەها لەم ساڵەدا معاویە مەروان کوڕی حەکەمی وەك فەرمانداری مەدینە دەست نیشان کرد و خالید کوڕی عاص کوڕی هاشمی وەك فەرمانداری مەککە. مەروان داوای لەعەبداللە کوڕی حارس کوڕی نەوفل کرد سەرپەرەستی دامەزراوەی داد بێت.

فەرمانداری کوفە موغەیرە کوڕی شەعبە وسەرپەرەستی دامەزراوەی داد شورەیح و فەرمانداری خوراسان قەیس کوڕی هەیسەم بو. کوڕی عامر قەیس کوڕی هەیسەمی هێنایە سەر تەخت. دەستەیەك دەڵێن: کاتێك کاروبارەکان بۆ معاویە ئارامیان گرت، قەیسی کردە فەرمانداری خوراسان و کاتێك کوڕی عامر بو بەفەرمانداری بەسرە، قەیسی لەپۆستەکەیدا هێشتەوە.

## بزوتنەوەی خەواریج

لەم ساڵەدا خەواریج شۆڕشیان کرد. ئەوان هەڵاتوانی شەڕی نەهرەوان و بریندارەکانی ئەو شەڕە بون کەباش بونەوە و عەلی لەوان خۆش بو. هۆکاری شۆڕشەکەیان ئەوە بو حەیان کوڕی زەبیانی سولەمی پیاوێك بو لەخەواریج کەنیوە گیان لەگۆڕەپانی نەهرەوان بڕایەدەر. کاتێك چاك بویەوە، هاورێ لەگەڵ پیاوە شەرکەرەکانی خۆی بەرەو رەی بەرێکەوت. ئەوان لەوێ مانەوە تا هەواڵی کوژرانی عەلیان پێگەیشت. سیانزە کەس بون کەیەکیان سالم کوڕی رەبیعەی عەبەسی بو. حەیان ئەوانی لەکوژرانی عەلی ئاگادار کردەوە و سالم وتی: خۆش بێت ئەو دەستەی شمشێری بۆ کوشتنی ئەو بەرز کردەوە. ئەوان بۆ کوژرانی ئەو سوپاسی خوایان کرد. ماوەیەك دواتر سالم لەئایینی خەواریج هەڵگەڕایەوە. حەیان ئەوانی بۆ شۆڕش و شەڕ دژی موسوڵمانان هاندا و رویان لەکوفە کرد و لەوێ مانەوە تا معاویە ڕۆشتە ئەو شارە و

موغەیرە کوڕی شەعبەی وەك فەرماندار دەست نیشان کرد. معاویە خوازیاری ئارامی و ئاسایش بوو لەبەر ئەمە هەڵس و کەوتێکی نەرم و نیانی لەگەڵ خەڵك گرتەبەر. کەسێك دەڕۆشتە لای و دەیوت: فلآن کەس لەشوێنکەوتوانی عەلیە و فیسارە کەس لەسەر بڕوای خەواریج ژیان بەسەر دەبات. معاویە دەیوت:خوا بەم شێوە فەرمانی داوە کەخەڵك لەئەندێشە و باوەڕەکان ناسازگار و جۆراوجۆر بن، خوا خۆی لەنێوان ئەوان داوەری دەکات. خەڵك لەو ئارامیان پێبڕا.

خەواریج یەکیان دەبینی و شوێنی براکانیان لەنەهرەوان بیر دەهێنایەوە. ئەوان لەسەر سێ کەس هاوپەیمان بون: موستەوردی کوڕی عەلەفە تەیمی لەتەیم ئەلرباب، مەعاز کوڕی جوەینی تایی (کوڕە مامی زەید کوڕی حوصەین کە لەشەڕی نەهرەوان کوژرا) و حەیان کوڕی زوبیانی سولەمی. ژمارەیان گەیشتە چوارسەد کەس و لەناو خۆیاندا راوێژیان کرد بۆ ئەوەی یەکێك وەك رێبەری خۆیان هەڵبژێرن. کەس بەفەرماندەیی رازی نەدەبو. دواتر رێککەوتن و موستەوردیان وەك فەرماندەی خۆیان هەڵبژارد و پەیمانیان لەگەڵ بەست. ئەمە لەجەمادی الثانی / سێپتامبەر – ئۆکتۆبەری ٦٦٢ زایینی رویدا. بۆ شۆڕش ئامادە بون و شوێنێکیان بۆ کۆبونەوە دیاری کرد. شۆڕشی ئەوان لەیەکی شەعبانی ساڵی چل و سێ / ٨ نۆڤەمبەری ٦٦٣ زایینی رویدا.

## ڕۆیشتنی زیاد بۆ لای معاویە

لەم ساڵەدا زیاد کوڕی ئوبیە لەفارسەوە هاتە لای معاویە.

هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو زیاد سامانەکەی خۆی لای عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکرە دانابو و عەبدولرەحمان سەرپەرەستی سامانەکانی ئەوی لەبەسرە لەدەستابو. معاویە بەمەی زانی. موغەیرە کوڕی شەعبەی رەوانە کرد تا ئەندازە و فراوانی سامانەکەی بزانێت. ئەو عەبدولرەحمانی گرت و وتی: ئەگەر باوکت لەحەقی مندا خراپەی کردوە، مامی تۆ یانی زیاد چاکەکی زۆری لەگەڵدا کردوم. ئەو بۆ معاویەی نوسی: من لەدەستی عەبدولرەحمان شتێکی ئەوتۆم نەبینی گرتنەکەی بەرەوا بزانم. معاویە بۆی نوسی: عەبدولرەحمان ئەشکەنجە بکە. موغەیرە مەبەستی ئەوەی کرد هیچ بیانوێك بۆ معاویە نەهێڵێتەوە (بێ ئەوەی معاویە ئەشکەنجە بکات) هەواڵی ئەم

کارە بەمعاویە گەیشت. موغەیرە بەعەبدولرەحمانی وت: ئەوەی لەدەستی خۆتدایە، بیپارێزە. پارچەیەکی هەوریشمینی خستە سەر روخساری و بەئاو تەڕی کرد و عەبدولرەحمان لەهۆش چو. سێ جار ئەم کارەی کرد و نامەی بۆ معاویە نوسی کە: من ئەشکەنجەم کرد بەلاّم هیچم دەست نەکەوت. ئەو لای خۆی رێزی زیاد کوڕی ئوبیەی گرت. دواتر موغەیرە ڕۆشتە لای معاویە، کاتێك معاویە ئەوی بینی وتی:

انما موجع سر المرو ان　　　　باح بالسر اخوه المنتصح

فاذا بحت بسر فالی　　　　ناصح یسترە او لا تبح

یانی: شوێنی سپاردنی نهێنی مرد (ئاشکرابو) ئەگەر بیەوێت ئاشکرای بکات، برای چاکەخوازی ئەوە. ئەگەر مەبەستی ئەوت کرد نهێنیەك ئاشکرا بکەیت، بەچاکەخوازی بیلێ تا بەنهێنی بیپارێزێت و گەرنە زمان بۆ وتنی مەکەرەوە؟

موغەیرە وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەگەر نهێنی خۆت بەمن بسپێریت، بەچاکەخوازێکی مێهرەبانت سپاردوە، ئەوە چیە و بە چ شێوەیەکە؟

معاویە وتی: دوێ شەو بیری زیاد کوڕی ئوبیە کەوتم و بەهێزی ئەوم لەبەرچاو تێپەڕاند و لەبەر ئەمە خەوم لێنەکەوت. موغەیرە وتی: زیاد لەوێ چ بەهایەکی هەیە؟ معاویە وتی: وشیارترینی خەڵکانی عەرەبە و سامانی خەڵکی فارس لەدەستی ئەودایە. کاروبارەکان سامان دەدات و چارەسەرەکان دەدۆزێتەوە. لەوە دەترسم لەگەڵ پیاوێك لەم بنەماڵە (بنەماڵەی عەلی) پەیمان ببەستێت و لەناکاو ببینم ئاگری شەڕی دژی من زیاتر لەجاران خۆش کردبێت. موغەیرە وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران ئایا رێگەم پێ دەدەیت بڕۆمە لای؟ وتی: بەڵێ، بڕۆ لای ئەو و بەشێوەیەکی نەرم و نیان هەڵس و کەوتی لەگەڵ بکە.

موغەیرە ڕۆشتە لای زیاد و پێی وت: کاتێك معاویە منی بۆ لای تۆ رەوانە کرد، ترس ئارامی لێ بڕیبو. تۆ باش دەزانی جگە لەحەسەن کوڕی عەلی کەس نەبو بتوانێت بەم کارە هەستێت و ئەویش لەگەڵ معاویە بەیعەتی کردوە. پێش ئەوەی هەمو کاروبارەکان جێگیر و سەقامیگر بێت، چارەیەك بۆ خۆت بدۆزەرەوە با ئەو کاتە نەگات کەپێویستی بەتۆ نەبێت. زیاد وتی: بۆچونی راست بەمن بڵێ و دورترین مەبەست بکەرە نیشانە چونکە راوێژکار، ئەمینی ئەو کەسەیە داوای رێنوێنی لێ دەکات.

موغەیرە وتی: پێم باشە پەیوەندی خۆت لەگەڵ ئەودا بەهێز بکەیت و رو بکەیتە دەربارەکەی ئەو تا خوا فەرمانی خۆی رەوانە بکات. دوای گەڕانەوەی موغەیرە، معاویە نامەی بۆ زیاد نوسی و ئەمانی پێ بەخشی. زیاد لەفارسەوە بەمەبەستی سەردانی دەرباری معاویە بەرێکەوت و مێنجاب کوڕی راشدی زەببی و حارسە کوڕی بەدری غودانی لەگەڵ ئەودا بون.

عەبداللە کوڕی عامر، عوبەیداللە کوڕی خازمی هاورێ لەگەڵ دەستەیەك بۆ فارس رەوانە کرد و وتی: ئەگەری هەیە لەرێگادا زیاد ببینیت و بازداشتی بکەیت. کوڕی خازم بەرێکەوت و لەئەرجان چاوی بە زیاد کەوت و جڵەوی ئەسپەکەی ئەوی گرت و وتی: ئەی زیاد، دابەزە. مێنجاب وتی: لەبەرچاومان ونبە ئەی کوڕی ژنی رەش روخسار و گەرنە دەستت بەجڵەوی ئەسپەکەوە دەبەستمەوە. لەناو ئەوان بگرە و بێنە بو. زیاد وتی: معاویە نامەی بۆ نوسیم و ئەمانی پێ بەخشیوم. کوڕی خازم ئازادی کرد و زیاد رۆشتە لای معاویە. معاویە سەبارەت بەسامانەکانی فارس پرسیاری لێکرد. زیاد ئاگاداری کردەوە کەچەندەی بۆ عەلی رەوانە کردوە و چەندەی لەرێگە پێویستەکاندا خەرج کردوە و چەندە لەسامانەکان لای ئەو ماوەتەوە. معاویە قسەکانی سەبارەت بەوەی خەرجی کردوە و ئەوەی لای ئەو ماوەتەوە، بەراست زانی و لێی وەرگرتەوە.

دەستەیەك دەڵێن: کاتێك زیاد بەمعاویەی وت برێك لەسامانەکان لای من ماوە و لەشوێنێکی بەهێزدا هەڵمگرتوە، معاویە سەری سوڕما و ئەو قسانەی لەگەڵ خۆیدا دوبارە کردوە. زیاد بۆ ئەو خەڵکەی سامانەکانی لای ئەوان دانابو، نامەی نوسی و بەوانی وت: ئێوە دەزانن چەندەم سامان لای ئێوە داناوە، نوسراوی خوا بێنە بیری خۆتان کەدەڵێت: ئێمە ئەمانەتیمان بەئاسمان و کێو و زەوی پێشنیار کرد، رازی نەبون هەڵیبگرن و ترسیان کەوتە دڵەوە، مرۆڤ رازی بو چونکە ستەمکارە و نەزان (احزاب /٧٢/٣٣). لەبەر ئەمە داواتان لێدەکەم ئەوەی لای ئێومیە، بیپارێزن. زیاد ئەو برە پارەی لای معاویە دیاری کردبو، دەست نیشان کرد و بەنێردراوەکەی خۆی وت لەگەڵ ئەو کەسانەی هەواڵدکان بۆ معاویە دەگوێزنەوە، گفتوگۆ بکات.

نێردراوەکە ئەم کارەی کرد و هەواڵەکە بڵاو بویەوە. کاتێك معاویە لەنامەکانی زیاد ئاگادار بویەوە، پێی وت: بەردەوام دەترسم فێڵت لێ کردبێتم، لەسەر بنەمای هەر

شتێك دڵت دەیخوازێت، لەگەڵ من ئاشتی بکە. ئەو لەسەر بنەمای شتێك پەیمانی لەگەڵ معاویە بەست و بۆی برد، بڕەکەی هەزار هەزار (یەك ملیۆن درەم) بو. زیاد کوڕی ئوبیە داوای مۆڵەتی لەمعاویە کرد تا لەکوفە بمێنێتەوە و معاویە ڕێگەی پێدا. موغەیرە ڕێزی زۆری لێگرت. معاویە نامەی بۆ موغەیرە نوسی و فەرمانی پێدا زیاد کوڕی ئوبیە و حوجر کوڕی عودەی و سولەیمان کوڕی صورد و شەبەس کوڕی رەبعی و کوڕی کەوا کوڕی حەمیق ناچار بکات لەنوێژی هەینیدا بەشدار بن. لەبەر ئەمە ئەوان دەهاتن ولەپشت سەری ئەو نوێژیان دەخوێند. بۆیە بەم کارە ناچاری کردن چونکە ئەوان شوێنکەوتوانی عەلی بون.

## بیر کردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا عەنبەسە کوڕی ئەبی سوفیان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا حەبیب کوڕی مەسلەمەی فێهری فەرمانداری معاویە لەئەرمەنستان، لەوێ کۆچی دوایی کرد. ئەو لەهەمو شەڕەکان لەبەرژەوەندی معاویە شەڕی کردبو.

لەم ساڵەدا عوسمان کوڕی تەڵحە کوڕی ئەبی تەڵحەی عەبدەری کەچاوی بەپێغەمبەر کەوتبو، ماڵئاوایی لەجیهان کرد.

لەم ساڵەدا روکانە کوڕی عەبد یەزید کوڕی هاشم کوڕی عەبدولموتەلیب مرد. ئەو بو لەگەڵ پێغەمبەر زۆرانی گرت.

هەروەها صەفوان کوڕی ئومەییە کوڕی خەلەف جومەحی لەم ساڵەدا ماڵئاوایی لەجیهان کرد. ئەویش چاوی بەپێغەمبەر کەوتبو.

هەروەها لەم ساڵەدا هانی کوڕی نیار کوڕی عەمرۆ ئەنساری خاڵی بورءِ کوڕی عازبِ لەبەدریەکان، مرد. دەستەیەك مەرگی ئەو بۆ ساڵی ٤٥ /٦٦٥ زایینی دەگێڕنەوە. ئەو لەبەیعەتی عەقەبە ئامادە بو.

## روداوەکانی ساڵی چل و سێی کۆچی (٦٦٣ زایینی)

لەم ساڵەدا بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا بۆ شەڕی رۆمیەکان ڕۆشتەدەر و زستانی لەسەرزەمینی رۆمیەکان بەسەر برد تا بە(وتەی واقدی) گەیشتە کۆنستانتین نۆپێل. دەستەیەك لەمێژوونوسان ئەمەیان بەناڕاست زانیوە و وتویانە: بوسر هەرگیز هیچ کات زستانی لەسەرزەمینی رۆمدا بەسەر نەبردوە.

لەم ساڵەدا لەرۆژی رۆژو شکاندن (جەژنی رۆژو شکاندن) ٦ ژانویەی ٦٦٤ زایینی عەمرۆ کوڕی عاص لەمیسر مرد. ئەو لەکاتی عومەردا چوار ساڵ، لەکاتی عوسمان چوار ساڵ و دو مانگ کەمتر و بۆ معاویە دو ساڵ و یەك مانگ کەمتر فەرمانڕەوایەتی ئەم سەرزەمینەی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا معاویە عەبداللە کوڕی عەمرۆعاصی وەك فەرمانداری میسر دەست نیشان کرد کە بۆ ماوەی دو ساڵ فەرمانڕەوایەتی ئەو سەرزەمینەی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا لەمانگی صەفەر / مەی ٦٦٣ زایینی موحەممەد کوڕی موسلیمە لەمەدینە کۆچی دوایی کرد و مەروان کوڕی حەکەم نوێژی لەسەر خوێند. ئەو حەفتا و حەوت ساڵ ژیا.

## کوژرانی موستەوردی خەواریج

لەم ساڵەدا موستەورد کوڕی عولەفەی تەیمی لەخەڵکی تیم ئەلرباب مرد. ئەم باسە لەگێڕانەوەی روداوەکانی ساڵی ٤٢ /٦٦٢ زایینی ئاماژە پێداوە کەبزوتنەوەی خەواریج سەریهەڵدا و ئەویان کردە سەر کردەی خۆیان و بەسەروەری باوەڕداران ناویان برد.

کاتێك ئەم ساڵە گەیشت، موغەیرە کوڕی شەعبەیان ئاگادار کردەوە کەئەوان لەماڵی حەیان کوڕی زوبیان سولەمی کۆبونەوە و هاوپەیمان بون تا لەیەکەمی شەعبان / ٨ نۆڤەمبەری ٦٦٣ زایینی شۆڕش دەست پێبکەن. موغەیرە سەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی قەبیصە کوڕی دەمونی رەوانە کرد کەڕۆشت و ماڵی حەیان و کەسەکانی ناو ماڵەکەی گەمارۆدا. بینی مەعاز کوڕی جومین لەگەڵ نزیکەی بیست کەس لای ئەون.

ژنەکەی کە(دایکی منداڵ) و لەمێردەکەی خۆی بێزار بو، هەستا و شمشێرەکانی ئەوانی هەڵگرت و لەناو نوێنەکاندا شاردیەوە. ئەوان هەستان تا شمشێرەکانیان هەڵبگرن بەڵام نەیاندۆزیەوە و خۆیان تەسلیمی پاسەوانەکان کرد. ئەوانیان بردە لای موغەیرە کەسەرەتا لێکۆڵینەوەی لەگەڵ کردن و لەبەر ئەوەی هیچ شتێکیان نەوت ئەوانی خستە زیندانەوە چونکە ئەوان وتیان: بۆ خوێندنەوەی قورئان کۆببوینەوە. ئەوان تای یەك ساڵ زیندانی بون و هاوتاکانیان بەسەرهاتی ئەوانیان بیست و بەترس و وشیاریەوە هەڵس و کەوتیان کرد. گەورەی ئەوان مەستوەردی خەواریج هاتەدەر و لەحیرە دابەزی و خەواریج هاتوچۆیان بۆ لای ئەو دەست پێکرد. حەجار کوڕی ئەبجەر ئەوانی بینی و ئەوان داوایان لێکرد هەمان شەو نهێنی ئەوان بەشاراوەیی بهێڵێتەوە. ئەو بەوانی وت: نهێنیەکەی ئێوە تا کۆتایی تەمەن دەپارێزم. لەگەڵ ئەمەیشدا ترسان موغەیرە کوڕی شەعبە لەچۆنیەتی کاری ئەوان ئاگادار بکاتەوە. لەبەر ئەمە بۆ ماڵی سولەیم کوڕی مەحدوجی عەبدی کەزاوای مەستوەرد بو، ڕۆشتن. حەجار هیچ کات نهێنیەکەی ئەوانی نەدرکاند.

هەواڵی کاری ئەوان بەموغەیرە گەیشت و ئاگادار بویەوە ئەوان دەیانەوێت لەو ڕۆژانەدا شۆڕش دەست پێبکەن. ئەو لەناو خەڵکەکەی وتارێکی پێش کەش کرد، سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: ئێوە باش دەزانن من بۆ کۆمەڵانی خەڵك بەردەوام خوازیاری بەختەوەری و کامەرانی دەکەم و ئازار و زیانم لەئێوە دور کردۆتەوە. لەسەرەتاوە ترسی ئەوم بو ئەم شێوازە، فێرکاریەکەی نابەجێ بۆ نەزانەکانی ئێوە بێت و دەترسام چارەیەکم جگە لەوە نەبێت کەفەرمانێکی خۆپارێزم بەگوناحی نەزانەکان لەناو بردبێت. ئێستا فەرمان بەئێوە دەدەم نەزانەکانی خۆتان لەم کارە بەدور بگرن پێش ئەوەی تاقی کردنەوە و گرفتاری داوێنی هەموان بگرێت. ئاگادار بوینەتەوە چەند کەسێك لەپیاوان دەیانەوێت لەم شارەدا دوبەرەکی دروست بکەن و ناسازگاری دەست پێبکەن. سوێند بەخوا، ئەوان لەناو هیچ کام لەخەڵکانی عەرەب پەنا نادرێن مەگەر ئەوەی لەناویان ببەم و بیانکەم بەوانەیەك بۆ داهاتوان.

مەعقەل کوڕی قەیسی ریاحی هەستا و وتی: ئەی فەرماندار، ئێمە لەناو و نیشانی ئەوان ئاگادار بکەرەوە. ئەگەر لەخەڵکانی ئێمە بن، قورسایی ئەو کارە لەسەر شانی تۆ

هەڵدەگرین و ئەگەر لەخەڵکانی ئێمە نەبن، فەرمان بەفەرمانبەران بدە هەر هۆزێك نەزانەکانیان بێننە لای تۆ. موغەیرە وتی: ناوی کەسیان بەمن نەوتوە. مەعقەل وتی: من قورسایی خەڵکەکەی خۆم لەسەر شانی تۆ هەڵدەگرم، دەبێت هەر سەرکردەیەك ئەو کارە بکات. موغەیرە سەرکردەکانی بانگ کرد و پێی وتن: دەبێت هەر کام لەئێوە چارەسەری خەڵکەکی بکات وەگەر نە سوێند بەخوا هەڵس و کەوت و شێوازی خۆم دەگۆڕم و شێوازێك دەگرمەبەر کەبەتەواوی لێی بێزارن.

هەرکام لەوان ڕۆشتە لای خەڵکەکەی خۆی سوێندیان دان تا ئەوانەی دەیانەوێت شۆڕش و ئاژاوە دەست پێبکەن، بەوان بناسێنن. صەعصەعە کوڕی صوحان ڕۆشتە لای خەڵکی عەبدقەیس (چونکە دەیزانی حەیان کوڕی زوبیان لەماڵی سولەیم کوڕی مەحدوج دابەزیوە) بەڵام پەسەندی نەکرد کەس لەخەڵکەکەی دەستگیر بکرێت چونکە لەخەڵکانی شام دور و لەباوەڕی ئەوان بێزار بو. هەروەها نەیدەویست هیچ بنەماڵەیەك لەخەڵکەکەی خۆی بڕەنجێنێت.. لەناو ئەواندا وتارێکی پێشکەش کرد و وتی: ئەی خەڵکینە، خوا، ئەو کاتەی لەپێشی دابەش دەکرد، بەهرەیەکی گەورەی بەئێوە بەخشی. ئێوە باوەڕتان بەئایینی هەڵبژێردراوی خوا کرد، پێغەمبەر و فریشتەکانتان پەسەند کرد و وەڵامی بانگەوازەکەی ئەوتان دایەوە. دواتر خۆڕاگر مانەوە تا پێغەمبەر لەم جیهانە ماڵئاوایی کرد. دوای ئەو، خەڵك لەناو خۆیاندا ناسازگاریان گرتەبەر، دەستەیەك مانەوە و دەستەیەك لەدین هەڵگەڕانەوە، دەستەیەك ئەوەی لەدڵیاندا بو ئاشکرایان کرد و دەستەیەك هیچیان نەوت و چاوەڕوانی داهاتویان دەکرد. ئێوە لەسەر ئایینی خواوەند مانەوە و ئەمە لەسەر بنەمای باوەڕ بەخوا و پێغەمبەرەکەی بو، شەڕی هەڵگەڕاوەکانتان کرد تا ئەم ئایینە خۆی گرت و خوا ستەمکارانی لەناو برد. خوا بەردەوام لەم ڕێگاوە چاکەی ئێوەی زیاد دەکرد تا خەڵك لەناو خۆیاندا ناکۆك و ناتەبا بون. دەستەیەك وتیان: زوبەیر و تەڵحە و عایشەمان دەوێت، دەستەیەك وتیان: خەڵکانی رۆژئاوامان دەوێت، دەستەیەك وتیان: عەبداللە کوڕی وەهبی راسبیمان دەوێت، ئێوە وتتان: تەنیا بنەماڵەی پێغەمبەرمان دەوێت چونکە خوای گەورە لەرێگەی ئەوانەوە ئێمەی بەرێز کرد. ئەمە ئەو شتە بو خوای گەورە بەئێوەی بەخشی و ئەو بەختەوەریە بو خواوەند بۆ ئێوەی بەپەسەند زانی.

ئێوە بەردەوام لەسەر راستی و دروستی خۆڕاگر بون تا خوا بەهاوکاری ئێوە و کەسانی هاوشێوەی ئێوە، پەیمان شکێنەکانی لەشەڕی وشتر لەناو برد و لەدین هەڵاتوانی لەشەڕی نەهرەوان کوشتار کرد (باسی شامیەکانی نەکرد چونکە پاشایەتی لەدەستی ئەواندا بو). هیچ کەس نیە لەگەڵ ئێوە و لەگەڵ بنەماڵەی پێغەمبەر لەهەڵگەڕاوە تاوانبارەکان دوژمنتر بێت. ئەوان خۆیان لەرێبەرەکەی ئێمە بەدور گرت و ڕشتنی خوێنی ئێمەیان بەڕەوا زانی و شایەتیان بۆ ناباوەڕی ئێمەدا. ئێستا ئاگادار بن و ئەوان لەماڵەکانی خۆتان پەنا مەدەن و کارەکانی ئەوان مەشارنەوە چونکە بۆ هیچ هۆزێك لەهۆزەکانی عەرەب شیاو نیە زیاتر لەئێوە دوژمنایەتی ئەوان بکەن. منیان ئاگادار کردۆتەوە دەستەیەك لەوان لەم ناوچەیەدان. من لەمبارەوە لێکۆڵینەوە دەکەم و ئەگەر بزانم ئەم هەواڵانە راستە بەڕشتنی خوێنی ئەوان خۆم لەخوا نزیك دەکەمەوە چونکە کوشتنی ئەوان ڕەوایە.

هەروەها وتی: ئەی خەڵکی عەبدقەیس، فەرمانڕەوایانی ئێمە زیاتر لەهەر شتێك لەئێوە و بۆچون و باوەڕتان ئاگادارن. کەواتە رێگەیەك دژی خۆتان بۆ ئەوان مەهێڵنەوە چونکە ئەوان زیاتر لەهەر شتێك خوازیارن بەرەو لای ئێوە و کەسانی هاوشێوەی ئێوە بێن. دواتر بێدەنگ بو. هەر هۆزێك وتی: نەفرەتی خوا لەوان بێت، لێیان بێزارین و پەنایان نادەین و ئەگەر بزانین لەکوێن، ئێوە ئاگادار دەکەینەوە. تەنیا سولەیم کوڕی مەحدوج هیچی نەوت و خەمبار و نیگەران گەڕایەوە چونکە پەسەندی نەدەکرد هاورێکانی لەماڵەکەی خۆی دەربکات لەبەر ئەوەی دەبوە هۆکارێك بۆ سەرکۆنە کردنی ئەو، هەروەها نەیدەویست لەماڵەکەی ئەودا ئەسیر بکرێن و بکوژرێن ونەویش لەگەڵ ئەواندا تیا بچێت.

هاوەڵانی موستەورد کۆبونەوە و ئاگاداریان کردەوە کەموغەیرە بەچ کارێك هەستاوە وسەرکردەی خەڵکان سەرقاڵی چ کارێکن. لەکوڕی مەحدوجی پرسی کەصەعصەعە کوڕی صوحان لەناو خەڵکدا چی وتوە. ئەو ئاگاداری کردنەوە. هەروەها وتی: نەمویست ئێوە ئاگادار بکەمەوە تا هەست نەکەن بونە ئەرکی سەرشانی من. پێی وت: رێزدارانە ماڵەکەی خۆت بەئێمە بەخشی و لەگەڵ ئێمەدا چاکەت کرد. ئێمە لەماڵەکەی تۆ کۆچ دەکەین.

ئەم هەواڵە بەگوێی چەند کەسێك لەخەواریج گەیشت کەلەزیندانەکەی موغەیرەدا بون. مەعاز کوڕی جوەین کوڕی حوصەین لەمبارەوە وتی:

| | |
|---|---|
| الا ايها الشارون قد حان لامرى | شرى نفسه لله ان يترحلا |
| اقمتم بدار الخاطئين جهالة | و كل امرى منكم يصاد ليقتلا |
| فشدوا على القوم العداة فانما | اقامتكم للذبح رايا مضللا |
| الا فاقصدوا يا قوم للغاية التى | اذا ذكرت كانت ابر و اعدلا |
| فيا ليتنى فيكم علة ظهر سابح | شديد القصيرى و ارعا غير اعزلا |
| و يا ليتنى فيكم اعادى عدوكم | فيسقينى كاس المنية اولا |
| يعز على ان تخافوا و تطردوا | و لما اجرد فى المحلين منصلا |
| و لما يفرق جمعهم كل ماجد | اذا قلت قد ولى و ادبر اقبلا |
| مشيحا بنصل السيف فى حمس الوغى | يرة الصبر فى بعض المواطن امثلا |
| و عز على ان تصابوا و تنقصوا | و اصبح ذابث اسيرا مكبلا |
| و لو اننى فيكم و قد قصدوا لكم | اثرت اذا بين الفريقين قصطلا |
| فيارب جمع قد فللت و غرة | شهدت و قرن قد تركت مجدلا |

یانی: های ئەی فرۆشیاران: بۆ ئەو کەسەی دەیەوێت خۆی لەرێگەی خوادا بفرۆشێت، کاتی ئەوە هاتوە لەم جیهانە تێپەڕە کۆچ بکەن، ئێوە لەنەزانیدا لەماڵی گوناحکاراندا ماونەتەوە و ئێوە یەك یەك ڕاو دەکەن یا سەر دەبڕن. هێرش بکەنە سەر دوژمن چونکە مانەوەی ئێوە و چاوەڕوانی سەرِ بڕان لەئەندێشەی کەسێکی گومڕا دەچێت. ئەی خەڵکینە، مەبەستێك بکەنە نیشانە کەکاتێك بیری دەکەنەوە چاکەکارترین و دادپەروەرانە ترین بێت. خۆزگە سوار ئەسپێکی تیژپێی چالاك دەبوم کە کلکی خوار نەبێت و لەڕەشیدا بریقە بداتەوە. خۆزگە لەناو ئێوەدا دەبوم و لەگەڵ دوژمنانی ئێوە دوژمنایەتیم دەکرد تا یەکەم کەس دەبوم تامی مەرگم دەچێشت. بۆ من دژوارە ئێوە لەترسدا بن و بۆ هەمو شوێنێك دور بخرێنەوە و من هێشتا بۆ لەناو بردنی دوژمنەکەتان ڕمم ئامادە نەکردبێت و بەرزم نەکردبێتەوە، هێشتا هەر ڕێزدارێك بلاوەی بەسوپا گەورەکەی ئەوان نەکردبێت، ئەوەی وەك بڵێی پشتی تێکردون و هەڵاتوە، بەپەلە بگەڕێتەوە و هێرش ببات. ئەوەی لێوی شمشێرەکەی خۆی

لەخوێنی دوژمنان تێراو کردبێت و لەگەرماو گەرمی جەنگ و لە هەر شوێنێکی گۆڕەپان، خۆڕاگری باشتر بناسێت. بۆ من دژوارە زیان بەئێوە بگات و ژمارەتان کەم ببێتەوە و من گرفتار و خەمبار دەست وپێ بەستراو لەزنجیردا بمێنمەوە. ئەگەر لەناو ئێوە دەبوم و ئاهەنگی ئێومیان دەکرد، بای گۆڕەپانم زیاد دەکرد و خاك و خۆڵم بەروخساری خراپەکاراندا دەباراند. بلاوەم بەسوپایەکی گەورە دەکرد و لەشەڕەکاندا ئازایەتیم لەخۆم نیشان دەدا و شەڕکەرانی زۆرم وەك دارێکی خوێناوی لەخاکی ڕەشی مەرگدا دەگەوزاند.

مەستومرد بۆ هاوەڵانی خۆی پەیامی نارد و وتی: لەناو ئەم خەڵکە بڕۆنەدەر و ئاهەنگی (سەورا) بکەن. ئەوان بەشێوەیەکی بەربلاو و لێکپچڕاو رویان لەو دیارە کرد و سێسەد پیاوی شەڕکەر لەوێ کۆبونەوە. دواتر ئاهەنگی (صەرات)یان کرد. موغەیرە کوڕی شەعبە لەم هەواڵە ئاگادار بویەوە و سەرکردەکانی خەڵکی بانگ کرد و راوێژی لەگەڵ کردن تا چ کەسێك بۆ شەڕی ئەوان ڕەوانە بکات. عودەی کوڕی حاتەم پێی وت: هەمومان دوژمنی ئەوانین، لەبیروباوەڕەکانیان بێزارین و ملکەچی فەرمانەکانی تۆین. هەر کەسێك دەخوازیت بۆ شەڕی ئەوان رەوانە بکە. . مەعقەل کوڕی قەیس بەوانی وت: هەمو ئەم کەسانەی لەدەوری تۆن گوێرایەڵ و فەرمانبرداری تۆن، ئێمە لەوان بێزارین و خوازیاری لەناوچونی ئەوانین. بڕوام وایە کەس نادۆزیتەوە زیاتر لەمن دوژمنی ئەوان بێت، من بۆ شەڕی ئەوان ڕەوانە بکە، چونکە بەفەرمانی خوای گەورە زیانی ئەوان لەتۆ دوردەکەمەوە. موغەیرە وتی: بەناوی خوا بەرێبکەوە! موغەیرە سێ هەزار شەڕکەری کۆکردەوە و لەگەڵ مەعقەلدا رەوانەی کرد. موغەیرە بەسەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی وت: لایەنگرانی عەلی لەسوپاکەی مەعقەلدا کۆبکەوە چونکە ئەو خۆی لایەنگری عەلیە. کاتێك شان بەشانی یەك شەڕ بکەن، بەخوو و نەریتەکانی یەك رازی دەبن. ئەوان زیاتر لە هەر کەسێك خوازیاری خوێنی خەواریجن و لەهەموی ئەوان بوێرتر، چونکە پێشتر شەڕیان لەگەڵ ئەوان ئەزمون کردوە. صەعصەعە کوڕی صوحان وەك مەعقەل کوڕی قەیس ئاخاوت. موغەیرە پێی وت: دانیشە چونکە تەنیا دەتوانیت قسە بکەیت. ئەم وتەیە بوە هۆی تورە بونی صەعصەعە.

بۆیە ئەم قسەی بەصەعصەعە وت چونکە ئاگاداریان کردەوە کە ئەو بوێرانە

سەرکۆنەی عوسمان دەکات و بەردەوام وەسفی عەلی دەکات و ئەو لەهەموان بە لەپێشتر دەزانێت. موغەیرە پێشتر بانگی کردبو و پێی وتبو: نامەوێت ببیستم سەرکۆنەی عوسمان دەکەیت و لەپێشی بەعەلی دەبەخشی چونکە من ئەوە باشتر لەتۆ دەزانم بەلآم ئەم دامەزراوەی فەرمانڕەوایی کاتێك دەرکەوت کەئێمە خراپەکانیمان بۆ خەڵك باس کرد. ئێستا زۆربەی ئەوەی فەرمانی پێ دەدەمن، پشت گوێ دەخەین و وتەیەك دەهێنینە سەرزمان کە هیچ رێگە چارەیەکمان نیە بۆ ئەوەی زیانی ئەم خەڵکانە لەخۆمان دور بخەینەوە. ئەگەر دەتەوێت لەپێشی بەعەلی ببەخشی، دەبێت بەشێوەیەك نهێنی و لەناو هاورێکانتدا بێت. بەلآم خەلیفە ناتوانێت بەوە رازی بێت کەتۆ بەئاشکرا لەمزگەوت ئەو کارە دەکەیت. صەعصەعە پێی وت: ئەو کارە دەکەم. دواتر موغەیرە ئاگادار بویەوە ئەو کارەی کردوە بەلآم لەپێشیەکی زیاتر لەهەمو خەڵکانی بەعەلی بەخشیوە. لەبەر ئەمە، موغەیرە رقی ئەوی لەدڵ گرت و بەم شێوەیە وەلآمی ئەوی دایەوە. صەعصەعە پێی وت: ئایا من تەنیا دەتوانم قسە بکەم؟ سوێند بەخوا من قسەکەری بێزار نەبو و فەرمان دەرم. ئەگەر لەشەڕی وشتردا منت دەبینی کەڕمەکەم چون دەسورێت و پەیکەرەکان لەت لەت و سەرەکان دەکەوتنە سەرخاك، بێ گومان دانت بەوەدا دەنا کەمن شێری ڕاوکەری فیلم. موغەیرە وتی: تەواوی کە، سوێند بەخوا زمانێکی بەتوانایان بەتۆ بەخشیوە.

مەعقەل لەگەڵ سێ هەزار پیاوی شەڕکەر لەلایەنگرانی عەلی بەرێکەوت و ئاهەنگی سەورە ی کرد و لەوێ هاورێکانی پەیوەستی بون.

بەلآم خەواریج، بەرەو بەهرسیر (بەهر شیر، ئەهر شیر) بەرێکەوتن و مەبەستی ئەوەیان کرد لەوێ تێپەڕن و خۆیان بگەیێنە شاری کۆنە کەماڵی خوسرەوەکانی ئێران لەوێ بو. سێماك کوڕی عوبەیدی ئەزدی عەبەسی فەرمانداری ئەوێ، رێگەی لێ گرتن. مەستەوەرد نامەی بۆ نوسی و داوای لێکرد بەئاشکرا بێزاری خۆی لەعوسمان و عەلی دەربڕێت و فەرمانی پێدا لایەنگری لەخۆی و هاورێکانی بکات. سێماك کوڕی عوبەید وتی: ئەگەر ئەم کارە بکەم، خراپترین پیرەپیاوی سەرزەویم. ئەم وەلآمەی بۆ مەستەوەرد رەوانە کرد و داوای لێکرد لایەنگری لەبۆچونی کۆمەلآنی خەڵك بکات. مژدەی پێبەخشی کەئەمانی بۆ وەردەگرێت. مەستەوەرد رازی نەبو و سێ رۆژ لەمەداین

مایەوە. دواتر هەواڵی پێگەیشت کەمەعقەل کوڕی قەیس بۆ شەڕی ئەو بەرێکەوتوە. مەستوەرد ئەوانی کۆکردەوە و وتی: موغەیرە، مەعقەل کوڕی قەیسی بۆ شەڕی ئێوە رەوانە کردوە کە لەدەستەی سەبەئیەکانی درۆزنی درۆکەرە. بۆچونی خۆتان بەمن بڵێن. دەستەیەك وتیان: ئێمە بۆ رەزامەندی خوا و شەڕ کردن لەرێگەی ئەو هاتوینەتەدەر. بۆ کوێ بڕۆین؟ دەمێنینەوە تا خوا لەنێوان ئێمە داوەری بکات. دەستەیەکی دیکە وتیان: خۆمان لەوان بەدور دەگرین و بەپاڕانەوە لەخوا و داوا کردنی لەخەڵك، بەڵگەیان بۆ دەهێنینەوە. موستوەرد بەوانی وت: بەباشی نازانم بمێنینەوە و ئەوان کاتێك بەئێمە دەکەن، حەساوە بن. بڕوام وایە لەپێش ئەوان بڕۆین و ئەوان بەدوای ئێمەدا بگەڕێن و ببنە چەندین دەستە و بڵاوەی لێبکەن. ئێمە لەم کاتەدا روبەروی ئەوان دەبینەوە و شەڕیان لەگەڵ دەکەین.

ئەوان بەرێکەوتن و لەجەرجەرایا تێپەڕین و ڕۆشتنە ناو سەرزەمینی جوخی و دواتر ڕۆشتنە مەزار و لەوێ مانەوە.

کوڕی عامر لەبەسرە بو، هەواڵی ئەوانی بیست و پرسی موغەیرە چی لەگەڵ ئەوان کردوە. ئەومیان لەبارودۆخ ئاگادار کردەوە. ئەو شەریك کوڕی ئەعوەری حارسی (لەلایەنگرانی عەلی) بانگ کرد و پێی وت: بۆ شەڕی خەواریج خۆت ئامادە بکە. شەریك خۆی ئامادە کرد و سێ هەزار پیاوی شەڕکەری لەلایەنگرانی عەلی هەڵبژارد و بەرەو مەزار بەرێکەوت. زۆرینەی ئەوان خەڵکانی رەبیعە بون.

مەعقەل کوڕی قەیس بەرەو مەداین بەرێکەوت و کاتێك گەیشتە ئەوێ، بیستی کەخەواریج لەوێ کۆچیان کردوە. ئەم کارە لای خەڵك دژوار بو. مەعقەل پێی وتن: ئەوان بۆیە لێرە ڕۆشتون تا ئێوە شوێنیان بکەون و ببنە چەندین دەستە و بڵاوەی لێبکەن و کاتێك روبەروی ئەوان دەبنەوە، هیلاك و شەکەت بن. هیچ زیانێك بەئێوە ناگات مەگەر ئەوەی ئەو زیانەیش بەوان بگات. مەعقەل بەدوای ئەواندا بەرێکەوت و ئەبو رەواغی هاوڕێ لەگەڵ سێسەد کەس وەك پێشەنگ رەوانە کرد. ئەبو رەواغ ڕۆشت تا لەمەزار روبەروی ئەوان بویەوە. لەگەڵ هاوەڵانی خۆی راوێژی کرد ئایا پێش گەیشتنی مەعقەل شەڕیان لەگەڵدا بکات یا نە. دەستەیەك وتیان: شەڕدەکەین و دەستەیەك وتیان: شەڕ ناکەین. ئەبو رەواغ وتی: مەعقەل فەرمانی بەمن داوە شەڕ

لەگەڵ ئەوان ئەکەم. پێیان وت: باشترە لەمەستومرد نزیك ببیتەوە تا ئەو کاتەی مەعقەل دەگات. ئێوارێ بو. هەردو لای شەڕکەر شەویان کردە بەیانی و چاودێری یەکیان دەکرد. کاتێك خۆر هەڵات، خەواریج کەسێسەد پیاوی شەڕکەر بون، هێرشیان هێنا. هاورێکانی ئەبو ڕەواغ بۆ ماوەیەك شکەستیان خوارد و دواتر ئەبو ڕەواغ هاواری کرد: هێرشیان بکەنە سەر! هێرشیان بکەنەسەر!، ئەبو ڕەواغ لەگەڵ هاورێکانی خۆی هێرشی برد و کاتێك ڕوبەڕوی خەواریج بونەوە، تێکشکاو گەڕانەوە بەڵام کەسیان لێ نەکوژرا. دوبارە ئەبو ڕەواغ هاواری کرد: دایکتان لەپرسەتانا دانیشێت! لەگەڵ ئێمە بگەڕێنەوە تا خۆمانیان لێ نزیك بکەینەوە و دورە پەرێز نەوەستین تا ڕێبەرەکەمان دەگات. زۆر گران و دژوارە تێکشکاو و سەرشۆڕ بۆ لای سوپاکەی خۆمان بگەڕێینەوە! یەکێك لەهاوەڵانی پێی وت: خوا شەرم لەڕاستی و دروستی ناکات. سوێند بەخوا ئێمەیان شکەستدا. ئەبو ڕەواغ وتی: خوا بکا لەناو ئێمەدا کەسانی وەك تۆ فراوان نەبن. ئێمە تا ئەو کاتەی لەگۆڕەپانی شەڕ دور نەکەوتوینەتەوە و پشتمان تێنەکردوە، شکەستمان نەخواردوە. هەرکاتێك ڕو لەدوژمن بکەین و لەنزیك ئەوانەوە بین، تێکشکاو نین. لەنزیك دوژمنەوە خۆڕاگرانە بێستن و ئەگەر هێرشیان کردە سەر ئێوە و نەتانتوانی خۆڕاگری بکەن، کەمێك پاشەکشێ بکەن و ڕوبکەنە پێگەیەکی دیکە، ئەگەر شوێنتان نەکەوتن، خۆتان نزیك بکەنەوە و هێرشیان بکەنەسەر، چونکە کەمێکیتر سوپاکەمان پەیوەستمان دەبێت.

لەسەر ئەم بنەمایە، ئەم شێوازەیان گرتەبەر و هەر کاتێك خەواریج هێرشیان دەکرد، لەبەرابەر ئەوان پاشەکشێیان دەکرد و کاتێك خەواریج دەگەڕانەوە، ئەبو ڕەواغ و هاورێکانی هێرشیان دەبرد. لەسەر ئەم شێوازە بەردەوام بون تا نیمەڕۆ گەیشت. هەردولای شەڕکەر بۆ نوێژ وەستان. دواتر نوێژی عەسریان خوێند. لەولا، دێهاتیەکان و ڕێبوارەکان مەعقەلیان ئاگادار کردبویەوە کەخەواریج و سوپاکەی ئەو شەڕیان دەست پێکردوە. وتبویان، خەواریج پاشەکشێ بەسوپاکەی ئەو دەکەن و کاتێك دەگەڕێنەوە، سوپاکەی هێرشیان دەکەنە سەر. مەعقەل وتی: ئەگەر تێڕوانینی من بۆ ئەبو ڕەواغ ڕاست بێت، ئەو هیچ کات تێکشکاو ناگەڕێتەوە. دواتر لەگەڵ حەوتسەد پیاوی شەڕکەر لەبەهێزەکان بەرێکەوت و موحریز کوڕی شەهابی تەمیمی کردە

فەرماندەیی خەڵکانی کەم توانا. کاتێك لەسەرەوە گەیشتنە لای ئەبو رەواغ، ئەبو رەواغ بەهاورێکانی خۆی وت: ئەوە تەپ و تۆزی هێزە پشتیوان و یارمەتیدەرەکان! با هێرش بکەینە سەر دوژمن تا هاورێکانمان گومان نەکەن خۆمان لەدوژمن دورەپەرێز گرتوە و ترساوین. ئەبو رەواغ و هێزەکەی پێشرەویان کرد تا لەروبەروی خەواریج جێگیر بون و مەعقەل و هاورێکانی پەیوەستیان بون. کاتێك خۆر بەرەو ئاوابون دەڕۆشت، مەستەورد لەگەڵ هاورێکانی خۆی و ئەبو رەواغ لەگەڵ هاورێکانی خۆی بۆ نوێژ ریزیان بەست و مەعقەلیش لەگەڵ هاوەڵانی خۆی. ئەبو رەواغ بەمەعقەلی وتی: هێرشەکانی ئەوان مەترسیدارە، تۆ خۆت مەخەرە ناو ئەم شەڕەوە بەڵکو لەپشت سەرمان بمێنە تا پشتیوان و هۆکاری دڵگەرمی سوپاکە بیت. مەعقەل وتی: بۆچونەکەت راستە.

لەم کاتەدا کەئەو دوانە سەرقاڵی گفتوگۆ کردن بون، خەواریج هێرشیان کرد و زۆرینەی هاورێکانی مەعقەل شکەستیان خوارد و هەڵاتن بەڵام ئەو خۆڕاگرانە لەشوێنەکەی خۆی نەجولاً. مەعقەل لەئەسپەکەی دابەزی و ئەبورەواغ و دوسەد پیاوی شەڕکەر هاوڕێیەتیان دەکرد. کاتێك مەستەورد ئەوانی گەمارۆدا، بەشمشێر و ڕم روبەروی بونەوە. سوپاکەی مەعقەل کەمێك پاشەکشێیان کرد. دواتر مسکین کوڕی عامر کەپیاوێکی بوێر بو، هاواری کرد: بۆ کوێ هەڵدێن لەکاتێدا دەبینی سەرکردەکەتان لەئەسپ دابەزیوە و پیاوانە شەڕ دەکات! شەرم ناکەن؟ مسکێن گەڕایەوە و شەڕکەری زۆر لەگەڵ ئەو گەڕانەوە و مەعقەل کوڕی قەیس لەگەڵ هاورێکانی خۆی خەواریجیان کوشتار دەکرد. ئەوەندە شەڕیان کرد تا خەواریج بۆماڵەکانی خۆیان گەڕانەوە. زۆری نەخایاند موحریز کوڕی شەهاب و هاورێکانی گەیشتن. مەعقەل بەردەوام هێرشی دەکردە سەر باڵی چەپ وراست و بەهاورێکانی خۆی دەوت: لەشوێنەکەی خۆتان نەجوڵێن تا بەیانی دادێت و پێکەوە هێرشیان دەکەینە سەر.

لەم کاتەدا پیاوان روبەروی یەك وەستان. لەهەمان کات، هەواڵدەرێك لەخەواریج ڕۆیشتە لای ئەوان و ئاگاداری کردنەوە کەشەریك کوڕی ئەعومەری حارسی هاورێ لەگەڵ سێ هەزار شەڕکەر مەبەستی ئەوانی کردوە. مەستەورد بەهاوەڵانی خۆی وت:

پێم باش نیە لەبەرابەر ئەم هەمو شەڕکەر خۆڕاگری بکەین. بەباشی دەزانم بگەڕێینەوە بۆ ئەو شوێنەی لێی هاتوین چونکە خەڵکانی بەسرە تا سەرزەمینی کوفە بەدوای ئێمەدا نایێن و لەبەر ئەمە شەڕکردن لەگەڵ خەڵکانی کوفە بۆ ئێمە ئاسانتر دەبێت. دواتر بەوانی وت دابەزن تا ئەسپەکانیان ماوەیەك بحەسێنەوە.

ئەم کارەیان کرد و دواتر ڕۆشتنە ناو گوندەکە و ڕێنیشاندەرێکیان لەگەڵ خۆیاندا برد تا ڕێگەی گەڕانەوەیان نیشان بدات وخەواریج ڕێگەی گەڕانەوەیان گرتەبەر.

مەعقەل کاتێك سوپاکەی ئەوانی نەبینی، کەسێکی ڕەوانە کرد تا هەواڵی خەواریجی بۆ بێنێت. هەواڵیان بۆ هێنا کەمەستومرد و هاوڕێکانی لەوێ کۆچیان کردوە. مەعقەل ترسا فێڵێك لەئارادا بێت، لەوە دەترسا شەوانە هێرشی بکەنەسەر. لەبەر ئەمە دورئەندێشی کرد و تا بەرەبەیان پاسەوانیان لەخۆیان کرد. کاتێك خۆر هەڵات، کەسێکی ڕەوانە کرد و هەواڵی هێنا کەمەستومرد و هاوڕێکانی لەوێ دور کەوتونەتەوە. شەریك کوڕی ئەعوەر و هاوڕێکانی گەیشتن. ئەو کاتژمێرێك لەگەڵ مەعقەل گفتوگۆی کرد و لەباروذۆخ ئاگادار بویەوە. شەریك داواری لەهاوەڵانی خۆی کرد هاوڕێیەتی مەعقەل بکەن بەڵام ڕازی نەبون و شەریك داوای لێبوردنی لەمەعقەل کرد. ئەو هاوڕێی مەعقەل بو ولایەنگیری کردن لەعەلی پەیوەندیەکی بەهێزی لەنێوان ئەو دوانەدا دروست کردبو. مەعقەل داوای لەئەبو ڕەواغ کرد لایەنگری و هاوڕێیەتی بکات. ئەبورەواغ وتی: بەژمارەی ئەو کەسانەی لەگەڵ مندان، شەڕکەرەکانم زیاد بکە تا لەکاتی شەڕ لەگەڵ خەواریج بەتواناتربم. مەعقەل شەشسەد سواری کردە هاوڕێی. سوپاکەی ئەبورەواغ بەرێکەوت و غاریاندا تا لەجەرجەرایا بەخەواریج گەیشتن و بینیان لەوێ دابەزیون. ئەبو ڕەواغ و سوپاکەی لەکاتی ئاوابونی خۆر دابەزین. کاتێك خەواریج ئەوانیان بینی، وتیان: شەڕکردن لەگەڵ ئەمان ئاسانتر لەگەڵ ئەو کەسانەیە دوای ئەمان دەگەن. مەستومرد و هاوڕێکانی سەرسەختانە هێرشیان کردە سەر ئەبورەواغ و سوپاکەی. هاوڕێکانی ئەبو ڕەواغ شکەستیان خوارد و هەڵاتن. ئەبو ڕەواغ لەگەڵ سەد سوار مایەوە و شەڕ لەگەڵ ئەوان درێژەی کێشا. بەردەوام دەیوت:

| | |
|---|---|
| ان الفتی کل الفتی من لم یهل | اذا الجبان حاد عن وقع الاسل |
| قد علمت انی اذا الباس نزل | اروع یوم الهیج مقدام بطل |

یانی: جوامێری راست و راستەقینە ئەو کەسەیە ترسی لەدڵدا نەبێت و ئەمە لەکاتێکدایە شەڕکەرە ترسەنۆکەکان لەترسی ڕم پشت دەکەنە گۆڕەپان و هەڵدێن. هاورێکەی من بەباشی دەزانێت کاتێك مەترسی شەڕ دابارێت، پاڵەوانێکی دوژمن کوژم و هیچ کات ناترسم و بەردەوام بۆ پێشەوە دەڕۆم.

دواتر هاورێکانی لەسوج و قوژبنەکانەوە گەڕانەوە و شەڕێکی راستەقینەیان دەست پێکرد. کاتێك مەستومرد ئەمەی بینی، زانی ئەگەر مەعقەل و هاورێکانی بگەن، خەواریج هەموویان لەناو دەچن. لەگەڵ هاورێکانی بەرێکەوتن و لەدیجلە تێپەڕین و لەسەرزەمینی بەهرسیر مانەوە. ئەبو رەواغ شوێنیان کەوت وئەوان لەسابات دابەزین. کاتێك ئەم کارەی کرد، مەستومرد بەهاورێکانی خۆی وت، ئەمانە دەستە سەرکێشەکەی سوپای مەعقەل و شەڕکەرە بەهێزەکانی ئەون. ئەگەر دەمزانی یەك کاتژمێر زوتر لەو دەگەم، پێشی دەکەوتم و شەڕم لەگەڵ دەکرد. دواتر فەرمانی دا سەبارەت بەمەعقەل پرسیار بکەن. لەرێبوارەکانیان پرسی و ئەوان وتیان مەعقەل و هاورێکانیان لەدیلمایا لەسێ فەرسەخی دابەزیون. کاتێك مەستومرد لەمە ئاگادار بویەوە، لەگەڵ هاورێکانی سواربون و بەرێکەوتن تا گەیشتنە پردی سابات. ئەمە پردی روباری شا بو. ئەو لەلای کوفە بو وئەبو رەواغ لەلای مەداین. کاتێك ئەبو رەواغ بینی سوار بون، هاورێکانی خۆی کۆکردەوە و بۆ پێشەوە ڕۆیشت و لەشوێنێك لەبیابان لەنێوان مەداین و سابات مایەوە تا شەڕەکە لەوێ روبدات. لەوێ مایەوە و چاوەڕوانی ئەوانی کرد. کاتێك مەستومرد لەپردەکە تێپەڕی، بەرەو دیلمایا بەرەو لای مەعقەل بەرێکەوت تا شەوانە هێرشی بکاتە سەر. گەیشتە شوێنکەی مەعقەل و لەم کاتەدا هاورێکانی مەعقەل بڵاو ببونەوە و ئەو دەیویست لەوێ بڕوات و دەستەیەك لەهاورێکانی پێشتر رەوانە ببون. کاتێك مەعقەل ئەوانی بینی، ئاڵاکەی خۆی هەڵکرد و هاواری کرد: ئەی بەندەکانی خوا! لێرە کۆببنەوە. نزیکەی دوسەد پیاوی شەڕکەر لەدەوری کۆبونەوە. خەواریج هێرشیان کرد و ئەوان ئەژنۆ لەسەر زەوی پێشوازیان لێکردن. مەعقەل و هاورێکانی نەیانتوانی بەسەر خەواریجدا زاڵ ببن. لەبەر ئەمە رویان لەئەسپەکانیان کرد بەڵام خەواریج رێگەیان لێگرتن و جڵەوی ئەسپەکانیان بڕی و ئەسپەکان بڵاوەیان لێکرد. دواتر هێرشی کردە سەر شەڕکەرە پرژ و بڵاوەکانی

مەعقەل و لەنێوان ئەوان جیایی دروست کرد. ئەوسا روی کردە مەعقەل و هاورێکانی کەئەژنۆ لەسەر زەوی دانیشتبون بەڵام مەعقەل و هاورێکانی لەشوێنی خۆیان نەجولان. دوبارە هێرشیان کرد بەڵام نەیانتوانی بەسەر ئەواندا زاڵبن. مەستومرد بەهاورێکانی خۆی وت: نیوەتان دابەزن و نیوەتان لەسەر ئەسپەکان بمێننەوە. ئەم کارەیان کرد و کار بۆ مەعقەل و هاورێکانی دژوار بو و ئەوەندەی نەمابو هەمویان لەناو بچن.

لەم کاتەدا ئەبو رەواغ و هاورێکانی گەیشتن. هۆکاری گەڕانەوە ئەوەبو ئەبو رەواغ لەشوێنەکەی خۆی مایەوە و چاوەڕوانی ئەوانی دەکرد. کاتێك درەنگیان کرد، کەسێکی رەوانە کرد تا هەواڵی خەواریجی بۆ بێنێت. ئەوان پردەکەیان بەروخاو بینی و شادمان بون و گومانی ئەوەیان کرد خەواریج لەترسی ئەوان پردەکەیان روخاندوە. بۆ لای ئەبو رەواغ گەڕانەوە و ئاگاداریان کردەوە کەخەواریجیان نەبینیوە چونکە لەترسی ئەوان پردەکەیان روخاندوە. ئەبو رەواغ وتی: سوێند بەگیانی خۆم ئەم کارەیان بەفێڵ کردوە و گومانم نیە پێش من خۆیان بەمەعقەل گەیاندوە چونکە هەمو شەڕکەرە ئازاکانیان لەگەڵ من بینیوە و پردەکەیان بۆیە روخاندوە تا ئێوە بەخۆیانەوە سەرقاڵ بکەن. خێراکەن، خێراکەن و ئەوان بدۆزنەوە.

دواتر فەرمانی بەدێهاتیەکاندا و پردەکەیان هەڵبەستەوە، لەپردەکە تێپەڕین و شوێن خەواریج کەوتن. لەم کاتەدا یەکەم دەستەی هەڵاتوانی بینی. هاواری کرد: بۆ لای من وەرن! بۆلای من وەرن! گەڕانەوە و هەواڵی گۆڕەپانی شەڕیان پێدا و وتیان مەعقەلیان بەجێهێشتوە وئەو پیاوانە شەڕ دەکات و گومان دەکەین ئێستا لەسەر دەستی خەواریج کوژرا بێت. ئەبو رەواغ بەخێرایی غاریدا و هەڵاتوان هاورێیەتیان کرد. سوپاکەی ئەبو رەواغ گەیشت و بینی ئاڵاکەی مەعقەل هەڵکراوە. هاورێکانی مەعقەل پیاوانە شەڕیان دەکرد. ئەبو رەواغ و هاورێکانی هێرشیان کردە سەر خەواریج و بۆ شوێنێکی نەزۆر دور، پاشەکشێیان پێکردن. ئەبو رەواغ خۆی گەیاندە مەعقەل و بینی پێشڕەوە و بۆ شەڕ سوپاکەی هان دەدات. ئەوان بەهەمو هێزیانەوە هێرشیان کردە سەر خەواریج. مەستومرد و هاورێکانی لەئەسپەکان دابەزین و مەعقەل و هاورێکانی بەهەمان شێوە و دواتر تەواوی رۆژیان بەشەڕە شمشێر بەسەر

برد.

دواتر مەستوەرد داواری شەڕی دەستەویەخەی لەمەعقەل کرد. هاورێکانی ویستیان رێگەی ئەو کارەی لێ بگرن بەلآم مەعقەل رازی نەبو و ئامادەیی خۆی نیشاندا. مەعقەل شمشێری هەلگرت و مەستوەرد ڕم. هاورێکانی مەعقەل وتیان: ڕمەکەت هەلبگرە. ئەو گوێی لەئامۆژگاری ئەوان نەگرت و هێرشی کردە سەر مەستوەرد. مەستوەرد بەشێوەیەك لێیدا کەڕمەکە لەپشتیەوە هاتەدەر. مەعقەل بەو حالەوە خۆی گەیاندە مەستوەرد و بەشمشێر لەتەوقی سەریدا و مێشکی رژایە سەر زەوی. مەستوەرد کەوت و مرد و مەعقەلیش بەدوای ئەو.

مەعقەل وتبوی: ئەگەر مردم، عەمرۆ کوڕی موحریز کوڕی شەهابی تەمیمی فەرماندەی ئێوە بێت. کاتێك کوژرا، عەمرۆ ئالآکەی هەلگرت و هاورێ لەگەلّ سوپاکەی هێرشی کردە سەر خەواریج و دەستی بەکوشتاری ئەوان کرد. هەموویانی کوشت بەشێوەیەك پێنج یا شەش کەسیان بەزیندوی رزگاریان بو.

کوڕی کەلبی دەلّێت: مەستوەرد لەتەمیم و لەبەنی ریاح بو. ئەو ئەم هۆنراوەی جەریر وەك بەلگەیەك بۆ قسەکەی خۆی دەهێنێتەوە:

و منا فتى الفتيان و الجود معقل          و منا الذى لاقى بدجلة مهقلا

یانی: لەناو ئێمە جوامێری جوامێرەکان و یەکەمی بەخشەرەکان مەعقەلە و ئەو کەسە لەئێمەیە لەکەناری دیجلە روبەروی مەعقەل بویەوە.

## گەڕانەوەی عەبدولرەحمان بۆ پارێزگاری سیستان

لەم سالەدا عەبدالله کوڕی عامر، عەبدولرەحمان کوڕی سەمورەی وەك فەرمانداری سیستان دەستنیشان کرد. عەبدولرەحمان ڕۆشتە ئەوێ وسەرکردەی پاسەوانەکانی عەباد کوڕی حوصەینی حەبەتی بو و لەگەورەکان عوبەیدالله کوڕی مەعمەر و کەسانی دیکە هاورێیەتیان دەکرد. ئەو شەڕی ئەو شارانەی دەکرد کەخەلکەکەی لەدین هەلگەڕابونەوە و دەستی بەسەردا دەگرتن. سەرئەنجام گەیشتە کابول و بۆ ماوەی یەك مانگ گەمارۆیدا و کەشکەنجیری (بەردهاوێژ) دانا و دیواری شار کەلێنێکی گەورەی تێکەوت. عەباد کوڕی حوصەین شەوێك مایەوە و شەڕی لەگەلّ بتپەرستەکان ئەزمون

کرد. ئەوان نەیانتوانی کەلێنی دیوارەکە بگرن و لەبەر ئەمە هاتنەدەر و لەبەرابەر موسوڵمانان خۆڕاگریان کرد. موسوڵمانان شکەستیان بەوان هێنا و بەزۆر ڕۆشتنە ناو شارەکە. دواتر بەرەو (بەست) بەڕێکەوت و بەزۆر دەستی بەسەر ئەو شارەدا گرت. ڕۆشتە زەران و خەڵکەکەی هەڵاتن و بەسەر ئەوشارەیشدا زاڵبو. بەرەو (خوشك) بەڕێکەوت و خەڵکەکەی بەئاشتی لەگەڵیدا ڕێککەوتن. ڕەوانەی (رەخج) بو و خەڵکەکەی شەڕیان کرد و دەستی بەسەر ئەو شارەیشدا گرت. دواتر ڕۆشتە زابولستان کەهەمان غەزنە و دەوروبەریەتی. خەڵکەکەی خۆڕاگریان کرد. ئەوان پەیمانەکەی خۆیان شکاندبو. دەستی بەسەر ئەو ناوچانەیشدا گرت و بۆ کابول گەڕایەوە و بینی دوبارە خەڵکەکەی پەیمانی خۆیان شکاندوە.

## شەڕی سند

عەبدالله کوڕی عامر، عەبدالله کوڕی سواری عەبدی بۆ سنورەکانی هند دەست نیشان کرد.

دەستەیەك دەڵێن: معاویە ئەوی دەست نیشان کرد. ئەو لەگەڵ (قیقان) شەڕی کرد و تاڵانی دەست کەوت و بۆ لای معاویە گەڕایەوە و ئەسپی قیقانی وەك خەڵات بۆ برد. گەڕایەوە و شەڕی لەگەڵ قیقانیەکان کرد. تورکەکان هاوکاری قیقانیەکانیان کرد و توانیان ئەو بکوژن. شاعیرێك لەمبارەوە دەڵێت:

و ابن سوار على عداته     موقد النار و قتال الشغب

کوڕی سوار لەرۆژگاری خۆی، داگیرسێنەری ئاگر و بکوژی خراپەکاران بو.

## فەرمانداری عەبدالله کوڕی خازم لەخوراسان

دەڵێن: لەم ساڵەدا عەبدالله کوڕی عامر، قەیس کوڕی هەیسەمی قەیسی سولەمی لەفەرمانداری خوراسان لابرد و عەبدالله کوڕی خازمی لەجێگاکەی دانا.

هۆکاری ئەم کارە ئەوەبو کەقەیس لەرەوانە کردنی باج و دیاری (لەرێگەی تاڵان کردنی خەڵکەوە) لاوازی لەخۆی نیشان دەدا. عەبدالله کوڕی خازم بە عەبدالله کوڕی عامری وت: من بکەرە فەرمانداری خوراسان تا کاروبارەکان سامان بدەم. ئەو فەرمانی

ئەم کارەی دا. ئەم هەواڵە بەقەیس گەیشت و لە کوڕی خازم و فێڵ و فریوی ئەو ترسا. خوراسانی بەجێهێشت و ملی ڕێگای گرتەبەر. تورمیی کوڕی عامر زیادی کرد لەبەر ئەوەی ئەو سنورەی بە کەم زانی. ئەوی خستە زیندان و ئەشکەنجەی کرد و پیاوێك لەیەشکری کردە فەرمانداری خوراسان. دەستەیەك دەڵێن: سەرەتا ئەسلەم کوڕی زورعەی کەلابی دانا و دواتر کوڕی خازم.

سەبارەت بەهۆکاری لەسەر کار لابردنی ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکەیش داوە. یەکیان ئەوەیە کە کوڕی خازم بە کوڕی عامری وت: تۆ قەیست کردۆتە فەرمانداری خوراسان لەکاتێکدا پیاوێکی ناتەوان و لاوازە و دەترسم ئەگەر شەڕێك روبدات، شکەست بخوات و خوراسانمان لەدەست بڕوات و خاڵەکاتی تۆ ریسوا ببن. مەبەستەکەی خەڵکی قەیسی عەیلان بو. کوڕی عامر وتی: دەبێت چی بکەین؟ وتی: فەرمانێك بدە ئەگەر ئەو پشتی کردە دوژمێنك من جێگەکەی بگرمەوە. کوڕی عامر ئەم فەرمانەی دەرکرد.

لەم کاتەدا دەستەیەك لەخەڵکی تەخارستان شۆڕشیان کرد. قەیس راوێژی لەگەڵ کرد تا بۆچونی وەربگرێت. کوڕی خازم وتی بۆچونم وایە بگەڕێیتەوە تا خەڵکەکەت لەدەورت کۆببونەوە. کاتێك ماوەیەکیان لەرێگا بڕی، کوڕی خازم فەرمانەکەی دەرهێنا و کاروباری خەڵکی گرتە دەست. روبەروی دوژمن بویەوە و ئەوانی تێکشکاند. ئەم هەواڵە بەکوفە و بەسرە و شام گەیشت و خەڵکانی قەیس توڕە بون و وتیان کە کوڕی خازم فێڵی لە قەیس و کوڕی عامر کردوە. گلەییان بردە لای معاویە. معاویە بانگی کرد و کوڕی خازم سەبارەت بەو قسانەی، داوای لێخۆشبونی کرد. معاویە وتی: بەیانی لەناو خەڵکدا هەستە و داوای لێخۆش بون بکە. ئەو بۆ لای هاورێکانی خۆی گەڕایەوە و وتی: فەرمانیان پێداوم، وتارێك پێشکەش بکەم بەڵام وتاردەرێکی باش نیم. ئێوە لەدەوری تەختی وتاردان دابنیشن و کاتێك قسە دەکەم قسەکانم پشت راست بکەنەوە. بەیانی وتارەکەی دەست پێکرد. سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: تەنیا دو کەس وتار پێشکەش بەخەڵك دکەن: رێبەرێك کەهیچ رێگە چارەیەکی نیە و یا نەزانێك کەزۆربڵەیی ئارەزویەتی و من هیچ کام لەم دوانە نیم. ئەو کەسەی من دەناسێت دەزانێت، من دەرفەتەکان دەناسم و دەیانقۆزمەوە، لەشوێنی لەناوچون خۆم نزیك

ناکەمەوە، بەچاکە کۆتایی بەشەڕ دێنم و سامانەکان بەیەك ئەندازە بەسەر خەڵکان دابەش دەکەم. هەر کەسێك من بەم تایبەتمەندیانە دەناسێت، سوێندی دەدەم تا وتەکانی من پشت راست بکاتەوە. هاورێکانی وتیان: راستت وت. دوبارە وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، تۆ لەو کەسانەیت کەسوێند درایت، ئەوەی دەیزانی بیڵێ. معاویە وتی: راستت وت.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا مەروان کوڕی حەکەم، فەرمانداری مەدینە، لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. فەرمانداری مەککە خالید کوڕی عاص کوڕی هشام، فەرمانداری کوفە موغەیرە کوڕی شەعبە و فەرمانداری بەسرە عەبدالله کوڕی عامر بو.

هەروەها لەم ساڵەدا عەبدالله کوڕی سەلام، لەهاوەڵە بەناوبانگەکانی پێغەمبەر، کۆچی دوایی کرد. ئەو لەزاناکانی (ئەهلی کتێب) بو و پێغەمبەر مژدەی بەهەشتی پێبەخشی.

روداوەکانی ساڵی چل و چوارەمی کۆچی

(٦٤٤ زایینی)

لەم ساڵەدا موسوڵمانان لەگەڵ عەبدولرەحمان کوڕی خالید کوڕی وەلید ڕۆشتنە ناو سەرزەمینی رۆمیەکان و زستانیان لەوێ بەسەر برد. بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا روی کردە شەڕی دەریایی.

## لابردنی عەبدالله کوڕی عامر لەفەرمانداری بەسرە

لەم ساڵەدا عەبدالله کوڕی عامر وەك فەرمانداری بەسرە لەسەر کارەکەی لابرا.

هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو کوڕی عامر پیاوێکی خۆڕاگر، فرمزان، رێزدار و نەرم و نیان بو و گرنگی بەنەزانەکان و ئاژاوە گێڕەکان نەدەدا. بەسرە لەرۆژگاری فەرمانداری ئەو بەرەو ئائارامی وپشێوی رۆیشت. ئەو گلەیی بردە لای زیاد کوڕی نوبیە و داوای رێگە چاری لێکرد. زیاد وتی: شمشێرەکەت لەکالآن دەربێنە. کوڕی عامر وتی: نامەوێت بە لەناوبردنی خۆم، ئەوان لەفێرۆیی رزگار بکەم. دواتر کوڕی عامر دەستەیەکی وەك

وەفدی نوێنەرایەتی خۆی بۆ لای معاویە رەوانە کرد و ئەوان لای معاویە چاویان بەوەفدی خەڵکانی کوفە کەوت. کوڕی کەوا لەناویاندا بو کەناوەکەی عەبدالله کوڕی ئەبی ئەوفای یەشکریە. معاویە لەوان سەبارەت بەعێراقیەکان بەتایبەت خەڵکانی بەسرە پرسیاری کرد. کوڕی کەوا وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەزانەکان و ئاژاوەگێران بەسرەیان داگیر کردەوە و فەرمانڕەوایی کردن بەسەر ئەوان لاواز بوە. ئەو کوڕی عامری بەسست و لاواز لەقەڵەمدا. معاویە وتی: لای خەڵکانی بەسرەیش ئەم قسانە دەکەیت؟

کاتێك وەفدی خەڵکانی بەسرە گەڕانەوە، ئەویان لەپێشهاتەکان ئاگادار کردەوە. کوڕی عامر تورە بو و وتی: چ کەسێك لەعێراقیەکان زیاتر لەهەموان دوژمنی کوڕی کەوا ە؟ وتیان: عەبدالله کوڕی ئەبی شێخی یەشکری. کوڕی عامر ئەوی کردە فەرمانداری خوراسان. کاتێك کوڕی کەوا لەم هەواڵە ئاگادار بویەوە، وتی: کوڕی (دەجاجە) یانی کوڕی عامر سەبارەت بەمن کەم دەزانێت. گومان دەکات بەم کارەی ئازاری من دەدات. زۆر حەز دەکەم هەر یەشکریەك من بەدوژمنی خۆی دەزانێت، لەلایەن کوڕی عامرەوە فەرمانداری پێ ببەخشرێت.

دەستەیەك دەڵێن: کوڕی عامر توفەیل کوڕی عەوف یەشکری وەك فەرمانداری خوراسان دەست نیشان کرد.

کاتێك معاویە لەچارەنوسی بەسرە ئاگادار بویەوە، بڕیاریدا کوڕی عامر لەسەر کارەکەی لاببات. لەبەر ئەمە کەسێك بۆ لای کوڕی عامر رەوانە کرد و داوای لێکرد سەردانی بکات. کوڕی عامر ڕۆشتە لای معاویە و معاویە ئەوی بۆ سەر کارەکەی گەڕاندەوە، لەکاتی ماڵئاواییدا پێی وت: سێ شتم لە تۆ دەوێت، بڵێ کە بەمنی دەبەخشی. کوڕی عامر وتی: ئەوانم بەتۆ بەخشی، من کوڕی دایکی حەکیمم. معاویە وتی: کارەکەم بۆ خۆم بگەڕێنەرەوە و تورە مەبە. کوڕی عامر وتی: رازیم. معاویە وتی: ماڵەکانی خۆت لەمەککە بەمن ببەخشە. کوڕی عامر وتی: بەخشیم. معاویە وتی: سامانی خۆت لەعەرەفە بە من ببەخشە. کوڕی عامر وتی: بەخشیم. معاویە وتی: پەیوەندی خزمایەتیت بەهێز کرد. کوڕی عامر وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، سێ کارم لەتۆ دەوێت، بڵێ بەتۆی دەبەخشم. معاویە وتی: بەخشیم، من کوڕی هندم.

کوڕی عامر وتی: سامانەکانم لەعەرەفە بۆ بگەڕێنەرەوە. معاویە وتی: رازیم. کوڕی عامر وتی: لێکۆڵینەوە لەگەڵ هیچ کام لەکارگوزاران و هیچ کام لەکارەکانی من مەکە. معاویە وتی: نایکەم. کوڕی عامر وتی: کچەکەت هند بکەرە هاوسەری من. معاویە وتی: کچەکەم دەکەمە هاوسەری تۆ.

دەستەیەك دەڵێن: معاویە پێی وت: یەکێك لەم دو کارە هەڵبژێرە: یا لێکۆڵینەوە لەکارەکانت دەکەم و لێپرسینەوە لەگەڵ خۆت، یا تۆ لەسەر کار لادەبەم و هەرچیت بردوە و خواردوتە (تالآنت کردوە) بەتۆی دەبەخشم. کوڕی عامر لەسەر کار لابرانی هەڵبژارد و خوازیاری ئەوەبو لێپرسینەوەی لەگەڵ نەکرێت. معاویە ئەوی لەسەر کار لابرد و حارس کوڕی عەبداللەی ئەزدی لەجێگاکەی دانیشاند.

## پەیوەست کردنی (گەڕاندنەوەی) زیاد کوڕی ئوبیە بەباوکی معاویە

لەم ساڵەدا معاویە، زیاد کوڕی سومەییەی پەیوەستی باوکی خۆی کرد. ئەم هەواڵەیان بەمشێوەیە گێڕاوەتەوە کەکاتێك زیاد ڕۆشتە لای معاویە، پیاوێك لەخەڵکی عەبدقەیس هاورێیەتی دەکرد. بەزیادی وت: من حەقێکم لای کوڕی عامر هەیە، ئەگەر فەرمانم پێ بدەیت، دەڕۆمە لای. زیاد وتی: لەسەر ئەو بنەمایی هەر گفتوگۆیەك لەنێوان ئێوەدا کرا، منی لێ ئاگادار بکەیتەوە. پیاو وتی: ئەو کارە دەکەم. زیاد فەرمانی پێدا. پیاو ڕۆشتە لای کوڕی عامر.

کوڕی عامر وتی: بەبە! دەسخۆش! کوڕی سومەییە کارەکانی من بەقێزەون لەقەڵەم دەدات و سەرکۆنەی کارگوزارانم دەکات. بڕیارم داوە چەندین کەس لەقوڕەیش بێنم تا هەمویان سوێند بخۆن کەئەبو سوفیان هیچ کات سومەییەی نەبینیوە.

کاتێك گەڕایەوە، زیاد پرسیاری لێکرد، بەلآم ئەو پیاوە ئەوی لەگفتوگۆکە ئاگادار نەکردوە. زیاد پێداگری کرد و پیاو لەگفتوگۆکە ئاگاداری کردەوە. زیاد معاویەیی لەم گفتوگۆیە ئاگادار کردەوە. معاویە بەدەرگاوانەکەی خۆی وت: کاتێك کوڕی عامر هات، لەدورترین درگاوە لەروخساری چوارپێکەی بدە. دەرگاوان ئەو کارەی کرد. کوڕی عامر ڕۆشتە لای یەزید کوڕی معاویە و گلەیی دەست پێکرد. یەزید ئەوی بردە لای معاویە. کاتێك معاویە سەیری کرد، هەستا و ژورەکەی بەجێهێشت. یەزید بەکوڕی عامری وت:

دانیشە چونکە گومان دەکرێت دانیشتنی تۆ لەکۆڕەکەی ئەو زۆر بخایەنێت. کاتێك ئەم دوانە لەسەر گفتوگۆکەیان بەردەوام بون، معاویە هاتە ناو و بەردەوام دەیوت:

لنا سباق و لکم سباق          قد علمت ذلکم الرفاق

یانی: ئێمە پێش کەوتنێکمان هەیە و ئێوە پێش کەوتنێك. هاورێکانی من ئەمەیان بەباشی زانیوە.

دواتر دانیشت و وتی: ئەی کوڕی عامر، ئایا تۆ سەبارەت بە زیاد فلآن قسە و فیسارە قسەت کردوە؟ سوێند بەخوا عەرەبەکان دەزانن لەرۆژگاری جاهلی بەرێزترینی ئەوان بوم و ئیسلام بەرێزی منی زیاتر کرد. من لەبەر ئەوە روم نەکردە زیاد تا کەم و کوڕی خۆمی پێ دابپۆشم و لەبەر ئەوە نەبو بەبونی ئەو رسوایی خۆم بۆ رێزداری بگۆڕم. من حەقێکم بۆ ئەو بەرەوا زانیوە و پێم بەخشیوە. کوڕی عامر وتی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەو کارە دەکەین کەزیاد پێی خۆشە. معاویە وتی: بەم پێیە ئەو کارە دەکەین کەتۆ پێت خۆشە. کوڕی عامر ڕۆشتە لای زیاد و ئەوی رازی کرد.

کاتێك زیاد هاتە کوفە، وتی: بۆ کارێك هاتومە ئێرە و ئەو کارەم بۆ ئێوە دەوێت. وتیان: چیت دەوێت؟ وتیان: نەژادی من بۆ معاویە بگەڕێنەوە. وتیان: بەلآم بەشایەتی درۆ، هەرگیز. ئەو ڕۆشتە بەسرە و پیاوێکی لێ بو و لەمبارەوە شایەتی بۆ دا.

ئەمە ئەو گێڕانەومیە ئەبو جەعفەری تەبەری سەبارەت بەپەیوەست بونی نەژادی زیاد بەمعاویە ئاماژەی پێداوە. ئەو ئاماژەی بەراستی و دروستی ئەم داستانە نەداوە تەنیا ئاماژەی بەگێڕانەومیەك داوە کەدوای پەیوەست بونی نەژادی زیاد بەمعاویە رویدا. من هۆکاری ئەم کارە و چۆنیەتیەکەی باس دەکەم چونکە لەگێڕانەوە بەناو بانگەکانی ناو ئیسلامە کەنابێت پشت گوێ بخرێت.

سەرەتایی سەربوردەکە بەمشێوە بو کەسومەییە دایکی زیاد کۆیلەی فەرمانداری روباری زیندو لەکەسکەر بو. فەرماندار نەخۆش کەوت و حارس کوڕی کەلدەی سەقەفی پزیشکی بانگ کرد. ئەو فەرمانداره‌کەی دەرمان کرد و چاك بویەوە. فەرماندار سومەییەی پێ بەخشی. ئەم ژنە ئەبوبەکرەی بۆ هێنایە دونیا کەناوەکەی نوفەیع بو. پزیشك ئەم کوڕەی خۆش نەدەویست. کاتێك پێغەمبەر گەمارۆی خستە سەر تایف،

ئەبوبەکرە ڕۆشت لای پێغەمبەر و حارس بەنافعی وت: تۆ کوڕی منیت. پزیشك سومەیەیی کردبوە هاوسەری یەکێك لەکۆیلەکانی خۆی بەناوی عوبەید. ئەم عوبەیدە خەڵکی ڕۆم بو و سومەیە زیادی بۆ هێنایە دونیا.

جارێك لەڕۆژگاری جاهلی، ئەبوسوفیان کوڕی حەرب ڕۆشتە تایف و لای عەرەق فرۆشێك بەناوی باوکی مریەمی سلولی دابەزی. دواتر باوکی مریەم باوەڕی بەئیسلام هێنا و بوبەهاوڕێی پێغەمبەر. ئەبوسوفیان بەئەبو مریەمی وت: حەزم لەژنێکە، لەش فرۆشێك بۆ من ئامادە بکە. باوکی مریەم وتی: سومەییەت دەوێت؟ ئەبوسوفیان وتی: بیهێنە هەرچەندە مەمکی زۆر گەورە و ورگی زلە. باوکی مریەم سومەییەی هێنا و ئەبوسوفیان لەگەڵی خەوت و ژن بەزیاد سکی پڕبو و لەساڵی یەکەمی کۆچی ٦٦٢ زایینی ئەوی هێنایە دنیا. کاتێك گەشەی کرد و گەورە بو، ئەبوموسای ئەشعەری لەکاتی فەرمانداری بەسرە، پەیمانی ئازادی لەگەڵ نوسی. دواتر عومەر کوڕی خەتاب کارێکی بەزیاد سپارد و بەباشی ئەنجامیدا و پێگەکەی بەرز بویەوە. کاتێك گەڕایەوە ڕۆشتە لای عومەر و موهاجیر وئەنسار لای ئەو دانیشتبون. زیاد وتارێکی جوانی پێشکەش کرد کەهاوشێوەکەیان نەبیستبو. عەمرۆعاص وتی: دەسخۆش بۆ ئەم کوڕە کەئەگەر لەقوڕەیش دەبو، عەرەبەکانی بەداردەستەکەی دور دەخستەوە! ئەبو سوفیان لەوێ بو و وتی: من باوکی دەناسم و باش دەزانم چ کەسێك سکی دایکی پڕ کردوە. عەلی وتی: ئەی ئەبوسوفیان بێدەنگ بە چونکە دەزانی ئەگەر عومەر ئەم قسەیە ببیستێت، هێرش دەکاتە سەرت.

کاتێك عەلی بەفەرمانڕەوایی گەیشت، زیادی وەك فەرمانداری فارس دەستنیشان کرد. زیاد ئەو کارەی بەباشی گرتە ئەستۆ و لەپارێزگاری کردنی قەلاکان کەمتەرخەمی نەکرد. ئەم هەواڵە بەمعاویە گەیشت و توڕە بو. نامەی بۆ زیاد نوسی و ئەوی ترساند و بەنهێنی ئاگاداری کردەوە کەئەبوسوفیان باوکیەتی. کاتێك زیاد نامەکەی معاویەی خوێندەوە، لەناو خەڵکدا وتارێکی پێشکەش کرد و وتی: سەرم سوڕماوە لەکوڕی ئەو ژنە جەرگ خۆرە و سەرکردەی دوروە خراپەکاران کەبەردەوام پەیك و پەیام بۆ من ڕەوانە دەکات و دەمترسێنێت و لەنێوان من و ئەو دو کوڕە مامی پێغەمبەر لەموهاجیر و ئەنسارن. سوێند بەخوا ئەگەر بۆ ڕوبەروبونەوەی ئەو

فەرمانم پێبدرێت، من وەك کەسێکی توند و تیژ و ترسێنەر بەشمشێرەوە دەبینێت.

ئەم هەواڵە بەعەلی گەیشت. نامەی بۆ زیاد نوسی: ئەو کاتەی تۆم کردە فەرمانڕەوایی ئەو ناوچەیە، دەمزانی بۆ ئەو کارە شیاویت، پێشتر ئەبوسوفیان قسەیەکی ناڕاست و درۆی هێناوەتە سەرزمان کە بەپێی ئەو وتەیە نەدەتوانرێت میرات لەکەسێك ببەیت و نەژادی خۆت بەرز بکەیتەوە. معاویە لەروبەرو و پشتەسەر و چەپ و راست دەڕواتە لای خەڵك. کەواتە وشیار بە و دوبارە وشیار بە. سڵاو و ماڵئاوا.

کاتێك عەلی کوژرا و زیاد لەگەڵ معاویە ئاشتی کرد بەهەمان شێوە کەئاماژەمان پێدا، زیاد لەگەڵ مەصقەلە کوڕی هوبەیرەی شەیبانی رێککەوت و بەڵێنی دا بیست هەزار درەمی پێ بدات تا بەمعاویە بڵێت: زیاد سەرزەمینی فارسی لەوشکی و دەریاوە خواردوە. ئێستا لەسەر بنەمایی دانی دو هەزار هەزار (دو ملیۆن درەم) لەگەڵ تۆ ئاشتی کردوە، سوێند بەخوا ئەوەی دەوترێت، راست و دروستە. کاتێك بەتۆ بڵێت: چی دەوترێت؟ بڵێ: ئەو کوڕی ئەبو سوفیانە. مەصقەلە ئەم کارەی کرد و معاویە بڕیاریدا زیاد بەرەو لای خۆی رابکێشێت. ئەو لەرێگەی پەیوەست کردنی زیادەوە، هاورێیەتی و دۆستایەتی ئەوی پیس و گلاو کرد. ئەم دوانە لەسەر ئەم کارە رێککەوتن. خەڵکی کۆکردەوە و کەسێکی هێنا شایەتی بۆ زیاد بدات. یەکێك لەوان باوکی مریەمی سەلولی عەرەق فرۆش بو. باوکی مریەم وتی: ئەبۆسوفیان جارێك هاتە لای من و داوای ژنێکی لەش فرۆشی لێکردم. وتم: ئێستا تەنیا سومەییەم لەبەردەستایە. ئەبوسوفیان وتی: بیهێنە هەرچەندە زۆر ناشیرین و گلاو و شڵ و بڵە. سومەییەم هێنا و ئەبو سوفیان بەتەنیا لەگەڵی ڕۆشتە ژوور و ماوەیەکی نەخایاند سومەییە هاتەدەر و ... زیاد وتی: بێدەنگ بە ئەی باوکی مریەم، داوامان لێکردی شایەتی بدەیت نەك جوێن بارانمان بکەیت.

لەمەدوا، معاویە زیادی پەیوەستی بنەماڵەکەی خۆی کرد. پەیوەست کردنی زیاد یەکەم کار بۆ پێشێل کردنی ئاشکرای فەرمانە دینیەکان بو چونکە پێغەمبەر فەرموبوی منداڵ هی سەر جێگەیە و پیاوی خراپە کار و ژنی لەش فرۆش دەبێت بەردباران بکرێن.

زیاد نامەی بۆ عایشە نوسی: لەزیاد کوڕی ئەبو سوفیان بۆ دایکی باوەڕداران. مەبەستەکەی ئەوە بو عایشە لەوەڵامدا بنوسێت: لەدایکی باوەڕداران بۆ زیاد کوڕی ئەبو سوفیان. زیاد دەیویست بەم کارە بەڵگەیەك لای خەڵك دروست بکات کەکوڕی ئەبوسوفیانم. عایشە نوسی: لەدایکی باوەڕداران بۆ کوڕەکەی زیاد. ئەم کارە بۆ موسوڵمانان بەگشتی و بۆ ئومەوییەکان دژوار بو و چەندین داستانی لەبارەوە دروست کرا کەئاماژەدان پێیان درێژە دەکێشێت. لەبەر ئەمە چاوپۆشیمان لێکردن.

ئەو کەسانەی داوای لێخۆشبونیان لەمعاویە کرد، وتیان: معاویە لەبەر ئەوە زیادی پەیوەستی بنەماڵەکەی خۆی کرد چونکە هاوسەرگیری سەردەمی جاهلی شێوازی جۆراوجۆری بو کەپێویست بەئاماژەدان پێیان ناکات. یەکێکیان ئەوە بو کەچەند پیاوێك لەگەڵ ژنێکی لەشفرۆش دەخەوتن و کاتێك سکی پڕدەبو و منالی دەهێنایە دونیا، هەر کام لەپیاوانی بیویستایە، منالەکەی پەیوەستی خۆی دەکرد. کاتێك ئیسلام بڵاوبویەوە، ئەم شێوازانەی لەهاوسەرگیری ناڕەوا کرد بەڵام هەر منالێکی پەیوەستی بەباوکی کرد لەهەر شێوازێکی هاوسەرگیری و لەنێوان ئەم شێوازانە جیاوازی و جیایی دروست نەکرد. معاویە گومانی کرد ئەم کارە ڕەوایە و لەبەر ئەمە بۆ پەیوەست کردنی زیاد بەبنەماڵەکەی خۆی جیایی لەسەردەمی ئیسلام و سەردەمی جاهلی نەکرد. ئەمە قسەیەکی ناڕاستە چونکە موسوڵمانان بەگشتی لەسەر ناڕاستیەکەی کۆکن و لەرۆژگاری ئیسلامی ئەم شێوازە لەپەیوەست کردن روی نەداوە تا بتوانین پشتی پێ ببەستین.

دەستەیەك دەڵێن: دوای پەیوەست کردنی زیاد لەلایەن معاویە، زیاد بڕیاریدا حەج بکات. براکەی ئەبوبەکرە ئەمەی بیست. ئەم برایە لەکاتی ناسازگاری زیاد بۆ شایەتی دان لەسەر زیناکاری موغەیرە کوڕی شەعبە، لەگەڵ ئەو ناسازگار و قسەی لەگەڵ نەدەکرد. کاتێك بیستی زیاد دەیەوێت حەج بکات، ڕۆشتە ماڵەکەی وبەیەکێك لەکوڕەکانی زیادی وت: کوڕی خۆم، بەباوکت بڵێ من (براکەت لەدایکەوە) بیستومە دەتەوێت حەج بکەیت. بەناچار بۆ ئەم مەبەستە دەڕۆیتە مەدینە. بێ گومان مەبەستی ئەوە دەکەیت چاوت بەدایکی حەبیبە کچی ئەبوسوفیان و هاوسەری پێغەمبەر بکەوێت. ئەگەر ئەم خاتونە میوانداریت بکات، هاوار لەو ریسواییەیی

بەسەر پێغەمبەر دێت. ئەگەر میوانداری تۆ نەکات، هاوار لەریسوایی ئەم جیهانە و ئەو تانە و سەرکۆنانەی دوژمنان لەتۆی دەدەن. زیاد چاوی لەحەج کردن پۆشی و وتی: خوا پاداشتی چاکەت بدات چونکە ئامۆژگاری منت کرد و چاکەت لەگەڵ کردم.

## شەڕی موهەلەب لەسند

لەم ساڵەدا موهەلەب کوڕی ئەبی صوفرە، بۆ شەڕ لەسنوری سند رەوانە کرا. سەرەتا بەرەو بەنەت و ئەهواز ڕۆشت کە لەنێوان مولتان تا کابوڵە و دواتر روبەروی دوژمن بویەوە و بۆ شەڕ ریزی بەست. موهەلەب لەسەرزەمینی قیقان چاوی بەهەژدە سوار لەتورکەکان کەوت کەشەڕیان لەگەڵ کرد و هەمویان کوژران. موهەلەب وتی: بۆ عەجەمەکان لەئێمە خێراتر و ئازاتربون! ئەو کلکی ئەسپەکانی بڕی (یا داغی کردن) و یەکەم کەس بو لەئیسلامدا ئەم کارەی کرد. ئەزدی سەبارەت بەشەڕی بەنەت دەڵێت:

الم تر ان الازد ليلة بيتوا     ببنة كانوا خير جيش المهلب

یانی: ئایا نەتبینی کاتێك ئەزدیەکان لەشەڕی بەنەت شەوانە هێرشیان کرد، باشترین شەڕکەرانی سوپاکەی موهەلەب بون؟

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك لەم ساڵەدا معاویە حەجی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا مەروان کوڕی حەکەم لەمەدینە هەیوان و سایەوانی سەرداپۆشراوی پارێزگاری لێکراوی بۆ خۆی دروست کرد. ئەو یەکەم کەس بو لەمەدینە ئەم کارەی کرد. معاویە لەو رۆژەوە لەشام ئەو کارەی کرد کەیەکێك لەخەواریج هێرشی کردە سەر.

لەم ساڵەدا دایکی حەبیبە کچی ئەبوسوفیان و هاوسەری پێغەمبەر کۆچی دوایی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا روفاعەی عەدەوی لەعودەی رەباب کوژرا. ئەو بەصری بو و چاوی بەپێغەمبەر کەوتبو.

## ڕوداوەكانی ساڵی چل و پێنجی كۆچی( ٦٦٥ زایینی )

لەم ساڵەدا معاویە حارس كوڕی عەبداللەی ئەزدی وەك فەرمانداری بەسرە دەستنیشان كرد. ئەم كارە لەسەرەتایی ئەم ساڵە و بەدوای لەسەر كار لابردنی عەبدالله كوڕی عامر (لەخەڵكانی شام) ڕویدا. فەرمانداری تازە، عەبدالله كوڕی عەمرۆی كردە سەركردەی پاسەوانەكانی خۆی. حارس چوار مانگ لەپۆستەكەی مایەوە. دواتر معاویە ئەوی لەسەر كار لابرد و زیاد كوڕی ئوبیەیی كردە فەرمانداری بەسرە.

## فەرمانداری زیاد كوڕی ئوبیە لەبەسرە

لەم ساڵەدا زیاد كوڕی ئوبیە هاتە كوفە ومایەوە وچاوەڕوانی ئەوەی دەكرد بیكەنە فەرمانداری ئەم شارە. موغەیرە كوڕی شەعبەیان لەم كارە ئاگادار كردەوە. موغەیرە ڕۆشتە لای معاویە وخوازیاری ئەوە بو لەفەرمانداری لابیرێت و داوای لێكرد ماڵ و زەوی لەقرقیسیا پێ بدات تالەناو خەڵكانی قەیسدا ژیان بەسەر ببات. معاویە لێی ترسا و پێی وت: دەبێت لەسەر كارەكەی خۆت بمێنیتەوە. موغەیرە ڕازی نەبو و گومانی معاویە زیادی كرد وئەوی بۆ سەر كارەكەی گەڕاندەوە. موغەیەرە شەوانە هاتە ناو كوفەو كەسێكی بۆ لای زیاد ڕەوانە كرد وئەوی لەو شارە دەركرد.

دەستەیەك دەڵێن: موغەیرە نەڕۆشتە شام بەڵكو معاویە كەسێكی بەدوای زیاددا نارد كە لەكوفە بو. فەرمانی پێدا بەرەو بەسرە بڕوات. ئەوی وەك فەرمانداری بەسرە و خوراسان و سیستان دەست نیشان كرد. دواتر هند و بەحرەین وعەمانی پەیوەستی فەرمانڕەواییەكەی ئەو كرد. زیاد لەكۆتایی ڕەبیع الثانی ساڵی ٤٥ / ١٩ ژوئیەی ٦٦٥ زایینی ڕۆشتە ئەو شارە. خراپەكاری و ئانارامی لەشارەكەدا ئاشكرا و بەربلاو بو. ئەو وتاری (كلك بڕاوەكەی) لەم شارەدا پێشكەش كرد. بۆیە پێیان دەوت كلك بڕاو چونكە لەوتارەكەیدا وەسف وسوپاسی خوای نەكرد. دەستەیەك دەڵێن: بەم شێوە نەبو بەڵكو سوپاسی خوای كرد و دواتر وتی:

سوپاس بۆ خوا بۆ بەخشین وچاكەكاریەكانی. داوای بەخششی زیاتری لێدەكەین. ئەی خوایە، بەهەمان شێوە كەبەخشینەكانت بۆ ئێمە زیاد كرد، سوپاس كردن لەناو

دڵی ئێمەدا پەروەردە بکە. دوای سڵاو، نەزانی بێ شەرم و گومڕایی کوێر و خراپەکاری کە بۆ بکەرەکانی ئاگر هەڵدەگیرسێنێت و بڵێسەی ئاگر لەناو ئەواندا بەردەوام دەکات، ئەوەیە کەنەزانەکانی ئێوە دەیکەن و فرمزانەکانتان چاو لەم کارانە دەپۆشن. دەڵێی وتەکانی پێغەمبەرتان نەبیستوە و نوسراوی خواتان نەخوێندۆتەوە و نازان خوا بۆ فەرمانبەرانی چ پاداشێکی ئامادە کردوە و بۆ گوناحکاران چ سزایەك و ئەمە بەدرێژایی ڕۆژگار هەمیشەیی و هیچ کات کۆتایی بۆ نیە. ئایا هاوشێوەی ئەو کەسانەن ئەم جیهانە چاوی ئەوانی بەستوە و مەبەستەکانی جەستە گوێی ئەوانی کەڕ کردوە و جیهانی تێپەڕیان لەجیاتی جیهانی هەمیشەیی هەڵبژاردوە. بیرتان نایەت چەندین روداوتان لەئیسلامدا دروست کرد کەپێش ئێوە کەس بەو کارانە هەڵنەستاوە. ئەم ماڵی لەشفرۆشیانە ئاشکرا و ئەم ژنە پاك و بێگەردانە بەرۆژی روناکە دەبنە نیشانە و مەبەستی خراپەکاری و ژمارەیان کەم نیە. ئایا کەس لەناو ئێوەدا ڕێگر نیە تا گومڕاکان لەهێرشەکانی کۆتایی شەو و تاڵانیەکانی رۆژی روناك دور بخاتەوە و ڕێگریان لێ بکەن؟ خزمایەتیتان بەهێز کرد و دینتان لەخۆتان دور کردەوە. لەکاتی خۆیدا داوای لێخۆش بون ناکەن و پەنای دزەکان دەدەن. هەر کام لەئێوە نەزانەکانی خۆی دەپارێزێت بەشێوەیەك لەکۆتایی کارەکەی ناترسێت و لەرۆژی هەستانەوە ترسی نیە. ئێوە فرمزان نین چونکە لایەنگری لەنەزانەکان دەکەن. بەردەوام ئەم کارەتان کردوە و بەرگریتان لەوان کردوە تا ئەو جێگەی ئەو شتانەی ئیسلام پارێزگاری لێکردون، بەفیڕۆتاندا.

خواردن و خواردنەوە بۆ من ناڕەوایە تا هەموان لەگەڵ زەوی تەخت بکەم: یا خاپور بکەم یا بسوتێنم. دەبینم کۆتایی ئەم کارە بەرەو چاکی ناڕوات مەگەر بەوەی سەرەتاکەی بەرەو چاکە برد. نەرم و نیانی نە لەروی لاوازی و سستی و سەخت گیری نە لەبەر زۆر و زۆرداری. بەخواوەندی خوا سوێند دەخۆم دانیشتوی ماڵ بەتاوانی کۆچکەر و ئەو کەسەی دەگات لەجیاتی کەسی هەڵاتو سزا دەدەم و ساغ لەبەرابەر نەخۆش، تا پیاوێك لەئێوە ئەویتر ببینێت و بڵێت: ئەی سەعید رابکە چونکە سەعدیان لەناو بردا یا ئەوەی ڕمەکەی ئێوە بۆ من نەرم و نیان بێت. درۆ کردن لەسەر تەختی وتاردان، نەزانیەکەی بەناو بانگە. ئەگەر درۆتان لەمن بیست، ڕەوایە نافەرمانی من بکەن. هەرکەس شەوانە هێرشی بکەنەسەر، من تاوانەکەی فەرەبو دەکەمەوە. هاوار لەو کەسەی لەکاتی شەوڕەویدا دەیهێننە لای من چونکە خوێنی

دەرێژم. ئەوەندە مۆڵەتتان پێدەدەم تا هەواڵی ئەم وتارە بەکوفە بگات و بگەڕێتەوە. لەبانگەوازەکانی رۆژگاری جاهلی خۆتان بەدور بگرن چونکە هەر کەس ئەو بانگەوازە بێنێتە سەر زمان، زمانی دەبڕم.

ئێوە دیاردەی تازەتان دروست کردوە کەپێشتر بونیان نەبوە. ئێمەیش بۆ هەر گوناحێك سزایەکمان دیاری کردوە: هەرکەس ئاگر لەماڵی کەسێکی دیکە بەربدات، دەیسوتێنین وهەرکەس کەسێك لەناو ئاودا بخنکێنێت، دەیخنکێنین و هەرکەس بڕواتە ناو ماڵێك، دەڕۆینە ناو دڵی و هەرکەس گۆڕێك هەڵبداتەوە، بەزیندویی بەخاکی دەسپێرین. دەست و زمانتان لەئێمە بەدور بگرن تا دەست و زمانم لەئێوە بەدور بگرم. ئاگادار بن ئەو کەسەی ناسازگاری لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵك بکات، دەیکوژم. لەرابردودا لەنێوان من و دەستەیەك لەخەڵك ڕق و کینە بوە کەئەوانەم خستۆتە پشت گوێ و ژێر قاچی خۆم. هەرکەس چاکەکارە، چاکەکاری زیاد بکات وهەر کەس خراپەکارە، دەست لەخراپەکاری هەڵبگرێت. ئەگەر بزانم یەکێك لەئێوە لەڕقی من گرفتاری سك ئێشە بوە، پەردەی ئەو نادڕێنم تا خۆی روخساری بەمن نیشان بدات و خراپەی من باس بکات و ئەو کات ئیتر مۆڵەتی پێ نادەم. کەواتە کارەکانی خۆتان لەسەرەتاوە دەست پێبکەن وهاوکاری یەك بکەن چونکە زۆرن ئەو کەسانەی بەهاتنی ئێمە شادمانن و دواتر خەمبار دەبن و زۆرن ئەو کەسە شادمانانەی بێزار دەبن.

ئەی خەڵکینە، ئێستا ئێمە بوینەتە فەرماندار و پارێزەری ئێوە. لەسەر بنەمایی فەرمانڕەوایی خوایەك کە بەئێمەی بەخشیوە، کاروباری ئێوە دەسوڕێنین و بەو سامانەی خوا خستویەتیە بەردەستی ئێمە، پارێزگاریتان لێ دەکەین. لەسەر ئێوەیە فەرمانبەر و گوێرایەڵی ئەو کارانە بن کەرەزامەندی ئێمەی لەسەرە و لەسەر ئێمەیە دادپەروەری بکەینە پیشە. لەرێگەی چاکەخوازیەوە، خۆتان شیاو بکەن بۆ دادپەروەری و سامانەکانی ئێمە و بزانن ئەگەر لەهەر کارێکدا کەمتەرخەمی بکەم، لەسێ کاردا نایکەم: خۆم لەنیازمەند بەدور ناگرم ئەگەر شەوانەیش لەدرگای ماڵەکەی من بدات و رۆژی لەکەس ناستێنمەوە و بەخشینەکان پشت گوێ ناخەم و لەپێشی بەدەستەیەك نابەخشم. لەخوا بپارێنەوە تا رێبەرەکەتان بەتەندروستی بهێڵێتەوە چونکە بەرێوبەر و ئامۆژگاری ئێوەیە و بەردەوام ئێوە لەپەنای خۆیدا دەپارێزێت. هەرچەند گوێرایەڵتر بن، ئەوان باشتر دەبن. ڕقی ئەوان لەدڵ مەگرن چونکە دەبێتە هۆی تورە بونی ئەوان و بەردەوام بۆ ئەوە داخ دەخۆن. بۆ بەدەست هێنانی نیازەکانتان پەلە مەکەن چونکە

ئەگەری هەیە ئەگەر نیازەکانتان بێتەدی، بۆ ئێوە خراپ بێت. لەخوا دەپارێمەوە هەموان لەهەمو کارەکاندا بەختەوەر بکات. ئەگەر دەبینم دەمەوێت کارێك لەناو ئێوەدا بلاو بکەمەوە، بەهەموتالی و ناسازگاریەکانەوە پێی رازی ببن. ئێوە بەدەستی من کەسانی زۆرتان لێ دەکوژرێت. خۆتان بەدور بگرن تا یەکێك لەکوژراوەکانی من نەبن.

عەبداللە کوڕی ئەهتەم هەستا و وتی: ئەی فەرماندار، فرەزانی و زمان پاراویی بێ کۆتاییان بەتۆ بەخشیوە. زیاد وتی: دروۆت کرد چونکە ئەمە تایبەتمەندی داوودە کەپێغەمبەری خوا و خوا لەقورئاندا باسی دەکات. ئەحنەف وتی: ئەی فەرماندار، قسە چاکەکانت هێنایە سەر زمان. وەسف کردن دوای تاقی کردنەوەیە و سوپاس کردن بەدوای بەخششدا دێت. زیاد وتی: راستت وت. ئەبو بیلال مەرداس کوڕی ئودەیە لەخەواریج، هەستا و وتی: خوا ئاماژەی بەشتێکی جیاواز لەوتەکانی تۆداوە. خوای گەورە فەرمویەتی: ئیبراهیم ئەم پەیامەی گەیاند کەهیچ کەس تاوانی گوناحی کەسێکی دیکە هەڵناگرێت و خەڵك تەنیا بەرهەمی دەسترەنجی خۆیان دەخۆن(نجم ٣٧/٥٣/ـــــ٣٩)خوا مژدەی شتی باشتری پێدوان لەوەی تۆ مژدەمان پێ دەدەیت و دەمانترسێنیت ئەی زیاد! زیاد وتی: بەو شتەی تۆ و هاورێکانت دەتانەوێت، ناگەم مەگەر ئەوەی لەناو خوێنەکاندا مەلە بکەم.

زیاد عەبداللە کوڕی حیصنی کردە سەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی. مۆڵەتی بەخەڵکدا تا ئەم هەواڵە بەکوفە گەیشت و هەواڵی گەیشتنی هەواڵەکە بەکوفە گەیشت. ئەو نوێژی خەوتنی دوادەخست و دواتر نوێژی دەخوێند و فەرمانی بەپیاوێك دەدا سورەی (بقرە) بە لەسەرخۆیی بخوێنێتەوە. کاتێك خوێندنی قورئانی تەواو دەکرد چاوەڕوانی دەکرد بەئەندازەیەك کەسێك بگاتە دورترین شوێنی بەسرە. لەم کاتەدا فەرمانی بەسەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی دەدا بڕواتەدەر. هەر کەسێکیان دەگرت، بێ دەرەنگ دەیانکوشت (لەشەوی یەکەم حەوت سەد سەری بڕاویان خستە بن دیواری ماڵەکەی) شەوێك پیاوێکی بیابانگەڕیان هێنا بۆ لای زیاد. زیاد وتی: ئایا وتارەکەی ئێمەت نەبیست؟ وتی: نەبەخوا! مەڕێکی شیردەرم بۆ لەوەڕین بردە دەرەوەی شار، لەناکاو دنیا تاریك بو و لەسوچێکدا دانیشتم و چاوەڕێم کرد تا بەرەبەیان بگات و نەمزانیوە فەرماندار چی وتوە. زیاد وتی: سوێند بەخوا گومان دەکەم تۆ راست دەکەیت بەلام چاکسازی خەڵك بەکوشتنی تۆیە. دواتر فەرمانیدا و کوشتیان.

زیاد یەکەم کەس بو فەرمانی پاشای سەختگیرانە بەکار دەبرد و پاشایەتی بۆ معاویە بەهێز کرد، شمشێرەکەی خۆی دەرکێشا، لەسەر بنەمایی گومان دەستگیری دەکرد و لەسەر هەمان بنەما سزایی دەدا. خەڵك لێی ترسان تا ئەو رادەیەك لەیەکتر ئەمین بون. ئەگەر شتێك لەدەستی ژنێك یا پیاوێك دەکەوت، کەس هەڵی نەدەگرت تا خاوەنەکەی دەهات و دەیبردەوە. کەس دەرگای ماڵەکەی دانەدەخست.

بەخشینەکانی فراوان کرد و بناغەی (شاری رۆژی) دارِشت و پاسەوانەکانی بۆ چوارهەزار کەس زیاد کرد. پێیان وت: رێگاکان نائەمنە. وتی: تەنیا گرنگی بەم شارە دەدەم تا چاکسازی دروست بکەم. ئەگەر ئەم شارە زەخت لەمن بکات، کەسانیتر زیاتر زەخت دەکەن. کاتێك کاروباری شاری بەسرەی ساماندا، سەرقاڵی دەوروبەر بو و چاکسازی لەناوچەکانی دەوروبەر ئەنجامدا.

## کارگوزارەکانی زیاد

زیاد هاوکاری لەدەستەیەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر وەرگرت، لەناو ئەوان: عیمران کوڕی حوصەینی خوزاعی کەئەوەی کردە سەپەرستی دامەزراوەی دادی بەسرە، ئونس کوڕی مالك، عەبودلرەحمان کوڕی سەمورە، سەمورە کوڕی جەندەب.

عیمران داوای دەست لەکار کێشانەوەی کرد و زیاد رازی بو و عەبداللە کوڕی فەزاڵەی لەیسی لەجێگاکەی ئەو دانا. دواتر براکەی عاصم کوڕی فەزاڵەی کردە داواکاری گشتی و دواتر زوراره کوڕی ئەوفا مێردی خوشکەکەی زیاد.

دەستەیەك دەڵێن: زیاد کوڕی نوبیە یەکەم کەس بو رِم و گورزەکانی پێش خۆی خست و پاسەوانەکانی کردە پاسەوانی خۆی. پاسەوانەکانی پێنەسد پیاو بون کەلەمزگەوت نەدەهاتنەدەر و پاسەوانیان دەدا.

خوراسانی کردە چوار بەش: لەمەرو ئەمیر کوڕی ئەحمەری دانا، لەنەیشابور خولەید کوڕی عەبداللە حەنەفی، لەمەرورود و فاریاب و تاڵەقان، قەیس کوڕی هەیسەم و لەهەرات و بادغیس و پوشەنگ نافع کوڕی خالدی تاحی کەدواتر لێی رِەنجا و لەسەر کار لایبرد.

هۆکاری لەسەر کار لابردنی ئەوە بو: نافع مێزێکی دروست کراو لەدژە ژەهری (بەردێکی گرانبایی بۆ دەرمان و خۆجوان کردن) بۆ زیاد نارد کەقاچەکانی لەدژەژەهر بون. نافع پێش ناردنی ئەم مێزە یەکێك لەقاچەکانی لێکردەوە و قاچێکی زێرینی

لەجیاتی دانا بەکۆیلەکەی خۆی (زەید کەههمە کارەی ئەو بو) بۆ زیادی نارد. زەید لای زیاد وتی: ئەو فێڵی کردوە و یەکێك لەقاچەکانی مێزەکەی تۆی دزیوە. زیاد ئەوی لەسەر کار لابرد و خستیە زیندانەوە و نامەیەکی قەرزی بەبڕی سەد هەزار یا هەشسەد هەزار درەم بۆ نوسی. چەندین پیاو کەوتنە نێوانیانەوە و زیاد ئازادی کرد.

هەروەها حەکەم کوڕی عەمرۆ غەفاری کردە فەرماندار. ئەو پێغەمبەری خوای بینیبو. زیاد بەدەرگاوانی وتبو: حەکەم بۆ لای من بێنە. مەبەستەکەی حەکەم کوڕی ئەبی عاصی سەقەفی بو کەئەوی کردبوە فەرمانڕەوایی خوراسان. دەرگاوان ڕۆشتەدەر و حەکەم کوڕی عەمرۆ غەفاری بینی و بانگی کرد. کاتێك زیاد ئەوی بینی، پێی وت: من تۆم نەویست بەڵکو خوا ویستی! دواتر ئەوی کردە فەرمانڕەوا و چەندین پیاوی بۆ کۆکردنەوەی باج لەگەڵدا ڕەوانە کرد، لەوان: ئەسلەم کوڕی زورعەی کەلابی و چەند کەسێکیتر. ئەو شەڕی تەخارستانی کرد و تالآنی زۆری دەست کەوت و دواتر مرد و پێش مەرگ ئەنس کوڕی ئەبی نوناس کوڕی زونەیمی وەك جێگری خۆی دەستنیشان کرد کەزیاد ئەوی لەسەر کار لابرد و فەرمانڕەوایی خوراسانی بەخولەید کوڕی عەبدالله حەنەفی بەخشی. . دواتر ڕەبیع کوڕی زیادی حارسی هاوڕێ لەگەڵ پەنجا هەزار شەڕکەر لەخەڵکانی کوفە و بەسرە بۆ ئەو دیارە ڕەوانە کرد.

## بیرکردنەوەی چەند ڕوداوێك

لەم ساڵەدا مەروان کوڕی حەکەم فەرمانداری مەدینە حەجی لەگەڵ خەڵك کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا زەید کوڕی سابتی ئەنساری مرد. دەستەیەك دەڵێن: ساڵی ٥٥ / ٦٧٥ زایینی مرد.

ئەم کەسانەیش مردن: عاصم کوڕی عودەی ئەنساری بەلەوی لەبەدریەکان کە بۆ شەڕ نەهات چونکە پێغەمبەر ئەوی بۆ مەدینە گەڕاندەوە و بەشەکەی بۆ هەڵگرت و ئەو بۆ ماوەی سەد و بیست ساڵ ژیا، سەلەمە کوڕی سەلامەی کوڕی وەقشی ئەنساری لەمەدینە لەئامادەبوانی (عەقەبە) و بەدر لەحەفتا ساڵیدا، سابت کوڕی زوحاك کوڕی خەلیفەی کەلابی لەئامادەبوان لە(بەیعەتی دار) برای جوبەیرە کوڕی زوحاك.

## روداوەکانی سالّی چل و شەشی کۆچی ( ٦٦٦ زایینی )

لەم سالّەدا مالك کوڕی عەبداللە یا عەبدولرەحمان کوڕی خالید کوڕی وەلید یا مالك کوڕی هوبەیرەی سەکونی زستانی لەسەرزەمینی رۆم بەسەر برد.

هەروەها لەم سالّەدا عەبدولرەحمان کوڕی خالید کوڕی وەلید لەرۆمەوە گەڕایەوە حمص و مرد.

## مردنی عەبدولرەحمان کوڕی خالید کوڕی وەلید

هۆکاری مردنەکەی ئەوە بو پێگەی لای خەڵکانی شام بەرز بویەوە و ئەوان رویان تێکرد چونکە باوکی کارە دژوارەکانی ئەنجامدابو و لەسەرزەمینی رۆم سامانەکانی فراوان و لەکاروبارەکانیدا بەهێز بو. معاویە ترسی ئەوی کەوتە دڵەوە و فەرمانی بە کوڕی ئوسالی مەسیحدا بۆ کوشتنی ئەو بیر لەفێڵێك بکاتەوە. بەڵێنیدا تا ئەو کاتەی زیندوە باجی لێوەرنەگرێت و کۆکردنەوەی باجی حمص بەو بسپێرێت. کاتێك عەبدولرەحمان لەرۆم گەڕایەوە، کوڕی ئوسال لەیەکێك لەشارەکانی خۆی خواردنەوەیەکی ژەهراوی دەرخوارددا، کەخواردی و لەحمص مرد و معاویە بەڵێنەکەی خۆی بردە سەر.

جارێك خالید کوڕی عەبدولرەحمان کوڕی خالید بەرەو مەدینە بەرێکەوت و لای عوروە کوڕی زوبەیر دانیشت. عورە لەکارەکەی کوڕی ئوسال ئاگاداری کردەوە. خالید بەرەو حمص بەرێکەوت و کوڕی ئوسالی کوشت. ئەویان بردە لای معاویە و ماوەیەك خستیانە زیندانەوە و دواتر خوێنبایی دا و ئازادیان کرد. خالید بەرەو مەدینە ڕۆشت و لای عوروە دانیشت. عوروە وتی: کوڕی ئوسال چی بەسەرهات؟ خالید وتی: کوشتم، بەلاّم کوڕی جەرموز (بکوژەکەی زوبەیر) چی بەسەر هات؟ عوروە بێدەنگ بو.

## بزوتنەوەی سەهم و خەتیم

لەم ساڵەدا خەتیم شۆڕشی کرد کەناوی یەزید کوڕی مالکی باهلیە. سەهم کوڕی غالبی هوجەیمشی شۆڕشی کرد. ئەم دوانە جاڕیاندا: فەرمانڕەوایی تایبەتە بەخوا. سەهم ڕۆشتە ئەهواز و ئایینی خەواریجی زیندو کردەوە و دواتر گەڕایەوە و داوای ئەمانی کرد. بەڵام زیاد ئەمانی پێ نەبەخشی و بەدوایدا گەڕا و کوشتی و لەماڵەکەی خۆی لەداریدا.

زیاد خەتیمی رەوانەی بەحرەین کرد و دواتر بانگی کردەوە. بەموسلیم کوڕی عەمرۆ باهلی وت (باوکی قوتەیبە کوڕی موسلیم): بەڵێن لەو بۆ من وەربگرە. ئەم کارەی نەکرد و وتی: ئەگەر لەدەرەوەی ماڵەکەوی خەوت، ئاگادارت دەکەمەوە. دواتر موسلیم ڕۆشتە لای و وتی: خەتیم دوێ شەو لەماڵەکەی خۆیدا نەبو. زیاد فەرمانیدا و کوشتیان و لەناو هۆزی باهلە فڕێیاندا. پێشتر ئاماژەمان بەم داستانەدا. بۆیە لێرەدا باسمان کرد چونکە لەم ساڵەدا کوژرا.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا عەتەبە کوڕی ئەبوسوفیان لەکارگوزرانی معاویە لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.

هەروەها لەم ساڵەدا صالح کوڕی کەیسان خزمی بەنی غەفار یا یەنی عامر یا خوزاعی کۆچی دوایی کرد.

## رووداوەکانی ساڵی چل و حەوتی کۆچی( ٦٦٧ زایینی )

## لەسەرکار لابردنی عەبدالله کوڕی عەمرۆ لەمیسر دانانی کوڕی حودەیج

لەم ساڵەدا عەبدالله کوڕی عاص لەفەرمانداری میسر لەسەر کارلابرا و معاویە لەجیاتی ئەو معاویە کوڕی حودەیجی دانا کەلایەنگری عوسمان بو. عەبدولرەحمان کوڕی ئەبوبەکر رۆشتە لای و پێی وت: ئەی معاویە، پاداشتی خۆت لەمعاویە وەرگرت. براکەی منت کوشت تا ببیتە فەرمانداری میسر و بویتە فەرماندار. وتی: تەنیا لەبەر ئەوەی عوسمانی کوشت، کوشتم. عەبدولرەحمان وتی: ئەگەر خوازیاری خوێنی عوسمان بویت، لەکارەکانی معاویە ئەدەبویتە شەریك کەئەو هەڵس و کەوتەی لەگەڵ ئەبو موسای ئەشعەری گرتەبەر و دواتر تۆ لەپێش هەمو خەڵکانەوە هەستایت و بەیعەتت لەگەڵ کرد.

## شەڕی غور

لەم ساڵەدا حەکەم کوڕی عەمرۆ رۆشتە کوێستانی غور و لەگەڵ خەڵکەکەی شەڕی کرد چونکە ئەوان لەدین هەڵگەڕابونەوە. بەزۆری شمشێر دەستی بەسەر شارەکەی ئەواندا گرت و ئەسیر و تالانی زۆری دەست کەوت. کاتێك حەکەم لەم شەڕە گەڕایەوە (بەوتەی هەندێ کەس) مرد. حەکەم لەسەردەمی فەرمانڕەوایی خۆی لەروبار تێپەڕی کرد بەلام هیچ شوێنێکی نەگرت. یەکەم کەس لەموسوڵمانان کە لەناوی روباری خواردەوە کۆیلەیەك لەکۆیلەکانی حەکەم بو کەمەشکەکەی خۆی لەروبار پڕکرد و تێری خواردەوە و دواتر دەستنوێژی گرت و دو رەکعەت نوێژی خوێند. ئەو یەکەم موسوڵمان بو ئەم کارەی کرد.

## فیلی مەهلەب

مەهلەب هاورێ لەگەڵ حەکەم کوڕی عەمرۆ لەخوراسان بو و لەگەڵ ئەو بەشداری شەڕی لەیەکێك لەکوێستانەکانی تورك کرد. تورکەکان دۆڵ و رێگاکانیان لەوان گرت.

حەکەم بێزار و مەهلەبی کردە سەرپەرەستی کاروباری شەڕ. ئەو رێگە چارمیەکی دۆزیەوە تا یەکێك لەگەورەکانی تورکی گرت. پێی وت: یا ئێمە لێرە ببەدەر یا دەتکوژم. تورك پێی وت: لەیەکێك لەم رێگایانە ئاگرێکی گەورە داگیرسێنە و بارەکان بۆ ئەوێ رەوانە بکە وئەوان لەدەوری کۆدەبنەوە و رێگاکانی دیکە دەگەنەوە. لەرێگایەکی ترەوە بڕۆنە دەر و ئێوە نادۆزنەوە مەگەر ئەوەی دەرباز ببن. ئەم کارەی کرد و خەڵك رزگاریان بو و تالآنیەکانیان برد.

هەروەها لەم ساڵەدا عەتەبە کوڕی ئەبوسوفیان یا عەنسەبە کوڕی ئەبو سوفیان لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. فەرماندارەکان هەمان فەرماندارەکانی ساڵەکانی پێشو بون.

## روداوەکانی ساڵی چل و هەشتی کۆچی( ٦٦٨ زایینی )

لەزستاندا عەبدولرەحمانی قەینی لەئەنتاکیە بو و لەهاویندا عەبداللە کوڕی قەیسی فەزاری و مالك کوڕی هوبەیرەی سەکونی لەدەریا شەڕی دەکرد. عوقبە کوڕی عامری جوهەنی بەهاوکاری میسریەکان و خەڵکانی مەدینە شەڕی دەکرد.

لەم ساڵەدا زیاد غالب کوڕی فەزالەی لەیسی وەك فەرمانداری خوراسان دەستنیشان کرد. ئەو چاوی بەپێغەمبەر کەوتبو. مەروان حەجی لەگەڵ خەڵك کرد و چاوەڕوانی لەسەر کار لابردنی دەکرد چونکە معاویە لێی تورە ببو. معاویە کەفەدەکی پێ بەخشیبو، لێی سەندەوە. فەرمانداراکان هەمان فەرماندارەکانی ساڵەکانی پێشو بون.

## روداوەکانی ساڵی چل و نۆی کۆچی( ٦٦٩ زایینی )

لەم ساڵەدا مالك کوڕی هوبەیرە زستانی لەسەرزەمینی رۆم بەسەر برد. هەروەها لەم ساڵەدا فەزالە کوڕی عوبەید هێرشی کردە سەر جەربە و دەستی بەسەردا گرت و زستانی لەوێ بەسەر برد و سامانی زۆری دەستکەوت. لەم ساڵەدا عەبداللە کوڕی کورزی بەجەلی لەدەرەوەی شارە ئیسلامیەکان هاوینی بەسەر برد. یەزید کوڕی شەجەرەی رەهاوی لەدەریا شەڕی کرد و زستانی لەناو خەڵکانی شام بەسەر برد. عوقەبە کوڕی نافع شەڕی لەدەریا ئەزمون کرد و لەزستان لەناو خەڵکانی میسر حەسایەوە.

## شەڕی کۆنستانیتن نۆپێل

لەم ساڵەدا یا ساڵی ٥٠ /٦٧٠ زایینی معاویە سوپایەکی گەورەی بۆ سەرزەمینی رۆم رەوانە کرد و سوفیان کوڕی عەوف کردە فەرماندە و فەرمانی بەیەزیدی کوڕی دا هاورێ لەگەڵ ئەو شەڕ بکات. یەزید لاوازی و تەمەڵی لەخۆی نیشاندا و باوکی پشت گوێی خست. خەڵك لەشەڕەکەدا گرفتاری برسیەتی و نەخۆشیەکی کوشندە بون و یەزید وتی:

ما ان ابالی بما لاقت جموعهم بالفرقدونة من حمی و من موم

اذا اتکات علی الا نماط مرتفقا بدیر مران عندی ام کلثوم

یانی: ترسم نیە کە سوپاکەی ئەوان لەفەرقدونە گرفتاری چ نەخۆشیەکی مەترسیدار بون، ئەگەر لەجێگا نەرم و گەرمەکاندا ئارامم گرتبێت و لەماڵی مەران لەباوەشی دایکی کولسوم بەسەر ببەم.

دایکی کولسوم هاوسەری یەزید کچی عەبداللە کوڕی عامر بو.

ئەم هۆنراوەیە بەگوێی معاویە گەیشت. سوێندی خوارد کە دەبێت بێ چەند و چون لەسەرزەمینی رۆم پەیوەستی سوفیان بێت تا ئەو بەڵای بەسەر خەڵکدا هاتوە، بەسەر ئەویشدا بێت. ئەو هاورێ لەگەڵ دەستەیەکی فراوان کەباوکی لەگەڵ ئەودا رەوانەی کرد، بەرێکەوت. لەم سوپایەدا کوڕی عەباس و کوڕی عەمرۆ و کوڕی زوبەیر

و ئەبو ئەیوبی ئەنساری و عەبدولعەزیز کوڕی زورارەی کەلابی وکەسانی دیکە دەبینران. ئەوان لەقولایی رۆم پێشڕەویان کرد تا گەیشتنە کۆنستانتین نۆپڵ. موسوڵمانان و رۆمیەکان چەند رۆژێك شەڕیان کرد و شەڕ لەنێوان ئەوان روی لەدژواری و سەختی کرد. عەبدولعەزیز بەردەوام خۆی بۆ کوشتن و گیانبازی ئامادە دەکرد، بەلام نەکوژرا. دوای ئەمە وتی:

قد عشت فی الدهر اطوار اعلی طرق شتی فصادفت منها اللین و البشعا

کلا بلوت فلا النعما تبطرنی و لا تجرعت من لاوانها جزعا

لا یملا الامر صدری قبل موقعه و لا اضیق به ذرعا اذا وقعا

یانی: لەم رۆژگارە بەشێوەی جۆراوجۆر و لەرێگە سازگار و ناسازگارەکان ژیانم بەسەر برد، هەم نەرم و نیانیم بینی، هەم توندی و سەختگیری. من هەمو شتێکم ئەزمون کرد و ئێستا هەرگیز، نەکەلك وەرگرتن لەخۆشی و خۆپەسەندم دەکات و نەسەختی و دژواری دەمخاتە رەنجەوە و بەشین و گریان ناچارم دەکات. کارێکی پێشوەخت دڵم پڕ ناکات و کاتێك روبدات و هێرش بکاتە سەر من، دڵتەنگ وبێزار نابم.

دواتر هێرشی کردە سەر دەوروبەرەکەی خۆی و زۆر لەوانی کوشتار کرد و لەقولایی ئەوان رۆشتە پێش. رۆمیەکان بەرەمەکانی خۆیان هێرشیان کردە سەر و جەستەیان شەقار شەقار کرد و کوشتیان. خوا لێی خۆش بێت. هەواڵی کوژرانی ئەو بەمعاویە گەیشت، بەباوکی وت: سوێند بەخوا جوامێری عەرەبەکان کۆچی دوایی کرد. وتی: کوڕی من یا کورەکەی تۆ؟ وتی: کوڕی تۆ، خوا پاداشت بداتەوە. باوك وتی:

فان یکن الموت اودی به و اصبح مخ الکلابی زیرا

فکل فتی شارب کاسة فاما صغیرا و اما کبیرا

یانی: ئەگەر مەرگ ئەوی لەپێ خستوە، و ئەگەر مێشکی کەلابی بۆتە هاونشینی ژنان، هەر جوامێرێك پیاڵەکەی خۆی هەڵدەدات، یا لەبچوکی یا لەگەورەیی.

دواتر یەزید و سوپاکە بۆ شام گەڕانەوە. لەم کاتەدا ئەبو ئەیوبی ئەنساری مرد و ئەویان لەکۆنستانتین نۆپڵ بەخاك سپارد و ئێستا خەڵك وەك شوێنێکی پیرۆز سەردانی دەکەن. ئەو لەشەڕی بەدر و ئوحود و هەمو شەڕەکانیتر شان بەشانی

پێغەمبەر شەڕی کرد. لەصەفین و شەڕەکانی دیکە شان بەشانی عەلی شەڕی کرد.

## لەسەر کارلابردنی مەروان کوڕی حەکەم لەمەدینەهاتنە سەر کاری سەعید کوڕی عاص

لەم ساڵەدا لەمانگی ڕەبیع الاول / ئاوریلی ٦٦٩ زایینی معاویە مەروان کوڕی حەکەمی لەفەرمانداری مەدینە لابرد و سەعید کوڕی عاصی لەجێگەی ئەو دانا. سەعید لەمانگی ڕەبیع الثانی / مەی ٦٦٩ زایینی هاتە سەر کار. دەورانی فەرمانڕەوایی مەروان کوڕی حەکەم لەمەدینە هەشت ساڵ و دو مانگ بو. سەرپەرەستی دامەزراوەی دادی مەدینە عەبداللە کوڕی حارس کوڕی نەوفل بو. سەعید ئەوی لەسەر کار لابرد و ئەبو سەلە کوڕی عەبدولرەحمانی کردە سەرپەرەستی دامەزراوەی داد.

## مردنی حەسەن کوڕی عەلی کوڕی ئەبی تالب

لەم ساڵەدا حەسەن کوڕی عەلی ماڵئاوایی لەجیهان کرد. هاوسەرەکەی جەعدە کچی ئەشعەس کوڕی قەیسی کەندی ژەهرخواردی کرد. وەسیەتی کرد لای پێغەمبەر بەخاکی بسپێرن مەگەر ئەوەی ئاژاوە دروست ببێت و ئەوسا لەگۆڕستانی موسوڵمانان بەخاکی بسپێرن. حسەین داوای فەرمانی لەعایشە کرد و عایشە فەرمانی ئەو کارەی پێدا. کاتێك مرد، ویستیان لای ئارامگای پێغەمبەر بەخاکی بسپێرن، سەعید کوڕی عاص فەرمانداری مەدینە ڕێگری نەگرت بەڵام مەروان کوڕی حەکەم ڕێگەی لێگرتن و ئومەوییەکان و شوێنەکەوتوانی خۆیانیان کۆکردەوە و نەیانهێشت لای ئارامگای پێغەمبەر بەخاکی بسپێرن. حسەین ویستی گرنگی بەوان نەدات بەڵام پێیان وت: براکەت وەسیەتی کردوە، ئەگەر لەئاژاوە ترسان، روبکەنە گۆڕستانی موسوڵمانان. ئەمە ئاژاوەیە. حسەین بێدەنگ بو و سەعید کوڕی عاصی نوێژی لەسەر خوێند. حسەین پێی وت: ئەگەر ئەم کارە سونەت نەدەبو، نەمدەهێشت نوێژی لەسەر بخوێنیت.

## روداوەکانی ساڵی پەنجای کۆچی( ٦٧٠ زایینی )

لەم ساڵەدا بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا و سوفیان کوڕی عەوف ئەزدی لەسەرزەمینی ڕۆم شەڕیان کرد و فەزاڵە کوڕی عوبەیدی ئەنساری لەدەریا شەڕی کرد.

## مردنی موغەیرە کوڕی شەعبە

## فەرمانداری زیاد لەکوفە

بەوتەی هەندێ کەس، لەم ساڵەدا لەمانگی شەعبان/ سێپتامبەری ٦٧٠ زایینی موغەیرە کوڕی شەعبە مرد. ئەمە راستە. لەشاری کوفە نەخۆشی تاعون بڵاو ببویەوە. موغەیرە لە تاعون رایکرد و کاتێك کۆتایی پێهات، بۆ شار گەڕایەوە بەڵام تاعونی گرت و مرد.

پیاوێك بو باڵابەرز و یەك چاو. یەکێك لەچاوەکانی لەشەڕ یەرموك لەدەستدابو. لەحەفتا ساڵیدا مرد. دەستەیەك دەڵێن: مەرگی ئەو لەساڵی ٥١/ ٦٧١ زایینی یا ٤٩ /٦٦٩ زایینی رویدا.

کاتێك موغەیرە مرد، معاویە فەرمانداری بەزیاد کوڕی نوبیە سپارد. زیاد یەکەم کەس بو فەرمانڕەوایی هەردوشاری کوفە و بەسرەی گرتە دەست. کاتێك بۆ فەرمانداری دەست نیشان کرا، بەرێکەوت و سەمورە کوڕی جەندەبی وەك جێگری خۆی دیاری کرد. زیاد شەش مانگ لەکوفە بەسەری دەبرد و شەش مانگ لەبەسرە. کاتێك گەیشتە کوفە، ڕۆشتە سەر تەختی وتاردان و وتارێکی پێشکەش بەخەڵکانی کوفە کرد. ئەو کاتەی لەسەر تەختی وتاردانەکە بو، بەوردە بەرد بەردبارانیان کرد. ئەو دانیشت تا دەستیان لەو کارەیان هەڵگرت. دواتر دەستەیەك لەکەسە تایبەتەکانی خۆی بانگ کرد و هاتنە ناو مزگەوتەکە و دەرگاکەیان داخست. دواتر وتی: دەبێت هەرکەس هاونشینەکەی خۆی بگرێت وبڵێت: نازانم هاونشینەکەم کێ بو. دواتر فەرمانیدا و تەختێکیان هێنا و لەسەر دەرگای مزگەوت دایاننا و ئەوان چوارچوار سوێندیان دەخوارد و دەیانوت: هیچ کام لەئێمە وردە بەردی فڕێنەدا. هەر کەسێك

سوێندی خوارد، ئازادی کرد تا گەیشتنە سی کەس یا هەشتا کەس و لەهەمان کات دەستی ئەوانی بڕی.

یەکەم کەس کە لەکوفە بەدەستی زیاد کوژرا، ئەوفا کوڕی حیصن بو. وتەیەکیان لەو بۆ زیاد گێڕابویەوە. زیاد بەدوایدا گەڕا و هەلاَت. زیاد لەناو خەڵکاندا گەڕا و ئەوی دۆزیەوە. پرسی: ئەمە کێیە؟ وتی: ئەوفا کوڕی حیصن. زیاد وتی: پێ ئەزانەکان ئەو دەهێننە لای تۆ. لێی پرسی: بۆچونت سەبارەت بەعوسمان چیە. وتی: زاوای پێغەمبەر بو بۆ دو کچی. وتی: سەبارەت بەمعاویە چی دەڵێیت؟ وتی: بەخشەرێکی خۆڕاگرە. وتی: سەبارەت بەمن چی دەڵێیت؟ وتی: بیستومە لەبەسرە وتوتە، بێ گومان تەندروست لەجیاتی نەخۆش و ئەو کەسەی دێت لەجیاتی هەلاَتو سزا دەدەم. زیاد وتی: وتومە. داگیرسێنەری شەڕ لەخراپترین دەستەکان نیە. زیاد لەهەمان کات ئەوی کوشت.

کاتێك زیاد هاتە کوفە، عومارە کوڕی عوقەبە کوڕی ئەبی موعیت پێی وت: شوێنکەوتوانی ئەبو توراب بۆلای عەمرۆ کوڕی حەمیق هاتوچۆ دەکەن. زیاد کەسێکی بەدوای ئەودا نارد و وتی: ئەم کۆبونەوانە لەماڵەکەی تۆدا بۆ چ کارێکە؟ لەگەڵ هەر کەسێك دەتەوێت قسە بکەیت، دەبێت لەناو مزگەوتا بێت. دەستەیەك دەڵێن: ئەوەی ئەم هەواڵەی لەدژی عەمرۆ کوڕی حەمیق بەزیاد گەیاند، یەزید کوڕی رویەم بو. زیاد پێی وت: لەخوێنی ئەو دا مەلە دەکەیت. ئەگەر بزانم مێشکی ئێسقانەکەی لەڕقی من دێتەدەر، تا ئەو کاتەی دژی من شۆڕش نەکات، کارم پێی نیە. کاتێك بەردبارانیان کرد، ماڵێکی بۆ خۆی دروست کرد و پاسەوانی بۆ دانا.

کاتێك سەمورە کوڕی جوندەب وەك جێگری زیاد لەبەسرە دەستنیشان کرا، لەم شارەدا کوشتارێکی زۆری کرد. ئیبن سیرین دەڵێت: سەمورە لەنەبونی زیاد هەشت هەزار کەسی کوشت. زیاد وتی: ناترسیت بێ گوناحێکت کوشتبێت؟ وتی: ئەگەر بەو ئەندازەیە خەڵکی دیکە بکوژم، ترسم نیە. ئەبو سەواری عەدەوی وتی: سەمورە لەبەرەبەیانێك چل و حەوت کەسی لەبنەماڵەی من کوشت کەهەمویان لەکۆکەرەوەکانی قورئان بون. رۆژێك سەمورە سوار بو و پاسەوانەکانی کەسێکیان بینی و کوشتیان. سەمورە لای ئەو تێپەڕی کە لەناو خوێنەکەی خۆیدا دەتلایەوە. وتی:

ئەمە چیە. وتیان: پێشەنگەکانی سوپاکەت ئەویان کوشت. وتی: کاتێك بیستتان ئێمە سوار بوین، لەرمەکانی ئێمە خۆتان بەدور بگرن.

## شۆڕشی قەریب

لەم ساڵەدا قەریب ئەزدی و زوحاف تایی کەکوڕە خاڵی یەك بون، لەبەسرە شۆڕشیان کرد و سەمورە لەبەسرە بو و زیاد لەکوفە. قەریب و زوحاف ڕۆشتنە لای بەنی زوبەیعە کەحەفتا پیاو بون. پیرە پیاوێك لەوانیان کوشت. پیاوانێك لەبەنی عەلی و بەنی راسب لەبەرابەر قەریب و زوحاف خۆڕاگریان کرد و ئەوانیان تیربارانیان کرد. عەبداللە کوڕی ئەوسی تاحی قەریبی کوشت و سەری ئەوی هێنایەوە.

زیاد لەکاروباری خەواریج سەختگیری کرد و فەرمانی بەسەمورەدا ئەویش ئەم کارە بکات. ئەو دەستەیەك لەوانی کوشت. زیاد ڕۆشتە سەر تەختی وتاردان و وتی: ئەی خەڵکانی بەسرە، یا زیانی ئەوان لەمن دوربکەنەوە یا لەئێوە دەست پێدەکەم! سوێند بەخوا ئەگەر یەك کەس لەوان گیان بەدەر بیات، یەك درەم لەبەشەکەی خۆتان بەرناکەوێت. خەڵك هەڵخران ونەوانیان کوشتار کرد.

## ئاهەنگی معاویە بۆ بردنی تەختی وتاردان لەمەدینە

لەم ساڵەدا معاویە فەرمانیدا تەختی وتاردانی پێغەمبەر لەمەدینەوە بۆ شام ببەن. وتی: ئەم تەختە و داردەستەکەی پێغەمبەر لەمەدینە نامێنێتەوە چونکە خەڵکەکەی بکوژی عوسمان بون. داردەستەکەی داوا کرد کەلای سەعدی قورەزی بو. تەختی وتاردانەکەیان لەشوێنەکەی خۆی جوڵاند و خۆر گیرا بەشێوەیەك ئەستێرەکان دەرکەوتن. خەڵك ئەم کارەیان بەدژوار زانی و معاویە وازی لەمەبەستەکەی هێنا. دەستەیەك دەڵێن: جابر و ئەبو هورەیرە ڕۆشتنە لای و وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران شیاو نیە تەختی وتاردانەکەی پێغەمبەر کەخۆی دایناوە، لەشوێنەکەی بجوڵێت و نابێت داردەستەکەی بۆ شام ببرێت. مزگەوتەکە لێرە ببە. ئەو وازی لەتەختەکەی هێنا و شەش قادرمەی پێ زیاد کرد ولەوەی کردبوی، داوای لێخۆش بونی کرد.

کاتێك عەبدولمەلیك كوڕی مەروان هاتە سەر كار، ئاهەنگی تەختی وتاردانەكەی كرد و قەبیصە كوڕی زوئەیب پێی وت: تۆ بەخوا سوێند دەدەم ئەم كارە نەكەیت. معاویە جولاندی و خۆر گیرا. پێغەمبەر وتویەتی: هەركەس لەسەر تەختی وتاردانی من سوێند بەدرۆ بخوات، شوێنی ئاگرەكەی پڕ دەكەن لەئاگر. ئەو لەمەدینە دەبەیتە دەر و ئەو (یا ئەو) بەمافە پچڕاوەكانی لای ئەوان دەمێنێتەوە! عەبدولمەلیك وازی لە مەبەستەكەی هێنا.

کاتێك كوڕەكەی وەلید كوڕی عەبدولمەلیك هاتە سەر كار و حەجی كرد، ئاهەنگی ئەو كارەی كرد و سەعید كوڕی موسەییب كەسی بۆ لای عومەر كوڕی عەبدولعەزیز رەوانە كرد و پەیامی دا: لەگەڵ هاورێكەت قسە بكە تا ئاهەنگی مزگەوت و تورەیی خوا نەكات. عومەر قسەی لەگەڵ كرد و چاوی لەمەبەستەكەی پۆشی.

کاتێك سلێمان كوڕی عەبدولمەلیك حەجی كرد، عومەر لەكارەكەی وەلید ئاگاداری كردەوە. سلێمان وتی: حەز ناكەم سەبارەت بەسەروەری باوەڕداران عەبدولمەلیك یا سەبارەت بەوەلید ئەم قسانە بێتە سەر زمان. ئێمە كارمان بەم كارە چیە! ئەم دنیامان دەستكەوت و لەدەستی ئێمەدایە. ئێستا دەمانەوێت ئاهەنگی نیشانەیەكی گەورە لەنیشانەكانی ئیسلام بكەین كەخەڵك لەشوێنە دورەكانەوە سەردانی دەكەن. دەمانەوێت بیهێنینە لای خۆمان، ئەو كارە بۆ ئێمە شیاو نیە.

## بیركردنەوەی چەند رووداوێكیتر

لەم ساڵەدا معاویە كوڕی حودەیجی سەكونی لەفەرمانڕەوایی میسر لەسەر كار لابرا و مەسلەمە كوڕی موخەلید فەرمانڕوایی ئەم شارە و ئەفریقیەیی پێكەوە گرتە دەست. معاویە كوڕی ئەبو سوفیان پێش دەست نیشان كردنی مەسلیمە لەمیسر وئەفریقیە، عوقەبە كوڕی نافعی بۆ ئەفریقیە رەوانە كردبو. ئەو لەم دیارە بناغەی شاری قیروانی داڕشت. شوێنی قیروان، دارستانێك پڕ لەباڵندە و ماری جۆراوجۆر بو كەكەس روی تێنەدەكرد. ئەو لەخوا پاڕایەوە و هەمو ئەو ئاژەڵانە لەوێ دور كەوتنەوە بەشێوەیەك دڕندەكان بەچكەكانی خۆیان هەڵدەگرت و هەڵدەهاتن. مزگەوتی گشتیشی لەم شارەدا بنیات نا. كاتێك معاویە كوڕی ئەبو سوفیان معاویە كوڕی

حودەیجی لەفەرمانڕەوایی میسر لابرد، عوقبەی لەفەرمانڕەوایی ئەفریقیە لابرد و فەرمانڕەوایی هەردو ناوچەکەی بەمەسلیمە کوڕی موخەلید سپارد. ئەویەکەم کەسە فەرمانڕەوایی میسر و مەغربی پێکەوە گرتە دەست. مەسلیمە یەکێك لەکۆیلەکانی خۆی بەناوی باوکی موهاجیر لەئەفریقیە دانا و لەوێ مایەوە تا معاویە کوڕی ئەبو سوفیان کۆچی دوایی کرد.

## فەرمانداری عوقەبە کوڕی نافع لەئەفریقیە

## بناغەدانانی شاری قیروان

ئەبوجەعفەری تەبەری وتویەتی لەم ساڵەدا مەسلیمە کوڕی موخەلید بەفەرمانداری ئەفریقیە گەیشت. دەڵێت: عوقەبە پێش ئەو فەرمانڕەوایی ئەفریقیەیی دەکرد و بناغەی شای قیروانی دارشت. ئەوەی مێژوونوسان ئاماژەیان پێداوە ئەوەیە کەفەرمانڕەوایی عوقەبە کوڕی نافع لەم ساڵەدا بو و لێرەبو بناغەی شاری قیروانی دارشت. ئەو تا ساڵی ٦٧٥/٥٥ زایینی مایەوە و دواتر مەسلیمە کوڕی موخەلید بەفەرمانداری گەیشت. ئەوان زیاتر شارەزایی مێژووی سەرزەمینەکانی خۆیان و من تەنیا ئەوە دەگێڕمەوە کەئەوان ئاماژەیان پێداوە.

دەڵێن: معاویە کوڕی ئەبو سوفیان معاویە کوڕی حودەیجی تەنیا لەفەرمانڕەوایی ئەفریقیە لابرد و عوقەبە کوڕی نافعی فیهری لەجێگای ئەو دانا. ئەو لەرۆژگاری عەمرۆ عاص دانیشتوی بەرقە و زەویلە بو. ئەو لەو ناوچانە شەڕی کرد و دەستی بەسەر چەندین ناوچەدا گرت. کاتێك معاویە ئەوی دەست نیشان کرد، دەهەزار شەڕکەری بۆ لای ئەو رەوانە کرد. ئەو ڕۆشتە لای ئەفریقیە و ئەو بەربەڕانەی باوەڕیان هێنا بو، پەیوەستی خۆی کرد و لەم ڕێگاوە ژمارەی سوپاکەی ئەو زیادی کرد. ئەو شمشێری خستە ناو خەڵکی ئەو ناوچەیە چونکە هەر کاتێك فەرمانداریێك دەرۆشتە ناو ئەوان، فەرمانبرداری خۆیان نیشان دەدا و کاتێك فەرماندار لەناو ئەواندا دەرۆشت، پەیمانیان دەشکاند و لەدین هەڵدەگەڕانەوە. ئەو بەباشی زانی شارێك دروست بکات تا سوپای موسوڵمانان و بنەماڵەکانی ئەوان و سامانەکانیان لەوێ بمێننەوە تا لەشۆڕش و زیانی خەڵکان بەدور بن. ئەوبەرەو شوێنی قیروان ڕۆیشت کەدارستانێك بو لێوانلێو لەباڵندە و دڕندەکان و مارە ڕەنگاوڕەنگە جۆراوجۆرەکان. دۆعاکەی لای خوا وەرگیرا. لەخوا پاڕایەوە و داوتر وتی: ئەی مار و باڵندەکان! ئێمە هاورێکانی پێغەمبەری خواین. لێرە بڕۆن چونکە ئێمە لێرە دادەبەزین و دوای ئەوە ئەگەر هەر کام لەئێوە ببینین، بێدرەنگ دەتانکوژین. ئەوخەڵکانە لەو ڕۆژەدا سەیریان

کرد و بینیان دڕندەکان بێچوەکانی خۆیان هەڵدەگرن و هەڵدێن. خەڵکانێکی زۆر لەبەربەرییەکان ئەمەیان بینی، سەریان سوڕما و باوەڕیان بەئیسلام هێنا. فەرموی دارەکانیان بڕیەوە و ئەو دارستانە دلگیرمیان کردە بیابانێکی روت و فەرمانی دا و بناغەی شارەکە دارێژرا و خەڵك مزگەوت و ماڵەکانی خۆیان دروست کرد. ماڵەکانی ئەوان سێ هەزار وشەشسەد بەغل (هەر بەغل ١٦٢ سانتی متر = ٥٨٣٢ مەتر = ٨٣٢ / ٥ کیلۆمەتر). ئەم کارە لەساڵی ٥٥ /٦٧٥ زایینی کۆتایی هات و خەڵکان لەوێ نیشتەجێ بون. لەناو رۆژگاری دروست کردنی ئەو شارە، هێرشی دەکردە سەر ناوچەکانی دیکە و تالآنیان دەست دەکەوت. لەم رێگاوە، زۆر لەبەربەرییەکان باوەڕیان بەئیسلام هێنا و سنوری ئیمپراتۆری ئیسلامی فراوان بو و دڵی سوپایی نیشتەجێ لەوشارە لەقیروان زیادی کرد و ئەوان ئارام بونەوە و خوازیاری مانەوە بون وئیسلام لەوێ بەهێز بو.

## فەرمانداری مەسلیمە کوڕی موخەلید لەئەفریقیە

دواتر معاویە کوڕی ئەبی سوفیان لەمیسر وئەفریقیە مەسلیمە کوڕی موخەلیدی کردە فەرمانڕەوا. مەسلیمە یەکێك لەکۆیلەکانی خۆی بەناوی باوکی موهاجیری لەئەفریقیە دانا. ئەم کۆیلەیە رۆشتە ئەفریقیە و عوقبە کوڕی نافعی فێهری بەناڕاستی و ناپیاوی لەسەر کارەکەی لابرد و ریسوایی کرد. عوقبە روی کردە شام و معاویەی سەرکۆنە کرد لەبەر ئەو کارەی باوکی موهاجیر لەگەڵی کرد. معاویە داوای لێخۆشبونی کرد و مژدەی پێدا ئەو بۆ سەر کارەکەی بگەڕێنێتەوە بەلآم لەم کارەدا لاوازی لەخۆی نیشاندا. معاویە مرد و دوای خۆی کوڕەکەی یەزید هاتە سەر کار کەنافعی لەساڵی ٦٢ /٦٨٢ زایینی کردە فەرمانڕەوایی ئەو ناوچانە.

واقدی دەڵێت: عوقبە کوڕی نافع لەساڵی ٤٦ /٦٦٦ زایینی بو بەفەرمانداری ئەفریقیە و بناغەی شاری قیروانی داڕشت و تا ساڵی ٦٢ /٦٨٢ زایینی مایەوە. ئەو عوقبەی خستە زیندانەوە و بارودۆخی لەو دژوار کرد. کاتێك ئەم هەواڵە بەگوێی یەزید کوڕی معاویە گەیشت و ئاگادار بویەوە چ بەلآیەك بەسەر عوقبەدا هاتوە، نامەیەکی بۆ باوکی موهاجیر نوسی و فەرمانی پێدا ئازادی بکات و رەوانەی لای ئەوی بکات. عوقبە گەیشتە لای یەزید و ئەوی بۆ فەرمانداری ئەفریقیە گەڕاندەوە و ئەو

باوکی موهاجیری گرت و خستیە زیندانەوە. واقدی گێڕانەوەی کویلەکەی بەم شێوەیە درێژە پێداوە کەئێمە بەخواستی خوای گەورە لەروداوەکانی ساڵی ٦٢ /٦٨٢ زایینی ئاماژەی پێدەدەین.

## هەڵاتنی فەرزدق لەدەستی زیاد

لەم ساڵەدا زیاد بەدوای فەرزدق گەڕا چونکە بەنی نەهشەل و فوقیەم گلەییان لێکردبو.

هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو کەفەرزدق دەڵێت: من لەهۆنراوەکانی خۆم بەخراپی باسی ئەشهەب کوڕی رومەیلە و بەعیسم کرد و هەردوکیان لای خەڵك بێزران و ریسوا بون. بەنی نەهشەل و بەنی فوقەیم لای زیاد کوڕی نوبیە گلەیی و گازندەیان لەمن کرد و یەزید کوڕی مەسعود کوڕی خالید کوڕی مالکیش گلەیی دەست پێکرد. زیاد منی نەناسی تا پێیان وت: ئەو کوڕە بیابان گەڕەیە کەسامان وجل و بەرگەکانی خۆی بەفیڕۆدا. زیاد منی ناسیەوە.

فەرزدق دەڵێت: غالبی باوکم منی بۆ فرۆشتنی مەڕومالاتەکانمان رەوانە کرد تا خواردن و نیازەکانی دیکە بۆ دەستەبەر بکەم. مەڕومالاتم لەبەسرە فرۆشت و بەهاکەیم خستە ناو جلەکانم. پیاوێك لای من تێپەڕی و وتی: ئەم پارانە تۆی بەتەواوی قورس کردوە. ئەگەر ئەو پیاوەی من دەیناسم لەجێگەی تۆ دەبو، بەمشێوەیە پارەکانی نەدەشاردەوە. وتم کێیە؟ وتی: غالب کوڕی صەعصەعە (باوکی خۆم)من خەڵکانم بانگ کرد و درەمەکانم لەناو ئەواندا بلاو کردەوە. یەکیان وتی: عاباکەی خۆت فرێبدە. عاباکەم دەرهێنا و فرێمدا. یەکیتر وتی: دەستارەکەی سەرت فرێبدە. ئەو کارەم کرد. یەکیتر وتی: پانتۆڵەکەت داکەنە. وتم: ئەو کارە ناکەم و خۆم روت ناکەمەوە چونکە شێت نیم. ئەم هەواڵە بەگوێی زیاد گەیشت. وتی: ئەو کوڕە شێتە و خەڵك بۆ تالان کردن هان دەدات. ئەو سوارەکانی رەوانە کرد تا من ببەن بۆ لای. پیاوێك لەبەنی هوجەیم سوار لەسەر ئەسپەکەی خۆی هات و وتی: رابکە، رابکە! منی لەپشت سەری خۆی سوار کرد و رزگارم بو. زیاد دومامەکەی من زوهەیل کوڕی صەعصەعە و زەحاف کوڕی صەعصەعەی گرت و ئەوانی زیندانی کرد بەلام دواتر

ئەوانی ئازاد کرد. ڕۆشتمە لای باوکم و لەپێشهاتەکان ئاگادارم کردەوە. زیاد ڕقی باوکمی لەدڵ گرت.

دواتر ئەحنەف کوڕی قەیس و جاریە کوڕی قودامە (هەردوك سەعدی) و جەون کوڕی قەتادەی عەبشەمی و حوتات کوڕی یەزید باوکی مونازیلی موجاشعی وەك میوان ڕۆشتنە لای معاویە کوڕی ئەبو سوفیان. ئەو بەهەرکام سەد هەزار درەمی بەخشی و بەحەتات حەفتا هەزار درەم. کاتێك گەڕانەوە هەرکام سەیری خەلاتیەکەی خۆیان کرد کەسەد هەزار درەم بو. حەتات بۆ لای معاویە گەڕایەوە. پرسی: بۆ گەڕایتەوە؟ حەتات وتی: منت لەناو بەنی تەمیم ریسوا کرد! ئایا نەژادم نیە؟ تەندروست نیم؟ لەناو خەڵکەکەی خۆم سەروەر نیم، هەموان فەرمان لەمن نابەن؟ وتی: با. حەتات وتی: بۆ بەشی منت کەمتر لەوان دا؟ (ئەو لەشەڕی وشتر لای عایشە شەڕی کردبو و ئەحنەف و جاریە لایەنگری عەلی بون). ئەحنەف و جەوەن لەشەڕ کردن دژی عەلی خۆیان بەدور گرت بەلام ئەویان خۆشدەویست. معاویە وتی: دینم لەوان کڕیەوە بەلام تۆم بەدین و باوەڕت بۆ عوسمان بەجێهێشت. حەتات شوێنکەوتەیی عوسمان بو. وتی: دینەکەی منیش بکڕە. معاویە فەرمانیدا و خەلاتیەکەی ئەویان بۆ سەد هەزار درەم زیاد کرد. حەتات مرد و معاویە ئەو برە پارەی بەمناڵەکانی ئەدا. فەرزدق لەمبارەوە وتی:

ابوك و عمی یا معاوی اورثا ... تراثا فیحتار التراث اقاربه
فما بال میراث الحتات اخذته ... و میراث صخر جامد لك ذائبه
فلو کان هذا الامر فی جاهلیة ... علمت من المرء القلیل حلائبه
ولو کان فی دین سوی ذا شننتم ... لنا حقنا اوغص بالماء شاربه
الست اعز الناس قدما و اسرة ... و امنعهم جارا اذا ضیم جانبه
و ما ولدت بعد النبی و آله ... کمثلی حصان فی الرجال یقاربه
و بیتی الی جنب الثریا فناءه ... و من دونه البدر المنیر کواکبه
انا ابن الجبال الشم فی عدد الحصی ... وعرق الثری عرقی فمن ذا یحاسبه
و کم من اب لی یا معاوی لم یزل ... اغریباری الریح ما ازور جانبه
نمته فروغ المالکین و لم یکن ... ابوك الذی من عبدالشمس یقاربه

تراه كنصل السيف يهتد للندى كريما يلاقي المجد ماطر شاربه
طويل نجاد السيف مذكان لم يكن قصى و عبد الشمس ممن يخاطبه

یانی: ئەی معاویە، باوکی تۆ و مامی من میراتێکیان بەجێهێشت. میراتێك کەهەرکام لەنزیکەکان هەڵیدەگرن و دەستی بەسەردا دەگرن. بۆ میراتی حەتات هەڵگرت و بەئێمەت نەدا لەهەمان کات میراتی باوکت (صەخر) لەدەستی تۆدایە و ڕەق و بەرد و بەستراو وەك مۆم لەدەستی تۆدا نەرمە؟. ئەگەر ئەم کارە لەرۆژگاری جاهلیدا رویدەدا، دەتبینی ئەو پیاوە مەڕ و ماڵاتی کەمی بۆ دۆشین هەیە کام یەك لەئێمەیە (من یا تۆ)ئەگەر لەئاییننێك جیاواز لەوە دەبو، ماف ئێمەت نەدەخوارد و بەئێمەت دەبەخشی یا کارێکمان دەکرد ئاو لەقوڕگدا گیر بکات. مەگەر من لەهۆز و بنەماڵە دیارەکان نیم؟ کاتێك خەڵکان سەرکوت دەکرێن، مەگەر ئەو کەسەنیم پەنابەرەکەی خۆم بەباشترین شێوە دەپارێزم؟ دوای پێغەمبەر و بنەماڵەکەی کەسێکی تیژپێی وەك من لەناو خەڵکان لەدایك نەبوە کەبتوانرێت شەڕی لەگەڵدا بکرێت. ماڵەکەی من لەبەرزیدا بەرزترە لەئەستێرەی پەروین و ئەو مانگەی شەوی چواردە کەئەستێرەی روناکی بەدەورەوەیە، لەخوار ماڵەکەی من جێگیرە. من داگیرسێنەری ئاگری کێوە بەرزەکانم کەبەژمارەی وردە بەردەکانی بیابانن. لوتکەی بەرزترین کێوی سەرزەوی نەژادی منە، کێ دەتوانێت بەرابەری لەگەڵ بکات؟ ئەی معاویە، چەندە زۆرن لەباوك و باوکانی من کەبەردەوام سەروەری خەڵکەکەی خۆیان بون، لەگەڵ بادا رێگایان بڕیوە و بەلاڕێدا نەڕۆشتون. لقەکانی (دومالك) ئەوانیان رواندوە و گەورەیان کردوە و باوکی تۆ کەئەژادی بۆ عەبد شەمس دەگەڕێتەوە، نەیدەتوانی لەگەڵ ئەوان بەرابەری بکات. ئەو وەك نوکی شمشێر دەبینی کەبارانی بەخشینی لێ دەبارێت. رێزداری ئەوەیە پەیوەندیەکی نەپچڕاوی لەگەڵ گەورەییدا هەیە و نۆش کەرەکەی، تینو و سەرنەکەوتو ناگەڕێتەوە. باڵایەکی بەرزی هەیە، بەردەوام بەمشێوە بوە، قوصەی وعەبد شەمس لەو کەسانە نەبون توانیبێتیان ببنە هاوقسەی ئەو.

مەبەستی لە (دومالك) مالك کوڕی حەنزەلە و مالك کوڕی زەید مەناتە کەپێشینیانی ئەون. نەژادی فەرزدق بەمشێوەیە: کوڕی غالب کوڕی صەعصەعە کوڕی ناجیە کوڕی عقال کوڕی محەممەد کوڕی سوفیان کوڕی موجاشیع کوڕی دارم کوڕی

مالك كوڕی حەنزەلە كوڕی مالك كوڕی زەید مەنات كوڕی تیم.

كاتێك ئەم هۆنراوە بەگوێی معاویە گەیشت، سی هەزار درەمەكەی بۆ ماڵەكەی ئەو گەڕاندەوە و بەم كارە توڕەیی زیاد كوڕی ئوبیەی زیاد كرد. كاتێك خەڵكی نەهشەل و فوقەیم گازندەیان كرد، توڕەبونەكەی زیادی كرد وبەدوایدا گەڕا و فەرزدق رایكرد و ڕۆشتە لای عیسا كوڕی خوصەیلەی سولەمی و پێی وت: ئەم پیاوە بەدوای مندا دەگەڕێت و خەڵكان من لەخۆیان دور دەكەنەوە و من هاتومەتە لای تۆ تا پەنام بدەیت. عیسا وتی: بەخێر بێیت. سێ شەو لای ئەو مایەوە و دواتر پێی وت: بەباشی دەزانم بڕۆم بۆ شام. عیسا ئەوی رەوانە كرد. زیاد ئەمەی بیست و كەسی بەدوای ئەودا رەوانە كرد. فەرزدق ڕۆشتە رەوحا و لەناو خەڵكی بەكر كوڕی وایل مایەوە. ئەوان پەنایاندا و فەرزدق چەندین هۆنراوەی بۆ وەسف كردنی ئەوان هۆنیەوە.

دواتر ئەو كاتەی زیاد دەڕۆشتە كوفە، فەرزدق لەبەسرە دادەبزی و كاتێك دەهاتە بەسرە، فەرزدق دەڕۆشتە كوفە. هەواڵی ئەم كارە بەزیاد كوڕی ئوبیە گەیشت. ئەو فەرمانی بەفەرمانداری كوفەدا بەدوای فەرزدق بگەڕێت و بازداشتی بكات. فەرزدق لەكوفە ڕۆشتە دەر و بەرەو حیجاز بەڕێكەوت و پەنای بۆ سەعید كوڕی عاص برد و پەنایدا. فەرزدق لەمەككە یا مەدینە مایەوە تا زیاد مرد.

دەستەیەك دەڵێن: فەرزدق لەبەر ئەمە ئەو هۆنراوەی وت كەكاتێك حەتات باوەڕی بەئیسلام هێنا، پێغەمبەر لەنێوان ئەو و معاویە پەیوەندی برایەتی بەست. معاویە لەرێگەی ئەو پەیوەندیەوە میراتی لەو بەردەكەوت و فەرزدق ئەو هۆنراوەی هۆنیەوە. ئەم وتەیە ناڕاستە چونكە معاویە دەیزانی ئەم شێوەیە لەبرایەتی نابێتە هۆی ئەوەی میراتی بەركەوێت.

## مردنی حەكەم كوڕی عەمرۆ غەفاری

لەم ساڵەدا حەكەم كوڕی عەمرۆ غەفاری لەكاتی گەڕانەوە لەشەڕی (جبل الاشل) لەمەرو مرد. دەستەیەك ئەمەیان وتوە. ئاماژەمان بەگێڕانەوەی كەسانی دیكە سەبارەت بەمردنەكەی ئەودا. زیاد بۆی نوسیبو كە: سەروەری باوەڕداران فەرمانی پێداوم زەرد و سپی بۆ كۆبكەمەوە. زێڕ و زیو لەناو خەڵكدا نەبەخشمەوە. حەكەم

بۆی نوسی: ئەوەی سەروەری باوەڕداران فەرمانی پێداوە، بەمن گەیشت. من نوسراوی خوام پێش نوسراوی معاویە بینی کەدەفەرمێت: زەوی وئاسمانەکان بۆ یەك مرۆڤ ئافرێنران و کاتێك خوا پەرەستی پیشە کرد، خوا دەرگاکانی بۆ ئەو کردەوە و دواتر وتی: دارایی و بەشەکانی خۆتان لەگەنجینەی موسوڵمانان هەڵبگرن. حەکەم کوڕی عەمرۆ وتی: ئەی خوایە، ئەگەر چاکە لای تۆیە، من بۆ لای خۆت بگەڕێنەوە. لەبەر ئەمە بو لەمەرو مرد. ئەو پێغەمبەری خوای بینیبو.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا معاویە ئایینی حەجی بۆ خەڵك ئەنجامدا. دەستەیەك دەڵێن: کوڕەکەی یەزید لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. فەرمانداره‌کانی لەشارەکان ئەوانەی ساڵەکانی پێشو بون.

هەروەها لەم ساڵەدا ئەم کەسانە مردن: سەعد کوڕی ئەبی وەقاص لەعەقیق کەخەڵك جەستەی ئەویان لەسەر شان بۆ مەدینە گەڕاندەوە. دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٥٤ / ٦٧٥ زایینی مرد. ساڵەکانی ژیانی ٧٤ یا ٨٣ ساڵ درێژەی کێشا و یەکێکە لەو دەکەسەی پێغەمبەر مژدەی بەهەشتی پێبەخشی. پیاوێکی ورگ زل و کورتە بالاّ بو. صەفیە کچی حویی هاوسەری پێغەمبەر کەدەستەیەك دەڵێن لەرۆژگاری خەلافەتی عومەردا مرد، عوسمان کوڕی ئەبی عاصی سەقەفی، عەبدولرەحمان کوڕی سەموره کوڕی حەبیب کوڕی عەبشەمس (لەبەسرە)ئەبوموسای ئەشعەری کەدەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٧٢/٥٢ زایینی کۆچی دوایی کرد، زەید کوڕی خالیدی جوهەنی کەدەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٨٧/٦٨ زایینی مرد. مەدلاج کوڕی عەمرۆ سولەمی. ئەو لەهەمو شەڕەکانی پێغەمبەر شان بەشانی ئەو شەڕی کرد. هەموی ئەم کەسانە پێغەمبەریان بینیوە.

## رووداوەکانی ساڵی پەنجا و یەکی کۆچی (٦٧١ زایینی)

لەم ساڵەدا فەزاڵە کوڕی عوبەید زستانی لەسەرزەمینی رۆم بەسەر برد و شەڕی بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا لەهاویندا رویدا.

## کوژرانی حوجر کوڕی عودەی و عەمرۆ کوڕی حەمیق و هاوڕێکانیان

لەم ساڵەدا حوجر کوڕی عودەی و هاوڕێکانی کوژران.

هۆکارەکەی ئەوە بو معاویە لەساڵی ٦٦١/٤١ زایینی موغەیرە کوڕی شوعبەی وەك فەرمانداری کوفە دەستنیشان کرد. کاتێك بۆ ئەم پێگەیە بەرزی کردەوە، بانگی کرد و پێی وت: دوای سڵاو، ئەو کەسەی خۆراگرە، پێش ئەمرۆ تایبەتمەندیەکی ئەوتۆی هەیە کەدەتوانێت داردەست هەڵگرێت، فرەزان، بێ هاوکاری، دەتوانێت بارێك لەسەر شانی تۆ سوك بکات. دەمویست پێشنیاری زۆرت پێ بکەم بەڵام بەپشت گەرمی زانایی تۆ چاوپۆشیم کرد. بەڵام پێشنیار کردنی یەك شت پشت گوێ ناخەم: جوێن دان و سەرکۆنە کردنی عەلی و خۆشەویستی نواندن بۆ عوسمان. عوسمان پەرستەکان بەردەوام وەسف بکە و ئەوان لەخۆت نزیك بکەرەوە. موغەیرە وتی: ئەزمون کراوم و ئەزمون کراوەم. پێش تۆ فەرمانداریم بۆ کەسانێك کردەوە کەهیچ کات منیان سەرکۆنە نەکردوە. تۆیش ئەزمون دەکەیت، یاسەرکۆنەم دەکەیت یا وەسف. معاویە وتی: بەخواستی خوا وەسفت دەکەین.

موغەیرە فەرمانداری کوفەی گرتە دەست و باشترین شێوازی گرتەبەر جگە لەوەی جویندان و سەرکۆنە کردنی عەلی و پاڕانەوە لەخوا بۆ عوسمانی پشت گوێ نەدەخست. کاتێك حوجر کوڕی عودەی ئەمەی بیست، دەیوت: خواوەند سەرکۆنەی ئێوەی کردوە و بەنا فرەتی کردون! دواتر هەڵدەستا و دەیوت: شایەتی دەدەم کە، ئەو کەسەی سەرکۆنەی دەکەن شیاوترە بۆ وەسف کردن و ئەوەی وەسفی دەکەن شیاوترە بۆ سەرکۆنە کردن. موغەیرە پێی وت: ئەی حوجر، لەتوڕەیی و ڕقی ئەم پاشایە بترسە. توڕەیی پاشا کەسانی وەك تۆ بەرەو هەڵدێری لەناوچون دەبات. دواتر دەستی لێ هەڵدەگرت و دەیبەخشی.

کاتێك موغەیرە گەیشتە کۆتاییەکانی فەرمانڕەوایی خۆی، دوبارە سەبارەت بەعەلی و عوسمان قسەکانی هێنایەوە سەر زمان. حوجر هەستا و بەشێوەیەك بەسەر موغەیەرەدا قیژاندی کەهەمو دانیشتوانی مزگەوت بیستیان. پێی وت: ئەی پیاو، فەرمان بدە رۆژیەکانمان بۆ بگەڕێننەوە کەلێتان زەوت کردوین بێ ئەوەی بتوانی ئەوکارە بکەیت چونکە تۆ توانایی ئەوەت نیە ئەم خراپە کاریە ئەنجام بدەیت. تۆ دڵت بەسەرکۆنە کردنی عەلی خۆش کردوە و لەگەڵ ئەم کارە ناجوامێرانە بویتە هاودەم. دو لەسەر سێی کەسەکانی ناو مزگەوت هەستان و پشتیوانیان لەحوجر کرد و بەردەوام دەیانوت: حوجر راستی کرد و راستی نیشاندا. فەرمان بدە رۆژیەکانمان بۆ بگەڕێینەوە چونکە ئەوەی تۆ دەیکەیت، هیچ سودێك بەئێمە نابەخشێت. زۆریان وت و زۆریان باس کرد. موغەیرە لەسەر تەختی وتاردان هاتەخوار و کەسەکانی لێی نزیك بونەوە و وتیان. بۆ ئەم پیاوە پشت گوێ دەخەیت تا لەسنوری فەرمانڕەوایەتی تۆ بەمشێوەیە بوێری لەخۆی نیشان بدات وئەم قسانە بێنێتە سەر زمان و فەرمانڕەوایی تۆ لاواز و سست بکات و سەروەری باوەڕداران لەتۆ تورە بکات. موغەیرە وتی: من ئەوم بەکوشتن دا. دوای من فەرمانڕەوایەك دێت کەهاوشێوەی من دژایەتی ئەو دەکات و بەڵایەکی بەسەر دێنێت کەدەیبینن، دەیگرێت و دەیکوژێت! من لەکۆتایی فەرمانڕەوایەتیدام و نامەوێت باشترین پیاوەکانی ئەم شارە کوشتار بکەم تا بەدبەخت ببم و ئەوان بەختەوەر. معاویە لەم دنیا خۆش رابوێرێت و موغەیەرە لەو دنیا لەکۆتاییەکانی جەهەننەمدا بێت.

دواتر موغەیرە کرد و زیاد کوڕی ئوبیە هاتە سەر کار. زیاد هاتە کوفە و وتارێکی پێش کەش کرد و خۆشەویستی بۆ عوسمان نیشاندا و هاورێکانی وەسف کرد و لۆمەی بکوژەکانی کرد. حوجر هەستا و هەمان کاری کرد کە لەسەردەمی موغەیرە دەیکرد. زیاد بۆ بەسرە گەڕایەوە و عەمرۆ کوڕی حورەیسی وەك جێگری خۆی لەکوفە دانا. ئەویان ئاگادار کردەوە کە لایەنگرانی عەلی لای حوجر کوڕی عودەی کۆدەبنەوە و بەئاشکرا نفرینی معاویە دەکەن و بێزاری خۆیان دەردەبڕن. هەروەها وتیان کەئەوان عەمرۆ کوڕی حورەیسیان بەردباران کردوە. زیاد لەبەسرە هاتەدەر و ئاهەنگی کوفەی کرد. لەسەر تەختی وتاردان دانیشت و سوپاسی خوای بەجێهێنا و حوجر لەوێ

دانیشتبو. دواتر وتی: چاڵی ستەمکاری وگومڕایی مەرگ هێنەرە. ئەوانە کۆبونەتەوە و سەرخۆش بون. لەمن بێ خەم بون و ڕێگەی بێ شەرمیان گرتۆتەبەر وز شەڕیان لەگەڵ خوا دەست پێکردوە. ئەگەر دەست بەرداری کارەکانتان نەبن، ئێوە بەهەڵسەنگاندان و داوەری خۆتان چارەسەر دەکەم. من هیچ نیم ئەگەر کوفە لەحوجر و هاوڕێکانی نەپارێزم و نەیکەمە وانەیەك بۆ داهاتوان. ئەی حوجر، هاوار لەدایکت، ئێوارێ تۆی بەرەو گورگەکە برد (ئاماژەیە بەداستانێکی عەرەبی: یانی ئێواران ئەوەی بەرەو لای گورگەکە برد).

ئەو کەسی بەدوای حوجردا رەوانە کرد و بۆ مزگەوتی بانگ کرد. کاتێك نێردراوەکەی زیاد گەیشت، هاوڕێیانی حوجر وتیان: مەڕۆ، خوا بەرێزی نەکات. نێردراوەکەی زیاد گەڕایەوە و ئاگاداری کردەوە. زیاد بەسەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی شەداد کوڕی هەیسەمی وت بۆ هێنانی زیاد دەستەیەك رەوانە بکات. ئەو ئەم کارەی کرد و حوجر جوێنی پێدان. ئەوان گەڕانەوە و زیادیان ئاگادار کردەوە. زیاد خەڵکانی کوفەی کۆکردەوە و وتی: بەدەستێك سەر دەشکێنن و بەدەستەکەیتر تیمار دەکەن! جەستەتان لەگەڵ منە و دڵتان لەگەڵ حوجری نەزان! سوێند بەخوا ئەمە لەخراپەکاری ئێوەیە. سوێند بەخوا یا دەبێت بێ گوناحی ئێوە بێ چەند و چون بۆ من ئاشکرا ببێت یا بێ هیچ گومانێك خەڵکێنێك دەکەمە فەرمانڕەوایی ئێوە تا ناراستی وگەردن درێژی ئێوە راست بکەنەوە. وتیان: پەنا بەخوا ئەگەر ئەندێشەیەك جگە لەفەرمانبردن و رەزامەندی تۆمان لەسەردا بێت. وتی: دەبێت یەك یەکی ئێوە هەستێت و هەر کەسێك لەخەڵك و هۆزەکەی خۆی کەلەناو هاوڕێیانی حوجردایە، بۆ ئێرە بێنێت. ئەوان هەستان و زۆرینەی هاوڕێیان و یارانی حوجریان لەدەوری ئەو بڵاو کردەوە. زیاد کوڕی ئوبیە بەسەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی وت: بڕۆ لای حوجر، ئەگەر فەرمانبرداری تۆی کرد، بیهێنە بۆ لای من و گەرنە بەشمشێر هێرشیان بکەنەسەر تا لێرە کۆیان بکەنەوە.

سەرکردەی پاسەوانەکان هات و داوای لەحوجر کرد لەگەڵی بڕوات. هاوڕێکانی پارێزگاریان لێکرد رێگەیان نەدا داواکاریەکەی زیاد بەجێبێنێت. ئەبوعومەر طە کێندی بەحوجری وت: لەناو هاوڕێکانی تۆ تەنیا من شمشێرم هەیە و ئەم شمشێرە

بەتەنیایی ناتوانێت هیچ کارێك بکات. هەستە و پەیوەستی خەڵکەکەی خۆت بە تا پارێزگاریت لێ بکەن. زیاد لەسەر تەختی وتاردان بو و چاوەڕوانی ئەوانی دەکرد. هاورێیانی زیاد گەمارۆیاندان. پیاوێك لەخەڵکی حەمرا گورزێکی لەسەری عەمرۆ کوڕی حەمیق دا و کەوتە سەرزەوی. هاورێکانی هەڵیان گرت و بردیانەوە بۆ ناو خەڵکانی ئەزد و لەناو ئەوان خۆی شاردەوە و دواتر هاتەدەر. هاورێیانی حوجر رویان کردە دەزوازەکانی کێندە. یەکێك لەپاسەوانەکان بەشمشێر لەدەستی عایز کوڕی حەملەی دا و جیاواز لەوە بەمشت لەدیانەکانی پێشەوەی دا و خستیە سەر زەوی. عایز کوڕی حەملە گورزی یەکێك لەپاسەوانەکانی هەڵگرت و شەڕی دەست پێکرد و پارێزگاری لەحوجر و هاورێکانی دیکەی کرد تا لەدەروازەکانی خەڵکی کێندە رۆشتنەدەر. حوجر بەرەو وشترەکەی خۆی رایکرد. ئەبوعومەر طه پێی وت: سوار بە کەخۆت و ئێمەت بەکوشتندا. ئەوی هەڵگرت و سواری کرد و ئەبوعومەر سوار ئەسپەکەی خۆی بو. یەزید کوڕی تورەیفی موسلی خۆی پێگەیاند و گورزێکی لەرانیدا. ئەبو عومەر شمشێرەکەی بەرز کردەوە و لەسەریدا کەکەوتە سەر زەوی. دواتر باش بویەوە. سەبارەت بەوە کە عەبداللە کوڕی هەمامی سەلوولی دەڵێت:

| | |
|---|---|
| الوم بن لوم ما عدابك حاسرا | الى بطل ذى جراة و شكيم |
| معاود ضرب الدارعين بسيفه | على الهام عند الروع غير لئيم |
| الى فارس الغرين يوم تلاقيا | بصفين قرم خير نجل قروم |
| حسبت ابن برصاء الحتار قتاله | فتالك زيدا يوم دار حكيم |

یانی: ئەو پەستی کوڕی پەستە، تۆی بەسەری رووت بەجێهێشت؟ هێرشی کردە سەر پاڵەوانێکی وەك تۆ، پاڵەوانێکی بوێر کەبێداد راو دەنێت و دوری دەخاتەوە. ئەوەی بەردەوام هێرشی دەکردە سەر زرێ پۆشەکان و شمشێری لەتەوقە سەری ئەوان دەدا و هیچ کات لەکاتی شەڕدا پەستی لەخۆی نیشان نەدەدا. هێرشیان کردە سەر پاڵەوانێکی وەك تۆ کە گەورە سواری هەر دو سوپا بویت و لەشەڕی صەفین بەپاڵەوانی پاڵەوانەکان ناسرایت. ئەی کوڕی (برصا الحتار) ئایا شەڕ کردن لەگەڵ ئەو وەك شەڕ لەگەڵ زەید لەرۆژی شەڕی (داری حەکیم) هاتەبەرچاوت؟

ئەم شمشێرە یەکەم شمشێر بو لەکوفە لەشەڕی نێوان خەڵکانی کوفە بەرز کرایەوە.
حوجر و ئەبوعومەر، ڕۆشتنە ماڵی حوجر و خەڵکانێکی زۆر لەدەوری ئەوان کۆبونەوە. لەوخەڵکانی کێندە زیاتر لەچەند کەسێك نەهاتە لای. زیاد بەهەمان شێوە کەسەر تەختی وتاردان بو، مەزحەجیەکان و خەڵکانی هەمەدانی بۆ دەشتی کێندیەکان رەوانە کرد تا حوجری بۆ بێنن و خەڵکانی یەمەنی بۆ دەشتی صایدین رەوانە کرد و فەرمانی پێدان بڕۆنە لای هاورێ نزیکەکەی حوجر و بیهێنن. ئەو کارەیان کرد. مەزجەحیەکان و هەمەدانیەکان ڕۆشتنە دەشتی کێندە و هەر کەسێکیان بینی هێنایان. زیاد سوپاس و وەسفی کردن.
کاتێك حوجر زانی هاورێکانی کەمن، فەرمانی گەڕانەوەی پێدان. پێی وتن: ئێوە توانایی خۆراگرتنتان نیە لەبەردەم هەمو ئەو کەسانەی لەسەر سەری ئێوە کۆبونەتەوە و من هەرگیز خوازیاری لەناوچونی ئێوە نیم. ئەوان ڕۆشتن. مەزجەحیەکان و هەمەدانیەکان شوێنیان کەوتن و شەڕیان لەگەڵ کردن و یەزید کوڕی قەیسیان گرفتار کرد و کەسانی دیکە رزگاریان بو. حوجر کوڕی عودەی رێگەی بەنی حوتی گرتەبەر و ڕۆشتە ماڵی پیاوێك لەوان بەناوی سولەیم کوڕی یەزید. ئەوانەی شوێنی کەوتبون، خۆیان پێ گەیاند و سولەیم شمشێرەکەی خۆی هەڵگرت تا شەڕ دەست پێ بکات. کچەکانی دەستیان بەگریان کرد. حوجر وتی: ئێستا زانیم بەڵایەکی زۆر خراپم بەسەر کچەکانی تۆ هێناوە. سولەیم وتی: سوێند بەخوا تا زیندوبم رێگە نادەم تۆ بەزیندویی بگرن یا بتکوژن. حوجەر لەپەنجەرەی ماڵەکەیەوە ڕۆشتەدەر و بەرەو نەخەعیەکان بەرێکەوت و لای عەبدالله کوڕی حارس برای مالکی ئەشتەر دابەزی. ئەو بەخێرهاتنی حوجری کرد. لەم کاتەدا کەلای عەبدالله بو، لەناکاو پێیان وت کەپاسەوانەکان لەناو خەڵکانی نەخەع بەدوای تۆدا دەگەڕێن چونکە کەنیزێك چاوی بەسوپاکە کەوتوە و لێی پرسیون بەدوای کێدا دەگەڕێن؟ وتویانە: حوجر کوڕی عودەی. وتویەتی: لەناو خەڵکی نەخەعدایە.
حوجر هاتەدەر و بەرەو خەڵکانی ئەزد بەرێکەوت و لای رەبیعە کوڕی ناجد خۆی شاردەوە.
کاتێك لەدۆزینەوەی ئەو بێزار و ناتەوان بون، زیاد کوڕی ئوبیە محەممەد کوڕی

ئەشعەسی بانگ کرد و پێی وت: سوێند بەخوا بێ چەند و چون حوجر دەهێنی بۆ لای من وگەرنە بێ هیچ گومانێك هەمو دارخورماکانی تۆ دەبڕم و ماڵەکەت وێران و لەدەستم رزگارت نابێت تا لەت لەتت دەکەم. محەممەد کوڕی ئەشعەس داوای مۆڵەتی لێکرد و زیاد سێ رۆژ مۆڵەتی پێدا و قەیس کوڕی یەزیدی بانگ کرد کەئەسیر بو. زیاد پێی وت: تۆ ترست لەسەر نیە، ئەندێشەی تۆم سەبارەت بەعوسمان دەزانی و ئاگادار بوم کە لەشەڕی صەفین بۆ بەرژەوەندی معاویە شەڕت کردوە. تۆ لەبەر ئەوە هاوکاری حوجرت کرد تا هاوکاری پەنابەرەکەی خۆتت کردبێت. تۆ دەبەخشم بەلام براکەت عومەیر کوڕی یەزید بێنە بۆ لای من. قەیس بۆ گیان و سامانی براکەی داوای ئەمانی کرد و زیاد ئەمانی پێ بەخشی. ئەو براکەی هێنا کەبریندار بو. زیاد فەرمانی بەپاسەوانەکاندا و زنجیری ئاسنینی قورسیان کردە دەست وپێی و بەردەوام بەرزیان دەکردەوە و دەیانکێشا بەزەویدا. قەیس کوڕی یەزید بەزیادی وت: ئایا ئەمانت پێ نەبەخشی؟ زیاد وتی: بەڵێ، ئەمانم پێ بەخشی و خوێنی ناڕێژم. دواتر بەڵێنی لێ وەرگرت و ئازادی کرد.

حوجر کوڕی عودەی شەو ورۆژێك لەماڵی رەبیعە مایەوە و دواتر کەسێکی بۆ لای محەممەد کوڕی ئەشعەس رەوانە کرد و داوای لێکرد تا لەزیاد ئەمانی بۆ وەربگرێت و بۆ لای معاویەی رەوانە بکات. محەممەد دەستەیەکی کۆکردەوە و لەناو ئەوان: جەریر کوڕی عەبدالله، حوجر کوڕی یەزید، عەبدالله کوڕی حارس برای مالکی ئەشتەر و کەسانیتر. ئەوان ڕۆشتنە لای زیاد و داوای ئەمانی حوجریان لێکرد لەسەر ئەو بنەمایی کەرەوانەی لای معاویەی بکات. زیاد رازی بو. کەسیان بەدوای حوجردا رەوانە کرد و ئەوی لای زیاد ئامادە بو. کاتێك ئەوی بینی، وتی: ئافەرین لەتۆ ئەی باوکی عەبدولرەحمان! شەر لەکاتی شەڕ و جەنگ لەکاتێك خەڵك باوەشیان بۆ ئاشتی کردۆتەوە. حوجر وتی: نە لەفەرمانبردن ملکەچیم کردوە و نە لەرێگەی خەڵکان خۆم دورخستۆتەوە و لەسەر بەیعەتەکەی خۆم ماوم. زیاد فەرمانیدا و ئەویان خستە زیندانەوە. کاتێك حوجر کوڕی عودەی پشتی تێکرد و بەرێکەوت، زیاد وتی: سوێند بەخوا ئارەزومە، خوێنی بڕێژم! زیاد کوڕی نوبیە دەستی بەگەڕان بەدوای هاورێیانی حوجر کرد. عەمرۆ کوڕی حەمیق بەرێکەوت تا گەیشتە موسڵ و ریفاعە کوڕی شەداد

هاورێیەتی دەکرد. هەواڵی ئەم دوانە بەفەرمانداری موسڵ گەیشت. بەرەو لای ئەو دوانە بەرێکەوت و ئەوانیش بەهەمان شێوە. عەمرۆ سکی ئاوی کردبو و نەیدەتوانی بەرگری لەخۆی بکات. بەڵام ریفاعە، گەنجێکی بەهێز و چوارشانە بو. سوار ئەسپەکەی خۆی بو تا بۆ رزگار کردنی عەمرۆ شەڕ دەست پێ بکات. عەمرۆ کوڕی حەمیق پێی وت: بەرگری کردنی تۆ لەمن، چ سودێکی بۆ من هەیە؟ خۆت رزگار بکە. ئەو هێرشی کردە سەر ئەوان و بلاوەی پێکردن و خۆی رزگار کرد. عەمرۆ گرفتار کرا. پێیان کێیت؟ وتی: کەسێك کە ئەگەری رزگاری بکەن باشترە بۆتان و ئەگەر بیکوژن زیانبار دەبێت بۆتان. ئەوانی ئاگادار نەکردەوە. ئەویان بۆلای فەرمانداری موسڵ عەبدولرەحمان کوڕی عوسمانی سەقەفی ناسراو بەناوی (کوڕی دایکی حەکەم) رەوانە کرد. ئەوی ناسی و معاویەی ئاگادار کردەوە. معاویە نوسی: ئەو گومان دەکات تیرێکی نۆجار لەجەستەی عوسمان چەقاندوە. بەتیرێکی هاوشێوەی تیرەکەی خۆی بیکوژن. بردیانەدەر و لەلێدانی یەکەم یا دوەمی تیرەکە مرد.

زیاد کوڕی ئوبیە بۆ دۆزینەوەی هاورێکانی حوجر هەوڵی دەدا و ئەوان بۆ هەر سوچ و قوژبنێك بلاوەیان لێکرد. هەر کەسێکی دەست کەوت، گرفتاری کرد. قەبیصە کوڕی زوبەیعەی عەبسی ئەمان پێدراویان بردە لای کەفەرمانیدا و خستیانە زیندانەوە. قەیس کوڕی عوبادی شەیبانی رۆشتە لای زیاد و وتی: لەناو ئێمەدا پیاوێك بەناوی صەیفی لەهاورێ دیارەکانی حوجر کوڕی عودەیە. زیاد کەسی بەدوای ئەودا روانە کرد و هێنایان. پێی وت: ئەی دوژمنی خوا، سەبارەت بەئەبو توراب چی دەڵێت؟ صەیفی وتی: ئەبو توراب ناناسم. زیاد وتی: جوان دەیناسیت. ئایا عەلی کوڕی ئەبی تالب ناناسیت؟ وتی: بەڵێ دەیناسم. وتی: ئەو ئەبو تورابە. صەیفی وتی: هەرگیز، ئەو باوکی حەسەن و حسینە. سەرکردەی پاسەوانەکانە وتی: فەرماندار دەڵێت: ئەبو توراب و تۆ دەڵێی نا! صەیفی وتی: ئەگەر ئەمیر درۆ بکات، منیش درۆ دەکەم و شایەتی ناڕەوا دەدەم وەك ئەو؟ زیاد وتی: ئەمیش. داردەستەکەم بۆ بێنن. بۆیان هێنا. زیاد پرسی: سەبارەت بەعەلی چی دەڵێیت؟ صەیفی وتی: باشترین وتار. زیاد وتی: لێی دەن. ئەوەندەیان لێدا تا بەزەویەوە لکا. دواتر وتی: دەستی لێ هەڵگرن. سەبارەت بەعەلی چی دەڵێیت؟ وتی: سوێند بەخوا ئەگەر بەکێرد لەت لەتم بکەن، جگە لەوەی

بیستت، هیچ سەبارەت بەعەلی ناهێنمە سەر زمان. زیاد وتی: یا نفرینی بکە یا دەتکوژم. وتی: نایکەم. زنجیرێکی ئاسنینی قورسیان هێنا و لەزنجیریان کرد و خستیانە زیندانەوە.

دەستەیەك دەڵێن: قەیس کوڕی عوباد زیندو مایەوە تا لەهەمو شەڕەکان بۆ هاوکاری کوڕی ئەشعەس بەشداری کرد. دواتر ڕۆشتە کوفە و خانەنشین بو. حەوەشب بەحەجاجی وت: لێرە پیاوێکی ئاژاوەگێری لێیە کە هیچ ئاژاوەیەك لەعێراق هەڵنەگیرساوە مەگەر ئەوەی دەستی ئەمی تیا بێت. ئەو لەلایەنگرانی عەلیە و نفرینی عوسمان دەکات. لەگەڵ کوڕی ئەشعەس شۆڕشیان دەست پێکردوە تا ئەو لەناوچوە. ئێستا گەڕاوەتە بۆ شار و خانەنشین بوە. حەجاج چەندین کەسی نارد و ئەویان کوشت. بنەماڵەکەی بەبنەماڵەی حەوەشبیان وت: بۆ زیانی هاورێکەی ئێمە زمانتان بۆ قسە کردەوە! ئەوان وەڵامیان دانەوە: ئێوەیش بۆ زیانی هاورێکەی ئێمە ئەو کارەتان کرد، مەبەستیان صەیفی شەیبانی بو.

زیاد کەسێکی بەدوای عەبدالله کوڕی خەلیفەی تایی رەوانە کرد و ئەو ئاوارە بو و خۆی داشارد. پاسەوانەکانی بەدوای ئەودا رەوانە کرد و ئەسیریان کرد. خوشکەکەی یانی ئەوار، خەڵکانی تەی هاندا کە هێرشیان کردە سەر پاسەوانەکان و رزگاریان کرد. بۆ لای زیاد گەڕانەوە و لەروداوەکە ئاگاداری کردەوە. ئەو عودەی کوڕی حاتەمی لەمزگەوت گرت و خستیە زیندانەوە و پێی وت: عەبدالله بێنەرە لای من. عودەی پرسی: چ کارمیە؟ زیاد ئاگاداری کردەوە. عودەی وتی: ئاگادار نیم؟ زیاد وتی: دەبێت ئەو بێنیتە لای من. عودەی وتی: سوێند بەخوا هەرگیز ئەو ناهێنمە لای تۆ. کوڕە مامەکەم بێنم تا بیکوژیت! سوێند بەخوا ئەگەر لەژێر قاچم بوایە، قاچم هەڵنەدەگرت! زیاد فەرمانیدا و عودەیان خستە زیندانەوە. هیچ کەس لەخەڵکانی یەمەن و رێبعی نەمایەوە مەگەر ئەوەی بۆ ئازاد کردنی عودەی نێوەنجیگەری کرد. هەمویان دەیانوت: لەگەڵ عودەی کوڕی حاتەم هاورێی بەرێزی پێغەمبەر ئەم کارە دەکەیت. وتی: ئەو لەزیندان رزگار دەکەم لەسەر ئەو بنەمای کە کوڕە مامەکەی بێنێتە[١] لای من و تا ئەو کاتەی من فەرمانداری ئەم شارە بم، رو نەکاتە ئێرە. ئەوان رازی بون. عودەی کەسی بۆ لای عەبدالله رەوانە کرد و لەروداوەکە ئاگاداری کردەوە و

فەرمانی پێدا بۆ دو کوێستانی تەی بڕوات. عەبدالله بەرەو ئەو دیارە رایکرد. ئەو بەردەوام نامەی بۆ عودەی دەنوسی تا نێوەنجیگەری بکات و بۆ کوفە بگەڕێتەوە. عودەی بەردەوام موژدەی پێ دەدا و دڵخۆشی دەکرد. لەناو ئەو شتانەی بۆی نارد و ئەوی سەرکۆنە کرد و پرسەی بۆ حوجر و هاورێکانی گێڕا، ئەم قەسیدەیە:

تذكرت ليلى و الشبيبة اعصرا — و ذكر الصبا برح على من تذكرا
و و لى الشباب فافتقدت غصونه — فيالك من وجد به حين ادبرا
فدع عنك تذكار الشباب و فقده — و اسبابه انبان عنك فاضمرا
و بك على الخلان لما تخرموا — و لم يجدوا عن منهل الموت مصدرا
دعتهم مناياهم و من حان يومه — من الناس فاعلم انه لن يوخرا
اولئك كانوا شيعة لى و موئلا — اذا اليوم الفى ذا احتدام مذكرا
و ما كنت اهوى بعدهم متعللا — بشىء من الدنيا و لا ان اعمرا
اقوا و لا و الله انسى ادكارهم — سجيس الليالى او اموت فاقبرا
على اهل عذراء السلام مضاعفا — من الله و ليسق الغمام الكنهورا
و لاقى بها حجر من الله رحمة — فقد كان ارضى الله حجر و اعذرا
و لا زال تهطال ملث و ديمة — على قبر حجر او ينادى فيحشرا
فيا حجر من للخيل تدمى نحورها — و للملك المغزى اذا ما تغشمرا
و من صادع بالحق بعدك ناطق — بتقوى و من ان قيل بالجور غيرا
فنعم اخو الاسلام كنت و اننى — لا طمع ان توتى الخلود و تحبرا
و قد كنت تعطى السيف فى الحرب حقه — و تعرف معروفا و تنكر منكرا
فيا اخوينا من هميم عصمتما — و يسرتما للصالحات فابشرا
و يا اخوي الخندفيين ابشرا — بما معنا حييتما ان تبترا
و يا اخوتا من حضرموت و غالب — و شيبان لقيتم حسابا ميسرا
سعدتم فلم اسمع باصوب منكم — حجاجا لدى الموت الجليل و اصبرا
سابكيكم ما لاح نجم و غرد الـ — ـحمام ببطن الواديين و قرقرا
فقلت و لم اظلم: اغوث بن طىء — متى كنت اخشى بينكم ان اسيرا
هبلتم الا قاتلتم عن اخيكم — و قددت حتى مال ثم تجورا

تفرجتم عنى فغودرت مسلما كانى غريب من اباد و اعصرا
فمن لكم مثلى اذا الحرب قلصت و اوضع فيها المستميت و شمرا
فها انا ذا أوى باجبال طىء طريدا فلوشاء الاله لغيرا
نفانى عدوى ظالما عن مهاجرى رضيت بماشاء الاله و قدرا
و اسلمنى قومى بغير جناية كان لم يكونوا لى قبيلا و معشرا
فان الف فى الدار باجبال طىء و كان معانا من عصير و محضرا
فما كنت اخشى ان ارى متغربا لحى الله من لاحى عليه و كثرا
لحر الله قيل الحضرميين وائلا و لاقى القنانى بالسنان الموءمرا
و لاقى الردى القوم الذين تحزبوا علينا و قالوا قول زور و منكرا
فلا يدعنى قوم لغوث بن طىء لئن دهرهم اشفى بهم و تغيرا
فلم اغزهم فى الملمين و لم اثر عليهم عجاجا بالكويفة اكدرا
فبلغ خليلى ان رحلت مشرقا جديلة و الحيين معنا و بحترا
و نبهان و الافناء من جذم طىء الك اك فيكم ذا الغناء العشنذرا
الم تذكروا يوم العذيب أليتى امامكم ان لا ارى الدهر مدبرا
و كرى على مهران و الجمع حابس و قتلى الهمام المستميت المسورا
و يوم جلولاء الوقيعة لم الم و يوم نهاوند الفتوح و تسترا
و تنسونني يوم الشريعهْ و القنا بصفين فى اكتفقهم قد تكسرا
جزى ربه عنى عدى بن حاتم برفضى قو خذلانى جزاء موفرا
اتنسى بلائى سادرا يابن حاتم عشية ما اغنت عديك حزمرا
فدافعت عنك القوم حتى تخاذلوا و كنت انا الخصم الا لد العذوراء
تولوا و ما قاموا مقامى كانما رأونى ليثا بالاباءة مخدرا
نصرتك اذخان القريب و ابعط الـ ـبعيد و قد افردت نصرا مؤزرا
فكان جزائى ان اجرر بينكم سحيبا و ان اولى الهوان و اوسرا
زكم عدة لى منك انك راجعى فلم تغن بالميعاد عنى حبترا
فاصبحت ارعى النيب طورا و تارة اهرهران راعى الشويهات هرهرا
كانى لم اركب جوادا لغارة و لم اترك القرن الكمى مقطرا

| | |
|---|---|
| و لم اعترض بالسيف منكم مغيرة | اذ النكس مشى القهقرى ثم جرجرا |
| ولم استحث الركب فى اثر عصبة | ميممة عليا سجاس و ابهرا |
| و لم اذعر الابلام منى بغارة | كورد القطا ثم انحدرت مظفرا |
| ولم ارفى خيا تطاعن مثلها | بقزوين او شروين او اغركيدرا |
| فذالكدهر زال عنك حميده | و اصبح لى معروفه قد تنكرا |
| فلا يبعدن قومى و ان كنت عاتبا | و كنت المضاع فيهم و المكفرا |
| ولاخير فى الدنيا و لاعيش بعدهم | و ان كنت عنهم نائى الدار محصرا |

یانی: گەنجی و رۆژگاری دڵداریم لەگەڵ لەیلا بیرهێنایەوە و خۆم دەزانم بیرکردنەوەی شەیدایی، بۆ هەر کەسێك بیری بێنێتەوە، زیانێکی گیانبڕ هەژمار دەکرێت. گەنجی ڕۆشت و لقەکانی لەچاودا سیس و ژاکان. چ داغێك لەسەر دڵ بەجێ دێڵێت ئەو کاتەی پشتت تێدەکات و بۆ دواوە دەڕوات. بیرکردنەوەی گەنجی و لەناوچونی بەندەکانی پەیوەست بون لەبیر بکە چونکە لەتۆ دور کەوتۆتەوە و بەخێرایی بەرەو لەناوچون دەروات. بۆ ئەو هاورێیانە خوێن ببارێنە کەفەوتان. رۆشتنە سەر کانیاوی مەرگ و رێگەی هاتنەدەرەوەیان دەست نەکەوت. مەرگی ئەوان بۆ لای خۆی بانگێشتی کردن، هەر کەس لەخەڵکان رۆژی بگات، بزانە چیتر مۆڵەتی پێنادەن. ئەوان لایەنگران و پشت و پەنای من بون. ئێستا ئەو رۆژە گەیشت کەتەنیا بیرم دەکرێتەوە. دوای ئەوان هیچ کات دڵی خۆشم لەم جیهانە نەویست و ئارەزویشم نەکرد تەمەنم درێژ ببێتەوە. دەڵێم ( و سوێند بەخوا هەرچەند تێپەڕینی شەو رۆژ بەهەمیشەیی پەیوەست دەبێت و مەرگی من دەگات و لەناو گۆڕ لەهەر چاو و دڵێك پاك دەبمەوە، ئەوانم لەبیر ناچێت). هەزاران سڵاوی خوایی لەدانیشتوانی ئەو شارە بێت و لەخوام دەوێت هەورێکی بارانزا بارانیان بۆ ببارێنێت. لەوێ حوجر کوڕی عودەی باوەشی بەخۆشەویستی خوادا کرد. حوجر خوای رازی کرد و هیچ بیانوێکی نەهێشتەوە. بەردەوام باران لەسەر گۆڕەکەی ببارێت. بەم شێوە بێت تا ئەو کاتەی بانگی دەکەن و بەرەو بیابانی هەستانەوەی دەبەن. ئەی حوجر، کێیە پاڵ و سینەی ئەسپی دوژمنان غەڵتانی خوێن بکات. کێیە لەگەڵ پاشای دڕندەی تەیار شەڕ بکات؟ کام وتاردەرمیە دوای تۆ وتەیەکی خۆپارێزانە بێنێتە سەر زمان و راستی و دروستی ئاشکرا بکات و

ئەگەر ستەم بکەن، ژێر و  روو بێت؟ خۆزگەم بەبرایەکی دینی کەتۆ بویت، بەردەوام ئارەزوم دەکرد پەیوەستی ئەمری بیت و شادمان بیت و بەهەشت برازێنیتەوە. تۆ ئەو کەسە بویت بۆ شەڕی حەق شمشێرت دەردەکێشا، خەڵکت بۆ چاکە بانگ دەکرد و لەخراپە دورت دەخستنەوە. ئێستا ئەی دوبراکەی من لەهومام، خۆڕاگر بن، بۆ چاکیەکان ئامادە بن و چاوەڕوانی مژدەی کۆتایی چاکە بن. ئەی دو هاوڕێی خەندەف نەژادی من، مژدەتان لێ بێت بۆ ئەوەی لەگەڵ ئێمە هەتانە. سلاَو لەئێوە بێت و هیوادارم هیچ کات پەیوەندیتان لەگەڵ ئێمە نەپچڕێت. ئەی براکانی من لەحەزرەموت و غالب و شیبان. بەختەوەر بون و لەبەرابەر مەرگێکی مەترسیدار کەسم بوێرتر لەئێوە نەدی. تا ئەو کاتەی ئەستێرەیەك لەئاسمان بدرەوشێتەوە و کۆترێك لەنێوان ئەم دو دۆڵەدا بجریوێنێت، بەخوڕ بۆ ئێوە دەگریم. وتم ( و زۆرم نەوت): ئەی کوڕی تەی، من کەی لەوە ترساوم لەئێوەم دور بخەنەوە؟ دایکتان لەپرسەتانا دانیشێت. ئایا بۆ بەرگریکردن لەبراکەتان شەرم نەکرد؟ ئەو رۆژەتان بیر نیە کەتای گرت و لاواز بو و دواتر کەوت؟ لەدەوری من بلاَوەتان لێکرد و من رادەستی دوژمنان کرام وەك بڵێی بێگانەیەك لەخەڵکانی ئەیاد و ئەعصەر بوم؟ کێیە لەهەر شەڕێك لەکاتی هێرش بردن وەك من لەگەڵتانا بێت؟ کێیە بۆ ئێوە کاتێك شەڕ روخساری قێزەونی خۆی نیشان بدات، پیاوانە شەڕ دەست پێ بکات؟ کێیە کاتێك شەڕ خێرا و بەردەوام بێت و دەستە شەڕکەرەکان خۆیان تەیار بکەن و تەقە لەدەرگای مەرگ بدەن، وەك من پشتیوانی ئێوە بێت.؟ ئێستا من ئەو کەسەم پەنام بۆ کوێستانەکانی تەی هێناوە، ئاوارەم و دڵم بەوە خۆشە ئەگەر خوا بیەوێت، بارودۆخ بگۆڕێت. دوژمنی من بێ بەزەییانە منی لەشوێنەکەم دەرپەڕاند و من بەوەی ئارەزو و ویستی خوای لەسەرە، رازی بوم. خەڵکان بێ ئەوەی گوناحێکم کردبێت، لەدەورم بلاَوەیان لێکرد و منیان بەدوژمنان سپارد، وەك بڵێی هیچ کات لەتایەفە و نەژادی من نەبون. ئەگەر لەماڵێك لەکوێستانەکانی تەی بدۆزرێمەوە، پەناگە و ئاو و رۆژگار کەی لەئارادا دەبێت. هیچ کات لەوە نەترساوم بێ کەس و کار ببینرێم. خوا ئەو کەسە ریسوا بکات ئەوی دور خستەوە و تەنیای خست. خوا سەرکردەی حەزرەمیەکان ریسوا بکات، وایل ریسوا بکات و رمێکی تیژ لەسینەی قەنانیەکان بچەقێنێت. خۆزگە روبەروی مەرگ و نەمان ببنەوە ئەوانەی

لەبەرابەر ئێمە کوبونەوە و زۆر و ستەمیان کرد. نەبا خەڵکانی داوای هاوکاریم لێ بکەن بۆ غوص کوڕی تەی ئەگەر رۆژگار ریسوایان بکات و بارودۆخیان بگۆڕێت. مەگەر من نەبوم لەدو گۆڕەپان شەڕم لەگەڵ کردن؟ لەو شارە یانی کوفە خوێنی ڕەشم بەسەردا پرژاندن؟ ئەگەر بەرەو رۆژهەڵات کۆچت دەکرد و تیرەکانی مەعن بوحتور و جەدیلە و نەبهان و بێ ناو و نیشانەکانت لەنەژادی تەی ت بینی، ئەم پەیامە بگەیێنە: مەگەر من لەناو ئێوە بەتوانایەکی ریسزداری روخۆش نەبوم؟ ئایا سوێندی منتان لەشەڕی عوزەیب بیر نیە کە لەبەردەم هەموتان وتم: هەرگیز هیچ بینەرێك من نابێت پشتم لەدوژمن بێت؟ هێرشی من بۆ سەر مێهرانتان نەبینی کاتێك سوپا لەگەماڕۆی شەڕدا گرفتار ببو، ئەو رۆژەی کە ئەو پاڵەوانە مەرگ هێنەرەی کە دەسبەندێکی زێڕینی بەستبو، لەخاك و خوێندا گەوزاندم؟ لەشەڕەکانی جەلەولا و نەهاوەند و گرتنی شوشتەر، کەس رەخنەی لەمن نەگرت. منتان لەشەڕی صەفین لەبیر بردۆتەوە کە لەو کاتە دژوارەدا، داری ڕمەکانم لەشانی شەڕکەراندا شکاندبو. خوا لەجیاتی من عودەی کوڕی حاتەم سزا بدات کەمنی لەبیربردەوە و منی لەخۆی دورخستەوە و بەتەنیایی هێشتم. ئەی کوڕی حاتەم، ئایا ئەزمونی بوێری منت لەبیر کردوە کەئازایانە شەڕم دەکرد؟ ئەو ئێوارێ بیر بێنەرەوە کەعودەی کوڕی تۆ نەیتوانی لەبەرابەر حزمێر هیچ کارێك بکات. شەڕکەرانم لەتۆ دورکردەوە تا ئەو جێگەی چیتر هاوکاری یەکیان نەکرد و من دوژمنێکی سەرسەخت و بێزار نەبو و روگرژ بوم. ئەوان پشتیان کردە من و رایان کرد، منیان بەشێرێك هاتەبەرچاو کەجل و بەرگی پاراستن و پارێزگاری کردنم لەبەردابێت. ئەو رۆژە هاوکاری تۆم کرد کەکەسە نزیکەکان تۆیان لەبیر کرد و خیانەتیان پێکردی و بێگانەکان رایان کرد و دور کەوتنەوە. پاداشتی من ئەوەبو لەناو ئێوەدا لەزەوی بدرێم و ریسوایی و گرفتاری ببێتە بەشم. چەندە مژدەت بەمندا کەدەمگەرێنیتەوە بەڵام لەبەرابەر مژدەکانت چارەسەری هیچ رێویکت نەکرد و لەمنت دور نەخستەوە. ئێستا کارم گەشتۆتە جێگەیەك کەهەندێ کات وشترە پیرەکان دەلەوەرێنم و هەندێ کات کەشوان مەڕەکان بۆ ئاودان دەبات، دەبمە هاورێی. دەڵێی من ئەو کەسە نەبوم کە بۆ شەڕ سوار سەمەندێك بوبێتم. ئەو کەسە نەبوم کەشەڕکەرە بوێرە بەئەزمونەکانم غەڵتانی خوێن کردبێت. دەڵێی من ئەو کەسە

نەبوم بۆ بەرگری کردن لەنێوە ڕێگەم لەموغەیرە گرت و بەشمشێر هێرشم کردە سەر و ئەمە لەکاتێکدا بو ئەو پیاوە ترسەنۆکە پەستە لەبەرابەرم رایکرد و هاواری لێ بەرز بویەوە. ئەسپم بەدوای سوپاییەکاندا غاردا کەئاهەنگی سەرەوەی سەجاس و ئەبهەریان کردبو. (ئەبلام)م بەهێرشی خۆم دور نەخستەوە کە وەك پۆلێك لەمەلە ئاگرخۆرەکان ترسان و رەمیان کرد و من سەرکەوتو و نەزان بۆ دواوە گەڕامەوە بۆ گۆڕەپانی شەڕ. مەگەر لەناو سوارەکاندا نەبینرام کە لەقەزوێن و شەروین و کیدەر سەرقالّی شەڕ بون. لەم رۆژگارە درێژە، باشیەکان پشتیان کردۆتە من و جوانی روخساری فێزەونی خۆی نیشانی منداوە. خەڵکانی من دور نەبن هەرچەند لەوان دلگرانم، هەرچەند لەناو ئەوان پێشیل کرام و تاوانێکی قورسم دا. ئەم جیهانە دوای ئەوان هیچ خۆشیەکی نیە کە من هەمیشە لەوان دورم و لەهەر لایەکەوە گەمارۆ دراوم.

پێشتر ئاماژەمان پێدا کە عەبداللە کوڕی خەلیفە چی لەگەڵ عودەی کوڕی حاتەم کرد و لەشەڕی صەفین چی رویدا. لەبەر ئەمە بو کەلێرەدا ئاماژەمان پێنەدا.

عەبداللە کوڕی خەلیفە دوای مەرگی زیاد کوڕی ئوبیە لەجەبەلەین مرد.

دواتر کەریم کوڕی عەفیف کەلەهاوەڵانی حوجر کوڕی عودەی بو، هێنایانە لای زیاد. پرسی: ناوت چیە؟ وتی: کەریم کوڕی عەفیف. زیاد وتی: چەندە جوانە ناوی تۆ و ناوی باوکت و چەندە فێزەونە کرداری تۆ و بۆچونی تۆ. کەریم وتی: سوێند بەخوا زوە بەخێرایی لەبۆچونی من ئاگادار بویتەوە ( و لەبەر ئەمە بۆچونی من نازانیت.)

دەڵێت: زیاد کوڕی ئوبیە دوانزە کەس لەهاورێکانی حوجر کوڕی عودەی خستە زیندانەوە و دواتر سەرپەرەستی بازارەکانی لەو سەردەمەدا بانگ کرد کە ئەم کەسانە بون: عەمرۆ کوڕی حورەیس سەرپەرەستی بازاری خەڵکانی مەدینە، خالید کوڕی عوروفتە سەرپەرەستی بازاری تەمیم و هەمەدان، قەیس کوڕی وەلید سەرپەرەستی بازاری رەبیعە وکێندە و ئەبو موراد کوڕی موسا سەرپەرەستی بازاری مەزحەج و ئەسەد. ئەوان شایەتیان دا کەحوجر چەندین دەستەی لەدەوری خۆی کۆکرکدۆتەوە و بەئاشکرا جوێنی بەخەلیفە داوە و خەڵکی بۆ شەڕ دژی سەروەری باوەڕداران هانداوە. گومانی کردوە کە ئەم کارە (فەمرانڕەوایی) تەنیا بۆ بنەماڵەی ئەبوتالب شیاوە.

لەشارەکاندا شۆڕشی دروست کردوە، کارگوزارانی سەروەری باوەڕدارانی دەرکردوە و پاکی و داوێن پاکیەکی بێ چەند و چونی بۆ ئەبو توراب جێگیر و سەقامگیر کردوە. بۆی پاڕاوەتەوە و سڵاوی بۆ ناردوە و بێزاری خۆی بەرامبەر بەدوژمنان و نەیارانی ئەو دەربڕیوە. ئەو کەسانەی لەگەڵ ئەون، سەرکردەی هاورێکانی ئەون و باوەڕ و ئەندێشەی ئەو لەسەردا پەروەردە دەکەن. زیاد سەیری شایەتی شایەتەکانی کرد و وتی: حەز دەکەم لەم چوار کەسە زیاتر بن. خەڵکی کۆکردەوە تا لەزیانی حوجر کوڕی عودەی شایەتی بدەن. ئە م کەسانە شایەتیان دا: ئیسحاق کوڕی تەڵحە کوڕی عوبەیدالله، موسا کوڕی تەڵحە کوڕی عوبەیدالله، مونزەر کوڕی زوبەیر، عومارە کوڕی عوقبە کوڕی ئەبی موعیت، عەمرۆ کوڕی سەعد کوڕی ئەبی وەقاص و کەسانیتر. لەناو ناوی شایەتەکان شورەیح ەك حارس (دادیار) و شورەیح کوڕی هانی نوسی. شورەیح کوڕی هانی وتی: من شایەتیم نەدا و ئەوم سەرکۆنە کرد.

دواتر زیاد حوجر کوڕی عودەی و هاوەڵەکانی بەوایل کوڕی حوجری حەزرەمی و کەسیر کوڕی شەهاب سپارد و فەرمانی پێدان بیانبەن بۆ شام. شەوانە بەرێکەوتن. کاتێك گەیشتنە غەریین، شورەیح کوڕی هانی خۆی بەوان گەیاند و نامەیەکی بەوایل دا و وتی: ئەمە بگەیێنە بەسەروەری باوەڕداران. نامەکەی وەرگرت. بەرێکەوت تاگەیشتنە (مەرج ءزرا) لەنزیکی دیمەشق. ئەم کەسانە بون: حوجر کوڕی عودەی، ئەرقەم کوڕی عەبدالله کێندی، شەریك کوڕی شەدادی حەزرەمی، صەیفی کوڕی فەسیلی شەیبانی، قەبیصە کوڕی زوبەیعەی عەبسی، کەریم کوڕی عەفیفی خەسعەمی، عاصم کوڕی عەوف بەجلی، وەرقا کوڕی سومەی بەجلی، کودام کوڕی حەیانی عەنزی، عەبدولرەحمان کوڕی حسانی عەنزی، موحریز کوڕی شەهابی تەمیمی و عەبدالله کوڕی حەویەی سەعدی تەمیمی. دوانزە پیاو بون. زیاد دو پیاوی دیکەی لەگەڵ ئەوان رەوانە کرد. عوتبە کوڕی ئەخنەس لەسەد کوڕی بەکر و سەعد کوڕی ئەمرانی هەمەدانی. ژمارەیان گەیشتە چواردە کەس.

معاویە کەسی بەدوای وایل کوڕی حوجر و کەسیر کوڕی شەهاب رەوانە کرد و ئەم دوانەی هێنایە لای خۆی و نامەکەی وەرگرت و خوێندیەوە. وایل نامەکەی هانی کوڕی شورەیحی پێدا کەبینی بەمشێوەی نوسیویەتی: ئاگاداریان کردومەتەوە کەزیاد ناوی

منی وەك شایەت نوسیوە. شایەتی من سەبارەت بەحوجر بەمشێوەیە: ئەو نوێژ دەخوێنێت، زەکات دەدات، بەردەوام حەج و عومرە بەجێ دێنێت، خەڵك بۆ چاکە فەرمان دەدات، لەخراپە دوریان دەخاتەوە، کوشتنی ناڕەوایە و تاڵان کردنی سامانەکەی ناڕاست. ئەگەر دەخوازیت، بیکوژە و ئەگەر ناخوازیت ئازادی بکە. معاویە وتی: بەمشێوەیە ئەم پیاوە وەك ئێوە شایەتی دژی حوجر نادات. فەرمانیدا و ئەوانیان لەمەرج عوزرا خستە زیندانەوە. ئەو دو پیاوەی زیاد لەگەڵ حوجر و هاوڕێکانی ڕەوانەی کردبو، گەیشتن. کاتێك گەیشتن عامر کوڕی ئەسوەدی عجلی ڕۆشتە لای معاویە تا لەگەیشتنی ئەوان ئاگاداری بکاتەوە. حوجر کوڕی عودەی زنجیر لەدەست و پێ، هەستا و وتی: بەمعاویە بڵێ ڕژاندنی خوێنی ئێمە بۆ ئەو ناڕەوایە. ئاگاداری بکەرەوە کەئەمانیان پێداوین و لەگەڵ ئەو ئاشتیمان کردوە و ئەو لەگەڵ ئێمە پەیمانی ئاشتی بەستوە. ئێمە کەسمان لەموسوڵمانان نەکوشتوە تا کوشتنی ئێمە بۆ ئەو ڕەوا بێت.

عامر ڕۆشتە لای معاویە و لەگەیشتنی ئەو دوپیاوە ئاگاداری کردەوە. یەزید کوڕی ئەسەدی بجلی هەستا و کوڕە مامەکانی عاصم کوڕی عەوف و وەرقا کوڕی سومەی لەو داوا کرد. لەبەرژەوەندی ئەم دوانە شایەتی نامەیەکی نوسیبو کەئەوانی بەبێگوناه لەقەڵەم دەدا و لەشایەتیە درۆیەی بۆ ئەوانیان هەڵبەستبو، بێزاری خۆی دەربڕی. معاویە هەردوکیانی ئازاد کرد. وایل کوڕی حوجر سەبارەت بەئەرقەم کوڕی عەبدالله ، ئەبوالاعوەری سولەمی سەبارەت بەعوتبە کوڕی ئەخنەس و حومرە کوڕی مالکی هەمەدانی سەبارەت بەسەعد کوڕی ئەمران نێوەنجیگەریان کرد کەمعاویە ئەوانی ئازاد کرد. مالك کوڕی هوبەیرەی سەکونی هەستا و وتی: کوڕە مامەکەی من حوجر کوڕی عودەی ببەخشە. معاویە پێی وت: ئەو سەرکردەی ئەم کەسانەیە و ئەگەر ئازادی بکەم، دەترسم خەڵکی شارەکەی خۆی دژی من هانبدات و دواتر ناچار ببم تۆ بۆ شەڕی ئەو لەعێراق ڕەوانە بکەم. وتی: ئەی معاویە: لەشەڕی سەفین شان بەشانی تۆ لەگەڵ کوڕی مامەکەت شەڕم کرد تا سەرکەوتیت و فەرمانڕەوایەتیت گرتەدەست و ترس و زیان لەتۆ دورکەوتەوە. ئێستا داوای بەخشینی کوڕە مامەکەم دەکەم بەلام پێت نەبەخشیم. هەستا و ڕۆشت و خانەنشین بو.

معاویه هودبه کوڕی فەیازی قوزاعی و حوصەین کوڕی عەبدالله کەلابی و ئەبو شەریف بەدی بۆ لای حوجر و هاوڕێکانی رەوانه کرد تا ئەو کەسانەی فەرمانی کوشتنیان دەرکرابو، بکوژن. کاتێك خەسعەمی یەکێك لەوانی بەیەك چاو بینی، وتی: نیوەی ئێمه دەکوژێت و نیوەمان ئازاد دەکات. شەش کەسیان ئازاد کرد و هەشت کەسیان کوشت. پێش کوژران پێیان وتن: فەرمانمان پێدراو پێش کوشتنی ئێوه بێزاری دەربڕین لەعەلی و نفرین کردنی ئەوتان پێ پێشنیار بکەین کەئەگەر ئەو کاره بکەن ئازادتان دەکەین و ئەگەر خۆتان بەدور بگرن، دەتانکوژین. وتیان: ئەو کاره ناکەین. فەرمانیدا گۆڕەکانیان هەڵکەند و جل و بەرگی مردوانیان هێنا. حوجر و هاوڕێکانی سەراسەری شەو بەنوێژ و پاڕانەوە لەخوا سەرقاڵ بون. کاتێك بەیانی گەیشت، ئەوانیان بەرەو شوێنگەی کوشتن برد. حوجر کوڕی عودەی پێی وتن: رێگەم بدەن دەستنوێژ بگرم و نوێژ بخوێنم، چونکه هەرجار دەستنوێژم گرتوه، نوێژم خوێندوە. رێگەیان پێدا، نوێژی خوێند و گەڕایەوە و وتی: سوێند بەخوا هیچ کات نوێژێکی لەمه سوکتڕم نەخوێندبو. ئەگەر ترسی ئەوە نەدەبو کەگومانی ترسان لەمەرگم لێ بکەن، نوێژی زۆرم دەخوێند. دواتر وتی: ئەی خوایه، ئێمه لەدەرگایی تۆ گلەیی لەخەڵکەکەمان دەکەین چونکه خەڵ:انی کوفه بەزیانی ئێمه شایەتیان دا و خەڵکانی شام ئێمەیان کوشت. سوێند بەخوا، ئەگەر لێرەدا بمکوژن یەکەم سوارەی موسوڵمان دەبم که لەماڵەکەی خۆیدا کوژراوە و یەکەم موسوڵمان دەبم کەسەگی ئەم دیاره بەدەوری مندا دەقروسکێنن. دواتر هودبه کوڕی فەیاز بەشمشێری دەرکێشراو بەرەو روی ڕۆشت. حوجر لەرزی. پێیان وت: گومانت دەکرد لەمردن ناترسیت. بێزاری لەرێبەرەکەت دەربڕە تا رزگارت بکەین. وتی: چۆن نەترسم و نەلەرزم که گۆڕی هەڵکەنراو و جل و بەرگی مردو ئامادە کراو و شمشێرێکی دەرکێشراو دەبینم! سوێند بەخوا ئەگەر لەمەرگ دەترسم قسەیەکم نەهێناوەته سەرزمان کەتوڕەیی خوای لێبکەوێتەوە. ئەویان کوشت و شەش کەسی دیکەیان لەگەڵ ئەودا کوشت.

عەبدولرەحمان کوڕی حەسانی عەنزی و کەریمی خەسعەمی وتیان: ئێمه بەرنه لای سەروەری باوەڕداران تا سەبارەت بەم پیاوە قسەیەکی هاوشێوەی خۆی بێنینه سەرزمان. داوای فەرمانیان لەمعاویه کرد و فەرمانی پێدان. کاتێك ڕۆشتنه لای،

خەسعەمی وتی: خوا خوا، ئەی معاویە! تۆ لەم دنیا تێپەڕە بەرەو دنیایی هەمیشەیی دەڕۆیت و ئەوسا لێت دەپرسن لەرشتنی خوێنی ئێمە چ مەبەستێك بو! پێی وت: سەبارەت بەعەلی چی دەڵێیت؟ وتی: ئەوەی تۆ دەیڵێیت. وتی: لەو دینەی عەلی بۆ خوا هەڵیبژاردبو، بێزاری دەکەیت؟ پیاو بێدەنگ بو. شیمر کوڕی عەبداللە لەبەنی قوحافە کوڕی خەسعەم هەستا لەمعاویە داوای لێخۆشبونی ئەوی کرد. معاویە ئەوی بەخشی لەسەر ئەو بنەمایی نەڕواتە کوفە. ئەو موسڵی هەڵبژارد بەڵام بەردەوام دەیوت: ئەگەر معاویە بمرێت، دەڕۆمە کوفە. یەك مانگ پێش مردنی معاویە مرد. دواتر بەعەبدولرەحمان کوڕی حەسانی وت: ئەی براکەم لەخەڵکی رەبیعە، سەبارەت بەعەلی چی دەڵێیت؟ وتی: مەپرسە چونکە بۆ تۆ باشترە. وتی: سوێند بەخوا دەپرسم. وتی: شایەتی دەدەم لەو کەسانە بو بەردەوام بیری خوای دەکردەوە، فەرمانی بەراستی و دروستی دەدا، دادپەروەری سەقامگیر دەکرد و لەخەڵکان خۆش دەبو. وتی: سەبارەت بەعوسمان چی دەڵێیت؟ وتی: یەکەم کەس بو دەرگاکانی ستەماکاری کردەوە و درگاکانی راستی و دروستی داخست. وتی: خۆتت کوشت! وتی: تۆم کوشت و بەداخەوە کە رەبیعە بونی نەماوە (تا لەبەرژەوەندی من نێوەنجیگەری بکات). معاویە ئەوی بۆ لای زیاد گەڕاندەوە و فەرمانی پێدا بەخراپترین شێوە بیکوژێت. زیاد ئەوی زیندە بەچاڵ کرد.

کوژراوەکان ئەم کەسانە بون: حوجر کوڕی عودەی، شەریك کوڕی شەدادی حەزرەمی، صەیفی کوڕی فەسیلی شەیبانی، قەبیصە کوڕی زوبەیعەی عەبسی، موحریز کوڕی شەهابی سەعدی تەمیم، کەدام کوڕی حەیانی عەنزی و عەبدولرەحمان کوڕی حسانی عەنزی کەزیاد زیندە بەچاڵی کرد. ئەم حەوت کەسە کوژران. نوێژیان لەسەر کردن و ئەوانیان بەخاك سپارد.

کاتێك هەواڵی کوژرانی حوجر و هاورێکانی بەحەسەنی بەسری گەیشت، وتی: نوێژیان لەسەر ئەوان خوێند و لەجل و بەرگی مەرگیان ئاڵاندن و بەخاکیان سپاردن و روی ئەوانیان کردە قیبلە؟ وتیان: بەڵێ. وتی: سوێند بەخوای کەعبە ئەوانیان بۆ حەج ناردوە.

بەڵام مالك کوڕی هوبەیرەی سەکونی، کاتێك معاویە بەنێوەنجیگەری ئەو سەبارەت

بەحوجر کوڕی عودەی رازی نەبو، خەڵکەکەی خۆی کۆکردەوە لەگەڵ ئەوان بەرەو مەرج عوزرا بەڕێکەوت تا حوجر و هاوڕێکانی رزگار بکات. بکوژەکانی حوجر و هاوڕێکانی ئەوانیان بینی و زانیان هاتون تا ئەوان رزگار بکەن. پێی وتن: چ هەواڵێکتان پێیە؟ وتیان: ئەم کەسانە لەباوەڕی خۆیان پەشیمان بونەوە و ئێمە دەڕۆین تا سەروەری باوەڕداران ئاگادار بکەینەوە. ئەو بێدەنگ بو و بەرەو مەرج عوزرا بەڕێکەوت. یەکێك لەو کەسانەی لەوێ بو، ئەوی بینی و هەواڵی کوژرانی کەسەکانی پێدا. چەندین سواری بەدوای بکوژەکاندا رەوانە کرد بەڵام ئەوانیان نەدۆزیەوە. ڕۆشتنە لای معاویە و ئاگاداریان کردەوە. معاویە وتی: گەرمایەکە لەناخیدا دروست بوە و ئەگەری هەیە تا ئێستا سارد بوبێتەوە. کاتێك شەو داهات، معاویە سەد هەزار درهەمی بۆ رەوانە کرد و پەیامیدا کە: ئەوەی رێگر بو لەوەی بەنێوەنجیگەری تۆ رازی نەبم، ترسی ئەوە بو کەئەم کەسانە دوبارە ئاگری شەڕ دژی ئێمە داگیرسێنن کە ئاژاوەیەکی گەورەتر لەکوژرانی حوجری بۆ موسوڵمانان بەدواوە بێت. ئەو درەمەکانی وەرگرت و دڵخۆش بو.

کاتێك هەواڵی گیرانی حوجر بەعایشە گەیشت، عەبدولڕەحمان کوڕی حارسی بۆ لای معاویە رەوانە کرد تا سەبارەت بەو و هاوڕێکانی نێوەنجیگەری بکات. ئەو کاتێك گەیشت کەمعاویە ئەوانی کوشتبو. عەبدولڕەحمان بەمعاویەی وت: خۆڕاگری ئەبوسوفیان بۆ نەماوە؟ معاویە وتی: لەبەر ئەوە خۆڕاگریم نەماوە چونکە کەسانی خۆڕاگری وەك تۆ پشتیان کردۆتە دەربارەکەی من و کوڕی سومەییە ئەم بارە قورسەی خستە سەرشانم و هەڵمگرت.

عایشە وتی: ئەگەر ترسی ئەوە نەبێت کەهەر شتێك کەدەمانەوێت بیگۆڕین، خراپتر دەبێت، کاری کوشتاری حوجر و هاوڕێکانیمان دەگۆڕی. سوێند بەخوا تا ئەو شوێنەی من دەیناسم، ئازادەیەکی موسوڵمان کە بەردەوام حەج و عەمرەی دەکرد.

حەسەنی بەسری وتی: معاویە چوار کاری کرد کەهەر کام بەتەنیایی دەتوانێت ژیانی کەسێك بەرەو لەناوچون ببات: گرتنەدەستی فەرمانڕەوایی بەزۆری شمشێر بێ راوێژ کردن لەگەڵ موسوڵمانان لەگەڵ ئەوەی لەنێوان کەسانی فروان لەبنەماڵە و هاوڕێیانی پێغەمبەر ماون وبۆ ئەم کارە شیاوترن، دانانی کوڕە شەرابخۆر و بادەخۆرەکەی

کەبەردەوام هەوریشم لەبەر دەکات و تەپڵ لێدەدات، پەیوەستی کردنی زیادی بێ باوك بەبنەماڵەی ئەبوسوفیان لەگەڵ ئەوەی پێغەمبەری خوا فەرمویەتی: منداڵ هی سەرجێگەیە و لەش فرۆش پێشکەشە بەبەرد، و کوشتنی حوجر و هاورێکانی. هاوار بۆ حوجر، سەد هاوار بۆ حوجر و هاورێکانی حوجر.

خەڵکان دەیانوت: یەکەم ریسوایی بۆ موسوڵمانان، مردنی حەسەن کوڕی عەلی بو، یەکیتر بانگەوازەکەی زیاد و لەوان خراپتر کوژرانی حوجر و هاورێکانی. هندی ئەنساری کچی زەید کە لەلایەنگرانی عەلی بو، لەپرسەی حوجردا ئەم شێعرەی هۆنیەوە:

| | |
|---|---|
| ترفع ایها القمر المنیر | تبصر هل تری حجرا یسیر |
| یسیر الی معاویة بن صخر | لیقتله کما زعم الامیر |
| تجبرت الجبابر بعد حجر | و طاب لها الخورنق و السدیر |
| و اصبحت البلاد له محولا | کان لم یحیها مزن مطیر |
| الا یا حجر، حجر بن عدي | تلقتك السلامة و السرور |
| اخاف علیك ما اردی عدیا | و شیخا فی دمشق له زئیر |
| فان تهلك فكل زعیم قوم | من الدنیا الی هلك یسیر |

یانی: هەرچەند دەتوانی بەرز ببەرەوە ئەی مانگی تابان، جوان بڕوانە ئایا حوجر دەبینی کە بەرەو دەشتی مەرگ دەڕوات. لەمعاویە کوڕی صەخر نزیك دەبێتەوە تا ئەو شوێنەی فەرمانڕەوا وتویەتی، خوێنی بڕێژنە سەر زەوی. یاخیان دوای حوجر ئارام و ئاسودە بون و کۆشکەکانی خەورنەق و سەدیر بوبەجێگەی حەوانەوەیان. شارەکان دوای ئەو وشك و بێ گیا بون وەك بڵێی هیچ هەورێکی بارانزا بەسەر سەریانەوە ڕێگەی نەبڕیوە. ئەی حوجر، حوجر کوڕی عودەی، تەندروستی و شادمانی هاورێت بن، بۆ تۆ لەوە دەترسم کەعودەی لەناو برد و پیرێك لەدیمەشق کەوەك شێر بەردەوام دەینەڕاند. ئەگەر تۆ لەناو بچێت زۆر جێگەی سەرسوڕمان نیە چونکە هەمو سەرکردەکانی خەڵك لەم جیهانە ڕێگەی لەناوچون دەگرنەبەر.

سەبارەت بەکوژرانی حوجر ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکەیش داوە. یەکیان ئەمەیەکە: لەرۆژێکی هەینی زیاد کوڕی ئوبیە وتارێکی خوێندەوە و وتارەکەی درێژ کرد و

نوێژەکەی پشت گوێ خست. حوجر کوڕی عودەی پێی وت: بۆ نوێژ هەستن! ئەو درێژەی بەوتارەکەی خۆیدا. حوجر کوڕی عودەی پێی وت: بۆ نوێژ هەستن! دوبارە ئەو درێژەی بەوتارەکەی خۆیدا. دواتر حوجر ترسا نوێژەکەیان بفەوتێت، دەستی خۆی لە مشتێك لدا و بۆ نوێژ راوەستا و خەڵکیش هەستانە سەرپێ. کاتێك زیاد ئەمەی بینی، هاتە خوار و لەگەڵ خەڵك نوێژی خوێند. ئەو نامەی بۆ معاویە نوسی و چەندین تۆمەتی بۆ حوجر هەڵبەست. معاویە بۆی نوسی تا بەتوندی بەئاسنەوە بیبەستێتەوە و رەوانەی لای ئەوی بکات. کاتێك ویستی بیگرێت، خەڵکەکەی هەستان تا پارێزگاری لێ بکەن. حوجر وتی: نا، گوێرایەڵین و فەرمان دەبەین. بەتوندی بەئاسنەوە بەستیانەوە و بۆ لای معاویەیان نارد. کاتێك ڕۆشتە لای وتی: سلاو لەتۆ ئەی سەروەری باوەڕداران. معاویە وتی: ئایا من سەروەری باوەڕدارانم؟ سوێند بەخوا نەدەتبەخشم نە بەداوای لێبوردنی تۆ رازی دەبم. بیبەنەدەر و بیکوژن. حوجر بەو کەسانەی ئەویان گرتبو، وتی: رێگەم بدەن با دو رکعەت نوێژ بخوێنم. وتیان: بیخوێنە. ئەو دو رکعەتەکەی بەخێرایی خوێند و دواتر وتی: ئەگەر ترسی ئەوەم نەدەبو کە گومانێکی تر لەمن بکەن، نوێژەکەم درێژ دەکردەوە. بەخەڵکەکەی وت: ئاسن لەمن مەکەنەوە و خوێنەکەم مەشۆن چونکە بەیانی معاویە دەبینم و رێگەی لێ دەگرم. کوشتیان. عایشە چاوی بەمعاویە کەوت و پێی وت: خۆارگریت چی لێهات کەحوجرت کوشت؟ معاویە وتی: فرمزانێك لای من نەبو. ئیبن سیرین دەڵێت: بەنێمەیان وتوە کاتێك مەرگی معاویە گەیشت، بەردەوام هاواری دەکرد و دەیوت: چەند رۆژێکی درێژم لەتاو تۆ هەیە ئەی حوجر.

## دانانی ڕەبیع کوڕی زیاد لەخوراسان

لەم ساڵەدا زیاد، ڕەبیع کوڕی زیادی حارسی وەك فەرمانداری خوراسان دەست نیشان کرد. حەکەم کوڕی عەمرۆ غەففاری لەکاتی مردنی خۆی ئەنس کوڕی ئەبی ئەناسی دانابو. زیاد ئەوی لەسەر کار لابرد و خولەید کوڕی عەبداللەی حە نەفی هێنایە سەرکار و دواتر ئەویشی لەسەر کار لابرد و ڕەبیع کوڕی زیادی لەجێگەکەی دانا. ئەمە لەسەرەتای ساڵی ٦٧١/٥١ زایینی بو. هاوڕێ لەگەڵ ئەو پەنجا هەزار کەسی لەخەڵکانی کوفە و بەسرە ڕەوانە کرد، لەناو ئەوان: بورەیدە کوڕی حوصەیب و ئەبو بەرزە کە هەردوك پێغەمبەریان بینبو. ئەوان لەخوراسان مانەوە. کاتێك گەیشتنە ئەوێ، بۆ شەڕی بەلخ ڕۆشتەدەر و بەئاشتی دەستی بەسەرداگرت. بەوتەی هەندێ کەس، دوای ئاشتی ئەحنەف کوڕی قەیس لەگەڵ خەڵکەکەی، دەرگاکانی ئەم شارەیان داخستبو. کوێستانیان بەزۆر گرت و لەو ناوچەیە تورکەکانیان کوشتار کرد. لەناو ئەوان ئەیزەك ئەرخان مایەوە کە قوتەیبە کوڕی موسلیم لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی خۆی کوشتی.

## بیرکردنەوەی چەند ڕوداوێك

لەم ساڵەدا ئەم کەسانە مردن: جەریر کوڕی عەبداللە بەجلی کەدەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٦٧٤/٥٤ زایینی مرد و لەساڵی مردنی پێغەمبەر باوەڕی هێنا، سەعید کوڕی زەید کەدەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٨١/٦٢ زایینی یل ٦٧٨/٥٨ زایینی مرد و لەمەدینە بەخاك سپێردرا و یەکێك بو لەو دەکەسەی مژدەی بەهەشتیان پێدرابو، ئەبوبەکرە نوفەیع کوڕی حارس کە چاوی بەپێغەمبەر کەوتبو و لەدایکەوە برای زیاد کوڕی ئوبیە بو. مەیمونە کچی حارس هاوسەری پێغەمبەر لەشوێنێك بەناوی سەریف کەپێغەمبەر یەکەم شەوی هاوسەرگیری خۆی لەگەڵ ئەودا لەوێ بەسەر برد و دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٨٢/٦٢ یا ٦٦/ ٦٨٥ زایینی مرد.

لەم ساڵەدا یەزید کوڕی معاویە لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. کارگوزارانی معاویە ئەو کەسانە بون کەپێشتر ئاماژەمان پێدان.

## ڕوداوەکانی ساڵی پەنجاو دوی کۆچی( ٦٧٢ زایینی )

لەم ساڵەدا سوفیان کوڕی عەوفی ئەسەدی بۆ شەڕی ڕۆمەکان ڕۆشتەدەر و زستانی لەوێ بەسەر برد و بەوتەی هەندێ کەس لەوێ مرد. ئەو عەبداللە کوڕی مەسعەدی فەزاری کردە جێگری خۆی. دەستەیەك دەڵێن: ئەو کەسەی لەسەرزەمینی ڕۆم مرد، بوسر کوڕی ئەبی ئەرتا بو کەسوفیان کوڕی عەوف هاوڕێیەتی دەکرد. لەم ساڵەدا محەممەد کوڕی عەبداللە سەقەفی شەڕی هاوینەی دەست پێکرد.

## بزوتنەوەی زیاد کوڕی خێراشی عیجلی

لەم ساڵەدا زیاد کوڕی خێراشی عەجلی هاورێ لەگەڵ سێسەد سوار شۆڕشی دەست پێکرد و ڕۆشتە سەرزەمینی مەسکەن لەپانتاییەکانی سواد. زیاد دەستەیەکی بۆ روبەروبونەوەی ئەوان رەوانە کرد کەفەرماندەکەیان صەعد کوڕی حوزەیفە یاکەسێکیتر بو. ئەوانیان کوشتار کرد و دواتر بەرەو ماە بەرێکەوتن.

## بزوتنەوەی مەعازی تایی

هەروەها لەم ساڵەدا پیاوێك لەتەی بە ناوی مەعاز لەبەرابەر زیاد شۆڕشی کرد و لەگەڵ سی پیاوی شەڕکەر ڕۆشتە روباری عەبدولرەحمان کوڕی حەکەم. زیاد دەستەیەکی بۆ روبەروبونەوەی ئەوان رەوانە کرد و ئەوانیان کوشتار کرد. دەستەیەك دەڵێن: ئەو ئاڵای کردەوە و داوای ئەمانی کرد. ئەوان بەهاورێیانی روباری عەبدولرەحمان ناو دەبەن.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا سەعید کوڕی عاص حەجی کرد و کارگوزران هەمان کارگوزارانی ساڵەکانی پێش بون کە ئاماژەمان پێدان.

هەروەها لەم ساڵەدا ئەم کەسانە مردن: عیمران کوڕی حوصیەنی خوزاعی لەبەسرە، ئەبو ئەیوبی ئەنساری کەناوەکەی خالید کوڕی زەیدە و لەبەیعەتی عەقەبە و شەڕی بەدر بەشداری کردبو و پێشتر وترا کە لەساڵی ٤٩/ ٦٦٩ زایینی لەکۆستانتین نۆپێل کوژرا، و کەعب کوڕی عوجرە لەحەفتا و پێنج ساڵیدا.

## روداوەکانی ساڵی پەنجا و سێیەمی کۆچی( ٦٧٣ زاینی )

لەم ساڵەدا عەبدولرەحمان کوڕی دایکی حەکەمی سەقەفی لەسەرزەمینی رۆم شەڕی کرد و زستانی لەوێ بەسەر برد.

هەروەها لەم ساڵەدا رودس( دورگەیەك لەدەریا) دەستی بەسەردا گیرا. ئەم دورگە بەدەستی جونادە کوڕی ئەبی ئومەییەی ئەزدی دەستی بەسەرداگیرا و موسوڵمانان تیای دابەزین بەڵام لەرۆمیەکان دەترسان. موسوڵمانان بوێرترین شەڕکەران لەگەڵ رۆمیەکان بون چونکە بەردەوام رێگەی دەریایان لێدەگرتن و دەستیان بەسەر کەشتیەکاندا دەگرت و معاویە بەردەوام بەخششی بۆ رەوانە دەکردن. دوژمن لەوان دەترسا، کاتێك معاویە مرد، کوڕەکەی یەزید ئەوانی گەڕاندەوە.

دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٠/ ٦٨٠ زاینی دەستی بەسەرداگیرا.

## مردنی زیاد

لەم ساڵەدا لەمانگی رەمەزان/ سێپتامبەری ٦٧٣ زاینی زیاد کوڕی ئوبیە لەکوفە مرد.

هۆکاری مردنەکەی ئەوە بو کەنامەی بۆ معاویە نوسی: من عێراقم بەدەستی چەپم سەقامگیر کرد و دەستی راستم بێ کار ماوەتەوە، دەستی راستم لەحیجاز بکەرەوە. معاویە ئەو فەرمانەی بۆ نوسی. ئەم هەواڵە بەخەڵکی حیجاز گەیشت. دەستەیەك لەوان رۆشتنە لای عەبدالله  کوڕی عومەر کوڕی خەتاب و ئاگاداریان کردەوە. وتی: لەخوا بپاڕێنەوە. دواتر رویکردە قیبلە و لەخوا پاڕایەوە و خەڵك هاورێ لەگەڵ ئەو لەخوا پاڕانەوە. یەکێك لەدۆعاکانیان ئەمە بو: ئەی خوایە، زیانی زیاد لەئێمە دوربخەرەوە. ئەوەندە نەخایاند برینێکی قێزەون لەپەنجەی دەستی راستی دەرکەوت و لەئازارەکەی گیانیدا. کاتێك مەرگی نزیك بویەوە، شورەیح دادیاری کوفەی بانگ کرد و پێی وت: ئەوەی دەیبینی، رویداوە، فەرمانیان پێداوم بیبڕمەوە. بۆچونی راست بەمن بڵێ. شورەیح پێی وت:  ترسی ئەوەم هەیە کۆتایی ژیانی تۆ گەیشتبێت و ئەوسا بەشێوەی دەست بڕوا بڕۆیتە دیداری خواوەند کە لەترسی دیداری ئەو دەستیان بڕیبێتیتەوە. یا ژیانت درێژە بکێشێت و پەنجە بڕاو بمێنیتەوە و مناڵەکانت لەبەر ئەمە سەرکۆنە بکەن (کە عەرەبەکان ئەم کارە دەکەن). زیاد وتی: من لەگەڵ ئەم

برینە لەیەك جێگادا نامێنەوە. شورەیح لای ئەو ڕۆشتەدەر و خەڵك پرسیاریان لێکرد وئەوانی ئاگادار کردەوە. ئەویان سەرکۆنە کرد و وتیان: بۆ ڕێگەت نەدا دەستی ببڕنەوە؟ شورەیح وتی: ڕاوێژکار ئەمینە.

زیاد برپاریدا پەنجەی خۆی ببڕێتەوە. کاتێك سەیری ئاگر و ئاسنی سورەوبوی کرد، ترسا و ئەو کارەی پشت گوێ خست. کاتێك مەرگی گەیشت، کوڕەکەی پێی وت: بۆ تۆ شەست پارچەم ئامادە کردوە، کامیان بکەمە کفنی تۆ؟ وتی: کوڕەکەم، شتێك لەباوکت نزیك بۆتەوە کەلەم جلانەی بەری باشترە، بەم زوانە جلەکانی لێ دەرفێنن. ئەو مرد و لەسویە (شوێنێك لەنزیك کوفە) بەخاکیان سپارد.

کاتێك هەواڵی مەرگی بەعەبدالله کوڕی عومەر کوڕی خەتاب گەیشت، وتی: هیچ کات دیار نەبێت زادەی سومەییە! نە شتێك بۆ ئەو دنیا رەوانە کرد نە لەم دنیا هیچت لێ مایەوە.

لەدایك بونی ئەو لەساڵی یەکەمی کۆچی/ ٦٢٢ زایینی بو. مسکینی دارمی لەپرسەی ئەودا وتی:

| | |
|---|---|
| رایت زیادة الاسلام ولت | جهارا حین ودعنا زیاد |

یانی: ئەو کاتەی زیاد ماڵئاوایی لێکردین، بەئاشکرا بینیم فراوان بونی ئیسلام روی لەکەمی کرد.

فەرزدق لەوەڵامی ئەو ئەم قەسیدەی هۆنیەوە. تا زیاد زیندو بەخراپە باسی نەکرد. چەند دێرێکی بەم شێوەیە:

| | |
|---|---|
| امسکین ابکی الله عینیك انما | جری فی ضلال دمعها فتحدرا |
| بکیت امرا من اهل میسان کافرا | ککسرا علی عدانه او کقیصرا |
| اقول له لما اتانی نعیه | به لابظبی بالصریمة اعفرا |

یانی: ئەی سواڵکەری بەدبەخت (ئەی مسکێن) خوا چاوەکانت پڕ گریان بێڵێتەوە کە بەگومڕایی فرمێسکی وەراند و کەوتە خوار. بۆ پیاوێکی ناباوەڕ لەپیاوانی میسان گریایت، هاوشێوەی خوسرەو لەرۆژگاری خۆیدا یا سزار لەسەرزەمینە خوێنبارەکەی. کاتێك هەواڵی مردنەکەی بەمن گەیشت، پێم وت: بەمەرگی ئەو چاوم رون بێتەوە نەك راوی ئاسکێکی سوررەنگ لەزیخەڵان.

زیاد پیاوێکی سورکەلە بو کەچاوی راستی کەمێك خوار بو. ریشی سپی و نوك تیژ. کراسێکی لەبەردابو و هەندێ کات پینەی دەکرد.

## مردنی رەبیع کوڕی زیاد

لەم ساڵەدا رەبیع کوڕی زیادی حارسی کارگوزاری خوراسان لەلایەن زیادەوە، کۆچی دوایی کرد.

هۆکاری مردنەکەی ئەوە بو کەلەکوژرانی حوجر کوڕی عودەی توڕە بو تا ئەو جێگەی کەوتی: دوای ئەو عەرەبەکان بەردەوام بەنەشکەنجە دەکوژرێن. ئەگەر لەکاتی کوژرانی ئەو ڕەمیان دەکرد، ئەشکەنجە کوژ نەدەکران. بەڵام حەوانەوە و ریسوا بون. دوای ئەم وتارە حەفتەیەك چاوەڕوانی کرد، دواتر رۆژی هەینی هاتەدەر و وتی: ئەی خەڵکینە، من لە م ژیانە بێزار بوم، ئێستا لەخوا دەپارێمەوە و ئێوەیش دۆعام بۆ بکەن. دوای نوێژ، دەستەکانی بۆ ئاسمان بەرز کردەوە و وتی: ئەی خوایە، ئەگەر لای تۆ چاکەی بۆ من تیایە، هەرچی زوتر من بۆ لای خۆت ببەرەوە. خەڵك وتیان: دۆعاکەی گیرا بێت! دواتر ڕۆشتەدەر. هێشتا لەبەر چاو ون نەببو کەکەوتە سەر زەوی. خەڵك هەڵیان گرت و بردیانەوە بۆ ماڵ. کوڕەکەی عەبدالله کوڕی رەبیعیان وەك جێگری ئەو دەست نیشان کرد و رەبیع لەهەمان رۆژدا مرد. کوڕەکەی دوای دو مانگ مرد و پێش مردن، خولەید کوڕی یەربوعی حەنەفی لەجێگەی خۆی دانا و زیاد فەرمانڕەوایەتیەکەی پشت راست کردەوە. کاتێك زیاد مرد، فەرمانداری بەسرە سەمورە کوڕی جوندەب بو و لەکوفە عەبدالله کوڕی خالید کوڕی ئەسید فەرمانڕەوایەتی دەکرد. سەمورەیان بۆ هەژدە یا شەش مانگ لەپێگەکەیدا هێشتەوە و دواتر معاویە ئەوی لەسەر کار لابرد. سەمورە وتی: نفرینی خوات لێ بێت معاویە! سوێند بەخوا ئەگەر هاوشێوەی ئەو فەرمانبرداری خوام دەکرد، هیچ کات ئەشکەنجەی نەدەکردم. رۆژێك پیاوێك ڕۆشتە لای سەمورە و زەکاتی سامانەکەی خۆیدا و ڕۆشتە مزگەوت و نوێژی خوێند. سەمورە فەرمانی کوشتنی دەرکرد و ئەویان کوشت. ئەبوبەکری لای ئەو تێپەڕی و وتی: رزگارە ئەو کەسەی خۆی پاك و خاوێن رابگرێت. دواتر ناوی خوا بێنێتە سەرزمان و نوێژ بخوێنێت (اعلا/٨٧/١٤—١٥) دەڵێت: سەمورە نەمرد تا ئەو کاتەی سەرمایەکی

کوشەندە دایگرت و بەناشیرینترین شێوە گیانیدا چونکە دەردی زۆر چێشت و بەردەوام دەیقروسکاند.

بیرکردنەوەی چەند روداوێك

لەم ساڵەدا سەعید کوڕی عاص، فەرمانداری مەدینە، لەگەڵ خەڵك حەجی کرد. لەم ساڵەدا عەبداللە کوڕی خالید کوڕی ئەسید فەرمانداری کوفە، فەرمانداری بەسرە سەمورە کوڕی جەندەب و خوراسان لەژێر دەستی خولەید کوڕی یەربوعی حەنەفیدا بو.

## درێژەی روداوەکان

لەم ساڵەدا ئەم کەسانە مردن: عەبدلرەحمان کوڕی ئەبی بەکری صدیق، لەکاتی خەو لەرێگەی مەککە، دەستەیەك دەڵێن: دوای ئەوە مرد، فیروزی دەیلەمی کەچاوی بەپێغەمبەر کەوتبو و معاویە ئەوی کردبوە فەرمانداری صەنعا ، عەمرۆ کوڕی حەزمی ئەنساری، فوزالە کوڕی عوبەیدەی ئەنساری لەدیمەشق کەدادیاری ئەم شارەی لەلایەن معاویەوە پێ سپێردرابو و دەستەیەك دەڵێن: لەکۆتاییەکانی رۆژگاری معاویە مرد و هەندێکیتر ئاماژە بەگێرانەوەی دیکە دەدەن. ئەو لەشەڕی ئوحود و دوای ئەوە هاوشانی پێغەمبەر بو.

# روداوەكانی ساڵی پەنجا و چوارەمی كۆچی( ٦٧٤ زایینی )

## شەڕ لەگەڵ رۆمیەكان و گرتنی دورگەی ئارواد

لەم ساڵەدا محەممەد كوڕی مالك زستانی لەسەرزەمینی رۆم بەسەر برد. شەڕی هاوینە بەسەركردایەتی مەعن كوڕی یەزیدی سولەمی دەستی پێكرد.
هەروەها لەم ساڵەدا موسوڵمانان بەفەرماندەیی جونادە كوڕی ئەبی ئومەییە، دەستیان گرت بەسەر دورگەی ئارواد لەنزیك كۆنستانتین نۆپێل و حەوت ساڵ لەوێ مانەوە. موجاهید كوڕی جوبەیر لەگەڵ ئەواندا بو. كاتێك معاویە مرد و كوڕەكەی هاتە سەر كار، فەرمانی گەڕانەوەی ئەوانی دەركرد و ئەوان گەڕانەوە.

## لەسەر كار لابردنی سەعید كوڕی عاص لەمەدینە

دانانی مەروان كوڕی حەكەم
لەم ساڵەدا معاویە سەعید كوڕی عاسی لەفەرمانداری مەدینە لابرد و مەروان كوڕی حەكەمی لەجێگەكەی ئەو دانا.
هۆكاری ئەم كارە ئەوە بو كەمعاویە بۆ سەعید كوڕی عاس نامەی نوسی و فەرمانی پێدا ماڵی مەروان وێران بكات و هەمو سامانەكەی زەوت بكات تا تایبەتی بكات بەخۆی، هەروەها فەدەكیشی لێ وەربگرێت. معاویە فەدەكی پێ بەخشیبو. سەعید لای معاویە نێوەنجیگەری كرد تا ئەم كارە نەكات. معاویە جارێكیتر نامەی بۆ نوسی و فەرمانەكەی دوبارە كردەوە. سەعید نەیكرد و هەر دو نامەكەی لای خۆی هێشتەوە. معاویە ئەوی لەسەر كار لابرد و مەروانی لەجێگەكەی ئەو دانا و فەرمانی پێدا هەمو دەست بەسەر هەمو سامانەكەی سەعید كوڕی عاسدا بگرێت و ماڵەكەی وێران بكات. مەروان كرێكارەكانی هەڵگرت و بەرەو ماڵی سەعید بەرێكەوت تا وێرانی بكات. سەعید پێی وت: ماڵەكەم وێران دەكەیت؟ وتی: بەڵێ، سەروەری باوەرداران فەرمانی پێداوم كە ئەگەر فەرمانی بەتۆ دەدا ماڵەكەی منت وێران دەكرد. سەعید وتی: نەمدەكرد. مەروان وتی: سوێند بەخوا دەتكرد. سەعید كۆیلەكەی خۆی بانگ كرد و

وتی: نامەکانی معاویەم بۆ بێنە. کۆیلە هەر دو نامەکەی هێنا. کاتێك مەروان نامەکانی بینی، وتی: فەرمانی بەتۆدا و نەتکرد و منت ئاگادار نەکردەوە! سەعید وتی: نەمدەویست بەم کارە لای تۆ شانازی بەخۆمەوە بکەم. معاویە دەیەوێت من و تۆ دژی یەك هانبدات. مەروان وتی: سوێند بەخوا تۆ لەمن باشتریت. گەڕایەوە و ماڵەکەی سەعیدی وێران نەکرد. سەعید نامەی بۆ معاویە نوسی: سەیرە لەسەرومەری باوەڕداران کە لەناو ئێمەی خزمدا ئەم کارە دەکات! ئەو لەناو ئێمە تۆوی دوبەرەکی دەچێنێت. سەرومەری باوەڕداران بەسەبر و خۆراگری خۆی کە لەنێوان دو کاری قێزەون، هەردوکیان بەخراپ دەزانێت و بەخششی فراوان دەکات، دەیەوێت پەیوەندی ئێمە لەگەڵ یەك بپچڕێنێت و کینە لەناوماندا هەڵگیرسێنێت تا منداڵەکان وەك میرات لەباوکانیان بۆیان بمێنێتەوە. ئەگەر منداڵی یەك باوك نەدەبوین، خوای ئێمەی بۆ هاوکاری کردنی سەرومەری باوەڕداران، هەمان جێگری ستەم لێکراوی بەستەم کوژراو، هاودەست نەدەکرد و قسەکانمان یەك نەدەبو، شیاوە بۆ سەرومەری باوەڕداران پارێزگاری لەم دەسکەوتانە بکات.

معاویە نامەی بۆ سەعید نوسی و داوای لێبوردنی لێکرد و بێ ئاگایی و بێزاری خۆی لەو کارە نیشاندا و مژدەی پێدا بەباشترین شێوە پاداشتی بداتەوە. سەعید ڕۆشتە لای معاویە و معاویە سەبارەت بەمەروان پرسیاری لێکرد و سەعید وەسفی کرد. معاویە پرسی: چ شتێك دور خستە نێوان ئێوە؟ وتی: بۆ گەورەیی خۆی لەمن ترسا و بۆ گەورەیی خۆم لێی ترسام. وتی: ئەو لای تۆ چی هەیە؟ وتی: چ لەشوێنێك بێت چ نەبێت، شادمانی دەکەم.

## دانانی عوبەیدالله کوڕی زیاد لەخوراسان

لەم ساڵەدا معاویە سەمورە کوڕی جوندەبی لەبەسرە لابرد و عەبدالله کوڕی عەمرۆ کوڕی غیلانی بۆ ماوەی شەش مانگ لەجێگەکەی ئەو دانا.

هەروەها لەم ساڵەدا معاویە عوبەیدالله کوڕی زیادی وەك فەرمانداری خوراسان دەست نیشان کرد.

هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو کە عوبەیدالله دوای مەرگی باوکی ڕۆشتە لای معاویە. لێی پرسی: باوکت کێی لەکوفە و بەسرە دانا. عوبەیدالله ئاگاداری کردەوە. معاویە وتی: ئەگەر باوکت تۆی دەستنیشان دەکرد، فەرمانداری تۆم بەهێز دەکرد. عوبەیدالله وتی: سوێندت دەدەم بەخوا با لەدوای تۆ کەس ئەم قسەیە بە من نەڵێت: ئەگەر باوکت و مامت تۆیان وەك فەرماندار دەست نیشان دەکرد، فەرمانداری تۆمان بەهێز دەکرد. معاویە ئەوی کردە فەرمانداری خوراسان و بەم شێوەیە ئامۆژگاری کرد: لەخوا بترسە و هیچ خواستێك مەخەرە پێش خۆپارێزی خۆت چونکە خۆپارێزی تاوان بەخشی هەمو شتێکە. ئاگاداربە ئابرووی خۆت بەکارە فێڵەونەکان نەرازێنیتەوە و هەر کات پەیمان و بەڵێنێکت دا، ڕێزی لێبگرە. زۆر بەکەم مەفرۆشە. هیچ فەرمانێك مەدە مەگەر ئەوەی بەجوانی هەڵیسەنگێنیت و کاتێك فەرمانت دەرکرد بەهیچ شێوەیەك پەشیمان مەبەرەوە. هەر کات ڕوبەڕوی دوژمنێك بویتەوە و سوپاکەی لەدەرەوەی زەوی بەسەر تۆدا زاڵ بون ڕێگە مەدە لەناوەوە بەسەر تۆدا زاڵ بن. کەس تەماحکار مەکە تا زیاتر لەمافی خۆی داوا بکات و هیچ کەس لەمافی خۆی بێ بەش مەکە. دواتر ماڵئاوایی لێکرد. لەم کاتەدا عوبەیدالله بیست و پێنج ساڵ تەمەنی بو. ئەو ڕۆشتە خوراسان و روباری بڕی و گەیشتە کوێستانەکانی بوخارا. ئەم ڕێگەی بەسواری وشتر بڕی. یەکەم کەس بو بەسوپاوە لەکوێستانەکانی بوخارا تێپەڕی. رامنی و نسف و بیکەندی گرت کەلەشارەکانی بوخارا بون. لێرە بەسەر خەڵکانی بوخارا زاڵ بو و تاڵانی زۆر و گرانی لەوان بەدەست هێنا. کاتێك روبەروی تورکان بویەوە و ئەوانی تێکشکاند، هاوسەری پاشاکەیان لەگەڵیاندا بو. کاتێك شاژن ویستی خۆی رزگار بکات، سوپاییەکان خێراییان لەخۆیان نیشاندا و ئەو نەیتوانی پێڵاوەکانی لەپێ بکات.

یەکیانی لەپێ کرد و ئەویتریان بەجێهێشت. موسوڵمانان هەڵیانگرت و بەدوسەد هەزار درەم خەملاندیان. شەڕی ئەو لەگەڵ تورەکان لەشەڕە ناودارەکانی سەرزەمینی خوراسان بو. ئەو ئازایەتی و بوێری زۆری لەخۆی نیشاندا و دو ساڵ لەخوراسان مایەوە.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێ

لەم ساڵەدا مەروان کوڕی حەکەم فەرمانداری مەدینە لەگەڵ خەڵك حەجی کرد.
فەرمانداری کوفە عەبداللە کوڕی خالد یا زوحاك کوڕی قەیس و فەرمانداری بەسرە عەبداللە کوڕی عەمرۆ کوڕی غیلان بو.
لەم ساڵەدا ئەم کەسانە مردن: ئەبو ئەیوبی ئەنساری لەحەفتا ساڵیدا کە دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٤٠/٦٦٠ زایینی کۆچی دوایی کرد و عەلی نوێژی لەسەر خوێند. ئەو لەهەمو شەڕەکانی عەلی کوڕی ئەبی تالب بەشداری کرد و لەشەڕکەرە دیارەکانی شەڕی بەدر بو. حومەیتب کوڕی عەبدولعوزەی لەتەمەنی سەد و بیست ساڵیدا، سەوبان کۆیلەی پێغەمبەر، ئوسامە کوڕی زەید کە دەستەیەك دەڵێن لەساڵی ٦٧٨/٥٨ زایینی یا لەساڵی ٦٧٩/٥٩ زایینی مرد. سەعید کوڕی یەربوع کوڕی عەنکەسە لەتەمەنی سەد و بیست و چوار ساڵی کە چاوی بەپێغەمبەر کەوتبو. مەخرەمە کوڕی نەوفل لەو کەسانەی کە لەرۆژی گرتنی مەککە باوەڕی هێنا و لەتەمەنی سەد و پانزە ساڵیدا مرد. عەبداللە کوڕی ئونەیسی جوهەنی، زەید کوڕی شەجەرەی رەهاوی کە لەم ساڵەدا یا لەساڵی ٥٨/ ٦٧٨ زایینی لەشەڕێکدا کوژرا.

## ڕووداوەکانی ساڵی پەنجا و پێنجی کۆچی (٦٧٥ زایینی)

بەوتەی هەندێ کەس، لەزستانی ئەم ساڵەدا، سوفیان کوڕی عەوف ئەزدی و بە وتەی هەندێ کەس، عەمرۆ کوڕی موحریز و بەوتەی هەندێ کەس، عەبداللە کوڕی قەیسی فەزاری و بەوتەی دەستەیەکیتر عەبداللە کوڕی مالك فەرمانڕەوا بو.

## فەرمانڕەوایی کوڕی زیاد لەبەسرە

لەم ساڵەدا معاویە عەبداللە کوڕی عەمرۆ کوڕی غەیلانی لەفەرمانداری بەسرە لابرد و عوبەیداللە کوڕی زیادی لەجێگەکەی ئەو دانیشاند.

هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو عەبداللە کوڕی عەمرۆ لەسەر تەختی وتاردانی بەسرە وتارێکی خوێندەوە و پیاوێك لەبەنی زەببە وردە بەردی تێگرت و عەبداللە دەستی بڕی. بەنی زەببە ڕۆشتنە لای و وتیان: ئەم هاوڕێی ئێمە ئەو گوناحەی کرد کە لای کەس داپۆشراو نیە و تۆیش سزات دا. ما ئێمە دڵنیا نین لەوەی هەواڵی ئەم کارە بەگوێی سەروەری باوەڕداران نەگات و ئەو فەرمانی سزای گشتی دەربکات. بۆ ئێمە نامەیەك بۆ سەروەری باوەڕداران بنوسە تا یەکێك لەخۆمان بۆ بەرێت و لەنامەکەدا بەمشێوە بنوسە کە لەبەر تێکەڵاو بون لەگەڵ یەکێکیتر یا لەبەر کارێکی نادیار دەستیت بڕیوە. نامەکەی بۆ نوسین. کاتێك سەری ساڵ هات، عەبداللە ڕۆشتە لای معاویە و خەڵکانی زەببە بەنامەکەوە گەیشتن و ئەم داواکاریەیان بۆ دەرگای معاویە بەرز کردەوە کە فەرماندار دەستی هاوڕێکەیانی بێ گوناح بڕیوە و دەبێت دەستی ببڕدرێتەوە. معاویە وتی: سزادانی جەستەی یەکێك لەکارگوزارەکانم، نەگەری نیە و بەڵام تاوانەکەی لەگەنجینە دەدەم. ئەو عەبداللەی لەبەسرە لابرد و عوبەیداللە کوڕی زیادی لەجێگەکەی دانا. کوڕی زیاد ئەسلەم کوڕی زورعەی کلابی وەك فەرمانداری خوراسان دەست نیشان کرد. ئەو نە شەڕی کرد و نە دەستی بەسەر هیچ ناوچەیەکدا گرت.

## بیرکردنەوەی چەند رووداوێك

لەم ساڵەدا معاویە عەبداللە کوڕی خالیدی لەفەرمانداری کوفە لابرد و شوێنەکەی دا بەزوحاك کوڕی قەیس. هەندێك ئاماژەیان بەگێڕانەوەی دیکەداوە کەپێشتر ئاماژەمان پێدان.

ئەم کەسانە لەم ساڵەدا مردن: ئەرقەم کوڕی ئەبی ئەرقەمی مەخزومی کەپێغەمبەر لەماڵەکەی ئەو لەمەککە خۆی شاردەوە. تەمەنی هەشتا ساڵی خایاند و دەستەیەك دەڵێن: رۆژێ مردنی ئەبوبەکر مرد، ئەبو یەسر کەعب کوڕی عەمرۆ ئەنساری لەبەدریەکان کە لەصەففین شان بەشانی عەلی شەڕی کرد و دەستەیەك دەڵێن پێش ئەم مێژوە مرد.

لەم ساڵەدا مەروان کوڕی حەکەم حەجی لەگەڵ خەڵك کرد.

## ڕووداوەکانی ساڵی پەنجا و شەشی کۆچی( ٦٧٦ زایینی )

لەم ساڵەدا جونادە کوڕی ئەبی جونادە کوڕی ئومەییە زستانی لەسەرزەمینی ڕۆم بەسەر برد. دەستەیەك دەڵێن: عەبدولرەحمان کوڕی مەسعود زستانی لەسەرزەمینی ڕۆم بەسەر برد. دەستەیەك دەڵێن: یەزید کوڕی شەجەرە لەدەریا شەڕی کرد و عەیاز کوڕی حارس لەوشکانی. معاویە لەمانگی ڕەجەب/ مەی ٦٧٦ حەجی عەمرەی کرد. ئایین حەج لەلایەن وەلید کوڕی عوتبە کوڕی ئەبی سوفیان ئەنجام درا.

## بەیعەت بۆ یەزید وەك جێگری باوك

لەم ساڵەدا خەڵك لەگەڵ یەزید کوڕی معاویە لەسەر ئەم بنەمایە بەیعەتیان کرد کەوەك جێگری باوکی دەستنیشانی بکەن.
سەرەتای ئەم کارە و یەکەم هەنگاو لەلایەن موغەیرە کوڕی شەعبەوە بو چونکە معاویە دەیوست ئەو لەفەرمانداری کوفە لابەرێت و سەعید کوڕی عاس لەجێگەکەی دابنێت. هەواڵی ئەم کارەی پێگەیشت. بەخۆی وت: باشترە خۆم بڕۆمە لای معاویە و داوای دەست لەکار کێشانەوە بکەم تا خەڵك گومان بکەن لەفەرمانداری بێزارم. ڕۆشتە لای معاویە و کاتێك گەیشتە دەربار، بەهاوڕێکانی خۆی وت: ئەگەر ئێستاکە فەرمانڕەوایی بۆ ئێوە بەدەست نەهێنم ئیتر هیچ کات توانای ئەو کارەم نابێت. بەڕێکەوت تا گەیشتە لای یەزید کوڕی معاویە و پێی وت: هاوڕێ گەورە و دیارەکانی پێغەمبەر و بنەماڵە و گەروکان و سەرانی قوڕەیش و یەکەم موسوڵمانەکان هەمویان مردون و تەنیا منداڵەکانیان ماوەتەوە و تۆ لەناو ئەوان لەپێشترین و بیرتیژترین و شارەزاترینیانی بۆ بەڕێوبردنی کاروباری وڵاتداری و شێوەی پێغەمبەری و نازانم سەرورەری باوەڕداران لەچی دەترسێت کەبەیعەت بۆ تۆ وەرناگرێت. یەزید وتی: ئەم کارە بەکۆتایی دەگات؟ موغەیرە وتی: بەڵێ دەگات.
یەزید ڕۆشتە لای باوکی و لەوتەکانی موغەیرە ئاگاداری کردەوە. معاویە موغەیرەی بانگ کرد وپێی وت: یەزید چی دەڵێت؟ موغەیرە وتی: ئەی سەرورەری باوەڕداران، تۆ بینیت دوای عوسمان چەندە خوێن ڕژان و ناسازگاری لەنێوان خەڵکدا رویدا. یەزید

جێگری تۆیە. بەیعەتی بۆ وەربگرە تا ئەگەر پێشهاتێك بۆ تۆ روبدات پشت و پنا و جێگری تۆ بێت و خوێن نەرژێت و ئاژاوە دروست نەبێت. معاویە وتی: لەم کارەدا کێ هاوکاری من دەکات؟ موغەیرە وتی: کوفە بۆ تۆ دەستەمۆ دەکەم و زیاد کوڕی ئوبیە بەسرە بۆ تۆ رازی دەکات. دوای ئەم دوشارە کەس نیە لەگەڵ تۆدا ناسازگاری بکات. معاویە وتی: بۆ سەرکارەکەی خۆت بگەڕێرەوە و لەمبارەوە لەگەڵ ئەو کەسانەی دەیانناسی گفتوگۆ بکە تا تۆ دواهاتەکانی کار ببینیت و ئێمە کۆتایی کارەکە هەڵسەنگێنین.ماڵئاوایی لێکرد و بۆ لای هاورێکانی گەڕایەوە. وتیان: ها؟ وتی: پێی معاویەم بەزیانی ئۆمەتی محەممەد خستە ناو چاڵێکی خلیسك و قووڵ کەهەرگیز لێی نایێتەدەر و لەناو ئەوان کەلێنێکم دروست کرد کەهیچ کات چاك نابێتەوە. دواتر ئەم هۆنراوەی خوێند:

بمثلی شاهدی النجوی و غالی بی الاعدا و الخصم الغضابا

یانی: کەسێکی وەك من بۆ وتنی قسە هێواش و لەسەرخۆکان دیاری مەکە، من روبەروی دوژمنە خراپەخوازەکان و مەترسیدارەکان بکەرەوە.

موغەیرە بەرێکەوت تا گەیشتە کوفە ولەگەڵ ئەو کەسانەی باوەڕی پێدەکردن و دیزانی لەگوێرایەڵانی بەنی ئومەییەن، سەبارەت بەکارەکەی یەزید راوێژی کرد. ئەوان رازی بون بەیعەتی لەگەڵ بکەن. لەناو ئەوان دە کەس یا زیاتری رەوانەی دەرباری معاویە کرد و سی هەزار درەمی پێدان و کوڕەکەی موسا کوڕی موغەیرەی کردە سەرکردەی ئەوان. ئەوان ڕۆشتنە لای معاویە و بەیعەت لەگەڵ یەزیدیان لەچاوەکانیدا رازاندەوە و داوایان لێکرد ئەو کارە بەکۆتایی بگەیێنێت. معاویە وتی: هەوڵ بۆ ئاشکرا کردنی ئەم نهێنیە مەدەن و لەسەر بۆچونەکەی خۆتان سوربن. دواتر بەموسای وت: باوکت دینی ئەوان بەچەندە کڕیەوە؟ وتی: بەسی هەزار. معاویە وتی: دین لای ئەوان زۆر لاواز بوە.

دەستەیەك دەڵێن: چل پیاوی رەوانە کرد و کوڕەکەی عوروەی کردە سەرکردەی ئەوان. کاتێك ڕۆشتنە لای معاویە، وتارێکیان پێشکەش کرد و وتیان: لەبەر ئەوە ئێمەیان رەوانە کردەوە تا سەیر کاروباری ئۆمەتی محەممەد بکەین. وتیان: ئەی سەروەری باوەڕداران، تەمەنی تۆ درێژ بۆتەوە و ئێمە دەترسین کاروبارەکان لەیەك بپچڕێت. بۆ

ئێمە نیشانەیەك دابنێ وسنورێك دیاری بکە. وتی: بۆچونی راست بەمن بڵێن: وتیان: پێمان باشە یەزید کوڕی سەروەری باوەڕداران وەك جێگر دەست نیشان بکەیت. معاویە وتی: ئەو پەسەند دەکەن؟ وتیان: بەڵێ. وتی: ئەمە بۆچونی ئێوەیە؟ وتیان: بەڵێ و بۆچونی ئەو کەسانەیە کەئێمەیان رەوانە کردوە. معاویە بەنهێنی لەعوروەی پرسی: باوکت دینی ئەوانی بەچەند کڕیوەتەوە؟ وتی: بەچوارسەد دینار. وتی: ئەو تێگەیشت کەدینەکەیان لەبەرچاویان هەرزانە. بەوانی وت: لەپێشنیارەکەی ئێوە دەکۆڵینەوە و خوا فەرمانی خۆی رەوا دەکات و خۆراگری باشترە لەپەلە کردن. ئەوان گەڕانەوە.

بۆچونی معاویە بۆ وەرگرتنی بەیعەت لەگەڵ یەزید بەهێز بو. ئەو کەسی بۆ لای زیاد کوڕی ئوبیە رەوانە کرد و پرسیاری لێکرد تا بزانێت بۆچونی لەمبارەوە چیە. زیاد عوبەید کوڕی کەعبی نومەیری بانگ کرد و پێی وت: هەر راوێژکارێك شیاوی بڕوا پێکردنە و هەر نهێنیەك شوێنێکی هەیە بۆ پاراستن. خەڵکان بەهۆی دوکارەوە لەزەوی دەدرێن: ئاشکرا کردنی نهێنی و ئامۆژگاری وەرگرتن لەکەسێك کە شیاو نیە. شوێنی نهێنی لای دو دەستە لەخەڵکانە: پیاوانی ئەو دنیا کەتەنیا چاو دەبڕنە پاداشتەکەی و پیاوانی ئەم دنیا کەکردارێکی رێزدارانەیان لەناخدایە و ئاوزێك بۆ پاراستنی پێگەکەی خۆیان. من ئەمانەم لەتۆدا بەدی کرد و ئەزمونم کرد کەشیاوی بۆ هەر دوکیان. بۆ کارێك بانگم کردویت کەناتوانم بەنامە پێت بڵێم. سەروەری باوەڕداران سەبارەت بەفلان کار و فیسار کار نامەیەکی بۆ من نوسیوە و مەبەستیەتی لەمبارەوە راوێژ لەگەڵ من بکات. ئەو لە ڕەم کردنی خەڵکان دەترسێت و هیوای بەفەرمانبرداری ئەوانە. پەیوەندی ئایینی ئیسلام و موسوڵمانان کارێکی دژوار و ئەستەمە و یەزید گەنجێکە تەممەڵ و خۆش رابوێر و جیاواز لەوە ئارەزوی گەورەی راو کردنە. ئێستا تۆ برۆ لای سەروەری باوەڕداران و ئاماژە بەکارەکانی یەزید بدە و پێی بڵێ لەم کارەدا پەلە نەکات. باشترین شێوە بۆ ئەوەی بەمەبەست بگەیت، ئەوەیە کەپەلە نەکەیت چونکە بەدەست هێنانی شتێك بەماوەیەکەی زەمەنی زۆر، باشترە لەوەی بەخێرایی دەستت کەوێت وبەخێرایی لەدەستی بدەیت.

عوبەید کوڕی کەعب وتی: ئایا ناتوانرێت جگە لەمە کارێکیتر بکرێت؟ زیاد وتی: چ کارێك؟ کەعب وتی: بوچونی سەروەری باوەڕداران نەشێوێنیت و کوڕەکەی

لەبەرچاویدا ریسوا نەکەیت. من دەڕۆمە لای یەزید وپێی دەڵێم سەرورەی باوەڕداران نامەیەکی بۆ تۆ نوسیوە و داوای راوێژ کردن لەتۆ دەکات، چونکە دەیەوێت بۆ فەرمانڕەوایی تۆ بەیعەت وەربگرێت. تۆ دەترسی خەڵك ناسازگاری بکەن چونکە رەخنەی زۆری لێ دەگرن. تۆ بەباشی دەزانی دەست لەکارەکانی خۆی هەڵگرێت تا بەڵگە لەبەرژەوەندی ئەو لای خەڵك بە هێز بێت وئەوەی دەتەوێت بەئەنجام بگات. بەم شێوەیە، هەم چاکەخوازیت لەسەرورەی باوەڕداران دریغ نەکردوە و هەم لەترس بۆ کۆتایی کاری خەڵك ئاسودە بویت. زیاد کوڕی ئوبیە پێی وت: ناوەڕاستی نیشانەکەت پێکا. برۆ لەژێر سێبەری خۆشەویستی خوا. ئەگەر سەرکەوتیت کارێکە بەخراپەی تۆی دانانێن و ئەگەر ناڕاست بێت تۆ دەغەڵ کاریت نەکردوە. تۆ ئەوەی دەیزانی، راشکاوانە باسی دەکەیت و خوا ئەوەی لەنهێنی دەیزانێت، رەوای دەکات.

عوبەید کوڕی کەعب ڕۆشتە لای یەزید وئەوەی بۆ زیاد کوڕی ئوبیەی باس کردبو، پێی وت. ئەو دەست بەرداری زۆر لەکارەکانی خۆی بو. زیاد لەگەڵ ئەودا نامەیەکی بۆ معاویە نوسی و داوای لێکرد خۆڕاگر بێت وپەلە نەکات. معاویە رازی بو.

کاتێك زیاد مرد، معاویە بڕیاریدا بەیعەت بۆ کوڕەکەی وەربگرێت. بۆ عەبدالله کوڕی عومەر سەد هەزار درەمی رەوانە کرد و پێی رازی بو. کاتێك باسی بەیعەت لەگەڵ یەزید کرا، کوڕی عومەر وتی: مەبەستی ئاخی ئەم پیاوە، ئەوەیە کە دینەکەم لای من ئەرزانە. عەبدالله رازی نەبو.

دواتر معاویە بۆ مەروان کوڕی حەکەم نامەی نوسی: من پیر بوم و ئێسقانەکانم نەرم بون و دەترسم ئۆمەت دوای من گیرۆدەی ناسازگاری ببن. بەباشم زانی بۆ ئەوان کەسێك دەست نیشان بکەم کەدوای من کاروبارەکانی ئەوان راپەڕێنێت. نەمویست بێ راوێژ کردن لەگەڵ تۆ هیچ کارێك بکەم. ئەم کارە بەخەڵکی ئەو دیارە پێشنیار بکە و لەبۆچونەکانی ئەوان ئاگادارم بکەرەوە. مەروان لەناو خەڵك وتارێکیدا وئەوانی ئاگادار کردەوە. خەڵك وتیان: بەمەبەستەکەی گەیشت و بەختەوەر بو و کارێکی باشی کرد. ئێمە دەمانویست کەسێك هەڵبژێرێت و لەم کارەدا لاوازی نیشان نەدات.

مەروان ئەمەی بۆ معاویە نوسی. معاویە وەڵامی دایەوە و ناوی یەزیدی هێنا. مەروان لەناو خەڵك وتاریدا و وتی: سەرورەی باوەڕداران کەسێکی بۆ ئێوە دیاری کردەوە و

سستی و لاوازی لەخۆی نیشان نەداوە. ئەو دوای خۆی کوڕەکەی یەزیدی کردۆتە فەرمانڕەوا.

عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر هەستا و وتی: ئەی مەروان، تۆ درۆت کرد و معاویەیش درۆی کرد. ئێوە خوازیاری باشە و چاکەی ئۆمەتی محەممەد نەبون. ئێوە دەتانەوێت ئەم کارە بۆ پاشایەتی بگۆڕن تا هەر پاشایەك کەمرد کوڕەکەی جێگەی بگرێتەوە. مەروان وتی: ئەم پیاوە ئەو کەسەیە کەخوا لەبارەوەی فەرمویەتی:ئەوەی بەدایك و باوکی وت: تف لەئێوە! ئایا مژدەی ئەوەم پێ دەدەمیت کەلەرۆژی کۆتایی زیندو بکرێمەوە؟ چەندین سەدە پێش من تێپەڕی کردوە و کەس لەو دنیا نەگەڕاوەتەوە. ئەو دوانە فریاد خوازی دەبنە دەرگایی خواوەند و دەڵێن: هاوار لەتۆ! باوەڕ بێنە چونکە مژدەی خوا ڕاست و دروستە. بەلأم ئەو دەڵێت: ئەمانە جگە لەئەفسانەی پێشینان هیچیتر نیە (احقاف ٤٦/ ١٧).

عایشە وتارەکەی بیست. لەپشت پەردەکەوە هەستا و هاواری کرد: ئەی مەروان، ئەی مەروان، خەڵك بێدەنگ بون، مەروان ئاوڕی دایەوە. عایشە وتی: ئەوە تۆ بویت بەعەبودلرەحمانت وت قورئان لەبارەی ئەو دابەزیوە؟ درۆت کرد! ئەو فلأن کوڕی فلأنە و تۆ لەتێکیت کە لەنفرینی پێغەمبەری خوا بۆ سوچێك فڕێدراویت.

حسین کوڕی عەلی هەستا و بەتەواوی دژایەتی ئەم کارەی کرد. عەبدالله کوڕی عومەر و عوبەیدالله کوڕی زوبەیریش هەستان و دژایەتیان کرد. مەروان ئەم هەوالأنەی بۆ معاویە نوسی. معاویە بۆ فەرماندارەکان و کارگوزرانی خۆی نوسیبو یەزید لەبەرچاوی خەڵك بەچاك و شیاو نیشان بدەن و وەسفی بکەن و دەستەی نوێنەرایەتیەکان لەشارەکانەوە بۆ دەرباری ئەو ڕەوانە بکەن. لەناو ئەو کەسانەی ڕۆشتنە دەرباری ئەو، محەممەد کوڕی عەمرۆ کوڕی حەزم لەمەدینە و ئەحنەف کوڕی قەیس لەخەڵکی بەسرە. محەممەد کوڕی عەمرۆ لەبەرابەر معاویە هەستا و وتی: ئەی معاویە، هەر شوانێك پرسیار لە ڕانەکەی خۆی دەکات، بزانە سەررشتەی کاروبارەکانی ئۆمەتی محەممەد بەکێ دەسپێریت. معاویە بەشێوەیەکی لێهات دەتوت قورگی دەگوشن و لەرۆژێکی فێنکی زستان هەناسە دەکێشێت و دەیداتەوە. دواتر دیاری پێ بەخشی و بەرێی کرد. فەرمانی بەئەحنەف کوڕی قەیس دا بڕواتە لای یەزید. کاتێك لای ئەو

هاتەدەر، پرسیاری لێکرد: کوڕی براکەتت چۆن بینی؟ ئەحنەف وتی: ئەوەی بینیم گەنجی بو و چالاکی وسەرخۆشی و خۆشی.

کاتێك دەستە نوێنەرایەتیەکان لای ئەو کۆبونەوە، معاویە بەزوحاك کوڕی قەیسی فیهری وت: من قسە دەکەم و کاتێك بێدەنگ دەبم تۆیت خەڵك بۆ بەیعەت لەگەڵ یەزید بانگ دەکەیت و من بۆ ئەم کارە هان دەدەمیت. کاتێك معاویە لای خەڵك دانیشت، دەستی بەقسە کرد و ئاماژەی بەکاروباری ئیسلام و رێزداری خەلافەت و ماف خەلافەت کرد و باسی ئەوەی کرد کەخوا فەرمانی داوە خەڵك لەفەرمانڕەواکانی خۆیان فەرمان ببەن. دواتر باسی یەزیدی کرد و ئاماژەی بەلەپێشی و زانایی و توانایی وڵات بەرێوبردنی کرد و سوکە ئاماژەیەکی بۆ بەیعەتدان بەزید باس کرد. زوحاك قسەکەی بڕی. سوپاسی خوای کرد و دواتر وتی: ئەی سەرومەری باوەڕداران، خەڵك لەدوای تۆ ناچار دەبێت فەرمانڕەوایەکیان هەبێت. ئێمە کۆمەڵانی خەڵك و سازگاری ئەوانمان لەگەڵ یەك ئەزمون کردوە و بینیمان ئەم کارە زیاتر لەهەر کارێك خوێنە رێزدارەکان دەپارێزێت و ئاژاوە و فیتنە ناهێڵێت، رێگاکان ئەمن و ئەنجامێکی باشی لێدەکەوێتەوە. رۆژەکان دەڕۆن و دێن و خواوەند بۆ هەر رۆژە و فەرمانێکی هەیە. یەزید کوڕی سەرومەری باوەڕداران بەکردار و ئاکاری راست و دروست بەشێوەیەکە کە تۆخۆت باشتر لەهەموان دەزانیت. ئەو لەروانگەی زانست و خۆراگری لەهەمومان لەپێشتر و لەروانگەی ئەندێشەوە، لەهەموان دورئەندێشترە. کاروباری فەرمانڕەوایی دوای خۆت بەو بسپێرە و ئەو لەدوای خۆت بکەرە رێنیشاندەری و پشتی ئێمە تا لەسێبەری ئەودا ئارام و ئاسودە بین.دوای ئەو عەمرۆ کوڕی ئەشەدەق وتارێکی خوێندەوە و هاوشێوەی زوحاك قسەی کرد. دواتر یەزید کوڕی موقەنەعی ئەلعوزری هەستا و وتی: سەرومەری باوەڕداران ئەمەیە (معاویەی نیشاندا). ئەگەر بمرێت ئەمەیە (یەزیدی نیشاندا) و هەر کەس رازی نەبێت روبەروی ئەمە دەبێتەوە (شمشێرەکەی نیشاندا). معاویە وتی: دانیشە تۆ سەرومەری وتاردەرانی.

معاویە بەئەحنەفی وت: ئەی ئەبوبەحر تۆ دەڵێیت چی؟ ئەحنەف وتی: ئەگەر راستی بڵێم لەئێوە دەترسم و ئەگەر درۆ بکەم لەخوا دەترسم. ئەی سەرومەری باوەڕداران، تۆ لەیەزید و شەو و رۆژ و نهێنیەکان و ئاشکراکانی ئەو ئاگاداریت. ئەگەر ئەو بەهۆکاری

ڕەزامەندی خوا و ئۆمەتەکەی دەزانی، سەبارەت بەو دانانی ئەو ڕاوێژ مەکە. ئەگەر جیاواز لەمەیە، باوەش بۆ ئەم دنیایە مەکەرەوە چونکە تۆ بۆ ئەو دنیا کۆچ دەکەیت. ئەرکی سەرشانی ئێمەیە بڵێین: بیستمان و فەرمان دەبەین. لەم کاتەدا پیاوێك لەخەڵکانی شام هەستا و وتی: ئێمە نازانین خەلفکانی مەعد و عێراق چی دەڵێن. ئەوەی ئەرکی سەرشانی ئێمەیە: گوێرایەڵی و فەرمانبردن و هێرش کردنە سەر دوژمنەکانی تۆیە.

خەڵك بڵاوەیان لێ کرد و وتەکانی ئەحنەفیان دەهێنایەوە سەرزمان. معاویە زێر و زیوی بەکەسانی نزیك دەبەخشی و لەگەڵ کەسە دورەکان بەنەرمی هەڵس وکەوتی دەکرد تا ئەوەی زۆرینەی خەڵك دەستەمۆ بون و لەگەڵ یەزید بەیعەتیان کرد. کاتێك عێراقیەکان بەیعەتیان لەگەڵ کرد و خەڵکانی شام بێ چەند و چون شوێنی کەوتن، هاورێ لەگەڵ هەزار سوار بەرەو حیجاز بەرێکەوت. کاتێك گەیشتە نزیکی مەدینە، پێش هەر کەسێك چاوی بەحسین کوڕی عەلی کەوت. بەخۆی وت: ئەی معاویە: نە بۆ شوێنێکی خۆش هاتویت نەبۆ زەمینێکی فراوان. قوربانیەکان دەبینم کەخوێنیان هاتۆتە کوڵ و خواوەند دەیانبارێنێت! حسین وتی: بێدەنگ بە، من شیاو نیم بۆ ئەم ژاوەژاوەی تۆ! کوڕی ئەبوسوفیان وتی: لەوەیش مەترسیدارتری! چاوی بەعەبداللە کوڕی زوبەیر کەوت و وتی: ناخۆش و ناناشنایت! مارمێلکێکی فێڵباز و فریوکارە کەسەری لەکونەکەی خۆی دەرهێناوە. هەندێ کات سەری دەباتە ژوور و کلکی لەدەرەوە دەهێڵێتەوە. سوێند بەخوا ئەوەندەی نەماوە کلکی بگرن و پانی بکەنەوە. ئەو لەمن دوربخەنەوە. دواتر قامچیەکی لەروخساری چوارپێکەی دا و دورکەوتەوە. دواتر چاوی بەعەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر کەوت. معاویە پێی وت: ناخۆشیت و بۆ شوێنێکی بەربڵاو هاتویت! پیرەپیاوێکی خڵەفاوە کەناوزی لەدەست داوە. دواتر فەرمانیدا و روخساری وشترەکەی ئەویان شکاند. ئەم کارەی لەگەڵ عەبداللە کوڕی عومەریش کرد. ئەوان لەگەڵ بەرێکەوتن و ئەو روی تێنەکردن تا ڕۆشتە ناو مەدینە. ڕۆشتنە بەردەم دەرگای بارەگاکەی، بەڵام معاویە ڕێگەی چونە ژورەوەی پێ نەدان. ئەوان چاکەیان لەو نەبینی و ئەوەی چاوەڕوانیان دەکرد، نەهاتەدی. هاتنەدەر و بۆ مەککە ڕۆشتن و لەوێ نیشتەجێ بون. معاویە لەمەدینە وتارێکی پێش کرد و ئاماژەی

بەیەزیددا و وەسفی کرد و وتی: چ کەسێك بەهەمو لەپێشی و زانایەی کەیەزید هەیەتی، لەو شیاوترە بۆ خەلافەت. من چاوم بەهەندێ کەس کەوت کەگومانم نیە بێنە سەر ڕێگەی ڕاست مەگەر ئەوەی تۆفانە بەهێزەکان لەسەریان هەڵکات و لەناویان بەرێت. من ئاگاداری پێویستم دا ئەگەر ئاگادار کردنەوەیان بەس بێت. دواتر ئەم هۆنراوانەی خوێندەوە:

قد كنت حذرتك آل المصطلق          و قلت يا عمرو اطعنى و انطلق

انك ان كلفتنى مالم اطق          ساءك ما سرك منى من خلق

دونك ما استسقيته فاحس و ذق

یانی: من تۆ ئاگادار کردبویەوە کەزیان لەبنەماڵەی موستەلیق نەدەیت. بەتۆم وت. ئەی عەمرۆ لایەنگری لەمن بکە و فەرمانەکانی من ببیستە و شوێن کاری خۆت بکەوە. ئەگەر من بۆ کارێك دەست نیشان دەکەیت کەتوانایی ئەنجامدانیم نیە، هەمو عادەتە باشەکانی من کەدەبونە هۆکاری شادمانی تۆ دەبنە هۆی زیان و ئازاری تۆ. ئێستا، سەرقاڵی ئەو ئاوە بە کەلەچاڵەکە دەرتهێنا، بیچێژە و بیخۆرەوە.

دواتر ڕۆشتە لای عایشە. عایشە پێشتر ئاگادار ببویەوە کەمعاویە حسین و کەسانیتر بینیوە و وتویەتی: ئەگەر بەیعەت نەکەن بێ گومان دەیانکوژم. معاویە گلەیی لەحسین و کەسانیتری بردە لای عایشە. عایشە ئامۆژگاری کرد و وتی: بیستومە ئەوانت لەمەرگ ترساندوە. معاویە وتی: ئەی دایکی باوەڕداران، ئەوان بەرێزتر لەوەن. بەلاَم من بەیعەتم لەگەڵ یەزید کردوە و کەسانیتریش بەیعەتیان کردوە. ئایا بۆچونی تۆ ئەویە ئەم بەیعەتە هەڵبوەشێنمەوە؟ عایشە وتی: لەگەڵ ئەوان بەنەرمی هەڵس کەوت بکە کە بەخواستی خوا بەمەبەستەکەی خۆت دەگەیت؟. معاویە وتی: ئەو کارە دەکەم. لەقسەکانی عایشە بۆ معاویە ئەمە بو: تۆ ئەو کارەت لەگەڵ براکەم کرد (محەممەد کوڕی ئەبی بەکرت کوشت) ئێستا ناترسیت کەسێك لەسەر ڕێگەی تۆ دانێم تا بتکوژێت؟ معاویە پێی وت: هەرگیز، ئەی دایکی باوەڕداران. من لەشار و ماڵە پارێزراوەکاندا ژیان بەسەردەبەم. عایشە وتی: ڕاستە.

معاویە تا ئەو جێگەی خوا دەیویست، لەمەدینە مایەوە. دواتر بەرەو مەککە بەرێکەوت. خەڵك پێشوازیان لێکرد. ئەو چەند کەسە وتیان: دەڕۆینە لای، ئەگەری

هەیە لەکردەکەی خۆی پەشیمان بوبێتەوە. ئەوان لە (بطن مر) چاویان پێی کەوت. یەکەم کەس کەڕۆشتە بینینی، حسین کوڕی عەلی بو. معاویە پێی وت: سڵاو لەتۆ، بەخێر بێیت ئەی کوڕی پێغەمبەری خواوەند و سەروەری گەنجەکانی ئیسلام! فەرمانیدا چوارپێیەکیان بۆ حسین کوڕی عەلی هێنا تا سواری بێت و معاویە چەندین هەنگاوی گەورە هاوڕێیەتی کرد. دواتر ئەم کارەی لەگەڵ کەسانیتریشدا کرد. جگە لەوان کەس هاوڕێیەتی نەکرد تا گەیشتە ناو مەککە. ئەوان یەکەم کەسان بون ڕۆشتنە لای و دوایین کەسان بون لای ئەو ڕۆشتن. هیچ ڕۆژێك تێپەڕی نەدەکرد مەگەر ئەوەی دیاری پێدەبەخشین و هیچی بەوان نەدەوت. تا ئەوەی ڕێ و رەسمی بارەگایی خوایی بەجێ هێنا و بارەکانیان بەست و کاتی ڕۆشتنی نزیك کەوتەوە. یەکێك لەو چەند کەسە وتی: فریوی ئەو مەخۆن چونکە ئەم کارانە لەڕوی هاوڕێیەتیەوە نیە، تەنیا بۆ گەیشتن بەمەبەستەکەی ئەم هەڵس و کەوتەی گرتۆتەبەر. ئەوان وەڵامێکیان ئامادە کرد و هاودەنگ بون لەسەر ئەوەی عەبدالله کوڕی زوبەیر قسە کردن دەست پێبکات.

معاویە ئەوانی بانگ کرد و وتی: ئێوە هەڵس و کەوتی منتان لەگەڵ خۆتان بینی کەپەیوەندی خزمایەتیم لەگەڵ ئێوە بەهێز کرد و ئەوەی دەیزانن بەئێوەم بەخشی و چاکیەکانی خۆم پێشکەش بەئێوە کرد. یەزید برا و کوڕە مامی ئێوەیە، دەمەوێت وەك خەلیفە پێی رازی ببن و دوای ئەو ئێوەدەبن خەڵك لەسەر کار لادەبەن و فەرمانڕەواکان دەست نیشان دەکەن و سامانەکان بەدەست دێنن و کۆیان دەکەنەوە و هیچ کەس لەگەڵ ئێوە ناسازگاری ناکات. ئەوان بێدەنگ بون. معاویە وتی: ئایا وەڵامم نادەنەوە؟

دواتر رویکردە عەبدالله کوڕی زوبەیر و وتی: ئەوەی دەتەوێت بیهێنە سەر زمان، چونکە سوێند بەگیانی خۆت، تۆ قسەکەری ئەوانیت. کوڕی زوبەیر وتی: لەنێوان هەڵبژاردنی سێ کار سەرپشکت دەکەین: یا ئەو کارەبکە کەپێغەمبەری خوا کردی، یا ئەو کارە بکە کەئەبوبەکر کردی یا ئەو کارەی کەعومەر. معاویە وتی: چیان کرد؟ کوڕی زوبەیر وتی: پێغەمبەر چاوی لەجیهان پۆشی بێ ئەوەی کەس وەك جێگری خۆی دەستنیشان بکات و خەڵك ئەبوبەکریان هەڵبژارد. معاویە وتی: لەناو ئێوەدا کەس وەك ئەبوبەکر نیە و من دەترسم خەڵك دوای من گیرۆدەی ناسازگاری بن.

وتیان: ڕاست نەکەیت. کەواتە ئەو کارە بکە کەئەبوبەکر کردی چونکە ئەو فەرمانڕەوایی بەکەسێکی دور لەقوڕەیشیەکان سپارد نەك یەکێك لەمناڵەکانی باوکی. ئەگەر دەتوێت ئەو کارە بکە کەعومەر کردی کەشەش کەسی بۆ ڕاوێژ کردن دەست نیشان کرد کەهیچ کام لەمناڵەکانی خۆی یا باوکی لەناویاندا نەبون. معاویە وتی: جگە لەم قسانە، قسەی دیکەت پێیە؟ وتی: نە. دواتر پرسی: ئەی ئێوە؟ وتیان: وتارەکەی ئەو پشت ڕاست دەکەینەوە. وتی: حەزم دەکرد لەگەڵ ئێوەدا نزیك بم ( یا حەزم دەکرد لەگەڵ ئێوەدا ڕاوێژ بکەم). ئەوەی لەپێشەوە ئاگاداری دابێت، داوای لێبوردنی کردوە. من پێشتر هەڵس وکەوتێکم بو کە لەناو ئێوەدا وتارم پێشکەش دەکرد و دواتر یەکێك هەڵدەستا و لەبەرابەر چاوی هەموان شەڕی لەگەڵ من دەکرد و منی بەدرۆزن دادەنا. من ئە م بارە قورسەم بەشانی خۆم هەڵدەگرت و لێی خۆش دەبوم. ئێستا دەمەوێت لێرەدا وتارێك پێشکەش بکەم. سوێند بەخوا ئەگەر لەم شوێنەدا کەسێك وتارەکەم پشت ڕاست نەکاتەوە و یەك وشەی دیکە بێنێتە سەرزمان، شمشێر سەری لەجەستە جیا دەکاتەوە. پارێزگاری لەگیانی خۆتان بکەن.

دواتر سەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی بانگ کرد و وتی: لەسەر هەر کام لەمانە دوپیاوی شمشێر بەدەست دابنێ و ئەگەر یەکێکیان ویستی قسەکانی من بەڕاست بزانێت یا ڕەدیان بکاتەوە، ئەو دوانە بەشمشێر لێی بدەن. دواتر ڕۆشتەدەر و ئەوان لەگەڵی ڕۆشتنە دەر تا گەیشتە سەر تەختی وتاردان و سوپاس و وەسفی خوای بەجێهێنا و دواتر وتی: ئەو کەسانەی لێرەن سەروەری موسوڵمانان و هەڵبژێردراوی ئەوانن. کار بێ ڕاوێژ کردنی ئەوان بەکۆتایی ناگات. ئەوان ڕازی بون و بەیعەتیان کرد. ئێوەیش بەناوی خوا بەیعەت بکەن. خەڵك کەچاوەڕوانی بەیعەتی ئەوان بون، بەیعەتیان کرد. دواتر سوار بو و بەرەو مەدینە بەڕێکەوت. خەڵك چاویان بەو چەند کەسە کەوت و وتیان: گومانمان دەکرد بەیعەت ناکەن، بۆ ڕازی بون و دیاریتان وەرگرت و بەیعەتتان کرد. وتیان: سوێند بەخوا بەیعەتمان نەکردوە. پرسیان: بۆ ڕەدی قسەکانی ئەم پیاوەتان نەدایەوە؟ وتیان: فێڵی لێکردین و ئێمە ترساین بکوژرێین.

خەڵکانی مەدینە بەیعەتیان لەگەڵ کرد و دواتر معاویە بەرەو شام بەڕێکەوت و

بەخششەکانی لەبەنی هاشم گرتەوە. عەبدالله کوڕی عەباس ڕۆشتە لای و پێی وت: بۆ بەخششەکانی بەنی هاشمت بڕیوە؟ معاویە وتی: سەرومری ئێوە لەگەڵ یەزید بەیعەتی نەکرد و ئێوە هیچتان پێ نەوت و سەرکۆنەتان نەکرد. کوڕی عەباس وتی: ئەی معاویە، شیاوە بۆمن بڕۆمە کەنارەکان و ئەوەی دەیزانی، بەخەڵك بڵێم و خەڵکان دژی تۆ ڕاپەڕێنم. وتی: ئەی ئەبو عەباس، بەخشش و بەشی ئێوە دەدەم و ڕازیتان دەکەم و ئاوڕتان لێ دەدەمەوە.

دەستەیەك دەڵێن: عەبدالله کوڕی عومەر بەمعاویەی وت: لەسەر ئەو بنەمایە بەیعەت لەگەڵ تۆ دەکەم تا بەوەی خەڵك پێی ڕازی دەبن، ڕازی دەبم. سوێند بەخوا ئەگەر کۆیلەیەکی حەبەشیان هەڵبژارد، ڕازی دەبم. دواتر ڕۆشتەماڵەوە و دەرگای لەسەر خۆی داخست و ڕێگەی بەکەس نەدا بڕواتە لای.

من دەڵێم: ئاماژەدان بەوتەی عەبدەلرەحمان کوڕی ئەبی بەکر لەگەڵ وتەی ئەو کەسەی مردنی ئەو لەساڵی ٦٧٣/٥٣ زایینی دادەنێت، یەك ناگرێتەوە. لەگەڵ وتاری کەسێکدا یەك دەگرێتەوە کە مێژوی مردنەکەی لەدوای ئەم بەروارە دەزانێت.

## لابردنی عوبەیداللە کوڕی زیاد لەخوراسان

**دانانی سەعید کوڕی عوسمان کوڕی عەففان**

لەم ساڵەدا معاویە سەعید کوڕی عوسمان کوڕی عەففانی کردە فەرمانڕەوایی خوراسان و عوبەیداللە کوڕی زیادی لەسەر کار لابرد.

هۆکاری ئەم کارە ئەوەبو سەعید داوای لەمعاویە کرد وەك فەرمانڕەوایی خوراسان دیاری بکات. معاویە وتی: عوبەیداللە کوڕی زیاد لەوێیە. سە عید وتی: سوێند بەخوا باوکی من بو تۆی پەروەردە کرد و گەورەی کرد و بەهاوکاری ئەو گەیشتیتە ئەم پێگەیە کەهیچ کەس ناتوانێت بەرابەری تۆ بکات. ئەسوپاسی رەنجی ئەوت کرد و نە پاداشی کارەکەیت دایەوە و ئەم کوڕەت (یەزید) هێنایە سەر تەخت و بەیعەتت بۆ وەرگرت. سوێند بەخوا لەروانگەی دایك و باوك و خۆمەوە لەو لەپێشترم. معاویە وتی: رەنج بردنی باوکت بۆ پەروەردە کردنی، شیاوە پاداشتەکەی وەربگریت بەڵام بزانە یەکێك لەپاداشتە گەورەکانی من ئەوەبو کەداوای خوێنی ئەوم کرد. راستە کەباوکی تۆ لەپێشترە لەباوکی یەزید و عوسمان لە من (معاویە) گەورەترە. بەڵام لەپێشی دایکی تۆ لەدایکی ئەو، ئەمەیشە راستە چونکە ژنێکی قوڕەیشی باشترە لەژنێکی کەلبی. بەڵام لەپێشی خۆت لەیەزید، سوێند بەخوا هیچ کات ئارەزوی ئەوەم نیە گێژاوی دیمەشق پڕ ببێت لەپەرستارەکانی یەزید کەهاوشێوەی تۆ بن. یەزید پێی وت: ئەی سەروەری باوەڕداران کوڕە مامی تۆیە و تۆ شیاوترین کەسیت لەکاروبارەکانی بڕوانیت، گلەیی لەتۆ کرد، ئارەزووەکەی بەدی بێنە.

معاویە ئەوی وەك سەرکردەی کاروباری جەنگی خوراسان و ئیسحاق کوڕی تەڵحەی وەك سەرپەرەستی کۆکردنەوەی باج دەستنیشان کرد. کوڕی ئیسحاق کوڕە پوری معاویە بو چونکە دایکی دایکی ئەبان کچی عوتبە کوڕی رەبیعە بو. کاتێك گەیشتە رەی، مرد و سەعید لێپرسراویتیەکەی ئەویشی گرتە دەست. کاتێك گەیشتە خوراسان، روباری بڕی و خۆی گەیاندە سەمەرقەند. خەڵکانی سەغد روبەروی بونەوە. رۆژێك تا شەو چاوەڕوانیان کرد و شەڕیان دەست پێنەکرد. مالك کوڕی ریب وتی:

مازلت یوم الصغد ترعد واقفا      من الجبن حتی خفت ان تتنصرا

یانی: لەرۆژی شەڕی لەگەڵ خەڵکانی سەغد، لەترسا لەجێگەکەی خۆت وەستایت و لەرزایت بەو رادەی کەترسام ئایینی مەسیحی هەڵبژێریت.

کاتێك بەیانی بویەوە، شەڕیان دەست پێکرد و سەعید ئەوانی تێکشکاند و لەشارەکەی خۆیان گەمارۆی خستە سەریان. ئەوان بەئاشتی پێشوازیان لێکرد و پەنجا کوڕی گەورەکانیان وەك بارمتە لای ئەو دانا. ئەو ڕۆشتە تەرموز و بەئاشتی دەستی بەسەردا گرت. پەیمانەکەی لەگەڵ خەڵکی سەمەرقەند شکاند و کوڕەکانی هاوشێوەی کۆیلە هێنایە مەدینە. لەو کەسانەی لەگەڵ ئەودا کوژران، قوسەم کوڕی عەباس کوڕی عەبدولموتەلیب بو.

لەم ساڵەدا جویریە ئکچی حارس و هاوسەری پێغەمبەر مرد.

## رووداوەکانی ساڵی پەنجا و حەوتی کۆچی( ٦٧٧ کۆچی )

لەم ساڵەدا عەبدالله کوڕی قەیس زستانی لەسەرزەمینی رۆم بەسەر برد.
هەروەها لەم ساڵەدا مەروان کوڕی حەکەم لەفەرمانداری مەدینە لابرا و وەلید کوڕی عوتبە کوڕی ئەبی سوفیان جێگەی گرتەوە. دەستەیەك دەڵێن: مەروان لەم ساڵەدا لەسەر کار لانەبرا. لەم ساڵەدا ئایینی حەج لەلایەن وەلید کوڕی عوتبە ئەنجامدرا.
کارگوزارەکانی ئەم کەسانە بون: زوحاك کوڕی قەیس لەکوفە، عوبەیدالله کوڕی زیاد لەبەسرە و سە عید کوڕی عوسمان لەخوراسان.
هەروەها لەم ساڵەدا ئەم کەسانە مردن: عەبدالله کوڕی عامر کە دەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٥٩/ ٦٧٩ زایینی مرد، عەبدالله کوڕی قودامەی سەعدی کەچاوی بەپێغەمبەر کەوتبو، دەستەیەك دەڵێن: نەژادنامەکەی بەم شێوەیە: عەبدالله کوڕی عەمرۆ کوڕی وەقدانی سەعدی، لەبەر ئەوە بەسەعدی ناوی دەبەن چونکە باوکی ژنێکی لەبەنی سەعد بۆ هێنا، ئەو لەبەنی عامر کوڕی لۆئەی بو. عوسمان کوڕی شەیبە کوڕی ئەبی تەڵحەی عەبدەری کەباوەگەوڕێی بەنی شەیبە دەرگاوانەکان و پەردەدارەکانی کەعبە بو و تا ئێستایش کلیلی کەعبە لەدەستی ئەواندایە. ئەو لەرۆژی گرتنی مەککە یا لەرۆژی حونەین باوەڕی بەئیسلام هێنا، جوبەیر کوڕی موتعەم کوڕی نەوفلی قورەشی کەچاوی بەپێغەمبەر کەوتبو. دایکی سەلە هاوسەری پێغەمبەر کەدەستەیەك دەڵێن تا کاتی کوژرانی حسین کوڕی عەلی ژیا.

## روداوەکانی ساڵی پەنجا و هەشتی کۆچی( ٦٧٨ زایینی )

لەم ساڵەدا مالك کوڕی عەبداللە خەسعەمی لەسەرزەمینی رۆم و عەمرۆ کوڕی یەزیدی جوهەنی و بوتەی دەستەیەك جونادە کوڕی ئەبی ئومەیە لەدەریا شەڕیان کرد.

## لابردنی زوحاك لەکوفە و دانانی کوڕی دایکی حەکەم

لەم ساڵەدا معاویە زوحاك کوڕی قەیسی لەکوفە لابرد و عەبدولرەحمان کوڕی عەبداللە کوڕی عوسمانی سەقەفی ناسراو بەناوی کوڕی دایکی حەکەم (خوشکەزای معاویەی) وەك فەرمانداری ئەو دیارە دەست نیشان کرد.

لەکاتی ئەم فەرمانداریەدا بو کەخەواریج شۆڕشیان کرد. ئەمانە ئەو کەسانە بون موغەیرە کوڕی شەعبە ئەوانی خستبوە زیندانەوە. حەییان کوڕی زەبیانی سەلەمی و موعاز کوڕی جومینی تایی ئەوانیان کۆکردەوە و قسەیان بۆ کرد و بۆ شەڕ لەرێگەی خوا هانیان دان. ئەوان لەگەڵ حەییان کوڕی زەبیان بەیعەتیان کرد و بەرەو بانقیا رۆشتنەدەر. سوپایەك لەکوفەوە روبەرویان بویەوە و هەمویانی کوشتار کرد.

دواتر خەڵکانی کوفە عەبدولرەحمان دایکی حەکەمیان بەهۆکاری کرداری وەحشیانە دەرکرد. ئەو پەیوەستی خاڵۆی یانی معاویە بو کە ئەوی وەك فەرمانداری میسر دەست نیشان کرد. معاویە کوڕی حودەیج لەدەرەوەی میسر پێشوازی لێکرد و پێی وت: بۆ لای خاڵۆت بگەڕێوەوە چونکە سوێند بەگیانی خۆم ناتوانیت ئەو کردارەی لەکوفە گرتە بەر، لای ئێمە دوبارەی بکەیتەوە. ئەو بۆ لای معاویە گەڕایەوە.

دواتر معاویە کوڕی حودەیج رۆشتە دیداری معاویە لەشام. هەرجار کەدەرۆشتە لای معاویە، رێگاکانی (قباب الريحان)یان بۆ دەرازاندەوە. رۆشتە لای معاویە و خوشکەکەی دایکی حەکەم لای ئەو بو. ژن پرسی: ئەی سەروەری باوەڕداران، ئەمە کێیە؟ معاویە کوڕی ئەبو سوفیان وتی: بەبە! ئەمە معاویە کوڕی حودەیجە. ژن وتی: بەخێر نەیێت. ئەگەر ناوێك لەمەعیدی ببیستی باشترە لەوەی چاوت بەو بکەوێت. معاویە کوڕی حودەیج وتی: ئەی دایکی حەکەم، لەبەر چاوم ونبە. سوێند بەخوا شوت کرد و بەرێز نەبویت و سکت کرد و کوڕت نەهێنایە دونیا. ویستت کوڕە خراپەکارەکەیات بکەیتە

سەروەری ئێمە تا ئەو کارەمان لەگەڵ بکات کەلەگەڵ خەڵکانی کوفە کردی بەڵام خوا نەیهێشت ئەو ڕۆژە ببینێت. ئەگەر ئەو کارەی دەکرد لەگەڵ خاکدا یەکسانمان دەکرد هەرچەندە ئەم پیاوە (معاویە) پێی ناخۆش دەبو. معاویە کوڕی ئەبوسوفیان ڕوی کردە ئەو ژنە و وتی: بەسە. ژن بێدەنگ بو.

## شۆڕشی تواف کوڕی غەلاق

کەسانێك لەخەواریج لەبەسرە لای پیاوێك بەناوی جەدار کۆدەبونەوە و گفتوگۆیان دەکرد و کارە قێزەونەکانی دام و دەزگایی فەرمانڕەوایەتیان دەست نیشان دەکرد. کوڕی زیاد ئەوانی خستە زیندان و دواتر بانگی کرد و فەرمانی پێدان یەکتر کوشتار بکەن و بکوژەکان ئازاد دەبن. ئەو کارەیان کرد و کوڕی زیاد ئەوانی ئازاد کرد. یەکێك لەبکوژەکان تەواف بو. هاوڕێکانیان ئەوانیان سەرکۆنە کرد و وتیان: براکوژیتان کرد! وتیان: ناچاربوین، هەندێ کات بەزۆر کەسێك لەدینەکەی هەڵدەگێرنەوە بەڵام دڵی لێوانلێوە لەباوەڕ. تەواف و هاوڕێکانی لەکردەکەی خۆیان پەشیمان بونەوە. تەواف وتی: هیچ ڕێگەیەکی گەڕانەوە بۆ لای خوا هەیە؟ ئەوان دەگریان. پێشنیاری خوێنباییان بەبنەماڵەی کوژراوەکان کرد کەرازی نەبون. بەوانیان وت: کوشتارمان بکەن. بەمەیش رازی نەبون. تەواف چاوی کەوت بەهەسهاس کوڕی سوری سەدوسی. لێی پرسی: ئایا هیچ ڕێگەیەکی گەڕانەوە بۆ ئێمە دەبینی تا بگەڕێینەوە. وتی: جگە لەیەك ئایە لەنوسراوی خوای گەورە نابینم کەدەفەرمێت: خواوەندی تۆ بۆ ئەوانەی ڕێگەی کۆچیان گرتەبەر ودوای ئەو فریو دران و دواتر لەڕێگەی خوادا شەڕیان کرد و خۆڕاگریان کرد، خواوەندی تۆ، دوای ئەوە میهرەبان و بەخشندەیە (نحل/١٩/١١٠). تەواف هاوڕێکانی خۆی بۆ شۆڕش هاندا تا کوڕی زیاد بەشێوەیەکی لەناکاو بکوژن. ئەوان لەساڵی ٥٨/ ٦٧٨ زایینی بەیعەیتان لەگەڵ کرد. حەفتا پیاو لەبەنی عەبدقەیس لەبەسرە بون. پیاوێك لەهاوەڵەکانی ئەم هەواڵانەی بەگوێی زیاد گەیاند. تەواف لەم کارە ئاگادار بویەوە و شۆڕشەکەی بەر لەکاتی دیاریکراو دەستپێکرد. هەمان شەو شۆڕشیان کرد و پیاوێکیان کوشت و ڕویان لە (جلحا) کرد. کوڕی زیاد پاسەوانانی بوخاری، سوخاری بۆ شەڕی ئەوان ڕەوانە کرد کەشەڕیان لەگەڵ کرد و پاسەوانەکان

شکەستیان خوارد و گەڕانەوە بۆ ناو بەسرە و ئەوان شوێن تێکشکاوەکان کەوتن. ئەمە لەرۆژی جەژنی رۆژو شکاندن ٢٧ ژوئیەی ٦٧٨ زایینی رویدا. خەڵکانێکی زۆر خۆڕاگریان لەبەرابەر ئەوان دەست پێکرد و پەیوەستی شەڕەکە بون و خەواریجیان کوشتار کرد بەشێوەیەك تەنیا شەش کەس لەگەڵ تەواف مایەوە. ئەسپەکەی تینوبو و بەرەو ئاوەکە غاریدا و خەڵکانی بوخاری ئەویان بەزوبین تیرباران کرد و کوشتیان و دواتر بەدارەوە هەڵیانواسی. دوای ئەوە خەڵکەکەی دایان گرت و بەخاکیان سپارد. شاعیرەکەی ئەوان وتی:

| | |
|---|---|
| یارب هب لی الفتی و الصدق فی ثبت | واکف المهم فانت الرازق الکافی |
| حتی ابیع التی تفنی باخرة | تبقی علی دین مرداس و طواف |
| و کهمس و ابی الشعثاء اذ نفروا | الی الاله ذوی اخباب زحاف |

یانی: خواوەندا، بەهێزی و دروستی بەمن ببەخشە و کارە قورس و گرانەکان لەسەر شانی من هەڵبگرە چونکە تۆ رۆزیدەری. دەمەوێت ئەم جەستە لەناوچوە لەبەرابەر دنیایی هەمیشەیی بفرۆشم چونکە ئایینی مرداس و تەواف و کەهمس و ئەبی شەعسا ئەمەیە. ئەوانەی بەدەم هێرش کردن و بوێرانە رویان لەبارەگایی خوایی کرد.

## کوژرانی عوروە کوڕی ئودیە لەگەڵ خەواریجەکانی دیکە

لەم ساڵەدا عوبەیداللە کوڕی زیاد تەنگی بەخەواریج هەڵچنی و دەستەیەکی فراوانی لەوان کوشت. عوروە کوڕی نودیە برای ئەبوبیلالی مرداس کوڕی ئودیە یەکێك بو لەوان. ئودیە ناوی دایکیان بو و باوکیان حودەیری تەمیمی بو.

هۆکاری کوشتنەکەی ئەوە بو کە کوڕی زیاد بۆ سەیرکردنی یاریزانانی ئەسپ سوار رۆشتبوە دەرەوەی شار. کاتێك دانیشت خەڵك لەدەوری ئەو کۆبونەوە و عوروە لەناویاندا بو. ئەو هاتەپێش و ئامۆژگاری کوڕی زیادی کرد و چەند ئایەیەکی لەقورئان بۆخوێندەوە: ئایا لەهەر شوێنێکی بەرز کۆشکێکی گەورە دروست دەکەن و تیایدا یاری دەکەن؟ و کۆشکە گەورەکان دروست دەکەن تا ئەمر و هەمیشەیی بن و کاتێك لێ دەدەن ستەمکارانە لێ دەدەن (شعرا ١٢٨/٢٦—١٣٠). کاتێك ئەمەی وت، کوڕی زیاد زانی ئەو بەدەستەیەك لەهاورێکانی خۆی پشت ئەستورە. لەشوێنەکەی هەستا و سوار و بو و سەیری ئەسپ سواریەکەی نەکرد. بەعوروەیان وت: بێ گومان تۆ دەکوژێت! ئەو خۆی شاردەوە و کوڕی زیاد بەدوایدا گەڕا. بۆ کوفە هەڵات و لەوێ دەسگیر کرا. بردیانە لای کوڕی زیاد کەفەرمانیدا دەست وپێیان بڕیەوە و هاورێ لەگەڵ کچەکەی سەریان بڕی.

براکەی ئەبوبیلالی مرداس کوڕی ئودیە پیاوێکی خۆپارێز و لەخواترس و لەناو خەواریج پێگەیەکی بەرزی هەبو. لەشەڕی صەفین هاورێیەتی عەلی کوڕی ئەبی تالبی کرد بەلآم هەڵبژاردنی داوەری بەناڕاست زانی و لەشەڕی نەهرەوان شان بەشانی خەواریج شەڕی کرد. هەمو خەواریج خۆشیان دەویست. عابایەکی لەبەر کوڕی عامردا بینی و پەسەندی نەکرد و وتی: ئەمە عابای خراپەکارانە! ئەبوبەکرە وتی: ئەمە سەبارەت بەپاشا مەڵێ چونکە هەر کەسێك پاشا بەدوژمن بزانێت، خواوەند ئەو بەدوژمن دەزانێت. ئەو باوەڕی بەم باوەڕی خەواریج نەبو کە دەبێت هەمو موسوڵمانان بێ پرسیار کردن لەکار و ئەندێشەی ئەوان کوشتار بکەن. هاتنەدەرەوەی ژنانی بەناڕەوا دەزانی و دەیوت: تەنیا لەگەڵ ئەو کەسەدا شەڕ دەکەین کەشەڕی ئێمە دەکات و تەنیا باج لەو کەسانە وەردەگرین کەپارێزگاریان لێ دەکەین.

ژنێك بەناوی بسجا لەبەنی یەربوع خەڵكی دژی كوڕی زیاد هان دەدا و ئاماژەی بەیاخیگەری و ستەمكاری ئەو دەكرد. ئەویان بەژنێكی تێكۆشەر ناودەبرد. رۆژێك كوڕی زیاد باسی ئەو ژنەی كرد. ئەبوبیلال وتی: خۆپارێزی (تقیە) كارێكی ناڕوا نیە. خۆت بشارەوە ئەی ژن چونكە ئەم پیاوە ستەمكارە ناوی تۆی هێنایە سەرزمان. وتی: دەترسم لەمن زیان بەكەسێك بگات. كوڕی زیاد ئەم ژنەی گرت و هەردو دەست و قاچی بڕیەوە. ئەبوبیلال لەبازارەوە تێپەڕی كرد و كاتێك ژنەكەی بینی ریشی خۆی بەدیان گرت و وتی: ئەی مرداس، ئەم ژنە مەرگی زیاتر لەتۆ خۆش دەوێت. چ مەرگێكی شكۆمەندانەتر لەمەرگی بسجا !ئەبوبیلالی مرداس لای وشترێكەوە تێپەڕی كرد كەبەقەتران شۆردبویان. بێهۆش كەوت و كاتێك هاتەهۆش، ئەم ئایەی خوێندەوە: پانتۆڵەكانیان لەقەترانە و ئاگر روخساریان دادەپۆشێت (ئیبراهیم/١٤/٥٠).

دواتر كوڕی زیاد پێداگرانە شوێن خەواریج كەوت و زیندانەكانی لەوان پڕ كرد. بەردەوام خەڵكی بێ گوناهی دەگرت و ئەبوبیلالی مرداسی پێش كوشتنی براكەی خستە زیندانەوە. زیندانبان بینی ئەو بەردەوام خوا دەپەرستێت. لەبەر ئەمە فەرمانی پێدا شەوانە بگەڕێتەوە بۆ ماڵەكەی و بەیانیان بێتەوە بۆ زیندان. مرداس هاوڕێیەكی بو شەوانە لەگەڵ كوڕی زیاد بۆ شەونشینی دادەنیشت. شەوێك كوڕی زیاد ناوی خەواریجی برد و وتی بەیانی هەمویان كوشتار دەكەم. هاوڕێكەی ئەبوبیلال ڕۆشتە لای و ئاگاداری كردەوە. زیندانبان شەوێكی مەترسیداری بەسەر برد و ترسا مرداس ئەم هەواڵە ببیستێت و نەگەڕێتەوە. كاتێك كاتی گەڕانەوەی بەیانیانی هات، زیندانبان ئەبو بیلالی بینی بەرەو زیندان دێت. پرسی: مەگەر نازانی فەرماندار ئاهەنگی چی لەسەردایە؟ مرداس وتی: دەزانم. وتی: دەزانیت و گەڕاویتەوە؟ مرداس وتی: پاداشتی چاكەی تۆ ئەوە نیە لەجیاتی من سزا بدرێیت. لەكاتی بەیانیدا عوبەیدالله هەمو زیندانیەكانی خەواریجی بانگ كرد و كوشتاری كردن. كاتێك مرداسیان بەرەو كوشتن برد، زیندانبان كەهاوشیری عوبەیدالله بو، نێوەنجیگەری كرد و داستانەكەی ئەوی بەعوبەیدالله وت. عوبەیدالله مرداسی بەو بەخشی و ئازادی كرد.

دواتر ئەو ترسی كوڕی زیادی كەوتە دڵەوە و هاوڕێ لەگەڵ چل پیاو بەرەو ئەهواز

کەوتە ڕێ. لای هەر سامانێکی گەنجینەوە کەتێپەڕی دەکرد بەئەندازەی خۆی و هاورێکانی هەڵدەگرت و پاشماوەکەی دەگەڕاندەوە. کاتێك کوڕی زیاد هەواڵی ئەم کارەی بیست، لەساڵی ٦٨٠/٦٠ زایینی سوپایەکی بەسەرکردایەتی ئەسلەم کوڕی زەرعە کەلابی یا ئەبو حوصەینی تەمیمی ڕەوانە کرد. ژمارەی ئەم سوپایە دوهەزار پیاوی شەڕکەر بو. کاتێك ئەم سوپایە گەیشتە ئەبوبیلالی مرداس و هاورێکانی، ئەسلەم سوێندیدان شەڕ دەست پێبکەن بەلام ئەوان ڕازی نەبون. ئەسلەم داوای لەخەواریج کرد بێنە ناو ڕیزی کۆمەڵانی خەڵکەوە. ئەوان ڕازی نەبون و وتیان: دەتەوێت ئێمە بۆ لای کوڕی زیادی خراپەکار ببەیت؟ هاورێیانی ئەسلەم یەکێك لەهاورێیانی مرداسیان بەتیر کوشت. مرداس وتی: ئەوان شەڕیان دەست پێکرد. خەواریج هاوشێوەی یەك کەس هێرشیان دەست پێکردو ئەوانیان تێکشکاند. هاورێیانی ئەسلەم هەڵاتن و تا بەسرە ئاوڕیان نەدایەوە. کوڕی زیاد سەرکۆنەی ئەسلەمی کرد و وتی: چل پیاوی شەڕکەر سوپا دوهەزار کەسیەکەی تۆی تێکشکاند، نابێت چاوەڕوانی هیچ چاکەیەك لەتۆ بکەین. ئەسلەم وتی: ئەگەر زیندوبم و سەرکۆنەم بکەیت باشترە لەوەی بمرم و وەسفم بکەیت. کار گەیشتە ئەوەی کاتێك منالانی بەسرە دەیانبینی، هاواریان دەکرد: هێی، ئەبوبیلال هات! ئەو گلەیی بردە لای زیاد. کوڕی زیاد فەرمانی دا دەستی لێ هەڵبگرن و دەستیان لێ هەڵگرت.

یەکێك لەخەواریج وتی:

| | |
|---|---|
| أ ألفا مومن منكم زعمتم | و يقتلهم باسك اربعونا |
| كذبتم ليس ذاك كما زعمتم | و لكن الخوارج مومنونا |
| هى الفئة القليلة قد علمتم | على الفئة الكثيرة ينصرونا |

یانی: ئایا دوهەزار پیاوی شەڕکەر لەنێوە کەئەوانتان بەخوا پەرەست دەزانی، لەئاسك لەسەر دەستی چل کەس کوشتار کران؟ درۆتان کرد، بەوشێوە نیە کەگومانتان کرد بەڵکو خەواریج خواپەرستن. ئەمانە ئەو تاقمە کەمەن (بەوتەی خوا لەقورئان) بەسەر دەستەیەکی گەورەدا زاڵبون.

## بیرکردنەوەی چەند روداوێکی دیکە

لەم ساڵەدا وەلید کوڕی عوتبە ئایینی حەجی لەگەڵ خەڵك ئەنجامدا.

هەروەها لەم ساڵەدا ئەم کەسانە مردن: عوقبە کوڕی عامری جوهەنی کەچاوی بەپێغەمبەر کەوتبو و لەگەڵ معاویە بەشداری شەڕی صەفینی کرد. عایشە علیها السلام، سەمورە کوڕی جوندەب کەچاوی بەپێغەمبەری خوا کەوتبو، مالك کوڕی عوبادە غافقی، عومەیرە کوڕی یەسربی دادیاری بەسرە کەهشام کوڕی هوبەیرە لەجێگەکەی دانرا.

## روداوەکانی ساڵی پەنجا و نۆی کۆچی( ٦٧٩ زایینی )

لەم ساڵەدا عەمرۆ کوڕی مورە جوهەنی زستانی لەسەرزەمینی رۆم بەسەر برد و لەوشکایی شەڕی کرد و جونادە کوڕی ئەبی ئومەییە لەدەریا شەڕی دەست پێکرد. دەستەیەك دەڵێن: لەم ساڵەدا لەدەریا شەڕی روینەدا. هەروەها لەم ساڵەدا عەبدولرەحمان کوڕی دایکی حەکەم لەکوفە لەسەر کار لابرا نەعمان کوڕی بەشیری ئەنساری جێگەکەی گرتەوە. پێشتر ئاماژەمان بەهۆکارەکەی دا. دەستەیەك دەڵێن: لەسەر کار لابردنی ئەو لەساڵی ٦٧٨/٥٨ زایینی رویدا.

## فەرمانڕەوایی عەبدولرەحمان کوڕی زیاد لەخوراسان

لەم ساڵەدا معاویە عەبودلرەحمان کوڕی زیادی لەخوراسان دانا و لەپێش ئەو قەیس کوڕی هەیسەمی سولەمی رەوانە کرد و ئەسلەم کوڕی زەرعەی گرت و خستیە زیندان و سێسەد هەزار درەمی لێ سەند. دواتر عەبدولرەحمان گەیشت. ئەو پیاوێکی رێزدار و تەماحکار و لاوازبو کەهەرگیز شەڕی نەکردبو. تا دوای کوژرانی حسین کوڕی ئەبی تالب لەخوراسان مایەوە. لەم کاتەدا بەبیست هەزار هەزار (بیست ملیۆن) رۆشتە لای یەزید کوڕی معاویە. یەزید وتی: ئەگەر دەتەوێت لێکۆڵینەوە لەکارەکانت دەکەین وئەوەی وەرت گرتوە لەتۆی دەستێنین و تۆ دەگەرێیننەوە بۆ سەر کارەکەت و ئەگەر بتەوێت، ئەوەی پێتە، بەتۆی دەبەخشین و لەسەر کار ناتهێڵین و تۆ پێنسەد هەزار درەم بە عەبدالله کوڕی جەعفەر دەبەخشیت. عەبدولرەحمان وتی: ئەوەی پێمە، بەمنی ببەخشە و لەسەر کار لامبەرە. ئەو کارەی کرد. عەبدولرەحمان یەك هەزار هەزار (یەك ملیۆن) درەمی بۆ عەبدالله کوڕی جەعفەر نارد و وتی: پێنسەد هەزاری یەزید و پێنسەد هەزاری خۆم.

## لەسەر کار لابردنی کوڕی زیاد لەبەسرە و گەڕاندنەوەی بۆ سەر کارەکەی

لەم ساڵەدا معاویە عوبەیدالله زیادی لەبەسرە هەڵگرت بەڵام دوبارە ئەوی بۆ سەر کارەکەی گەڕاندەوە.
هۆکاری ئەم کارە ئەوە بو کە کوڕی زیاد هاورێ لەگەڵ گەورەکانی بەسرە، لەناو ئەوان ئەحنەف کوڕی قەیس، ڕۆشتە لای معاویە. کوڕی ئەحنەف هیچ پێگەیەکی لای زیاد نەبو بەڵکو بەپێچەوانەوە لیی بێزار بو. کاتێك ڕۆشتنە ناو کۆشك، معاویە بەخێرهێنانی ئەحنەفی کرد و ئەوی لای خۆی لەسەر تەختەکە دانیشاند. کەسەکانیتر زمانیان بۆ وەسف کردنی زیاد کردەوە بەڵام ئەحنەف بێدەنگ بو. معاویە وتی: ئەی ئەبو بەحر، هیچ ناڵێیت؟ وتی: ئەگەر بڵێم ناسازگاری لەگەڵ ئەم کەسانە دەکەم. معاویە وتی: هەستن چونکە کوڕی زیادم لەسەر کار لابرد، بەدوای فەرمانداریێکدا بگەڕێن کەپەسەندی دەکەن. هەر کام لەو کەسانە ڕۆشتنە لای ئومەوییەکانی شام و ئەحنەف لەماڵەکەی مایەوە و نەڕۆشتە لای هیچ کەسێك. چەند ڕۆژێك مانەوە و معاویە ئەوانی کۆکردەوە و وتی: هەڵتانبژارد. ئەوان هاودەنگ نەبون و ئەحنەف بێدەنگ. معاویە پرسی: بۆ قسە ناکەیت؟ ئەحنەف وتی: ئەگەر بڕیارە کەسێکیتر لەخزمەکانی خۆت هەڵبژێری، باشترە کەزیاد بێت و ئەگەر لەخەڵکانی دیکە بۆ ئەم کارە دەست نیشان دەکەیت پێویستە بەوردی لێکۆڵینەوە بکەیت. معاویە کوڕی زیادی بۆ فەرمانڕەوایی گەڕاندەوە و پێشنیاری پێکرد ڕێز لەئەحنەف بگرێت و کاری ئەوی بەدورخستنەوەی ئەحنەف بەقێزەون لەقەڵەمدا. کاتێك ئاژاوە سەری هەڵدا، جگە لەئەحنەف کەس لەدەوری نەمایەوە.

## خراپەوتنی یەزید کوڕی موفەرەغی حیمیری لەکوڕی زیاد و بەسەرهاتەکەی

یەزید کوڕی موفەرەغی حیمیری لەگەڵ عوباد کوڕی زیاد لەسیستان بو و عوباد لەوێوە بۆ شەڕی تورکان ڕۆشت و زۆری پێچو. کوڕی موفەرەغ لەم درەنگ کەوتنەی بێزار چونکە سوپاکەی هاوڕێی ئەو لەکەمی توێشو بۆ چوارپێ و مەروماڵاتەکەیان کەوتنە تەنگانەوە. کوڕی موفەرەغ وتی:

الالیت اللحی کانت حشیشا فنعلفها خیول المسلمینا

یانی: خۆزگە ریشەی گیاکان وشك دەبون کەئەسپی موسوڵمانانمان بۆ لەوەرگەی ئەوان دەبرد.

عوباد پیاوێکی ریش درێژ بو. پێیان وت: تەنیا داوای تۆی کردوە و بەس. عوباد بەدوای تۆدا گەڕا و کوڕی موفەرەغ هەڵات و چەندین قەسیدەی بۆ وەسفی خراپەی ئەو هۆنیەوە لەم نمونانەی خوارەوە:

اذا اودی معاویة بن حرب فبشر شعب رحلك بانصداع

فاشهد ان امك لم تباشر ابا سفیان واضعة القناع

ة لکن کان امرا فیه لبس علی رجل شدید و ارتیاع

یانی: کاتێك کەئەبوسفیان کوڕی حەرب لەناو بچێت، مژدەی بەربڵاوی و چەند بەرەکی بەخەڵکەکەی خۆت بدە. شایەتی دەدەم کەئەبوسوفیان دایکتی بێ لەچك (رووت و قووت) نەبینیوە. کارێکە ئاڵۆز لەگەڵ ترسێکی زۆر بۆ پیاوێکی بیرمەندی وشیار.

هەروەها:

الا ابلغ معاویة بن حرب مغلغلة من الرجل الیمانی

اتغضب ان یقال ابوك عف و ترضی ان یقال ابوك زان

فاشهد ان رحمك من زیاد کرحم الفیل من ولد الاتان

یانی: لە لایەن پیاوی یەمانیەوە نامەیەك بەمعاویە کوڕی حەرب بگەیێنە: ئایا تورە دەبیت لەوەی کەبڵێن باوکت داوێن پاك بو و رازی دەبیت ئەگەر بڵێن مێ بازا شایەتی دەدەم خزمایەتی تۆ لەگەڵ کوڕی زیاد وەك خزمایەتی فیل لەگەڵ کەرە.

یەزید کوڕی موفەرەغ رۆشتە بەسرە و لەم کاتەدا عوبەیداللە کوڕی زیاد لەشام لای معاویە بو. براکەی عوباد کوڕی زیاد نامەی بۆنوسی و لەوتەکانی یەزید ئاگاداری کردەوە. هۆنراوەکانی بێ کەم و کوڕی بۆ خوێندەوە و داوای فەرمانێکی لێکرد تا یەزید بکوژێت. معاویە فەرمانی نەدا و وتی تەنیا بەتەمێ کردنی ئەو بەسەندە بکات.

کاتێك کوڕی موفەرەغ رۆشتە بەسرە، پەنای بردە ئەحنەف کوڕی قەیس و گەورەکانیتر بەڵام کەس پەنای نەدا. پەنای بردە بەر مونزە کوڕی جارود کەئەوی

پەنادا و بردیە ماڵەکەی خۆی. کچی ئەم مونزرەرە ژنی عوبەیدالله بو. کاتێك کوڕی زیاد ڕۆشتە بەسرە، لەشوێنەکەی کوڕی موفەرەغ ئاگاداریان کردەوە. مونزر بۆ بەخێرهێنان ڕۆشتە لای عوبەیدالیە. عوبەیدالله پاسەوانەکانی نارد کەیەزید کوڕی موفەرەغیان هێنایەدەر و کاتێك مونزر لای عوبەیدالله بو، بردیانە لای. مونزر وتی: ئەی فەرماندار، من پەنام پێداوە! عوبەیدالله وتی: ئەی مونزر، خراپەی من دەڵێت و تۆ و باوکت وەسف دەکات و تۆ لەزیانی من پەنای دەدەیت! دواتر فەرمانیدا و دەرمانێکیان دەرخوارددا و سوار کەرێکیان کرد و لەبازار و کۆڵانەکاندا سوڕاندیان. خۆی پیس دەکرد و لەوەسفی خراپەی مونزردا دەیوت:

| | |
|---|---|
| ترکت قریشا ان اجاور فیهم | و جاورت عبد القیس اهل المشقر |
| اناس اجارونا فکان جوارهم | اعاصیر من فسو العراق المبذر |
| فاصبح جاری من جنیمة نائما | و لا یمنع الجیران غیر المشمر |

یانی: وازم لەقورەیشیەکان هێنا و پەنام بۆ ئەوان نەبرد و پەنام بردە بەربنەماڵەی عەبدقەیس و پەناکەیان لەگێژەڵوکەی تسی بۆندار دەچو. پەنا بردنی من بۆ جەزیمە لەکاتی خەوی ئەودا بو. بەڵێ، جگە لەو پیاوەی بۆ شەڕ خۆی ئامادە کردوە، کەس ناتوانێت پەنای کەسێکیتر بدات.

ئەو بۆ عوبەیداللەی وت:

| | |
|---|---|
| یغسا الماء ما صنعت و قولی | راسخ منك فی العظام البوالی |

یانی: ئاو، ئەو کارەی تۆ لەگەڵ منت کرد، دەیشواتەوە، بەڵام وتاری من سەبارەت بەتۆ، کاریگەری لەسەر ئێسقانە رزاوەکانیش دادەنێت.

عوبەیدالله ئەوی بۆ سیستان بۆ لای براکەی رەوانە کرد. خەڵکانی یەمەنی نیشتەجێی شام سەبارەت بەو قسەیان لەگەڵ معاویە کرد. ئەو کەسی بۆ لای عوباد رەوانە کرد و یەزید کوڕی موفەرەغی ئازاد کرد. یەزید بەرەو دەرباری معاویە بەرێکەوت و لەرێگادا وتی:

| | |
|---|---|
| عدس ما لعباد علیك امارة | امنت و هذا تحملین طلیق |
| لعمری لقد نجاك من هوة الردی | امام و حبل للانام وثیق |
| ساشکر ما اولیت من حسن نعمة | و مثلی بشکر المنعمین حقیق |

یانی: هێی، بەتوندی غار بدە چونکە عوباد دەستی بەتۆ ناگات. ئاسودە بویت و ئەمەی کەسوار لەپشتی خۆت دەیبەیت، ئازادە. سوێند بەخوا ڕێبەرێکی بیرمەند و کاروبارێکی بەهێز بۆ خەڵك، تۆ لەچاڵی لەناوچون ڕزگار دەکات. سوێند بەگیانی خۆم سوپاسی بەخشینەکەی تۆ دەکەم و ڕێزی لێدەگرم چونکە شیاوە بۆ کەسێکی وەك ڕێز لەبەخشینەکانی کەسیانیتر بگرێت.

کاتێك ڕۆشتە لای معاویە، گریا و وتی: بێ هیچ گوناحێك، سزاپایەکیان دام کە لەگەڵ هیچ موسوڵمانێك نایکەن. معاویە پێی وت: مەگەر تۆ نەبویت کەوتت: پەیامێك لەمن بۆ معاویە کوڕی حەرب ببەن (تا کۆتایی هۆنراوەکە). وتی: نتە، سوێند بەو خوایەی ئەرکی سەرشانی سەروەری باوەڕدارانی گران کرد، من ئەم هۆنراوەم نەوتوە بەڵکو عەبدولرەحمان کوڕی حەکەم برای مەروان وتویەتی و منی کردە بیانوێك بۆ خراپە وتن لەزیاد. وتی: مەگەر تۆ نەتوت: شایەتی دەدەم ئەبوسوفیان دایکتی ڕوت و قوت نەکردۆتەوە؟ و هۆنراوەی زۆر کە بۆ خراپ وتنی زیاد هۆنیوتەتەوە! برۆ لەتۆ خۆش بوین و لەهەر سەرزەمینێك کەپێت خۆشە ژیان ببەسەر. ئەو ڕۆشتە موسڵ و ژنی هێنا و کاتێك ویستی شەوی یەکەم بڕواتە ئامێزی هاوسەرەکەی، ڕۆشتە ڕاو و پیاوێکی لەسەر کەرێك بینی. وتی: لەکوێوە دێیت؟ وتی: لەئەهواز. پرسی: ئاوی موسروقان چی بەسەرهات؟ وتی: وەك خۆیەتی. ئەو بەرەو بەسرە بەرێکەوت و ڕۆشتە لای کوڕی زیاد و کوڕی زیاد ئەمانی پێ بەخشی.

معاویە بەعەبدولرەحمان کوڕی حەکەم توڕە بو. چەندین کەس داوای بەخشینی ئەویان کرد. وتی: تا کوڕی زیاد لێی خۆش نەبێت، لێی خۆش نابم. عەبدولرەحمان لەبەسرە ڕۆشتە لای کوڕی زیاد و وتی:

| | |
|---|---|
| لانت زیادة فی آل حرب | احب الی من احدی بناتی |
| اراك اخا و عما و ابن عم | فلا ادری بغیب ما ترانی |

یانی: تۆ کەسێکی تازەی لەناو بنەماڵەی حەرب و لەیەك یەکی کچەکانم لای من ڕێزدارتریت. تۆ وەك برا و مام و کوڕە مام دەبینم بەڵام نازانم تۆ من بەچی خۆت دەزانی.

وتی: وەك وتاردەرێکی فێرەون و هەڵبیت وپلیت بێژ. بەڵام لێی خۆش بو.

## بیرکردنەوەی چەند رووداوێك

لەم ساڵەدا عوسمان کوڕی محەممەد کوڕی ئەبوسوفیان ئاییتی حەجی لەگەڵ خەڵك ئەنجامدا.

کارگوزاران لەم ساڵەدا ئەم کەسانە بون: نوعمان کوڕی بەشیر لەکوفە، عوبەیداللە کوڕی زیاد لەبەسرە، وەلید کوڕی عوتبە لەمەدینە، عەبدولرەحمان کوڕی زیاد لەخوراسان، عوباد کوڕی زیاد لەسیستان و شەریك کوڕی ئەعوەر لەکرمان.

لەم ساڵەدا ئەم کەسانە مردن: قەیس کوڕی سەعد کوڕی عوبادەی ئەنسار لەمەدینە کەدەستەیەك دەڵێن: لەساڵی ٦٠/ ٦٨٠ زاییینی مرد. ئەو لەهەمو شەڕەکانی پێغەمبەر بەشداری کرد. سەعید کوڕی عاس کەلەرۆژی کۆچ کردنی پێغەمبەر لەدایك بو و باوکی لەسەر ناباوەڕی لەشەڕی بەدر کوژرا. مورە کوڕی کەعب بەهری سولەمی کەچاوی بەپێغەمبەر کەوتبو. ئەبومەحزورە جومەحی چاووشی پێغەمبەری خوا لەمەککە، ئەو دوای مردنی پێغەمبەر چاووشی بۆ هیچ کەسێك نەکرد و هەروەها منالەکانیشی. دەڵێن: لەساڵی ٦٩/ ٦٨٨ زاییینی مرد. عەبداللە کوڕی عامر کوڕی کورەیز لەمەککە، ئەویان لەعەرەفات بەخاك سپارد. ئەبوهورەیرە لەبەر ئەوەی یەکێك بو لەشوێنکەوتوانی عوسمان، منالەکانی جەستەی ئەویان بەخاك سپارد.

هەروەها لەم ساڵەدا موسوڵمانان بەسەرکردایەتی عومەیر کوڕی حوبابی سولەمی بەرەو شەڕ لەقەڵای کەمخ بەرێکەوتن. عومەیر ڕۆشتە سەر دیواری قەڵاکە و بەتەنیایی شەڕی کرد تا پاشەکشێی بەرۆمیەکان کرد و خوا هاوکاری عومەیری کرد و دەستیان بەسەر ئەو قەڵایەدا گرت. ئەو شانازی بەم کارەی خۆی دەکرد و خەڵکانیش.

## ڕوداوەکانی ساڵی شەستی کۆچی( ٦٨٠/٦٨١ زایینی )

بەوتەی دەستەیەك لەم ساڵەدا مالك کوڕی عەبدالله لەقوڵاییەکانی سوریا شەڕی کرد و جوناده ڕۆشتە ناو دورگەی رودس و شارەکەی کردە وێرانە. هەروەها لەم ساڵەدا معاویە کوڕی ئەبوسوفیان مرد. ئەو پێش مەرگ، لەدەستەی نوێنەرایەتی بەسرە بۆ کوڕەکەی بەیعەتی وەرگرت.

## مردنی معاویە کوڕی ئەبوسوفیان

معاویە پێش مەرگی وتارێکدا و وتی: من لەکەشتەیەك دەچم کەکاتی نوقم بونی گەشتبێت. فەرمانڕەوایی من لەسەر ئێوە ئەوەندە درێژەی کێشا کە ئێوە لەمن بێزار بون و من لەئێوە. من ئارەزویی جیابونەوەم لەئێوە کرد و ئێوە لەمن. دوای من هیچ کەسێك فەرمانڕەوایی ئێوە ناکات مەگەر ئەوەی من لەو باشتر بوبێتم بەهەمان شێوە کەپێشینانی من لەمن باشتر بون. وتویانە: هەرکەس ئارەزویی دیداری خوا بکات، خوا دیدارەکەی ئەوی خۆش دەوێت. ئەی خوایە، من خوازیاری دیداری تۆم. کەواتە دیداری منت خۆش بوێت و مەرگ لەسەر من پیرۆز بکە.
ئەوەندەی نەخایاند نەخۆشیەکەی دەستی پێکرد. کاتێك نەخۆشیەکەی دەستی پێکرد، لەزیانەکەی مرد، کوڕەکەی یەزید بانگ کرد و پێی وت: کوڕم، من باربەستن و کۆچ کردن و راکردنم لەسەر شانی تۆ هەڵگرت و کاروبارەکانم بۆ تۆ ئارام و ئاسان کرد و دوژمنانم کردە فەرمانبەری تۆ و ملکەچیم بەعەرەبەکان کرد لەبەرابەر تۆ و ئەوەندە سامانم بۆ تۆ کۆکردۆتەوە پێشتر کەس ئەو کارەی نەکردوە. بەچاوی خۆشەویستیەوە سەیری خەڵکانی حیجاز بکە چونکە ئەوان بناغەی پێگە و پایەی تۆن. هەر کەس لەوان هاتە لای تۆ، ڕێزی لێ بگرە و هەرکەس نەهات، بەدوایدا بگەڕێ و ڕێزی لێ بگرە. بەوردی ئاگات لەکاروباری عێراقیەکان بێت و ئەگەر هەمو ڕۆژێك داوات لێ بکەن فەرمانڕەواکەیان لەسەر کار لاببەیت، ئەو کارە بکە، چونکە لەسەر کار لابردنی فەرمانڕەوایەك باشترە لەوەی ڕوبەڕوی سەد هەزار شمشێری دەرکێشراو ببیتەوە. سەیری خەڵکانی شام بکە و بزانە کەدبێت پشتیوان و پەناگەی تۆبن. ئەگەر دوژمن

کارێك بکات و گومانی لای تۆ دروست کرد، بەهاوکاری خەڵکانی شام سەرکوتی بکە و کاتێك ئەم کارەت کرد، ئەوان بۆ شام بگەڕێنەوە چونکە ئەگەر ئەوان بۆ ماوەیەکی درێژ لەشوێنێکدا بمێننەوە، خو و عادەتەکانیان خراپ دەبێت. من ترسی ئەوەم نیە کەس لەسەر فەرمانڕەوایی شەڕی تۆ بکات مەگەر چوار کەس لەقورەیشیەکان: حسین کوڕی عەلی، عەبداللە کوڕی عومەر، عەبداللە کوڕی زوبەیر و عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر.

بەلآم کوڕی عومەر، پەرستینی خوا ئەوی لەپێ خستوە و ئەگەر جگە لەخۆی کەس نەمێنێتەوە، بەیعەت لەگەڵ تۆ دەکات. بەلآم حسین کوڕی عەلی، پیاوێکی ناٸارام و ئازادەیە و عێراقیەکان دەستی لێ هەڵناگرن تا ئەو لەشارەکەی بکێشنەدەر. ئەگەر بزوتنەوەیەك دەست پێ بکات و تۆ بەسەر ئەودا سەرکەویت، لێی خۆش ببە چونکە رێز لەپەیوەندی خزمایەتی دەگرێت هاورێ لەگەڵ مافی گەورەیی نزیکی لەپێغەمبەر. بەلآم کوڕی ئەبوبەکر، ئەگەر ببینێت هاورێکانی کارێك دەکەن، ئەویش دەست پێدەکات بەلآم لەراستیدا جگە لەخەوتن لەباوەشی گەرم و نەرمی ژنان و گاڵتە و گەپ لەگەڵ ئەم و ئەو، هیچ هونەرێکی دیکەی نیە. بەلآم ئەو کەسەی وەك شێرێکی خەوتوو لەسەر رێگەی تۆ لەسەر زەوی دەخەوێت و وەك رێوی فریو لەگەڵ تۆ بەکار دەبات و زۆرانت لەگەڵ دەگرێت و ئەگەر دەرفەتی دەست کەوێت، پەلامارت دەدات، کوڕەکەی زوبەیرە. ئەگەر شەڕی لەگەڵ تۆ دەست پێکرد و بەسەریدا سەرکەوتیت، لەت لەتی بکە. تا ئەو شوێنەی دەتوانی رێز لەخوێنی خەڵکەکەت بگرە.

لەم گێرانەوەیەدا بەمشێوەیە کەناوی عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی بەکر ئاماژەی پێدراوە، بەلآم راست نیە چونکە عەبدولرەحمان پێش معاویە کۆچی دوایی کردبو. دەستەیەك دەڵێن: لەکاتی نزیك بونەوەی مەرگی معاویە، یەزید لای ئەو نەبو و معاویەزوحاك کوڕی قەیس و موسلیم کوڕی عوقبەی موری بانگ کرد و فەرمانی پێدان ئەم پەیامە بەیەزید بگەیێنن. گێرانەوەی راست نەمەیە.

ئەو لەشاری دیمەشق، لەسەرەتایی رەجەب یا نیوەی یا هەشت رۆژ ماوە بۆ کۆتایی رەجەب/ ٧ یا ٢١ یا ٢٨ ئاوریلی ٦٨٠ زایینی کۆچی دوایی کرد. پاشایەتی ئەو نۆزدە ساڵ و سێ مانگ و بیست و حەوت رۆژ درێژەی کێشا و ئەمە لەو کاتەوەیە کەحەسەن

کوڕی عەلی بەیعەتی لەگەڵ کرد و فەرمانڕەوایەتیەکەی بەهێز بو. دەستەیەك دەڵێن: فەرمانڕەوایەتی ئەو نۆزدە ساڵ وسێ مانگ یا ١٩ ساڵ و ٣ مانگ و چەند رۆژێك کەمتر بو. ساڵەکانی تەمەنی ٧٥ یا ٧٣ یا ٧٨ یا ٨٥ ساڵ بو.

دەستەیەك دەڵێن: کاتێك نەخۆشیەکەی پەرەی سەند و لەرز دایگرت، بەکەسەکانی خۆی وت: چاوەکانم پڕکەن لەسورمە و سەرم بەرۆن چەور بکەن. ئەو کارەیان کرد و روخساریان بەرۆن درەخشان کرد و دواتر پاڵپشتێکیان بۆ ئامادە کرد و لەوێدا دایاننیشاند. فەرمانی بەخەڵکدا کەرۆشتنەی لای و بەپێ وە سلاویان لێکرد و کەس دانەنیشت. کاتێك لای ئەو رۆشتنەدەر، وتیان، تەندروستە. کاتێك دەرۆشتنەدەر، معاویە بەخۆی وت:

بتجلدی للشامتین اریهم انی لریب الدهر لا اتضعضع

و اذا المنیة انشبت اظفارها الفیت کل تمیمة لا تنفع

یانی: بەچالاکی خۆم، بەمشێوە نیشانی سەرکۆنەکەرانی دەدەم کە لەبەرابەر سەختیەکانی رۆژگار سەر دانانەوێنم. بەڵام کاتێك مەرگ چنگەکانی خۆی بلاو بکاتەوە، هەر بازوبەندێك بەبێ سوود دەزانم.

ئەو ئازاری سینەی بو و خڵتە لەقوڕگیەوە دەهاتەدەر. لەهەمان رۆژدا مرد. کاتێك مەرگی گەیشت، وتی: پێغەمبەری خوا کراسێکی بەمن بەخشی کەهەڵم گرتوە. رۆژێکیش نینۆکی دەکرد کەنینۆکەکانیشم هەڵگرتوە. کاتێك مردم، ئەو کراسەم لەبەر بکەن و نینۆکەکان بکوتن و بیکەنە چاو و دەمی من لەوانەیە خوا لەپیرۆزی ئەوانە من ببەخشێت. دواتر هۆنراوەکەی ئەشهەب کوڕی رەمیلەی ئەهشەلی خوێندەوە:

اذ امت مات الجود و انقطع الندی من الناس الا من قلیل مصرد

وردت اکف السائلین و امسکوا من الدین و الدنیا بخلف مجدد

یانی: کاتێك بمرم، بەخشندەیی دەمرێت و دڵ و دەستەکان دوبارە دەبردرێنەوە. ئەمانە لەخەڵك وەردەگیرێنەوە جگە لەکەمێك (نەك بەئەندازەی پێویست) نامێنێتەوە. دەستی داواکاران بەخاڵی دەهێڵنەوە و جگە لەمژدەی پڕوپوچ هیچیان پێ نابەخشن.

یەکێك لەکچەکانی وتی: هەرگیز، ئەی سەرومری باوەڕداران، بەڵکو خوا ئەم لاوازیە

لەتۆ دوردەخاتەوە. لێرەوە بو کەهۆنراوەی ئەو شاعیرە (هەزلیەی) هێنایە سەرزمان (چنگاڵی مەرگ ئەگەر قورگی کەسێك بگوشێت، ئەفسونی مۆغەکان پوچ دەکاتەوە). بەکەسەکانی خۆی وت: لەخوا بترسن چونکە ئەوەی لەخوا نەترسێت، کەس پارێزگاری لێ ناکات. دواتر چاوی بەست. پێشنیاری کرد نیوەی سامانەکەی بۆ گەنجینە بگەرێننەوە وەك بڵێی دەیویست نیوەکەی تری نۆش بکات چونکە عومەر کوڕی خەتابیش ئەم کارەی کرد کەسامانی کارگوزارەکانی نیو بەنیو دابەش کرد: نیوەی بەگەنجینە دەسپارد و نیوەی دەهێشتەوە بۆ خاوەنەکەی.

معاویە لەکاتی مەرگدا ئەم هۆنراوانەی دەخوێندەوە:

ان تناقش یکن نقاشك یار ب عذابا لا طوق لی بالعذاب

او تجاوز فانت رب صفوح عن مسیء ذنوبة کالتراب

یانی: ئەی خوایە، ئەگەر لێکۆڵینەوە و لیپێچینەوە دەست پێبکەیت و کار بەئەشکەنجە کۆتایی بێت، من توانایی بەرگە گرتنم نیە. ئەگەر لێم خۆش بیت، تۆ خواوەندێکی بەخشندەیت و گوناحەکانی بەندەیەکی گوناحاکار دەبەخشیت کەزیاتر لەخۆڵی سەرزەویە.

کاتێك نەخۆشیەکەی روی لەقورس بون کرد، کچەکەی رەملە سەری خستە سەر داوێنی و دەستی بەسەریدا دەهێنا. معاویە وتی: دەست بەسەر سەری پیاوێکی کارزان و خاوەن ئەزمونەدا دەهێنیت. لەمناڵیەوە تا پیری سامانی بۆ ئێوە کۆکردەوە. خۆزگە نەدەکەوتە ئاگری جەهەننەمەوە.

دواتر ئەم هۆنراوەی خوێندەوە:

لقد سعیت لکم من سعی ذي نصب و قد کفیتکم التطواف والرحلا

یانی: بۆ ئێوە هەوڵی زۆرمدا و رەنجی زۆرم برد و رێگەی کۆچ کردن و گەڕانم لەبەردەم ئێوە هەڵگرت.

ئاگاداریان کردەوە کەدەستەیەك لەمەرگی ئەو شادمانی دەردەبڕن. دواتر ئەم هۆنراوەی خوێندەوە:

فهل من خالد ما ان هلکنا و هل بالموت یا للناس عار

یانی: ئەگەر ئێمە بمرین، کەسانی تر هیچ کات نامرن؟ ئەی خەڵکینە، ئایا مەرگ

ئازار دەکێشێت. دواتر سواربوین و غارماندا و هەوسارەکانمان بەجێهێشت. ڕێگەکراوەکانی نێوان هەردو کێوەکەمان بڕی و لەپەلە کردن کەمتەرخەمیمان نەکرد. زەوی بەسەر سەرمانەوە دەسورا یا دەیویست ئێمە بسورێنێتەوە. وەك بڵێی ستونێکی گەورە لەستونەکانی دارمابو. ئەو کەسەی بەردەوام گیانی بەرەو گەورەیی و ڕێزداری رادەکێشرا، ئەوەندە ئەما بو ڕشتەکانی ئەو گیانە بقرتێت و هەڵوەشێت. کاتێك گەشتینە دەروازەی کۆشك و سەرەوەمان بینی و دەنگی گریانی رەملەمان بیست، دڵمان ترسی لێ نیشت و لەت لەت بو. دواتر، دوای ماوەیەك بێ ئارامی، دڵ ئارامی گرت و زانیم لەتاو تا و ئازار، بەئارامی راکشاوە. کوڕی هند لەناوچو و گەورەیی و بەخشندەیی بەدوایی ئەو لەناوچون. ئەم دوانە پێکەوە بون و لەبەر ئەمە پێکەوە سەریان خستە سەر سەرین و مردن. پیاوێکی روخسار سپی و روخۆش بو کەهەور لەروخساری ئەودا بەدوای باراندا دەگەڕا. ئەگەر لەگەڵ هەمو خەڵکان لەسەر پێگە و نەژاد شەری دەکرد، لەپێشتر لەهەموان بو.
یەزید کاتێك گەیشت کەئەویان بەخاك سپاردبو. لەبەر ئەمە نوێژی لەسەر خاکەکەی خوێند.

## نەژاد و ناو و نیشان و ژنان و منداڵەکانی معاویە

نەژادی ئەو بەمشێوەیە: معاویە کوڕی ئەبو سوفیان (صخر) کوڕی حەرب کوڕی ئومەییە کوڕی عەبد شەمس کوڕی عەبد مەناف کوڕی قوصەی کوڕی کەلاب. نازناوەکەی باوکی عەبدولرەحمان بو.
ژنان و منداڵەکانی: یەکیان میسون کچی بەجدەل کوڕی ئەنیف دایکی یەزید: دەڵێن: ئەم ژنە کچێکی هێنایە دنیا کەبەناوی (رب المشارق) خۆری خاوەران ناویان دەبرد و لەمناڵیدا مرد. یەکێکیتر فاختە کچی قەرەزە کوڕی عەبدعەمرۆ کوڕی نەوفل کوڕی عەبد مەناف بو کەعەبدولرەحمان و عەبداللە بۆ هێنایە دنیا. عەبداللە پیاوێکی گێژ و نەزان بو. رۆژێك لای ئاشەوانێکەوە تێپەڕی و بینی ئێسترێك ئاشەکەی بۆ دەسورێنێت کەچەندین زەنگۆڵەی لەملدایە. پرسی: ئەم زەنگۆلانە بەکەڵکی چی دێن. ئاشەوان وتی: بۆ ئەوەیە بزانم ئێسترەکە دەروات چونکە ئەگەر بوەستێت دەنگی

**هۆکاری شەرم و ریسواییە؟**

**نەخۆشیەکەی سات بەسات قورستر دەبو و هەندێ کات شتەکانی تێکەڵ دەکرد. جارێك وتی: لێرەوە تا غوتە چەندە رێگایە؟ کچەکەی هاواری کرد: ئەی هاوار چەندە نازارێکی گیانستێنە! معاویە هاتەهۆش و وتی: ئەگەر رەم بکەیت، بەراستی جێگەی خۆیەتی چونکە پێشهاتێکی رەم پێکەری وەك مەرگت بینیوە.**

**کاتێك مرد، زوحاك کوری قەیس هاتەدەر و لەسەر تەختی وتاردان دانیشت و جل وبەرگی مەرگی معاویەی بەدەستەوە گرت. سوپاسی خوای کرد و معاویەی وەسف کرد و دواتر وتی: معاویە، پیاوی کارزانی عەرەبەکان و سنوری عەرەبەکان و باوەگەورێی عەرەبەکان بو. خوا بەهێزی ئەو ئاژاوەکانی دامرکاندەوە و ئەوی کردە پاشای بەندەکانی و لەسەر دەستی ئەو ولاتەکانی گرت. ئێستا ئاگاداربن کەئەو مردوە و ئەمە جل و بەرگی مەرگی ئەوە کەلەدەستی مندایە. ئێمە بەم جلانە کفنی دەکەین و بەخاکی دەسپێرین و لەگەڵ کار و کردەوەکانی لەم جیهانە بەجێی دێڵین. ئەوسا تا رۆژی کۆتایی ئاژاوە دەبێت. ئەگەر کەسێك دەیەوێت ببیبنێت، لای کەسەکانی خۆیەتی. زوحاك نوێژی لەسەر خوێند.**

**کاتێك نەخۆشیەکەی قورس بو، نامەیان بۆ کورەکەی نوسی کە لە(حووارین) بو و داوایان لێکرد زوتر بگەرێتەوە. یەزید ئەم هۆنراوەی نوسی:**

| | |
|---|---|
| **جاء البريد بقرطاس يخب به** | **فاوجس القلب من قرطاسه فزعا** |
| **قلنا: لك الويل ماذا فى كتابكم؟** | **قال: الخليفة امسى مثبتا وجعا** |
| **ثم انبعثنا الى خوض مزممة** | **نرمى الفجاج بها لا ناتلى سرعا** |
| **من لم تزل نفسه توفى على شرف** | **توشك مقاليد تلك النفس ان تقعا** |
| **لما انتهينا و باب الدار منصفق** | **و صوت رملة ريع القلب فانصدعا** |
| **ثم ارعوى القلب شيئا بعد طيرته** | **و النفس تعلم ان قد اثبتت جزعا** |
| **اودى ان هند و اودى المجد تتبعه** | **كانا جميعا فماتا قاطنين معا** |

**یانی: پەیك ئارام ئارام لەهەوراز و نشیوەکان بەرەو لای ئێمە دەهات و کاغەزێکی لەگەڵ خۆی هێنا. ئێستاکە دڵی لەبینین کاغەزەکە کەوتە ترسەوە. وتمان: هاوار لەتۆ، لەنامەکەی تۆدا چیان نوسیوە؟ وتی: جێگری خوا لەسەر زەوی، لەجێگەدا کەوتوە و**

زەنگۆڵەکان ئارام دەبێتەوە. عەبدولرەحمان وتی: بیرت لەوە کردۆتەوە ئەگەر بێستێت و سەری تەکان بدات، دەبێ چی بکەیت؟ ئاشەوان وتی: ئێسترەکەی من وەك شازادە ئاوزی نیە. عەبدولرەحمان لەمناڵیدا مرد. یەکێتریان نایلە کلابی کچی عومارە بو. معاویە ئەوی کردە هاوسەری خۆی و بەمیسونی وت: سەیری جەستە و ران و مەمکی ئەو بکە بزانە نەرم و رەقە یا نە. میسون وتی: جوانە بەڵام لەژێر ناوکیدا خاڵێك هەیە و ئەمە بەمانای ئەوەیە کەهاوسەرەکەی سەر دەبڕن و دەیخەنە سەر سینەی. معاویە وازی لێهێنا و حەبیب کوڕی موسلیمەی فەهری ئەوی کردە هاوسەری خۆی. دوای مردنی ئەو نەعمان کوڕی بەشیری بوبەهاوسەری. ئەویان سەر بڕی و سەریان خستە سەر سینەی ئەو ژنە. یەکێکیتر لەهاوسەرەکانی معاویە، کەتوە خوشکی فاختە کچی قورەزە بو. کاتێك معاویە ڕۆشتە شەڕی قوبرس، ئەوی لەگەڵ خۆیدا برد.

## کاروکردەوەکانی معاویە دادیاران و دەبیرەکانی ئەو

کاتێك بۆ خەلافەت پەیمانیان لەگەڵ معاویە بەست، ئەو قەیس کوڕی حەمزەی هەمەدانی کردە سەرپەرستی پاسەوانەکانی خۆی. دواتر ئەوی لەسەر کار لابرد و زەمل کوڕی عەمرۆ عوزری هێنایە سەرکار. سەکسەکی دەڵێت: رازدار و دەبیرەکەی سێرجونی رۆمی بو و سەرکردەی پاسەوانەکانی پیاوێك لە(موالی) کەپێیان دەوت موختار. دەستەیەك دەڵێن: ئەبو موخارق مالك موالی حیمەیر بو. معاویە یەکەم کەس بو بۆ پارێزگاری کردن لەگیانی خۆی پاسەوانی بەکار برد. سەرپەرستی درگاوانەکانی سەعد کۆیلەکەی خۆی بو. کاروبارەی دادوەری ئەو لەلایەن فوزالە کوڕی عوبەیدی ئەنساری هەڵدەسوڕا. ئەو مرد و معاویە باوکی ئیدریسی خولانی کردە سەرپەرستی کاروباری دادوەری. سەرپەرستی دەبیرخانەی مۆرداری ئەو عەبدالله کوڕی میحصەنی حیمەیری بو. معاویە یەکەم کەس بو دەبیرخانەی مۆرداری بۆ خۆی دروست کرد. هۆکاری بناغەدانانی ئەم دەبیرخانەیە ئەوە بو کەمعاویە فەرمانی بە زیاد دا سەد هەزار درەم بەعەمرۆ کوڕی زوبەیر بدات. عەمرۆ نامەکەی کردەوە (چونکە لەدەستی خۆیدا بو) و سەد هەزارەکەی کردە دوسەد هەزار. کاتێك زیاد ئاماری ساڵانەی خۆی بەمعاویە راگەیاند، معاویە بەناراستی زانی و داوای سەد هەزار درەمەکەی لەعەمرۆ کرد و ئەوی لەسەر ئەم کارەی خستە زیندانەوە. براکەی عەبدالله کوڕی زوبەیر پارەکەی بۆ دایەوە. لەم کاتەدابو معاویە بناغەی دەبیرخانەی مۆرداری دانا و فەرمانیدا نامەکان مۆر بکەن چونکە پێشتر ئەو کارەیان نەدەکرد.

عومەر کوڕی خەتاب دەیوت: ئێوە ئاماژە بەسزار خوسرەو دەدەن لەکاتێکدا معاویە کوڕی ئەبوسوفیان لای ئێوەیە.

دەستەیەك دەڵێن: عەمرۆ کوڕی عاص لەگەڵ دەستەیەك لەمیسریەکان رۆشتە لای معاویە. لەرێگادا بەهاورێکانی خۆی وت: وەك خەلیفە سڵاو لەمعاویە مەکەن چونکە ئەم کارە شکۆ و گەورەیی ئێوە لای ئەو زیاد دەکات و لەبەر ئەمە باشترە ئەو بە کەم بزانن. کاتێك گەیشتن: معاویە بەدرگاوانەکانی وت: گومانم وایە کوڕی نابیغە گەورەیی منی لای هاورێکانی خۆی کەم کردۆتەوە. ئاگادار بن کاتێك ئەم خەڵکانە گەیشتن تا

نەتوانن بەچاوی سوك سەیریان بكەن و بەتوندی هەڵس و كەوتیان لەگەڵ بكەن.
یەكەم كەس كەرۆشتە لای پیاوێك بو بەناوی كوڕی خەیات. ئەو وتی: سڵاو لەتۆ ئەی پێغەمبەری خوا! كەسانێتر بەدوای ئەودا هاتن و ئەو كارەیان دوبارە كردەوە. كاتێك ڕۆشتنەدەر، عەمرۆعاص وتی: خوا نفرینتان بكات، نەمهێشت وەك خەلیفە سڵاوی بۆ بنێرن بەڵام ئێوە وەك پێغەمبەر درووودتان بۆ ناردا!

دەستەیەك دەڵێن: عوبەیداللە كوڕی ئەبی بەكرە هاوڕێ لەگەڵ كوڕەكەی ڕۆشتە لای معاویە. كوڕەكەی زۆری دەخوارد و معاویە بەردەوام سەیری دەكرد. عوبەیداللە هەستی بەمە كرد و ویستی بەچاو كوڕەكەی حاڵی بكات تا كەمتر بخوات. كوڕەكەی تا كۆتایی سەری لەسەر سفرەكە هەڵنەگرت. دواتر معاویە لێی پرسی: كوڕە زۆر خۆرەكەت چی بەسەرهات؟ وتی: توشی سك ئێشە بو. معاویە وتی: زانیم ئەو هەمو خواردنە توشی ئازاری دەكات.

جوێریە كوڕی ئەسمە دەڵێت: ئەبوموسا ئەشعەری بەكلاوێكی ڕەش لەسەر، ڕۆشتە لای معاویە و وتی: سڵاو لەتۆ ئەی گەورەی بەرێز! معاویە وتی: سڵاو لەتۆ. كاتێك ڕۆشت، معاویە وتی: پیرەپیاو دەیویست وەك فەرمانداری شوێنێك دەست نیشانی بكەم، سوێند بەخوا ئەو كارە ناكەم.

ڕۆژێك عەمرۆعاص پێی وت: مەگەر من باشترین چاكەخوازی خەڵكان بۆ تۆنیم؟ معاویە وتی: لەم ڕێگاوە بو بەهەمو شتێك گەیشتی.

هەروەها جوێریە كوڕی ئەسمە دەڵێت: بوسر كوڕی ئەبی ئەرتە لای معاویە بو و دەستی بەقسەی هەڵیت و پڵیت لەبارەی عەلی كوڕی ئەبی تالب كرد و زەید كوڕی عومەر كوڕی خەتاب كەدایكی دایكی كولسوم كچی عەلی كوڕی ئەبی تالب بو، لەوێ بو. زەید داردەستێكی هەڵگرت و كێشایی بەسەری بوسردا و سەری شكاند. معاویە بەزەیدی وت: بەداردەست لەپیری قوڕەیش و سەروەری خەڵكانی شامتدا و سەریت شكاند! دواتر ڕوی كردە بوسر و وتی: قسەی ناشیرینیت بەعەلی وت كەباوەگەوڕێی ئەم گەنجەیە؟ ئەو كوڕی فاروقە و تۆ لەبەرچاوی هەموان جوێنت بەباوەگەوڕێیدا!! ئایا گومان دەكەیت بەم كارە ڕازی دەبێت؟ دواتر هەردوكیانی ڕازی كرد.

معاویە وتی: من خۆم بەگەورەتر لەوە دەزانم كەگوناحێك گەورەتر لەبەخشینی من

لەئارادا بێت و نەزانی کەسێك زیاتر لەفرمزانی من  و شوێنی شەرمێك کەبەداپۆشینی خۆم ئاشکرای ناکەم و خراپەکاریەکی قێزەون کەگەورەتر لەچاکەکاریم دەرکەوێت.

هەروەها معاویە بەعەبدولرەحمان کوڕی حەکەمی وت: براکەم، تۆ زمانت بۆ شێعر هۆنینەوە کردۆتەوە، ئاگادار بە وەسفی ژنان و کچانی خەڵك بکەیت چونکە دەتوانیت ژنێکی گەورە و داوێن پاك برەنجێنیت، لەخراپە وتن خۆت بەدور بگرە، ئاگادار بە رێزدارێك نەرەنجێنیت و دەست بەرداری پیاهەڵدان ببە چونکە کالأی بێ ئابڕوەکان و بێ شەرمەکانە. ئاماژە بەهۆکارەکانی شانازی کردنی خەڵکەکەت بدە و هەرچەند دەتوانی، وتاری گەورەکان لەناو شێعرەکانی خۆتدا بگونجێنە چونکە بەم کارە خۆت دەرازێنیتەوە و رێنوێنی کەسانیتر و ئامۆژگاریان دەکەیت.

عەبدالله کوڕی صالح دەڵێت: لەمعاویەیان پرسی: لەخەڵکان، کامیانت زیاتر لەهەموان خۆش دەوێت؟ وتی: ئەوانەی هەوڵدەدەن زیاتر لەخەڵك نزیك ببنەوە و ببنە خۆشەویست و رێزداری خەڵکان.

دوبارە معاویە وتی: ئاوز و خۆراگری و زانست باشترینی خواستەکانن کەبە بەندەکان بەخشراون. کاتێك بیری خەڵکی دەخەنەوە، بیری دەکەوێتەوە و کاتێك بەوی ببەخشن، سوپاس دەکات و  کاتێك گیرۆدەی تاقی کردنەوە بێت، خۆراگری دەنوێنێت و کاتێك توڕە ببێت، توڕەیی خۆی دەخواتەوە و کاتێك سەرکەوێت، خۆش دەبێت و کاتێك خراپە بکات، داوای لێخۆشبون دەکات و ئەگەر مژدە و مزگێنی بەکەسێك بدات، بەئەنجامی دەگەیێنێت.

عەبدالله کوڕی عومەر وتی: پیاوێك بەتوندی لەگەڵ معاویە قسەی کرد و سنوری خۆی بەزاند. پێیان وت: ئایا لەبەرابەر ئەم پیاوە هیچ ناڵێیت؟ وتی: ئەگەر خەڵکان دەست بەرداری ئێمە و پاشایەتیەکەمان ببن، ئێمەیش دەست بەرداری ئەوان و زمانیان دەبین.

محەممەد کوڕی عامر وتی: معاویە سەرکۆنەی عەبدالله کوڕی جەعفەری کرد بۆ گۆرانی وتن و لۆتیەتی. رۆژێك عەبدالله هاورێ لەگەڵ بودەیحی ئاوازخوێن رۆشتە لای معاویە و ئەو قاچی خستبوە سەرقاچی و دانیشتبو. عەبدالله بەبودەیحی وت: ئەی بودەیح، خوێندن دەست پێبکە. بودەیح دەستی بەخوێندن کرد. عەبدالله وتی: ئەی

سەروەری باوەڕداران ئارام بە! معاویە وتی: پیاوی ڕێزدار گەمەکەرە.
عەبدالله کوڕی عەباس وتی: بۆ پاشایەتی کەسم روخۆشتر لەمعاویە نەبینیوە. خەڵك لەپەنای فرەزانی و خۆراگری ئەو بەسەر زەویەکی بەربلاو و فراواندا زاڵبون و ئەو وەك ئەو پیاوە باریك بینە بیرتەسکە کەخێرا دەهاتە کوڵ، (عەبدالله کوڕی زوبەیر) نەبو.
صەفوان کوڕی عەمرۆ وتی: عەبدولەلیك کوڕی مەروان لەسەر گۆڕی معاویە وەستا و داوای لێخۆشبونی بۆ کرد. کەسێك لێی پرسی: ئەمە ئارامگای کێیە؟ وتی: ئارامگایی پیاوێك کەسوێند بەخوا تا ئەو جێگەی من دەزانم، لەروی زانستەوە قسەی دەکرد و لەرووی خۆڕاگریەوە بێدەنگی هەڵدەبژارد. کاتێك دەیبەخشی، دەوڵەمەندی دەکرد و کاتێك شەڕی دەکرد، لەناوی دەبرد. ئەوسا رۆژگار پەلەی کرد و ئەوەی بۆ داهاتوانی کۆکردبویەوە، بەوی بەخشی. ئەمە ئارامگای باوکی عەبدولرەحمان معاویەیە.
معاویە یەکەم خەلیفە بو لەئیسلامدا دوای خۆی بۆ کوڕەکەی بەیعەتی وەرگرت. یەکەم کەس بو دەزگای پەیك و نامە بردنی بنیاد نا. یەکەم کەس بو بۆنی خۆشی بە (غالیە) (گرانبایی) ناوبرد و بەوتەی دەستەیەك یەکەم کەس بو بەدانیشتانەوە وتاری دەخوێندەوە.

## وەرگرتنی بەیعەت بۆ یەزید

دەڵێن: لەمانگی رەجەبی ئەم ساڵە/ ئاوریلی ٦٨٠ زایینی خەڵك لەگەڵ یەزید بۆ خەلافەت دوای باوکی پەیمانیان بەست و ئەمە وەك ئاماژەی پێدرا هاورێیە لەگەڵ زۆر لەناسازگاریەکان و وتارە جۆراوجۆرەکانی مێژوونوسان کەپێشتر باسمان کرد. کاتێك هاتەسەر تەخت: کارگوزارانی شارەکان ئەمانە بون: وەلید کوڕی عوتبە کوڕی ئەبی سوفیان لەمەدینە، عەمرۆ کوڕی سەعید کوڕی عاص لەمەککە، عوبەیدالله کوڕی زیاد لەبەسرە و نەعمان کوڕی بەشیر لەکوفە. هەمو هۆش و وتار و کرداری یەزید لەسەر ئەم بنەمایە هەڵدەسورا کە لەو چەند کەسەی لەبەرابەر باوکیدا خۆڕاگریان کردبو، بەیعەت وەربگرێت. نامەی بۆ وەلید نوسی و لەمەرگی معاویە ئاگاداری کردەوە. نامەیەکی کورت بو: دوای سڵاو، حسین و عەبدالله کوڕی عومەر و کوڕی زوبەیر بگرە

و بەیعەتیان لێ وەربگرە. گرتنێك كەهیچ دەربازبونێكی تیا نەبێت تا پەیمان ببەستن. سڵاو و ماڵئاوا. كاتێك هەواڵی مەرگی معاویەی پێگەیشت، شڵەژا و ئەم كارە لای ئەو دژوار بو. كەسێك بەدوای مەروان كوڕی حەكەمدا رەوانە كرد. مەروان پێشتر لەلایەن وەلیدەوە فەرمانداری مەدینە بو. كاتێك وەلید هاتە ئەم شارە، مەروان بەناچاری هاتوچۆی دەكرد. كاتێك وەلید ئەمەی بینی، لای هاونشینەكانی خۆی جوێنی پێدا. مەروانیان ئاگادار كردەوە و ئەو لەوەلید پچڕا تا كاتێك هەواڵی مەرگی معاویە گەیشت. مەرگی ئەو بۆ وەلید دژوار بو وكاتێك فەرمانی وەرگرتنی پەیمان لەو چەند كەسەی بەدەست گەیشت، كەسێكی بەدوای مەرواندا رەوانە كرد. كاتێك مەروان نامەكەی خوێندەوە وتی: هەموان لەلایەن خواوە هاتوین وبۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/٢/١٥٦). خوا لێی خۆشبێت. وەلید لێی پرسی كەدەبێت چی بكرێت. مەروان وتی: هەر ئێستا بانگیان بكە و فەرمان بدە كەدەبێت پەیمان بدەن كەئەگەر رازی بون، ئازادیان بكە وئەگەر رازی نەبون بیانكوژە پێش ئەوەی لەمەرگی معاویە ئاگادار ببنەوە، چونكە ئەگەر ئەوان لەمەرگی معاویە ئاگادار ببنەوە، هەر كام لەناوچەیەك شۆڕش دەست پێدەكەن و خەڵك لەدەوری خۆیان كۆدەكەنەوە. كوڕی عومەر، نایەوێت فەرمانڕەوایەتی خەڵك بكات مەگەر ئەوەی بۆ ئەم كارە هانبدرێت، لەبەر ئەمە ئەو خوازیاری شەڕ نیە. ئەگەر شتێك بەرێكەوت بكەوێت بەردەمی، هەڵیدەگرێت و گەرنا سەرقاڵی كاری خۆیەتی.

وەلید، عەبدالله كوڕی عەمرۆ كوڕی عوسمان كەگەنجێكی تازەپێگەیشتبو، بۆلای حسین كوڕی عەلی و عەبدالله كوڕی زوبەیری نارد و ئەم دوانەی بانگ كرد. ئەو بینی ئەم دوانە پێكەوە لەمزگەوت دانیشتون. كاتێك ڕۆشتە لای ئەوان كەوەلید بۆ بینینی خەڵك لەماڵەوە دانەدەنیشت. وتی: هەردوكتان بڕۆنە لای فەرماندار. وتیان: بڕۆ، دێین. كوڕی زوبەیر بەحسین كوڕی عەلی وت: ئەو لەم كاتەدا چاوی بەكەس ناكەوێت، بەبڕوای تۆ بۆ چ كارێك ئێمەی بانگ كردوە. حسین كوڕی عەلی وتی: گومانم ئەوەیە كەسەركردەی ستەمكاری ئەوان مردوە و ئەو داوای لەئێمە كردوە تا پێش بڵاو بونەوەی هەواڵەكە پەیمانمان لێ وەربگرێت. كوڕی زوبەیر وتی: منیش ئەو گومانەم هەیە، دەتەوێت چی بكەیت؟ حسین وتی: گەنجەكانی خۆم كۆدەكەمەوە و دەڕۆمە لای

ئەو و ئەوان لەبەر دەرگا دادەنێم. من لەتۆ دەترسم چونکە ئەگەر بەتەنیا بڕۆیت دەترسم زیانت پێ بگەیێنێت. عەبداللە کوڕی زوبەیر وتی: ناڕۆمە لای مەگەر ئەو کاتەی دڵنیا بم دەتوانم پارێزگاری لەخۆم بکەم.

حسین کوڕی عەلی هەستا و کەس و هاورێیانی خۆی کۆکردەوە و بەرەو کۆشکی وەلید بەرێکەوت و بەهاورێکانی خۆی وت: من دەڕۆمە ناو ئەگەر بەدەنگی بەرز هاوارم کرد یا بانگی ئێوەم کرد، هەموتان وەرنەژور وەگەرنە لەشوێنی خۆتان مەجوڵێن تا بۆ لای ئێوە دەگەڕێمەوە. ڕۆشتە ژوور و سڵاوی کرد و مەروان دانیشتبو. حسین وتی: بەهێزی پەیوەندی خزمایەتی باشتر لەپچراندنیەتی وئاشتی باشترە لەشەڕ. کاتی ئەوە هاتوە ئێوە دوانە ببنە هاودەستە، خوا چاکە لەنێوان ئێوەدا بکاتە فەرمانڕەوا. دانیشت. وەلید نامەکەی خوێندەوە و هەواڵی مەرگی معاویەی پێدا و داوای لێکرد بەیعەت ببەستێت. حسین کوڕی عەلی وتی: هەموان لەلای خواوە هاتوین و هەموان بۆ لای ئەو دەگەڕێینەوە (بقرە/٢/١٥٦) خوا لێی خۆش بێت. بەڵام سەبارەت بەبەستنی پەیمان، دەبێت بڵێم کەسێکی وەك من بەنهێنی پەیمان نابەستێت و لەو بەپەیمان بەستن بەنهێنی رازی نابن. کاتێك ڕۆشتیتە لای خەڵك و داوای پەیمانت لەوان کرد، داوای پەیمانیش لەنێمە بکە تا کارەکەت هاوئاهەنگ و سازگار بێت. وەلید کەخوازیاری ئارامی و تەندروستی بو، وتی: بگەڕێرەوە. مەروان وتی: ئەگەر ئێستا لەتۆ جیا ببێتەوە و پەیمان نەبەستێت، هەرگیز ناتوانی بەسەر ئەودا زاڵ بیت مەگەر ئەوەی لەنێوان ئێوە و ئەودا کەسانێکی زۆر بکوژرێن. بیخەرە زیندانەوە، ئەگەر پەیمانیدا ئازادی بکە و ئەگەر نا، بیکوژە. لەم کاتەدا حسین کوڕی عەلی لەشوێنەکەی هەستا و وتی: ئەی کوڕی ژنی چاوڕەش! تۆ من دەکوژیت یا ئەو دەمکوژێت؟ سوێند بەخوا درۆدەکەیت و پەستیت! دواتر ڕۆشتەدەر و گەڕایەوە بۆ ماڵەکەی.

مەروان بەوەلیدی وت: نافەرمانی منت کرد، سوێند بەخوا هیچ کات کۆبونەوەیەکی لەمشێوە ئێوە کۆناکاتەوە. وەلید وتی: ئەی مەروان کەرەکەی خۆت بلەوەڕێنە! سوێند بەخوا نامەوێت هەمو ئەو شتەی خۆر بەسەریدا دەدرەوشێتەوە یا ئەو شتەی خۆر درەوشانەوەی خۆی لێ دەشارێتەوە، لەدارایی و سامانی ئەم جیهانە هی من بێت و حسین لەسەر پەیمان نەبەستن لەگەڵ یەزید بکوژم یا ئازاری بدەم. باوەڕم وایە ئەو

کەسەی حسین بکوژێت، لەرۆژی هەستانەوە لای خوا ترازوێکی زۆر سوکی هەیە. مەروان وتی: راستت وت. ئەمەی وت بەلأم لەناخی خۆیدا وەلیدی بۆ کارەکەی سەرکۆنە دەکرد.

بەلأم کوڕی زوبەیر، وتی ئێستا دێمە لاتان. دواتر گەڕایەوە بۆ ماڵەکەی و خانەنشین بو و دەرگای لەسەر خۆی داخست. وەلید کەسێکی بەشوێندا نارد و بینی هاورێکانی خۆی کۆکردۆتەوە و پشتی بەوان ئەستورە. وەلید پێداگری دەکرد و کوڕی زوبەیر دەیوت، کاتی زیاترم پێبدەن. وەلید هاورێکانی خۆی بەدوای ئەودا رەوانە کرد کەجوێنیان پێدا و ۆتیان: ئەی کوڕی ژنی کاهلی، وەرە بۆ لای فەرماندار وەگەرنە دەتکوژێت! عەبدالله کوڕی زوبەیر بەوانی وت: سوێند بەخوا ئەوەندە خەڵکتان بەشوێن مندا رەوانە کرد کەگومانم لا دروست بوە. پەلەم لێمەکەن هەر ئێستاکە کەسێك بۆ لای فەرماندار رەوانە دەکەم تا بزانم چی دەوێت. ئەو براکەی جەعفەر کوڕی زوبەیری بۆ لای وەلید رەوانە کرد کەوتی: خوا لێت خۆش بێت، واز لە عەبدالله بێنە چونکە ئەوت ترساندوە و تۆقاندوتە. بەخوساتی خوا بەیانی دێتە لای تۆ. نێردراوەکانت بانگکەرەوە تا لەدەوری ئەو بلأوەی لێبکەن. ئەو کەسی بەدوای نێردراوەکانی خۆیدا رەوانە کرد و ئەوانی گەڕاندەوە. کوڕی زوبەیر هەمان شەو هاوڕێ لەگەڵ براکەی، لەمەدینە هاتنەدەر و رێگەی (فورع)ی گرتەبەر و بەرەو مەککە بەرێکەوت. وەلید چەندین کەسی بەدوای ئەواندا رەوانە کرد بەلأم بەوان نەگەیشتن. گەڕانەوە و ئەو شەوە خۆیان بەحسین کوڕی عەلی کوڕی ئەبی تالیبەوە سەرقاڵ کرد. دواتر مەروان کەسی بەدوای حسیندا رەوانە کرد کەوتی: تا بەیانی چاوەڕێ بکەن، ئێوە ورد ببنەوە و ئێمەیش ورد دەبینەوە تا بزانین دەرگا بەکام لادا دەسورێت. لەبەر ئەوەی بەنەرمی هەڵس و کەوتیان لەگەڵ دەکرد، ئەو شەوە وازیان لێ هێنا.

حسین کوڕی عەلی هەمان شەو بەرێکەوت. عەبدالله کوڕی زوبەیر شەوێك پێش ئەو رۆشتبو. ئەو کوڕەکان و براکان و برازاکان و هەمو خزم و کەس و کارەکەی لەگەڵ خۆی هەڵگرت جگە لەمحەممەد کوڕی حەنیفە کەپێی وت: ئەی براکەم، تۆ خۆشەویستترینی خەڵکان لای منیت و رێزدارترینی هەموان لای من. من چاکەخوازیم لەکەس درێغ ناکەم بەتایبەت لەتۆ چونکە شیاوترین کەسیت. خۆت لەپەیمان بەستن

لەگەڵ یەزید و شارەکانیتر بەدور بگرە و تا ئەو شوێنەی دەتوانی لەم ئاژاوە دورەپەرێز بێستە. نێردراوەکانت بۆ لای خەڵکان رەوانە بکە و ئەوان بۆ شوێنکەوتنی خۆت هانبدە. ئەگەر پەیمانیان لەگەڵ بەستیت، سوپاسی خوا بکە و ئەگەر لەگەڵ کەسێکیتر پەیمانیان بەست، خوا بەم کارە دین و ئاوزی تۆ کەم ناکاتەوە و جوامێری و لەپێشی تۆ لەناوناچێت. من دەترسم بڕۆیتە شارێك و کەسانێك دەوری تۆ بگرن بەڵام خەڵك لەسەر شوێنکەوتنی تۆ گیرۆدەی بەربڵاوی و دوبەرەکی ببن، دەستەیەك لەگەڵ تۆ و دەستەیەك دژی تۆ. ئەوسا شەڕ رودەدات و تۆ دەبیتە ئامانجی یەکەم ڕمەکان و لەم کاتەدا دەبینرێت باشترین هەمو خەڵکان لەروانگەی دایك و باوکە، بۆ پێشێلکراوترینی ئەوان لەروانگەی خوێن و بێ پەناگەیی ژن و منداڵ و کەسەکانی بێت. حسین وتی: براکەم، بۆ کوێ بڕۆم؟ محەممەد وتی: برۆ مەککە ئەگەر لەوێ ئارامش بەدەست بێنیت، باشترە وئەگەر بڕۆیتە زیخەلان و دۆڵەکانی کوێستان، لەشارێکەوە بۆ شارێکیتر بڕۆیت با بزانیت کاروباری خەڵك لەسەر چ بنەمایەك ئارام دەبێتەوە و لەم کاتەدا باوەڕی تۆ بۆ بۆچونی راست بەهێز دەبێت. تۆ کاتێك بەهێزترینی بۆچونەکان و دورئەندێشترینی ئاوزەکانت دەبێت کە پێشوازی لەکارەکان بکەیت و هەرگیز کارەکان لەوە دژوارتر نابێت کەئەگەر بەدوای پێشهاتەکاندا بڕۆیت. حسین کوڕی عەلی وتی: براکەم، چاکەت لەگەڵ کردن و هیوادارم بەخواستی خوا، بۆچونی تۆ بەهێز و کاری تۆ بەسەرکەوتن کۆتایی بێت. دواتر حسین کوڕی عەلی ڕۆشتە ناو مزگەوت و ئەم هۆنراوەی یەزید کوڕی موفەرەغی خوێندەوە:

لا ذعرت السوام فی شفق الصبـ ـح مغیرا و لا دعیت یزیدا

یوم اعطی من المهانة ضیما و المنایا یرصدننی ان احیدا

یانی: هیچ کات مەروماڵاتی لەوەڕکەر لەکاتی بەرەبەیان و هێرش کردنە سەر سوپا، ناترسێنم و بەیەزید ناو نابرێم رۆژێك کەجامی ستەم و زۆرداریم بۆ تێبکەن و مەرگەکان بەدوای مندا بێن کەئەکا ڕێگەی خۆم خوار بکەم.

کاتێك حسین بەرەو مەککە بەرێکەوت، ئەم ئایەی خوێندەوە: موسا لەو شارەوە بەرێکەوت و ڕۆشتەدەر و چاوەڕوانی زیانی دەکرد و بەردەوام دەیوت: ئەی خوایە، من لەدەست ستەمکاران رزگار بکە (قصص/٢١/٢٨). کاتێك ڕۆشتە ناو مەککە، وتی:

هیوادارم پەروەردگار من بۆ ڕێگەی راست ڕێنوێنی بکات (قصص/٢٨/٢٢).

دواتر وەلید کەسی بەدوای عەبداللە کوڕی عومەردا ڕەوانە کرد تا بێت و پەیمان ببەستێت. ئەو وتی: کاتێك خەڵك پەیمانیان بەست، پەیمان دەبەستم. دەستبەرداری ئەو بون چونکە لێی نەدەترسان. دەستەیەك دەڵێن: عەبداللە کوڕی عومەر و عەبداللە کوڕی عەباس لەمەککەدا بون و هاتنە مەدینە. حسین و عەبداللە کوڕی زوبەیر چاویان بەدوانە کەوت و پرسیان: چ هەواڵێکی تازەتان پێیە؟ وتیان: مەرگی معاویە کوڕی ئەبوسوفیان و پەیمان وەرگرتن بۆ یەزید کوڕی معاویە. کوڕی عومەر وتی: ئێوە دوانە خەڵکان گیرۆدەی پەرتەوازەیی مەکەن. ئەو و کوڕی عەباس ڕۆشتن و کاتێك خەڵك پەیمانیان بەست، پەیمانیان بەست. دەڵێت: عەبداللە کوڕی زوبەیر ڕۆشتە مەککە و فەرماندارەکەی عەمرۆ کوڕی سەعید بو. کاتێك ڕۆشتە ناو مەککە، وتی: من پەنا بۆ ماڵی خوا دەبەم. نە لەنوێژەکانی ئەواندا بەشداری دەکرد و نە هیچ ئایینێکی حەجی لەگەڵ ئەواندا ئەنجام دەدا. ئەو و هاورێکانی لەسوچێکی جیاوازادا ئایینەکانی خواپەرەستی خۆیان ئەنجام دەدا.

## لەسەرکار لابردنی وەلید لەمەدینە دانانی عەمرۆ کوڕی سەعید

لەم ساڵەدا یەزید وەلید کوڕی عوتبەی لەفەرمانڕەوایەتی مەدینە لابرد و عەمرۆ کوڕی سەعید ئەشەدەقی بۆ ئەو کارە دەست نیشان کرد. ئەو لەمانگی ڕەمەزان/ ژوئەنی ٦٨٠ زایینی گەیشتە ئەو شارە. خەڵکانی مەدینە لەدەوری کۆبونەوە. پیاوێك بو گەورە و ڕێزدار ( یا بەتەمەن وکارزان) ئەو عەمرۆ کوڕی زەبەیر کوڕی عەوامی کردە سەرکردەی پاسەوانەکانی خۆی چونکە ئەم پیاوە ڕقی براکەی خۆی یانی عەبدالله کوڕی زوبەیری لەدڵدا بو. سەرکردەی پاسەوانەکانی بۆ لای دەستەیەك لەخەڵکانی مەدینە ڕەوانە کرد و بانگی کرد و تا توانی ئیهانەی کردن چونکە عەبداللەی برای ئەویان خۆش دەویست، لەناو ئەوان: براکەی مونزەر کوڕی زوبەیر، کوڕەکەی محەممەد کوڕی مونزەر کوڕی زوبەیر، عەبدولرەحمان کوڕی ئەسوەد کوڕی یەغوس، عوسمان کوڕی عەبدالله کوڕی حەکیم کوڕی حیزام، محەممەد کوڕی عەمار کوڕی یاسر و کەسانیتر. یەکی چل یا شەست قامچی لەواندا.

عەمرۆ کوڕی سەعید لەگەڵ عەمرۆ کوڕی زوبەیر راوێژی کرد تا چ کەسێك بۆ لای عەبدالله کوڕی زوبەیر ڕەوانە بکات یا بۆ شەڕی ئەوی بنێرێت. وتی: کەس بۆ شەڕی ئەو نانێریت کە لەمن زیاتر دوژمنی ئەو بێت و زیاتر لێی بێزار بێت. خەڵکی لەگەڵ ئەودا کۆکردەوە و لەناو ئەواندا ئەنیس کوڕی عەمرۆ ئەسلەمی بو. ئەوان حەوتسەد پیاوی شەڕکەر بون. مەروان کوڕی حەکەم ڕۆشتە لای عەمرۆ کوڕی سەعید و پێی وت: هێرش مەکەرە سەر مەککە، لەخوا بترسە و ڕێزی بارەگایی خوایی پێشێل مەکە. دەست بەرداری عەبدالله کوڕی زوبەیر ببن چونکە شەست ساڵی تەمەنە و پیاوێکی تێکۆشەر و لەسەر باوەڕەکەی خۆی سورە و تەمەنی خۆی بەسەر بردوە. عەمرۆ کوڕی زوبەیر وتی: سوێند بەخوا بەکوێرایی و ریسوایی چاوی ئەو کەسانەی نایانەوێت، هێرش دەکەینە سەر قولایی کەعبە و شەڕی لەگەڵ دەکەین.

ئەبو شورەیحی خوزاعی ڕۆشتەی لای عەمرۆ کوڕی سەعید (یا عەمرۆ کوڕی زوبەیر) و وتی: هێرش مەکەرە سەر مەککە چونکە من لەپێغەمبەرم بیست کەدەیفەرمو: فەرمانیان بەمنداوە کە لەماوەیەکی کورتدا لەرۆژ لەم شارەدا شەڕ بکەم و دواتر ئەو

شارە ڕێزداری خۆی پێ بەخشرایەوە. عەمرۆ وتی: ئەی پیرەپیاو، ئێمە باشتر لەتۆ ڕێز و گەورەیی ئەو شارە دەزانین.

دەستەیەك دەڵێن: یەزید بو فەرمانی بە عەمرۆ کوڕی سەعیددا تا عەمرۆ کوڕی زوبەیری عەوام بۆ شەڕی براکەی یانی عەبداللە کوڕی زوبەیر ڕەوانە بکات و ئەویش ئەم کارەی کرد و عەمرۆی بەسوپایەك پێکهاتوو لەدو هەزار پیاوی شەڕکەر ڕەوانە کرد. ئە نیس لەزی تەوا دابەزی و عەمرۆ لەئەبتەح. عەمرۆ پەیامێکی بۆ براکەی نارد کە: سوێندەکەی یەزید بێنەرەدی (یەزید سوێندی خواردبو بەبەیعەتی عەبداللە ڕازی نابێت مەگەر ئەوەی زنجیر لەمل بیبەنە لای. دەڵێن: لەوتەکەی ئەو ئەم وتارە زیاد کرابو: تا زنجیرێکی زیوین و نەبینراو بکەمە ملت، تا خەڵك شەڕی یەکیتر نەکەن چونکە تۆ لەشارێکی ڕێزار و پیرۆزدایت. عەبداللە کوڕی زوبەیر، عەبداللە کوڕی صەفوان بەسوپایەك لەهاوڕێیانی خۆی، لەوانەی کە لەمەککە دەوری ئەویان گرتبو، بۆ شەڕی ئەنیس ڕەوانە کرد. صەفوان ئەوی لە زی تەوا تێکشکاند و بریندارەکانی ئەوانی کوشتار کرد و ئەنیس کوڕی عەمرۆیش کوژرا. موصعەب کوڕی عەبدولرەحمان ڕۆشتە لای عەمرۆ کوڕی زوبەیر. زۆرینەی هاوڕێیانی عەمرۆ لەدەوری ئەو بلاوەیان لێکرد و ئەو ڕۆشتە ماڵی کوڕی عەلقەمە کە لەوێ براکەی هات و پەنایدا. دواتر ڕۆشتە لای عەبداللە و وتی: من پەنای عەمرۆم داوە. عەبداللە وتی: ئایا لەماڤی خەڵکان پەنا دەدەیت؟ ئەمە کارێکە کەشیاو نیە و من فەرمانم بەتۆ نەداوە ئەم کەسە ناپاکە و پێشێل کەری ڕێز لێگیراوە خواییەکان پەنا بدەیت. دواتر عەمرۆی بازداشت کرد و سزای هەمو ئەو کەسانەی عەمرۆ لێیدابون، لەجەستەی هێنایەدەر و بەئەندازەی هەموی ئەوان قامچی لێدا جگە لەمونزەر و کوڕەکەی کە نەیانویست ڕقی عەمرۆ لەدڵ بگرن. عەمرۆ لەژێر قامچیەکاندا گیانی سپارد.